ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСЬВІТНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНҐРЕС

уладжений

Товариством „Просьвіта“ в сорокліте заснованя

У ЛЬВОВІ

в днях 1. і 2. лютого 1909. року.

ПРОТОКОЛИ і РЕФЕРАТИ

зредаґували

Д-р Іван Брик і Д-р Михайло Коцюба.

ЛЬВІВ, 1910.

КОШТОМ І НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“

З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО

Пропамятна книга.

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСЬВІТНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНҐРЕС

уладжений

Товариством „Просьвіта“ в сорокліте заснованя

У ЛЬВОВІ

в днях 1. і 2. лютого 1909. року.

ПРОТОКОЛИ і РЕФЕРАТИ

зредаґували

Д-р Іван Брик і Д-р Михайло Коцюба.

ЛЬВІВ, 1910.

КОШТОМ І НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО.

Ціна брошурованого примірника 7 К.

Ціна оправленого примірника 8 К.

Дня 8. грудня 1908. р. припадало сорокліте засноване Товариства „Просьвіта“ у Львові. Сучасний Головний Виділ Товариства рішив на засіданю дня 3. липня 1908. р. відсьвяткувати сю хвилю ювилейними обходами по філіях і читальнях Товариства в цілім краю, а у Львові уладити перший просьвітно-економічний конґрес.

Потребу конґресу викликало само житє. Хто близше приглянув ся нашій народній діяльности на полі просьвітно-культурнім і господарсько-суспільнім, той не міг не замітити у ній певного консерватизму у формах та хаотичности у програмах і цілях.

Політичне житє абсорбувало за богато енерґії нашої суспільности, але се прояв ненормальний, нездоровий і небезпечний, бо сама політика без широкої орґанічної роботи на полі просьвітнім і економічнім, се будівля нетрівка, тим більше, що сусіди нашого народа як раз в останніх часах розвинули в сих двох напрямах незвичайну аґітацию. Завданєм конґресу явило ся, основно і критично оцінити нашу дотеперішну роботу на полі просьвітно-економічнім, зіставити її здобутки, а вслід за тим найти шляхи і способи до більш плянової і більш всесторонної, а через те і продуктивнійшої нашої орґанічної праці на будуче.

Дня 14. липня 1908. р. Головний Виділ затвердив плян конґресу випрацьований спільно комісиями видавничою, просьвітно-орґанізацийною і економічною, та

означив речинець його на 23. і 24. грудня 1908. р. і рішив запросити до поодиноких рефератів референтів.

На засїданю дня 19. вересня 1908. р. рішено програму звузити і се поручено комісиї, в якої склад увійшли: В. Білецький, др. І. Брик, др. А. Говикович, Ю. Мудрак і др. С. Томашівський. Випрацьований комісиєю плян конґресу приняв Головний Видїл до відома на засїданю дня 22. вересня 1908 р., а відтак видав відозву до наших народних дїячів, у якій по вияснению потреби і задач конґресу, просив обняти поодинокі реферати.

Технїчну сторону конґресу обговорено на засїданю дня 14. падолиста 1908. р. Пізнїйше зайшли такі обставини, що скликанє конґресу в грудни показало ся неможливим.

Сьвяткованє 40-лїтного ювилею „Просьвіти“ по філїях і читальнях, яке спершу було проєктоване тільки на день 8. грудня 1908. р., розтягло ся несподівано на грудень і січень. Рівночасне отже скликанє конґресу відбило би ся було некорисно так на числї і якости рефератів, як також і на числї учасників в конґресї. Так само первісно досить скромно зачеркнена програма конґресу явила ся уже невистарчаючою. З огляду на величні, прямо імпонуючі ювилейні обходи в краю Головний Видїл, як краєва управа „Просьвіти“, був приневолений справу конґресу поставити ширше, щоби він міг гідно відповісти моральним і материяльним здобуткам ювилейних обходів. З огляду на те на засїданю дня 10. грудня 1908. р. відложено конґрес на 1. і 2. лютого 1909. р., а підготовленє його поручено комітетови, в якого склад увійшли: др. В. Бачинський, В. Білецький, др. І. Брик, о. А. Ґлодзїнський, Р. Залозецький, А. Корнелля, др. М. Коцюба, о. Т. Лежогубський, о. Д. Лопатинський, др. Е. Озаркевич і др. С. Томашівський.

Дня 18. грудня 1908. р. Головний Виділ полишив комітетови повну свободу в роботі. Комітет уконституовав ся в сей спосіб, що головою вибрано дра Е. Озаркевича, а ґенеральними секретарами дра І. Брика і дра М. Коцюбу; до технічної роботи принято П. Глодзінського.

Комітет бажаючи надати конґресови ширше значінє, запросив до участи не тільки Українців Галичини, Буковини і живучих в инших австрийських провінциях, але і звернув ся з окремим покликом до Українців российських.

Вже при повстаню самої думки про конґрес Головний Виділ числив на живу участь наших братів з российської України. „Сеж одна з тих немногих нагод — писало ся в поклику, — коли сини одного народа можуть разом зійти ся, близше себе пізнати, обговорити разом так много пекучих а спільних питань, та порозуміти ся, що і як робити далі, щоби приспішити просьвітний та економічний, досі так страшно спинюваний розвиток старокультурного українського народа.

Будучи разом, зможемо дати конґресови загальне всеукраїнське значінє. Жива та численна участь закордонних Українців стане ясним доказом, що хоч розділені кордоном, ми всеж таки сини одного народа, що спільна нам не тільки дорога минувшість, але одні і ті самі інтереси, одні і ті самі цїли тепер і на будуче“.

Кромі того постановлено розширити комітет, запрошуючи до нього відпоручників усїх львівських українських товариств та інституций.

Програму і реґулямін конґресу видруковано і розіслано усім референтам, а кромі того оголошено прилюдно в часописях. Вкінци звернено ся не тільки до інтеліґенциї, але і усїх инших верств народу з горячим покликом до як найживійшої участи в конґресї.

Конґрес відбув ся програмово при участи 768 учасників.

Статистика учасників:

Адвокатів, нотарів, кандидатів адвокатських	35
Аґрономів	5
Властителів дібр	2
Духовенства	118
Жіноцтва	44
Лікарів	10
Міщан і селян	73
Письменників(-ць), журналістів, артистів	28
Промисловців, купців	16
Професорів університ. і ґімн.	51
Студентів(-ок) висших шкіл	255
Технїків	12
Урядників державних і приватних	58
Учителів(-льок)	61
Разом	768

Зіставленє рахунків.

Ч. п.		Прихід К	Прихід с	Розхід К	Розхід с
	А. Конґрес.				
1	З продажі карт вступу	1483	98		
2	Афіші, програми, карти вступу			95	00
3	Телєґрами			9	48
4	За салї			155	24
5	Переписка			42	60
6	Оплата на поліциї			37	08
7	Гонорар протоколянтів			180	—
	Разом	1483	98	519	40
	Чистий дохід			964	58
		1483	98	1483	98
	Б. Представленє в міськім театрі.				
1	Продаж білєтів	3124	10		
2	Дирекциї міського театру за салю			1800	—
3	Український театр за виставу			612	—
4	Податок міський			168	90
5	Тов. Боян			190	—
6	Живий образ			81	12
7	Оплата на поліциї			19	44
8	Друкарня і бюро оголошень			32	—
9	Послуга			5	—
	Разом	3124	10	2908	46
	Чистий дохід			215	64
		3124	10	3124	10

Усї реферати і протоколи з загальних і секцийних засїдань рішено видати в окремій книзї. Редакцию поручено: секциї просьвітно-орґанїзацийної ком. І. -- дру С. Томашівському, ком. ІІ. — дру І. Брикови, секциї гіґієнїчно-гуманїтарної —дру Е. Озаркевичеви і дру І. Раковському, секциї рільничо-економічної — дру М. Коцюбі, секциї пасїчничої — о. М. Гошовському, секциї кооперативно-економічної — А. Ільченкови. Загальну редакцию поручено секретарям конґресу дру І. Брикови і дру М. Коцюбі.

Пускаємо сю книжку у сьвіт з тим глибоким пересьвідченєм, що вона буде мати значінє не хвилеве, а зі згляду на богацтво і ріжнородність поміщеного у нїй материялу буде жерелом і вказівкою в дальшім розвитку просьвітно-економічної роботи.

Львів 1910. р.

Редакция.

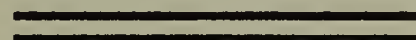

Зміст.

Друкарські похибки.

НА СТОРОНЇ	СТРІЧКА		МІСТО	МАЄ БУТИ
5	5	з гори	Ковалева	Косачева
9	7	„ „	свому	сьому
13	10	„ долини	Правленіє	Правленіе
14	10	„ „	„	„
14	10	„ „	лохвицькаго	лохвицкаго
14	10	„ „	хазяєвъ	хозаевъ
35	11	„ „	просьвіта	„Просьвіта“
59	10	„ гори	Мількан	Мількау
„	17	„ „	чистіть	чистість
60	7	„ „	по леґенду додати про винахід	
61	13	„ „	але	а не
61	16	„ „	на	не
99	1	„ гори	висших	висше
„	3	„ „	таке	таку
219	9	„ долини	Селян	Селяни
298	19	„ гори	европейська	єврейська
317	2	„ „	хромічного	хронїчного
331	3	„ долини	Loke	Locke
379	18	„ „	коронївщин	королївщин
„	4	„ гори	heres	haeres
417	2	„ долини	trimu	trium
443	7	„ гори	Війтонович	Вінтонович
481	11	„ „	Віртенберґії	Віртемберґії
496	10	„ долини	„Днїстра“	Днїстра
499	19	„ гори	Уряд телеґрафічний Олешів	
512	12	„ „	1910.	1909.
555	18	„ гори	1906.	1896.
570	3	„ „	1894.	1884.
633	11	„ „	Тарнаві	Терновици

Перше загальне засїданє просьвітно-економічного конґресу.

Після програми перше загальне засїданє конґресу мало відбути ся в салї Товариства „Сокіл“, при улиці Руській ч. 20. — та ізза великого числа зголошених учасників, які в тій салї не моглиб були помістити ся, відкрито конґрес у салї Товариства „Яд Харузім“, при улиці Бернштайна ч. 9.

Дня 1. лютого 1909. року, о годнині 10·30 рано, відкрив конґрес іменем Головного Виділу Товариства „Просьвіта“ у Львові, заступник голови др. Евген Озаркевич отсими словами:

Високоповажані Панї і Панове!

З рамени Головного Видїлу Тов. „Просьвіта“ у Львові припав менї почесний обовязок відкрити сей перший український, просьвітно-економічний конґрес. З нагоди припадаючого 8-го грудня 1908. р. 40-лїтного ювилею Товариства „Просьвіта“ рішив Головний Видїл сю хвилю вихіснувати, щоби не пройшла безкорисно, не спалахкотїла соломяним огнем, а лишила по собі трівкі, реальні користи для нашого народу.

Проте постановив Головний Видїл зробити се сьвято по змозї всенародним, дати з одного боку можність, щоби кличі, голошені „Просьвітою“ дійшли в як найдальші закутини нашого краю, щоби наслїдком того повстало як найбільше нових орґанїзаций під покровом „Просьвіти“, а істнуючі, щоби побудити до інтензивнїйшої працї.

З другого боку Головний Виділ бачив, що наша дотеперішна, просьвітно-економічна діяльність, хоч і поставила дуже трівкі підвалини під величаву будову, маючи много сьвітлих, совісних робітників, котрі в просьвітно-економічній роботі мають за собою величезні заслуги, не обняла ще усїх кругів діяльности, не виказує тої суцїльности і пляновости, яка булаб пожадана, а в многих точках не вийшла ще поза межі ділєтантизму. Проте по зрілій розвазї ухвалено дати сьому ювилейному обходови двояку форму.

По перше, в цїли широкого спопуляризованя змагань Товариства покликано орґанїзациї, то є філії і читальнї до устроюваня місцевих обходів, получених з відчитами, фантовими льотериями і т. и., щоби через льокальний характер тих торжеств уможливити як найбільшу участь сїльського люду, познакомити як найширші маси із цїлями „Просьвіти“ та заохотити їх до вступленя в ряди робітників сеї пожиточної інституциї.

Виданий в тій цїли Головним Виділом зазив не перейшов марно. Послушні сьому покликови філії вивязали ся з сеї задачі знаменито. Величаві ювилейні обходи, яких ми були сьвідками в грудни минулого і в сїчни біжучого року, були справдїшними масовими торжествами, получені з дійсними користями, — а сей факт стає тим відраднїйший, що підклад їх був чисто культурний. Се вказує на великий поступ і зрілість нашого народу.

Другим і кінцевим етапом сих ювилейних торжеств являєть ся отсе сей перший просьвітно-економічний конґрес.

Не без деяких сумнївів приступив Головний Виділ до виконаня сього дїла.

З многих сторін доходили поважні голоси сумнїву, чи суспільнїсть наша є вже достаточно зріла до такої висококультурної манїфестациї, і чи дійсно найде ся много охочих, щоби такий конґрес випав достойно і гідно культурного народу.

Перемогла однак думка, що відповідна хвиля до устроєня такого конґресу вже прийшла і дійсно на зазив Головного Видїлу зголосило ся ненадійно велике число референтів на найважнїйші просьвітно-економічні теми, а значне число учасників сього з'їзду, загальне заінтересованє і — можна сказати — одушевленє є явним доказом, що з'їзд сей вийшов зі загально відчуваної потреби, і що суспільність наша стала на висотї, яка її лиш честь приносить.

Тому витаємо усїх присутних членів сього конґресу з тою надією, що сьвітлі думки, кинені чи в рефератах, чи

в дискусиї причинять ся чимало до поглубленя, розширеня і більшої пляновости на поли дотеперішної нашої просьвітно-економічної дїяльности.

Основи уже поставлені, анальоґія праці инших народів нехай стане нам приміром, але найлїпша культурна робота инших народів не дасть ся живцем перещіпити на наш ґрунт, лише мусить найти примінене до дїйсних потреб і прикмет нашого народу.

Маємо проте надїю, що сей перший просьвітно-економічний з'їзд буде новим етапом в нашім культурнім розвитку, і що користуючись напрямами вказаними конґресом, праця наша стане розширена, унята у нові, відповідні духови часу форми і стане підвалиною до нашого національного визволеня.

Се бажане, яке пливе певно із сердець усїх тут присутних, нехай додасть нам відваги і терпеливости до дальшого мозольного труду. Вже нинї можемо сказати, що праця наша видасть гарний плід, тому сьміло і з повною надією на красшу долю для нашого народу глядїм у нашу будучність.

По сих словах прошу уважати сей просьвітно-економічний конґрес початим.

На дневнім порядку сього засїданя крім відкритя конґресу стоять ще слїдуючі справи:

1. Вибір почесної старшини.

2. Привіти устні і відчитане письменних та телєґрафічних привітів.

3. Реферат дра Евгена Олесницького: Про орґанїзацию „Просьвіти“.

4. Звіт секретарияту конґресу.

5. Полагоджене евентуальних формальних внесків.

Поки приступимо до дневного порядку, звертаюсь найперше з привітом до наших братів із Закордонної України... *(бесїдникови перериває буря довго трїваючих оплесків)*, що прибули до нас звеличати сорок-лїтний обхід нашого Товариства, тай докинути свої сьвітлі думки до нарад нашого конґресу. До тепер ми не мали нагоди витати Вас, Братя, в так торжественній хвилї. Участь Ваша глибоко зворушує наші серця і наповняє надією

ще тіснійшої злуки всїх синів великої України-Руси. З окрема витаю:

Доманицького Василя, заступника „Благодійного Товариства для видаваня корисних і дешевих книжок“ у Петербурзї,

Корольову Ольгу і Корольова Василя, заступників Товариства „Просьвіта“ і редакциї часописї „Рада“ у Київі,

Липинського Вячеслава із Затурець на Волинї,

Левитського Миколу з Єлисаветграду, відпоручника херсонських артїлів,

Назаріїва Олексу, відпоручника Українського Клюбу „Громада“ у Петербурзї,

Поливанова Костя, відпоручника української часописї „Рідний край“ у Київі,

Приходька Віктора, відпоручника Товариства „Просьвіта“ у Каменци Подільскім,

Северина Івана, артиста-маляря з України,

Хреникова Володимира, відпоручника Лїтературно-артистичного Українського Товариства „Просьвіта“ у Катеринославі,

Щербаківського Вадима з Київа. — *(Присутні одушевлено витають кождого з окрема грімкими оплесками).*

Не менше щиро витаю наших гостий із сумежної Буковини, *(оплески)* які до нас зволили прибути, а іменно:

Клима Панталеймона, професора ґімназиї,

Дра Когута Льва, директора „Селянської каси“,

Куриласа Андрія, урядника „Селянської каси“ — з Черновець,

Оґроднїка Методия, ревізора „Селянської каси“ з Ростік,

Прийму Івана, професора ґімназиї з Черновець,

Топущака Миколу, учителя з Кучурова Великого *(невмовкаючі, грімкі оплески).*

За те з сумом подаю до відома, що з Угорської України через відомі відносини не можемо бачити нинї між собою ніякого відпоручника!

До почесної старшини маю честь предложити отсих Пань і Панів:

Борковського Олександра, члена першого Головного Виділу Товариства „Просьвіта“ зі Львова,

Дра Горбачевського Івана, професора унїверситету з Праги,

Дра Грушївського Михайла, професора унїверситету зі Львова,

Кобилянську Ольгу, письменницю з Черновець,

Кобринську Наталїю, письменницю з Болехова,

Ольгу Ковалеву (Олену Пчілку), письменницю з Київа,

Дра Левицького Костя, посла до сойму і парляменту зі Львова,

Левитського Миколу, артїльного батька з Єлисаветграду,

Огоновського Петра, голову Товариства „Просьвіта“ зі Львова,

Дра Олесницького Евгена, голову соймового Клюбу і посла до парляменту зі Стрия,

Дра Пулюя Івана, професора полїтехнїки з Праги,

Романчука Юлїяна, голову Українського парляментарного Клюбу у Відни, зі Львова,

Дра Смаль-Стоцького Стефана, професора унїверситету, посла і віцемаршалка буковинського сойму, з Черновець,

Дра Франка Івана, письменника зі Львова,

о. крилошанина Чапельського Івана, голову „Руського Педаґоґічного Товариства“ зі Львова,

Чикаленка Евгена, письменника і видавця часописї „Рада“ з Київа,

Шраґа Іллю, голову першої Української Громади в Думі з Чернигова.

Учасники конґресу приймають предложену лїсту почесної старшини через аклямацию.

Присутні з почесної старшини займають місця на естраді. Др. Е. Озаркевич запрошує почесного старшину Ю. Романчука до проводу нарадам.

Дїйсний провід обнимає почесний старшина Ю. Романчук, протоколують секретарі конґресу др. Михайло Коцюба і др. Іван Брик.

Почесний старшина Ю. Романчук дякує за вибір і бажає, щоби сей перший конґрес вийшов на славу „Просьвіти“ та на добро усього українсько-руського народу. Сегож можна й надїяти ся вповнї з огляду на велике заінтересованє, яке збудив конґрес серед нашої суспільности та з огляду на незвичайну численність збору і добірність учасників. Особлившу радість висказує з приїзду учасників зпоза границь Галичини, а передов-

сїм закордонних Українцїв, що перший раз прибули до нас в більшім числї, щоби приглянути ся нашій народній роботї тай взяти у нїй участь. Такі сходини і спільні наради повинні принести велику користь усьому нашому загалови.

„Учім ся одні від других, користаймо взаїмно з наших досьвідів та працюймо згідно всї разом, а можемо сподїватися, що розумною та невсипучою працею на національній основі дійдемо до рівної з другими культурними народами просьвіти і економічного добробуту“. *(Оплески).*

Слїдують привіти, які починає Микола Левитський:

„З далеких херсонських, а колись запорожських степів прибув я сюди, щоб привитати Товариство „Просьвіту“ з нагоди його сороклїтного ювилею і сей Високоповажаний Конґрес, як від себе особисто, так від робітничих спілок в Херсонщинї, які складають більше двох тисячів робітників. Житє народне дуже складна річ і коли йде справа про національне відродженє, то треба віддавати, напружати усї сили, щоб посунути се питанє в доброму напрямку, корисному задля народу. Найважнїйша основа національного відродженя — се витворенє власної культури. Виходить само собою питанє, на якому ґрунтї може і повинна витворювати ся національна культура?

Найбільш важливою і міцною основою задля працї на полї витвореня національної культури можуть і повинні бути тільки загально-людські всесьвітні ідеї, загально людські інтереси, се є інтереси широких народних робучих мас.

На підставі сеї основи повинні витворити ся дві головні підвалини культури: народня осьвіта і народня самодіяльність. Отже задля того я цїлою душею витаю щиро Товариство „Просьвіта“, де воно не тільки дбало про осьвіту, а також і про питаня економічні взагалї. Ідучи на зустріч житю, „Просьвіта“ цїкавить ся і запомагає кооперативний рух серед народу.

З сього-ж приводу я витаю і кланяю ся низько Високоповажаному Конґресови від херсонських спілок, в яких є два тисячі робітників. Я дуже щасливий, що конґрес в своїй працї звертає велику увагу не тільки на питаня осьвіти, але й на працю на ґрунтї економічнім і кооперациї,—особливо конґрес, на радість велику, має навіть специяльну коопера-

тивну секцию. Се показує, що і „Просьвіта“ і конґрес стоять на певнім добрім шляху в роботї на полї народного житя і національного відродженя взагалї.

В житю кождого народу є такі факти, які з'являють ся історичним моментом. Таким історичним моментом є і сей конґрес. Як інжинїри будують зелїзницю, перше ставлять ознаки — віхи, які показують напрямок, куда піде зелїзнича дорога, так само сей конґрес — є віхою в справі працї на народнім полї. — Він покаже, куди треба йти в сїй народній справі...

Нехай же живе і працює Товариство „Просьвіта“, нехай живе конґрес, нехай живе український народ, нехай живе і росте національна культура, вибудована на ґрунтї загально-людських всесьвітних ідей, на ґрунтї інтересів широких народних робучих мас.“ *(Грімкі оплески).*

А коли я вже при слові, прийміть ще шановні Панї і Панове привітне письмо до Товариства „Просьвіта“ у Львові від *редакциї київської „Ради“*. — *(Бесїдник читає).*

Всехвальне Товариство!

В сьвяточний день відкритя першого просьвітно-економічного з'їзду на австрийській Українї редакция „Ради“ вітає славне Товариство „Просьвіта“ у Львові, під прапором котрого зібрались нинї українські культурні робітники з усїх країв, де тільки лунає наше слово. Ми, робітники української преси, стоячи на сторожі інтересів рідної землї, вітаємо вас, дорогі братя, з цим знаменним днем і як найсердечнїйше бажаємо успіху в усїх справах і заходах, коло яких працювати-ме з'їзд. В нас викликає щиру радість той поступ на всїх полях громадського житя, який вбачаємо ми серед австрийських Українцїв, і котрому міцну підвалину поклали сорок лїт працї львівської „Просьвіти“. Працюючи, щоб швидче надійшов той день, коли й наша Україна зрівняєть ся по широтї розмаху культурно-просьвітної й економічної роботи з австрійською, ми стоїмо за духовну єдність усього українського народу, передїленого державними кордонами, горами й океанами. Ми твердо віримо, що тільки така єдність, така спільність в сфері культурно-національного житя дасть змогу нашому народові піднятись до рівеня культур-

них европейських народів, щасливійших від нас історичною долею. Нехай же з'їзд діячів просьвітно-економічної справи послужить на зміцнення і об'єднання культурних сил української землї, нехай покаже, що ми живемо з вами спільним духовним життям і одностайно працюємо над всестороннім відродженням занедбаного рідного краю. Ми протягаємо вам братню руку до спільної працї і боротьби за кращу будучність нашого народу! Редакция і головна контора часописї „Рада“ у Київі.

Редактор *М. Павловський.* Секретар редакциї *В. Квасницький.* Адмінїстратор *М. Синицький.*

Василь Корольов відчитує привітне письмо від *Товариства „Просьвіта“ у Київі.*

Ми, робітники на полї осьвіти українського народу, згуртовані в Товаристві „Просьвіта“ у Київі вітаємо перший просьвітно-економічний конґрес на Галицькій Україні і бажаємо йому успішної працї для добра рідного краю. Заснована в осередку української землї, — київська „Просьвіта“ поставила собі широкі завдання просьвітної роботи коло піднесення з культурного занепаду наших народнїх мас і в своїй роботї вона мала зразок в дїяльности „Просьвіти“ галицької, котра з малого й нечисленного гурту зросла за сорок лїт в могутню, культурну інститучию і міцно держить в своїх руках дїло народньої осьвіти й економічної самопомочі в цїлому краю. Цей приклад як найкраще сьвідчить нам про живучість ідеї національного відродження України, він зміцнює й підтримує у нас надію на те, що прийде колись час — і може вже він близько, коли й на нашій Надднїпрянській Україні розівєть ся такаж сама, багата на наслїдки, культурно-національна робота, нестримана нїякими перешкодами і перепонами. — І з вірою, що й з наших, поки-що малих і скромних заходів зросте велика культурно-просьвітна інституция, яка високо піднесе наш народ і поставить його в рядї осьвічених народів европейських, ми радісно ідемо на українське сьвято, щоб принести Вам братське привітання і взяти участь у вашій всенароднїй радї на добро цїлої України.

Слава галицькій „Просьвітї“!
Слава її патріотичним дїячам!

Василь Доманицький відчитує слїдуючий привіт:

„Благодїйне Товариство для видаваня корисних і дешевих книжок“ у Петербурзї поручило мінї привітати львівську „Просьвіту“, найстаршого товариша свого на полї культурно-просьвітної працї на користь рідного нам, одного, хоч роздїленого кордонами українського народу. Нехай згуртованим у сю урочисту хвилину біля „Просьвіти“ у Львові, свому історичному осередкові культурного життя в Західній Українї, синам цїлої України сьвітить зоря нашого нового життя і показує їм нові шляхи, які можна прокласти тільки при ще інтензивнїщій національній роботї і при спільній та пляномірній діяльності по всїй териториї, де живе український народ.

Володимир Хреників відчитує слїдуючий привіт:

Катеринославське Лїтературно-артистичне Українське Товариство „Просьвіта“ з великою пошаною вітає Хвальний Конґрес представників усієї України в його горячих заходах коло піднесення просьвітнього та економічного стану українського народу, — і засилає величному зібранню найщиріще бажання як найкращих успіхів в його поважаній праці.

За писаря *Іван Труба.* Голова *(підпис нечиткий).*

Олекса Назаріїв відчитує слїдуючий привіт:

С—Петербурське Українське Товариство „Громада“ вітає найстарше українське просьвітне Товариство „Просьвіта“ у многозначний і радісний день сороклїтнього ювилею з дня його заснования.

Велике дїло народньої просьвіти не жде і обовязує. Кожне українське товариство, кожна українська партия повинна всї сили покласти на піднесення народньої осьвіти—найпевнїщої підстави нашої будуччини. По змозї львівська „Просьвіта“ робила своє чесне і пожиточне дїло. Вітаємо радісно душею, прилучаємось до сьвята, сподїваємось, що настає час для українського з'їзду просьвітних товариств в цїлях координациї сил і поліпшення дїла — ширення осьвіти.

Многая лїта щирим робітникам на ниві народній!!!

Секретар *С. Петлюра.* Голова *К. Арабажин,*

Пантелеймон Клим іменем *„Руської Бесїди“ в Чернівцях* витає конґрес сими словами:

„І найменша сестричка нашої матери Руси-України, Буковина витає свою старшу посестру в сїй памятній хвилї, коли зібрали ся відпоручники цілої України на перший всеукраїнський просьвітно-економічний конґрес і бажає їй як найкрасшого успіху в задуманій культурній роботї. „Просьвіта“ — се средство, яким єдино можемо вибити ся в гору і стати на рівнї з иншими культурними народами Европи, бо просьвіта — то сьвітло, а сьвітло — то сила, що кермує сьвітом; вона і нам поможе побідити всїх духів тьми, які спиняють нас в працї на шляху поступу і національного розвитку.“

Громницький Сидір, директор філії академічної ґімназиї у Львові витає конґрес сими словами:

Маю честь повитати сьвітлий конґрес іменем обох львівських українських ґімназий, академічної ґімназиї, матери українських ґімназий і її філії. Витаю заразом сьвітле Товариство „Просьвіту“ в день його ювилейного сьвята — Товариство вельми заслужене також коло розвою нашого середного шкільництва. Аджеж під еґідою і при материяльній підмозї Товариства „Просьвіта“ вийшли на сьвіт перші учебники для одинокої тодї української ґімназиї у Львові. Над уложенєм тих учебників працювали заслужені на поли шкільництва мужі, як Огоновський Омелян, Романчук Юлїян, Полянський Михайло, Барвінський Олександер, Борковський Олександер, Целевич Юлїян, Вахнянин Наталь, Савицький Омелян, Дейницький Омелян, о. Торонський Олескандер і инші, а працювали під сьвітлим проводом бл. п. директора академічної ґімназиї о. Ільницького Василя. Честь за се Товариству, що своїм накладом — при невеликій тодї соймовій підмозї, уможливило виданє усїх учебників для низшої ґімназиї. Але Товариство „Просьвіта“ причинило ся немало також і посередно до розвою українських ґімназий, ширячи між нашим народом у рідній мові просьвіту і заохочуючи до посиланя дїтий до середних шкіл, а поперед усього до своїх — з українською викладовою мовою. Переповнені українські ґімназиї, повні бурси, що числять цїлі сотки українських школярів, се наслїдки просьвітної працї Товариства між нашим народом.

Складаючи за се подяку сьвітлому Товариству „Просьвіта“ маю честь запросити Вп. учасників конґресу до льокалю філії академічної ґімназиї, де за призволом шкільних властий відбувати ся будуть секцийні наради у пятьох віддільних салях, а обрадам бажаю як найкрасшого успіху.

Секретар конґресу др. Михайло Коцюба відчитує наспілі письма і телєґрафічні привіти:

А. З закордонної України.

З Київа прийшли кромі прочитаних М. Левитським і В. Корольовим (стор. 7. і 8.), ще слїдуючі привіти:

Рада київської „Просьвіти“.

На превеликий жаль, не мавши змоги через незалежні причини привітати в свій час Хвальне Товариство, Рада київської „Просьвіти“ вітає „Просьвіту“ львівську з сьвітлим ювилеєм, бажаючи дальшої успішної праці на користь українського народу.

Рада Товариства „Просьвіта“.

Рада Товариства „Просьвіта“ у Київі засилає своє щире поздоровлення першому просьвітно-науковому конґресові у Львові і бажає йому успішної праці для добра рідного народу. Незалежні обставини не дали нам змоги взяти участи безпосередної в конґресї. Духом ми з Вами!!!

Молодий Український Клюб зі Старого Київа.

Молодий Український Клюб зі Старого Київа вітає Високоповажане Товариство „Просьвіта“ у Львові з всеукраїнським сьвятом сороклїтного ювилею дїяльности, яку вона занотовує перед істориєю. Дякуючи їй за дїяльність і жичучи широкої праці для українського народу і на далї, Рада старшин клюбу прохає відтіль „Просьвіту“ передати конґресові наше братерське привітання, щире бажання, щоб праця конґресу була як найбільш корисна для українського народу усієї соборньої України. Слава українським дїячам на полї просьвітньо-економічному! Нехай і живий дух українського народу єднає до спільної праці усїх Українців зі всього широкого сьвіту. Душею і серцем з Вами!!

Секретар *Максим Синицький.* Голова *Микола Лисенко.*

До Товариства „Просьвіта“ у Львові.

Хвороба не дозволила мені привітати Товариство в день Його ювилею. Через те тепер вітаю Товариство з сороклїтною працею на добро рідного українського народу. Такою працею кладуть ся міцні підвалини для національного житя народів. Хай же росте, пишаєть ся й процьвітає „Просьвіта“ і сьвітить рідному народові сьвітом поступової науки і національної сьвідомости.

Борис Грінченко.

До Товариства „Просьвіта“ у Львові.

Дуже дякую Товариству за запросини на просьвітно-економічний конґрес. На жаль стан мого здоровля й досї такий, що я ніяк не можу рушити ся з Київа. Через те можу тільки вітати конґрес і бажати йому щасливо рішити всї ті важні справи, задля яких він зібрав ся.

З великою шанобою *Борис Грінченко,* почесний член Товариства „Просьвіта“ у Львові.

Київ 14.(27). I. 1909. Не можу прибути, витаю конґрес!

Михайло Грушевський.

З Чернигова:

Товариство „Просьвіта“ в Чернигові горяче вітає Високий конґрес і щиро бажає йому найпродуктивнїйшої роботи на користь рідного народу. Разом з цим чернигівська „Просьвіта“ шле свій горячий привіт всїй Галицькій Україні, котра зараз сьвяткує велике сьвято сороклїття найстаршого Товариства „Просьвіта“ у Львові. Тяжкі полїтичні обставини, в яких зараз перебуває наше Товариство і які вельми прикро відбились на материяльних його засобах — не дають змоги післати делєґацию на конґрес, котрий безперечно мати-ме величезне значіннє для зближення і завязання корисних реальних відносин з закордонними земляками.

Голова Ради *Василь Базілевич.*

До Товариства „Просьвіта“ у Львові.

Щирим серцем вітаю перший просьвітно-економічний конґрес, вітаю велике українське сьвято. Конґрес, що відбуваєть ся

у славному містї Львові, ще раз засьвідчує велику вагу Галичини в історииї національного розвою усїєї України. Галичина і зараз стоїть на чолї українського національного руху і невпинною, енерґічною працею високо підносить його. Нехай же конґрес у Львові заманїфестує духовну єдність української нациї по обох боках кордону і буде національним сьвятом усїєї України! Сподїваю ся і вірую, що сей конґрес спріяти ме з'єднаню національних сил на спільній роботї, що ся спільна праця буде початком нової доби в історииї культурного розвою України. Слава Товариству „Просьвіта", слава конґресові, його ініціяторам і робітникам!!!

Ілля Шраг.

З Глухова:

Глухівське українське робітництво з щирим одушевленням вітає Високоповажаний З'їзд і бажає плодотворної та завзятої праці „на нашій — не своїй землї" на користь трудящого люду цїлокупної України.

Хай промінь просьвіти й економічного добробуту загляне в віконце українського робітника!

Представники від Товариства: *Іван Марченко, Ігор Стегно.*

З Полтави:

Полтавська Українська Громада витаючи перший всеукраїнський конґрес, виявляє щире бажання досягнути головної мети в напрямі єднання ся усїх українських культурних сил. Тільки таке з'єднання дасть нам твердий ґрунт в оборонї інтересів нашого народу.

Правленіе Полтавскаго Общества сельскаго хозяйства.

Товариству „Просьвіта" у Львові.

Полтавское Общество сельскаго хазяйства благодаритъ за честь приглашенія на „перший всеукраїнський просьвітно-економічний конґрес" і доводитъ до свѣдѣнія Товариства, что на общемъ Собраніи Общества, присходившемъ 10. января сего года, избранъ представителемъ Общества на означеный съѣздъ членъ Правленія Общества Михаилъ Петровичъ Ганько.

Секретаръ *(підпис нечиткий).* Вицепрезидентъ *Платонъ Ганько.*

Видавництво „Рідна Хата“ в Полтаві.

Не маючи спроможности самі прибути на конґрес, вітаємо зібраних сьвітлих синів українського народу і бажаємо йому поспіху й щасливих умов для праці. Вітаємо 40-літню невсипущу працю галицької „Просьвіти“, що здобула собі славу по всіх землях українських і стала взірцем для культурно-просьвітних орґанїзаций. Галицька „Просьвіта“ показала, чого можна досягти навіть при тяжких умовах, коли працьовники народні мають спроможність орґанїзувати ся і йдуть правдивою народною стежкою.

Ми тут на Полтавщині маємо 98% української людности, а не вільно нам і доси завести просьвітного товариства для нашого народу і всї заходи наші не довели нї до чого: в цїлій Полтавщинї на 3 мілїони людности немає нї одної української орґанїзациї.

Та ми не сумуємо і не боїмось ворогів народньої просьвіти, бо становище їх тепер більше безнадійне, ніж коли-небудь!

Слава першому просьвітньому українському конґресові! І нехай живе Україна во вічні віки!!!

За видавництво „Рідна Хата“ в Полтаві *Гр. Коваленко.*

З Миргорода:

Щиро витаємо перший український конґрес — бажаємо найкориснійшої праці; Вона єдина душевно підніме і обєднає обидві частини української землї! Душею з Вами!

Сластьон. Білоскірський.

З Лохвиці:

Правленіє лохвицькаго Общества сельскихъ хазяєвъ.

Управа лохвицького Товариства сїльських хазяїнів признає своїм обовязком віддати щирий привіт і пошану найстаршому Товариству Галицької України — Товариству „Просьвіта“, що сьвяткує сороклїтє свого істнованя і роботи задля просьвіти і економічного піднесеня українського люду. Через те, що лохвицьке Товариство має своєю головною метою теж допомагати економічному розвою тутешнього люду, через те, що воно раз ураз працює над питанями, котрі теж близькі товариству „Просьвіта“, воно не може не виразити бажання, щоб далї було

образовано єдинене цїх двох орґанїзаций, щоб це єдинене показало шлях до більш плянової роботи на користь того дїла, котре з'єдиняє обидва Товариства! Нехай далї перший український конґрес покладе почин тїсному зближеню людий-братів, тільки розрізнених кордоном!

Секретар *(підпис нечиткий).* Член управи *А. Гай.*

З Харкова:

Розірвані кордонами, думкою та серцем з Вами нероздільно. Бажаємо першому українському конґресови успішної працї на користь України-Руси!

Харківцї.

Харківське Сїльсько-господарське Товариство.

Президент і члени Ради Харківського Сїльсько-господарського Товариства спочуваючи великому завданню просьвітно-економічного конґресу, який має відбути ся 1. і 2. лютого н. ст. 1909. р. у Львові, ухвалили уповажнити члена Товариства Констанґина Адріяновича Мацієвича бути нашим представником на конґресї, котрий і передасть Вам наше щире привітання і висловить наші бажання в цьому питанню.

Секретар *О. Голубаєв.* Президент *С. М. Кузнецов.*

Общество распространенія въ народѣ грамотности. Комитетъ по изданію книгъ для народа.

Сорок літ несли Ви сьвітло народові, допомагаючи йому шляхом осьвіти, знання поліпшити своє життя. І коли пригнїчений в неволї народ не впав, а завзято бєть ся за свою долю, певний надїї на сьвітлу будуччину, то се стало ся дякуючи тому, що між иншим на чолї просьвітного руху стояло славетне Товариство з його палкою працею.

Сорок літ „Просьвіта" стоїть вартовим коло щастя українського народу. Багато подїй пройшло перед її очима, багато зазнала за цей час вона й доброго й злого.

Великий досьвід „Просьвіта" зібрала за сороклїтний час своєї невтомної працї.

І от нинї Ви кличете вірних синів України на велике сьвято, аби утворити перший всеукраїнський просьвітно-економічний конґрес у Львові. Ви кличете нас порвати кордони і вкупі представникам цїлого українського народу розглянути, що

і як осягнено досї, та як би орґанїзувати пляномірно працю на далї, аби приспішити просьвітний та економічний, досї так страшно опізнений та занедбаний розвиток української людности.

Відчуваючи на своїй роботї все лихо відсутности полїтичної волї, Видавничий комітет Харківського „Общества Грамотности“, знає, як то важко працювати поневоленим народам. Єдиний спосіб для них вирватись на волю, то міцна вселюдна орґанїзация.

Тому від глубини серця комітет вітає заходи „Просьвіти“ коло скликання всеукраїнського конґресу, який би на основі як найдокладнїйшого білянсу дотеперішних здобутків і цїлої дотеперішної роботи поставив проґраму і вказав шляхи до більш пляної, більш суцїльної, ширшої і глибшої та як найкраще з'орґанїзованої роботи на полї просьвітнім та економічнім на будуче.

Слава „Просьвітї!“ Щиро бажаємо поспіху в роботї конґресу на користь великого невольника — українського народу!

Секретар *Лагутинська.* Голова *А. Вагнер.*

Шановному Товариству „Просьвіта“.

Привітаю шановне Товариство з Ювилеєм його славної трудящої і пильної працї на користь рідного краю, на дїйсну просьвіту українського народа в напрямі його національного розцьвіту. Щиро бажаю найкращої будуччини, щоб дїяльність Товариства вільно йшла і чутно лунала по всїй Руси-Українї!

З поважанєм професор *М. Сумцов.*

Вітаю з'їзд „Просьвіти“. Від Харківцїв їдуть двоє. Шкодуємо ми, вчителї, що люди збирають ся не в добу вакацийну, та що позбавлені ми можливости прилучити ся до кращих представників української суспільности.

Христя Алчевська.

З Катеринослава прийшло ще крім привіту відчитаного В. Хрениковим (стор. 9.) слїдуюче письмо:

Високоповажаному Товариству „Просьвіта“ у Львові.

Вельми дякую, Шановне Товариство, за велику честь, яку Воно менї робить, закликаючи на урочистий конґрес.

На превеликий жаль через причини, що залежать не від мене, участи прийняти не можу. Не маючи змоги особисто вітати діячів, що з'уміли при надзвичайно важких, несприяючих умовах натрапить на той битий шлях культурно-просьвітної діяльности, який безумовно забезпечить українській Галичинї рівне місце на ниві загально людського поступу, і на який ми російські Українцї прагнемо, але доки — блукаємо манівцями, — прохаю прийняти слово моєї глибокої пошани і найщирійшого бажання, щоб під прапором „Просьвіти" зійшли ся усї вірні сини України і твердою ходою вели увесь свій нарід до здобуття ворогами приспаних прав.

Іван Труба.

З Камінця Подільського:

Подільська „Просьвіта" щиро вітає братню галицьку „Просьвіту" з приводу сороклїтного ювилею і бажає поспіху в її культурно-просьвітній роботї.

Писар *Сочинський.* Голова *Солуха.*

Подільська „Просьвіта" від щирого серця вітає перший всеукраїнський просьвітно-економічний конґрес і бажає йому успіху. Vivat! Crescat! Floreat!!!

Голова *Кость Солуха.*

З Вінківців на Подїлю:

З глухого кутка на російському Поділлю щиро вітаю перший український просьвітно-економічний конґрес з нагоди 40-лїтного ювилею діяльности львівської „Просьвіти".

Най стане він зародком всеукраїнських конґресів, єднання у одну, спільну, рідну сїм'ю Українців Европи, Америки і Азиї. Най живе український нарід! Слава роботї „Просьвіти"!

Михайло Орловський лїкар.

З Одесси:

Вітаємо! Бажаємо найширшого розвітку на користь рідного краю!

„Просьвіта".

З Мелїтополя:

З далеких степів Тавриди, з міста Мелїтополя, українське Товариство „Просьвіта" у Мелїтополї шле кон-

ґресові своє щире привіттаня й бажання успіху в праці на користь України-Руси.

Жалкуючи, що не можемо бути у таке велике українське сьвято серед вельми шановних діячів конґресу, душею й думками пробуваємо серед Вас.

За писаря *А. Поплавський.* Голова *В. Залїзняк.*

Від Українців живучих в Росиї, крім привітів з Петербурга, які відчитали В. Доманицький (стор. 9.) і О. Назаріїв (стор. 9.), прийшли ще слідуючі:

З Дорпату:

Від *Товариства студентів-Українців.*

Витаємо Хвальні Збори першого всеукраїнського просьвітно-економічного конґресу, котрий в очах наших — синів України российської — набирає особливої ваги, збіраючись в часи реакциї і ослабленя діяльности в громадянстві.

Найширший і найглибший просьвітно-економічний розвиток досї приборканого дужими ворогами великого українського народу — єдиний дасть йому змогу подолати ворожі сили, розбити ярмо неволї і досягши самостійности, прилучити ся до сїм'ї великих культурних народів сьвіта.

А тому ми, надаючи конґресові велику вагу, бажаємо всїм учасникам, всїм його секциям найгострійшої енерґії і невтомних сил для осягнення зазначених завдань.

Ми сподїваємось, що конґрес обміркувавши дві найголовнїйші сторони рідньої справи, найде нові стежки, дасть новий імпульс, викличе одностайне напруження енерґії в роботї — боротьбі за національно-економічне визволення українського народу по обидва боки кордону.

Товариство студентів-Українців у Дорпатї у купі з сим засилає своє щире „спасибі"! галицькій „Просьвітї" та конґресовому комітетові за їх невсипущу працю над упорядженням конґресу.

Секретар *(підпис нечиткий).* За голову *І. Білинський.*

В урочистий день української ідеї студенти-Українцї у Дорпатї щиро вітають Шановне Товариство і бажають йому сили і завзяття в боротьбі за щастя рідного краю.

Секретар *М. Солчинський.* Голова *В. Приходько.*

З Москви:

Українське студентство „Рільничого інституту“ в Москві вітає просьвітно-економічний з'їзд, а з окрема рільничу секцию.

Б. З буковинської України.

З Черновець прийшли слїдуючі привіти:

Несказано жалую, що нїяким чином не можу участвувати в просьвітно-економічнім конґресї з нагоди ювилею славного Товариства; прошу приняти найщирійші бажання найкрасшого успіху. Сим побідимо!

Др. С. Стоцький.

Редакция „Буковини“ витає щиро просьвітно-економічний конґрес, бажаючи, щоб він став товчком до з'єднання усїх Українцїв до працї над рідним народом.

Секретар конґресу др. Іван Брик далї відчитує привіти:

В. З галицької України.

З Живця:

З нагоди 40-лїтного ювилею і ми, вірні сини України-Руси, прилучаємо ся до нинїшного сьвята!

Рогожинський, Ревакович, Гошоватюк.

З Ґорлиць:

Синам славної „Просьвіти“ честь і слава!

Лемківські народовцї: *Ґовда, Перейма, Підляшецький, Кобанї, Іванів, Ґиза, Менцинський.*

Сьвяткуйте батьки „Просьвіти“ свої роковини і гордїть ся, що Ваша праця марно не загине!

Іванів.

Зі Сколошова:

Не знищить нїхто Руси-України,
Бо сорок лїт грудь „Просьвіти“
Словом сьвітла правди
Кормить її дїти.

За читальню *о. К. Кузик, М. Захарясевич, С. Добрянський.*

З Радимна:

Настав веселий, щасливий час
Русь-Україна двиглась! —
Бо сорок літ „Просьвіта“ в нас
Бистрим ручайом неслась!

о. К. Кувик.

Ще не вмерла Україна! Не загинуть її діти, поки живе наша Ненька — „Просьвіта“!

Каса задаткова.

Зі Стїбна:

Читальня „Просьвіти“ в Стїбнї, пов. Перемишль зі своїх ювилейних зборів, відбутих дня 13. грудня 1908. р., пересилає низенький поклін вельми заслуженій своїй Матери — „Просьвітї“ у Львові в 40-лїтний ювилей її широкої діяльности на ниві народної просьвіти і економічного піднесення широких народних мас і від серця кличе: „Честь і слава всїм, що потрудились до сьвітлого розвою нам цїнного Товариства, а Всевишний нехай благословить дальшим трудам і подасть побіду просьвітї над темнотою“!

Секретар *П. Малецький.* Голова *о. В. Вербенець.*

З Ляшок гостинцевих п. Мостиска:

В день 40-лїтного ювилею Товариства „Просьвіта“ шлемо всїм труженникам около розвою Товариства „Спаси Біг“, а на будуче бажаємо йому як найкрасшого розвитку і придбання нових тисячок членів.

За голову *Рибачевський.*

З Черницї п. Пісочна:

Честь і слава зібравшим ся борцям галицької Руси-України, просьвітителям меншого брата! О, дав би Бог, аби Тов. „Просьвіта“ і на далї могло працювати над піддвигненєм нашого народа з оковів тьми і поневоленя!

Щасть Боже до дальшого діла!

В. Кардаш.

Зі Львова:

З нагоди 40 - лїтного ювилею працї Вашого Товариства зводьте приняти і від нас Чехів, замешкалих в городї князя Льва, щирий привіт та найгорячійші бажаня як найкрасшого розвитку на будуче.

Нехай праця Ваша принесе стократні плоди в хосен Вашого, нам братнього народа!

Ростїть і кріпшайте на славу всего Славянства!

Na zdar!

Česka Beseda ve Lvově.

Секретар *М. Чїгаж.* Заступник голови *Ф. Печенка.*

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові засилає Хвальному Товариству з нагоди обходу 40-лїтних роковин заснованя поздоровленє і горячі бажаня як найширшого та найсьвітлїйшого розвою так, щоби до пятьдесятьлїтних роковин кожде село з українською людностию в Галичинї мало в себе читальню „Просьвіти“ з рядом часописий та книжок і не мало анальфабетів, а саме Товариство, аби числило сотки тисяч членів, бо лиш тодї стане у нас народна осьвіта, за чим піде добробут широких мас і зацвите культура українського народа.

Секретар *В. Гнатюк.* Голова *М. Грушевський.*

Товариство взаїмних обезпечень „Днїстер“ у Львові.

В сїм дни, в якім цїла галицька Русь-Україна сьвяткує 40-лїтний ювилей істнованя Товариства „Просьвіта“, просимо приймити і від нас сердечний привіт з нагоди сеї радісної хвилї.

Сповняючи економічну роботу на народнїй ниві, признаємо Вашому Товариству сю заслугу, що економічна праця стала ся успішною лише завдяки просьвіченю і осьвідомленю широких народних мас через Ваше вельми поважне Товариство, — бо без того проміня сьвітла, яке від 40 лїт розсїває „Просьвіта“, анї робота економічна, анї взагалї нїяка инша робота серед народу не була би з успіхом можлива.

Розуміючи се, високо цїнимо великі заслуги, які поклало Товариство „Просьвіта“ для народного житя і розвою, і тому зі щирого серця бажаємо, щоби се найповажнїйше і найбільше заслужене народне Товариство і дальше без упину росло і розвивало ся і вело нас усїх по шляху культурного поступу до тої мети, яка нам усїм спільно присьвічує, до красшої долї для нашого рідного народу і нашої рідної землї!

Пересилаючи сей привіт, долучаємо для Сьвітлого Головного Виділу висказ високого поважаня!

Др. Стефан Федак. *Др. Ярослав Кулачковський.*

Студенти-Українці львівської політехніки, згуртовані в Товаристві „Основа“ витають з невисказаною радостию перший просьвітно-економічний конґрес, скликаний Товариством „Просьвіта“ у Львові. Витаємо сей з'їзд з тим більшою радостию, що має він характер на скрізь всеукраїнський, та що наслідки його нарад будуть так у нас в австрийській як і в российській Україні великі. Тим самим звязь наша з закордонними братами буде чим раз сильнійша і ніхто не буде в силї її розірвати.

Ми, студенти політехніки, прилучимось до здійсненя сеї нової і плянової роботи, яку поставить собі на будуче сей з'їзд відповідними резолюциями і по змозї сил наших в обсягу нашого діланя працювати мемо для скоршого піддвигненя нашого народу.

Товариству „Просьвіта“ висказуємо признанє, що мимо великих перепон, які мало в своїм розвою, не улягло, противно нинїшний конґрес є ознакою сеї побіди. Бажаємо найгорячійше, щоби сей з'їзд приніс нашому народови як найбільше хісна, щоби до „Просьвіти“ горнувсь кождий щирий син України, як до рідної матери!

Писар *Юрій Левицький.* Голова *Остап Левицький.*

Не можучи задля недуги брати участи в ювилейнім просьвітно-економічнім конґресі, пересилаю отсим щирий привіт всїм Вп. учасникам конґресу з бажанєм, щоби працї конґресу увінчались як найкращими успіхами в хосен українсько-руського народа.

Петро Огоновський, голова Товариства „Просьвіта“.

Честь і слава нашому заслуженому Товариству, котре нинї сьвяткує ювилей своєї витревалої, пожиточної працї. Сорок лїт засївали Ви народну ниву здоровим зерном просьвіти, в двох поколїнях будили Ви національну сьвідомість і патріотичні почуваня, з поступом просьвіти дали Ви почин до повстаня других національних товариств, розширили працю над піднесенєм добробуту народу і завдяки славному Товариству „Просьвіта“ йде нинї праця на всїх полях народних потреб.

Нехай успіхи дотеперішної праці Сьвітлого Головного Виділу і всїх попередних Виділів окрім вдоволеня дадуть заохоту до дальшого витревалого труду і поступу, нехай наша улюблена і заслужена „Просьвіта“ дальше без упину росте і розвиваєть ся і дорогою поступу і просьвіти доведе наш нарід до красшої долї і свободи на своїй рідній ниві, на своїй рідній землї.

Прошу Сьвітлий Головний Виділ приняти від мене найщирші желаня і сердечний привіт, а заразом висказ найвисшого поважаня.

Др. Ярослав Кулачковський, почесний член Товариства „Просьвіта“ у Львові.

Від учениць Українок державної учительської семінариї у Львові грімке „Славно!“...

З Іспаса:

Виділ читальнї „Просьвіти“ шле Сьвітлому Товариству в день сороклітного ювилею щирий та сердечний привіт, а жиючим членам основателям та Хв. Виділови „Многая Літа“!

Секретар *Бойків.* Голова *Василь Ґоянюк.*

З Болехова:

На загальних зборах *читальнї Тов. „Просьвіта“ в Болехові* дня 13. грудня 1908. р. порішено зложити на руки Головного Виділу Товариства „Просьвіта“ з нагоди сороклітного ювилею істнованя Товариства найщирійші бажаня і горячу подяку за високоблагородну працю на поли осьвіти нашого українсько-руського народу.

Секретар *о. Ґаландюк.* Голова *о. Т. Ярема.*

З Угринова п. Сокаль:

Гаразд! Славному Товариству! Ми духом з Вами!...

Члени читальнї Товариства „Просьвіта“.

Філїя Товариства „Просьвіта“ в Бродах здоровить в день ювилею.

Герасимович, Созанський.

З Тлустого:

Сповняють ся слова Тараса: „І оживе добра слава, слава України! І сьвіт ясний, невечерній тихенько засяє“!..

Читальня Тов. „Просьвіта“.

Зі Слобідки Кошиловецької:

Ми з Вами нині сьвяткуємо ювилей „Просьвіти“, горнемо ся до праці просьвітної ми і наші діти. А Ви лиш богато книжочок нам шліть, за що зпід сільських стріх кличемо: „Жийте нам много а много літ“!...

Читальня „Просьвіти“.

З Бураківки:

В сороклітний ювилей шлемо сердечний привіт: „Жийте для Руси-України! Просьвіту ширіть“!!...

Читальня.

З Підгаєць:

Першому конґресови з нагоди сороклітного ювилею „Просьвіти“ засилаємо щирий привіт.

Яремович, Дроздовський.

Неньці нашій-Україні жертвуймо майно і кров! Сердечний привіт шле

Учительство округа підгаєцького.

З Рогатина:

Нехай буде сьвітло, а воскресне і правда! З тою встане відновленє Руси-України.

Від філії Товариства „Просьвіти“.

о. Й. Яворський.

З Лучинець:

Очікуємо сьвітлої поради і проводу в дальшім відродженю українського народу.

Читальня.

о. Йосиф Яворський, Лука Ромах, Василь Рутило і Дмитро Грицїв.

З Чорткова:

Духом і ми беремо участь у великім народнім сьвяті. Кличемо з одушевленєм: „Братайте ся до спільної праці для добра

Неньки, Руси-України, а сьвітла будучність буде нагородою наших змагань"!

Основателї филїї Товариства „Просьвіта".

Зі Станиславова:

З подякою за ласкаве запрошенє на перший конґрес „Просьвіти" посилаю в залученю (300) триста корон на фонд основний мого імени для підмоги руських учеників і учениць шкіл середних з Порохника.

З програми конґресу особливо зацікавила мене борба з алькоголем, яка на мою думку мати-ме далекосягле значінє не лиш на просьвітно-економічнім, але і на полїтичнім поли.

Не можучи задля недуги на конґрес прибути, пересилаю всім ВП. учасникам тогож сердечний привіт та найкрасші бажаня.

З високим поважанєм о. крил. *др. Іван Гробельський,* почесний член Товариства „Просьвіта".

Українська молодїж першої польської станиславівської ґімназиї шле щирий привіт.

З Устєчка:

В день великого народного сьвята наш привіт.

Читальня

З Коломиї:

Шле привіт в сороковини діяльности „Просьвіти", найщирійшого невтомного робітника на шляхах сьвітла і добробуту народа та бажає, щоб ті шляхи довшали і засяли в повнім зареві проміня сонця.

Пилип Розвадовський.

Зі Снятина:

Читальня „Просьвіти" засилає референтам конґресу привіт. Щасть Боже! Помагай Біг! Многая літа! — на поли просьвіти.

Филїї, захоронки, сокола, господарської орґанізациї нам потреба.

Дутчак.

З Залуча:

Члени читальнї „Просьвіти" в селї Залучу над Прутом празнуючи 40-лїтний ювилей матери своєї „Просьвіти", линуть

духом на всеукраїнський Собор і кличуть: „Щирим серцем витаємо всїх Вас дорогих трудовників!

Нехай живе „Просьвіта“! Нехай озарює заєдно віконця під селянськими стріхами вічним сьвітлом науки, добра і любови, мов небеснеє сонце нашу рідну Русь-Україну по обох боках кордону!“

„Слава „Просьвіті“ на віки, а Її проводаторам — завідцям з животворних слів, засїянах на нивах української землиці найгарнїйших плодів та дужого здоровля на многі літа до хліборобського дїла!

Слава і гаразд народові України! Слава „Просьвіті“!

Михайло Ендик, голова читальні „Просьвіти“.

Дмитро Ендик, Василь Якимишин, Йосафат Вербицький кошовий „Січи“, *Микола Кицюк* осавул, *Матвій Якимишин.*

З Залїщик:

Честь зібравшим ся для добра народа! Ми духом з Вами.

Члени „Бесїди“.

Г. Привіти від Українців, живучих у західних провінциях Австриї.

З Інсбрука:

Українська богословська молодїж на унїверситетї в Інсбруку витає перший всеукраїнський конґрес, як обяв житя і сили нашого народу та запоруку будучности.

З Праги:

До Шановного Товариства „Просьвіта“ у Львові.

З нагоди 40-лїтного ювилею заснованя „Просьвіти“ посилаю шановному Товариству сердечний привіт і щире бажання, щоб добра доля і дальше щастила коло просьвітньої працї.

„Сьвітло тїлу око“, тим то й не мала заслуга Товариства „Просьвіта“ як і всїх тих людий, що поклали собі за ціль, засьвічувати каганцї по всїх темних закутках Руси-України. Всенародна осьвіта виведе і наш нарід на той битий шлях, що хоч помалу, але певно доведе його до добробуту і національної сьвідомости і допоможе

йому визволитись з економічної, социяльної і духової неволї.

Професор *Др. І. Пулюй.*

З Відня:

В великий день сороклїтного ювилею Тов. „Просьвіта", який сьвяткує цїла Україна, прилучаєть ся товариство „Січ" у Відни і пересилає щирий привіт і бажанє дальшого щасливого розвою.

Нехай хосенна праця Товариства причинить ся до піднесеня культурного розвою нашого народу!

Писар *Матвій Апостол.* Голова *Микола Чайківський.*

Просьвітою і осьвідомленєм поборемо усї противности, здобудемо волю! Гаразд! — Най росте, цьвіте „Просьвіта".

За „Кружок земляків у Відни" *З. Павлюх.*

Вельми заслуженому першому Товариству, що стануло за добро і будучність рідного українсько-руського народу в памятний день славного конґресу засилає сердечний привіт і щасть Боже на гаразд!...

Николай Василько.

Сьвітлі Збори!

Не можучи взяти участи в Сьвітлих Зборах, бо виїзджаю саме на торжество філії „Просьвіти" в Станиславові, пересилаю отсим Сьвітлому Зборови бажанє як найкрасшого успіху в його нарадах.

Др. Евген Левицький посол до Ради державної.

Бажаючи дальших сьвітлих успіхів нашій преславній „Просьвітї", шлемо зібраним з усієї України землякам-конґресівцям сердечний привіт з чужини.

Йосиф і Івана Шведицькі, Др. Олександер і Олена Кулачковські.

*

* *

По відчитаню телєґрам і привітних письм, які учасники конґресу принимали грімкими оплесками, почесний старшина дає голос д-ру Евгену Олесницькому до виголошеня реферату. *(Референта витає буря грімких оплесків).*

Др. Е. Олесницький виголошує реферат на тему:

„Про орґанїзацию Просьвіти".

Єсть се річию самою про себе зрозумілою, що конґрес скликаний в ювилейне сьвято просьвітного товариства передовсім займатись мусить питанєм просьвіти і її орґанїзациї. Тема се дуже широка і задачею моєю не може бути докладне обговорене сеї справи, — бо се в формі одного реферату неможливе. Я обмежусь лише на піднесенє головних моментів сього питаня без розводженя ся над подробицями, а доповненє полишу рефератам специяльним і дискусиї, яка над сим многоважним питанєм вивяже ся.

Справу орґанїзациї просьвіти трактувати можна з двох становиск. З одного боку буде се сума змагань зі сторони осіб, чи товариств, що піднимають ся діла ширеня просьвіти, — отже з сего становиска належалоб тут обговоренє усїх дїлань, праць і средств, якими просьвіта серед широких мас народа може бути ширена, — критика їх, — оцінене їх успішности і постуляти в тім напрямі.

З другої сторони під орґанїзациєю просьвіти розуміти можна усю суму способів, обдуманих і примінених на те, щоби просьвітні змаганя і средства ширеня просьвіти як найскорше, найлекше і найуспішнійше дійшли до найширших мас народа, обняли цілу суспільність і викликали як найкрасші результати.

Перше понятє орґанїзациї буде дотикати її сторони річевої, — друге її сторони технїчної.

Обі сї сторони однако важні і думаю, що говорячи про орґанїзацию просьвіти, належить обох тих сторін дотикати.

І одна і друга сторона орґанїзациї просьвіти дасть ся найкрасше обговорити і з'ілюструвати, коли будемо виходити все з того становиска, що в однім і другім напрямі вже зроблено у нас, — а передовсім, що зроблено в товаристві „Просьвіта", бо лише тим способом, маючи перед очима додатні і відємні сторони дотеперішної роботи, зможемо побачити, — де треба йти

далї дотеперішною дорогою, — де треба дотеперішну працю уліпшити, поглубити, — зглядно, де може належить її залишити, або заступити новими напрямами працї.

Діяльність товариства „Просьвіта“ за тих сорок лїт його істнованя вінчалась безперечно великими успіхами. Ювилейна пропамятна книжочка подає поважні цифри, особливо що до видавництв; — звіт з діяльности послїдного року виказує пожадане розширенє діяльности товариства на нові дороги, — особливо дороги роботи економічної, — а тим самим великий поступ в орґанізациї цїлої нашої працї для народа.

І нинї з повним вдоволенєм можемо ми члени сього товариства, — можуть з певною гордостию його довголїтні діячі глядїти на сей сороклїтний період, в котрім наше товариство виросло з первісно-студентської орґанїзациї в поважну всенародну силу, — побороло многі противности, замахи і упередженя і стало першорядною інституциєю не лиш народною, — але і краєвою, яка приневолила найвисші сфери і рішаючі чинники в краю числитись з нею і віддати їй належне признанє.

Та ті успіхи суть лише зглядні, коли їх порівнаємо з тим, що ми в тім часї осягнути могли і осягнути були повинні, щоби зрівнатись з другими народами, — коли возьмемо на увагу, що другі народи в такім або і значно коротшім часї осягнули.

І тому сей ювилей не дає нам найменшого права спочивати на лаврах, а повинен радше становити поважне „memento“ до серіозної, дійсно з'орґанїзованої, пляновоï, а всенародної просьвітної акциї.

Акция нашого товариства розпочалась перед сорок роками популярними видавництвами і ті видавництва остали до нинї головною її задачею.

Живе слово, — виклади, відчити, просьвітні віча, — се вже праця послїдних лїт. Довгі лїта обмежалась діяльність нашого товариства лише видавництвами, — виклад просьвітний належав хиба до великих рідкостий, а на кождий спосіб такі виклади відбувались без пляну і без системи.

До того цїла діяльність „Просьвіти“ обмежалась лише на одну клясу нашої суспільности, — на селянство і маломіщанство, т. є на рільників мешкаючих у місточках. Акция просьвітна не обняла до послїдних років анї міщан в більших містах, анї робітників, анї вкінци інтелїґенциї. Анї книжочки,

ані виклади просьвітні не узглядняли окремих потреб і специяльних відносин сих кляс.

Та односторонність мала безперечно за собою один дуже важний арґумент, що селянство єсть коренем і головною підставою нашого народа, і що передовсїм його належить піднести і просьвітити, — однак з другого боку та односторонність спричинила, що ми не були в змозї запобігти значному занепадови руського елєменту в містах і переходови міщанства і робітництва в чужі табори, — а вкінци утруднила і опізнила конечну для нас повну демократизацию усеї нашої інтелїґенциї, яка на основі спільної просьвітної праці булаб наступила далеко скорше і лекше.

Видавництва для народу були у нас в Галичинї і перед заснованєм „Просьвіти".

З початком 60-тих років почали они появлятись в части як популярні ґазетки, в части як окремі книжочки заходом поодиноких людий.

В 1863 і 1864 рр. видає Северин Шехович „Письмо до громад" і серию книжочок „Народна Читанка".

В 1865 і 1866 рр. видає Маркил Попель призначену також в части для народу „Недїлю".

При кінци 60-тих років виходить популярний додаток до „Слова" — „Слово до громад" і знов Северина Шеховича „Господар".

Треба признати, що ті видавництва в многих сторонах краю розбудили між народом охоту до читаня і інтерес до просьвіти і були писані чистою народною мовою без антінаціональної тенденциї.

В 1866 р. після проклямованя „Словом" обєдинительної програми переходять усї автори і накладцї сих видавництв в табор протинародний і від того часу розпочинаєть ся в їх популярних видавництвах повільна а систематична протинародна, москвофільська пропаґанда, яка находить відтак свого найвизначнїйшого і — треба признати — незвичайно талантливого речника в особі Івана Наумовича в його „Науцї" і „Русскій Радї".

Як раз в сю переломову хвилю, коли виринає у нас москвофільство і стараєть ся при помочи популярних видавництв потягнути за собою нарід, припадає час заснованя „Просьвіти" і її перші видавництва.

Відтак ідуть видавництва москвофільські „Наука", „Русска Рада", — а від 1875 р. видавництва „Общества Качковского"

поруч з видавництвами „Просьвіти“, — витворюєсь соперництво, яке трівае до нинїшного дня.

Сили, з якими ті напрями стали з собою до бою, були — особливо зразу — дуже нерівні.

По сторонї москвофільській було все і ряди передплатників, традиция, оперта о церковщину і вироблені сили писателїв, а передовсїм Наумович і взагалї цїла тодїшна руська публична опінїя.

По сторонї народного українського напряму була горстка горячої молодїжи і поодинокі нечисленні одиницї зі старших, що і так майже виключно жили по містах і не мали безпосередної стичности з народом.

І длятого народний напрям не все щасливо виходив з сеї борби, особливо тодї, коли старано ся зі зглядів утилїтарних видавництва „Просьвіти“ наближати змістом до видавництв москвофільських, покидаючи інодї принціпіяльне становище правдивої осьвіти.

Однак щиро народна тенденция і живий просьвітний рух побідили.

Перша книжочка „Просьвіти“ „Зоря“, видана в 1867 р. розійшлась до двох недїль в 2000 примірниках і мимо завзятої борби зі сторони москвофільської, мимо усїх клевет і киданих підозрінь, „Просьвіта“ загортала що-раз ширші круги селянства, випираючи москвофільство навіть в тих сторонах, де воно було закорінило ся традицийно.

Се була сьвітла побіда народної ідеї, — ідеї нашої „Просьвіти“.

Успіхи видавництв залежали і залежать до нинї передовсїм від їх якости.

Зміст видавництв і система, по якій вони народови подають ся, а так само зміст і якість популярних викладів, — се многоважне питанє в просьвітній орґанїзациї, — над якою слїд поважно застановити ся.

Не один раз пробовано завести для видавництв „Просьвіти“ певну систему, не один раз уложено і публїковано програму для тих видавництв, — мимо того однак та система не увійшла нїколи в житє.

Книжочки видають ся такі, які суть материяли, — лучають ся часом справдї дуже добрі, частїйше однак менше добрі, — а для викладів абсолютно не було і нема нїякої програми, нїя-

кого підготовленя. — Вони лишені добрій людській воли, — можности і охоті прелєґентів.

Се в орґанїзациї просьвіти перша і велика хиба. Писати або викладати для народа, — се не є річ зовсїм легка,— і в тім як раз хиба у нас, що се трактуєть ся як річ легку. До сего потреба двох вимог, — треба передовсїм дуже докладно опанувати предмет, про котрий говорить ся, — а друге, треба уміти вложитись в спосіб думаня і сьвітогляд публики, для котрої пише ся або викладаєть ся. А в однім і другім напрямі є у нас великі недостатки.

Наші прелєґенти і популярні автори часто не здають собі справи з того, що виступ перед народом більше вимагає приготовленя як перед інтелїґенциєю і думають, що вистарчить знати річ лише поверховно, щоб її вже популяризувати. Звідси виходить, що народови часто місто здорового зерна правдивої відомости подаєсь річи дуже проблєматичної вартости, — а іноді і прямі нїсенїтниції.

Я нераз мав нагоду чути, як викладають народови люди, котрі самі річи не знають, люди, котрим здаєть ся, що прочитавши недокладно з даної материї одну популярну брошурку, можна вже самому бути популяризатором і бачив, що такі виклади зовсїм схибляють цїли і більше шкодять, нїж приносять хісна.

Щоби уміти річ подати популярно, треба самому річ перетравити, передумати, зглядно спрактикувати, щоби науку спопуляризувати, треба перше самому її мати. В Нїмеччинї істнують для прелєґентів просьвітних орґанїзаций окремі курси наукові — Prelegenten-Kurse, в котрих вони учать ся, як мають популярно викладати, і такі курси у нас були би дуже пожадані. Рід таких курсів старалась завести у себе стрийська філїя „Просьвіти", вводячи в житє практику, що кождий прелєґент, що мав йти з викладом до читалень, мусїв попередно виклад обробити і піддати під оцїнку. Сей процедер показав ся в практиції дуже успішним.

Окремою, а дуже важною вимогою успішности популяризациї науки єсть спосібність писати або викладати популярно відповідно до понять народа.

У нас на жаль не богато талантів в тім напрямі. Наше вихованє, наша школа перенята духом кастовости, польська лїтература нам найблизша і офіцияльно між нас вношена лишила у нас слїди шляхоцько-польського сьвітогляду, — а то все відчу-

жило нас від народа. Ми народа свого добре не знаємо, — ми, хоч любимо його і працюємо для нього, — однак не зживаємо ся належито з його сьвітоглядом. Навіть ті, що прямо з народа вийшли, відчужують ся часом від нього.

А се дуже некорисно відбиваєть ся в нашій просьвітній орґанїзациї.

Ми приходимо між нарід нераз з цїкавими темами, але формою подаваня тих тем народови затемнюємо саму річ. Ми виступаємо перед народом з дефінїциями, із схолястериєю, чужою зовсїм понятям народа.

Я чув нераз такі виклади, в котрих прелєґент хотячи говорити про якусь наукову тему з економії, права або наук природних, відразу поставив дефінїцию на цїлий сяжень довгу, таку, яку запамятав ще зі шкільних підручників і нею неначе довбнею по голові з гори забив зрозумілість і інтересність самої теми.

Я чув виклад перед народом одного з професорів українсько-руської мови в ґімназиї, котрий мав викладати про народні піснї і викладав се в той спосіб, що розложив цїлу схему наукового подїлу пісень на билини, піснї козацькі, побутові і т. и., а відтак переходив наукові дефінїциї пісень кождої ґрупи, — і в той спосіб тему, саму про себе дуже інтересну, звів на суху схолястерию.

Подібні річи подибуємо часто і у видавництвах „Просьвіти“, особливо з лїт минувших. Суть книжочки дуже учені, котрих однак не прочитала певно анї одна одиниця з народа, бо вони за тяжкі і для фахівця, хоч навіть і такі теми можна представити популярно, — як на се є доказом навіть инші видавництва самої „Просьвіти“.

В тім напрямі стоїть перед авторами праць для „Просьвіти“ і прелєґентами велика і нелегка задача передовсїм самообразованя і докладного пізнаня народа.

Велика трудність лежить в виборі тем так для популярних книжочок як і викладів.

Дехто виходить з погляду, що для народа, стоячого на низькім уровени просьвіти належить подавати річи лише легкого змісту, подібно, як подаєть ся дїтям байки, повістки, — взагалї материяли, що не вимагають думаня і не будять думок.

На тім становиску стоять особливо ті, котрі лякають ся, щоби осьвіта не збудила в широких масах народа духа критики, котрого наслїдком є бажанє реформ, що стоять часто в супере-

чности з дотеперішним станом посїданя, з яким тяжко і прикро декому розставатись.

Се погляд хибний і протинародний!

Популяризация, се легкість форми, але не легкість змісту. Просьвіта народа, — се річ за поважна, — за велика, — щоби її трактувати зі становиска дитячої педаґоґії.

З просьвітою народа йдемо до зрілого рівнорядного нам горожанина, котрого змислу понятливости не можна нам легковажити.

І справді досьвід учить, що наш селянин, — з виїмкою очевидно одиниць вже з роду на умі тупійших, які лучають ся впрочім і між інтелїґенциєю, — є приступний до зрозуміня всяких, навіть більше скомплїкованих питань, коли вони йому лише у відповідній, приступній формі подадуть ся, — він зрозуміє навіть і висший твір лїтературний, коли йому додасть ся відповідний по нього коментар.

Можна отже і треба йти перед нарід з річами поважними, з живими питанями, які обходять кождого інтелїґентного чоловіка, і які кождий інтелїґентний чоловік потрібує і повинен знати, — а вся вага лежить у відповіднім поставленю річи, у винайденю і приміненю форми, відповідаючої понятям народа. Можна отже і належить у викладах і видавництвах порушувати найважнїйші засадничі теми так з історичні і землеписи як і з питань суспільних, можна і належить обговорювати теми природописні і технольоґічні.

А головною засадою, якої при кождій з тих тем належить держатись є: говорити народови правду і лише правду!

Ніякого затемнюваня, ніякого накручуваня в сей або другий бік, — хоч би полїтична потреба хвилї вимагала прихиленя сьвітогляду, опінії загалу в ту або другу сторону.

Девізою нашою повинні бути в тім напрямі незабутні нїколи слова Драгоманова „неправда — не просьвіта“!

Подавати програму видавництв і викладів подрібно — не тут місце.

Безперечно, що перше і найважнїйше місце повинна займати популяризация науки, яка розширяє сьвітогляд і пристособляє народ до становиска правдивого горожанина, — однак ті видавництва не можуть бути учебниками.

А таких учебників маємо кілька в давнїйших виданях „Просьвіти“.

Учебника — народ читати не буде, в найлїпшім разї інтелїґентнїйші одиницї заглянуть до нього по інформацию в конкретних случаях, — і длятого добрі такі підручники не суть непожадані, — однак не можна їх трактувати, як книжки призначені до читаня і „Просьвіта“ повинна по змозї видавати їх поза серией видавництв звичайних, які повинні бути дїйсно для усього загалу приступні і цїлим загалом читані.

З великим інтересом читає народ річи історичні, коли вони суть відповідно подані, а іменно не в формі учебників, а у формі моноґрафічній, без сухих дат, а з інтересним з'ображенєм подїй, їх причин і результатів, а передовсїм культурно-суспільних відносин даної епохи.

На першім місци повинна очевидно стояти рідна история, — однак не виключно.

Важні, переломові епохи і моменти всесьвітної історий, що спричинили новий напрям в житю народів повинні бути народови звісні і належито осьвітлені.

Представлені вони повинні бути з можливою обєктивностию.

Особливо пожадані для нашого народа з'ображеня тих історичних моментів, в яких нарід ставав до борби за волю.

На жаль у виданях „Просьвіти“ кромі кількох книжочок з років послїдних, досї дуже мало праць в тім напрямі. Навіть история великої революциї, сеї першорядної сьвітової подїї нових віків доси не спопуляризована.

В сучаснім нашім житю на перший плян виступило питанє полїтичне.

Живемо в епосї великих перемін в публичнім житю, народні маси виборюють собі чим раз більшу участь в кермі сього житя.

Заходить отже з огляду на се питанє, як просьвіта, просьвітна орґанїзация має відносити ся до питань полїтичних, — чи має взагалї їх дотикати, і з якого боку.

Така орґанїзация, якою єсть наше товариство, не може після свого статута займатись полїтикою, однак мимо того може і повинна в своїх границях приготовляти загал до полїтичного житя. Не дозволена її роля аґітацийна, і длятого анї видавництва, анї виклади аґітацийні не можуть мати місця, — однак се зовсїм не виключає того, що товариство може і повинно обговорювати і поясняти загалови основи полїтики і подавати се знанє, яке в полїтичнім житю єсть конечне

В парі з науковою стороною видавництв і викладів повинна розвиватись і сторона белєтристична.

Нарід потрібує і в тім напрямі духової поживи. Та і се поле представляє значні трудности і непорозуміня.

Повісти і оповіданя для народу трактовано у нас досї переважно з педаґоґічно-моралїзаторського боку, а сьому відповідав тон сих видавництв.

Правда, — треба признати, що між видавництвами „Просьвіти“ такої белєтристики не було богато, — алеж і взагалї не було між ними богато белєтристики доброї.

На мою думку не відповідає цїли змістом белєтристики держати народ все в його мужицькій сфері, — а радше відслонити йому і инші сфери з їх добрими і злими сторонами.

Народ на се цїкавий і сим інтересуєть ся більше як оповіданями з власного житя.

На мій погляд — усї твори нашої лїтератури з малими виїмками можуть бути подані народови з відповідними коментарями або скороченями. Особливо при викладах по читальнях пожадане відчитуванє навіть більших творів наших письменників з поясненями. Знаю з практики, яке вражінє робить се на народ.

Таким способом можна нашу лїтературу зробити спільною власностию цїлого народу.

Видавництва для народа чеські, німецькі, французькі і другі західно-европейські подають в цїлости твори сучасної лїтератури найлїпших письменників.

Так само пожадані і переклади близьких нам змістом і інтересних творів белєтристичних в цїлости або скороченю, з поясненями.

І тут на першім місци так що до ориґінальних як і перекладаних річий поклав би я повісти і оповіданя історичні.

Се є найлекша дорога до розбудженя в народї національної сьвідомости, — дорога у нас більше як дебудь вказана, — а більше як дебудь занедбана.

Важним средством ориєнтацийним що до вибору видавництв булаб докладна статистика читалень і сїльських бібліотек, виказуюча, які книжки народ найрадше читає і інформациї сїльських орґанїзаторів, як народ про ті книжки висказуєть ся.

В тім напрямі у нас не пробовано збирати систематичного материялу, — а се було би конечне і моглоб дуже додатно вплинути на добрі видавництва.

Ідея популяризациї науки між широкими масами зродила в західній Европі інституцию людових унїверситетів.

Цїлию їх, подати головні основи вислїдів науки в найширших напрямах тим, що не мали можности кінчити шкіл і добувати собі сього зханя наукою в школах.

Наука не може і не повинна бути власностию лише замкненого круга людий, — звичайно людий богатших, — а повинна бути власностию цїлого загалу! — се був оклик, котрий зродив інституцию людових унїверситетів.

В західних краях суть двоякі унїверситети людові, — або постійні, які устроюють систематичні курси, подібні до курсів звичайних унїверситетів, — або несистематичні виклади з ріжнородних галузий науки і зханя.

Перші, се є систематичні курси відбувають ся правильно лише в вечірних годинах і в зимових місяцях і призначені для міської робітничої людности. Можливі вони лише у великих містах, — їх добрі сторони у тім, що дїйсно можуть подати своїм слухачам систематичне знанє з цїлого обсягу даної науки, — відємні сторони в тім, що не обчислені на ширші маси слухачів і не можуть бути легко переношені з місця на місце.

Вітчиною курсових унїверситетів людових є Данїя і Норвеґія. Ідею таких курсів в Данїї підніс ще в першій половинї минувшого столїтя священик Nikolaj Grundtvig, що перший заснував такі курси, а цїлию його було виобразованє розумних кандидатів на членів міських рад. В Норвеґії такі постійні курси суть навіть в менших місточках.

Величезні унїверситети людові, обчислені на десятки тисяч слухачів суть нинї в Анґлїї в Льондонї, Кембрідж і Оксфордї, — у Відни звісний „Unterrichtsverband der Arbeiter“, обчислений на систематичне образованє робітничої кляси.

Людові унїверситети з викладами несистематичними істнують нинї в цїлім цивілїзованім сьвітї.

В нашій орґанїзациї просьвітній відчуваєть ся нинї великий брак такого людового унїверситету, — а то передовсїм з огляду на міста.

Русини в наших містах, — кляса реміснича і робітнича, міщанство і інтелїґенция потрібують більше як-дебудь инде доповненя свого образованя.

Нинї значна їх часть ходить на виклади польських людових унїверситетів, — а тим самим лине до польщини і переймаєть ся польським сьвітоглядом.

„Просьвіта“ сповнить велику задачу, коли бодай дасть почин до орґанїзациї унїверситету людового і обійме ним міста східної Галичини.

Попри унїверситети людові належать до просьвітної орґанїзациї так звані вандрівні курси з вандрівними учителями.

Задача їх більше специяльна, практична, вони входять більше в обсяг економічної як чисто просьвітної дїяльности, — однак стоять з орґанїзациєю просьвітною в тісній звязи. Вони дотикають практичних галузий з880 зманя і узглядніюють передовсїм місцеві потреби і пригідні місцеві відносини.

На Заходї істнують такі курси в дуже значнім числї, особливо в Скандинавії і Швайцариї, а добра їх сторона лежить особливо в тім, що дадуть ся легко переносити з місця на місце і можуть відбувати ся навіть в далеких від міста селах.

Переходячи до обговореня средств, якими змаганя просьвіти здїйснюють ся, мушу згадати на першім місци про читальнї, як осередки просьвітної орґанїзациї на її найважнїйшім теренї, — в селах і місточках.

Над значінєм читалень не треба розводитись, — звісна річ, що добре ведена читальня є тим осередком в селї, з котрого виходить всякий здоровий культурний почин.

Історня читалень в Галичинї дуже інтересна.

Істнували вони рівно як і видавництва ще перед заснованєм „Просьвіти“, хоч в дуже малім числї.

По виданю закона о товариствах з 1867. р. почав будити рух читальняний спершу Наумович і дїйсно за його почином і пропаґандою в „Науцї“ повстали перші в краю читальнї, які були усї в руках духовенства, очевидно партиї Наумовича.

„Просьвіта“ рівнож від самого заснованя займаєть ся справою читалень.

В 1870. р. змінено в тім напрямі статути; — в 1873. р. принято на загальних зборах внесок пок. Ол. Огоновського, — поручаючий з натиском видїлови справу читалень. Та мимо того справа йшла поволи. — Під впливом „Просьвіти“ завязалось і до неї приступило в 1870. р. — одна читальня, в 1872. р. — 14 читалень, в 1873. р. — 34, в 1874. р. — 58, в 1875. р. — 28, в 1876. р.— 27, в 1877. р. — 9, в 1878. р. — 6.

Тим часом москвофільські читальнї росли числом і займали ширші круги. І не диво, — москвофіли мали більші впливи на

провінциї, більше своїх людий, а декуди навіть дуже сприяючі відносини.

В початках 70-тих років навіть деякі видїли повітові урядово взивали громади до засновуваня читалень і з повітових гроший передплачували для них „Науку“ Наумовича. Так приміром в 1873. і 1874. рр. передплачував видїл повітовий в Перемишлянах 15 примірників „Науки“, стрийський і городенський по 10, а рудецький 8!!

Не дивно, що при такій офіцияльній помочи читальнї москвофільського напряму множились.

Та як раз в тім часї, коли москвофіли стояли найдужче, коли по виборах до парляменту в 1873. р. здобули полїтичну силу і заснували свій банк, коли і „Наука“ користувалась державними підмогами, так що москвофіли могли як найкрасше і найширше покористуватись свободами, пливучими з конституцийних законів з 1867. р., зайшов факт, що кидає дуже характеристичне сьвітло на тенденцию їх роботи між народом і на їх задушевні цїли.

В 1874. р. піднїс ся з сього табору клич проти закладаня читалень на основі закона з 1865. р., а за закладанєм лише брацьких читалень при церквах. На сю тему являють ся в 1874. р. численні поклики в „Слові“, котрі недвозначно дають до пізнаня, що партия москвофільська, якої уся сила була тодї в духовенстві, хотїла тим захопити і на все прикувати до себе цїлий просьвітний рух, зберегти його перед всякою ляїзациєю і не допустити до осьвідомленя народа на основі горожанській.

Та сей оклик остав без наслїдків, навіть і серед самих москвофілів. Від року 1873—1877 завязалось ледви 10 брацьких читалень та і ті відтак перестали істнувати або перемінились в читальнї на основі закона з 1867. р. В роках 80-тих, коли народна українська партия виступила на поле полїтичне, починаєть ся і рух читальняний серед неї, а рішучий перелом наступає від хвилї реорґанїзациї „Просьвіти“ на основі статута з 1891. р., який дає можність закладати читальнї власні, що входять в її склад як часть великого просьвітного орґанїзму.

Число читалень „Просьвіти“ від 1891. р. до 1908. р. зростає з **5** на **2048.**

Число 2048 само собою поважне і нинї моглиб ми ним справдї гордитись, — колиб не сумна правда, що далеко не така цифра між ними є читалень дїйсно живих і сповняючих свої задачі.

Наші читальні завязують ся легко, однак на жаль скоро заснічують ся — і противділанє сьому заснїчуваню єсть одним з найважнїйших питань в нашій просьвітній орґанїзациї. Головна вина сього лежить в нас самих, — в нашій інтелїґенциї.

Орґанїзация „Просьвіти“ кладе читальнї під надзір філїї і кожда філїя мусить бути одвічальна за стан читалень на своїй териториї.

Філїї всї суть в руках нашої інтелїґенциї, але не всюди сповняють вони свою задачу.

В кождій філїї суть щирі, рухливі одиниці, — однак вони не мають помочи від загалу.

Загал нашої інтелїґенциї на провінциї відносить ся до справи „Просьвіти“ за холодно.

Філїї можуть сповняти свої задачі лише тодї, коли вся інтелїґенция даного повіту стане як один муж до просьвітної роботи. — А се вимагає повного здемократизованя нашої інтелїґенциї, — до сего треба конечно, щоб кождий Русин без огляду на стан і пол відчув живий інтерес до просьвітної роботи і до народу.

В наших містах живуть люди нераз і щирі і поважні, що цїкавлять ся усїм, а не зацїкавлять ся живучи нераз по кільканайцять лїт на однім місци, що робить нарід в найблизшім підміськім селї. — Суть такі, що через кільканайцять лїт не були анї ногою між народом.

Між нами покутує все дух аристократичний, який нам защіпила атмосфера старошляхоцької традициї, серед котрої ми зросли і виховались.

Ми бачимо по наших містах, як польська інтелїгенция запопадливо кидаєть ся між руських латинників в товариствах „Szkoły ludowej“, як кождої недїлї і сьвята все, що жиє, йде на села — і се повинно тим скорше спонукати нас усїх до трівалого, безнастанного і щирого контакту з народом.

Коли весь наш загал сїльської і міської інтелїґенциї згуртуєть ся при філїях, — тодї філїї з иншою силою інтензивно і систематично поведуть просьвітну роботу по читальнях, — тодї читальнї не будуть заснїчуватись, а будуть згортати коло себе що раз ширші круги народа.

Попри се кожда філїя мусить конечно мати одного чоловіка, який би постійно занимав ся люстрациєю читалень. Кан-

дидати на се знайшлиб ся і нинї, — річ розбиваєть ся лише о средства материяльні.

Средства однак знайтись мусять, коли весь загал на териториї даної філїї про се подбає. — Неімовірна се річ і прямо соромна, щоб загал Русинів одного цїлого повіта не спроміг ся на удержанє одного чоловіка для сеї цїли.

Впрочім, де суть „Соколи“ і „Сїчи“, а всюди вони повинні бути, там такий люстратор може вигідно служити орґанїзациї просьвітній і сокільській, зглядно сїчовій, — а де і се неможливе, там міг би він рівночасно бути занятий в товаристві задатковім, які маємо вже нинї в кождім повітї.

Видїл філїї повинен роботї люстратора давати напрям, члени видїлу йому помагати і по змозї їздити з ним по читальнях з викладами та порушувати всюди найінтереснїйші справи льокальні, які селян інтересують.

Таким способом не бракне материялу, оживляючого житє читалень і піддержуючого до них інтерес серед селянства. Щоб ще тїснїйше звязати філїї з читальнями, належить при філїях, — як вже декуди і заведено, — удержувати постійні бюра, урядуючі в певних означених днях, в яких члени читалень могли би засягати інформаций що до справ просьвітних, економічних, громадських, — та взагалї що до біжучих справ даної хвилї, щоб тим способом загал селянства відчував на кождім кроцї свою звязь з нашою орґанїзациєю і бачив потребу та користь сеї звязи для себе.

Постійні, правильні, що-тижневі засїданя видїлів філїяльних малиб удержувати в евіденциї всї потреби, які з таких інформаций окажуть ся і полагоджувати їх по змозї, або в самій філїї, або передавати їх центральному видїлови.

Таким способом центральний видїл так що до видавництв як взагалї цїлої просьвітної акциї мав би все точні і вірні інформациї із самого жерела і міг би до них застосуватись. Таким способом кріпилаб ся орґанїчна звязь цїлої дїяльности „Просьвіти“ від гори аж до споду і здобувалаб собі трівкі, реальні основи.

Де при філїї сил більше, де філїя обнимає більше галузий дїяльности, там пожаданий подїл на секциї для поодиноких галузий, — на кождий случай філїї повинні бути тим центром, в якім кристалїзуєсь уся народна робота, з якого виходять проєкти працї, котрий винаходить і вказує нові дороги дїяльности товариства.

Після моєї гадки і досьвіду філії мають в орґанізациї „Просьвіти“ значінє найважнійше і від їх роботи і розвою залежить як найбільше і в першім ряді стан і розвій цілого товариства.

Незвичайно важним питанєм, яке нині лучить ся зі справою просьвітної орґанізациї є питанє орґанізациї економічної.

Під тим зглядом панує у нас нині суперечність думок, як і панувала від самих початків сеї квестиї, — з тою ріжницею, що ролї опонентів суть переставлені.

Первісні статути „Просьвіти“ не обнимали зовсім економічної роботи і вся діяльність „Просьвіти“ до кінця 80-тих років в напрямі економічнім обмежалась на пропаґанді закладаня кас позичкових, громадських шпихлїрів та крамниць. — Замітна під тим зглядом популярна праця Стефана Качали „Що нас губить, а що нам помочи може“, до котрої були долучені статути для кас позичкових і шпихлїрів, розійшлась в трьох виданях в 10.000 примірниках. — Однак ні одна з тих інституций не основана в орґанічній звязи з „Просьвітою“.

В 80-тих роках пішов напір на „Просьвіту“, щоби вона взяла у свою програму плянову роботу економічну.

Сей напір ішов від молодого поколїня, яке гуртувалось тоді коло одиниць, що відтак в 90-тих роках дали почин до завязаня радикальної партиї.

Між старшими, а також між провідниками товариства було богато противників сеї гадки, хоч почавша ся як раз тоді якция „Kółek rolniczych“ була грізним „memento“ для руських орґанізаций і силою конечности кликала іти за сим приміром.

Всім нам памятний спір на тему „жолудкових ідей“, — який виринув у нас з кінцем 80-тих років над питанєм, чи належить перше дбати про економічний, чи умовий розвиток народа.

Сей спір знайшов відгомін в самім виділї, де в 1890. р. др. О. Колесса поставив внесенє на зміну статутів, маючу перетворити товариство просьвітне в просьвітно-економічне.

Зміна ся наступила в 1891. р. і вона становить перелом в орґанізациї товариства і з того згляду, що на основі нового статута читальнї „Просьвіти“ творять з нею одну орґанічну цілість. — Та реформа становить епоховий момент в історії „Просьвіти“.

Однак мимо сеї зміни не займаєть ся „Просьвіта“ ще довгі лїта серіозно і систематично роботою економічною. — Доперва в минувшім десятилїтю розпочинають ся господарські віча

і через кілька лїт удержує центральний виділ вандрівного учителя господарства, без великих однак успіхів на поли економічних відносин краю.

Серіозна систематична робота на поли економічнім починаєть ся доперва з 1906. р., з заснованєм секциї економічної.

Діяльність сеї секциї в короткім часї вінчаєть ся вже додатними успіхами.

Економічна орґанїзация починає проявлятись в ріжних сторонах краю, загал починає розуміти її вагу, починають виринати люди охочі до сеї роботи, учитись і працювати, — що все разом підперте орґанїзациєю наших інституций фінансових, підносить і кріпить народну справу у хвилях прикрих полїтичних відносин, — кріпить віру у власні сили і в лїпшу будучність.

Та як раз в тій хвили піднимають ся знов голоси, що „Просьвіта“ пішла за далеко в бік економічний, що се дїєсь зі шкодою для роботи просьвітної, і що працю економічну належить з діяльности товариства виключити, або хоч значно обмежити. — На сю тему чули ми голоси на Загальних зборах „Просьвіти“ у Львові і на провінциї і вони можуть внести під деякими зглядами неясність в поглядах на сучасні задачі товариства.

Не дасть ся заперечити, що колиб у нас була орґанїзация економічна, хоч би така, як „ц. к. Галицьке товариство господарське“ зі своїми філїями і делєґатами, то виділенє діяльности економічної з „Просьвіти“ не принеслоб загалови шкоди, а уможливилоб товариству тим інтензивнїйше взятись за дїло просьвітне.

Та на жаль ми не маємо нїякої подібної орґанїзациї економічної, а потреби на поли економічнім не ждуть. Се поле, досї нами дуже мало справлюване кличе наш загал до безнастанної працї, щоб хоч в части відробити занедбане, а кожде опізненє мстить ся тяжко на судьбі народа.

Істнуючі наші товариства економічні, як „Сільський господар“, не мають готового апарату філїй і читалень і доперва мусїлиб поволи його творити, — а поки що не в силї осягнути тих успіхів, які осягає орґанїзация економічна при „Просьвітї“.

З другої сторони нїяким другим способом не можна так привязати народа до орґанїзациї просьвітної і так оживити філїї і читальнї, як роботою економічною, в котрій народ бачить наглядно свій інтерес. Наглядні докази сього маємо в лїтах послїдних.

Робота економічна підносить товариство високо, надає йому значіня загально-краєвого, будить поважанє для товариства в найширших кругах, — вкінци лише робота економічна дає можність придбаня для товариства висших підмог з фондів державних, краєвих і повітових. — Досить вказати на се, що в протягу послїдних шести лїт підмога Сойму на економічні цїли товариства зросла з 4.000 на 25.000 корон.

Коли вкінци зважимо, що так короткий час систематичної економічної працї видав вже такі знаменитї і великі наслїдки, як орґанїзацию „Союза господарсько-молочарського“ в Стрию і школу рільничу в Милованю, то мусимо признати, що тяжким гріхом було би ту економічну роботу товариства „Просьвіта“ переривати, зменшати або ослаблювати. Економічна робота мусить йти в парі з просьвітною. — Систему сеї роботи вказує дотеперішний досьвід. — Я мав нагоду розвинути її в своїм часї в 1906. р. на анкетї скликаній Головним видїлом, а відтак на загальних зборах 1. падолиста 1906. р., — а дотеперішна практика стверджує її стійність.

Тут праця подїлена. — В горі секция господарсько-промислова, — в долинї праця філїй і читалень.

І тут знов головний тягар спочиває на філїях. — Кожда філїя обдумує і порішує на основі місцевих відносин, яка галузь господарської роботи в данім повітї або місцевости має найбільші вигляди поводженя і приготовляє при помочи секций при центральнім видїлї терен, вишукує і образує людий, громадить средства і вводить дотичну галузь господарства або промислу в житє.

Як довго вона стоїть в початках свого розвитку, може істнувати як входяча в обєм дїяльности філїї. Коли однак стає на власних ногах і як так вже може йти самостійно і оплатити людий до веденя дїловодства, — належить її сейчас відлучити і орґанїзувати як самостійну інституцию.

Роля „Просьвіти“ і її філїй, зглядно навіть читалень лежить тут в ініцияти́ві, підготовленю, з'орґанїзованю і поставленю на власні ноги таких інституций, зглядно заведень господарських і промислових, — які в данїй околици мають найбільше рациї бити і суть найбільше потрібні.

Таким способом зможе добра економічна орґанїзация „Просьвіти“ покрити цїлий край сїтию нових, продуктивних заведень господарсько-промислових, — а річию наших фінансових інституций буде піддержати їх, особливо в початках, кредитом і вести над ними нагляд при помочи „Краєвого союза ревізийного“.

Такою дорогою повстало у нас в послїдних лїтах вже кілька спілок продукцийних, — а се є незвичайно важна етапа в нашім економічнім розвитку.

А вкінци ще кілька слів про одну многоважну квестию фінансову.

До великих діл треба великих средств.

Економічна робота вимагає їх богато, однак вона по части оплачуєть ся сама собою, — особливо при орґанїзациях продукцийних, а впрочім має більші вигляди на видатну поміч публичну, яка у нас в послїдних роках дїйсно збільшаєть ся в міру збільшеня інтензивности нашої працї в тім напрямі.

Инакше з роботою просьвітною. Та вимагає з кождим роком що-раз більше вкладів, — а не оплачуєть ся зовсїм, — а поміч публична тут невидатна і нема надїї, щоб стала значно видатнїйшою. Противно, некорисні полїтичні відносини доводять нераз до того, що субвенциї на видавництва відмовляють ся „Просьвітї“, коли лише зміст тих видавництв трохи сьміливійший, так що численє на поміч публичну є тут непевне і часто дуже упокоряюче.

Так і тут треба шукати доріг инших, треба, щоб товариство само собою творило средства на видавництва і діяльність просьвітну.

„Просьвіта“ має нинї 12.000 членів, — коли відтягнемо число около 2.000, яке припадає на читальнї „Просьвіти“ і инші товариства, — то вийде, що ледви 10.000 одиниць є членами „Просьвіти“. — 10.000 на 3 і ½ мілїона народа в Галичинї, — се цифра дуже сумна. На 350 Русинів пересїчно ледви один почуваєть ся до обовязку зложити на жертвеннику просьвіти народа річно 2 корони.

Се дає дуже сумне сьвідоцтво нашій нациї, її сьвідомости і патріотизму. На тій точцї не видержуємо ми порівнаня не лиш з Чехами, — але навіть зі Словінцями або і Словаками.

В напрямі здобуваня членів нема у нас належитої акциї.

В першім рядї належалоб, щоб наш загал признав першим народним обовязком кождої інтелїґентної української душі бути членом „Просьвіти“. — Виділи філїяльні, маючі евіденцию усеї інтелїґенциї на своїй териториї, повинні перевести її катастр і настоювати енерґічно, щоб кождий до товариства належав і платив вкладки.

Опору ставити певно нїхто не буде, — бо ходить о видаток дуже незначний, котрий нїкому не зробить ріжниці. Рівно-

часно належить притягнути в члени всїх хоч би трохи лиш сьвідомих селян і міщан. — Се дїло читалень і філїяльних люстраторів. — Тут належить поставити засаду, що хіснувати ся користями, які дає товариство, чи то через роботу економічну, чи через селянські бурси, можуть лише члени.

При такій запопадливій старанности про придбанє членів, число членів товариства мусить скоро що найменше потроїтись, а тим самим незвичайно збільшать ся фонди на видавництва, які через се можуть стати і ліпші, більші обємом і дешевші, — як і взагалї на усю акцию просьвітну.

Другою дорогою, яка веде так до збільшеня фондів як і ширеня просьвіти, — се відповідне уладженє кольпортажі.

Над сим питанєм не застановляюсь більше, бо воно має бути предметом окремого реферату.

На тих увагах кінчу і збираю їх в отсї короткі висновки.

1) Орґанїзация просьвітна в Галичинї опиратись має і дальше на орґанїзациї товариства „Просьвіта", — його центральнім видїлї з секциями, філїях і читальнях.

2) Орґанїзация та має переводитись і розвиватись поруч з орґанїзациєю економічною, — її сторона просьвітна і економічна признають ся рівно важними і не належить розвивати одної зі шкодою для другої.

3) Першим і головним услівєм успішности сеї орґанїзациї признаєсь повне здемократизованє цїлої українсько-руської суспільности, зближенє верств інтелїґентних до народа, зрозумінє і відчутє його потреб та інтересів і дальший інтензивний розвиток сеї суспільности під окликом „в перед з народом!"

4) Дальшою консеквенциєю сього постуляту признаєсь обовязок кождої одиницї бути самому членом товариства „Просьвіта" і приєднувати йому як найбільше членів.

5) Видавництва товариства мають нести правдиву европейську осьвіту, — подавати правдиву науку серіозну змістом, а в популярній формі, — як також такі твори белєтристичні, що підносять духа народа і розширюють його сьвітогляд, з особлившим узглядненєм нашої історичної минувшини.

6) Для ширеня осьвіти в містах і для згуртованя усїх українських елєментів в містах конечним є заснованє людового унїверситету рухомого і участь в його викладах найкрасших наших фахових сил наукових.

7) Філїї товариства „Просьвіта“ мають стати осередком, гуртуючим весь український загал даної териториї, — мають на постійних тижневих засїданях обговорювати просьвітно-господарські справи і місцеві потреби — вишукувати дороги економічної роботи, а особливо господарської і промислової продукциї, для котрих суть в даній околици услівя і при помочи центрального видїлу давати почин інституциям і заведеням господарсько-промисловим.

8) Кожда філїя товариства повинна удержувати постійного платного люстратора, маючого обовязок при помочи членів філїї закладати і безнастанно люструвати читальнї „Просьвіти“, як також в постійних, означитись маючих днях давати інформациї членам читалень, зглядно вислухувати їх постулятів і передавати їх видїлови філїяльному до полагодженя у власнім обсязї дїланя, зглядно при помочи центрального видїлу.

9) В кождім селї і місточку має бути читальня „Просьвіти“, до котрої повинні належати усї інтелїґентні Русини даної місцевости, з обовязком служеня її фаховим знанєм і помочию, при чім однак там, де селянство є більше сьвідоме, лишати належить по можности управу читальнї в його руках.

10) Задачею філїй і люстраторів буде не лиш держати в оживленю рух просьвітний по читальнях і піддержувати разом з зарядом читальнї інтерес членів інтересними викладами, забавами, аматорськими виставами, зглядно музикальними і декляматорськими продукциями, — але звертати також увагу на господарські потреби кождого села і зараджувати їм, викликуючи почин до акциї господарської, промислової або торговельної, а в міру розвитку і потреби в формі окремих корпораций.

11) Читальні „Просьвіти“ по містах мають лучити усю українську людність, без згляду на стан в одно тіло, маюче на цїли манїфестувати на кождім кроцї її спільність і однодушність національну.

12) Читальні „Просьвіти“ мають стояти в безнастанній стичности з філїями, — а ті з видїлом центральним і його секциями і творити разом одну нерозривну звязь орґанїчну.

Ті основи просьвітної орґанїзациї суть по моїй думцї в силї витворити дїйсно у нас одно велике могуче тїло просьвітне, котрого живими членами відчують ся усї члени нашої суспільности, — котре зможе ясностию ідеалу народної служби внести в наші ряди дві головні річи, конечні в розвитку народів: карність і працю.

А се дасть нашому народови спромогу своєю внутрішною силою перебути внїшне лихолїтє і стати паном на своїй прадїдній земли.

По рефератї дра Е. Олесницького, який принято грімкими оплесками, почесний старшина Ю. Романчук удїлив голосу секретареви конґресу, дру М. Коцюбі, в справі пляну, по якому будуть вести ся секцийні наради конґресу.

Др. М. Коцюба сказав:

Щоби не забирати богато часу, не буду говорити про дїяльність конґресового комітету, який конґрес підладжував, — все що дотикає сеї справи, знайдуть учасники конґресу в пропамятній, конґресовій книзї. Скажу тільки кілька слів, що до програми конґресу і її провідних гадок.

Теми, поміщені в програмі дотикають будьто справ цїлого нашого народу, будьто його поодиноких верств (селянство, міщанство, робітники, молодїж, жіноцтво). Як се вже з природи нашого конґресу виходить, на першім місци стоять справи просьвіти і її орґанїзациї, а що неграмотність є перепоною просьвіти, тому поставлено на дневний порядок і сю справу. Зі справами просьвіти вяжуть ся справи культурного житя нашого народу (забави, ігрища, музика, театр) тому і сї справи треба порушити. Теми суть так уложені, що просьвітні справи можна передискутувати і зі сторони річевої і технїчної. Секция просьвітно-орґанїзацийна, що займесь тими всїми справами, має для двох комісий 28 референтів, тому належить поступати з часом вельми еконо-

мічно і тїсно придержуватись V. точки поданого порядку нарад конґресу.

Гіґієнїчно-гуманїтарні справи обнимає секция II. Ту бажаємо звернути увагу учасників конґресу, що молодїж старанно вихована і здоровий, добре фізично розвинений люд становлять основу нашої будучности. Тому поставлено ту на дневний порядок справу смертельности дїтий, поборюванє пошесних недуг, суспільно-санїтарні потреби нашого люду, борбу з алькоголїзмом і справу опіки над розвиваючою ся молодїжию. Секция II. має 14 тем до передискутованя, може тому розпоряджувати часом по волї.

З нашою просьвітною роботою вяже ся і економічно-господарська робота, тому віддано секциї III., економічно-господарській до полагодженя справи, як лучбу ґрунтів, парцеляцию, мелїорациї, справу заводового образованя і справи заводово-господарські. Ся секция має 22 референтів, тому і вона мусить старати ся, щоб вихіснувати час як найлїпше.

Остали нам ще справи загально-економічні і промислові, які віддано до полагодженя секциї IV., кооперативно-економічній. А що серед нашої мужицької суспільности вся економічна робота може розвиватись тільки кооперативно, тому кооперация має в тій секциї місця найбільше.

Хто розглянув ся в програмі наших нарад, той певно найшов у нїй всї наші пекучі справи і наші найважнїйші квестиї, яких полагодженє поведе нас на нові шляхи плянової суспільної роботи, ширшої і глибшої, а передовсїм з'орґанїзованої.

До того повинні стреміти наші наради, — а хоч не полагодимо усїх тем обнятих програмою, то вдїємо ще богато, коли розберемо хоч би поважнїйші.

Що до технїчної сторони нарад, подаю до відома, що кожда секция, а в секциї I. і обі комісиї будуть радити з осібна в салях філїї академічної ґімназиї, означених осібними вивісками. Секцийні наради розпічнуть ся нинї 1. лютого о 3. годинї пополудни і будуть вести ся далї завтра 2. лютого, від години 9. рано, а евентуально і пополудни. Завтра відбудеть ся о год. 4. мінут 30 друге загальне засїданє.

Подаю до відома програму секцийних нарад, доповнену ще деякими, пізнїйше зголошеними темами, при чім осьміляю ся просити, придержуватись порядку нарад конґресу, щоб найлїпше вихіснувати призначений на наради час.

Програма секцийних нарад просьвітно-економічного конґресу:

I. Секция просьвітно-орґанізацийна.

Комісия I.

Наради отворить член Головного Виділу др. С. Томашівський, протоколувати буде член Головного Виділу А. Гапяк.

Др. І. Копач: Роля письменства в розвитку народів, з загального історичного становиска.

В. Доманицький (Київ): Український видавничий рух в Росиї за останніх пятнайцять літ.

Др. О. Колесса: Український народний університет.

О. Солтис:
Т. Біленький: } Поборюванє неграмотности.

Др. Е. Калитовський: Популярні видавництва, їх зміст і орґанізация їх кольпортажі.

Др. І. Брик: Короткий огляд української популярної літератури в Галичині — дезідерати.

І. Труш: Значінє артистичних ілюстраций у виданях для люду.

Др. С. Томашівський: Просьвітні видавництва — дезідерати.

К. Малицька: Видавництва для дітий і молодіжи.

І. Крипякевич: Народні бібліотеки.

о. В. Кальба: Як з'єднувати більше членів для читалень „Просьвіти"?

І. Боберський: Як ми досї збирали складки на народні ціли, а як ми їх збирати повинні?

З. Скварко: Орґанізация просьвітних читалень і філій.

Др. С. Дністрянський: Народна статистика.

К. Паньківський:
Д. Сембратович: } Заводові популярні видавництва.

Комісия II.

Наради отворить член Головного Виділу др. І. Брик, протоколувати буде студ. прав А. Крушельницький.

І. Рибчаківна: Народні забави та ігрища — роля жіноцтва в розбуджуваню товариського житя на селї.

І. Захаріїв: Орґанізация товариського житя серед селян.

Др. І. Голубович: Орґанізация товариського житя серед міщан.

Ф. Колесса: Значінє народної пісні в житю українського люду.

Др. С. Людкевич: З'ужиткованє народних мотивів у музиці і штуці.

Др. Е. Олесницький: Орґанїзация людового театру.

Й. Стадник: Наш сучасний театр.

Др. Л. Лопатинський: Орґанїзация людового театру.

І. Боберський: Як вести „Соколи", щоб не були мертвими товариствами?

А. Будзиновський: Орґанїзация „Соколів". Туристика.

С. Ґорук: Пожарні „Соколи".

Др. К. Трильовський: Орґанїзация і значінє „Січий".

II. Секция гіґієнїчно-гуманїтарна.

Наради отворить заступник голови Головного Видїлу др. Е. Озаркевич, протоколувати буде студ. мед. Денис Сумик.

Др. Е. Озаркевич: Суспільно-гуманїтарні потреби нашого сїльського люду.

Др. В. Кобринський: Поборюванє пошесних слабостий на селї.

Др. Т. Гвоздецький: Смертельність дїтий і поборюванє пошесних слабостий.

Др. Г. Гарматїй: Сіфілїс серед люду.

Др. Я. Грушкевич: Египетське запаленє очий (трахома) серед люду.

Др. М. Долинський: Повитухи. Пожива люду.

Др. І. Раковський: Вплив алькоголю на людський орґанїзм.

Др. А. Чайківський: Алькоголь з точки законодатної і суспільно-економічної.

о. Т. Лежогубський: Брацтва тверезости.

Н. Кобринська: Захоронки, їх значінє і розвій.

В. Коцовська: Орґанїзация міських захоронок.

о. Др. Д. Яремко: Захоронки і приюти.

О. Бачинська: Вакацийні оселї.

Др. О. Макарушка: Опіка над шкільною молодїжию поза школою.

III. Секция рільничо-економічна.

Наради отворить член Головного Видїлу др. М. Коцюба, протоколувати буде студ. прав Михайло Бараник.

о. А. Глодзїнський: Загальний образ нашого господарського житя.

о. Т. Войнаровський: Економічний розвій українсько-руської нациї в Галичині.

о. С. Онишкевич: Комасация.

А. Корнелля: Меліорациї.

Др. М. Корнелля: Будова каналів водних в Галичині і вплив їх на добробут краю.

І. Цапяк: Опіка над сезоновими робітниками і їх орґанізация.

О. Жураківська: Заводові школи домашного господарства для дївчат.

о. М. Бачинський: Яка рільнича школа є серед наших обставин можлива і пожадана?

Др. М. Коцюба: Садівничо-господарська школа товариства „Просьвіта“ в Милованю.

А. Гарасевич: Досьвідні поля.

о. Й. Раковський: Насїнє, штучні погної, господарські знаряди і машини.

Ю. Шумський: Промислові ростини.

Др. М. Коцюба: Годівля худоби.

П. Гнатюк: Годівля дробу.

І. Бородієвичівна: Годівля кріликів.

о. В. Гумецький: Рибацтво в малих господарствах.

о. В. Дуткевич: Пасїчництво у нас, а за границею.

о. М. Гошовський: Орґанізация пасїчників.

о. А. Глодзїнський: } Садівництво.
Гр. Метельський: }

Др. Г. Величко: Городництво.

Ю. Шумський: Заряд сїльського господарства.

IV. Секция кооперативно-економічна.

Наради отворить член Головного Виділу др. К. Левицький, протоколувати буде студ. прав Петро Марків.

П. Придаткевич: Домашний промисл, його стан і дальший розвій.

Г. Лебіщак: Гончарство і кераміка.

А. Мусянович: Ткацтво і його значінє для нашого люду.

Р. Залозецький: Фабричний промисл.

В. Лучків: З'ужиткованє водних сил в промислї.

М. Голубінка: Домашний і фабричний промисл.

Др. К. Левицький: Початки розвою наших економічних інституций.

Др. Т. Кормош: Розвій українсько-руських інституций кредитових.

Др. Л. Когут: Які зміни викликала кооперация в господарськім житю народів?

І. Петрушевич: Начерк статута унії кооперативних союзів для Галичини і Буковини.

А. Курилас: Якої орґанїзациї треба нашим хлїборобам?

А. Ільченко: Значінє кооперациї для нашого народу.

М. Гехтер (Київ): Сільська кооперация на российській Україні.

С. Кузик: Значінє кооперациї для селянства.

Я. Литвинович: Постуляти орґанїзациї сільських кооперативних крамниць.

І. Борис: Торговельні справи.

Др. А. Говикович: Обезпеченє худоби.

П. Глодзїнський: Господарське значінє молочарства.

о. А. Борачок: Основуванє молочарень.

о. О. Нїжанковський: Орґанїзация молочарень в союз.

Порядок нарад конґресу.

Наради конґресу ведуть ся після загальних парляментарних правил, при чім однак належить затямити.

І. В загальних і секцийних засїданях беруть участь лиш сї учасники, які викажуть ся членськими картами вступу, видаваними через секретарият конґресу.

ІІ. На загальних засїданях проводить почесний старшина, протоколують секретарі конґресу.

ІІІ. На секцийних засїданях проводить вибрана старшина, протоколують секретарі, назначені зарядом конґресу.

IV. На секцийні звіти і резолюциї на загальних засїданях призначуєть ся 15 мінут часу.

V. Для референтів в секциях призначуєть ся 25 мінут часу. В дискусиї можуть поодинокі бесїдники промовляти 10 мінут часу. В однїй і тій самій справі той сам бесїдник може промовляти тільки двічи. Час другої промови обмежений до 5-ти мінут.

VI. На загальних засїданях предкладають референти і внескодавцї свої звіти і внески четко списані, з точним своїм підписом секретареви конґресу, на секцийних засїданях секретареви секциї.

VII. Всї секцийні протоколи належить безпосередно по засїданях секциї віддати секретареви конґресу.

VIII. Тому що з нарад конґресу буде друкувати ся пропамятний звіт, належить вести усї протоколи як найточнїйше; крім того є пожадані автореферати.

IX. Кождий учасник конґресу складає 5 К на покритє коштів конґресу і виданє пропамятного звіту.

Молодїж академічна, міщани і селяни складають 1 К.

По вичерпаню дневного порядку, почесний старшина Ю. Романчук замикає перше загальне засїданє просьвітно-економічного конґресу о годинї другій пополудни.

В кінцевій промові, принятій зібраними довго тріваючими оплесками, почесний старшина зазначив ще раз спільність і єдність усеї України-Руси, без огляду на державні кордони та завізвав зібраних і взагалї усїх австрийських Українцїв, щоби для наглядного зазначеня сеї єдности причинили ся своїми складками до здвигненя Шевченкови памятника у Київі.

* * *

Дня 1. лютого о годинї 7. вечером відбула ся у львівськім міськім театрі сьвяточна вистава з нагоди сороклїтного ювилею товариства „Просьвіта“ і першого просьвітно-економічного конґресу.

Торжественний вечір розпочав відпоручник Головного Видїлу Товариства „Просьвіта“ др. Кость Левицький, слїдуючою промовою:

Сьвітлий Зборе! Достойна Громадо!

Сьвяткуємо нинї памятний день просьвітного відродженя нашого народу на области галицької Руси-України.

Не шумним розголосом слави, але тихою та щирою вдякою приносимо привіт тим першим нашим поколїням, живучим і неживучим, що станули за долю, житє і бутє найменшого брата, що полюбили того брата-хлопа та з'уміли піднести наш хлїборобський люд до рівня народу.

З почутєм народної гідности глядимо нині на діло велике, як животворний луч просьвіти рідним словом пробудив міліони українсько-руського народу із занепаду до самосьвідомости людської, культурної і суспільно-народної.

Стаємо нині на велику раду, аби на скрізь пробити тверду скалу народної недолї і вказати добрі шляхи просьвітку до народного добробуту!

Нехай же тота благородна іскра просьвіти, що на згарищах жорстокого лихолїтя засяла заревом братньої любови, живого поступу, правдивої народної праці і довела нас до національного демократизму — не згасає, але своїм животворним огнем загріє широку нашу народню громаду на усїх землях нашої України-Руси у боєвім поході відродженя народних мас.

Нехай наша витревала праця поборе всяку зневіру своїх і супротивність инших народів.

Нехай той сьвятий огонь народного завзятя в імя житя народу сполучить нас усїх в одну велику сім'ю, вольну, народню, що власними руками нас усїх добуде нам побіч других народів сьвітлу будучність воскресеня самостійного українського народу!

(На салї зривають ся грімкі оплески).

По промові слїдувала кантата М. Лисенка: „Бють пороги“ на мішані хори, тенорові і басові соля, яку відсьпівав „Львівський Боян“ в супроводї орхестри 15. п. п., під проводом М. Волошина.

По відсьпіваню кантати, відограла дружина українсько-руського народного театру „Руської Бесїди“ у Львові драму в пятьох дїях, зі сьпівами, Бориса Грінченка: „Серед Бурі“.

Торжественну виставу закінчив величавий живий образ Апотеоза „Просьвіти“, який унагляднив усї напрями і усї хвилї відродженя нашого народа під опікою Товариства „Просьвіта“.

*
* *

З огляду на се, що для всїх учасників конґресу нестало місць в міськім театрі, відбула ся рівночасно друга сьвяточна вистава в битком виповненій салї „Яд Харузім“, при улиці Бернштайна ч. 9.

Виставу розпочав торжественною промовою відпоручник Головного Виділу Товариства „Просьвіта“, др. Іван Брик.

Бесїдник вказав на значінє сьвята, на важну у наслїдки хвилю ювилею „Просьвіти“ і першого конґресу, що через участь репрезентантів з инших частин українських земель набрав всеукраїнського значіня — та заоохотив учасників до як найінтензивнїйшої працї на полї просьвітнім і економічнім. *(Присутні приняли сю промову оплесками).*

Відтак аматорська дружина товариства „Сокіл“ у Львові, відограла драму Бориса Грінченка: „Степовий Гість“.

Сьвяточний вечір закінчив живий образ Апотеоза „Просьвіти“.

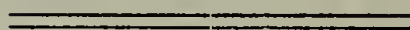

Секция просьвітно-органїзацийна.

Комісия I.

Зредаґував *др. Стефан Томашівський.*

Засїданє дня 1. н. ст. лютого, о 3-тій годинї пополудни.

Присутних було понад 200 учасників. Комісию відкрив секретар Товариства „Просьвіта“ др. І. Брик. До проводу нарадам вибрано дд. Гр. Цеглинського, о. В. Кальбу і М. Галущинського. Представником Головного Видїлу на комісиї був назначений др. С. Томашівський.

Голова Гр. Цеглинський признає голос дру І. Копачеви, який відчитує свій реферат:

Роля письменства в розвитку народів.

Щонебудь би хто й міг сказати про посвояченє і єдність творів, які ми спостерігаємо на нашій землї, всеж таки чоловік займає становиско визначно виїмкове. А одним з тих моментів, що людському житю надають окремий характер і своєрідне значінє, навіть у порівнаню з найвисше розвиненими родами зьвірят, є специяльна історичність його єствованя.

Зьвірята не є творами історичними в тім значіню як чоловік. Бо хоч поодинокі породи зьвірят і мають справдїшний розвій поза собою, як се приймає новійша біольоґія, то преції вони (о скільки ми, люди, можемо се спостерігати), не переживають того розвою субєктивно, особисто; вони самі нїчого про те не знають. Їх сьвідомість, якнебудь вона там у них і устроєна, не є історичною, і тому зьвірята не мають також самосьвідомости сеї наскрізь історичної прояви. І тому й описи зьвірячих типів в підручниках т. зв. „істориї природи“ уложені все і всюди з точки того основного погляду, що поо-

динокі поколїня зьвірят наступають вправдї по собі в часї, але їх житє йде без самосьвідомої історичної звязи з собою. Учений зоольоґ приймає, що кожде поколїнє зьвірят повторяє зміст житя своїх попередників; отже що прим. мотилї і хрущі сього лїта будуть жити тим самим житєм, яким жили також їх предки ще в часах Арістотеля в IV. в. пер. Хр., або й за Гаммурабія коло 2000 р. пер. Хр.

Противно чоловік, іменно культурний чоловік — він переживає історию не лиш обєктивно, але і субєктивно.

Обєктивно: Поколїня, що наступають по собі, не жиють тим самим житєм; тут кожда ґенерация має свій власний зміст житя, свої стремлїня, свої ідеали; її віра, її установи, її понятя бодай у значній части инші. Але ті ріжні змісти не без звязи зі собою; вони мають внутрішне полученє, вони творять ряд явищ з якимсь зрозумілим змислом — подібно як поодинокі сцени у драмі. Ми не можемо вправдї укладати історий з її провідної ідеї, так як укладаємо й розуміємо поодинокі частинки поеми з ідеї цїлости, бо ми в історий не маємо цїлости, ми — надзвичайно маленький її відломок, але прецїнь ми історию людства в той спосіб відчуваємо і розуміємо: усї історичні епохи і струї — в очах і ученого дослїдувача і звичайного читача — наступають по собі не лиш зверхно в часї, але й з якоюсь внутрішною, сенсовою конечністю. Але попри те кожда людська одиниця переживає історию також субєктивно: вона знає до якогось степеня те, що було — і думає про те, що буде. Межи житєм предків і потомків стоїть її власне житє в попривязуваній на всї боки серединї. Кождий з нас завдячує своїм предкам те, чим є. Герої минувшини власного народа і цїлого людства жиють в нашій історичній памяти: всї, що бороли ся за правду, свободу, справедливість, за правдиве народолюбство і правдиву гуманність — жили і для нас; супроти них ми мусимо почувати ся з'обовязаними до вдячности і до наслїдуваня. Бути достойним батьків — се зазив, з яким звертає ся до нас історична сьвідомість. Ми будемо такими, коли так, як вони для нас, будемо і ми працювати і бороти ся для будучих поколїнь; отже й сї є в нашій сьвідомости як жива цїль. Так то в історичній самосьвідомости розширює ся житє чоловіка поза вузкий круг, який воно виповнює своїм індивідуальним коротким треванєм. (Fr. Paulsen: System der Ethik[6], II, 256—258).

I якраз почутє потреби такого розширеня і утреваленя історичної традициї привело до винаходу письма у ріжних культурних народів: Египтян і Вавилонян, Індів і Китайців, а навіть американських Ацтеків і племен Майя (Maya). Бо культура вимагає всюди постійности розвою, тобто передачі дальшим поколїням осягненого вже попередними досьвіду. Не даром вже й Плїнїй старший в I. в. по Хр. оправдує широкий опис виробу папірусового материялу в своїй „Historia naturalis“ словами: „cum chartae usu maxime humanitas vitae constet“ — бо письменство, каже, то головна основа культури. А Фріц Мількан, автор статї „Die Bibliotheken“ в „Die Kultur der Gegenwart“ (I, 539—590) ось як одушевлено величає письменство і його значінє для розвою людства.

„Жива бесїда прогомонївши скоро, лишає у слухача лиш спомин про себе; очевидно у кождого инший — відповідно до сили духа і вродженого нахилу слухача. А при передачі з уст до уст — як же скоренько закаламучує ся її чистіть, як швидко стирає ся властивий її характер. Ледви замкнуть ся уста, з котрих вийшла — а вже перекрученє або й повне забутє стає її долею. Натомість писане слово незмінне і трівке; на око скостенїле і мертве, воно прецїнь живучійше нїж усе, що дихає. Бурі столїть і тисячолїть переходять над ним, а воно, як ми лиш схочемо його послухати, говорить до нас так сьвіжо, так безпосередно, мовби що йно народжене. Так то письмо розвалює вузкі оплоти, в які замкнена тїлесна натура чоловіка; воно поборює силу часу, побіджає простір. Воно робить тисячолїтя нашими учителями. Поколїня за поколїнями розпадають ся в порох, а з ними й дїла їх рук. Але не пропадає найгарнїйший плід їх житя: їх доробок до одідиченого по предках богацтва ідей. I якраз у тім, тобто в задержуваню творів духа з поколїня в поколїнє — а се можливе лиш при помочи письменства — лежать власне найміцнїйші коренї нашої сили[1]). На них основує ся богацтво нашого житя і наша надія на лучшу будучність. — Всї духові сили чоловіка жиють і задержують евентуально свій вплив на людий у книжцї. Бо чим же би поза тим і можна було

[1]) Коротко і ядерно говорить у тій справі звісний фільозоф Вільгельм Вундт: „Es wäre offenbar absurd zu behaupten, jene erziehende Kraft, die der individuellen Lebenserfahrung zukommt, mangle der Geschichte, die hier in ihren Wirkungen auf den Einzelnen mindestens einer weit über den Umkreis des eigenen Lebens hinausreichenden Erweiterung der Lebenserfahrung gleichkommt“. (System der Philosophie, 2. вид. 1897, стор. 643).

пояснити собі те явище, що ще лиш книжка — за цілий час свого єствованя — зазнавала любови й ненависти так само як і чоловік? Лиш история книжки і чоловіка знає гоненя і прогнаня, позорище стовпа і костра. Але також лиш вона може похвалити ся і глубокою, сердечною та повною пієтизму любовю. І може не без значіня сей факт, що на самім початку тої змінної історії стоїть слово любови. Сю книжку треба носити при собі і читати так, як написано. Вона для душі чоловіка вартнійша ніж усе инше, що находить ся в цілім краю.“ Такий голос чуємо з перед 5000 літ, з книги мудрости Каґемна, яку переховав нам папірус Prisse — найстарша книжка сьвіта“.

Так славословить писане слово один з найвизначнійших нині сторожів тих скарбів у Німеччині. Та певно цікаво буде порівнати з тим стару грецьку леґенду письма, яку безсмертний Плятон в діяльоґу п. з. „Файдрос“ вложив в уста свому великому учителеви Сократови. Як звісно, коло 385. р. пер. Хр. Плятон заложив в Атенах першу европейську „Академію“. І чув потребу висловити ся прилюдно про ціль і методу своєї школи, а то тим більше, що заводив зовсїм щось нового, а то: спокійне й тихе, але безумовне т. зв. фільософічне шукане правди при помочи диялектичної методи, в суперeч дотеперішним, передовсїм на легкий зверхний ефект обчисленим, риторичним школам, яким дали були початок т. зв. софісти в V. в. пер. Хр. Отже у згаданім діяльоґу молоденький Файдр говорить на ту вічно сьвіжу й вічно актуальну тему з своїм старенким другом Сократом. І от вкінци Сократ оповідає йому отсей — очевидно, змислений Плятоном — міт:

„Я чув, каже, свого часу в египетськім місті, званім Навкратіс, що там пробував колись бог, іменем Тевт, якому посьвячений птах ібіс. Отже той бог винайшов був і числа і рахунки і ґеометрию і астрономію, також гру в шахи і кістки, а врешті і письмо. А панував тоді над цілим Египтом король Тамуз, що мав столицю в горішнім Египті коло сьвятині бога Аммона; Греки називають те місто египетськими Тебами. Отже до того то короля Тамуза прийшов раз бог Тевт, показав йому свої винаходи і сказав, що добре би було розширити їх поміж Египтянами. На те король почав допитувати ся про пожиточність кождого з тих винаходів. А коли бог став виясняти, тоді король то ганив то хвалив — відповідно до того, як йому кожда річ представляла ся. І богато, кажуть, боків, добрих і злих, мав Тамуз показати тоді Тевтови в його винаходах. Та довго треба

би про се оповідати. Колиж прийшли до письма, заявив Тевт: „Но, ся штука, королю, зробить Египтян і мудрійшими і понятливійшими, бо винайшов я її якраз як середник (pharmakon-лїк) памяти і мудрости.“ Та король відповів: „Великий майстре, Тевте! Видко сам винахідчик не в силї належито оцїнити користи і шкоди свого винаходу; лїпше може зробити се все лиш хтось другий. Бо от і ти, як творець письма, з любови до свого винаходу приписав йому зовсїм силу противну тій, яку письмо справдї має. Воно ж якраз буде піддержувати непамятливість в душах тих людий, що його будуть знати, бо вони не будуть дбати про розвій памяти, здаючи ся радше на певність зверхних знаків, зовсїм прецїнь неподібних до даних річий, ними означених, але на слїди самих річий, записані природно вражінями в їх власній души. Отже ти винайшов не середник памяти, лиш що найвисше деяку підмогу в пригадуваню[1]). А що до мудрости, як кажеш, то ти даси своїм ученикам на дїйсну мудрість лиш привид мудрости. Бо начитавши ся богато без основної науки, будуть думати, що дуже богато знають, хоч найчастїйше не будуть розуміти властивого єства річи і будуть в людській суспільности осоружними, ставши намість мудрими лиш нїби мудрими (*σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις πολυήκοοι γάρ σοι γενόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δόξουσιν, ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες καὶ χαλεποι ξυνεῖναι, δοξόσοφοι γεγονότες ἀντὶ σοφῶν*, Phaedrus p. 274 c — 275 b).

Надзвичайно цїкавої Сократової і Файдрової розмови, що у Плятона навязана до отсього міту, тут переказувати не буду. Гадка міту зрештою мабуть ясна. Плятон — з дивною, як на свій час — бистротою ума акцептує, навіть трохи з парадоксальною пересадою, отсю думку: Письменство жиє і має вартість не само собою, лиш ґенїєм своїх творцїв і публикою, що їх розуміє. Але по 2300 лїтах, в часах електрики і ротацийних друкарських машин ми се можемо навіть наглядно бачити, що Плятон лиш немов би віщим духом прочув

[1]) Плятон каже: Хто знає азбуку і вміє читати, то має в тім певно поміч, щоби собі неодно пригадати з книжки; але, очевидно, може пригадати лиш те, що вже колись розумів, а бодай в данїй хвилї розуміє. Бо як не розуміє того, що читає, то знанє самого письма мало що варте. Головна річ: розумінє і памятанє самої річи. Але хто саму річ добре знає і памятає, тому й письмо мало потрібне, бо у нього річ записана у самій души. І тому письмо, що найвисше, може бути лиш *φάρμακον εἰς τὸ λήθης γῆρας* (лїк для забудькуватої старости).

наперед. Бо скількиж то, справдї, також пустої, безпотрібної, а то й легкодушно баламутної полови людство несе нинї на своїх плечах побіч далеко не так само великої маси правдиво цїнних творів людського духа! Та й скількиж то також безрозумного, часто безхосенного і лиш на око цїнного читаня й пережовуваня лучить ся з тим навіть по всяких наших школах — аж до найвисших унїверситетів включно!...

Але розгляньмо ту справу відповідно до ріжних людських духових потреб взагалї. Є три великі круги духового житя народів. Перший з них — то точна наука, тобто фактичне знанє явищ природи (очевидно, беручи слово „природа" в найширшім його значіню). Отже що до того, то очевидно кождий з нас бажав би собі того знаня посїсти можливо як найбільше. Але звичайно ми обходимо ся лиш таким засобом, який нам конче потрібний до сповнюваня вибраного якогось званя: ремесла чи рільництва, торговлї чи урядництва і т. д. Памятати однак треба одно: в тїй сфері житя все більшу вагу має дїйсна практика над теоретичним знанєм. І з тим треба також все і всюди числити ся і при орґанїзациї всякої практичної осьвіти серед нашого народу. Практичні курси, давати самі річи або бодай наглядні образи і моделї річий, а не слова про річи — се альфа і омеґа в сїй области духових інтересів чоловіка. На жаль, навіть наші прилюдні школи стоять що до того далеко позаду прим. анґлїйських і американських.

Але чоловік, сказано, живе не одним хлїбом. Ми жиємо „для красшого" — каже, на мій погляд, дуже влучно один босяк-фільософ М. Ґорького. Крім хлїбом жиє чоловік також якимнебудь ідеалом, який хоче осягнути або бодай бажає у житю своїм коло себе осущеним бачити. Се в першій мірі ідеали національно-полїтичні і суспільно-економічні, дальше етичні, естетичні і т. д. Суґґестивна і виховуюча сила друкованого слова у тих напрямах, особливо в нинїшних часах щоденної дешевої преси, величезна і кождому очевидна. Але кількож то з тих, що так скажу, „паперових" проводирів самі ясно знають, куди йдуть і чого хотять? В тїй справі висловлює ся проф. липського унїверситету Карло Біхер (Bücher) раз ось так: „Се правда, що загальна осьвіта між масами протягом послїдного столїтя дуже зросла; значна сума пересїчного знаня розійшла ся також серед широких верств простого народу; тим способом і ґрунт став справлений під широкий посїв нових культурних елєментів, які що дня розсипає поміж людом періодична преса. Але маса не в силї ста-

вити ся критично до готових осудів та оцїнок подаваних пресою, які масу майже безумовно заполонюють; маса приймає гадки свого орґану з вірою і довірєм і аж надто готова слухати того, хто має її довірє (Das Zeitungswesen в „Die Kultur der Gegenwart“ I, 510). — Значить: І тут, як бачимо, і то ще більше як при передачі фактичних відомостий рішає особа й ґенїй провідника. Відвічальність його велика, але не менша й заслуга та слава у народу і в історії — за добрий, розумний, корисний для житя цїлого народу провід.

Але є ще один круг культурних інтересів людства, найзагальнїйший, а заразом і найінтимнїйший, а то та сфера думок і почувань чоловіка, в якій він означує своє відношенє до цїлого всесьвіта. Се сьвітогляд релїгійний. У нїм чоловік має вартости, які його хвилевому, ефемерному житю дають понад-ефемерне, вічне значінє. В нинїшних часах можна часто стрінути ся з легкoваженєм того круга ідей — може навіть по части й з вини фактичних зверхних обставин сього чи того віроісповіданя. Але що иншого фактична зверхна форма обявів того круга почувань, а що иншого самі ті почуваня та ідеї. Але не завадить памятати: І тут найважнїйшу ролю відограє не дешево задрукований папір або легко сказане слово, лиш — добрий пастир, що душу свою кладе за вівцї свої! *(Оплески).*

По сїм забирає голос др. С. Томашівський і подає внесеня: 1) щоби реферати близькі собі змістом читати один по однім без дискусиї, та аж опісля обговорювати всї разом; 2) щоби на порядок нарад поставити ще справу переміни юлїянського календаря на григорияньский. Оба внесеня принято без дискусиї.

Голова дає голос дру Є. Калитовському для відчитаня реферату:

Популярні видавництва, їх зміст і орґанїзация їх кольпортажі.

Годї заперечити, що справа просьвіти широких мас українського народу в нашім краю не стоїть добре. Проти розхваленої в Соймі акциї Краєвої ради шкільної в напрямі закладаня народних шкіл, проти кількадесятьлїтних з'усиль ріжних товариств і орґанїзаций напрямку народовського, радикального або москвофільського, — все таки переважна часть українського

простолюдя в Галичині остає неграмотною, і то неграмотною або в тім змислї, що вона зовсїм неписьменна, або в тім, що вона, хоч деякі початки грамотности собі присвоїла, з письма чи книжки користати не хоче або не вміє. Не маючи найважнїйших способів свого осьвідомленя — книжки і письма, маса українського народу остала позаду щасливійших сусїдів і не годна дійти того ступеня духової і материяльної культури, яка відповідно до його здібности повинна би дістати ся йому в участи. Безперечно, що великою перешкодою до культурного поступу являєть ся тут дуже мале суспільне зріжницьованє української нациї і незвичайна перевага хлїборобської верстви. У народів, в котрих, відповідно до сучасного подїлу працї, витворились рівноважно побіч рільників верстви промисловцїв і купцїв, а крім того верстви инших фаховцїв, у котрих край засипаний густо центрами осьвіти і поступу, великими містами, — грамотність, письменство, а з ними всяка культура знаходять легкий приступ і розширенє. Натомість не легко найти їм приступ до людности рільничої, що розсипана на великих просторах, по неприступних селах, не має близьких природних центрів осьвіти, якими являють ся новочасні міста.

Та все те не оправдує управи краю, що вона при теперішних засобах, державних і краєвих, при розвиненій сїти ріжнородних комунїкаций, які отворили приступ і до найдальшої закутини, не подбала як слїд про народну осьвіту і про усуненє анальфабетизму,

Вина неписьменности переважної части українського селянства в Галичинї спадає на першім місци на Краєву раду шкільну і Краєвий сойм, які перенявши на себе задачі народної осьвіти в краю, не тілько не подбали про достаточне число шкіл по руських громадах, але і ті, що є, вчинили непридатними для цїлий елєментарної осьвіти задля лихої обсади, невідповідної системи науки, мізерної платнї й арбітрального трактованя народних учителїв. Таким способом стало ся, що на 3734 усїх громад східної Галичини в останнїм часї було з'орґанїзованих народних шкіл лишень 2979, з того 2065 з викладовою мовою українською, а 914 з польською. натомість яких 800 українських громад з людностию що найменше $\frac{1}{2}$ мілїоновою не має до тепер нїяких народних шкіл і єсть по просту видана на жертву анальфабетизмови.

Правда, коли би українська суспільність в Галичинї була більше енерґічна і підприємчива, хоч би так, як суспільність поль-

ська в Конґресівці, то могла би ті занедбаня публичної управи поповнити власною приватною ініциятивою, закладанєм приватних шкіл і курсів неграмотних, до чого невпинно накликують її наше Товариство педаґоґічне і „Просьвіта". Та такої енерґії і підприємчивости в нашій суспільности поки що нема, а загальний її павперизм спричиняє, що всї ті заходи ще на довший час не зможуть видати значнїйших результатів і не зможуть заступити просьвітної роботи, яка правним порядком вложена на краєву управу публичної осьвіти.

Та все для декого, особливо сторонного, може видати ся дивним, що значне число народних шкіл не змогло викорінити по українських селах Галичини неграмотности, і що переважна часть українського селянства, навіть в тих селах, де є народні школи, остала тут в дійсности неписьменною, нецїкавою до книжки і письма. Прецїнь з'орґанїзованих і чинних народних шкіл є у східній Галичинї аж 2979, а з тих 2065 з українською викладовою мовою, значить, що більше як $^3/_4$ усїх громад мають свою з'орґанїзовану народну школу. Хоч би наука в них була найгірша, то все результати, які бачимо в дійсности, себто неписьменність значно переважної части селянства, брак охоти до читаня і книжки переходять сподївані і дозволені границї.

Оттут саме і приходимо до справи завдань наших просьвітних товариств і популярних видавництв та до питаня належитої орґанїзациї їх розширюваня, що є власне предметом нинїшного реферату.

З гори належить тут зазначити, що теперішна діяльність наших просьвітних товариств і інституций в тім напрямі недостаточна. Вони в порівнаню до запотребованя з а м а л о видають популярних книжочок, а ті, що видають, з м і с т о м і ф о р м о ю н е в і д п о в і д а ю т ь своїй задачі та за мало розходять ся. Брак відповідної скількости популярних видань, їх зглядно за висока цїна і невідповідна якість, а надто недостаточне їх розширюванє, — отсе головні причини, що при значнім числї народних шкіл переважна часть українського простолюдя остає в дійсности в станї неграмотности та з книжки і письменства в дальшім житю користати не може або не хоче. Пригляньмо ся тепер тій справі близше.

Як звісно сїльська дитина ходить у нас до школи літ 6, до 12 року житя, а відтак декуди ще через літ 2 на науку доповняючу. На тім кінчить ся її систематична і, можна сказати, у с я наука, по чім вона повертаєть ся до занять хлїборобського

стану, працюючи без перерви чи то на власнім господарстві, чи то в наймах, без дальшої теоретичної науки; про дальшу осьвіту тої верстви власти не дбають. Цїла дальша осьвіта і властива наука селянства, — бо в школї воно для пізнїйшого практичного житя користає не богато, — стає справою приватної інїциятиви, передовсїм завданєм просьвітних товариств і видаваної ними популярної лїтератури, яку ширять між народом. Без стараня і заходів тих товариств цїла мужицька маса не малаб просто можности дальшої осьвіти і всякого культурного поступу, бо сама вона за таку справу взятись не може, а держава під впливом пануючих верств неприхильна загальній осьвітї демосу, про дальшу її долю зовсїм не журить ся.

Зрозумів се зараз гурток української інтелїґенциї і академічної молодїжи невдовзї по оголошеню грудневої конституциї і закона про стоваришеня (1867. р.) й основує у Львові в грудни 1868. р. просьвітне товариство для народу під назвою „Просьвіта“ та приступає до систематичного видаваня і ширеня популярних видавництв. Так отже „Просьвіта“ була перша, що почала видавати і ширити в Галичинї межи народом популярну лїтературу і то скорше, заки о тім подумала верховодна тодї староруська партия і борше від Поляків. Була то, як на ті часи, заслуга немала, бо простий нарід мав спроможність перший раз дістати в руки сьвітську, в народній мові писану книжку, якої до тепер для нього не було. Бо те все, що до того часу появилось зі сьвітської лїтератури в Галичинї, та що мовою і змістом могло придати ся народови, як „Русалка Днїстрова“, два „Вінки“ видані Головацькими, виданя Рудольфа Моха і т. и., стались давно бібліоґрафічною рідкостию, виданя „Рускої Матицї“ Шеховича до того нї мовою нї змістом не надавались; отже уся приступна народови лєктура, на якій він міг держати присвоєну в дяківських школах грамотність, складалась хиба з церковних книг, часослова, псалтири, молитвослова і катехизма, видаваних в церковній мові.

Що йно кілька літ пізнїйше, а то в 1874. р. основують москвофіли за прикладом „Просьвіти“ і на невпинні накликуваня Івана Наумовича „Общество імени Качковского“ для видаваня і ширеня популярних видань. В тім самім часї гурток українських социялїстів з І. Франком і М. Павликом на чолї починає видавати свою „Дрібну бібліотеку“, а від 1890. р., з'орґанїзована М. Драгомановом радикальна партия прилучає ся також

до роботи тамтих товариств і видає дещо для народу цїкавого, особливо з обсягу полїтичної лїтератури.

Перші виданя „Просьвіти“ були приняті народом дуже прихильно. В перших пяти роках, до кінця 1873. р., видає вона 19 книжочок в 108.000 примірників, а то 6 читанок (збірок) ріжного змісту під заголовком „Зоря“, 2 народні календарі, збірку „Вечерницї“, по однїй збірцї казок, байок, коляд і щедрівок, оповіданє Н. Вахнянина „Як ярмаркував Тарас з Мотрею?“, поученє о. Стефана Качали „Що нас губить, а що нам помочи може?“ і книжочки О. Федьковича, що редаґував виданя „Просьвіти“ від половини 1872. р. до кінця 1873. р., а то „12 пісень про св. Миколая“ й оповіданє „Село Фармазони“.

Навмисне наводжу титули тих перших видань „Просьвіти“, бо такого попиту, який знайшли книжочки „Просьвіти“ з тих перших лїт, не мали опісля нїякі дальші виданя нашого товариства. І так видана в 1869. р. в 2000 примірників читанка „Зоря“ в 58 сторонах малої вісїмки розходить ся по цїнї 4 кр. а. в. до 2 тижнїв по виданю цїлком, а на окладинцї четвертої книжочки „Зорі“ з 1870. р. знаходимо увагу, що всї дальші „Зорі“ (ч. 2., 3. і 4.) видані вже в 3000 примірників, та що книжочка Качали „Що нас губить?“ і календар „Просьвіти“ на рік 1870., видані також в 3000 примірників, розійшли ся майже до послїдного екземпляря і Видїл „Просьвіти“ численним за ними допитам вже нїяким способом вдоволити не може. Розумно написана книжочка Стефана Качали „Що нас губить, а що нам помочи може?“ писана в формі діяльоґів проти піянства, з заохотою до тверезости, науки і працї та до закладаня шпихлїрів і кас позичкових, друкувала ся задля загального попиту в протягу 5 лїт аж 3-ма накладами в 10.000 примірників. „Село Фармазони“ Федьковича треба було так само друкувати трьома накладами в 15.000 примірників, йогож „Піснї про св. Миколая“ також 3-ма накладами в 11.000 примірників, „Байки в науку молодим і старим“ 3-ма накладами в 11.000 прим., „Коляди і щедрівки“ 2-ма накладами в 5000 прим., „Як ярмаркував Тарас з Мотрею?“ 2-ма накладами в 8000 примірників.

А треба знати, що той масовий розхід перших видань „Просьвіти“ мав свою причину в дїйснім попитї за ними серед народу, бо „Просьвіта“ в перших роках задля високої вкладки (по 25 кр. місячно) мала дуже мало членів (1869. - 100, 1870.—204, 1872.—145, а в р. 1874.—289) — тай вони книжочок не діставали даром, але мусїли купувати, хоч що правда за половину цїни.

Хто отже хотїв дістати книжочку „Просьвіти“, мусїв собі її замовити зі Львова і за неї заплатити.

Від 1877. р. знижає „Просьвіта“ річну членську вкладку на 4 К для інтелїґенциї, а на 2 К для селян, — а заразом зміняє статут в тім напрямі, що кождий член має діставати річні виданя „Просьвіти“ даром.

Від того часу зростає значно число членів „Просьвіти“, воно доходить небавом до кількох тисяч, а товариство мусить механїчно збільшувати наклад своїх видань. За те тратить ся контроля що до попиту, бо члени мусять приймати книжочки, які саме товариство їм накине, без огляду, чи вони їм подобають ся, або нї, — і чи вони їх будуть читати.

Однакож факт, що після 1873. р. дуже мало дальших видань „Просьвіти“ діждало другого накладу — третим накладом не видано жадної книжочки — вказує найлїпше, що попит за книжочками „Просьвіти“ по тім роцї змалїв і інтерес до них серед широких народних мас зменшив ся.

Тай то легко дасть ся пояснити.

По 1873., зглядно 1875. р. „Просьвіта“ перестає видавати свої виданя в формі цїкаво зложених складанок, як були „Зорі“, а в 1873. р. тратить також такого талановитого редактора, як був О. Федькович.

Від того часу починає „Просьвіта“ видавати обємисті, як на ту цїль, брошури в 4—8, а навіть більше аркушів друку, наповнені тяжким, одноманїтним змістом.

Друкують ся довгі, нудкі оповіданя з моралїзуючим змістом, котрі народу не цїкавлять, бо не підходять під його смак; біоґрафії українських письменників і других визначних людий, які по способі викладу і ученій фразеольоґії надавалиб ся може до учебників ґімназияльних, але не для народу — розвідки і моноґрафії історичні, переповнені датами і іменами, в яких однако не показано, чим саме розказана подія в житю народу важна і інтересна, анї не подано цїкавої для народу характеристики даної доби — сухі виклади з ріжних правничих материй, якими нарід для браку систематичного підготовленя майже зовсїм не користуєсь, набуваючи потрібного знаня далеко лекше і лїпше з житєвої практики — вкінци обємисті і недотепно зложені „Порадники господарські“, котрі вже для того безпожиточні, що написані на один шабльон для цїлого краю, без узглядненя природних і економічних ріжниць кождої околицї, чи села і без узглядненя того принципа, що доброго господарства можна на-

рід навчити тілько живим приміром, а книжка і то добра може тут лиш в дуже малій мірі бути помічна.

Не скажу, щоб сей закид відносив ся до пізнійших видань „Просьвіти" — аджеж між їх авторами стрічаємо імена визначних наших письменників, — то і тут від часу до часу попадає ся книжка, за якою нарід живійше попитує, і яку через те треба було видати другим накладом.

І так задля збільшеного попиту випускає „Просьвіта" зпоміж дальших своїх видань другим накладом оповіданє Гр. Квітки: „Перекотиполе", оповіданє Марка Вовчка: „Сестра", оповіданє А. Переплиса: „На досьвітках", книжочку дра Целевича: „Житє св. Кирила і Методия", 2 книжочки „Історії Руси" Нечуя Левицького, книжочки про „Веняміна Франкліна" (ч. 75.) і „Відкритє Америки" (ч. 79.), а з господарських: „Зьвірята шкідні і пожиточні" (ч. 51.) „Лен та коноплї" (ч. 67.) і „Дрібна птиця в господарстві, а великі гроші" (ч. 87.).

Та все те лиш виїмки, а переважна маса видань „Просьвіти", яких товариство від 1874. р. видало в накладї поверх двох мілїонів примірників, не знаходить серед народу відповідного попиту і розширюєсь в більшім числї лиш механїчно. Бо треба знати, що внаслїдок зростаючої серед народу самосьвідомости, в наслїдок аґітациї часописий і інтелїґенциї, вкінци внаслїдок тої обставини, що „Просьвіта" від 1891. р. розширила свою діяльність на поле економічне і зачала закладати читальнї на власних статутах, число членів „Просьвіти" постійно зростає і з часом доходить до 10.000. Всїм їм висилає „Просьвіта" свої виданя, а надто значним числом книжочок обдаровує кожду новооснувану читальню, через що діє ся, що виданя ті розходять ся справдї в значнім числї, але лиш механїчно. Бо попит за ними і їх почитність дуже слабі. О тім переконав ся я наглядно, ведучи через десять лїт біблїотеку чатальнї „Просьвіти" в Борщеві. Біблїотека ся завдяки стараням видїлу придбала з часом значне число українських видань — поверх 1½ тисяча книжок.

Знайшлись тут усї виданя „Видавничої Спілки", майже всї виданя Наукового Товариства імени Шевченка, виданя Товариства педаґоґічного, популярні виданя О. Поповича з Черновець, Насальського, Будзиновського, Трильовського, Паньківського, біблїотека повістий „Дїла", „Житє і Слово" Франка, як і осібні виданя поодиноких авторів, словом все, що цікавійшого появило ся в послїдних часах в українській лїтературі, а могло надавати ся

для лєктури читальників. Рух книжок в читальни був зовсім значний, бо річно розпожичувано $1^1/_2$ до 2 тисячі томів — та виданя „Просьвіти“ належали до тих, які з малими виїмками цікавили читачів майже найменше і лежали в бібліотеці майже мертвим балястом. А були се виданя „Просьвіти“ власне з послідних 25 літ, від 1904 р. вспять, бо перших видань годі вже було дістати.

Малу почитність своїх видань завважала вкінци сама „Просьвіта“ і в осени 1906. р. скликала у Львові осібну анкету в цїли обдуманя способів їх поправи.

Запрошений до участи подав я тоді анкеті до відома мої спостереженя о хибах просьвітних видань і всї члени анкети признали їх слушними, додаючи ще від себе ріжні уваги.

На підставі нарад тої анкети уложено тоді перший раз докладнійший плян видань „Просьвіти“ і Головний Виділ його приняв на слїдуючих основах:

„З огляду на ріжнородні ступні духового розвитку читачів мають бути виданя „Просьвіти“ поділені на дві головні катеґориї — а то одні мають бути розсилані даром загалови членів, а приспособлені для найменше просьвічених селян, а другі на розпродаж для більше просьвічених кругів нашого люду.

Книжочки призначені для загалу членів мають бути менші що до обєму, але цікавійші і популярнійші що до змісту і повинні мати форму читанок або збірників так, щоби кождий читач знайшов в них для себе щось цікавого; книжочки другої катеґориї, призначені на розпродаж для більше осьвідомлених читачів, повинні творити кілька серий, межи ними осібну серию мала би становити редаґована Ю. Романчуком „Руська письменність“, яку ухвалено продовжувати, а инші знов сериї мають бути призначені: для літератури і белєтристики так української як чужої (перекладаної); для творів драматичних, придатних для популярних вистав, для популяризациї ріжних галузий науки, особливо історії, ґеоґрафії і етноґрафії — вкінци осібну серию мають творити практичні порадники з обсягу правознавства, торговлї, промислу, технольоґії, гіґієни, ветеринариї. Всї ті виданя „Просьвіти“ мають бути по можности ілюстровані, а товариство крім книжок має видавати ще осібну часопись для науки, забави та інформациї в справах просьвітно-орґанїзацийних“.

Ухвалений анкетою і принятий Головним Видїлом „Просьвіти“ плян видавничий почало Товариство зараз з початком 1907. р., — хоч що правда — не зовсім консеквентно, переводити в житє.

По мисли ухвали Загальних зборів з 29. червня 1906. р. покликано до житя Видавничу комісию, установлено платного редактора і приступлено до видавництва після принятого пляну.

Замість дотеперішних довгих, нудних і одноманїтних писань виходять місячні членські книжочки для загалу членів в формі читанок, складанок, збірників з ріжнородним змістом, а при тім з гарними, декуда навіть дуже гарними ілюстрациями.

З початком 1907. р. починає виходити теж зразу раз в місяць, а відтак 2 рази часопись „Просьвіти“ під заголовком „Письмо з Просвіти“, подїлена на часть научну і забавну та інформацийну, а при тім рівнож з численними ілюстрациями.

Тільки що до видань призначених на розпродаж, що мали містити в осібних сериях белєтристику, популяризацию науки і практичні підручники для більше осьвідомлених членів, не виповнила ще „Просьвіта“ в двох послїдних роках принятого видавничого пляну, бо видала всего в серії „Руська Письменність“ твори А. Метлинського, М. Костомарова і Кобзаря Шевченка, натомість з заповіджених инших серий тої катеґориї не видала нїчого. За те випустила „Просьвіта“ для помноженя дуже недостаточної популярної лїтератури кільканайцять дешевих брошурок ріжного змісту по цїнї 6 сотиків від примірника, в яких містять ся передруки ріжних статей, віршів, оповідань і т. и. з часописї „Письмо з Просьвіти“.

Приходимо тепер до головного питаня, чи ті виданя, які „Просьвіта“ випускає від двох років в сьвіт після реформи з 1906. р., відповідають своїй цїли — инакше, чи вони формою і змістом зможуть підойти під смак простого народу на стілько, щоби могли числити на широкий попит і почитність.

Отже з гори завважаю, що на мою думку видавничий плян запропонований анкетою, а вироблений відтак Видавничою комісиєю є добрий і відповідний, та може мати на довгі часи поводженє, скоро тільки буде в дусї уваг і інтенциї анкети виконаний. Та в тім оглядї зреформовані виданя „Просьвіти“ з послїдних років ще богато дають до бажаня. — Зарівно анкета з 1906. р. як і Видавнича комісия прийшли до переконаня, що дотеперішні обємисті писаня о однім предметї, які видавала „Просьвіта“, не відповідають цїли, що простий

нарід, який не привик до систематичного читаня і книжного способу думаня, не годен з такою обємистою книжкою упорати ся і навіть дотепно написану лишає звичайно недочитаною; колиж написана без толку, то за першою прочитаною карткою її відкидає. Річ впрочім загально знана, що простий невишколений чоловік лекше прийме з книжки відомости коротко, а ясно та приступно виложені, ніж довгі хоч би як льоґічні діссертациї про якийсь предмет, що вкінци популярна книжка, коли вона лиш трохи більшого обєму, повинна бути найбільше ріжнородного змісту, щоб не томила одноманїтностию.

З тої причини Видавнича комісия „Просьвіти" за порадою анкети постановила повернути у просьвітних виданях для членів до давного типу читанок, складанок та збірників, у формі яких друковались перші книжочки „Просьвіти", популярні „Зорі" — і ту форму завела від 1907. р. майже у всїх своїх членських виданях. Та коли порівнати тоті теперішні збірки і читанки з давними „Зорями", то переконаємось, що давні „Зорі" далеко богатші змістом, далеко дотепнїйше зложені і популярнїйше написані, як збірники видавані „Просьвітою" тепер. Материял до кождої збірки підобраний там старанно і щасливо, з узглядненєм потреб, звичок і сьвітогляду простого читача. Всьо близько доторкає його житя, його побуту, його способу думаня, його традиций і уподобань, та навязуючи до знаних йому річий, показує йому незнані.

Виклад наукових справ простий, ясний і інтересний подає саму суть річи без зайвих детайлїв. По статях серіозних і в суміш з ними приходить часть забавна: віршики, байки, дрібні оповіданя на лад народний і на кінець твори устної словесности: казки, анекдоти, поговірки, прислівя.

Мова, складня і фразеольоґія в статях ориґінальних проста, жива, чисто народна.

Для приміру наведу тут зміст першої „Зорі", а заразом першої книжочки „Просьвіти", читаночки о 58 сторінках малої вісїмки, якої цїлий наклад в 2000 примірників розійшов ся по цїні 4 кр. в дві неділї по появленю межи народом до послїдного екземпляря.

Містить вона не більш не менш як 25 статейок ріжнородного змісту, а то найперше ідуть справи поважні: „Дещо про письменство" — Костя Горбаля, „Два псальми" — Павла Ратая, „Дещо про землю" — Костя Горбаля, „Дещо про людий" (людські раси) — Наталя Вахнянина, „Зазуля-Кукавка" — Івана

Верхратського, „Бог знає, чим чоловіка карати має“ — оповіданє Михайла Тимяка, відтак іде часть забавна і поучаюча: „Кінь і віл“ — байка Юрия Федьковича, жарт Григория Квітки „Панькова кобила“, дві народні приказки і дві казки зі збірника Якова Головацького (Іван Брехун, Боднар, Жид і Циган, Циганки), дві народні анекдоти зі збірника Івана Рудченка (Вовк і кравець, Швець і його наймичка), одна байка Івана Наумовича, шість байок Павла Свого, вкінци збірка анекдот під заголовком: „Всячина“ і Порадник лікарський Рафаловича.

Так само цікаво і ріжноманїтно суть зложені дальші читанки „Зорі“, видавані зразу під редакциєю Омеляна Партицького, а відтак Володимира Шашкевича, а які запомагають своїми писанями тодїшні красші галицькі і буковинські письменники та популяризатори: Василь Ільницький, Кость Горбаль, Наталь Вахнянин, Юлїян Целевич, Володимир Навроцький, Володимир Барвінський, Данило Млака, Юрий Федькович і инші.

Не дивниця, що ті прекрасно зложені перші народні читанки розійшли ся в кількох лїтах цїлими накладами і коли би „Просьвіта“ була дальше мала так дотепних редакторів і популяризаторів, як були редактори „Зорей“, то її виданями були би дотепер повні усї села галицької України.

Що правда, були і „Зорі“ не без хиб і теперішний читач найде в них богато дечого наївного, перестарілого або і недоладного, всеж коли би хто хотїв в нашій лїтературі вказати на популярні виданя, котрі найбільше народови прийшли до вподоби і шукав би за прикладом, як такі книжочки видавати, то лїпшого прикладу як „Зорі“ не найшов би.

Коли проте шукаємо відповіди на питаня, як належить укладати популярні книжочки, щоби знайшли між народом попит і почитність, то відповідь буде коротка: Укладаймо і видаваймо їх так, як були видавані читаночки „Просьвіти“ „Зорі“, — тілько наповнїм їх новочасним змістом!

Тим часом теперішні складанки і збірники, які видає „Просьвіта“ після реформи богато в дечім відійшли від згаданих первовзорів і треба побоювати ся, що вони через те втратять на популярности.

Передовсїм брак їм тої ріжнородности і ріжноманїтности змісту, яку такі виданя повинні мати, коли мають називати ся популярними збірниками.

На двох або трьох аркушах друку, на котрих моглаб змістити ся маса ріжнородного материялу, містить ся всего 3 або

4 статї, звичайно моралїзуючі патріотичні, або знов зовсїм екзотичні оповіданя, попри котрі популяризация науки зійшла на сїрий кінець.

Незмірні царини новочасної науки — науки природничі, суспільні, фільософічні, історичні, технїчні — стоять отвором перед виданями „Просьвіти“ і тільки чекають, як би ними для народу в формі популярній покористуватись, для чогож „Просьвіта“ мимо ухвали Видавничої комісиї уникає популяризациї тих ріжнородних наук, а заповняє свої зрештою гарні виданя зайвими оповіданями? Аджеж популяризация наук, се річ не така трудна, а клясичний примір, як се коротко а цїкаво зробити, подає хоч би знаменита в тім огляді читанка Гебля „Schatzkästlein“, що вийшла і в Реклямівській „Universal Bibliothek“.

Треба лишень відшукати відповідних письменників і популяризаторів — або просто взяти відповідні переклади з чужих мов, от хоч би з Брема „Thierleben“ або штутґарського „Kosmos'a“.

А легко також узискати материял до збірників з обширних праць, подаючи тїїж роздїлами. І так помістила „Просьвіта“ перекладом з російської мови прекрасну працю М. В. Берена під заг. „Як чоловік боре ся з природою“ в однїй обємистїй книжцї (ч. 255—256.) на 102 сторінках друку. Праця та зложена з 14 роздїлів, а кождий творить для себе окрему цїлість. Подаючи її роздїлами до збірників уникало би ся одноманїтности, як се вчинено дуже дотепно в „Schatzkästlein“ Гебля, де в однїй і тїй самій книжцї перериває автор виклад довшого предмету по кілька разів до дальших сторінок, подаючи все щось нового, на переміну. — Так само з працї Івана Франчука „За рідний край“, що в цїлости поміщена в книжочцї членській, ч. 341. моглиб поодинокі моноґрафії бути легко розміщені на кілька читанок, а не містити ся в однїй одноманїтній збірцї.

Ще гірший гріх поповняє „Просьвіта“, поминаючи зовсїм в своїх виданях устну народну словесність, на яку зовсїм слушно найбільшу увагу клали редактори перших „Зорей“, і яка безперечно була найбільшою принадою перших видань „Просьвіти“.

Се навіть трохи дивно, що товариство, яке поклало собі за задачу ширити між народом культуру, в своїх виданях для народу цїлковито поминає найкрасший культурний витвір того

самого народу, його устну словесність, яка майже не находить пари між подібними витворами чужого простолюдя.

Аджеж збережене питомої, віками народом витвореної культури, яка містить ся в устній словесности, культурні в нїй і гуманні погляди на сьвіт і людий, богацтво мови і високі прикмети естетичні, се повинна бути річ не менше важна, як ширенє вселюдської культури, якої частию являєть ся остаточно і наша питома.

Послїдними часами Наукове Товариство ім. Шевченка видало стілько фолькльорного материялу, що звідтам можна черпати цїлими пригорщами, а треба тільки деякої зовнїшної оглади і відповідного підбору.

Знайдуть ся там новелї, фаблїо, леґенди, казки, оповіданя і т. и., для народу далеко цїкавійші, нїж многі з тих популярних оповідань, які так залюбки друкує „Просьвіта", а яких нарід не читає. З практичного досьвіду знаю, що з оповіданями така річ: Наш простий нарід вміє гарно оповідати, а в кождім майже селї знайде ся по кілька чоловіків і жінок, що в оповіданю ріжних пригод тай побутових справ просто майстри. Зійдуть ся проте такі дві жінки під неділю або в зайву хвилю, то одна другій розкаже далеко цїкавійшу і інтереснїйшу „новелю" з житя побутового та ще з моралїзуючим добавком, нїж се можна вичитати з многих моралїзуючих оповідань просьвітних. З того огляду читає нарід залюбки тільки такі оповіданя і повістки, в яких пише ся про якісь дивні або незвичайні пригоди, які побуджують його фантазию, колиж ходить о оповіданя з житя звичайного, побутового, то тільки ті, що написані майстрами слова, які посїдають дар оповіданя ще в висшім степени.

Через те буде нарід радо читати з одного боку всякі істориї про розбишак, про страхів і опирів і т. и. справи, з другого боку з житя побутового лиш твори майстрів слова, як Марка Вовчка, Квітки, Стороженка, Нечуя-Левицького, Франка, Стефаника і инших. Оповіданя менше талановитих письменників, коли не належать до першої категориї, його не займуть.

Через те замість друкувати зайві моралїзуючі оповіданя з житя побутового або довгі екзотичні історий з житя давних Греків і Римлян, далеко красше було би подавати в книжочках „Просьвіти" живі, відповідно підобрані річи з українського фолькльору, не поминаючи і тих перел українського дотепу і гумору,

що містять ся в безчисленних приказках, приповідках, жартах, вигадках, небилицях, загадках і т. и.

Крім прози належалоб поміщувати в читанках для народу також народні пісні і коломийки. Їх радо читає і відписує собі сїльська молодїж для збільшеня свого репертуару до танців, забав і вечерниць, як се я переконав ся наглядно в борщівській читальни на сьпіваннику „Просьвіти“, в якім при кінци поміщено кількасот коломийок.

Ті коломийки були кільканайцять разів через молодїж відписувані, а сьпіванник був все в руху.

Реасумуючи сказане підношу:

Видаваним через „Просьвіту“ складанкам, коли вони мають бути справдї почитними виданями, належить надати на взір перших „Зорей“ більшу ріжнородність змісту, поміщуючи в них короткі оповіданя і вірші найлїпших наших письменників, короткі популярні розвідки з ріжних галузий наук, вкінци відповідну часть з українського фолькльору.

Тілько такі складанки можуть числити на широкий попит і почитність між народом, бо в них легко найде собі духову поживу і старший і молодший, очевидно коли і мова буде в них жива, народня, — і виклад приступний, справдї популярний і добір статей відповідний.

Не конечно при тім, аби всї книжочки „Просьвіти“ призначені для загалу членів були видавані в формі збірників. — Аджеж і давнїйші деякі книжочки „Просьвіти“ одноцїльного змісту, як „Фармазони“ Федьковича, „Сестра“ Марка Вовчка, „Перекотиполе“ Квітки розходились задля попиту в кількох накладах.

Можнаб проте і на дальше видавати від часу до часу такі книжочки одноцїльного змісту, коли будуть талановито написані, але складанкам требаб давати перевагу.

На всякий спосіб належить зпоміж видань призначених для загалу членів викинути зовсїм ріжні практичні фахові підручники і господарські порадники, а перенести їх до катеґориї видань, призначених на розпродаж.

Тепер ще кілька уваг про дальші сериї видань, які „Просьвіта“ на внесенє Видавничої комісиї рішила поза членськими виданями друкувати на розпродаж.

Безперечно, що при зростаючім осьвідомленю широких мас українського народу попит за популярними книжками буде небавом дуже великий, а що до тепер наша популярна лїтература мимо кількох з'орґанїзованих видавництв ще дуже убога,

особливо на книжки добрі, — то стане перед „Просьвітою“ велика задача, ті зростаючі потреби заспокоїти.

Не підлягає також сумнївови, що небавом покажуть ся з ріжних боків і конкуренти, тож коли „Просьвіта“ схоче в тім огляді вдержати провідне місце, мусить такі книжки видавати і т а н ш е і л ї п ш е, та ще з особливим узглядненєм ріжнородних культурних потреб українського народу.

На разї рамки, які для тих серий видань зачеркнула Видавнича комісия „Просьвіти“, а про які була бесїда висше, зможуть вистарчити на довший час і тілько належить побажати, щоб „Просьвіта“ чим борше свої заміри здїйснила і до видавництва заповіджених серий справдї приступила.

Тут лишень поставив би я дезідерат, щоб при популяризациї наук попри ґеоґрафію, історию і етноґрафію, яким Комісия видавнича визначила перше місце, не були поминені також науки суспільні і природничі, які тепер висунули ся на чоло людських умієтностий, а в головних зарисах для загальної осьвіти кождої людини доконечні.

Дальшим пильним дезідератом було би, щоби „Просьвіта“ одну серию своїх, призначених на розпродаж видань присьвятила для молодїжи, а то зладила і видала переклади тих незвичайно почитних видавництв, які перейшли здовж і поперек цїлий культурний сьвіт і сотки разів були переложені на всї культурні мови, а хиба до нас ще не найшли приступу і розширеня на рідній мові. Говорю тут о знаменитих популярних творах Верного і о тих писанях, що знані під назвою „індиянських історий“ та описів подорожий і дивних пригод по далеких пустинних краях, які так залюбки читає уся шкільна молодїж.

Молодїжи нашої шкіл середних — і то з мужицької верстви з кождим роком прибуває, а жадна якоїсь цїкавої для себе лєктури зараз на вступі дістає в руки зі шкільних бібліотек усї ті гарні оповіданя, та на жаль не в українській, але в чужій, звичайно польській мові. — Найвисший був би час, щоби тій пекучій потребі зарадити.

Вправдї тою самою справою займає ся наше Товариство педагоґічне, але воно не так засібне, щоби могло видавати сї книжки в більшім числї та ще гарно і „Просьвіта“ моглаб тут сьміло станути до пожаданої конкуренциї.

Видаванє „Просьвітних листків“, дуже дешевих передруків з ріжних видань „Просьвіти“ признати треба річию пожаданою, а тут завважаю, що в них попри инші материї якраз місце

для добірних виписок з народної устної словесности і фолькльору, для народних пісень, коломийок, приказок, загадок і т. и., на яких публїкацию „Просьвіта“ до тепер не звертала уваги.

Та ще одна загальна увага.

Всї теперішні виданя „Просьвіти“ мають одну хибу, що досить далеко відбігли від дїйсного, реального житя і побуту галицького простолюдя, що в переважній части змісту для мужицтва екзотичні, а викладом до його духового строю не підходячі та загалом такі, як би були писані радше для ґімназиястів, чим для мужицтва. В тім огляді можуть знов послужити добрим прикладом перші „Зорі“ „Просьвіти“, на яких ще нинї можуть теперішні популяризатори повчитись, як треба для простого народу писати.

Кінчаючи мій реферат хочу кількома словами доторкнути ще справи розширюваня і кольпортажі популярних видавництв межи нарід. З гори зазначу, що ся справа і практично розвинена у нас ще дуже слабо і теоретично поставлена дуже сумно задля обовязуючих законних перепон.

На ділї розширює „Просьвіта“ свої виданя майже виключно в сей спосіб, що висилає їх почтою своїм членам або тим, що якесь виданє собі з „Просьвіти“ запишуть — а надто продає ті виданя зголошуючим ся в льокали товариства у Львові або ще по деяких публичних книгарнях.

Инших способів ширеня своїх видань — крім календарів і молитовників — „Просьвіта“ не уживає, ба навіть законно уживати не може, бо після прасового закона всяке викликуванє, розділюванє і розпродаж друкованих видань поза льокалем, до того законно призначеним, підпадає під заказ кольпортажі і улягає карі, а письма підпадають конфіскатї.

Таким же для розпродажи друкованих писем законом призначеним льокалем єсть правильно тільки концесіонована публична книгарня, а поза тим знає наш прасовий закон тільки один виїмок, що позволяє авторови, зглядно видавцеви книжки свого накладу продавати у своїм помешканю або в иншім до того виключно призначенім льокали, який однак під карою належить вперід зголосити до власти безпеченства.

Крім того може Намісництво означеним особам дати дозвіл на розпродаж ґазет, а місцева власть безпеченства (на провінциї староство) може означеним особам чи там торговцям дати дозвіл на розпродаж шкільних книжок, календарів, образів

сьвятих і молитовників і то лиш на певний округ і з застереженєм кождочасового відкликаня.

При таких правних порядках могла би „Просьвіта“ розпродавати свої виданя тільки або по публичних книгарнях, або у своїм власнім льокали у Львові, або по виключно на ту ціль уладжених льокалях по своїх філїях і читальнях, хоч що до читалень то се річ сумнївна.

Натомість можність, щоб всякому вільно було на кождім місци виданя „Просьвіти“ продавати, роздавати і ширити, зависла доперва від знесеня перестарілого закона о кольпортажі.

Наш парлямент, що вийшов з загального голосованя, повинен вважати своїм першим обовязком той протинародний і протикультурний закон ухилити і дуже можливо, що при заміренії реформі закона прасового до того прийде, бо закон кольпортажі по инших державах Европи — в деяких межах навіть в Росиї — давно вже не істнує. Тим часом повинні наші українські посли справу поурґувати, а колиб замірена реформа цілого прасового закону проволїкла ся, виступити безпроволочно зі самостійним внесенєм, щоб бодай закон кольпортажі був знесений, або щоби бодай такі популярні виданя як „Просьвіти“, вільно було по ярмарках, по торгах, відпустах і склепах продавати дрібним торговцям на рівні з калєндарями і молитовниками.

Заки до того прийде, було би пожаданим, щоби „Просьвіта“ для розширюваня своїх видань між народом:

а) увійшла в зносини з книгарнями по деяких до того відповідних провінціональних містах, щоб виданя „Просьвіти“ приймили до себе на розпродаж;

б) по важнїйших своїх філїях уладила приписані законом льокалї, де би виданя „Просьвіти“ могли продавати ся.

Такі льокалї могли би служити заразом на філїяльні канцеляриї, а коли би находили ся в відповіднім склепі при улиці, могли би навіть корисно сповняти свою задачу.

Зрештою не булоб також неможливим, щоби „Просьвіта“ по визначнїйших, а відповідних до того містах провінціональних почала заводити власні, невеликі книгарні.

На основі представлених виводів ставлю під розвагу Поважаної комісиї слїдуючі резолюциї:

Просьвітно-економічний конґрес ухвалить в справі видавництв Товариства „Просьвіта“.

А. Що до редаґованя видань і їх змісту:

1) Апробуючи видавничий плян, вироблений в. 1906. р. Видавничою комісиєю, а затверджений Надзвичайними загальними зборами Товариства „Просьвіта“ з 2. листопада 1907. р., після котрого виданя „Просьвіти“ мають в засаді ділити ся на 2 головні катеґориї, а то: а) безплатні виданя для членів, редаґовані переважно в формі збірок і б) виданя на розпродаж, поділені в міру потреби на число серий, — є пожадане, щоби збірки (читанки) першої катеґориї визначались більшою як до тепер ріжнородностию змісту, на взір перших „Зорей“ „Просьвіти“, щоби в них попри відповідну белєтристику українську і перекладану були популяризовані в коротких приступних нарисах — на переміну — відомости з ріжних галузий новочасної науки, а при тім була належито узгляднена устна народна словесність (український фолькльор); щоби вкінци так уклад тих читанок і зміст, як їх мова і оброблене були більше як до тепер примінені до духового уровеня, побуту, уподобань і смаку народних мас; щоби в виданях другої катеґориї дати належне місце також наукам природничим і суспільним (социяльним), а надто утворити осібну серию літератури для старшої молодїжи, зложеної з перекладів творів Верне, звісної літератури пригод і подорожий (Indianergeschichten) і т. и.

Б. Що до розширюваня видань:

Узнає ся пожаданим як найскорше знесенє законного заказу кольпортажі і поручає ся Головному Видїлови Товариства „Просьвіта“ починити в тім зглядї безпроволочно енерґічні кроки так відповідною петициєю до правительства і Ради державної як і через український парляментарний Клюб; тим часом поручає ся Головнону Видїлови Товариства „Просьвіта“ в цїли лїпшого розширюваня видань Товариства на провінциї увійти в зносини з провінціональними книгарнями, а по відповідних своїх філїях поотвирати льокалї

для роспродажі своїх видань, зглядно по відповідних містах, провінціональних позаводити власні, невеликі книгарні. *(Оплески).*

З порядку читав М. Залїзняк реферат В. Доманицького:

Український видавничий рух в Росиї за останнїх пятнайцять лїт.

Народня осьвіта і взагалї ширення самосьвідомости серед українського народу в Галичинї або на Буковинї і на Вкраїнї российській іде неоднаковими шляхами. В Галичинї та на Буковинї поруч з українською книжкою є ще й школа, низча та середня, є право збірати ся для цїлів просьвітних та полїтичних, є взагалї певна можливість, не жалїючи сил і працї, осьвідомлювати народні маси тими чи иншими способами, окрім самої лишень книжки. На Вкраїнї российській народня осьвіта і книжка — поняття майже рівнозначні. Ми не маємо там своєї школи. Театральні вистави, популярні українські відчити, що уряджують кілька жвавіщих „Просьвіт“ (київська, одеська, катеринославська, каменець-подільська, миколаївська) мають зараз мінїмальне значіння, бо вплив їх обмежуєть ся сливе самими згаданими містами: на селї нї філїй або читалень просьвітних, нї відчитів, нї орґанїзованих театральних вистав — шкода й питати — не тому, щоб не було сил, охоти і засобів до того, а тому, що після революциї децентралїзация власти в Росиї дійшла до найвищої степени, і наприклад в такій Полтаві товариства „Просьвіти“ не дозволено, бо, на думку полтавської власти, „Просьвіта“ підкопує основи держави. Тим часом инша знов власть, — хоч би й київська, в „Просьвітї“ підкопування не бачить, тодї як подільська иншої думки і без видимої причини зачиняє подільську „Просьвіту“ з усїми філїями, а через пів року знов одчиняє. Одеська власть вбачає „підкопування основ“ в біблїоґрафічному рефератї М. Комаряп ро Кулїша, бо переплутала Кулїша з Куликом, а Кулик їй не подобаєть тому, що „Это тотъ самый сепаратистъ, который считалъ Францію своей второй родиной!“ і — реферата читати не дозволяє. З другого боку київська власть, що не робить „Просьвітї“ перешкод у Київі, не пускає її на село; не дозволяє нї одної філїї, нї одної читальнї, навіть читальнї у Київі, через що великою і дуже цїнною біблїотекою київської „Просьвіти“ можуть

користуватись тільки її члени. Тим часом сердита подільська власть не боронить знов заводити філій по подільській ґубернії, а чернигівська, то не тільки не дозволяє філій, але й з членів „Просьвіти“ вимазує усїх, хто їй не до вподоби, і одного разу скинула з уряду мало не усю Раду „Просьвіти“, ... бо не до смаку їй такі й такі призвіща.

Ось при яких умовах в децентралїзованій Росиї доводить ся працювати українським „Просьвітам“. Тим-то й не можна дивувати ся, що наші „Просьвіти“ не такі показні, як то повинно би бути і як того українське громадянство сподївало ся після подій 1905. року. Не можна теж дивувати ся й тому, що чи не найактивнїщі „Просьвіти“ це в Баку (за Кавказом) та у Владивостоцї (на кінцї Сибіру), бо там вони нікому не страшні, то й вільно їм хоч і по всьому Кавказї, середній і східній Азиї свої філїї та читальнї закладати.

Так стоїть у нас справа з „Просьвітами“. З українською школою ще гірш, бо її зовсїм нема, а з тими двоклясовими школами на Поділлї, де 1906. року дозволив був Сьвятїйший Синод учити по українськи, але в години пообідні, та коли на те знайдуть ся в ґубернії кошти, теж нїчого не вийшло, бо коли й кошти знайшли ся, а власне зібрала гроші подільська „Просьвіта“, то власть на це одказала, „що приватних гроший“ узяти вона не може.

І от, як і ранїш, до року 1905., у нас на Вкраїнї остаєть ся одно джерело до національної осьвіти, до ширення національної сьвідомости — книжка. Правда з року 1906. з'явила ся у нас українська преса і зараз ми маємо аж 7 орґанів: одну щоденну ґазету („Рада“), три тижневники („Рідний край“, „Слово“ та „Сьвітова Зірниця“), місячник („Лїтературно-Науковий Вістник“) і неперіодичні: „Записки Наукового Товариства в Київі“ та „Українське бжільництво“. Крім того 4 росийські газети (Хлѣборобъ, „Хуторянинъ“, „Газета гадячскаго Земства“ та „Газета кіевскаго Земства“ містять по українськи статї, дописї та т. и. Але українська преса в Росиї зачепляє поки що переважно інтелїґенцию міську і сїльську: український люд мало ще свої часописї бачить, мало їх читає, бо для люду, в теперішній стадиї його осьвіти, мусять бути осібні часописї — власне оттакого характеру, як отї 4 згадані росийсько-українські тижневники, або такого типу як „Народне Богатство“, „Хлїбороб“ в Чернівцях та „Господар і сїльський промисловець“ у Стрию.

„Народне Богатство“ передплачує кілька десятків тисяч людий, „Газету“ київського Земства дістає, додам тільки, що безплатно, коло 6 тисяч, а читає, як показала анкета, коло 100.000 душ. Очевидно, що не менш людий читає й инші згадані российсько-українські ґазети, що видають полтавські та харківські Земства, і значіння таких 2—3 ґазет для сільського люду чи не більше як усієї української преси разом.

Але вернемо ся до нашої теми — до української книжки, і в дальших рядках подамо деякі відомости про неї, про те наприклад, з якого часу і в якій мірі ширить ся на российській Україні українська книжка; хто її видає і в якому більш-менш числї примірників; чи бачимо ми зріст лїтературної продукциї на Вкраїнї российській і в якій мірі; якого переважно змісту книжки; яке становище займає українська книжка в Росиї відносно до лїтературної продукциї инших наций в российській державі; які вигляди має українська лїтература на далї. Очевидно, що цих, таких важних і цікавих питань я доторкну ся лишень побіжно, на скілько позволять на те мої скупі відомости про все те і короткий час, що позволяю собі забрати у Шановного Зібрання.

З якого власне часу на Вкраїнї российській починаєть ся пляномірна видавнича дїяльність? — Всї ми знаємо, що перша проба систематичного, уплянованого українського видавництва датуєть ся ще часами кінця 1850-тих років і початку 1860-тих, часами Шевченка, Кулїша, та того гуртка Українців, що гуртував ся коло місячника „Основи“. Нечисленний той гурт перших просьвітителів українського люду полишив великі слїди не тільки на Вкраїнї российській, але вплив його помітно одбив ся й на галицькій Вкраїнї. Та небаром (року 1863.) з Петербурга голосно залунало: „нѣтъ, не было и не будетъ!“, а рівночасно ужито й заходів, щоб справдї українського руху не було й видно. В ряди-годи проявить ся якась одна-друга книжочка, але такого невинного вже змісту, що навіть само начальство не боронить показатись їй на сьвіт божий. Декілька путящих книжочок популярно-наукових проскочило через цензуру в роках 1873—1876, коли взагалї настали були легчі часи для українства, коли в Київі засновано було „Юго-Западный Отдѣлъ Русскаго Географическаго Общества“, а в ньому узяли участь такі видатні українські сили в Київі, як от Володимир Антонович, Драгоманов, Житецький, Чубинський, Михальчук, Русов, Науменко, Жебуньов, Беренштам, та богато инших. Але ось настає рік 1876. і приносить драконівський lex Josephiana, що на 30 лїт спинив український

рух, 30 літ держав під замком українське слово. Був правда і після року 1876. один немов коротенький антракт, на початку років 1880-тих, коли знов проскочило через цензурне густе сито кілька годящих книжочок, але щож значить кілька книжочок хоч би й що року для 25 мілїонів українського люду? Так було воно аж до початку 1890-тих років минулого столїття — що року з'являло ся десяток чи більш невинних брошюрок етноґрафічного переважно змісту, а ще стільки або й більш усякого сьміття — „лубочних" фабрикатів московських видавців Ситіна, Губанова, Наголкина та инших, що випускали в десятках тисяч примірників часом передруки з Котляревського, Квітки, а частїш поперекручувані українські пісні, приказки, прислівя, анекдоти або й власні нікчемні композициї українською мовою. Але всеж мусимо признати, що хоч як не мила нам „лубочна" українська лїтература, а про те всеж вона українська, а не та какоґрафія, що ширять в Галичині „Общество Мих. Качковского", та инші анальоґічні москвофільські видавництва та видавцї. Ріжниця між галицьким „лубом" і московським у нас та, що в Галичині умисне пишеть ся не так, як треба, а московський „луб", особливо як що це книжка етноґрафічного змісту або передрук старого українського письменства, вражає часом тільки недоладною коректою, не дивною зрештою у людий, що справдї ніколи не чули української мови. Ріжниця між росийськими і галицькими „лубочниками" та, що у росийських не тільки не має тенденциї умисне українську мову псувати, доводячи це до абсурду, але навпаки — Москалї люблять „хахлацьку" пісню, „хахлацький" юмор, навіть просто „язик хахлацький" і читають оттаку Губанівську лїтературу залюбки. А чи можемо ми це сказати про „лубочників" галицьких?

Але ось приходять девятьдесяті роки і з'являєть ся на Вкраїні перше поважне українське видавництво. Це заслуга знаного діяча на українській письменській ниві — Бориса Грінченка. Року 1893. він розпочинає в Чернигові видання книжок, з початку своїм коштом, а пізнїш ще й коштом Череватенка і за 6 літ випускає коло 30 книжок, очевидно, белєтристичних (бо инших не було вільно), але значний відсоток тієї белєтристики були книжки популярно-наукові, тільки прибрані в сю форму. Було там чимало й дитячих книжок — теж річ, специяльно тайним указом з 1876. р. заборонена. Це було перше у нас солїдне, добірне і змістовне видавництво, і хоч кольпортажа нашої книжки в ті часи стояла незмірно гірш як тепер, проте за 10—15 літ

од того чернигівського видавництва Грінченка (а видав він книжок не менш яких 100.000 примірників) тепер зостала ся тільки приємна згадка та може якийсь десяток примірників з двох-трьох видань того часу — на втїху бібліофілам.

Рівночасно в Київі серед студентської і ґімназияльної молодї закладаєть ся видавничий гурток. Року 1894. видає він першу свою книжочку — О. Кониського „У тїсної баби“, року 1896. — ще дві, і до року 1900. видано було 12 книжочок белєтристичного та популярно-наукового змісту, в формі белєтристичній. Року 1900. цей гурток, головними діячами в якому були небіжчик Олександер Кониський, Олександер Лотоцький, Сергій Єфремов, Федір Матушевський, та автор сих рядків, уложив знану антольоґію „Вік“ (3 томи). І з того часу видавництво стало відоме під цією назвою. Видавництво це істнує і працює й досї. За 15 літ свого життя „Вік“ видав поважне число книжочок — рівно 100, і то аж в 5 сериях: ювилейні збірники (5, з них два 2-гим виданням), Збірники творів українських клясиків (9), Українська бібліотека (20), Народні видання (57, між ними 10 популярно-наукових), та ще поза сериями — 6. Усьогож випустив „Вік“ коло 400.000 примірників, і з того третя частина зовсїм вийшла з продажу — власне те, що було видруковано до року 1901., та й з решти остало ся не так то вже богато.

Діяльність видавництва „Вік“ окрім видавання на Українї книжок для люду, а разом з тим і українських клясиків для інтелїґенциї, проявилась ще й в тому, що дала почин до заснованя першої специяльно української книгарнї на Українї. Початок її був в хатї автора сих рядків, потім з року 1897. завела продаж книжок редакция „Київської Старини“, а з року 1899. одні й другі сполучили ся і перейшли у специяльне помешкання на Безаківській улицї, під фірмою „Кіевская Старина“. Тепер це „Українська книгарня“, що продає на рік українських книжок на кілька десятків тисяч рублїв, маючи з року 1907. ще товариша — книгарню „Лїтературно-Наукового Вістника“ на Великій-Володимирській улицї.

Більш-менш на ті часи, що й заснования видавництва „Вік“ припадає ще одно, менше вже, видавництво у Харкові, душею якого був Гнат Хоткевич. Цей гурток так само, як з початку „Вік“, складав ся з шкільної молодї-студентів і з року 1897. (коли вийшла перша книжка) до року 1903. випустив 14 книжочок, переважно з красного письменства в числї 70.000 примірників (крім того це видавництво поширило 20.000 „Наймички“

Шевченка та „Кайдашевої сїм'ї" І. Левицького, виданих старою Громадою в Київі та Харкові. Видавництва Б. Грінченка, Хоткевича та „Вік" обмінювали ся своїми виданнями і таким чином з ріжних кутків України (Чернигів, Київ, Харків) ширили українську книжку, найбільш через шкільну молодь.

Але всї ті три видавництва були приватні підприємства, що держали ся або одним-двома людьми (чернигівське, харківське), або невеличким гуртком молоді (київське). Не маючи тих прав, які малоб таке товариство леґалїзоване, вони не могли розвинути ширшої діяльности — особливо що до кольпортажі книжок. Але тодї були такі часи, що про леґалїзацию трудно було й думати. А про те й це пощастило зробити, тільки далеко од України, в Петербурзї, де після всяких короводів затверджено було статут товариства з мало виразним і довгим титулом „Благотворительное Общество для изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ" (Благодійне товариство для видання корисних і дешевих книжок). В статутї, затвердженому мінїстерством, стояло, що товариство видає для „малоруського" народу „одобренныя цензурою дешевыя и доступныя по языку и изложенію книги"... Отже про українську мову в статутї не можна й було згадати, але учепившись до виразу, що книжки мають бути „доступні по язику", товариство почало видавати книжки мовою українською і з року 1899., коли вийшла перша книжка, видало їх 56, а з них з красного письменства тільки 7, а решта популярно-наукові. З цих 56 за 10 літ вийшло другим виданням — 10, третим — одна і четвертим — одна книжка. Таким чином за 10 літ видано 71 книжок в числї 665.000 примірників, а коли додати до сього два повних видання „Кобзаря" (в рр. 1907. і 1908.) в числї 35.000 примірників, то мати мем рівно 700.000. Це найпродуктивнїйще досї видавництво з поважним числом членів, і воно разом з „Віком" у двох дали Українї більш мілїона книжок (1.100.000 примірників). В цьому видавництві брали і беруть участь найкращі популяризатори на Українї (Є. Чикаленко, Б. Грінченко, М. Загірня, О. Кониський, М. Комарь, О. Степовик, Модест Левицький, В. Корольов, Д. Дорошенко), а з 56 книжок 10 ухвалені „Министерствомъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ" за-для нижчих хлїборобських і садівницьких шкіл, — єдині апробовані урядом українські книжки, а на деякі з них теж таки Мінїстерство давало грошеву допомогу, — (то ще в ті часи при кінцї 1890-тих рр.), коли ще й не сьвітало на краще.

Двайцятий вік застав на Україні аж тільки три видавництва (Грінченко виїхав з Чернигова і припинив свою видавничу діяльність), та й з цих трьох видавництв, Хоткевича остало ся багато позаду „Віка“ та „Благодійного Товариства“, бо ці два якраз розвинули тоді надзвичайно інтензивну діяльність. У трьох вони й оставались до року 1905. — до часів российської революциї, коли для українського слова і української літератури настала нова доба. Але не треба думати, що поза цими трьома видавництвами не було вже ніякого видавничого руху. Зовсім ні — рух був, правда слабенький, але почавши з другої половини 1890-тих років він все більшав, ішов crescendo поруч згаданих 4 видавництв і приніс українському громадянству чимало цінного і корисного. Таки вже з половини 1890-тих років починають наприклад коли-не-коли випускати українську книжку київський та харківський „Комитеты грамотности“. В першому головою був В. Науменко, редактор „Київської Старини“, у другому — проф. Багалій, обидва Українці. Але так вже судило ся, що бувши помітними репрезентантами українства, працюючи однією рукою на користь Україні, другою вони засипали туж таки Україну сотнями российських книжок, що видавав і київський і харківський Комітети. Для тогож, щоб виправдати себе перед українським громадянством, Комітети ті, де значну більшість складали коли не Українці, то „українофіли“, давали час од часу по українській книжочці: Київський Комітет за 10 літ дав з 10, та харківський стількиж, отже 20 книжочок на 200 або й більш российських! Очевидно, що формальний викрут знаходили вони в тому, що по українськи, мовляв, популярно-наукових книжок видавати не вільно, а маси требаж просьвіщати — то от тому й друкуємо книжки мовою российською, хоч при тих самих некорисних для українського слова умовах Грінченко, „Вік“ та Благодійне т-во давали добрі популярно-наукові видання, закутавши їх, з огляду на цензуру, в белєтристичні шати. Як-не-як, а й ці два Комітети дали десятків два добрих книжочок, не тільки белєтристичного змісту, а й популярно-наукового. (Приміром І. Левицький, Про Богдана Хмельницького, Н. Горової, Як завести у спілці корисне хазяйство та таке инше). Друковано цих книжок по багато (по 5—10 тисяч примірників), то й тут певно можна лічити з 100.000 примірників української книжки.

Поруч з цими комітетами не можна проминути видавництва редакциї „Київської Старини“. З року 1898. „Київська Старина“ почала друкувати українські драми, а з 1900. року добула дозвіл

друкувати й українську белєтристику. Містила вона на своїх сторінках твори відомих вже письменників — Івана Франка, Карпенка-Карого, Старицького, Коцюбинського, Кобилянської, Чернявського, Грицька Григоренка, а крім того там вперше з'явили ся нові українські сили, як от Винниченко, Л. Яновська, Майорський та инші. Друкуючи їх писання, редакция робила одбитки (правда, не багато, 100—200 примірників, рідко більш) і таким способом збільшувала українську літературу, правда не за-для люду, а переважно для інтеліґенциї.

А побіч цих орґанізованих видавництв виходило трохи добрих книжок, виданих приватними людьми. Ще року 1895—96. такі брошюрки як О. Романової „Як мене мати Божа од гріха одвела" або А. Б. Оповідання (ц. 3 коп.) були мало не епохальним з'явищем (вийшли вони з допомогою „Старої громади" у Київі), але рівночасно пр. в Харкові (1895. р.) виходять вже такі солідні видання, як два томи творів Кропивницького; 1897. року в Одессї два томи драм і комедий Карпенка-Карого; 1898. року в Юрієві 3 томи Грицька Григоренка „Наші люде на селї"; 1899. року в Київі „Кобзарь" Шевченка (в числї 50.000); в Одессї два томи творів О. Кониського 1900. року., в Одессї „Чорна Рада" Кулїша; в Ялтї третий том творів Кониського і т. и. Поруч з цими очевидно показували ся й дрібнїщі деякі видання, варті уваги.

З 1900. року починаєть ся на Україні росийській період альманахів, як це звичайно буває перед тим, коли має вже народитись преса, коли лїтературного материялу збіраєть ся чимало і то такого, що місце йому найкраще в ґазеті, в журналї. Року 1900. з'являєть ся перший такий після року 1883. альманах „Хвиля за хвилею" у Чернигові, за ним ідуть „Лїтературний Збірник на спомин О. Кониського", та „Дубове листя" (у Київі) і „З над хмар і долин" в Одессї (це все року 1903.), на другий рік — „На вічну память Котляревському" (у Київі), а року 1905.: „Багаття" в Одессї, „З потоку життя" в Харкові і „Перша ластівка" в Херсонї, — за 5 літ 8 альманахів.

Нарештї в останнїх днях 1905. року, та на початку 1906. р. з'являєть ся в Росиї українська преса — виходять часописї в Київі, Полтаві, Лубнях, Одессї, Харкові, Могилеві Подільському, Катеринославі, Петербурзї, Москві. Багато з них загинуло передчасно, і з „ветеранів" у рік 1909. вступило 6: „Рада" з початку була вона „Громадська Думка", „Лїтературно-Науковий Вістник" (з 1907. р. перенесений у Київ), „Слово", „Рідний Край" з додатком

„Молода Україна“, „Українське Бжільництво“, „Сьвітова Зірниця“. З 1908. року ця сїм'я збільшила ся ще одним членом „Записками Наукового Товариства у Київі“.

Усї цї орґани, повторяю, серед українського люду поширені мало; навіть чисто селянська ґазета „Думські Вісти“, що видавала в 1907. р. українська фракция в другій Державній Думі не мала того числа предплатників, яке повинна булаб і, можна думати, малаб, як би по двох місяцях її основання не розігнали були другу Думу і „Думські Вісти“ були не припинили ся. За два місяцї ґазета мала вже коло 2 тисяч передплатників — майже самих селян, а це — як не як — на цїлу Україну дуже не багато.

Та коли українська преса не мала і зараз не має ще великого впливу на українські маси, то за те вона уже й зараз багато зробила для української справи, далаж нам не одну тисячку сьвідомих інтелїґентних людий, і що найголовнїще на селї, де нам так потрібно сьвідомих проводирів і діячів. Доходячи переважно до рук сїльської інтелїґенциї, українська часопись посередно і безпосередно посіяла добре зерно в десятках тисячах людий, — зерно, що незабаром зійде і дасть добрі жнива, а де в чому то й зараз помітно благодійний влив української преси: українське громадянство зараз вже має чимало молодих сил, вихованих або принаймнї винесених українською пресою на робоче українське поле. Згадаймо хоч такі призвіща, як Архипенко (студент, редактор і видавець „Українського Бжільництва“), Бондаренко, Гехтер (кооператор), Капельгородський, Корольов (автор цїнних брошюр з поля ветеринариї), Лоський, Мицюк (аґроном), Пахаревський, Піснячевський (публїцист), Черкасенко, Шерстюк, та багато инших (згадую лишень тих, хто зазначив ся на видавничому полї).

З року 1906., коли Україна здобула собі свою пресу і волю уживати свого фонетичного правопису, замість примусової „общепринятої“ етимольоґії з *Ы* та *Ъ*, українська лїтература збогатила ся й шкільними підручниками — пр. букварями, читанками — та дитячими книжками, чого до року 1906. не вільно було мати. Правда ще 1905. р. О. Білоусенко видав чималу читанку „Вінок“, але на нїй знати перш за все руку російської цензури, а друге — видано її етимольоґічним, „общепринятим“ правописом і такої книжки давати дїтям, особливо тим, що лишень вчать ся по українськи, тепер вже не можна (до речи, „Вінок“ вже увесь розпроданий). З 1906. року з'являють ся вже друковані фонетичним правописом шкільні книжки:

Г. Норця, Граматка (український букварь); С. Русової, Український букварь; Базілевича, Рідна мова (український букварь); Грінченка, Українська граматка; Неводовського, Українська школа. Перший рік (Граматка); Черкасенка, Граматка; Хуторного, Читанка (видання 2-ге); Сьвітло. (ілюстров. літературний збірник для дітий; Ол. Кониського, Арихметика для українських шкіл; О. Степовика, Арихметика, або щотниця за-для самоосьвіти, Цілі числа; О. Степовика, Арихметичний задачник; Залозного, Коротка граматика української мови; Шерстюка, Коротка українська граматика для школи ч. I.; Тимченка, Українська граматика, ч. I.

Збогатилась так само й дитяча література. В додатку до тих не більш як три десятки дитячих оповідань та казок, що видали переважно згадані 4 видавництва перед роком 1906., тепер з'являєть ся специяльна серия дитячих книжочок „Бібліотека Молодїжі" (під редакциєю Б. Грінченка), — видала досї казки Андерсена, Українські народні казки з малюнками, Твена, Пригоди, Тома Соєра та пригоди Гека Фінна; Видавництво „Український Учитель" випускає казки Ґрімма, дві книжочки казок Топелїуса, три книжочки казок Черкасенка; Олекса Коваленко видає казку „Горбоконик" (по Єршову); Олена Пчілка видає додатком до „Рідного Краю", часопись для дїтей „Молода Україна". Дитячі видання переважно з малюнками, як і взагалї останнїми часами значна частина українських видань в Росиї.

Але що найхарактернїще для нової доби в історії української лїтератури, розпочатої роком 1906., це надзвичайний зріст українських видавництв. До року 1906. ми мали їх лишень 4, року 1906. добавляєть ся ще 4, року 1907. ще 3, а року 1908. ще 6, і усього зараз є їх 17 (говорю лишень про ті, що функціонують і року 1908. давали чимсь про себе знати, і не спиняюсь на тих, що були, та перестали істнувати, як пр. у Петербурзї „Праця" та „Боротьба" (1906. р.,) в Полтаві видавництво „Рідний Край", що видало в рр. 1906—1907. аж 13 одбиток з часописї).

В дальших рядках я коротенько скажу про кожне з тих істнуючих 17 видавництв і зазначу лїтературну продукцию кожного. Про три з них (Вік, Благодійне Товариство і видавництво Хоткевича) ми уже говорили, — скажемо про решту.

Отже перш за все видавництво Б. Грінченка. Про нього ми теж говорили, але згадували, що на початку XX. віку видавництво його в Чернигові припинилось. Тепер же з року 1906. воно знова відродило ся в Київі, але вже в инших формах.

За роки 1906—1908. Б. Грінченко видав 12 книжок власних писань, 3 книжки „Бібліотеки“ „Молодість“, 17 перекладів драм і комедий сьвітових драматурґів і 5 драм та комедий власних — отже найменш з 60.000 примірників книжок.

Далї йде приватне видавництво у Київі Є. Череповського. Власне, початок йому зроблено ще року 1905., але розвинулось воно пізнїщ. Видало усього 24 книжки, а між ними такі як велику антольоґію „Досьвітні Огнї“, під редакциєю Б. Грінченка, 5 томів творів І. С. Левицького, граматку Норця, Читанку Хуторного, Ю. Сїрого, Про сьвіт божий; решта — з красного письменства. Усьогож книжок видано коло 100.000 примірників.

Тогож року 1906. з'явило ся у Київі два видавництва: „Ранок“ (І. Самоненко, О. Коваленко і К⁰) і осібне — І. Самоненка. „Ранок“ видав 15 книжок; між ними 7 книжок Драгоманова („Старі хартії вільности“, Рай і поступ, Заздрі боги, Швайцарська Спілка, Про волю віри, Євангельська віра в Старій Анґлії, „Царство божиє внутрі вас“ Л. Толстого), книжку М. Лозинського „Польський і руський революцийний рух і Україна“, брошюру Піменової „Цїлість держави і автономія“, решта — переклади, поезия і т. и. Загалом — коло 40.000 примірників.

Видавництво І. Самоненко дало: два видання українського декляматора „Розвага“, Альманах „Терновий Вінок“, „Горбоконик“ — все під редакциєю О. Коваленка.

Нарештї тогож таки року 1906. розпочала свою видавничу діяльність київська „Просьвіта“. За 3 роки дала вона 25 книжок, в скількости коло 150.000 примірників, між якими тільки 4 належить до красного письменства, а решта — популярно-укові, з поля української істориї і письменства.

Переходимо до року 1907. Цього року явило ся три видавництва: Одеська „Просьвіта“, „Рідна хата“ в Полтаві, та „Український Учитель“. — Одеська „Просьвіта“ видала дуже небогато — усього дві книжочки: М. Комарова, Запорожські вольности та Бондаренка, Про Ґарібальді. Так само і „Рідна Хата“ — одну лишень книжку: Коваленко, Як боронитись від холєри, що за два роки мала 2 видання, і друге в числї 16.000 примірників.

За те поважну діяльність виявило третє видавництво, „Український Учитель“, засноване в Полтаві при моральній і материяльній допомозї небіжчика Миколи Дмітриєва, а пізнїш перенесене в Київ. За два роки свого життя воно видало 16 книжок (6 книжок казок, дві граматки для шкіл, арихметика, збірник

для дітий „Сьвітло“; популярна астрономія Черкасенка; Про людське тіло — Корольова; Грінченка, „Про книги“; Загірньої, „Який був лад в Афинській державі; Дорошенка, „Білоруси та їх відродження“; Доманицького, „Словаки та їх відродження“, — усього 60.000 примірників.

Року 1908. прибуло в Київі 6 нових видавництв, але з них 5 великої діяльности не виявили: „Вільна Думка“ у Київі дала одно оповідання молодого письменника Островського; видавництво „Шлях“ дало дві книжки: „Весь сьвіт в українській справі. Подія 12. цьвітня 1908.“ і Луї Брукер „Партиї та професіональні спілки“ (обидві сконфісковані, але першу увільнено од арешту); видавництво „Знаття — то сила“ дало одну книжку — М. Порша „Про автономію України“; видавництво „Селянська книжка“ — теж одну книжку Доманицького „Як хазяюють селяни в чужих краях“; Холмська „Просьвіта“ — теж одну книжку — Лоського „Про холєру“, — а усі разом коло 20.000 примірників.

За те надзвичайну енерґію виявило нове видавництво „Час“: в протязї одного року воно дало 32 книжки в числї 160.000 примірників, а зараз друкує дешеву біоґрафію Шевченка в числї 50.000. Із згаданих 32 книжок — 7 оповідань і поезий українських письменників, два калєндарі, а решта все переклади оповідань з російської, польської, німецької, французької, анґлійської, волоської, угорської, норвежської, жидівської, болгарської та еспанської мови. Кожна книжочка містить одно оповідання, оздоблена портретом автора і коштує надзвичайно дешево 1, 2, 3, 4 копійки.

А тепер, коли ми пробуємо зібрати до купи данні про діяльність самих лишень 17 українських видавництв (цікаво що аж 13 з них з'осередилось у Київі!), то побачимо, що вони видали за увесь час (15 літ) більш 400 книжочок, великих і малих, в числї близькому до 2 мілїонів примірників. Самі два видавництва „Благодійне Товариство“ та „Вік“ дали більшу половину того. Крім того, що дали 17 видавництв, видали найменш $1/2$—$3/4$ мілїона примірників окремі люди, отже загальне число можна вважати $2\frac{1}{2}$—3 мілїона. Так виглядає український видавничий рух в Росиї, коли брати здобутки його за 15 літ гуртом. Але щоб мати правдиве поняття про те, як виглядає він тепер, в якому зараз відношеню певні галузї лїтератури стоять між собою, то найкраще узяти статистику за минулий 1908. рік. До речи, ми маємо тепер дуже точну статистику для української лїтератури, бо „Главное управленіе по дѣламъ печати“ в Петербурзї видає офіцияльний

тижневник „Книжная Лѣтопись", де друкує точну бібліоґрафію усього, що тільки виходить в якійбудь мові в российській державі. Правда, усї мови почавши од киргізької, черемиської і кінчаючи б і л о р у с ь к о ю, „Лѣтопись" узнає за осібні, тільки одної української не хоче знати, впихаючи українську книжку між российські. Але це ще не значить, що української літератури в Росиї так таки й немає... Отже розглянувши згадану „Лѣтопись" бачимо, що минулого року в Росиї вийшло **220** українських видань (крім часописів), тобто мало не в двоє більш як за рік 1907. або 1906. Це перший потїшаючий висновок. Далї бачимо, що на усе число (220 видань) — на красне письменство (поезию та драму) припадає 112 (50%),на наукові, публїцистичні і критичні — 29 (13%) на популярно-наукові 40 (19%), на музичні 13 (6%), інформацийні 10 (5%) і таким чином усякий „луб" та взагалї безвартісні книжки виносять тільки 7%, а як додамо сюди з инших розділів ще 3 десятки брошюр нїчого не вартних, то мати мемо 12% (16 книжок). Це другий радісний висновок, бо він сьвідчить про те, що українська література в Росиї майже виключно є продуктом людий національно сьвідомих і йде битим шляхом, прямуючи до визначеної цїлї, що вона є лїтература здорова, жива, корисна для люду, і коли тепер про що ходить, то хиба про те, щоб була вона ще добірнїща, тобто, щоб в найближчий час збогачувалась вона тим, що в даний момент більш потрібне, більш утілїтарне, треба краще уявляти собі, що мусить бути видане в першу чергу, а з чим можна ще заждати. Ми бачимо, що до числа видань зовсїм безвартісних є яких 12%, тим часом як 5—7 літ тому ці останні стояли нарівні з корисними, а ще давнїш, то значно їх переважали. Але коли ми провіримо цей висновок з иншого боку — що до числа примірників, — то процент безвартних книжок трохи збільшить ся (дає 16%), а це тому, що на 616 тисяч примірників українських книжок в 1908. р. було 100.000 самого „лубу", бо „лубочники" переважно друкують по 10—12.000 примірників кожної книжки. Щож до вартісної лїтератури, то красне письменство, з поезиєю і драмою досягло, минулого року 46%, популярно-наукові видання 20%. Взагалїж самі видавництва українські (17) дали більшу половину примірників, бо 391.800.

Кидаєть ся в очі, що минулого року нема й слїду Нант-Пінкертонївської лїтератури, котра в мілїонах примірників ширить ся зараз в Росиї, не було книжок релїгійного змісту опріч одної штундистської; що поезия, яка ще так не давно була домінуючим

елєментом в нашій літературі, так що аж чутно було нарікання на українських поетів — тепер становлять ледви 2%; наука та публіцистика теж не високо стоїть — усього 4,5%, але три роки тому вона стояла на 0. Взагаліж серед популярно-наукових наших книжок та з красного письменства мало ще бачимо книжок з історий України, взагалї з українознавства і майже зовсїм нема такої важної галузї, як історична повість і взагалї історична белєтристика — вона таку велику ролю відограє в справі розбудження національної сьвідомости! Дуже мало книжок економічного змісту, з осібна книжок про кооперацию — тепер такі книжки більш нїж на часї!

Люд український марить тепер найбільш про землю, еміґрує, збіраєть ся еміґрувати в Сибір, Америку, переселяєть ся на Кавказ, над Волгу, а у нас нема (опріч 2—3) книжок про ті землї і взагалї про земельну справу в Росиї та в чужих краях! Маємо вже українські родини, маємо тисячі шкільної молодї, що сама собі здобуває українську науку, сама шукає українських учебників, а у нас крім букварів, двох-трьох читанок, кількох граматик — нічого пристосованого до наших потреб і вимог немає! Усї цї та й багато инших прогалин мусить бути заповнено в першу чергу, про що й на нашому конґресї не раз певно буде мова, але цього всього не можна ставити в провину українській інтелїґенциї в Росиї, не можна жадати, щоб вона при тих невеликих силах і мізерних засобах, що ними зараз орудує, за три роки дала враз те, на що потрібно працї і великої мозольної працї багатьох літ — може цілого поколїння! В кожному разї те, що вже зроблено і робить ся зараз, сьвідчить як найкраще, що українська література в Росиї зрушила вже з мертвої точки, з кожним днем поширюєть ся і поглублюєть ся, стає літературою справдї народньою, а не істнує для осолоди лишень жменьки „місцевих патріотів“. Про це сьвідчить і потїшаючий білянс „Української книгарнї“ в Київі, який показує, що в роцї 1907. продаж української книжки зріс проти року 1906. на 18%, а року 1908. — на цілих 66%, проти тогож 1906. року. Отже й книгарська бухгалтерія стверджує те саме, що й наша статистика, тобто, що українська книжна продукция року 1908. зросла майже в двоє проти років 1906. та 1907., і при тому зі зростом продукциї так само майже в двоє зріс і попит на неї. А це сьвідчить про те, що в українській книжцї дїйсно є потреба, що її справдї купують, і коли за один минулий, приміром, рік виходить пів

міліона вартісних книжок, то не на те, щоб завдавали праці мишам по книгарнях.

Нарешті ще маємо один показчик, що ми, як нация сьвідома свого „я“, дійсно посуваємо ся наперед. Про це сьвідчить статистика, яку ми проробили над „Книжною Лѣтописю“ за минулий рік, а саме: яке місце займає українська література серед инших національних літератур в Росиї, судячи по числу видань в тій чи иншій мові? Отже констатуємо, що на першому місці стоїть мова российська (15.971 видань, — при тім принаймні половина їх — урядові та офіцияльні — статути, справоздання та инші видання державні, а не національно російські), на другому — польська (1963), далі німецька (568*), потім жидівська (642), лотишська (555), татарська (270), естонська (239) і аж за Естонцями ідемо ми, Українці — стоїмо на 8 місці, хоч вважаючи на числа населення, мусіли б стояти на 2-му.

Очевидно, що беручи абсолютно, не великий гонор для нас, 30-міліонової нациї, стояти позаду не тільки Поляків, Німців, та Жидів, але й Татарів, а особливо таких маленьких народів як Лотиші та Естонці, і мало нас може потішати те, що за нами іде ще аж 40 ще убожших на письменство народів та народців. Хоч треба взяти на увагу й те, що наша великолюдність нічого ще не сьвідчить: 25-міліоновий український народ в Росиї, завдяки убійчий державній системі що до нього, має тільки 15% письменних, тобто письменних Українців нема й 4 міліони, і на це число письменного люду 220 видань в числі більш як пів міліона примірників, може не так то вже й мало. І зноваж нічого зразу не даєть ся, і національна культура, з її найважнїщим показчиком — літературою, ні одному народові не спала ще з неба готова як манна, і мають її дужчу або слабшу, лишень ті, хто її виборов, зміцнив та підніс на високу височінь власними силами. І от з цього погляду Українці в Росиї за останні два-три роки теж поступили ся наперед, бо коли з кінцем 1908. року стоїмо ми в Росиї на 8 місці (а властиво на 7-му), то ще не далї як року 1907., при тій літературній продукциї, яку ми тоді мали, ми мусіли були стояти на 12 місці; нас перевисшали ще Грузини, Вірмени, Французи та Литовці**)...

*) Що до цієї, то її можнаб з'іґнорувати, бо певно більша половина німецьких видань, се шкільні підручники.

**) Зновуж, французьку літературу можнаб з'іґнорувати, бо то майже виключно шкільні підручники, отже 1907. року ми стояли фактично не на 12, а на 10-му місці.

Отже, коли ми за три роки обігнали аж три народи, коли ми ще десять літ тому мали 25—30 тисяч більш-менш вартісних книжок за рік, а тепер маємо за той час більш як пів міліона; коли за 15 літ, не вважаючи на нечувані утиски і перешкоди українська інтеліґенция придала коло 3 міліони книжок і принаймні $^{2}/_{3}$ як не $^{3}/_{4}$ того розійшло ся; коли наша діяльна інтеліґенция, десять літ тому складала ся може з трьох-чотирьох десятків душ, а тепер її вже можна лічити не тільки сотнями а вже й тисячами (правда, ще в першому десятку лічби), то можемо з певністю сказати, що при тіснїщому єднанні наших інтеліґентних сил по обидва боки кордону, при вимінї продуктів їхньої праці, не далекий той час, коли ми займемо належне нашому народові місце в сїм'ї культурних народів. *(Оплески).*

По сїм почав читати др. С. Томашівський

Просьвітні видавництва.

(Замітки й бажаня.)

І. Були часи на земли, в яких культура людей міряла ся більш або менш гладко витесаним камінним молотком, більш або менш зручно виліпленим горшком; потім настали часи, коли мірою культурного розвитку став камінний мур та гострий меч, коштовні та обємисті будівлї і т. и. Тепер ті часи минули, а з ними й давні критериї на означуванє цивілїзацийного поступу людства. Прийшло ся уживати нових мір. Сьогодня говорячи про якийсь нарід, про його культурний стан, питаємо поперед усього: які культурні институциї у нього, та яка духова творчість його інтеліґенциї, яка духова справа його мас? Від відповіди на сї питаня залежати-ме означенє культурности даного народа й його місця в сьогочаснім цивілїзованім сьвіті.

Я не хочу сьогодня ставити також питанє до нашої суспільности і шукати на них відповіди. Ми знаємо добре, чим ми були, чим є і скілько ще нам нестає до того, аби дорівнати иншим, особливо нашим національним противникам. Обминаючи на сїм місци сю болючу для нас відповідь, хочу тілько ствердити висше поданий факт, який не повинен допускати закоріненого в деяких наших кругах хибного погляду про зглядну маловартність культурної праці супротив діяльности полїтичної й економічної. Один бачить головну ціль суспільної роботи в розбуджуваню полїтичної сьвідомости й полїтичнім орґанїзованю мас і голосить: „сіе єдино быти намъ на потребу"... Другий

знов викладає: все пусте; крамниця, фабрика, кооперация і т. и., економічний поступ — отсе перша й наголовнїйша заповідь наша, а все инше прийде само собою. Я не хочу пійти слїдом подібних односторонних людий та бороти ся за першенство та виключність культурної праці (а є й такі люде), за те зважую ся сказати, що у нас часто не доцїнюють ваги національно-культурної роботи, за мало у нас розбудженого інтересу до неї, та рішучо за мало вкладаємо моральних і материяльних капіталів в сїм напрямі. Межи згаданими трьома нивами суспільної дїяльности повинна бути удержана рівновага й гармонїя. Полїтична дїяльність здобуває під національну будівлю потрібний простір у всїх вимірах; економічний розвій — се її фундамент; просьвітно-культурні здобутки — се сама будівля. Новочасна нация не може бути анї незабудованою площею, анї не викінченим фундаментом, анї будівлею без обох попереднїх. Здобутки на першім або другім шляху можуть створити клясу, верству, стан — не створять одначе нїколи індивідуального народу; він з'являєть ся тільки там, де розвинула ся своя рідна культура. Жива суспільність в нормальних обставинах розвиваєть ся в усїх трьох напрямах переважно несьвідомо; в нормальних обставинах виринути мусить стан сьвідомости житєвого розвою і його шлях. Галицька суспільність, живучи від віків в ненормальних обставинах дійшла вже до того стану самосьвідомости, що може свою будучність виковувати зрозуміло, пляново і гармонїйно. Що таке зрозуміннє єсть — про се найкраще сьвідчить отсей конґрес. Звяжім з ним наші горячі бажаня й надії, щоб він став епохою, між иншим, в історії нашого культурного розвою.

Культурне житє проявляєть ся в ріжних формах, одначе найголовнїйшою інтензивною частиною його виходить письменство — духова продукция і духова пожива. Яка суспільна цїль новочасного письменства? Бути виразом духової потреби членів суспільности, чи то в змаганю до що раз більшого зная, чи то в заспокоюваню естетичних почувань, чи то вкінци, як новочасна збруя в боротьбі за житє, в заходах коло здобутя волї, майна і власти. З того виходить ясно, в чім лежить ідеальна цїль письменства взагалї, а національного специяльно. Воно має заспокоювати всї духові потреби всїх верстов, кругів, полів і віків; національнеж письменство має все те дати в рідній, приступній, національній формі, якої головною ознакою являєть ся мова. А новочасний нарід мусить мати змогу користувати ся вповнї сим національним добром, бо тільки в нїм і через нього

удержує і підтримує він свою національну індивідуальність. Без того добра перестаєть ся бути самим собою, а стаєть ся материялом чужої національної індивідуальности. Коли в якій суспільности одна її частина має змогу заспокоювати свої духові потреби своєю власною продукциєю в своїй власній формі, а друга її не має — в такім разї ся друга тратить свою первісну національну індивідуальність, а стає членом другої, яка їй се заспокоєнє дає; натомість перша обстоює свою індивідуальність доти, доки стане власного культурного добра, і тілько в його межах. З переступленнєм межі устає первісна духова звязь з матїрною суспільністю; в разї культурної непродуктивности — повільна деґенерация і смерть. В тім лежить секрет винародовленя, в усїх частях і в усїх краях. З усього того виходить ясно, що сьвідома дбалість про розвій національного письменства мусить змагати до його субєктивної й обєктивної повности: щоби не було ніякої суспільної ґрупи, яка не булаб в можности заспокоїти у письменстві свої нормальні духові потреби й аби не була полишена анї одна з його галузий.

Письменство як духова продукция випливає з двох основних психольоґічних мотивів людської творчости: 1) зі змаганя пізнати невідоме і бажаня закріпити пізнане в тревалій формі — продукция незалежна, індивідуальна, наукова й артистична; 2) із змаганя вродженого людській душі впоювати власне знанє иншим, для власного інтересу або їхнього добра — продукция социяльна (педаґоґічна, популярно-просьвітна). В нормально розвитій суспільности мусять обі катеґориї бути однаково розвиті й однаково плекані та стояти в орґанїчній звязи з собою, творити культурно-психічну цїлість. В індивідуальнім і социяльнім житю людий повно анальоґій, і якраз у духових інтересах вони виступають дуже ясно. Розвій одиниці від дитини до дозрілого чоловіка; уґрупованє суспільних верстов від найнизших до найвисших; історична еволюция пануючого сьвітогляду й почувань — усе те виявляє незвичайно анальоґічні прояви що до культурних інтересів, симпатий, цїлий, зрозуміння творчости. Одним словом еволюцийний закон, що панує в орґанїчнім житю природи, має повну свою силу у сьвітї духових прояв людскости. Усе те вказує, яку величезну низку прояв і форм мусить обіймати таке письменство, що має заспокоїти всї духові потреби всїх членів і ґруп суспільности. А таке письменство мусить бути у кождого народа, що дбає про свою теперішність і будучність.

З поміж обох висших означених катеґорий письменства перше індивідуальне має культурну вартість виключно тілько таке, що є духовим продуктом найвисших інтелєктуально верстов; усе, що повстає на низах, культурної вартости не має, або тілько дуже невеличку. З поступом часу сї продукти стають власністю що раз то низших социяльно й інтелєктуально верстов, переходячи остаточно в культурні пережитки. Не то з другою катеґорию — социяльним письменством, призначеним для формованя психики мас і посуваня їх в певнім означенім напрямі. Тут з гори прикроюєть ся твір до потреб та вподобань певної кляси, стану, ґрупи, віку, полу і т. и. Коли в першій катеґориї панує переважно індивідуальна диференцияция; ся друга мусить дїлити ся і приготовлювати ся до найріжнороднїйших социяльно-культурних форм та обставин. Полишаючи зовсїм на боцї катеґорию індивідуального письменства, зазначимо тілько, що воно творить культурний аванґард в поступі часу і єсть жерелом і взірцем социяльного письменства. З того виходить, що поширений у нас подекуди погляд про те, що наука, поезия і штука — се люксус у нас, без социяльної вартости, дуже хибний; противно кожда суспільність, — що хоче бути нацією в повнім значінню того слова, мусить дуже пильно дбати про розвій сеї індивідуальної культури. Без неї не тілько не покаже нїякої асиміляцийної здібности, але буде засуджена на постійну утрату своїх власних частин. З нею за те не боїть ся чужої урядової мови, чужого викладного язика у школах, чужоплемінної кольонїзациї, яка буде засуджена на національну страту.

З усього социяльного письменства обмежимо ся тілько до популярного, призначеного для широких мас нашого народа, отже переважно селянства — саме для тих кругів, які повинна мати на оцї наша „Просьвіта“. Такі популярні видавництва сповняють належито свою цїль тілько тодї, коли відповідають усїм вимогам культурности. Культурність же письменства взагалї, а популярно-виховуючого специяльно, лежить у певних вимогах; 1) що до добору самого предмету, 2) що до змісту і 3) що до форми.

Що до першої вимоги, предмету, то популярне письменство мусить бути достроєне до всїх потреб новочасної суспільности і до всїх форм людської духової творчости. Отже не може хибувати анї всїх форм красного письменства, прозового й віршованого, анї чистонаукової і півнаукової, а в науковій не може забракнути нїякого поля, яке будилоб цїкавість ширших

гуртів суспільности — від астрономії до ветеринариї, від фільозофії до язикознавства. Сей постулят виплнває з висше названого характеру популярного письменства, що має як слїд сповняти свою культурну місию. Тому що до предмету мусить воно бути дуже ріжнородне, не тільки відповідно до великої ріжности житєвих прояв, потреб та ідей, але також добір предмету має бути достроєний до культурного (індивідуального і социяльного) степеня читача.

І знов серед нашої суспільности панують всякі, часто противижні погляди про сей бік письменства, призначеного для ширших мас. Одні радіб іти за модою і подавати популярну поживу у специяльнім доборі модерности, як ось економія, кооперация, соціольогія, наука про державу, останні здобутки науки і т. и.; другі держать ся певних етичних принципів і пропаґують специяльну тенденцийну лїтературу: демократизм у полїтиці, лїбералїзм у культурнім, социялїзм у суспільнім питанях — виключаючи все инше як шкідливе або що найменше баляст; инші знов дають перевагу т. зв. релїґійно-моральним творам і т. и.; всї люблять не признавати вартости иншим або й мати їх за шкідні. Найменше за те бачимо таких, що признають повну свободу популярного письменства і лише у великій його ріжнородности бачуть суспільно-культурну вартість. Сей останнїй погляд треба назвати одиноко оправданим.

Завданєм популярного письменства єсть: 1) піддержувати грамотність, 2) будити цїкавість до письма взагалї, 3) розвивати інстинкт дослїду і шуканя правди, 4) заспокоювати певні означені психічні потреби людий: потребу утїхи, відпочинку, науки, релїґійного почуваня, естетичного смаку і т. и. Кождий рід твору знайде свого читача або нї; як знайде — се доказ його потреби; не знайде — стає безужиточний і гине. Вільний добір отже повинен бути провідною гадкою в плеканю популярного письменства.

Инше дїло, коли говоримо про видавничі інституциї гуманїтарного характеру. Вони мусять з природи річи придержувати ся певних ідейних напрямів, а радше поборювати й виключати певні тенденциї, які новочасний культурний і полїтично-социяльний сьвітогляд признає шкідними, чи противними інтересам і цїлям даної суспільности. Сюди належить і товариство „Просьвіта“, яке в своїх виданях мусить обминати деякі поля, чи радше сьвідомо полишати їх иншим видавництвам і приватній ініцияти ві. Одначе воно нїколи не повинно забувати, що

суспільність складаєть ся з дуже ріжнородних елєментів, та що кождий з них домагаєть ся иншої страви для себе; годі забувати, що у нас єсть ще сотки тисяч людий, які — наприклад — поза інтерес до всяких „житий сьвятих“ ще не вийшли і не скоро вийдуть... Чи сих людий полишати без книжки? Хиба нї. Таке саме дїло і з иншими полями. Наші гуманїтарні видавництва повинні бути загальним реґулятором популярного письменства, заповняти пекучі прогалини, одначе не так по субєктивним міркованям як з огляду на дїйсні потреби широких кругів, та дбати тільно про спинюваннє продуктів антикультурних і антисоцияльних.

Що до двох инших вимог популярного письменства — змісту й форми, то під першою треба розуміти вірність і правдивість описуваного предмету о стілько, щоб неуцтво або сьвідомий фалш не діставали ся в широкі круги („Неправда не наука“ — як казав Драгоманів); під другою скриваєть ся спосіб оповіданя що до мови, складнї і викладу. Особливо ся остання вимога — форма популярних видань повинна дуже лежати на серци нашим галицьким і буковинським видавництвам, бо на тім поли поповняють вони смертельні гріхи, які мстять ся жорстоко на їх власних дїлах. Російські Українцї стоять в сїм напрямі куди висше нас і нам треба йти їх слїдом.

II. Реферат тов. Брика дасть огляд дотеперішної популярної лїтератури у нас, якої велику частину пустила у сьвіт наша „Просьвіта“. Дорібок, як на одну фірму, доволї значний: як на потреби многочисельної маси доволї мізерний. Домаганя наші ставлені до ріжних видавництв не можуть бути рівні: инші мусять бути до приватних, инші до громадських, основаних на громадських фондах, субвенциях з публичних засобів і т. и. До „Просьвіти“ отже вимоги ставлять ся більші нїж до якогонебудь иншого видавництва у нас. Її видавничу діяльність піддавано нераз критицї, більше або менше поважній, звичайно різкій, найчастїйше справедливій. Правда, від останнїх трьох лїт виданя „Просьвіти“ поправили значно свою славу, одначе годї ще сказати, що вони дають все, чого наше громадянство потрібує, і що вони в наших обставинах можуть дати. Переглядаючи дотеперішні публїкациї нашого товариства, мусимо признати ся, що анї обсягом вони не можуть вдоволити теперішним потребам, анї своїм добрим змістом та формою не стоять на висотї свойого завдання.

Причина тому, що просьвітні виданя не такі, якими бути повинні, лежить у двох обставинах: 1) у хибній орґанїзациї „Просьвіти“; 2) у хибній методі її видавництв.

„Просьвіта“ була первісно заснована як видавниче товариство з метою достарчувати селянам лєктури в народнім дусї, з огляду на повну недостачу подібної лєктури. З часом одначе, в міру як зростало у нас зрозуміннє потреби національно-орґанічної працї, без якої неможливий справдїшнїй просьвітний поступ — прийняла „Просьвіта“ новий обовязок т. ск. полїтично-орґанїзацийний, як засновуваня філїй, читалень, уряджуваня віч, концертів і т. и. Згодом пійшло у нас гасло працї коло економічного піддвигненя селянства — і в статут вложено чимало додатків, які вкладали на товариство обовязок давати пораду, ініциятиву і поміч у господарських і взагалї економічних справах дорогою пропаґанди взірцевого хлїборобства, кооперациї, торговлї, промислу і т. и. Взагалї сї пізнїйші додатки перевисшили первісні завданя товариства і все разом захопило таку широчезну межу громадянського житя, що на добре її оброблениє требаб сил і засобів не одного товариства а десятьох.

Легко зрозуміло, що така ріжнородність цїлий і таке накопичене ріжнородних аґенд стало для товариства перепоною у свобіднім розвою, силї й успіхах діяльности. Кождий, хто бував у видїлах „Просьвіти“ або брав участь у працях її комісий, мав нагоду переконати ся про величезний обсяг працї і неможливість її виконаня при теперішнїй орґанїзациї, засобах і традициї. Сюди приходить ще одна некорисна хиба нашого Т-ва — се централїстичний її устрій. Обслужити 4-мілїонову масу на 40.000 км² при таких широких завданях одному видїлови зложеному з 12 людий — се просто неможлива річ. Наші філїї та читальні устроєні так, що самостійної, живої та успішної діяльности вони розвинути не в силї, анї формально анї материяльно. Кожда філїя, як що хоче розвинути більшу діяльність, мусить поступати проти статута і змагати до переходу в самостійну просьвітну орґанїзацию. Формально краще дещо поставлені читальні, одначе й вони задля централїзациї управи й аґенд не можуть належито розвинути ся, а розвиті поволи нидїють.

Тим часом з трьох головних завдань „Просьвіти“ видавничої, орґанїзацийної й економічної, тілько одна — перша — годить ся подекуди з централїстичним устроєм, подекуди навіть

доконче його вимагає; инші натомість домагають ся ґрунтовної перебудови товариства на инших основах.

Все те приводить нас до переконаня, що „Просьвіта“ в тій формі, як доси, істнувати не може, коли не то хоче поступати наперед, а й коли бажає як слїд виповнити се, чого тепер статут вимагає. Низше подана резолюция має якраз на метї дати ініциятиву в сїм напрямі. Конечність ся подиктована не тілько оглядом на видавничі завдання товариства, але й то передусїм на орґанїзацийні та економічні. Наше товариство і так стоїть перед реформою, отже при тій нагоді треба подбати, щоб всї три завдання досягли свободи й незалежностп, як доконечних умов успішної діяльности.

Се можна досягти тілько тим способом, що зробимо кінець дотеперішнїй ненормальнїй концентрациї ріжнородних цїлий, і многобічної працї в однім товаристві, а натомість створимо окремі орґанїзациї для видавничої, просьвітно-орґанїзацийної й економічної діяльности серед широких мас народа. Тодї то кожда з тих орґанїзаций зможе всесторонно, без шкоди иншої розвинути ся і прибрати такий устрій, який для бажаної цїли покажеть ся найпридатнїйший. Що такий роздїл „Просьвіти“ неможливий з дня на день, розумію се добре, тому — думаю — годї буде обминути переходовий стан посередного внутрішного роздїлу товариства, який приготовив би пізнїйше повне відокремленє.

Друга хиба, яка спиняє дотеперішню просьвітно-видавничу діяльність, була в довголїтнїй безсистемности і припадковости, майже недбалости наших видань для народу. Правда, від недавного часу, коли створено видавничу комісию при Головнім Видїлї й уряд редактора видавництв, справа пійшла на кращу дорогу, тому не буду говорити про хиби попередного стану, натомість порушу деякі боки теперішнїх порядків, які на мою думку вимагають скорої переміни, без огляду на те, чи товариство полишить ся нероздїлене, чи нї.

Головна хиба теперішних видань лежить на мою думку в істнованю обовязкових членських книжочок. В першім десятилїтю свойого житя „Просьвіта“ не мала такого обовязку, він появляєть ся що тілько 1877. р. Правда — серед тодїшних обставин, при тогочаснїй національнїй сьвідомости народнїх мас, та низькім культурнім станї їх — така зміна була без сумнїву корисна: вона мала на метї підтримувати грамотність і накидати інтерес до друкованого слова. Та тепер по 30 лїтах справа основно змі-

нила ся. Тепер „Просьвіта“ доставляє лєктури зовсїм иншому поколїнню, нїж се було в 70-тих і 80-тих роках. З того виходить, що членські книжочки потягають за собою ось які недостачі: 1) в них лежить жерело несистематичности, доривочности й недобірности книжочок з боку товариства; 2) читачі привикають до певного роду даремщини і легковаженя просьвітних видань, а над усе спиняєть ся у них свобідний добір книжок дуже важний в просьвітній педаґоґії социяльній і дістають книжки непридатні або неінтересні для них і се викликує неохоту до товариства; 3) за тим іде мале цїноване видань і самим товариством, яке радо роздає їх даром. Всїм тим хибам може зарадити тілько знесенє катеґориї членських книжочок.

Головний арґумент противників такої реформи буде такий, що ось то тілько членські книжки можуть іти в широкі маси, доходити до околиць і кругів людий, які без того нїколи не малиб змоги читати, та що членські книжки роблять можливим видаванє їх у великих накладах. Арґументи сї не стійні. Вони раціональні тілько тодї, коли не береть ся на увагу нинїшної дешевости книжки, розпродажної орґанїзациї, реклями і т. и. Я певний, що при нинїшнім заінтересованю книжкою серед народа, при нинїшнім станї книгарської торговлї, а над усе при належитім з’орґанїзованю філїй і читалень розпродаж книжочок досягла би небувалої у нас висоти — соток тисяч примірників, як би на перепонї не стояли якраз членські книжочки.

Вже давнїйше при нагоді останнїх реформ видавництв відчувано всю недогоду з членськими книжочками, хоч не поставлено справи як слїд. Тодї то дебатовано над питанєм: що зробити, аби книжочки були інтересні для всїх членів? Правду скажу — питанє се належить до найбільше наївних, які коли небудь ставлено у нас. Шукати відповіди на нього — се значить шукати неістнуючої, неможливої річи. Книжок, які заспокоювалиб читачів ріжної суспільної верстви, ріжного культурного степеня, ріжної індивідуальної осьвіти і т. и. нема й не може бути. Не диво отже, що з уваги на всї вимоги такої популярної книжки для членів предложено і принято по части ідею найпопулярнїйших членських книжок, себто ідею обниженя рівня предмету, змісту і форми до вимогів найнизше грамотних людий. Що тим способом скривджено цїлий ряд нних членів — не роздумано гаразд. До того в практицї годї видержати такий критерій все і всюди, і тому богато в дечім лишаєть ся при старому.

Членські книжки мають ще й иншу хибу: вони єсть і мусять бути дефіцитові. При нинїшній орґанїзациї товариства лише маленька, дуже малозначна частина членських вкладок (25%) може йти на покритє коштів видань. Їх треба покривати засобами з инших жерел: субвенций, економічних фондів і т. и. — засобами, яких в инших обставинах можнаб ужити на поліпшенє, удешевненнє та добру розпродаж видань. З того всього виходить вкінци, що книжка сильно депреціонуєть ся, Головний Видїл роздаровує її, а цїле товариство здобуває погляд про себе, буцїм то його видавництво єсть деяким люксусом, чи непотрібним задруковуванєм паперу.

Правда, я розумію, що дотеперішне право членів „Просьвіти" на членські книжки — се їх правний і фактичнний стан посїданя, якого декому не легко зректи ся, особливо коли не буде добре сьвідомий в причинах реформи. Одначе сї трудности можна буде обминути ріжними способами, даючи членам відповідну рекомпензату у знижках на виданя товариства, або в инших користях членів.

Добру рекомпензату моглиб мати члени й иншим способом. Вже від давна належить до найбільше пекучих потреб нашого популярного письменства заложенє популярної лїтературно-наукової ілюстрованої часописи. Принайменше я привязую велику вагу до такої часописи, яка — відповідно, уміло і зручно редаґована — моглаб мати великий успіх та робити велику культурну прислугу. Взагалї в новочасній видавничій продукциї часописна форма перемагає книжкову, особливо своєю постійною свіжістю та ріжнородністю змісту. Тому певна річ, що члени „Просьвіти" прийнялиб радо таку реформу, колиб могли замість членських книжочок діставати при певних вигідних умовах таку часопись, особливо тижневу. В наших обставинах завданя видавати таку часопись може підняти ся тілько субвенціоноване видавництво; з тих то причин межи резолюциями позволив я собі поставити домаганє, щоби Головний Видїл „Просьвіти" в найблизшім часї приступив до видаваня такої часописи.

Всї инші виданя Т-ва мусїлиб бути роздїлені на цїлий ряд катеґорий (серий) — відповідно до умового й культурного стану читачів та відповідно то социяльної цїли, яка має бути осягнена. Не входячи в детальну програму видавництв, які повинні бути взяті в видавничу програму товариства, я дам позір тілько на три напрями, які належалоб чим скорше взяти під розвагу.

Дотеперішні засади наших просьвітних орґанїзаций полишили одну важну частину нашого народу зовсїм на боцї, якої занедбанє принесло і приносить дуже тяжкі шкоди нашій національній справі. Ми доси нїчогісїнько не зробили для просьвіти і розбудженя національної сьвідомости і приєднаня для української ідеї так званих Русинів-латинників. Від 60 лїт ми вдоволяємо ся фразою, що такі Русини єсть, що вони не Поляки, протестуємо проти польонїзованя їх урядом, костелом, школою й орґанїчною працею польських товариств та інституций, одначе зовсїм нїчого не робимо, щоб вони дїйсно, а не тілько в нашій уяві, стали нерозривними членами нашої нациї, противно з каригідною байдужністю позволяємо собі видирати більше як ¼ мілїонову масу, якої повна затрата зовсїм можлива і при дальшій нашій байдужности дуже недалека, принесе нам необраховані страти, бо перемінить нашу суцїльну етноґрафічну територию на мішану, в якій полїтично-социяльна перевага польського елєменту легко може бути скріплена новим напливом кольонїстів й імміґрантів аж до стану племінної більшости. Нам не вільно під тяжким національним гріхом держати ся дотеперішньої тактики, а треба взяти ся до систематичної просьвітної й орґанїчної працї серед занедбаних кругів Русинів-латинників.

Тілько без ілюзий! Треба зрозуміти одну з найбільших причин, чому згадана частина нашого народу доси не вросла в наше національне тїло, а противно раз-ураз збільшає число наших противників. Сюди належить наша словянська азбука, яка завдяки галицькій шкільній системі і полїтичним відносинам творить велику перепону в асиміляциї латинників. Давне письмо не грало майже нїякої ролї в громадськім житю нашого селянства і міщанства, доти асиміляция була жива й успішна; тепер же культурне піднесенє селянина-латинника однозначне, майже з правила, з переходом в польську національність, а в дуже значній частинї винна тому недоступність нашого письменства, того новочасного показчика культури й головного асиміляцийного чинника, з причини ненавичної азбуки. Та годї нам чекати з дїяльністю серед тих кругів до того часу, коли полїтичні обставини змінять ся на нашу користь (се булаб велика тактична похибка), тілько нам треба за всяку цїну переломити сю запору, яка дїлить нас від наших латинників. А се зробити можемо (окрім переміни календаря) ще зовсїм сьвідомим, систематичним уведенєм латинської азбуки у популярні видавництва, призначені головно для такої цїли.

Рівнобіжно з тим для праці серед тихже самих латинників та навіть серед замешкалих між ними мазурських кольоністів належалоб уживати навіть і польської мови для видань, яких зміст мав би противдїлати денаціоналїзаторським змаганням наших противників. Се спонукує мене до поставленя окремої резолюциї в тім напрямі.

Друга річ, на яку рад би я звернути увагу наших просьвітних інституций і видавництв — се доконечна потреба створеня окремої катеґориї льокальної популярної лїтератури на діялєктах, яка малаб приготовлювати шлях письменству на українській лїтературній мові.

Ми знаємо, приміром, якою неприступною твердинею для наших полїтичних і просьвітних орґанїзаций єсть Лемківщина. Ми знов майже нїчого не робимо, щоб її здобути; тим часом се не трудно, колиб ми підійшли до Лемків з їх власною мовою. Тодї протягом яких 10 літ упалаб ся москвофільська твердиня. Подібно маєть ся дїло й з угорськими Русинами, яких долею заняти ся мусять таки Галичани. Тому то дуже булоб бажаним, щоби наша „Просьвіта“ дала у сїм напрямі почин і створила окрему катеґорию популярних видань на діялєктах.

Третя знов справа — се потреба систематичнїйшої і кращої боротьби при помочи книжки з москвофільством, якого не треба зовсїм легковажити. Того не треба здавати на полїтичні орґанїзациї, бо від їх праці успіх не дуже великий, се мусять узяти в руки просьвітно-культурні орґанїзациї. І тут треба ступати на формальний опортунїзм (етимольоґія для селян, российська мова для молодїжи й інтелїґенциї).

Ось резолюциї в дусї мого реферату, які піддаю під розвагу комісиї і прошу їх ухвалити:

1) З огляду, що успіх громадянської праці і тривкість її здобутків залежать понад усе від рівномірного розложеня суспільної енерґії в усїх трьох основних напрямах національного житя: полїтичнім, економічнім і культурнім; та з огляду на теперішне одностороннє звернене й абсорбоване наших сил в полїтичнім напрямі — признає ся, що сьвідоме громадянство України повинно пильно дбати, аби один шлях не загарбував моральних і материяльних сил других.

2) З огляду на закорінене в деяких кругах нашого громадянства легковаженє висшої духової культури, інтеґральної умови новочасної нациї й її прав, взиваєть ся всю українську суспільність, її представників та громадянські институциї подбати більше, анїж дотепер, про розвиток рідної лїтератури, науки і штуки, як основ і жерел культурної працї і культурного поступу серед народних мас.

3) З огляду, що приватна інїциятива, приватні засоби і приватний труд не в силї успішно та швидко здобути віками занедбані, прибиті і використовувані маси для осьвіти і культури так, як се можуть зробити публичні институциї, — взиваєть ся наше громадянство до більше плянових, енерґічнїйших та загальнїйших з'усиль до здобутя свойого власного національного шкільництва публичного.

4) З уваги, що теперішня орґанїзация і устрій галицької „Просьвіти“ не відповідає нинїшним потребам і спиняє успішну дїяльність товариства, висказуєть ся бажанє до Головного Видїлу, щоби при наміреній переміні статута товариства змагав до реформи в отсих напрямах: маючи на оці конечність роздїлу товариства в будуччинї на три окремі: видавниче, орґанїзацийне й економічне, приготовив сей роздїл статутово переходовим станом, заводячи внутрішний роздїл завдань, засобів і компетенций в поодиноких галузях дїяльности товариства.

5) З уваги, що дотеперішний спосіб видаваня книжочок „Просьвіти“ у формі обовязкових примірників за річну членську вкладку показує богато невигід, ослабляє з одного боку дбалість про їх добір, з другого боку інтерес до них, — поручаєть ся Головному Видїлови розважити способи постепенного залишеня катеґориї членських книжочок, обезпечивши членські користи иншим способом, а натомість подбати про добру орґанїзацию розпродажі популярних видань.

6) Просьвітні видавництва всеї України повинні дбати про те, щоби їх публїкациї призначені для широкого загалу і молодїжи були подавані у спільній, загально-українській лїтературній мові та постійно змагати до вирівнаня теперішних діялєктичних, морфольоґічних та правописних ріжниць, так щоби одні видання могли бути придатні для широких кругів без огляду на державні межі; натомість при виданнях на обмеженій території, призначених чи то для розбудженя формальної національної свідомости, чи то льокальних, культурних, економічних та полїтичних інтересів можна, а часто і доконче треба уживати видань на окремих говорах (Лемки, Гуцули, угорські Русини, Холмчани і т. и.); для сих останнїх видань треба потворити окремі катеґориї.

7) Признаючи факт, що в новочаснім культурнім сьвітї часописна форма видавництв перемагає книжкову, дає більші вигоди читачеви і заспокоє скорше і дешевше ріжнородність його духових інтересів, висказуєть ся бажанє, щоби „Просьвіта" чим боржій приступла до видаваня популярної ілюстрованої лїтературно-наукової часописи, призначеної для широких кругів народа.

8) В українській популярній лїтературі прикро відчуваєть ся недостача важних підручників, специяльно популярної енцикльопедиї всього знаня, дальше підручників історії, ґеоґрафії, лїтератури, лїкарських, правних і т. и. Поручаєть ся Головному Видїлови „Просьвіти" поробити заходи в тім напрямі, увійшовши в евентуальну спілку з иншими видавничими товариствами й інституциями.

9) З уваги, що дїяльність тов. „Просьвіта" як товариства субвенціонованого підпадає прикрим обмеженям і не має повної свободи у своїй видавничій дїяльности, навіть на полях далеких від активної полїтики, — признаєть ся доконечну потребу створеня окремого, полїтично зовсїм незалежного видавництва, яке виповняло би полишувані до тепер прогалини в популярнім письменстві.

10) З уваги, що наша дотеперішня просьвітна діяльність полишала зовсїм на боцї Русинів латинського обряду, допустивши тим способом широку діяльність наших національних противників в цїли їх винародовленя, признаєть ся потребу занятися систематично і щиро тою частиною нашого народа, специяльно створити для неї окрему катеґорию популярних видань, уживати в них на широку скалю латинської азбуки, а в міру потреби й польського язика.

11) Систематична й успішна боротьба з москвофільською течією серед нашої суспільности мусить вести ся не тілько на полїтичнім поли, але й на просьвітно-культурнім; в тій цїли наші просьвітні институциї повинні взяти під розвагу потребу видань призначених специяльно для осьвідомлюваня і приєднуваня москвофільством захоплених кругів населеня.

12) Признає ся бажаним, щоб наші товариства з просьвітно-видавничою метою приступили до видаваня спільного інформацийного орґану, який провадив би огляд просьвітно-видавничої діяльности у нас, у инших народів, вказував уліпшеня, нові дороги, давав інформациї та огляди лїтературної продукциї у нас і в чужих, поради і т. и. тимчасом щоби негайно тов. „Просьвіта" видавало катальоґ всїх творів придатних для бібліотек популярного читаня і бібліотек молодїжи. *(Оплески).*

Після довшої формальної дискусиї голова комісиї о. Кальба замкнув засїданє о год. 6-тій у вечері.

Засїданє дня 2. лютого.

Голова о. Кальба відкрив комісию о год. 9. рано, давши слово дру Ів. Брикови, що відчитав свій реферат:

Короткий огляд української популярної лїтератури в Галичинї.

Початки сьвідомої праці над просьвітно-економічним піднесенєм простого люду, а тим самим і початки популярної лїтератури, — як найважнїйшого середника до осягненя сеї цїли, —

вяжуть ся тїсно із тим суспільно-полїтичним переворотом, що на переломі 18. і 19. вв. потряс основами Европи.

Француська революция зміняє радикально досї всеможно пануючі погляди на низші верстви суспільности, підносить їх людську гідність і права, — а викликане війнами Наполєона питанє національне визначує мужицтву многоважну ролю в житєвім розвитку всякої нациї. Простий нарід стає тою трівкою і живучою основою, відки бере початок, на якій опираєть ся і далї розвиваєть ся культурна, социяльна і полїтична еманципация народів. Ся обставина потягає за собою конечність взаїмного зближеня інтелїґенциї і простого люду, в цїли обопільного пізнаня, що мало знова перекинути кладку через прогалину історичних кривд і недовіря. Інтелїґенция находить в народї богате жерело для відродженої лїтератури і науки — а в замін за се починає серіозну працю над його просьвітним і економічним піддвигненєм.

Осьвіта, а через осьвіту добробут простого люду, — стають кличем 19. столїтя. Сей новий клич іде з півночи і заходу, та постепенно захоплює собою усї народи Европи. Найранше почала сю роботу Данїя, Швеция, Норвеґія, — за ними пішли Анґлїя, Франция, Сполучені Держави і Нїмеччина. Результати її, — се нинїшна культурна і економічна сила тих країв, та богата числом і якістю популярна лїтература.

Значно гірше стоїть справа із просьвітною працею серед народів словянських. Найстаршим просьвітним товариством словянським є т. зв. „Матиця сербська", заснована в Пештї в 1826. р. — відтак через мадярські переслїдованя перенесена до Нового Саду. На землях південно-словянських є два товариства: св. „Кирила і Методия" та „св. Могорія"; в Чехах „Матиця шкільна" і „Матиця люду"; у Поляків обік сильної і по королївськи субвенціонованої институциї „Kółka rolnicze", „Spółki rolnicze" — „Towarzystwo czytelń ludowych", засноване в Познанї в 1880. р., „Macierz polska", „Towarzystwo oświaty ludowej" з віддїлами львівським і краківським в 1881—2 рр., „Towarzystwo szkoły ludowej" в 1898. р., „Oświata" в Київі, „Polska Macierz szkolna" в Королївстві, кромі сего належить згадати вкінци і видавництво „Biblioteka Mrówki". Росия і Україна российська узгляднені ширше в иншім рефератї. Попри працю в напрямі гуманїтарнім і економічнім є сї товариства рівночасно і розсадниками культурного і національного осьвідомленя, яке несуть головно популярними виданями, а відтак і живим словом.

Коли в цілій Европі оперто на мужичих масах відроджене і дальше істноване народів, та відчуто потребу піднести їх в напрямі просьвітнім і економічнім, то тим більше і тим природнійше, майже з невмолимою конечністю мусїло се наступити у нас.

Нарід, що в часї свого історичного житя втратив шляхту, висше духовенство, інтелїґенцию і значний процент міщанства, міг відродити ся тільки простим людом і тільки ним далї жити. Ся обставина мусїла довести до зближеня інтелїґенциї і простого люду, дала початок демократизациї нашої суспільности, яка скріпила ся і прояснила ся відтак під впливом свободолюбних і демократичних ідей, що плили з західної Европи. Ся тїсна лучність між нашим національним відродженєм і простим народом вказала шлях роботї і витисла ясну печать на характері цїлого нашого відродженого житя. Поминаючи се, що вже наша новійша лїтература від своїх первопочинів аж по нинїшну хвилю, через свою тїсну звязь з народом, через правдиво демократичний характер, та полємічно-протестуючий тон проти культурного, социяльного і полїтичного поневоленя, — в напрямі осьвідомленя зробила дуже богато, перейду до більш сьвідомих і більш програмових моментів в роботї для добра люду.

Потребу такої роботи відчули дуже добре Кирило-Методиївські братчики, які у свою програму з 1846. р. ставлять побіч свободи простого народу також і „праведну його осьвіту“.

З кінцем 50-тих років 19. ст. українська молодїж дає почин до заснованя недїльних шкіл, з яких перша повстала в 1859. р. в Київі на Подолї, а відтак такі школи заводять ся і по инших містах України, а також і селах. Ширшою і енерґічнійшою стає робота з хвилею, як в 1861. р. знято з народу тяжкі кайдани кріпацької неволї. Рівночасно виходять і перші популярні виданя та шкільні підручники як: Граматка Кулїша, Спб. 1857., Буквар Шевченка, Спб. 1861., Арихметика або щотниця Мороза, Київ 1862., а Кониського, Спб. 1863., Оповіданя з сьвятого письма Опатовича, Спб. 1863. і т. д.

Окрім тих видань виходять дрібні книжочки, т. зв. метелики, що популяризують твори українських письменників. Ще краще, більш пляново і більш згідно з потребами народу бажав повести популярні виданя Микола Костомарів. В петербурській Основі з 1862. р. напечатав він статю, де зазначує, що Українцї богато гарного переняли від люду, але в замін за се дали йому лиш мало доброго. Соловій казками не ситий, тому годї вже

кормити його тільки повістями і віршами. Треба почати і елєментарний виклад таких наук, що конечно потрібні до людової осьвіти. Кромі букваря треба зладити коротку біблїйну і церковну історию, катехизис, дещо з наук сьвятих отців церкви і з житєписий сьвятих таких, що їх імя популярне в народї, відтак поясненя богослуженя. Належалоб спопуляризувати теж відомости з аритметики, космоґрафії, ґеоґрафії і дещо важнїйше з наук природи, — вкінци належалоб зладити і таку книжочку, з котрої нарід міг би дізнатись про свої повинности і права в державі. — Програма, як бачимо, на свій час широка, сьвідома і реальна. Українцї повитали її горячо, посипались складки, приготовано працї; — та на жаль на тім і скінчило ся. Що йно почату і так гарно зачеркнену видавничу дїяльність спинили на довгий час звірські, монструальні укази з 1863. і 1876. рр. Дальшу долю популярної лїтератури на Українї російській поминаю; про се ширше говорить ся в иншім рефератї.

В розвитку української популярної лїтератури в Галичинї належить зазначити дві фази: а) до року 1868. і — б) від року 1868., се є від хвилї основаня товариства „Просьвіта“ у Львові.

Між обома сими фазами заходить виразна ріжниця — так що до чисельности як і внутрішної якости і вартости видань.

Полишаючи на боцї виданя коляд, щедрівок, пісень церковних та біблїй, про виданє яких дбала перш усього церков, — з першою популярною книжочкою стрічаємо ся в роцї 1844.: 1) Руководство ко умноженїю і годованїю садовини по селах і місточках, написаноє В. Гавришкевичом, парохом Новосельским. Перемишль р. 1844., 8⁰, стр. VII + 86[1]); 2) Наука о управі тютюну для Галициянів, іждевенїєм правительским іздаде ся. Відень р. 1847.

Здавалоб ся, що рік 1848., в якім знесено панщину і зроблено пробу заведеня конституциї, пригадає нашій суспільности її народний обовязок та дасть почин до живої працї над просьвітним і економічним піддвигненєм мас мужицтва, а тим самим і популярної лїтератури. Та на жаль так не стало ся. Потребу такої роботи вправдї відчувано, але її не зреалїзовано.

„Головна Рада руська“ в 1848. р. ставить у свою програму: „Розвивати і взносити народність нашу во всїх єї частях: видаванєм

[1]) Заголовки книжок подаю у зміненій правописи, фонетичній, задержуючи звукові прикмети мови ориґіналів.

періодичних часописий, розширенєм добрих і ужиточних книжок в язиці рускім". „Руский Собір" 1848. р. ставить собі задачу: „Чувати над народностию рускою, причиняти ся до єї свобідного і независимого розвитку, просьвіщати наш нарід, піднести єго до учасництва в справах цілого народа, научити єго уживати на добро наданих єму свобід конституцийних, чувати над правами і добром цілого народа" — фрази, за якими крили ся польськошляхоцькі інтереси. „Собір руских учених" 1848. р. поставив сю справу дещо реальнїйше, бо порішив заснувати окреме „Общество просьвіщенїя народного" — „Галицко-руска Матиця", якої перші збори відбули ся ледви аж в 1850. р. Матиця заскорузла і нїякої дїяльности не розвинула; — на гарних словах і скінчило ся, а просьвіта народу не поступила нї крок вперід.

Рік 1848., — аж сором згадувати! — здобув ся на виданє тижневника: 3) Зоря галицка, часописї лїтературно-полїтичної, призначеної головно для інтелїґенциї, де в відділї економічнім присьвячено малий кутик потребам селянства, почset="начинаючи"починаючи відозвою: „Честні братя...." і т. д. Відтак ішли виданя у такім порядку: 4) Сельская Рада, ч. 1—5 в р. 1850., 5) Місяцеслов господарский 1851—52. р., 6) Короткоє наставленїє до розширеня засадженя дерев всякого рода для сельского міру. Львів р. 1852., 7) Поученє що до захованя мір предостереженя при дозираню коней маючих їдкі золзи, носатизну і черви. Львів р. 1852. Обі останні книжки видано з порученя і коштом правительства.

8) Повісти і піснї списал для руских дїтей Іван Наумович, Львів р. 1861.

9) Пельвецкий Тома, Добра жінка і лихого чоловіка переробит. Сказка народна. Львів р. 1861. Згадати на сїм місци належить календар Львовянин, накладом М. І. Косака, де в части лїтературній кромі поезий (Глїбова, Шевченка, Руданського), оповідань, статий історичних, находимо відділ господарський, узглядн/юючий передусїм потреби селян. Певна доля заслуги припадає теж і таким календарям, як Перемишлянка і Перемишлянин.

10) Дом і школа. Временопись посьвячена школам і сельскому народови. І. год 1863. Іздатель і отвічательний редактор І. Гушалевич. В сїй часописї, видаваній тричі в місяць находимо статї педаґоґічні, релїґійні, поезиї, оповіданя, ріжні статї поучаючі і господарські.

11) Маленький зборник повістей і пісней для грамотного сельского люду. Львів р. 1863.

12) Письмо до громади, під редакциєю С. Г. Шеховича 1863. р. Виходило непостійно, а в роцї 1867. редакцию обняв Б. Дїдицький. Дуже цїкава програма сеї часописї, яку й наведу в цїлости: „В туюґазетку будут входити: 1. Повісти з житя народного. Роспочинаємо повістками писателей українских, бо они роскривают нам житє народа малорускего на Українї, склад річи руской в їх повістках чисто народний, що нам може стати за образец.... 2. Статиї о господарстві, 3. О дїлах громадских, 4. О справах судових, цивільних і карних. 5. Що чувати"...

Ся часопись в роцї 1868. вернула знова під редакцию С. Шеховича і виходила з двома додатками: „Правотар" і „Читанки народнії". Усїх чисел „Письма" вийшло 90.

13) Бобикевич Теодор, Порадник для любителїв скотоводства. Коломия р. 1864.

14) Кульчицкий Маркилий, Погляд на употребленїє напоєв р. 1864.

С. Шехович, Народна читанка р. 1864.: 15) О повітру, 16) О ярмарках, 17) О рускім краю, 18) О росї.

Метеля Сильвестер: 19) Наука для народа о холєрі азиятской р. 1865., 20) Сьвіт божий в безконечних єго творенїях. Читанка астрономічна для народу р. 1865.

21) С. Шехович, Домашня порадниця р. 1865.

22) Недїля, письмо народне для науки, забави, господарства, промислу і торговлї. Редактор М. О. Попель р. 1866.

23) Слово для громад Б. Дїдицького р. 1867.

24) Дїдицкий Б. А.. Народна істория Руси р. 1868.

Книжочок 17 (з того змісту економічного 6, природничого 3, белєтристичного 3, гіґієнїчного 2, історичного 2, правничого 1) — часописий 6 (з того 2 полїтично-лїтературні, а 4 або переважно або в цїлости призначені для народу) і кілька калєндарів, — от і уся менше більше популярна лїтература за час близько чверть віка. Бідна вона числом, бідна теж і змістом, а вжеж найбіднїйша мовою. Не находимо у тих виданях майже нїчого, що малоб на метї національне осьвідомленє, нема у них нї системи, нї пляну. А те все зовсїм зрозуміле, коли розважимо час і сей момент, що поява кождого виданя залежала від волї і обставин поодиноких людий, які видавали те, що хотїли і тодї, коли хотїли.

Не маючи змоги оцїнити вартости сих видань із становиска реальних користий для народу, підносимо з вдячністю щиру волю видавцїв і їх — в кождім разї — пожиточну і на часї

роботу. Принагідне видаванє книжок і часописий для народу роком 1868. вправді не кінчить ся, але тріває й далї, з чого зазначимо важнїйше.

Часописї: 1) Господар. Письмо правничо-науковоє по части господарства рольного, огородництва, садовництва, росплоду худоби і промислу. Львів р. 1871. Редактор С. Шехович, 2) Русская Рада. Ґазета для народа. Коломия р. 1871. Редактор М. Білоус, 3) Наука. Письмо місячноє для читающих міщан і селян. Коломия р. 1871., 4) Господар і промишленник з додатком „Листок господарский“. Львів р. 1880. А. Ничай.

Книжочки: 1) Лихва і що за нею слїдує. Оповіданє народне, написав О. А. Марків. Коломия р. 1871., 2) Читальня, книжочки видавані для народу І. Наумовичем в 70-тих роках., 3) Книжочки, переважно економічного змісту видавані в 70-тих роках Галькою Ігнатиєм, 4) Книжочки для сїльского і мійского народа, видавані в 80-тих роках комітетом для видаваня книжочок для народа. За Комітет Казимир Оказ, 5) Видавництво народне у Львові в 80-тих роках, під редакциєю Паросєвича.

Хоч сим видавництвам не можна не признати певної заслуги, то всеж таки треба піднести, що не одно зерно, яке деякі з них засївали в душах простого люду, було для нього радше шкідне, а вжеж дуже шкідне для нашої справи в Галичинї.

В роцї 1875. повстає в Коломиї: „Общество імени М. Качковского“. Цїль його ясна із статї І. Наумовича: „С Богом“. в кн. 1, 1875 р., де між иншим читаємо: „За великоє дїло приняли ся наші русскі народолюбцї, просьвітити, ублагороднити і піднести русский нарід жиющий в австрійской державі“. Ще краще виходить цїль товариства із статутів, §. 1. „Общество імени Михаіла Качковского“ визначило собі задачу: розширенє наук, обичайности, трудолюбія, тверезости і ощадности, гражданского сознанїя і всяких чеснот межи русским народом в Австриї. §. 2. Средства общества. Для достиженїя задачі общества служат слїдующі средства: а) іздаванє популярних і поучительних, а дешевих книжок релїґійно-обичайного, наукового, господарского і забавного содержанїя“ і т. д. — Се товариство взороване на статутах товариства „Просьвіта“ і засноване для очевидної конкуренциї з нею. Входити в подрібну оцїнку видань сього товариства — послїдня книжочка за рік 1908. носить число 395 і 396 — не пора і не місце в отсїм короткім рефератї. Беручи загально, до-

90-тих років діяльність товариства можнаб ще з поважними застереженями назвати подекуди корисною.

Від 90-тих років книжочки пишуть ся уже мовою не народною, а штучною і чудною мішаниною, що в очах видавцїв виглядає на мову російську, але хиба для них тільки самих зрозумілу. Змістом сї виданя далекі від історії і сучасних житєвих потреб рідного народу, — а головна їх ціль, се вношенє баламуцтва, паралїжованє чистої і ідейної роботи „Просьвіти", се голошенє найпоганїйших панросийських кличів, се культ кнуто - царе - і православя. Розумієть ся, що того рода популярна література є дуже шкідна, а в теперішну тяжку хвилю, яку наш нарід проживає, є навіть непростимим злочином.

Попри деякі корисні і гарні популярні виданя чи то поодиноких людий, чи поодиноких українських партий полїтичних — головно радикальної —, які ізза недостачі місця в сей огляд не входять, систематична і серіозна праця над просьвітно-економічним піддвигненєм нашого народа — та постійне видавництво популярної лїтератури тяжить від 1868. року аж по нинїшну хвилю все таки тільки на товаристві „Просьвіта". Завданє товариства „Просьвіта" визначують ясно члени-основателї у відозві з дня 11. лютого 1869. р., де між иншим читаємо отсї пропамятні слова: „Наша маленька, із самих майже зависимих людий зложена інтелїґенция не може нам ніяк дати запоруки на будучність: внїшні, народним інтересам неприяючі обставини могли би в кількох роках публичне житє Русинів пригасити, а в кількох десятках літ руську інтелїґенцию винародовити.

„Задля того давно вже узнали ми потребу: цїлий нарід, цїлу масу простого люду, котрий нещасливою долею більше як у инших народів підупав, двигнути і до пізнаня привести, і на тім-то люді, котрий вже дав докази своєї твердости, оперти будучність нашої народности".

Відповідно до бажаня членів-основателїв достроєно і статут. За ціль товариства подано в §. 1-шім статута: „пізнанє і просьвіта народу", а в роцї 1876. находимо уже в тім параґрафі: „ширенє просьвіти і піднесенє добробуту". З того виходить, що просьвіта українського народу була від першої хвилї аж до сьогодня першою і найважнїйшою цїлию товариства, яку воно старало ся осягнути видаванєм „популярних письм".

На сповненє так важної і головної своєї задачі, як видаванє популярних книжочок для народу, „Просьвіта" присьвячує богато своїх сил і фондів.

Перша книжочка „Просьвіти“ вийшла в 1869. р. у Львові п. з. „Зоря“, Читаночка для сельских дітей“. Зміст її слідуючий: 1) Дещо про письменство — К. Г., 2) Два псальми — Павло Ратай., 3) Дещо про землю — К. Г., 4) Дещо про людей — Наталь Вахнянин., 5) Зазуля-Кукавка — Іван Верхратський., 6) Кінь і віл — Ю. Федькович., 7) Бог знає чим чоловіка карати має — Михайло Тимяк., 8) Панькова Кобила — Гр. Квітка., 9) Іван Брехун (приказка народня) — Я. Головацький., 10) Боднар (приказка народня) — Я. Головацький., 11) Баламути — М. К., 12) Вовк і кравець — І. Рудченко., 13) Жид і циган (казка народня) — Я. Головацький., 14) Цигани (казочки народні) — Я. Головацький., 15) Швець і його наймичка — І. Рудченко., 16) Віл і осел (після німецького) — В. К., 17) Ворона, сорока і сова — І. Наумович., 18) Ластівка і воробець; птах, щупак і рак; згода; дїд і камінь; дїд і смерть; барабан — Павло Свій., 19) Всячина — О. П. Рафалович., 20) Порадник лікарський — О. П. Рафалович.

Ся маленька, бо лиш 58 сторінок малої вісїмки книжочка, а так ріжнородного і цїкавого змісту так припала до смаку селян, що до двох тижнїв розійшов ся цїлий наклад, 2000 примірників, (Члени даром книжочок тодї не діставали). До кінця 1908. року видала „Просьвіта“ книжочок 309. Остання книжочка носить число 344.

Як росло число книжочок і число примірників, показують точно таблицї після лїт і десятилїть, поміщені в кн. ч. 344. Загалом видало товариство 2 мілїони 325 тисяч 115 примірників книжочок. Після змісту розпадають ся книжочки на слїдуючі ґрупи: релїґійно-моральні — 11; белєтристичні — 81, — з чого на оповіданя тенденцийні припадає 45; природничі — 12; ґеоґрафічні — 11; господарські — 36; лїкарські 5; ветеринарські — 5; історичні — 34; біоґрафії 15; правничі — 22; промислово-торговельні — 6; збірки ріжного змісту — 40; календарі — 31; разом 309.

Наведені цифри говорять ясно, що „Просьвіта“ найбільшу увагу звертала досї на белєтристику і то головно поучаючу, подаючи її в суцїльних книжочках або у збірках, відтак на книжочки змісту господарського і історичного, не забуваючи при тім і на популяризацию відомостий із тих царин науки, які стоять у тїсному звязку із житєвими потребами нашого народа, а через те мають чимале практичне значінє. Заходить тепер питанє, після якої системи, у яких відступах часу, і в якім порядку

подавала „Просьвіта“ народови сю ріжнородну, тяжшу і лекшу до перетравленя поживу?

Клясифікация видань після літ показує, що лиш дуже рідко удало ся товариству осягнути в тім напрямі певну систему і природний порядок. В однім році переважають книжочки тяжкі, — ба навіть дуже тяжкі, чи то правничого, чи природничого, чи економічного змісту, в другім році переважає легка белєтристика. Часто виходять одна по одній книжочки тяжші, то знова одна по одній дуже легкі. Значить ся, „Просьвіта“ борола ся, ба подекуди ще й до нинї бореть ся з недостачею певної системи, певного пляну у своїх видавництвах. Причини сього лиха належить шукати в недостачі материялу, у складї нашої суспільности, та її напрямах працї, а вкінци і у самій орґанїзациї товариства.

Але вже від перших хвиль свого істнованя товариство бажає сему лиху зарадити. На се докази. Вже в 1869. роцї видїл, на жаданє деяких членів, щоби оголосити „програму, після якої книжки видавати буде і до просьвіти народу взяти ся гадає“ — відповів в той спосіб, що звернув ся окремою відозвою до письменників, щоби надсилали до книжочок материялів „наукових, белєтристичних, господарських і лїкарських“.

Редакцию видавництва поручено одному чоловікови за незначною ремунерациєю. В 1869. і 1870. рр. вів її Ом. Партицький, під конець 1871. р. В. Шашкевич, а в 1872. р. спроваджено на редактора Юрия Федьковича. З кінцем 1874. р. взяла у свої руки видавництво секция редакцийна, а від 1907. р. комісия видавнича і окремий редактор. Головний Видїл посьвячував кромі сього на видавництва все богато часу на засїданях в цїлях рецензиї і зладженя пляну. Не щадив видїл на видавництва і гроша, бо постарав ся о закупно популярних книжок з чужих лїтератур, розписував на працї конкурси і авторів ремунерував. На жаль — осягнені результати зовсїм не відповідали вложеним стараням.

Подавати подрібну оцїнку дотеперішних видань по кождій книжочцї, виходить поза межі сього реферату — тай реальний ефект — думаю — не зрівноважить такої працї. Тому ограничу ся до більше загальних спостережень, які дотикати-муть не поодиноких книжок а ґруп.

Розуміє ся, що за сорок літ видавничої дїяльности товариства маємо перед собою книжочки ріжної вартости і ріжної скалї популярности. Є книжочки добрі, ба навіть дуже добрі і популярні, є і менше добрі та менше популярні. Вартість

книжочки залежить від добору теми і від способу її переведеня, словом від хисту автора виложити бажаний предмет популярно. Звісно, ся божа іскра дана лиш немногим!

Маючи на увазї велику трудність і справдїшну штуку писати популярно, памятаючи об тих вельми тяжких обставинах, серед яких приходило ся „Просьвітї“ вести свої видавництва, думаю, що місто прикладати до сих видань строгу міру критики, зі становища вимог нинїшних, буде значно кориснїйше вказати на дотеперішні пробіли і недостачі та поставити дезідерати на будуче.

Почнїм з белєтристики. Добір белєтристичного материялу не був усе щасливий, бо подавано твори навіть лїпших наших письменників інтересні для інтелїґенциї а не для народу, або твори слабших письменників, які бажали осягнути ціху популярности браком артизму і обниженєм рівня книжки так що до добору предмету, як і його викладу. Нарід, що витворив високо артистичну духову і материяльну культуру, що визначуєть ся нїжністю почувань у всїх моментах свого житя і індивідуального і історичного, ставить до белєтристики дуже великі вимоги. Вже більше, як показує досьвід, подобають ся народови гарно написані оповіданя поучаючі, без огляду на се, чи тенденцією їх буде етика, чи національне осьвідомленє, чи торговля і т. д. На будуче належить звернути головну увагу на повісти та оповіданя історичні і драму (головно з історії України).

Вельми великої ваги є популяризованє науки, бо має значінє не тільки образуюче але і утілїтарне. Популярна книжочка з якоїнебудь царини науки мусить відзначати ся: 1) простотою мови, — чужі і технїчні терміни мусять бути докладно пояснені; 2) ясністю, живістю і приступністю у викладї; 3) вона мусить стояти на висотї найновійших дослїдів і 4) мусить бути вільна від фалшів. Такі книжочки повинні вкінци виходити після точно означеного пляну, при як найстрогійшим узгляднeню вимог дидактичних, починати від річий загальнїйших і народови більше-менше знаних, та постепенно доходити аж до річий специяльних і зовсїм незнаних. Відповісти сим вимогам вправдї трудно, алеж бо без того книжка своєї цїли не тільки що не осягає, але часто викликує ефект цїлком противний. Під сим зглядом стан видань „Просьвіти“ стоїть не найлїпше.

Перейдїм до специяльних ґруп і почнїм з історії. Книжочок історичного змісту вийшло вправдї не мало, але разить

нас односторонність в доборі тем, а в деяких спосіб викладу, який пригадує давні шкільні підручники. На будуче належалоб популяризувати історию всесьвітну по народам, підчеркуючи головно культурну і социяльну еволюцию, а з політичної історії вибирати партиї, де змальовуєть ся борба за волю. З історії українського народу бажана більша ріжнородність в доборі епох і діячів. Книжочки повинні, розумієть ся, відповідати по можности усім поставленим висше вимогам, а головно тій, щоб були далекі від фалшів. На популяризованю історії, специяльнож історії української, тяжить тяжка рука цензури, яку товариство зносить з огляду на свої невідрадні фінанси. Шануюча себе суспільність повинна як найскорше вложити усю енерґію в се, щоби сьому понижаючому положеню виділу положити кінець і відчинити дорогу правді, бо „неправда — не просьвіта“.

Особливу увагу належить присьвятити ґеоґрафії і то в першій мірі, досї тільки на спосіб тяжкого шкільного підручника зладженої ґеоґрафії Руси, належить узгляднити усї українські землї і українські кольонії, ілюструючи виклад мапами, полїтичною, етноґрафічною і фізичною.

Вкінци треба піднести, що місто давати у книжочках річи ориґінальні а слабкі, значно краще давати старанні переклади добрих праць з чужих лїтератур. Принайменше на разї є се майже конечністю. Лишаєть ся сказати ще кілька слів про формальну сторону книжочок „Просьвіти“.

Форма книжочок. Товариство почало своє видавництво збірничком, яким є перша читаночка „Зоря“. Се однак правилом не стало. Вже в першім роцї місце збірничків заняли книжочки суцїльні, по них знова приходили збірнички і так на переміну у менших або більших промежутках часу аж до нинї. Ся змінчивість у формі не є припадкова, а являєть ся конечним випливом орґанізациї видавництва, залежить від скількости приготованого материялу і якости його. На якість, а тим самим і форму книжочки впливають вкінци сьвіжо виринаючі потреби народного житя, яким з огляду на їх актуальність і вагу мусить відповісти товариство у своїх виданях. Не тільки практичні порадники і популяризация науки, але і переважна часть белєтристики у малі збірнички вмістити ся не може.

Зарадити сьому стараєть ся видавнича просьвітна анкета з 1906. р.; „З огляду на ріжнородні ступнї духового розвитку читачів мають бути виданя „Просьвіти“ поділені на дві головні катеґориї: 1) Книжочки, призначені для загалу членів „Про-

сьвіти“, — і сї повинні мати форму читанок або збірників, так щоби кождий читач найшов в них для себе щось цікавого; 2) книжочки на розпродаж, а призначені для більше розвинених кругів нашого народу; — се мають бути книжочки суцїльні, подїлені на cериї, а задачею їх популяризация науки з одного, а практичні порадники з другого боку“. Хоч сей проєкт, що вийшов із практичних спостережень та теоретичної дискусиї, сам собою добрий, то все таки в переведеню в житє находить поважні перешкоди, які насуває сама дотеперішня орґанїзация „Просьвіти“.

Товариство бажаючи піти за радами анкети, почало в 1907. р. видавати збірнички. Та незадовго посипались до виділу домаганя, — таки селян —, „дайте нам книжочку поважнїйшу“ і видїл так з огляду на се, як і на причини, подані мною висше, почав знова видавати суцїльні книжочки і знова по старому на переміну. І ту насуваєть ся питанє, що для народу відповіднїйше, чи збірничок, чи книжочка суцїльна? Відповідь на се мусить нарід дати сам. Поки що ограничу ся на перечисленю тих книжок, що вийшли третим чи другим накладом, отже найшли попит в народї:

1) Що нас губить, а що нам помочи може, вид. 3; 2) Коляди; 3) Перекотиполе; 4) Фармазони, вид, 3; 5) 12 пісень св. Миколая: 6) Як ярмаркував Тарас з Мотрею; 7) Сестра М. Вовчка; 8) Байки Павла Свого, 3. вид.; 9) Істория Руси, 3. вид.; 10) Звірята шкідні і пожиточні; 11) На досьвітках; 12) Житє св. Кирила і Методия; 13) Лен і коноплї; 14) Житє св. Панталеймона; 15) Про живоплоти і лїси; 16) Розмова про гроші і скарби; 17) Венямін Франклїн; 18) Відкритє Америки; 19) Дрібна птиця господарська, а великі гроші; 20) Порадник для крамниць; 21) Два старцї богомольцї і тїтечка Ганна; 22) Фінляндия і Сахара; 23) Пасїка 4. вид.; 24) О лїченю домашних звірят.

Сей виказ говорить богато, бо бодай загально дає відповідь на се, що нарід шукає в книжках справдїшнього артизму, шукає заспокоєня своїх почувань релїґійних і фантазиї, шукає зная, а вкінци і правдивої користи. Форма книжки має отже в порівнаню до її вартости значінє другорядне. З огляду на се проєкт видавничої комісиї повинен остати ся з огляду на теперішню орґанїзацию товариства і на далї вихідною точкою видавничої дїяльности, але з конечними подиктованим часом і обставинами виїмками.

Величина книжок хитала ся в границях між 2—8 аркушів друку. Найбільші обємом книжки були ч. 302—303, по 12 арк.; 78, 98, 112 по 9 арк., найменша обємом була кн. 151, 1 арк. З огляду на житєві обставини нашого селянства і на їх непривичність до книжки є стремлїнєм товариства видавати книжки в обємі 2—3 арк. друку, а за те частїйше.

Ілюстрациї мають в популярних виданях велику вагу, бо оживлюють зміст книжки, будять до неї інтерес, та причинюють ся до приступности, ясности і живости викладу.

Спорадично стрічаємо в виданях ілюстрациї почавши від 1870. р., „Зоря“ кн. 3. Від року 1907. аж до сьогодня кожда книжочка містить по кілька, навіть кільканайцять ілюстраций. Що до артистичної вартости ілюстраций, то бачимо і лїпші і гірші, а в кождім разї слїдний поступ до що раз лїпшого.

Мова видань від першої хвилї є народна, а тепер стоїть на висотї української мови лїтературної, далекої від вузких провінціоналїзмів і зрозумілої народови скрізь на широких просторах українських земель.

Правопись видань до 1899. р. є шкільна — етимольоґічна. Годить ся згадати, що в 1869. роцї вплинуло до видїлу письмо 5-ти членів (переважно молодїжи) з жаданєм, щоби усе, що видає „Просьвіта“, виходило правописию фонетичною, котра „всїми ученими узнана за найлучшу і за найдогіднїйшу для народної осьвіти“. Головний Видїл признаючи рацию поданим арґументам, постановив однак задержати правопись етимольоґічну, якої уживають в школах, боячи ся вводити нагло таку новість. Аж Надзвичайні загальні збори з 1. лютого 1899. р. рішили завести правопись фонетичну. Дальший крок вперід зробило товариство в 1907. р., вводячи у свої видавництва правопись, якої уживає Наукове Товариство ім. Шевченка, — і сей крок має чимале значінє.

Друк. Як з початку друкували ся книжочки кирилицею з огляду на се, щоби могли їх читати і старші селяни, що навикли до кирилицї, так в останнїх часах друкують ся книжочки друком грубшим і менше стисненим, щоби невправному оку зробити лєктуру лекшою і приємнїйшою.

Часописї. Вже на других Загальних зборах „Просьвіти“ 26. мая 1870. р. запала ухвала: „Збір узнає потребу видаваня часописї як орґану товариства і поручає переведенє того дїла і уложенє програми новому видїлови“. Видїл не приступив однак до видаваня часописї, бо при своїх невеличких фондах побо-

ював ся страти. Бажанє Загальних зборів сповнило ся що йно в 1877. р. „Просьвіта“ видає часопись для народу „Письмо з „Просьвіти“ від 1877—1879. р., від 1894—1896 р. видає „Читальню“, а від 1907 р. „Письмо з Просьвіти“. Як відбитки цікавійших і актуальнійших творів виходять „Просьвітні листки“, малі книжочки по 6—10 сотиків, що знаменито надають ся до масового ширеня. З огляду на се, що „Письмо з „Просьвіти“ є внутрішним орґаном товариства, головно в цілях просьвітно-орґанїзацийних і економічних, оказуєть ся пекуча потреба часописї лекшого а цїкавого змісту для народу, а також і ілюстрованої часописї для родин в роді давнїйшої „Зорі“.

Вкінци, щоби осягнути одноцїльність акциї і взаїмну поміч в просьвітній роботї у найширшім того слова розуміню, належить спільно з „Просьвітами“ на Українї росийській приступити до видаваня місячника, який був би духовим лучником усїх просьвітних орґанїзаций, подавав огляд їх роботи, біжучої популярної всесьвітної лїтератури, теми до популярних відчитів, дискусию над питанями просьвітної, економічної і т. п., орґанїзаций.

Якнебудь не випала би оцїнка видань „Просьвіти“, то остане неоспоримим фактом, що вона від першої хвилї до нинї стоїть на сторожі народних і всеукраїнських інтересів, що гордо несе чистий, нїчим несплямлений наш національний прапор. Виданями своїми старала ся „Просьвіта“ розбудити і підносити в народї національну і горожанську сьвідомість, будити у нїм житєву енерґію та популяризациєю науки вводити його в круг культурних народів. І сю цїль вона бодай в части осягла. А прецїнь не дасть ся заперечити, що стан цїлого товариства і його популярних видань далеко ще не ідеальний. Деж причини сього? Думаю в нас самих, в нашій суспільности, а радше в тих наскрізь анормальних відносинах, серед яких пливе *наше цїле житє*, а *передовсїм житє полїтичне*.

Полїтична боротьба абсорбувала і абсорбує розмірно за богато сил і енерґії, з очевидною шкодою для просьвітної роботи. А прецїнь праця полїтична стає тільки тодї орґанїчною і повною трівких і реальних результатів, коли опре ся на національно сьвідомих і культурних масах народу. Що більше — „Просьвіта“ стрічаєть ся з певного рода недоцїнюванєм, а навіть легковаженєм і апатиєю.

Прикре се — та на жаль правдиве. Виданя „Просьвіти“ інтересують лиш немногих, а більшість має для них упередженє, легковажанє, або „сьвяте обуренє“ у формі „кріпшої“

критики: „лихі, непопулярні“. Та воно часом правда, але густо-часто є ся „критика“ випливом повної іґноранциї. Нарікань богато, але помочі, хочаб у формі обєктивної оцінки видань і розумної поради — дасть біг!

До недавна навіть наша преса, наші поважні видавництва лиш рідко посьвячували виданям „Просьвіти“ свою увагу. А прецїнь оцїнка в так важнім дїлї як популярна лїтература, є річию конечно потрібною. На кращий і властивий шлях може повести видавництва тільки більше заінтересованє і більша поміч в просьвітній роботї — поміч збірна цїлої суспільности.

Отже конечна видатна співучасть у видавничій дїяльности товариства що найлїпших сил нашої суспільности з огляду на велику вагу, відвічальність і трудність такої роботи, з огляду на слова: „Für das Volk ist das beste gerade gut genug“. Потрібна вкінци совісна, обєктивна, на досьвідї оперта оцїнка кождого виданя так читачами з народа як і інтелїґенциї.

Суспільність повинна вкінци подбати і о материяльне скріпленє товариства, бо о брак гроша розбивають ся часто і найкращі наміри. Реферат свій кінчу поставленєм слїдуючих резолюций:

1) Популярні виданя мають поки що вести ся після пляну, начеркненого просьвітною видавничою анкетою з 1906. р.

2) Більше як досї належить звернути увагу на ріжнородність змісту збірничків, а при доборі материялу белєтристичного руководити ся справдїшним смаком артистичним, до сьвітогляду мужицтва не надто знижувати ся, а його підносити і розширяти. Історична українська повість і драма є творами найбільш на часї.

3) Популяризация відомостий з поодиноких царин науки має йти після певного, наперід уложеного пляну, при строгім захованю вимог дидактичних. Простота мови, при точнім пояснюваню чужих і технїчних слів — ясність, живість, приступність у викладї і правда є конечними услівями того рода видань.

4) У відділї науковім треба виповнити дотеперішню недостачу праць, що відносять ся до історії, лїтератури, ґеоґрафії і етноґрафії українського народу, а мають на метї його національне вихованє.

5) При недостачі відповідних праць ориґінальних належить радше давати переклади з чужих популярних літератур, як річи ориґінальні, а слабкі або невідповідні.

6) „Просьвіта“ у Львові спільно з „Просьвітами“ на Україні російській має приступити до виданя: а) місячника, що був би центральним орґаном і духовим лучником усїх просьвітних орґанїзаций, як се мають Поляки в теперішнім „„Przewodnik oświatowy“, б) ілюстрованої белєтристичної часописї для родин в роді давнїйшої „Зорі“.

7) В цїли оцїнки, а через те й поправи популярних видань належить відкликнути ся до української суспільности, а передовсїм просьвітних орґанїзаторів, щоби подавали свої поміченя і поміченя читачів з народу до відома товариства. Кромі сього належить до книжочок долучувати готовий, відповідно уложений квестіонар, щоби через се читачам подаванє помічень улекшити. (*Оплески.*)

Потім почала читати панї К. Малицька свій реферат п. з.:

Видавництва для дїтий і молодїжи.

Коли приходить ся говорити менї про лїтературу для молодих, то не розумію через те якоїсь відокремленої, специяльно дїточої, для зрілих людий скучної, а подеколи наївностию своєю і сьмішної части письменства. Лїтература дїточа — се не окремішна галузь, се тільки вкорочена, прояснена, до молодечого віку примінена лїтература загальна, тим то й задачі її і сущні знамена мусять бути ті самі, що й лїтератури загальної, бо нема мабуть такої частинки людського знаня, якаб в опрацьованю і для найменших перестала бути тим, чим є для дорослих.

Правда, суть з'явища житя людського і природи, суть запутані теориї економічні і фільософічні, яких завчасне пізнанє може впровадити заколот в молоду голубину душу, розбудити передвчасні інстинкти в понятях не підготованого як слїд ума і звести на бездорожа — але з того ще не слїдує, щоби в дїточій лїтературі творити специяльні теми, незнані навіть в загальнім письменстві, або перекручуючи факти, дорабляючи до них теориї, бляґою закривати дійсність. В цїлій лїтературі від азбуки до системів фільософічних мусить бути суцїльність стре-

млїнь, згода з правдою і відповідно до розвитку читача степенована тяглість — один шлях, одна ціль.

А головна задача літератури загальної, сущна задача найвисших злетів духа було завсїгди і є по всяк час: пізнанє окруженя в цїли приміненя условин житя вперед до потреб даної хвилї, відтак по думцї ідеалів поезиї і соціольоґії. Лїтература всесьвітна розвиває перед нами картини праць і борб людскости о здобутє і здійсненє тих правд, які або хвилеву дають полекшу недолї сего сьвіта, або ведуть людство до трівкої загальної щасливости. І ті стремлїня людства в борбі за красу, добро і волю мусять найти відгомін в дїточій лїтературі, бо вона має бути немов вступом до письменства загального, вона має постепенно підготовляти молодїж до відчуваня всего того, що найвисші духи сьвіта зложили в своїх творах.

І книжка дїточа так понята і артистично оброблена сповнить не тільки ролю розривки для заповненя часу, ролю негідну і прямо деморалїзуючу дитину, але добра книжка — се один з переважних чинників виховуючих, яким посередно можемо впливати на інтелєктуальний і моральний розвиток молодого поколїня. Книжка піддає дїтям нові гадки, будить їх здібности, розвиває нераз дрімучого ґенїя — се підстава, средство до здобуваня власними силами дальшого образованя, се ґрунт під виріст нових грядучих поколїнь.

І саме те превелике значінє книжки в житю нинїшньої дїтвори, а для будучности цїлої людскости зродило згодом потребу видавництв для дїтий і молодїжи.

Лїтература для молодого віку — се плід новійших часів. Клясична старина не знала її. В Грециї молодїж вчила ся на память Ілїяди і Одиссеї Гомера, читала залюбки історию Тукидида, також байки Езопа але більш в школї, чим на домашню лєктуру. І в Римі духовий корм молодих становили латинські поети і прозаїки, а хоч і найшли ся між ними деякі приступнїйші змістом твори, як ось байки Федра, так не були вони нароком писані для дїтий.

В середних віках, коли книжкове знанє стало виключним привілеєм духовних, а книжка рідкостию, що йшла на вагу золота, не думано також про писанє для розривки молодих. На книжку глядїли дїти з пошаною і примішкою страху: она-ж була ключем мудрости, але й заразом орудием шкільних тортур, ізза неї приходило ся нераз закоштувати „суботньої чаші". А корму для уяви, який нинї дїтвора черпає з книжок з повіст-

ками і байками, шукала молодь давних часів в живім слові. Пісні, чудові казки, розповідані довшими зимовими вечерами при кужели, балачки старого діда, що в своїм житю неодно бачив і зазнав, оповіданя поважних паломників, що вертали із Сьвятої землї, шкільні вертепні драми з характером напів релїґійним, напів сьвітським — отсе була словесна лїтература тих часів, нею кормив ся і нарід простий і молодїж усїх станів, найбільш вразлива на живе тепле слово.

У нас на Руси в XII. столїтю появляє ся педаґоґічно-дидактичний твір: „Поученє Володимира Мономаха"; — гуманїзм видав кількох визначних педаґоґів; — винахід друку спричинює винахід книжки, але серед педаґоґічної лїтератури XV. і XVI. віку стрічаємо іно теоретичні підручники, — книжки до читаня для дїтий нема. Впрочім тогочасні педаґоґи не відчували навіть, що пригоже для молодого віку; доказом сього твори, призначені до читаня по школах, приміром діяльоґи славного гуманїста Єразма з Ротердаму, де подибуємо чимало річий зовсїм для дїтий невідповідних.

За те більш зрозуміня натури і потреб дїточого ума стрічаємо у виховавцїв, що занимали ся виключно одною дитиною. Живучи з нею постійно, мали нагоду пізнати її характер і склонности, а крім того бажали удїлити свому вихованкови не одно тільки теоретичне знанє, але й вплинути на його розвиток моральний. Так отже серед домашних учителїв мусїла вперве зродити ся думка про потребу книжок для дїтий як розривки в вільних хвилях. А що такі виховавцї перебували головно на дворах королїв, князїв та вельмож, тим то й перші твори дїточої лєктури були призначені для панських дїтий — ad usum delphini. Так в XVII. столїтю французький епископ Фенельон пише для свого королївського вихованка „Байки", „Розговори", а наконець найзнаменитший свій твір: „Пригоди Телємаха". Ся книжка відіграла важну ролю в тодїшнім вихованю молодїжи; вплив її сягнув далеко і поза границї Франциї; всї майже учителї поручали її своїм ученикам до читаня в оріґіналї і в перекладах, які появили ся опісля. По школах французьких довгий час уживано „Телємаха" як найважнїйшої книжки до читаня, а славний Жакото, творець нової методи читаня, бере першу книжку „Телємаха" за підставу цїлої науки. А за приміром Фенельона і другі вчителї починають черпати лєктуру для молодїжи зі старинних писателїв. Так дістає молодь до рук: „Житєписи славних мужів" Плютарха, байки Езопа, Федра,

а з новійших французьких Ляфонтена. З труднійших авторів давано виїмки, перерібки, в яких пропускано місця незрозумілі чи невідповідні для молодих умів, долучувано коментарі, моральні сентенциї і т. п.

З початком XVIII. століття появляє ся в Анґлії твір, що хоч не був первісно призначений для дітвори — одначе мав незвичайний вплив на літературу молодих, ще більший чим „Телємах". Сим твором були „Пригоди Робінзона", написані Данилом Дефо. Руссо перший вказав на велике педаґоґічне значінє сеї книжки, бо бачив в ній найкраще воплощенє свого ідеалу: чоловіка, що вміє знайти ся в кождій ситуациї завдяки терпеливости, зарадности, підприємчивости. А молодь одним духом перечитувала книжку, що поривала передовсїм її уяву інтересною фабулою оповіданя. Книжка Дефо мала незвичайне поводженє: діждала ся численних перекладів на всї мови, всїляких перерібок, наслїдовань, словом — витворила в літературі окремий відділ „Робінзонади".

Чим дальше у вік XVIII., тим сильнійше відчувають виховавцї потребу лєктури для молодїжи. Руссо маловажив собі книжку в образованю ума; казав, що йому байдуже, чи його Еміль буде вміти читати перед дванайцятим роком житя — але Басседов і витворена ним школа філянтропів привязувала велику вагу до діточої книжки. З поміж них то виходять перші письменники, що присьвячують своє перо виключно дїтворі і молодїжи. В тім часї перший раз виступають в діточій літературі і жінки. Вони перші впроваджують в оповіданя теми зі щоденного житя дїтий, а змістом і формою своїх творів намагають ся станути на умовім ровени молодих читачів. Головними знаменами творів тих часів є неприродна чутливість з одної, а моралїзаторство і брак фантазиї з другої сторони. Героями повісток є все ще дїти палат та дворів, але подибуємо вже й картинки з житя середної верстви, а навіть — хоч рідко — і з житя селян.

До найвизначнійших письменників того часу належить Кампе в Німеччині, що видав цїлу бібліотеку оповідань для молодїжи; побіч нього замітний Зальцман і Каролина Рудольфі. В Німеччинї теж у перве починає виходити дїточа часопись в роцї 1774. „Приятель дїтий". Слїдом Кампе йде Француз Беркен, який перший вводить в дїточу лїтературу образки природничі з обрію ботанїки. З письменниць жінок визначили ся у Франциї Мария де Бомон, авторка славних „Маґа-

зинів“ і Стефанїя де Жанлї, що видає „Вечери замкові“, збірки оповідань, повісток, сценїчних образців. В Анґлії заслужила ся на поли дїточої лїтератури Мария Еджуерс, авторка моральних розказів і балачок про річи з окруженя дитини.Повстають і оповіданя історичні, понайбільше на тлї лицарських віків середних, а за приміром загальної тогочасної лїтератури вводять романтичні елєменти і в дїточу книжку. Казки братів Ґріммів і данського письменника Андерсена, перерібки з „Тисяча й одної ночи“ кормлять буйну молодечу уяву. Але побіч тої белєтристичної галузи наступає по роцї 1860. зворот до науки о річах, до пізнаваня того, що впадає під змисли. Фребль в Німеччинї, а Мария Папе Карпантє у Франциї творять новий рід лїтератури для зовсїм малих дїтий; повістки на тлї наук природничих. А згодом повстає в Анґлії і Франциї цїлий ряд книжок природничого змісту, як приміром: „Історня куска хлїба“ Жан Маса, „Малий фізик“, „Сили природи“ і „Історня сьвічки“ Фаредея, „Наукова подорож по кімнатї“ Ваґнера, „Мученики во імя науки“ Тіссандє, „Чари в країнї знаня“ і другі.

Нинї дїточа лїтература зростає з кождим днем, а хоч є в ній і річи слабші, твори обчислені більш на ефект і сензацию, на подразненє уяви молодїжи, як приміром фантастичні еґзотичні оповіданя про війни Індиян з Европейцями, та побіч сего стрічаємо послїдними часами і в дїточій лїтературі річи великої артистичної і педаґоґічної вартости. Таке ось „Серце“ Амічіса по майстерськи вчить, про що говорити з дїтьми і як розвивати в них елєменти характеру. Або такі новітні формою і змістом описи тихого домашного житя, як твори шведської письменниці Агот Сельмер: „На далекій півночи“ і „Дитинні лїта мамочки“ — Йеєрштама „Мої хлопцї“ — Отта Ернста „Історня молодого житя“ і много много других. Чим раз більше книжок для дїтий і чим раз лїпші вони, бо виховавцї розуміють що раз краще, яке значінє має добра лєктура в вихованю молодого поколїня. Порозуміли се всї просьвічені народи: Французи, Анґлїйцї, Нїмцї, Італїйцї і найблизші нам по племени Чехи, Поляки і Москалї, що такой у послїдних часах витворили собі свою питому, пребогату дїточу лїтературу.

А що найбільш знаменне в тих чужих творах, се те, що вони всї побіч інтенциї моралїзаторської чи дидактичної овіяні ще й властивим даному народови духом, що як раз підходить до його потреб, характеру, змагань. І так — в анґлїйській дїточій

лїтературі стрічаємо дїтий тих самих Англичан, що сильним, сьмілим умом заводїли цїлим сьвітом, але попри те позістали вірні домашньому огнищу і девізї: „My home is my castle“ (Мій дім є моїм замком). Такі знаменні прикмети виказують і оповіданя французькі, нїмецькі, польські. В сих послїдних найяркійше зазначує ся та велика сердечність і віра в відроджене народа, у власне царство вже тут на землї. І з тої віри, защіплюваної в молоді серця, мають виростати будучі герої і — виростають.

А друге, замітне в чужій лїтературі, се те, що там побіч специяльних писателїв і писательок для дїтий також і письменники „старих“ і найбільші фільософи не жалують потрудити ся для малих. Амічіс пише для них таке незрівнане „Серце“ (Cuore), а Мантеґаца, психольоґ і антропольоґ, зворушений глубиною чувства, що так і бє повною струєю в сім творі, відповідає на нього „Головою“ (Testa), на рівні сердечною зі „серцем“. Анатоль Франс, глубокий, субтельний, елєґантний письменник французький пише стишки для малих, зовсїм малих дїтий — правдиві жемчуги поезиї. Знамениті лїтерати і педаґоґи нїмецькі присьвячують своє перо дїтворі — як ось Шаррельман, оден з найбільш ориґінальних і талановитих представителїв нових струй в педаґоґіцї, поетка Олена Дїдеріх, писателька Ільза Фрапан і другі. А в польській лїтературі послїдних 80. років від Гофманової починаючи, а на Сєнкевичу скінчивши, всї служать малим. Батько польської історичної повісти Крашевский пише для них байки, а Конопнїцка, велика поетка суспільного горя, творить для найменших цїлий цикль пречудових віршиків.

Та й ще у всїх висше згаданих лїтературах дїточе письменьство степеноване так, що майже кождий вік, від 2—4 лїт почавши, аж до зрілого молодечого має тут що читати. Тим чином ум дитини розвиває ся природно на лєктурі що раз добірнїйшій і так вироблює свій смак лїтературний і підготовлює ся до користаня з книжки в дальшім самостійнім образованю.

А у нас? Як представляють ся наші дїточі видавництва супроти писань других наций?

У нас досї властиво так як і не було справжньої, систематично поведеної дїточої лїтератури, не було і специяльно дїточих письменників. Коли кинемо оком на загальну нашу лїтературу новійшої народньої доби, від Котляревського починаючи, не подибаємо нї одного писателя, котрий посьвятив би своє перо виключно дїтворі чи молодїжи. А коли і трапляли ся такі, що складали вірші або оповіданя, пригожі формою і змістом до

діточих понять, то твори сї були призначені не для домашньої, а для шкільної лєктури, до шкільних учебників, які вважано основою народньої просьвіти. Так Шашкевич видає „Читанку для малих дїтий“, де поміщує свої повістки біблїйні і моральні, басни і піснї — так в 60. роках в лївобережній Українї повстають для учеників недільних шкіл „метелики“, себ то вибірні твори Шевченка, Вовчка і других сучасних їм українських письменників — так Шевченко заходить ся видавати буквар, а Кулїш граматку для молодіжи. Так само і в нас в Галичинї в 60. і 70. роках деякі автори пишуть вірші і оповіданя о характері дидактично-моралїзаторськім, що найшли поміщенє в перших галицьких читанках для шкіл народник і ґімназий. На тім полї визначили ся: Н. Устиянович, Дїдицький, Наумович, Лука Данкевич, Евген Згарський, Гушалевич, Василь Ковальський, Омелян Огоновський, Партицький, Врецьона, Василь Ільницький і другі.

В р. 1870. повстає в Галичинї перша дїточа часопись „Ластівка“ під редакциєю Михайла Клемертовича. Там містив свої поезиї Володимир Масляк.„Ластівка“ виходить до р. 1875., відтак перемінює ся на „орґан русской молодежи“. Ізидор Трембицький видає коротке дїточе письмо „Приятель дїтий“ — а в р. 1881. появляє ся „Новость“, також „ілюстрованная часопись для русской молодежи“ під редакциєю Щербана і Купчанка. Цїль сеї ґазетки по словам самих редакторів була ось яка: „1. помагати правильному научаню і воспитаню русских дїтей; 2. давати по возможности лучший материял для духового і физического розвитя старшой русской молодежи; 3. защепляти в молодих серцях среди нашого русского народа любов к Богу, к рідной вірі, церкві, народности, родинї і отчинї“.

Всї ті три, висше згадані видавництва представляють ся дуже слабо і з огляду на мову і що до змісту статий і не відповідали зовсїм вимогам педаґоґіки і дидактики.

На Буковинї Юрий Федькович, яко шкільний інспектор, починає працювати на полї дїточої лїтератури. Його „Проскурка“, подарунчик чемним дїтям виявляє чималий талант поета складати такі піснї, які й маленькі моглиб легко переймити. Богато таких творів містив Федькович в „Бібліотецї для молодїжи“, котру протягом десяти лїт (від 1885—1894) видає Омелян Попович в Чернівцях. Там появили ся авторові байки, казки, загадки, придабашки; переробляв також деякі оповіданя і перекази, що їх найшов в чужих лїтературах. „Біблїотека для молодїжи“ була інтересно редаґована і подавала

дітворі доволї ріжнородну лєктуру. Там побіч Федьковича містить також свої поезиї, оповіданя і розвідки Ізидор Воробкевич, а опісля Евгенїя Ярошинська.

Вправдї і з творів инших тодїшних українських письменників можна би дещо, хоч небогато, вибрати для молодїжи і дїтий, як приміром байки Артемовського і Глїбова, приказки Гребінки, з Квітки (Перекотиполе), Кулїша (Півпівник, Орися) Мирного (Казка про правду і кривду), Нечуя-Левицького (Запорожцї), деякі поеми Руданського, а з галицьких Шашкевича, Устияновича і Могильницького, але все те не було писане з увагою на вимоги педаґоґіки і дїточого сьвіта і треба булоб неодно справити і переробити в приміненю для малих.

В р. 1881. повстає у Львові Руське Товариство педаґоґічне, що обняло своєю програмою і видавництва для дїтий і на тім полї розвинуло дїяльність. На жаль, в роботї Тов-а педаґоґічного нема нїякої пляновости; видає ся, що хто зволить перекласти чи написати, тим то поміж творами, які доси вийшли його заходами — а є сего вже 147 книжочок — є річи дуже ріжної вартости. З перекладів маємо тут незвичайно гарні і цїнні перерібки Івана Франка: „Лис Микита“, „Пригоди Дон Кіхота“, „Абу Касимові капцї“ — дальше з инших авторів: Дефо (Робінзон), Андерсена, Ґріммів, Брянчанїнова, Мальота, Свен Гедіна, Мамин-Сибіряка, Толстого (Казки), Кіплїнґа (В джунґлях), Жан Маса (Історя куска хлїба), Верного (однїське: Подорож довкола землї), Шекспіра (перерібки в повістках), Амічіса (виїмки зі „Серця“), Свіфта (Подорож Ґулївера), но — і здаєть ся, вже всьо. А прочі оригінальні твори, се переважно моральні повістки і казки. Незвичайно цїкаве і новітне у нас формою оповіданя Хоткевича „Дивні пригоди Комаха Санґвіна“ вийшло на жаль неповне, лиш в одній части. Найслабше заступлена наша власна лїтература і історія. „Кобзар Тараса Шевченка“, Житє Шевченка в сценїчних образцях, Короткий огляд українського письменьства від XI.—XVIII. столїтя, Картки з історії Руси-України (річ сама в собі дуже суха), Марта Борецька, Народні думи (розвідка хиба для старшої молодїжи) і нїчого, нїчого більше не дізнає ся дитина з української книжки про історию рідного краю.

В р. 1887. виходить у Львові „Веселка“, збірка оповідань і стишків для дїтий — укладу Молодченка, а два роки опісля починає Руське Тов-о педаґоґічне видавати дїточу часопись „Дзвінок“. В порівнаню з попередними того рода видавниц-

твами „Дзвінок“ представляє ся очевидно далеко краще, але і ся ґазетка задля браку одноцільности і тяглости в редаґованю не могла розвинути ся і станути на такім ровени, як оно булоб пожадане. Редактори зміняли ся раз-враз, роблено всїлякі експерименти, удїлювано навіть в „Дзвінку“ лєкций німецького язика! Поміж тими, що своїми працями запомагали „Дзвінок“, визначили ся передовсїм: Іван Франко (байки: „Коли ще зьвірі говорили“), Стефан Пятка, котрого оповіданя, з гумором написані, малюють дуже вірно сцени з житя шкільної, особливо сїльської дїтвори і дуже подобають ся дїтям — Евгенїя Ярошинська з Буковини писала переважно повістки з тенденциєю моральною на взір німецьких Шмідта і перекладала з чеського оповіданя Вільми Соколової. З закордонної України дописували передше до „Дзвінка“: Коцюбинський, Катренко, Спілка, Загірна, Коваленко, Леся Українка, Олена Пчілка, Трохим Зїньківський, Школиченко, Днїпрова Чайка і Василь Чайченко. Сей послїдний зложив сам чимало віршів і оповідань для дїтий. В останних часах працювали при „Дзвінку“: Уляна Кравченко, Віра Лебедова, Михайло Козоріс, Сильвестер Яричевський, Дмитро Йосифович, Катря Гриневичева і Іван Демянчук, котрого „Перекази старинного сьвіта“ надають ся дуже добре на лєктуру для старшої молодїжи середних шкіл.

В Могилеві подільськім виходив якийсь час місячний додаток „Читайте дїти!“ яко прилога до часописи „Сьвітова зірниця“. Звісна письменниця Олена Пчілка видає від двох лїт в Київі дїточе письмо „Молода Україна“, що містить іноді доволї цікаві оповіданя і що ліпші переводи. Зате поезия і наукова часть слабше тамки заступлені. Надто великі ріжниці в мові справляють, що часопись ся поміж нашими галицькими дїтьми не находить читачів.

Перед кількома роками появила ся у нас „Молодїж“, місячник для учеників шкіл середних. Гадка була добра, бо й справдї для старших треба дещо інакшої лєктури як та, що подає „Дзвінок“, призначений більш для малих дїтий зі шкіл народних. Але „Молодїж“ не сповнила своєї задачі. Вже в самих починах станула на дуже професорськім ґрунтї і замісць запалити і підбадьорити молоді душі, що рвуть ся до ідеалів, замісць припнути їм крила і взнести понад сїру буденщину, відразу приголомшила їх проповідями на тему: „Будь чемним і слухняним, кори ся старшим, не журись щастєм народу, а зістанеш профе-

сором і добре тобі буде у сьвітї". І „Молодїж" з такими ідеалами мусїла упасти.

Гадку, заінїціоновану редактором що лиш згаданої часописи, підняв і розвинув в красшім змислї Антін Крушельницький, який в минувшім роцї почав видавати в Станиславові „Бібліотеку для молодїжи". Має вона подати „перли українського письменьства", що найдобірнїйші змістом і формою виїмки з нашої лїтератури, щоби у молодих завчасу вже розвивати лїтературний смак і почутє краси. І перший випуск сего видавництва як раз відповідає своїй цїли; подибуємо в нїм твори Франка (Мій злочин), Кобилянської „Сумно колишуть ся сосни), Пятки (Китайська яблінка), Хоткевича (Слїпець), Стефаника (Вечірна година), Чернявського (Марш Сагайдачного), Лепкого і других. Початок гарно зроблений.

З инших видавництв для молодїжи, які появили ся досї у нас, стоїть згадати „Бібліотеку Насальського", що від 15 лїт виходить в Коломиї і обіймає вже нинї шістьдесять кілька томиків. Щонебудь можна би закинути сему видавництву з огляду на язик, етимольоґічну правопись, не все добірний зміст, всеж таки треба признати редакторови заслугу, що видав кілька добрих і цїкавих річий (находимо тут імена таких письменників як Кобилянська, Пятка, Амічіс, Чехов, Достоєвський, Мешко), а передовсїм звертає пильну увагу на історичні оповіданя, яких в нас так дуже-дуже мало. А звісна річ, що дїти такі оповіданя найрадше читають і прямо рвуть ся за ними; доказом хоч би се, що прегарна історична повістка А. Чайківського „За сестрою" розійшла ся дуже скоро і незвичайно подобає ся і молодїжи і селянам.

Є ще в нас одно зовсїм дїточе писемце „Місіонарчик" ОО. Василиян. Подибуємо там гарні формою і змістом та патріотичні стишки, сердешні наївностию оповіданячка, зовсїм примінені до умового ровеня дитини, тільки інодї надто католицький дух псує цїлість і з дїточого видавництва робить аґітатора Риму.

На Буковинї побіч Федьковича і Ярошинської найбільше заслужив ся для дїтвори Омелян Попович і редаґованєм „Бібліотеки для молодїжи" і повістками власного пера. В Чернівцях виходить заходом народнього учительства „Крейцарова бібліотека". Се малі збірнички, дуже дешеві, призначені до масового ширеня між молодїж. Одначе видавництво само представляє ся дуже слабо: правопись і мова лихі, зміст недобірний, а такі річи як ультральояльний сценїчний образець:

„За Австрию“ прямо несмачні. Далеко красше представляє ся дїточа черновецька біблїотека від часу, як переняв її редакцию Лесь Киселиця. І язик лїпший і зміст добірний.

Так ось перейшли ми в загальнім начерку все те, що досї появило ся в нас з лєктури для дїтий і молодїжи. Небогато сего і на всїх полях добачуємо люки, а супроти здобутків других наций стоїмо майже без нїчого. А наслїдки сего які? — такі, що наша інтелїґентна руська дитина дуже скоро перечитує те, що має в своїй лїтературі, а відтак мусить брати ся до чужої; у нас в Галичинї користає з польських видавництв, на Буковинї з нїмецьких, на Українї з російських, за морем з анґлїйських, бо ми Русини такий народець, що з конечности полїтичних обставин мусимо вчити ся ще й другої мови. І воно попри злї сторони о стільки добре, що можемо користуватись творами чужих лїтератур. Байдуже, відки беремо зерно на сїйбу, коб зерно здорове і на нашім ґрунтї плід свій принесло. І наколи наша дитина знає по нїмецьки, чи по польськи, чи інакше, так очевидно можемо їй дати в руки книжку в тїй мові, коли тільки навчить ся з неї чого доброго. Сеж неоспорима правда, що краще прочитати гарну річ по нїмецьки, чим дурницю по руськи. Але з другої сторони не забуваймо на се, що кождий нарід має свої ідеали, цїли і задачі, про які другі йому писати не будуть, а які вщіпити в свої дїти є повинностию, а навіть квестиєю ексистенциї кождого народа. Богато дечого доброго і пожиточного навчать ся наші дїти з чужих лїтератур, але жадна не навчить їх про бувальщину українського народа, про його героїв і катів, не розкаже про руські землї і їх жителїв, не розповість про наше теперішне положенє, ненавчить любити рідне слово, не вкаже шляхів, якими простувати нам до кращої долї. Сего навчить іно своя рідна лїтература. А таких як раз творів в дїточім нашім письменьстві нам нестає, а в їх недостачі годує ся часто наша дитина шовінїстичними польськими книжками, що нераз ще й погорду до всього українського в неї защіплюють.

Ще гірше стоїть справа з нашою сїльською молодїжию. Дїти інтелїґентних сфер, замешкалі понайбільше по містах, отже в центрах культури, мають нагоду читати більше і свого і чужим користують ся і вже культурний осередок сприяє їх духовому розвиткови — сїльська дитина обмежена майже виключно на шкільну книжку і яку са́ме книжку? книжку укладу нашої шкільної Komisyi edukacyjn-oї, або книжки Towarzystwa szkoły ludowej, яке послїдними часами починає і наші руські школи

засипувати масово своїми патріотичними видавництвами. Чиж і дивниця відтак, що наша сільська молодїж, вийшовши зі школи, не маючи инших книжок крім шкільних (які вже для неї не цікаві), згодом і зовсїм позабуде читати і попадає опять в рецидиву анальфабетизму? Чи й дивниця, що наші читальнї, Сокільські та Січові орґанізациї, що мають дальше вести образоване молодїжи і старших своїх членів, не в силї як слїд сповнити своєї задачі, бо приходить ся їм починати знова від самих основ, від науки читаня?

По всїм сказанім злишно вже хиба розводити ся нам, якої ваги для пізнїйшого розвитку є вміло поведена дїточа лектура, як пекуча воно справа в нас: заняти ся пляново видавництвами для молодїжи і дїтий і придбати для кождого степеня розвитку дитини як найбільше творів і як найлїпших.

Хто в нас має заняти ся видавництвами для дїтий і молодїжи?

Очевидно, приватній ініциятиві широке отворене тут поле і в тім напрямі у инших народів довершено кольосальних дїл — але тому що у нас ще дуже мало прідприємчивости і ми все дуже побоюємо ся усякого ризика, так і небогато найдеть ся охотників-видавців, тим більш, що наші всї видавництва дуже скоро упадають. Так отже поки-що повинні заняти ся сим товариства, що як раз своїми цїлями і програмою найбільше до тої роботи підходять, отже: Товариство педаґоґічне, Учительська громада, Учительська видавнича спілка, а по части і Просьвіта. Гурт людий педаґоґів по званю, що повинні би найкрасше знати психольоґію дитини і потреби її ума, знатоки всесьвітної лїтератури, що вмілиб найлїпше вибрати з неї для молодїжи — такі люди можуть повести справу пляново і всесторонно, а тої власне систематичности і зрозуміня душі дитини брак було досї в наших дїточих видавництвах. При згаданих товариствах повинні утворити ся постійні секциї, що подїливши між себе роботу, дібравши собі до співробітництва найлїпші сили педаґоґічні, лїтерацькі і артистичні, розвинуть належиту акцию, обнимаючу усї галузи видавництв для молодїжи, усї степенї молодого віку.

Хто може для дїтий писати і як треба писати для дїтий?

Сотворити добру книжку для дїтий чи молодїжи годен тільки справжний талант і справжний любитель дїтий. Ділєтанти і молодики, що самі ледви виросли з дитинячих лїт, писати для дїтий не можуть; посвоячене віком не дає ще привілею ґрун-

товнійшого, бо буцім то безпосередного знаня потреб тих, які віком до нас зближені.

А писати для дітий треба так, щоб здавало ся, що се діти самі про себе пишуть — писати треба так, щоби діточу книжку і зрілі люди читали з таким самим інтересом, коли й не більшим, як діти — а діти повинні забути, що се для них написано, повинні відраз найти ся в своїм царстві. Слова Христа: „Наколи не станете ся, як одно з сих малих, не ввійдете до царства небесного“ хиба не мають влучнійшого приміненя, як власне в діточій літературі. Треба самому стати дитиною, щоб увійти в царство її духа. Прегарно зобразив се шведський письменник Ґустав аф Йеєрштам, автор книжки для дітий: „Мої хлопці“. Ось як він сам малює ґенезу сього твору і настрій духа, в якім в той час оставав:

„В почуваню повні житя написав я раз соняшну книжку про моїх власних двох хлопців, про їх забави і радощі, про невдачі і пригоди. Ся книжка була для мене самого веселою розривкою, а нинї, коли думкою перенесу ся в ті часи, годї менї й повірити, що то я сам був тим „батьком“.

Ось як треба писати для малих!

Яке критериюм належить ставити до діточої літератури і який корм подавати дитинї через книжку?

В кімнатах народної бібліотеки одного місточка у Віденськім лїсї находить ся під склом в рамцях такий ось висказ поета Йосифа Віхнера:

„Народна бібліотека не повинна бути аптикою, де в склянках попри ліки чигає також і отруя — бо отруя, що під деякими услівями послужить іноді тілови, для духа завсїгди шкідлива“.

Сї слова віднести можна і до видавництв для дітий і молодіжи. Дітям і молодіжи вільно давати з доброго лише найліпше; діточа книжка повинна не тільки розвивати фантазию і змисл естетичний, не тільки повинна давати елєменти етичні і научні, але й оминати все, що на вид злом не є, містить одначе отрую, хоч нераз в дуже гарній формі зображену. Надмірний елємент фанстатичний в творах для дітий, що відриває їх від дійсного житя — надто моралїзаторські оповіданя, ті з незвичайно чемними і слухняними дітьми, з елєгантними мамами і тїтками, у котрих на устах все мораль — величанє під небеса осіб і порядків, які на се не заслугують — неправдивість характерів і подій — тенденцийне перекручуванє історичних

фактів — ось що є для дітий тим літературним трійлом, що незамітно тонкою струйкою вливає ся в їх серця і згодом викривлює в них здорову мораль. Але є хиби в суспільности, що так підходять під пануючі пересуди і загально вкорінені погляди і обичаї, що в літературі мало звертають на них уваги, хоч вони, сї дрібні хиби як раз найсильнїйший вплив можуть мати на читача. Нам однак треба тямити, що наші діти мають жити і ділати в будучности, отже і в їхнїй літературі будучність передовсїм треба мати на оці, щоб гадка виплекана в сучасности спосібна була дальше розвивати ся, поступати. З того становища виходячи, належить усунути з діточої літератури все, що заносить нездоровими пересудами і блудами минулих і теперішних часів, усї ті усьвячені традициєю погляди на кастовість людий, на філянтропію, на відносини жінки до мущини.

Згідно з новітними ідеями суспільними все, що розбуджує кровожадні інстинкти, ненависть расову чи національну або кастову, насильство фізичне чи моральне, рабське відношенє слуг до панів, дітий до родичів — все те повинно уступити місця кличам любови ближнього, рівности і братерства всїх людий.

Філянтропія — се також одна з улюблених тем оповідань для дітий і то філянтропія принагідна, яка жде доперва якоїсь катастрофи, щоби спішити на ратунок ближньому, а поза тим вживає свобідно капіталів, здобутих кріваєою працею міліонів робучих мас. Новиною в тім напрямі є оповіданя Бельґійця Евгена Демольде пз. „Серце убогих". В них змальовані картинки з житя найнизших верств робітничих і бездомних. Уникаючи старанно моралїзованя і понижаючої філянтропії, автор вірить, що дитина, коли пізнасть, полюбить і почує ся братом своїх братів, забажає сама горячо і щиро їх щастя і тим змаганям присьвятить своє житя.

І такі оповіданя як отсї, або як нариси Амічіса творять той поміст поміж звичайними людьми і великими героями людскости. В житєписях визначних людий молодїж стрічає ся з діяльностию незвичайних одиниць, що ділали серед умовин виїмково трудних і як раз ті велитнї-ґенії своєю недостижимою совершенностию, хоч і викличуть подив, однак величию можуть і зневірити і прибити духа молодих читачів. Так треба перекинути сполучуючий міст поміж нами і людьми незвичайних вчинків, треба дати пізнати молодїжи леґіони тих безіменних щоденних героїв житя, що тягнуть свій тягар житєвий відважно і бадьоро і — хоч незнані

сьвітови, такой працюють для культури і несуть в темряви лучиці осьвіти. — А таких людий як раз малюють нам розкази Демольде і Амічіса.

Доси все ще жінка трактована в оповіданях, казках, стишках яко другорядна істота в духу понять патриярхальних або середновічних; до неї все ще примінює ся окремішну мораль чим до мущин, а те нехтованє навіть в діточій літературі материй, сестер, дівчат підкопує елєментарне почутє взаїмного поважаня в родині і уражає чоловічу гідність.

Чи порушати в діточій літературі *сексуальні справи*? Новійший напрям педаґоґії жадає, щоби завчасу познакомлювати дитину зі справами половими, щоби традицийними байками не закривати перед нею житєвої правди. Але так як в житю дійсности найкраще, щоби діти дізнали ся про своє повстанє від найдорожшої їм людини-матери, бо тільки вона одна зможе се їм найніжнійше пояснити, так і в літературі, наколи вже маємо порушити сю справу, так приберім правду, дійсну правду в ризи ніжної поваги, яка і личить тій великій тайні природи.

Прегарним взірцем, як такі справи дітям пояснювати, хай послужить уступ з оповіданя Аґот Сельмер „На далекій півночи". Мама сидить з громадкою дітий в лісї серед буйно розвиваючої ся природи, в сусїдстві пташачих гнїзд та цьвітових семейств. Розказує своїм малим, як родять ся рибки, як птичка виводить ціпятка, а відтак про власну дитинку: „Межи морськими халугами і камінчиками на дні моря грають ся весело малі рибки, але малих дїтий там нема, бо вони прецїнь не можуть жити в воді, вониб там умерли. Та й бузьок не є анї такий великий анї так сильний, щоби міг піднести малу дитину. Кожда дитинка була зразу таким малим зародком в своїй власній мамі зовсїм так, як насїнє в квітці, яйце в куропатві, ікра в рибі. Вона росла поволи у нутрі своєї мами і ставала чим раз більша і більша. Мама носила її в собі, немов дорогоцїнний скарб і день і ніч думала про неї і тїшила ся, як буде її колись тримати в своїх обіймах і тужила за нею. І сама мама, коли носила свою малу дитинку, старала ся бути скільки мога доброю і привітною, бо надіяла ся, що через те і її дороге дитя стане колись доброю і чесною людиною.

Аж ось одної днини ти вже стала така велика, що мама не могла тебе довше носити і тодї привела тебе на сьвіт. Се була тяжка хвиля для мами! Але коли у перве проніс ся твій тихесенький крик, позабула я на ввесь біль і муки і простягла

до тебе обійми в невисказаній радости. Тодї прийшов татко з тобою. Він нїс тебе так обережно і легко і положив коло мене. А ти була така маленька і нїжна і мягка, гей шовк! І татко положив свою руку на наші голови і молив Бога, щоби хоронив нас від усього лиха і ми обоє з татком дякували Господу з цїлого серця за те, що тебе дістали. Відтак ти лежала в мене на руках і ссала молочко і росла і стала велика і люба і жвава".

Ще в однім напрямі повинна дїточа книжка впливати, іменно на розвиток естетичного змислу дитини, бо почутє і зрозумінє краси, се основа до відчутя і зрозуміня і етичних прав. Сю задачу сповняють передовсїм поезиї, поетичні описи, ілюстрациї і цїлий внїшний вигляд книжки. Але поезиї для дїтий мусять бути справдї твором дїйсного таланту поетичного; стишилища, ковані тільки на хвилевий ужиток дїтвори, естетичного смаку не вироблять і глубшого зворушеня не викличуть.

Цїкаву пробу педаґоґічну в нїмецькій лїтературі дїточій творять настроєві картинки Ільзи Фрапан, без нїякої фабули нї акциї, а тільки малюнки вражінь в простій, а гарній формі. Ось оден з них:

„Тихо, зовсїм тихо. Нї листок не ворухнеть ся. Всї бози скрізь порозцвитали. Білі китахи, фіолєтні китахи, лїлїєві китахи звисають понад мягким, зеленим килимом трав. На великім кущи розцвили круглі кулї цьвітові: зелені, жовтозелені, зеленобілі, біложовті і білі. А золотий дощ скинув кілька сьвітлих жовтих плям на цїлу ту зелень. Пісок на городових стежечках поблискує. Тільки сонце не спить — ясне сонце не спить. Але город весь спить..."

Чи зробить се вражінє на дїтях? Не знаю — може і зробить, коли відчитає їм се мама у таку похмуру безпросьвітну днину, коли сонце буде спати і зелень і цьвіти повянули. А дїти, стужені за ними, заслухані в мельодию слів мами, полинуть думкою у ясну лїтну днину... Імпресіонїзм ремінїсценций!

Коли мають дїти починати читати?

Се річ дуже зглядна, залежна від індивідуальности поодиноких дїтий, однак вік семи і осьми лїт, се переходовий період в фізичнім розвитку дитини, повний критичних забурень. Природа і найблизше окруженє доставляють дитинї аж надто богато материялу до працї духа — читанє можна зовсїм в тім віцї усунути, або обмежити до слуханя читаня старших. В тім часї дитина здобуває собі найбільше вражінь, слухаючи і гля-

дячи. В тім часї живе слово і образок сповняють найкраще виховуючу місию. Але образок мусить мати справдї всї знамена артистичні, на нїм мусить дитина розвинути не лиш свою думку, але й естетичний смак. Зрозуміли се Американцї, у котрих в педаґоґії грають образцї майже висшу ролю як друкована лїтература, а педаґоґи американські кажуть, що по матери є в них образок найлїпшим виховуючим чинником.

А побіч малюнку, в тій першій епоцї пробудженя дїточої душі, найсильнїйше дїлає на неї казка. Вік молодечий — се в скороченю перший етап розвитку цїлого людства, тим то казка, відтворюючи погляди первісного чоловіка, найбільше відповідає малим дїтям. Але й тут поки-що живе слово матери чи бабунї найглибше вражає дїточу уяву, отже друковані казки і повістки і байки для дїтий в віцї від 3—8 років радше повинні служити родичам, чим їх малим. Дитина з природи рветь ся до всего незвичайного, її ум постерігає усе дуже поверховно і з тих осколків вражінь творить собі на здогадах оперті понятя о цїлости, складає їх в образи, які йому хвилево або й на довго малюють його milieu таким, яким змалювала собі його буйна дїточа уява. І сих природних поривів дитини до всего фантастичного не вільно нам легковажити, але теж і нема потреби штучно розбуджувати дїточу уяву за помочию надто ярких сензацийних образів. Дитинї вистарчить і найпростїйший образок з найреальнїйшого житя щоденного — вона сама вже підмалює собі його красками власної фантазиї. А в міру, як дух дитини кріпшає, цікаві описи природи, подорожи і житєписи, фраґменти з історииї культури стають прямо невичерпаним жерелом до дальшої самостійної лєктури дїтий, що розширить їх сьвітотляд і стане провідницею до шуканя правд житя і розвязки питаня: чим є вони в своїм окружені, а чим бути повинні?

Що нам видавати для нашої української дїтвори і молодїжи?

У нас досї так небогато зроблено на сїм полі, що видавництво наше мусить обняти усї степенї молодого віку від самих найменших починаючи, від тих, що для них книжка властиво не для них, а для родичів і виховавцїв. Наші видавництва, наколи мають сповнити свою задачу, мусять обняти і дїтвору шкіл народних, що рветь ся до казок, повісток і цікавих розказів з природи — і ту найстаршу молодь шкіл середних, що шукає вже для себе в книжцї не фантазиї, а правдивого житя,

та великих ідеалів, що присьвічувалиб їй на житєвім шляху, шукає зерен науки і її здобутків.

Те все, що сказали ми про педаґоґічне критериюм дїточої книжки взагалї, те само критериюм мусимо поставити і до української книжки, значить ся: українська дїточа книжка мусить узгляднити в першій мірі етичні принципи і загально людські ідеали, виминати все, що як раз противне ідеям правди і добра, або є застарілими, неморальними, тільки традициєю усьвяченими пересудами. Але наша дїточа лїтература повинна ще розвивати в наших дїтях певні прикмети, яких треба будучим горожанам народу, що як наш боре ся за свою ексистенцию — наша лїтература мусить вщіпити в дїти і молодїж: бадьорість, енерґію, підприємчивість, чесну гордість і довірє у власні сили, все те, що як раз противорічить нашій руській, віками плеканій безрадности, зневірі, раболїпю, сентиментальности. Рознїжненя як найменше в видавництвах для молодїжи — доволї вже його в лїтературі старих.

А крім того треба нам ще й виповнити всї ті люки в ріжних областях зcaptcha, які мають в нас дїточі видавництва, передовсім в історий нашої бувальщини, в ґеоґрафії наших земель, в нашій лїтературі і етноґрафії.

Перейдім тепер по черзї ті хиби і недостачі, які доконечно треба нам справити і заповнити. Зачнім від сьвіта найменших. Для них є в нас кільканайцять образкових видань, але крім кількох не відповідають вони своїй задачі. Се понайбільше дуже погані образцї і так заповнені, що годї дитинї витворити собі ясне понятє поодиноких предметів. Тексти до них нераз предовгі вірші, що з самим образцем не мають нїчого спільного. А що найважнїйше, ті образцї зовсїм не наші — представляють чужі місця, чужих людий, чужі строї. А нам треба своїх питомих, з кождого огляду артистично виконаних малюнків. Тексту для малих дїтий зовсїм й не треба, вистарчить звязкий підпис, або коротесенький стишок дуже гарний і дуже влучний, що дасть дитинї богато до думаня і розвине її змисл обсервацийний. Такі образцї для початкової науки здалиб ся також для наших шкіл народних і для захоронок, але свої українські, деб маляр-артист зобразив плястично дїтям наш край, наш лїс, наші поля і луги, наші села і міста, наших людий у працї і в забаві, наші води, наше небо — ухопив їх оком артиста, змалював серцем Українця.

А побіч добрих образкових видань великий брак у нас поезий для малих дітий, коротеньких стишків, що надавалиб ся і для дому і для захоронок, правдиві перлини поезиї, що захоплювали би діточі серця і мельодиєю пестили діточе вразливе ухо.

А коли вже говоримо про сьвіт найменших, так згадати би тут ще про одну недостачу в сїй области. Маю на думцї діточі гри і забави і в описах і в окремих виданях таких, які стрічаємо ось хоч би у Поляків і Чехів. Така кольорована забава прим. „Подорож по Українї" кілько би вона навчила дітвору способом легким і приступним! А таких руських забав діточих в нас нема, а здалоб ся подумати над їх видавництвом, щоб не йшли наші гроші в чужі руки, а дітвора наша не годувала ся чужими продуктами.

Теми до казок черпати би нам передовсїм з нашого таки народнього фолькльору. Леґенди, перекази, народні повіря — сеж пребогатий материял, що у відповіднім оброблєню становити ме незвичайно цінний вклад в лїтературу дітий і близший їм буде, чим сензацийні повісти далекого Сходу.

Для старшої дітвори, що вже сама читає, маємо в наших видавництвах трохи повісток і оповідань, а крім того варта видати ще раз збірками все те, що колинебудь було вже друковане, а не стратило й досї педаґоґічного значіня. Так надають ся до передруків оповіданя Пятки, Чайченка, Ярошинської, Федьковича і Поповича, байки Глїбова, Артемовського, Гребінки, Боровиковського, повістки Олени Пчілки, Коцюбинського і дещо з давних читанок шкільних пера наших перших галицьких письменників.

Так само потрібне збірне видане гарнїйших віршів наших визначних поетів, що надають ся для дітий і тих стишків, що появляли ся протягом літ в „Дзвінку" та инших видавництвах. Такий вибірний діточий декляматор вельми пожаданий при ріжних шкільних торжествах, при Шевченківських вечерницях, при діточих концертах, коли приходить ся вибирати дітям декламациї. Гарних віршів для старших дітий є в нас доволї, треба іно вибрати їх з ріжних книжок і видати в цїлости.

Згадуючи про діточі концерти, треба піднести і вагу сценічних представлень для дітий. Дитина з природи жива, любить переносити ся в сьвіт уяви, тим то виступи в діточім театрі є

для неї чималою втїхою, а крім того виробляють в нїй сьмілість, проворність рухів, меткість ума, плавність вимови. На жаль, сценїчних творів для дїтий в нас небогато, а й ті, що є, порозкидані по ріжних часописях. Здалоб ся зібрати їх і видати в одній або більше книжочках і сим видавництвом дати почин до дїточої бібліотеки театральної. Може колись увійдуть в неї і такі твори сценїчні, що їх будуть грати не самі дїти, а справжні великі артисти — для дїтий. Та се вже хиба стане ся тодї, як здвигнемо власну сьвятиню штуки.

Найбільші недостачі в нашій молодечій лїтературі є хиба в области природописній в усїх її галузях; та поки нема в нас ориґінальних творів, стараймо ся бодай що найкраще переводити з чужих лїтератур: нїмецької, французької, анґлїйської — там сей відділ так богато заступлений і так прецїкаво оброблений! А нинї, коли природописні науки з кождим днем розвивають ся, коли кождий день несе нові здобутки людської культури — залишити нам сю область в нашім дїточім письменьстві, річ неможлива.

Побіч сего ще пильнїйшу увагу звернути би нам на історичні оповіданя для молодїжи. Їх у нас так дуже мало! А оповіданя такі повинні бути цїкаві і вірні, не занимати читачів виключно описами крівавих воєн, а все ставити перед очи якийсь гарний, сильний характер чи картину з бувальщини нашого народа, з житя і обичаїв і культури наших прадїдів. Таких найдеть ся чимало і з княжої доби і з козацьких времен. З існуючих вже у нас більших історичних повістий (Чайківський, Кудеяр, Чернигівка, Чорна Рада, Захар Беркут, Ярошенко) можна для молодших робити перерібки в скороченю, або подавати іно виїмки інтереснїйших уступів.

В тїсній звязи з сим остає пекуча справа: виданє популярної історий Руси-України для дїтий і молодїжи. У наших сусїдів Поляків є сотки менших і більших видань польської історий, ми для своїх дїтий не маємо доси по правдї нї одного! А конечні ось в якій формі: 1. история Руси-України в образах з коротким іно текстом до кождого малюнку; 2. история в стихах на взір польських „śpiew-ів historyczn-их" Нємцевича або пісень історичних нашого Щурата; вірші легко дїти виучують, отже й история в сей спосіб представлена скорше остане їм в памяти; 3. наконець история в інтересних моноґрафіях визначних дієвих осіб і фактів історичних.

Також приступно оброблені наші народні думи історичні і билини з поясненями надають ся знаменито на лєктуру для старшої молодїжи. На більші історичні оповіданя і на популярну історию для молодого віку повинні просьвітні товариства розписувати конкурси, може тоді і найшли би ся письменники і найшли би ся і добрі твори.

З історичними виданями лучить ся потреба видавництва займаво і приступно обробленої ґеоґрафії руських земель. Можнаб її видати в формі листів з подорожи або дневничка, з мапами, добірними ілюстрациями важнійших місцевостий, з видами гарних околиць, історичних памятників, з етноґрафічними картинками строїв жителїв, їх мешкань, виробів і т. и. Цікаві народні перекази, лєґенди і повіря, привязані до ріжних місць, оживлять сам опис і в цїлій повнї живої ріжнонородної краси представлять очам дитини її рідну землю і її жителїв.

Для старшої молодїжи пожадане виданє вибірних творів наших визначних українських письменників в перерібках і з поясненями на взір заграничних клясичних таких видань. Так належало-б видати Марка Вовчка, Кулїша, Квітку, Кониського, Левицького-Нечуя, Руданського, Франка, Чайченка, Бордуляка, Лепкого, Стефаника, Чайченка, Олену Пчілку, Кобилянську — а зі старої доби нашої лїтератури в відповіднім оброблену виїмки з лїтописий, з Поученя Володимира Мономаха, Паломника Данила, Слова о полку Ігоревім. Крім наших творів подавати-б також молодїжи найгарнїйші взірцеві річи із всесьвітної лїтератури.

Позаяк того рода писемце як „Дзвінок“ змістом підходить більш до умового ровеня меншої дітвори, доконечна потреба видавати для старшої молодїжи окрему часопись. В нїй побіч взірцевої белєтристики ориґінальної і чужої повинні найти дуже широке місце цїкаві природописні картини, звіти про найновійші здобутки цивілїзациї, історичні і ґеоґрафічні моноґрафії, бібліоґрафія видань з нашої і чужої лїтератури, з якими варта молодїжи познакомити ся, часть забавова і научна, де ставити-б молодїжи до розвязаня цїкаві проблєми наукові, математичні, фізикальні — наконець переписка з молодими читачами, в котрій можна порушити і неодну біжучу квестию, відповісти на неодно питанє, яке ворушить молоді уми. Так ведена часопись стане справжним духовим провідником, стане тим золотим ланцом, що сполучить молодїж з живим житєм і всїма

його проявами, з усіма новітними кличами і ідеями сучасної суспільности.

В видавництвах для дітий і молодіжи доконечна річ узгляднити і нашу сільську дітвору і ту шкільну, що вже покинула школу. Теми в творах для неї брати можна очевидно з усіх областий житя і зналя, як і в літературі для дітий сфер більш інтеліґентних, тільки форма писань мусить тут бути приступнійша, яснійша. Неодно треба переробити, що для міської дитини само по собі зрозуміле, неодно викинути зовсім. Ум сільських дітий ще сьвіжий, незіпсований надміром вражінь, так і промовляти до него можна простими словами, не силкуючись на ефекти. Видавництва для сел повинні бути як найдешевші, бо тільки тоді розійдуть ся вони масово між молодіж і сповнять свою задачу.

Вкінци звернути-б нам ще увагу і на внїшний вигляд книжки: зверхну окладинку, добрий папір, великий, читкий друк, добірні, справді артистичні ілюстрациї, поправне без похибок виданє — бо те все не дрібниці, се все має свій вплив на вразливу діточу душу, а досї було в нас маловажене, хоч у инших народів і сеї сторони видавництва не занедбують.

Але видати книжку — се ще не осягненє цїли видавництва. І найліпша книжка не сповнить своєї задачі, коли опинить ся на книгарській полици або в маґазинах товариства — вона мусить дістати ся до рук дитини. А щоби се стало ся, треба, щоби появу кождої діточої книжки обговорено в часописях, познакомлюючи з нею родичів і виховавців і заохочуючи до закупна. Все сьвідоме наше українське учительство повинно на премії дітям закуповувати наші українські видавництва і брати в розпродаж книжки між сільську дітвору, а крім того постарати ся, щоби кожда народна школа була заосмотрена в бібліотеку наших передовсім видавництв і кожда школа предплачувала „Дзвінок“, як се діє ся по школах буковиньских. Місцеві ради шкільні повинні скрізь сю справу переперти. Та не тільки при школах народних і середних, але також і при читальнях „Просьвіти“, „Січий“, „Соколів“, при „Жіночих Громадах“ повинен бути окремий віддїл бібліотеки для молодїжи, з котрої користали би ті діти, що вже не ходять до школи, або не покінчили її як слід, вивчивши ледви читати і писати. Такі діточі бібліотеки при читальнях там особливо мають примінене, де в селї є польська школа, або шовініст учитель Поляк чи неприхильна народній справі рада

шкільна місцева не допускає руської книжки в школу. Дешеві видавництва крейцарові для сільських дітий повинні брати в масову розпродаж народні учителї, читальнї „Просьвіти“, сільські крамниці, місцеві кружки і товариства. Товариство педаґоґічне повинно даром розсилати біднійшим читальням і руським школам свої видавництва, як се робить польське T. S. L., а тоді найдеть ся руська книжка в руках кождої дитини, тисячами заллє наш край, несучи на дрібних листках соняшні лучі у кожду діточу душу.

З сею справою ширеня діточих видавництв вяже ся тїсно друга: справа фахової критики діточої книжки. Небогато їх в нас, та й те, що досї вийшло, мало кому знане. Помістить їх катальоґ одна-друга часопись, як звичайний анонс в рубриції „надіслане“, або саме видавництво захвалить свої твори, як спекулянт торговець і — на тім конець. Наші редакциї і поважні педаґоґи вважають либонь низше своєї чести взятись за критику діточої книжки. Так і не дивниця, що много родичів і виховавців або зовсїм позбавлені вказівок в доборі книжки для своїх дітий, або що гірш — обаламучені фальшивою реклямою. Таке ось Товариство педаґоґічне повинно видати точний катальоґ своїх видавництв для дітий і молодїжи але такий катальоґ, як видають заграничні видавничі фірми, приміром Морткович в Варшаві, а Вест у нас в Бродах. В такім катальоґу помістити би короткий зміст кождої книжки, вказуючи на її знаменні прикмети, а при деяких ілюстрованих видавництвах подати навіть одну-дві відбитки ілюстраций.

Нема в нас досї твору, котрий обняв би цїлість діточої нашої лїтератури і крім докладної рецензиї книжок, які вже є з розпродажи, вказав також на давнїйші, що не втратили ще своєї вартости, — щоби з него здати собі справу, які віддїли лїтератури представляють ся краще, які гірше, які теми були вже опрацьовані, а де є ще прогалини, кілько в нашій діточій лїтературі є ориґінального елєменту, а кілько позиченого. Так само пожадані точні рецензиї в педаґоґічних часописях чи в окремих брошурах, рецензиї оцїнюючі діточі книжки не виключно зі становища цїлий і завдань виховани, але й зі становища діточої психольоґії, бо прецїнь до потреб діточої душі мусить книжка передовсїм примінити ся. В рецензиях діточих видавництв треба вказати і на книжки з чужих лїтератур, зазначити їх добрі прикмети, заохотити учителїв і родичів та й наших педаґоґів-письменників, щоб з сею чи другою книжкою познако-

мили ся, евентуально переклали її на нашу мову, самі взорували ся на того рода творах.

Того всего досї в нас нема. Про появу кождої нової дїточої книжки треба було інтересованим дізнаватись з чужих катальоґів. Бо другі інтересують ся дїтьми. Вже й не згадую про Нїмцїв та Французів, але ось хоч би наші сусїди Поляки. Така Оржешкова видає „Poradnik dla osób, wybierających książki dla młodzieży". на Шлеску виходить „Przewodnik w wyborze książek dla młodzieży szkolnej", варшавське Ateneum, Rocznik pedagogiczny, Biblioteka warszawska, Encyklopedya wychowawcza, перами визначних педаґоґів незвичайно поважно трактують сю справу, поміщуючи постійно основні і широкі рецензиї дїточих видавництв. І не одні тільки педаґоґічні часописи обговорюють сю квестию — і щоденні полїтичні, ба навіть брукові польські ґазети містять постійну про се рубрику.

А вже на Заходї давно порозуміли, що написати добру дїточу книжку може справжний тільки талант. Тим то кожда вдатна проба в тім напрямі стає там фактом в лїтературі і в штуцї взагалї і яко такий будить поважне і живе заінтересоване критики і публики. Про книжку Ернста: „Asmus Sempers Jugendland" написано цїлі томи, осьвітлюючи всї нагромаджені в нїй черти психольоґічні, педаґоґічні, поетичні. Просьвічені народи порозуміли, що в дїтях будучність людськости — треба і нам се порозуміти.

Наші часописи: Учитель, Прапор, Наша школа, вже зі свого педаґоґічного характеру повинні присьвятити постійну рубрику оцїнцї видавництв для дїтий і молодїжи, даючи місце фаховим критикам і знатокам дїточої душі, не принагідним рецензентам, що нераз знають про книжку іно з титулу і з того, що другі про неї написали. І другі наші часописи і полїтичні і белєтристично-наукові, як ось в першій мірі Лїтературний Вістник повинні втягнути в свою біблїоґрафію і дїточі видавництва, коли втягають усякі календарі і одноденні брошури. Може-б тодї з часом і не жалували ся, що наша публика байдужна до читаня, що мале число предплатників; чиж можна жадати замилованя до свого, до поважного слова від читачів, що виплекали ся на чужім слові, що змалку переймали ся чужими ідеалами. А й „Письмо з Просьвіти", котре дбає про осьвіту широких мас народу, котре має вчити нарід всесторонно, отже і розумного патріотичного вихованя дїтий, повинно також вказати

родичам селянам на значінє діточої книжки, заохотити їх не пожалувати гроша на добру книжку для дітий. „Письмо з Просьвіти“ повинно також вести бібліоґрафію видавництв для молодїжи.

В такий лиш спосіб, коли загал нашої суспільности, а в першій мірі компетентні по сему чинники заінтересують ся книжкою чи часописию для дітий, коли поважна наукова критика поставить того рода твори поміж творами правдивої штуки, тоді може й в нас возьмуть за перо для дітий не як доси дилєтанти або недоховані підростки, а правдиві поети і артисти, правдиві з ласки божої таланти, що з глубин сердець своїх викрешуть для молодих душ сьвяті слова великих правд житя. І западуть слова ті в городи вразливих душ діточих і не пропадуть там безслідно, а колись по часови прозябнуть чудовим запашним цьвітом нових ідей і почувань і діл великих — у той день, за котрим усї з тугою прозираємо очи...

Резолюциї:

1) Просьвітні товариства: „Руське Тов. педаг.“, „Учительська Громада“ і „Просьвіта“ займуть ся пляновим видавництвом для дітий і молодїжи, обнимаючи усї степени діточого віку і всї галузи діточого письменства.

2) Видавництва для дітий повинні обняти: образкові виданя передовсїм наших питомих образів природи і нашого краю — пожадані короткі, а прабдиво артистичні поезиї для захоронок — забави і гри діточі — казки, леґенди, перекази — належить черпати з пребогатого українського фолькльору, перерабляючи їх відповідно до степеня розвитку дітвори.

3) Пожадані передруки гарнїйших оповідань, поезий, сценїчних творів. Так належало-б зібрати оповіданя Ст. Пятки, Грінченка, Федьковича, байки Глїбова, Боровиковського, Гребінки, инші оповіданя, які появили ся в „Дзвінку“ і перших наших читанках. Так само пожаданий декляматор для дітий з найкрасших поезий змісту головно патріотичного.

4) В наших видавництвах діточих треба узгляднити популярно виложені розвідки з природописних наук, фізики, космоґрафії, ґеоґрафії, черпаючи

материял до сего в браку оригінальних творів з пребогатої в тім віддїлї заграничної лїтератури.

5) Дуже скупу в нас історичну лїтературу дїточу належало-б доповнити: виданєм історії Руси-України (в історичних образах з коротким текстом, в історичних піснях і в займаво написаних історичних моноґрафіях) — виданєм билин і наших історичних дум з поясненями — видаванєм історичних оповідань.

6) Для познакомленя наших дїтий і молодїжи з ґеоґрафією рідного краю належало-б видати займаво і приступно написані описи ріжних сторін української землї (в формі приміром, листів з подорожи) з ілюстрациями важнїйших памятників історичних, строїв жителїв, з наведенєм леґенд і переказів, привязаних до певних місцевостий.

7) Для старшої молодїжи пожадані виданя з коментарями (на взір нїмецьких клясичних шкільних видавництв) творів старої нашої письменности, а з новійших: твори Шевченка, Вовчка, Кулїша, Нечуя, Стороженка, Мордовцева, Руданського, Франка, Лепкого і других, тих творів, які без перерібок надають ся до читаня для молодїжи. З клясичних творів чужих лїтератур належить робити переклади чи вкорочені відповідно перерібки.

8) Всї видавництва повинні бути по можности ілюстровані як найартистичнїйше.

9) Пожадана часопись для старшої молодїжи в формі тижневника.

10) Належить видати прозорий катальоґ усїх видавництв, які досї появили ся в нас на поли лїтератури дїточої — на взір катальоґів заграничних, як ось Мортковича в Варшаві.

11) Подбати про ширенє книжки через відповідну кольпортаж і поважну педаґоґічну критику нових книжок в часописях фахових педаґоґічних, лїтературних і дневниках. *(Оплески.)*

Потім голова комісиї відкрив дискусию над усїми досї прочитаними рефератами. Тому, що час був уже пізний і до голосу записало ся доволї учасників — а ще богато рефератів було на порядку — по короткій формальній дискусиї на вне-

сенє д-ра Е. Калитовського вибрано окрему комісию для упорядкованя й остаточного зредаґованя в одноцільнім напрямі всїх поставлених резолюций. До комісиї увійшли: І. Брик, Е. Калитовський, К. Малицька, С. Томашівський. Вибрані перейшли на нараду до иншої комнати, а голова дав голос О. Солтисови до реферату:

Як бороти ся з неписьменностю?

Нїхто не може заперечити, що одна з найперших причин неволї економічної та полїтичної нашого народа лежить в його темнотї і непорадности в житю з проворнїйшими, бо культурнїйшими сусїдами. Нинї, в часї горячкового поступу в культурних змаганях всїх наций сьвіта наш нарід числить 70% неграмотних слїпців, для яких сьвіт дошками забитий, до яких нїяка книжка, жадна наука нї порада приступу не має, тож і не мають спромоги користувати ся всїми здобутками науки, улїпшенями і винаходами, які служать до збогаченя щасливійших наций, де тілько незначний % анальфабетів або і зовсїм їх нема.

Тому клич боротьби з темнотою-темрявою, що окутала наш нарід, почуємо тепер від кождого сьвідомого ваги справи громадянина. Сей клич піднїс вже перед півстолїтєм наш безсмертний Тарас, закликуючи земляків до просьвіти. Сей клич ще сьвятїйший повинен бути тепер у нас в хвили може найкритичнїйшій для нашої суспільности по сїм і тім боцї Збруча і довести нас до рішучих заходів, щоби знищити неграмотність серед мас нашого народу.

Нинї справа з осьвітою нашого народа стоїть сумно: у більшій части селян бачимо повну байдужність або й неохоту до школи, бачимо по гірських селах більше як 50% дїтий в шкільнім віцї, що не користають з жадної науки; не богато лїпше стоїть справа і на долах. Тут також селянин, як лиш може, дуже радо увільняє сина чи доньку зі школи; бачимо великий процент дїтий з таким слабим знанєм письма, що по кількох лїтах народної школи остає знов на пів неписьменним.

Коли порівнаємо таке слабе заінтересованє школою у наших селян з сею горячковою жаждою осьвіти у инших народів, от приміром у Жидів, у яких нема анї одної людини, яка би не уміла бодай по їхньому читати, та й у Поляків в західній Галичинї є лише 27—30% неграмотних — то годї обігнати ся від сумних рефлєксий з причини такого стану річий.

Хто одначе заключав би з неохоти селян до нинїшної школи заразом про неохоту до осьвіти взагалї, сей помиляв би ся дуже. Наш селянин радо хоче для своїх дїтий осьвіти, коби лише не дорогої і не довгої, бо на се його злиднї йому не позволяють. Він й сам радо хотїв би навчити ся письма, бо раз в раз чуємо нарікане старшого селянина: „Чому то йому не судило ся навчити бодай молитву прочитати та нумери пізнати“. — Тому радо стане вчити ся письма, лише щоби се йому йшло скоро, без звертаня чиєї уваги чи глузованя, що він, мовляв, старий вчить ся на рівнї з малими. Батько нерадо прийме поміч в науцї від власної дитини школярика, а найрадше учив би ся сам. Що правда, нерідко буває, що селянин, який має забиту голову безнастанною гризотою, відки роздобути гроша на ріжні рати та драчки, уважає пропозицию навчити ся письма за глум з себе, з своєї біди, з якої безнадійно шукає визволу та через се відповідає звичайно, що його голови наука не вдержить ся. Такою заявою, висказаною радше з безмежного жалю як неохоти до науки, не можна знеохочувати ся, а треба конечно промовити до переконаня про потребу науки. Вчинити се може в першій мірі сьвященик з проповідницї. Особливо проповідники відпустові сповнили би сьвяте дїло, вказуючи народови потребу письменности.

Нїякі трудности не повиннї спинити нас, анї зразити від постанови безусловної боротьби з неграмотностю. Як колись наші селяни легковажили собі горожаньске право вибирати репрезентантів до законодатних тїл, не добачуючи наглядних користий з сего і нераз з усьміхом недовірчивости слухали напімнень своєї інтелїґенциї сього права берегчи, так може ще й тепер дехто з селян буде дивити ся скептично на поклик до просьвіти, з якої наглядної користи не добачує. Та як опісля переконав ся нарід на своїй скірі про свою тяжку помилку та з острахом бачить наоколо гори перепон до своєї еманципациї, так само богато вже й тепер з жахом бачить себе сим безрадним слїпцем серед проворних сусїдів — инших наций. Як полїтичні партиї не устали в осьвідомлюваню мас і дійшли до сього, що і немічнї старцї спішать нинї до голосованя, так сї маси колись стежити муть, щоби й одна дитина не змарнувала ся для своєї суспільности через брак зная. Прискорити сю хвилю є обовязком всїх сьвідомих членів нашого громадянства. Не диво отже, що щирі народнї робітники звернули заздалегідь увагу на поборюванє неграмотности, з початку одинцем, опісля гур-

том під проводом „Просьвіти“ і „Тов. педаґоґічного“ та стали закладати всюди по краю курси для анальфабетів.

Та вже в початках акциї подибувало ся перешкоди в сїм дїлї. Наперед брак підручників, при помочи котрих можна би легко і в короткім часї прийти до пізнаня науки читаня і писаня. Поки що раджено собі ріжно. Уживано шкільного підручника, але се була предовга і в результатї безуспішна робота, бо старші ученики бажають як найскорше пізнати письмо, а довготріваюча наука знеохочує їх. Почались тому змаганя придбати догіднїйші підручники. Згодом появляє ся підручник Равлюка з рухомою азбукою. На Українї появив ся перед 2 роками буквар Русової, якого уклад оперто на букварі проф. Потебнї ще з 60 р. для недільних шкіл в Київі і Харкові. Сей буквар видруковано що тілько в р. 1899. в „Кіевскій Старинї“ як додаток до журнала без права розповсюджуваня. Перед роком появились букварі Грінченка і Норця в Київі і майже рівночасно видає буквар філїя „Тов. педаґоґічного“ в Тернополи, а тов. „Просьвіта“ оголошує конкурс на зладженє найлїпшого букваря. Як виданє його було потрібне, можна заключити з попиту за букварем виданя Тов. педаґоґ., якого в несповна роцї розійшло ся 4.000 примірників. Без сумнїву, що сей попит спричинили також поклики тов. „Просьвіти“ до закладаня курсів для неписьменних по читальнях, тож значна часть патріотичного духовенства, учительства, академиків, що перебували на провінциї, та самих читалень спішило з замовленями з ріжних сторін краю у нас і на Буковинї; все те сьвідчило о великім числї таких курсів, які були в минулім роцї, хоч тов. „Просьвіта“ не мало всїх звісток. Тепер появив ся конкурсовий буквар, опертий на засадї подібности типових зразків до поодиноких букв друкованих цїлої азбуки. В нїм є впроваджена рівночасно наука письма і друку, причім подібність писаних букв до друкованих унагляднено при помочи викропкованя сих черт, якими ріжнить ся буква писана від друкованої. Се все причинить ся до скорого і певного вивченя і найменше понятливого ученика, навіть при мінїмальній помочи інструктора, бо по пізнаню перших самозвуків і способу лученя їх бодай з одним зі співзвуків і неграмотний може сам собі остаточно давати раду, а се для самоуків як раз найважнїйше.

Другою важною перепоною в заводженю курсів є брак поміщеня, а се передовсїм там, де нема читальняних домів. Сьому можна би хиба зарадити, коли би наші делеґати при Радї

шкільній спонукали її видати порученє до всїх окружних Рад, щоби давали позволенє на курси в шкільних кімнатах на основі повідомленя філїй тов. „Просьвіта“ чи „Тов. педаґоґ“, що в тих і тих селах сього повіту, в тім і тім часї, під проводом таких і таких людий мають бути впроваджені курси для неграмотних. Се можна би осягнути тим більше, що справа боротьби з неписьменностю була предметом нарад на торічній краєвій конференциї у Львові; тепер Рада краєва інтересує ся живо курсами анальфабетів і на сегорічнім соймі ся справа була прихильно обговорювана. Щоби філїї тов. „Просьвіта“ могли такі викази виладити, треба спонукати як найбільше сїл зголосити в філїях намір снованя курсів у себе. В тій цїли треба умовити ся з всїми учителями Русинами і сьвящениками та читальнями даного повіту, щоби вони дали почин до заснованя курсу, заохотивши до участи селян, дальше подбали про підручники і донесли, яке число учасників та під чиїм проводом і коли мав би ся курс вести. Там, де учитель усував би ся з якихнебудь причин від веденя курсу, міг би підготовити бодай кого з сьвідомійших селян, як учити на курсї; нагляд та фірму для курсу міг би дати сьвященик. Де би одначе з яких льокальних обставин не мож було курсу примістити в школї, там треба впроситись до кого з селян, а то і винайняти яку кімнату на сю цїль прихожу. Постарати ся о стіл, кілька лавок та таблицю (яку може остаточно заступити чорний папір з опакованя цукру), треба розпочати науку та вести так, щоби вона зацїкавила учасників, та щоби в можливо найкоротшім часї ученик не лише пізнав письмо та рахунки, але й довідав ся дещо з обсягу рідної історії, ґеоґрафії, лїтератури та природи. Що до самої науки букв, то при навчаню звертаю увагу передовсїм на типові зразки, що представляють поодинокі букви, се тим більше вказане, що сї окази в букварі показують і неначе називають відповідну букву. По виголошеню даного звука показую, як його писати. Відтак спинюю ся на якім зі слів, щоби наука букв не була занадто суха. При навчаню прим. самозвука „о“ розповідаю коротко про княгиню Ольгу.

Так само популярно і приступно можна повчити при „а“ про Америку, при „у“ про Україну. Через се підготовляємо наших учеників до зрозуміня опісля читаних популярних видань наших товариств та часописий.

Очевидно для уодностайненя таких оповідань треба би видати осібний підручник. Се можна би зробити ось в який спосіб.

Як звісно тов. „Просьвіта“ видає крім книжочок ще й двотижневник „Письмо з „Просьвіти“. Редаґоване сього письма слід би повести так, щоби там, попри все инше, як досі, поміщувати ще додаткові статі з оповіданями та поученями в висше згаданім напрямі.

З осібних відбиток повстала би добра читанка для членів читалень та всіх тих, що покінчили давнійше курс для неписьменних. На початок придав би ся збірник коляд та церковних і сьвітських пісень до читаня, а знаних вже зі слуху. До вправ в писаню причинюють ся дуже виписуваня імен рідні, домашньої челяди, свояків і знакомих. Дальше списуванє свого майна, кілько хто збіжа зібрав та продав, записуванє тижневих видатків місячних і річних рат банкових, податків і т. и.

Через таке заправлюванє до записуваня, навіть найменших дрібничок, здобуває ся окрім вправ в письмі ще і практичний успіх в господарстві.

Кошти на уладженє курсів, як закупно підручників, зшитків, олівців, сьвітло, опал та в браку охочих безплатних інструкторів — таки оплачуваних могли би в першій мірі складати самі фреквентанти тих курсів. Складки сї збирали би призначені філіями на пропозицию місцевої читальнї колєктанти. Се стало би ся так, що кождий з охочих учити ся, записував би ся в члени сього товариства, яке займає ся уладжуванєм курсу і сплачував би річну вкладку. Щоби і найбіднїйшим уможливити сплату вкладки, мав би кождий колєктант від свого товариства формуляр з рубриками для сплачуваня приміром 2 кор. в місячних ратах по кілька сотиків. Колєктант, який одержав би формуляр на виказ членів даного товариства, мав би також відповідну повновласть.

За вплачену вкладку крім науки одержав би ученик буквар та прибори до писаня в першім році, а в другім з „Просьвіти“ книжочки уложені для початкуючих читачів. Всїх учасників курсу, що покінчили з добрим успіхом науку, через рік обдїлювала би „Просьвіта“ книжочками, без огляду на се, чи навіть поплатили вкладки, а дїйсно опісля стали би вони постійними членами товариства. Сей прибуток нових членів був би перед Головним Видїлом та на Загальних зборах найліпшим сьвідоцтвом дїяльности кождочасного видїлу філії.

По укінченю курсу належить окружити фреквентантів дальшою опікою. Не можна допустити, щоби через брак дальшого допомаганя вложена праця пропала. Тому висилка їм видавництв

„Просьвіти“ оплатила би ся для добра справи сторицею і була би великою заохотою для других. Учасники курсу діставали би сьвідоцтва з укінченої науки. Філїя „Тов. педаґоґ.“ в Тернополи обділяє ще учасників книжочками до моленя або книжочкою щадничою „Народного Дому“ з вкладкою на 1 корону — до вибору. Для заохоти могла би „Просьвіта“ обділити ще фреквентантів по одній щепі, засадженє і розріст якої мало би символічне значінє з розбудженєм його до сьвідомости і відтак кориснїйшої праці на пожиток свій і суспільности.

Дальшою значною перешкодою в основуваню курсів є ще брак охочих інструкторів в такім числї, як сього величезний % неписьменних вимагає, бо такі курси треба заложити в кождім нашім селї, місточку та містї по кілька, не лише для старших обох полів, але також в містах, де перебуває війско і там треба змагати до дозволу військових властий і не уставати в заходах навіть через послів в парляментї добити ся права ученя жовнїрів.

Очевидно в праці нищеня неграмотности мусять бути дїяльні не лише учителї чи сьвященики, але і вся інтеліґенция, їх родини, ученики середних шкіл та академики, які перебувають на провінциї. Крім сих придбати треба інструкторів також з поміж дяків та сьвідомійших селян, а то через уладжуванє для них курсів книговодства в крамници чи касах щадничих, а при тім повчити, як вести науку на курсї для неграмотних. Такий курс основує власне з днем 1. лютого філїя „Просьвіти“ в Тернополи. Можна би при сих курсах завести ще науку громадської писарки, тодї і користь з курсів була би ще більша. Послїдною перешкодою в поборюваню неграмотности була би неохота (декуди в темнїйших кутах) селян до науки. Очевидно в сьвідомійших повітах за науку селянин заплатить, а в темнїйших треба великої заохоти, навіть користи материяльної. Та нема взагалї такої перешкоди, якої би при добрій охотї не мож було усунути. Заведенє реформи виборчої до парляменту, а внедовзї відай і до сойму, рух еміґрацийний до Америки і Прус, з сим потреба кореспонденциї з ріднею, потреба кредиту та клопіт і кошти з леґалїзованєм підпису на скриптах та векслях, діймаюча до живого лихва, яка з темного селянина висисає весь доробок з праці попри се змаганє духа часу та вроджена інтеліґенция наших селян велить нам сподївати ся, що при новій конскрипциї зменшить ся так високий процент неграмотних в нашій суспільности.

А тепер ще кілька слів від теми, одначе так близьких її. При закладаню курсів для неграмотних не слід би забувати про півписьменних наших абсольвентів народних шкіл. Для них треба би також завести рід доповняючої науки в часї зимових місяців на підставі приготованих на сю ціль підручників, менше-більше з обсягу вимог плянів для 5-клясових шкіл.

Приготованєм материялу на се могло би заняти ся „Товариство педаґоґічне“ або і „Просьвіта“, поручаючи своїм філїям потворити осібні секциї, в яких опрацьовано би материял даного дїлу на основі якого спорядило би ся популярні підручники до науки лїтератури, ґеоґрафії, природи, рахунків, ґеометриї і всесьвітної історпї, дальше книжочки з поученєм про обовязуючі закони дуже популярно написані на взір, як подано в сьогорічнім календари „Просьвіти“ про збори. — Така книжочка в формі молитвенника служила би на кождім кроцї горожанського житя.

А вже найбільше потрібним є підручник — самоучок нїмецької мови на доповняючих курсах. Його треба би так уложити, щоби з него ученик пізнав мову нїмецьку в слові і письмі можливо при мінїмальній помочи інструктора. Заведенє навчаня нїмецької мови на доповняючих курсах було би вельми корисне. Молоді хлопцї могли би користувати ся знанєм нїмецької мови при вступних іспитах до шкіл середних, дальше при заробковій еміґрациї до Прус, при службі військовій, могли би яко вислужені підофіцири діставати ся на підурядників почтових, зелїзничих, судових, возьних і в жандармерию, та мали би там несогірший хлїб, місто тиснути ся на маленьких господарствах та сидїти в безконечній нуждї.

Не менше придала би ся висша осьвіта для ремісників і купцїв, для яких треба закладати в місцевостях, де є школи ремісничі, свої бурси а то може і в більшій мірі, як бурси для молодїжи середних шкіл.

Коли знаємо, що лише піднесенє просьвіти в народї є одинокою дошкою ратунку, то хиба не можна сумнївати ся, що як нема між потапаючими анї одного хто би не хотів всїх сил добути до ратунку житя, так і між нашим сьвідомим загалом не буде й одного, хто би не подав руки для ратунку своїх темних братів. Колись історпя жадала від наших батьків боротьби на мечі з премногими ворогами — від нас, їх нащадків, жадає неменше завзятої і умілої борби з темнотою, сею причиною всего

лиха в економічнім і полїтичнім занепадї нашої суспільности. Кінчу сї замітки ось якими резолюциями:

1) З огляду на се, що неписьменність в теперішних часах загального поступу є великим лихом для нашої нациї, єсть обовязком кождого сьвідомого члена нашої суспільности причиняти ся до викоріненя сего лиха.

2) Успішно поборювати неграмотність у молодїжи можуть передовсїм всї сьвідомі члени громади, наглядаючи, щоби вся молодїж до 12 року безумовно ходила пильно до школи.

3) Неписьменність у старших усуне ся приватною наукою на курсах на сю цїль уладжених. Тому кождого року в перших днях падолиста візве філїя „Просьвіти" всї видїли читалень в своїм окрузї та всїх прихильних в сьому дїлї людий, щоби предложили спис, кілько осіб повисше 12 року є в громадї неграмотних та подали до відома хто, де і коли підняв би ся вести науку на курсї для них.

4) Філїя „Просьвіти" одержавши згадані списи, внесе подане до Ради шк. окружної о дозвіл відбувати науку в школї. Головний Видїл подбає, щоби Рада шільна краєва видала відповідні порученя Радам окружним.

5) Для придбаня добрих інструкторів подбає філїя, щоби на уладжуваних що зими своїх курсах попри науку книговодства в крамницях чи касах Райфайзена подавало ся також способи навчаня неписьменних.

6) Щоби до дїла нищеня неграмотности заохотити як найбільше письменних людий, а передовсїм членів „Просьвіти" належить кождому з них післати буквар як членську книжку, з зазивом до навчаня з нього бодай одного-двох неграмотних. „Просьвіта" надїлить підручниками крім своїх філїй, також ще наші кредитові інституциї, адвокатські канцеляриї, аґенциї „Днїстра" до заховуваня сторін учити ся або инших научати.

7) Треба видати відповідний підручник приступно уложений, щоби був опісля читанкою для

учасників курсу, що вже набрали достаточної вправи в читаню уступів з букваря і містили коляди, церковні та сьвітські пісні.

8) В цїли придбаня фондів на кошти основаня курсу установлять філії колєктантів до збираня сотикових датків як членських вкладок від учасників курсу, записаних рівночасно в члени „Просьвіти“. На сю цїль впливали би жертви збирані при инших нагодах.

9) Укінченим курсакам, які стали би заразом членами „Просьвіти“ висилати ме „Просьвіта“ ще через другий рік книжочки свого виданя і „Письмо з Просьвіти“ без огляду на передплату.

10) Всї, що покінчили з добрим успіхом курс науки одержали би сьвідоцтва, а крім сего обдїлило би ся учасників щепами овочевих дерев.

11) Закінченє курсу треба відбувати урочистими концертами. Всїх, що брали визначну участь в нищеню неграмотности, предложить філїя Головному Видїлови до надїленя грамотою признаня.

12) При акциї поборюваня неграмотности не слїд забувати і про півнеграмотних абсольвентів школи. *(Оплески).*

З черги Т. Біленький читає реферат:

Неграмотність а народна школа.

Значінє грамоти уміли оцїнити вже старинні цивілїзовані народи, як Інди, Хінцї, Египтяни, Жиди і Греки. Декотрі з сих народів упали, стратили самостійність державну, а деякі закостенїли, дійшовши до значного степеня розвою, мимо сего осьвіту народну, а передовсїм грамотність уміли так повести, що майже кождий горожанин з винятком невільників і женщин умів читати і писати в своїй рідній мові, а грамотність у сих народів сталась загальною і на сїм степени задержалась до теперішних часів. Не глядїм далеко, а застановім ся над поселеними між нами Жидами. Чиж є між ними неграмотність? Нарід сей стратив давно самостійність державну, розсїяний живе в ріжних державах, в котрих не учать жидівської мови, а мимо сего кождий з них уміє по свойому читати і писати. О просьвіту своїх дїтий, як в давнинї, так і тепер дбає родина, а релїгійно-обичаєве ви-

ховане, надає їм відпорности, котра допомогла їм задержати відрубність мимо тисячолітних переслідувань і гнету. Власним коштом дбають о грамотність в своїй мові, а публичним виучують ся мови мешканців, поміж котрими жиють. На сім примірі бачимо, як важна є загальна просьвіта народу в ясно означенім напрямі, наколи вона станесь потребою цілого народу.

Се, що осягнули старинні народи перед десятками віків, се є загальну грамотність, до сего змагають тепер народи Европи. Одні в сім змаганю осягнули сей степень, що між ними нема неграмотних, пр. Німці, Данці, Шведи, инші стоять позаду них як народи романські і славянські. Загальна народна осьвіта, введенє грамотности серед широких верств народу в Европі, се змаганє найновійших часів, а поступ в сім напрямі залежить від сего, о скілько якийсь нарід положив передше ширші або вузші підстави, та від політичних обставин.

В Австриї по короткім розцьвіті народного шкільництва за цїсаревої Мариї Тереси і Йосифа II. наступив час застою, аж доперва засадничою уставою з 1869. положено підвалини під загальну школу народну. У Франциї такий закон вийшов 1880. р., в Анґлії більше-менше 1861., в Італії в найновійших часах, а в Росиї і Туреччині нема ще загального шкільного примусу.

У нас Русинів змаганя до введеня грамотности суть давні, однак наш нарід проживаючи ріжні злидні, котрих не час тут наводити, упадав що раз низше, попадав в темноту, та опинив ся між неграмотними. Проживаючи під правлїнєм московським, де на його рідну мову наложено кайдани, де і до нині не може добитись права введеня рідної мови до елєментарного научаня мимо введеної конституциї, де доперва заходять ся коло введеня загальної народної науки, не може бути мови о грамотности серед широких верств. На Угорщині стараєсь вправді правительство о грамотність серед нашого народу, але з'орґанізовані і вивіновані школи учать в мові мадярській, в школах приходських книжної мови побіч мадярської, мова-же народна є в пониженю. Є вправді поступово зладжений буквар в мові народній, але всеж мова мадярська і з'уживанє часу на її виученє в початкових школах не допускає до розширеня грамотности в своїй рідній мові. Лучше під сим зглядом стоїть Галичина і Буковина. Ту бодай є спроможність научаня в рідній мові, ходить лише о занятє ся її виученєм.

В Галичині і в части на Буковині бачимо змаганя наших батьків до введеня школи народної від початку 19. столїтя; час між 48. а 70. лїтами зазначивсь дбанєм про засновуванє шкіл по селах і місточках, а по 70 лїтах вже обовязував у нас примус шкільний, мимо сего бачимо ще днесь величезне число неграмотних.

Загляньмо до працї дра Йосифа Бузека, опрацьованої на підставі спису людности з 31. грудня 1900. р., Львів 1905. Том XX. зош. II., п. з. „Заводові і социяльні стосунки людности в Галичинї після віри і народности". Знайдемо там цікаві дати, на підставі котрих автор приходить до дуже сумних для нас заключень. Автор на підставі порівнаня дат статистичних, взятих з елєментарної осьвіти народів замешкуючих Галичину приходить до представленя социяльних відносин.

Найліпші социяльні відносини можемо спостерегти у Жидів, вони бо виказують процентово найбільше самостійних, незалежних одиниць, а далеко менше робітників і зарібників, ніж людність християнська, при чім і се піднести треба, що число незарібкуючих членів родини є у них відносно значно висше, ніж у християн. По Жидах слїдують Німцї, а найсумнїйші відносини суть серед українського і польського населеня. Населеня продукуючого було в цїлім краю 3.778.591 осіб, заводово занятого і служби 195.294 осіб, разом 3.973.885, а незанятих (нечинних членів родини) 3.342.054, разом: 7.315.939 осіб. З сего числа людність українська і польська стоїть на найнизшім степени економічного розвою, а з того найнизше Русини.

Автор шукає за причиною і бачить її в мові, в релїґії, в условинах історичних, в полосї землї, яку замешкують, у впливах натури полїтичної, в расових ріжницях, а вкінци, що для нашого шкільництва є найцїкавійше, в ріжницях в научаню елєментарнім, висшім і заводовім у мешканцїв ріжних обрядів і вір.

Клясифікуючи фреквенцию мешканцїв в школах елєментарних, бачимо, що лютерани займають у нас 92·1%, унїтерияни 88·0%, кальвіни 87·4%. По них слїдують католики обряду латинського 86·9%, потім Жиди 82·9%, дальше православні 68·6% і католики обряду грецького, себто Русини 64·3%. В Галичинї західній в р. 1900. на 1.000 мешканцїв ходило до школи народної 101, а в Галичинї східній тілько 89.

Анальфабетів є в віцї на 100 осіб	у Поляків		у Русинів	
	мужчин	женщин	мужчин	женщин
від 8—11 року житя	40·5	42·9	58·0	67.4
від 12—21 „ „	27·6	30·6	57·7	69·7
від 51—31 „ „	33·1	37·7	61·8	81.1

Цифри ті в міру віку осіб ростуть. У людности руської процент неграмотних є більше ніж 2 рази висший як у Поляків, тож можна легко заключити, який буде в будучности розвій економічних відносин обох народів.

Подібно як на поли елєментарного образованя представляють Русини сумний стан на поли середної і висшої осьвіти. Русини становлять 42% населеня краю, а в послїдних 40 зглядно 20 лїтах в семинариях учительських мужеських було 25·9%, в ґімназиях 19·3%, на факультеті правничім 13·0%, на фільософічнім 12·9%, на медичнім 6·9%, а на технїчнім 6·1%.

Тілько переповів я за дром Бузеком. З його поглядами на причини неграмотности можемо спорити, бо в дечім хибно їх представив, але самі наглядно бачимо, що неграмотність серед нашого народу є велика і що не веде до добра і поступу.

Неграмотність серед нашого народу лежить мов Сизифова скала перед нами, обходимо її зі всїх сторін, роздумуємо способи, як би взяти ся до неї, декуда підкладаємо підойми, відрубуємо з сеї скали кусники, але все то дробини. Зіставляючи статистичні дані і порівнуючи стан грамотности у нас а в других краях Долитавщини, бачимо, що стоїмо позаду всїх народів Австриї, відчуваємо сей стан майже на кождім кроцї.

Неграмотність спинює просьвітну працю серед широких верств народу, здержує його поступ, не даєсь йому розвинути економічно, а улекшує всякі деструктивні впливи. Вправдї само умінє читаня і писаня не спасає, але є воно першим ступнем на дорозї поступу, воно здіймає полуди з очий і улекшує поступ.

Всї народи виступали до борби з неграмотностию і темнотою через заведенє шкіл, складали і складають на жертвеннику народної просьвіти значні жертви, бож дорога ся найпевнїйша і найскорше веде до цїли.

І ми мусимо узнати сей спосіб за успішний, та до него звернути ся, а крім сего супроти сумного стану грамотности

і його наслідків мусимо приступити до закладаня курсів грамотности для старших, поза віком шкільним. Через закладанє курсів грамотности для старших зможемо бодай частину научити читати і писати, але що ще важнійше, викличемо потребу посиланя дітий до школи і більше заінтересованє у загалу школою, чим воно є дотепер. Наколи вже декотрі народи в старині довели до загальної грамотности, то може і ми доведемо з часом до сего, що і наш нарід буде відчувати потребу грамотности і про неї дбати.

Перед собою маємо дві розглянути справи: 1) народні школи і 2) курси грамотности для старших.

Кождий нарід дбає про вихованє своїх дітий, устроює для них школи і пильнує як ока в голові, щоби його молодїж виховувалась для свого народу. Особливо нинїшна школа при загальнім обовязку посиланя дітий до школи і шкільнім примусї виковує сї молоді єства, будучність народу.

І нашим змаганєм повинно бути дбати про школу ведену з поступом часу і розвитком педаґоґії, добре вивіновану, яку мала би кожда громада і так устроєну, щоби вся молодїж могла в нїй учити ся. Пригляньмо ся статистичним даним, котрі викажуть нам основно стан нинїшного народного шкільництва і неграмотности та жерела, відки воно пливе.

Зазначую, що дати опираю на статистиці поданій центральною комісиєю з р. 1900., бож пізнїйшого нема і на звіті ц. к. Ради шкільної краєвої з р. 1905.

Краї:	простір: в км²	населеня	шкіл: 1828	1871	1900	прибуло за 70 літ:
Долїшна Австрия	200 „	до 3 міл.	1097	1267	1866	до 800
Горішна „	120 „	780.000	619	506	567	60
Зальцбурґ	70 „	170.000	—	155	184	30
Стирия	220 „	1.300.000	619	690	919	300
Каринтия	100 „	4.000.000	354	318	377	59
Країна	100 „	5.000.000		234	378	144
Триєст	1 „	200.000	105	71	59	—
Гориция і Градиска	30 „	250.000		174	225	51
Істрия	50 „	320.000		151	217	66
Тироль	270 „	900.000	1507	1723	1480	—
Форальберґ	25 „	120.000		204	201	—
Чехи	520 „	6.000.000	3201	4195	5765	2564
Моравія	220 „	2.500.000	1876	1866	2611	745
Шлезк	50 „	600.000		433	575	142
Галичина	780 „	7.000.000	1670	2374	4206	1832
Буковина	100 „	700.000		167	372	225
Дальмация	130 „	550.000	27	241	440	413

З сеї табелї бачимо ось що. Галичина, що простором рівна Австриї горішній і долїшній, Зальцбурґови, Стириї, Каринтиї і Країнї мала в 1828. р. разом з Буковиною 1670 шкіл, а тамті краї 2689, себто 1000 шкіл більше і лїпше уряджених, а Чехи в р. 1828. мали два рази тілько шкіл що Галичина разом з Буковиною, а до р. 1900. з'орґанїзовали ще 2564 шкіл, коли Галичина заложила 1832 не згадуючи о розширеню істнуючих.

Від р. 1870., від коли введено загальну народну школу і обовязок посилати дїтий до школи під примусом, бачимо по инших краях Долитавщини так значне число шкіл, що вже мало прийшлось доповняти, а найгірше представлялась Дальмация, Галичина і Буковина, де число шкіл в відношеню до числа громад і населеня було мінїмальне. Доповнїм попередну табелю другою і порівнаймо лише декотрі краї, що до дат з р. 1890. і 1900.

Краї:	число сїл в. р. 1890	без шкіл 1900	відповідне число населеня в р. 1890	1900
Стирия	4	1	1887	796
Каринтия	1	—	1070	—
Галичина	1887	1591	1.086.837	979.835
Дальмация	2	—	9.643	—

Ось тут бачимо жерело неграмотности, звідси підпливали і підпливають щораз нові, молоді кадри неграмотних і доповняють число старших. Усуванє сього лиха відбуває ся що правда постійно, але поволи, а се викаже нам ся табелька:

Край:	Рік	1828	1830	1835	1840	1845	1850	1855	1860
Галичина з Буковиною		1670	1616	1710	1944	2308	2219	2167	2422
	Рік	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900
		2787	2374	2486	2847	3167	3653	3862	4206

Галичина Рік 1905=4434, а кляс 10.465.

Тут мали ми числа шкіл цїлої Галичини і Буковини від р. 1828. До р. 1872. число се то росте то меншає. Треба нам зрозуміти, що в часї до р. 1870. не було шкільного примусу, богато шкіл було лише на папері, шкільні будинки часто найгірші селянські хати, учителї мало образовані, деякі кінчили лише дяківську школу, а мала часть т. зв. препаранду, платня їх маленька і то неуправильнена, особливо по школах парохіяльних — тож і стан неприманчивий. О виїмках не говорить ся, бож і такі були, але у більшости стан сумний. По містах школи головні і приватні були в лїпшім станї, наші-же школи були переважно парохіяльні і дещо тривіяльних; що тілько від р.

1848. бачимо сильнійший рух так в засновуваню шкіл як і перетворюваню парохіяльних на тривіяльні.

Гляньмо тепер на табельку самих галицьких шкіл від р. 1870. і число учеників, що в них учило ся.

Рік:	1870	1875	1880	1890	1900	1905
		13. в.	17. в.	7. в.	45 в.	68 в.
Число шкіл	2237,	2338,	2650,	3446,	3911	4434+104 =4618
учеників	155.768 19·47%	204.429 24·86%	292.515 50·31%	469.624 48·50%	682.931 60·63%	842.456
ч. учителів.	2.606	—	3.185	3.762	4.124	5.010
ч. учительок	242	—	768	1.393	4.010	5.651
Разом:	2.848	—	3.953	5.155	8.134	10.661

Коли приглянемо ся сїй табельцї з загального становища, то видимо постійний зріст шкіл, дїтий і учительських сил; що до учительських сил разить величезний і прямо непропорціональний зріст учительок і то з 242 в роцї 1870., а в 1905., с. є за 35 лїт бачимо 5.651. Звідкиж взяли ся сї сили, коли семинарий учительських жіночих є всього 3.? Се переважно приватистки, учениції видїлових шкіл, а від 1895. учениції приватних семинарий, що густо розложились по наших містах. Не перечу, що сили учительок можуть бути добрі, але коли приглянемось близше заводовому приспособленю приватисток, мусять виринути поважні сумнїви що до підготовленя таких сил.

Пригляньмо ся тепер розкладови шкіл що до викладової мови:

Рік:	1871	1875	1880	1885	1890	1895	1900 і	1905	ч. чинних
польська викладова	885	1141	1226	1534	1758	2004	2311	2381	2282
росте або меншає		256	85	318	214	246	307	70	
руська викладова	699	1008	1012	1634	1856	1907	1816	2246	2126
росте або меншає		309	4	622	222	51	91	430	

Поділ сих шкіл на основі статистики з р. 1900:

з польською викладовою:	видїлов.	народн.	кляс	занятих уч.	ч. дїтий
	43	1980	4.094	5.449	414.719
з руською викладовою	—	1675	2.214	2.284	204.617
польсько-руські	—	231	334	354	33.185

Порівнуючи число шкіл з руською мовою викладовою з числом кляс і занятих учителів, бачимо, що се самі одно-

і двоклясові, а більше клясових є обмаль. Докладних дат, кілько було 1—2—3 і 4-клясових, подати не можна задля недостачі даних.

Писати і читати після статистики з 1909 р. уміло:

по польськи:	по руськи:	польськи і руськи:	по польськи, руськи і німецьки:
хлопців-дївчат	хлопців-дївчат	хлопців-дївчат	хлопців-дївчат
146.765—144.582	59.363—47.670	111.794—91.876	14.442—15.200
разом: 291.347	разом: 107.033	разом: 203.670	разом: 296.642.

Тільки по польськи на 1.000 душ уміло читати і писати хлопців 429, дївчат 461, проте на 1.000 оставало 120 неграмотних, разом 880.

Тільки по руськи на 1.000 душ уміло читати і писати хлопців 173, дївчат 152 — разом 352, що трохи ще уміють читати по польськи і руськи, а инші неграмотні.

Після обряду ходило до шкіл в цїлости: рим. кат. 339.689, грек. кат. 247.829.

Обовязаних було ходити на науку шкільну: хлопців 547.446, дївчат 533.719 — разом 1.081.165.

Ходило до шкіл: хлопців 447.256, дївчат 403.334 — разом 850.590.

Не ходило до школи: хлопців 100.190, дївчат 130.385 — разом 850.575, се число підростаючих неграмотних від 1900. року.

Який же стан в 1905. роцї? Обовязаних дїтий до шкільної науки в віцї від 7—13, зглядно 14 року; хлопців 516.707, дївчат 501.446 — разом: 1.018.353. На доповняючу науку від 13, 14—16 хлопців 116.289, дївчат 111.997 — разом: 228.286

З сього числа ходило до шкіл: в міськім типі і в школах видїлових, хлопців: 77.434, дївчат: 81.510 — разом: 158.944; сільськім типі, хлопців: 331.167, дївчат: 303.057 — разом: 634.222.

Загалом ходило до школи хлопців: 408.601, дївчат: 384.567, разом: 793.168.

Крім сих училося приватно хлопців: 438.280, дївчат: 404.176 разом: 842.456.

Зберім тепер, кілько дїтий не училося?

1) дїтий нерозвинених в віцї від 7—13 р. або з вродженими блудами орґанїчними, хлопців: 12.952, дївчат 13.763 — разом 26.715;

2) дїтий здорових в віцї від 7—13 року житя хлопців: 65.675, дївчат: 83.507 — разом: 149.182;

3) в 220 нечинних школах і в 827 громадах, що шкіл не мали, разом більше-менше 82.400 дітий. Отже разом 258.297 неграмотних в віці від 7—13 року життя.

По такім зіставленю дат видимо наглядно, що першою умовою усуненя неграмотности є орґанїзация народних шкіл і розширюванє вже істнуючих, щоби вся молодїж в віцї шкільнім могла учити ся. Доки сього не осягнемо, доти все підпливати буде нова скількість неграмотних. Дальше се мусимо запримітити, що неграмотність неоднаково розложена на всї повіти краю і на міста та села. Міста, в котрих є більше число шкіл і кляс і більша скількість учителїв, стоять ліпше чим села, де або мало шкіл, мале число учителїв, ще в додатку некваліфікованих, а велике число дітий. Повіти гірські стоять під тим зглядом гірше, чим повіти по долах.

Майже всї громади мають школи в 20 повітах: Богородчани, Бережани, Чесанів, Чортків, Гусятин, Камінка Струм., Коломия, Ланьцут, Львів повіт, Надвірна, Печенїжин, Ряшів, Снятин, Станиславів, Тернопіль, Товмач, Теребовля, Залїщики, Зборів і Жовква.

До 10 громад не має шкіл в 14 повітах: Бжозів, Бучач, Дрогобич, Горлицї, Городенка, Яворів, Косів, Мислиничі, Перемишляни, Переворск, Скалат, Сокаль, Стрий і Золочів.

До 20 громад не має шкіл в 16 пов.: Борщів, Хшанів, Долина, Ярослав, Кольбушова, Новий Торг, Нїско, Пільзно, Подґуже, Підгайцї, Рава руська, Рогатин, Старий Самбір, Стрижів, Збараж і Жидачів.

До 30 громад не має шкіл в 12 пов.: Бохня, Бжеско, Городок, Грибів, Кросно, Перемишль, Рудки, Самбір, Тарнобжеґ, Тарнів, Вадовичі, Живєц.

До 40 громад не має шкіл в 7 пов.: Броди, Лїманова, Мостиска, Ропчицї, Сянік, Турка, Величка.

До 50 громад не має шкіл: Бяла, Бібрка, Добромиль, Краків повіт, Мєлєц.

До 60 громад не має шкіл в 1 пов.: Домброва.

До 70 і висше не має шкіл в 3 пов.: Ясло, Лїско, Новий Санч.

Зіставмо тепер округи. На 80 є 24 округів чисто польських. Від 1 до 10 руських шкіл є в округах: Стрижів, Новий Санч, Кросно, Ясло, Горлицї, Бжозів, Львів місто = 7.

Від 10—20: Чортків, Грибів, Гусятин, Печенїжин, Снятин, Турка = 6.

Від 20—30: Збараж, Теребовля, Старий Самбір, Скалат, Рудки, Рава руська, Підгайці, Надвірна, Мостиска, Ліско, Косів, Ярослав, Городенка, Городок, Долина, Добромиль, Чесанів Бучач = 18.

Від 30 - 40: Дрогобич, Калуш, Коломия, Перемишль, Сянік, Станиславів, Товмач, Заліщики = 8.

Від 40—50: Жидачів, Жовква, Тернопіль, Самбір, Рогатин, Перемишль, Яворів, Бережани, Броди, Борщів = 10.

Від 50—60: Камінка Струмилова, Стрий = 2.

Від 60—70: Сокаль, Львів повіт, Бібрка = 3.

Від 70—80 Золочів = 1.

В 1900 році мали ми 2.023 шкіл з викладовою мовою польською, 1675 з руською, приватних 231. Учителів Поляків 2773, Русинів 1316.

Громад в краю маємо 6240 — шкіл є 4434, а відтягнути до 300 по містах з огляду сего, що буває їх по кількадесять в однім місті, пр. Львів і Краків 202, проте приймім в приближеню 4100, то виходить, що 2140 громад не має шкіл. Відчислім 827 громад, що не мають жадної школи, остане 1313 громад, що належать до звязи инших шкіл.

Чинних шкіл було:

1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.	5 кл.	6 кл.	вид.		
2868	1008	31	283	117	59	68	=	4434
з одною силою	2	3	4	5	6	більше		
2176	1574	72	360	103	74	75	=	4334
						експонованих кляс:		184
							разом .	4618

типу міського 373 шкіл, сільського 4061 — разом 4434.

мужеських	176	з польським викл. язиком:	2381	чинних	2282
женських	177	з руським „ „	2246	„	2126
мішаних	4081	з німецьким „ „	27	„	26
	4434	разом:	4654	„	4434

Кляс чинних:

міських систем́ізованих	1693
надетатових:	931
сільських системізованих:	5634
надетатових:	1762
виділових системізованих:	235
надетатових:	124
неуправильнених:	22
	10.401
школи вправ	64
	10.465

Системізованих:				7626
надетатових:				2839
Сталих				
учителів	+ учительок		=	разом
3323	+	1411	=	5734
тимчасових:				
1687	+	3240	=	4927

Зіставляючи наведені дані, одержимо шкіл з руською мовою на підставі виказу з 1900. р. 1675, кляс 2214, занятих учителів 2284, а дітий 204.617; на підставі даних з 1905. р. 2246 шкіл, а чинних 216. Наші школи суть типу сільського, мішані, переважно одноклясові, менше 2 клясові, а превелике число 4 клясових сільського типу, міського же типу маємо крім шкіл вправ при учительських семинариях дуже мало, не доходить до десятки.

Учителів гр. кат. обряду, отже Русинів було в р. 1900. мужчин 1316, а женщин 487, разом 1803, проте нема учительських сил до заповненя самих руських шкіл, наколиб всї служили при них. Число то могло зрости до р. 1905., але розмірно небогато. Від 1900. до 1905. прибуло шкіл з руською мовою викладовою 571, а кляс не мож подати. Шкіл виділових, 5— і 6-клясових, крім женських приватних, не бачимо.

З висказаного виплива́є конечна потреба не тільки орґанізациї шкіл по селах, котрі їх доси не мають, або лише належать до звязи других громад, але також розширюваня істнуючих, та придбаня шкіл висшого типу, себто міських. Крім сього маємо дуже маленьку скількість учителїв, дещо більше понад пяту часть загального числа, тож і в тім напрямі праця є конечна, щоби мож випродукувати відповідну їх скількість. Не здаючи ся з усім на шкільні власти, могли би ми дещо зробити приватною ініциятивою.

Перше, занятись більше чим дотепер народною школою, осьвідомлювати широкі верстви народу о потребі школи, які права мають в користаню зі школи і научаня рідної мови. Старатись виробити для себе вплив на хід народного шкільництва і дбати про учительські сили. Крім сього можемо закладати школи по громадах, де їх нема; закладати школи для меншостий нашого населеня з викладовою мовою руською по селах і по містах, де майже зовсім таких шкіл не маємо; вкінци закладати курси для неграмотних людий поза віком обовязкової науки.

До заложеня приватної школи треба шкільного будинку, шкільних приборів і учителя з відповідною кваліфікациєю. Наколиб ми призбирали відповідні фонди, моглиб до сего взяти ся і заводити приватні школи, які мають Жиди з фундациї Барона Гірша. Можемо заводити експоновані кляси, як се робить „Szkoła ludowa“, тільки що їх школи переймає відтак фонд шкільний. В тих напрямах є навіть вказана праця, тільки не знати від чого зачати і котра справа є пильнїйша.

На мою гадку ще найбільше практичне було би закладанє 3 і 4 кляс шкіл висшого типу по містах, а навіть по селах, бо ті попри загальну науку можуть достарчити континґенту до шкіл середних, або заводових, відтак креованє руських шкіл по селах для так званої меншости, де нема руської мови викладової. До орґанїзациї шкіл по громадах, де шкіл нема моглиб ми допомочи в сей спосіб, що витворилиб фонд запомоговий зворотний в цїли улекшуваня орґанїзациї і набуваня шкільних будинків. Думаю, що поміч така може причинити ся до скоршої орґанїзациї шкіл.

Побіч шкіл треба розвинути широку акцию в закладаню курсів для неграмотних. До переведеня сього розпочала ся у нас акция, але дотепер ще в завязку. Співдїлати в тім повинні шкільні власти, консисториї, всї товариства і цїла суспільність. Від шкільних властий залежить дозвіл учителям, заняти ся уладжуванєм курсів по селах; від краю материяльна поміч; від консисторий співдїланє, бож се лежить в інтересї церкви, щоби вірні були грамотні; від суспільности співдїланє, осьвідомлюванє і орґанїзация. При кождій школї повинен повстати постійний курс неграмотних. Учителї маючи вправу в научаню, моглиб в зимовім часї перевести два курси і виучити яких 50 до 80 людий. Числїм лишень 2000 шкіл руських, а що кождий видав би лише 50 грамотних на рік, то моглиб ми до року виказати 10.000 грамотних. Правда, що праця учителїв є тяжка, абсорбує сили, але при добрій волї, посьвятї і нагородї моглиб денно ще посьвятити 1 годину вечером.

Не при всїх школах дасть ся завести курс, не всюди знайдуть ся охочі сили, тому там можна би завести курси при читальнях або в винятій на сю цїль хатї. В кождім такім селї повинен завязати ся комітет зложений з пароха, учителя та тямущих людий, постаратись о льокаль і учителя, та приступити до научаня. Старанєм комітетів повинно бути згуртованє неграмотних. Найтяжше є зачати, відбути один курс, а скоро побачать успіхи, дальша праця піде лекше. Коли на чолї громади стане поважний комітет і займе ся щиро курсом в зимовім часї, то і потрібні фонди зберуть ся. Наколиб числити 50—60 К за один 4-тижневий курс, то видаток невеликий супроти вартости.

В Головнім Видїлї і філїяльних видїлах „Просьвіти“ повинні бути евіденцийні списи, де відбувають ся курси, кілько людий учить ся, хто учить, як довго треває курс, з яким успіхом його закінчено. В тім напрямі можуть успішно співдїлати коменди

військові, котрі повинні позаводити при всїх полках курси грамотности. Сего чинника не можемо легковажити, бож в війську маємо тисячі нашого народного цьвіту, а при карности моглиб ми надїятись гарних успіхів.

В напрямі ширеня грамотности мусимо згуртувати всї свої сили, дати доказ, що бажаємо осьвіти, що горнемо ся до неї, мусимо витворити живі памятники нашої дбайливости. Витворенє сьвідомости потреби просьвіти, почутє потреби научаня є далекосяглої ваги, бо раз введене не дасть ся викорінити, раз відчута потреба перейде на молоді поколїня.

Се не має бути соломяний огонь, що заблисне на рік-два, та потахне, але се має бути огонь невгасаючий. Нехай нас не зражує, що не так скоро обіймемо цїлий нарід, не зражуймо ся хвилевими неповодженями, але постійно і і консеквентно посуваймо ся все вперед.

Зіставмо тепер наші бажаня:

1) Найголовнїйшою справою являє ся виданє статистичних даних з обсягу елєментарної просьвіти: 1) скілько і які маємо школи; 2) много дїтий учить ся в них; 3) скілько не ходить до школи і з яких причин; 4) скілько наших громад має школи з викладовою польською мовою; 5) скілько наших дїтий ходить до сих шкіл; 6) скілько громад належить до звязи з иншими; 7) меншости населеня, що побирають науку в школах з викладовою мовою польською..

2) Закладати курси для неграмотних по всїх селах і містах. Справа курсів вимагає орґанїзациї комітетів по всїх громадах і одноцїльної працї.

3) Змагати до сього, щоби всї громади мали так устроєні школи, в яких би вся молодїж могла учити ся. *(Оплески).*

По сих рефератах вивязала ся довша дискусия, в якій промовляли І. Вальчак. А. Гаврилко, Р. Козоріс, І. Крипякевич, о. С. Матковський, А. Мусянович, А. Шміґельський, та І. Ющишин. При тім виринули деякі нові додаткові резолюциї принято ось які:

1) Тов. „Просьвіта" має поручити своїм читальням, щоби гуртували у себе також шкільну молодїж і їх національно осьвідомлювали відповідною лєктурою та сценїчними виставами (А. Козоріс).

2) Конґрес взиває все громадянство до енерґічного збираня жертв на фонд для закладаня укр. приватнх шкіл. (І. Крипякевич).

3) З огляду, що без доброї національної школи заходи наших просьвітних орґанїзаций не можуть давати бажаних успіхів, має тов. „Просьвіта“ горячо ширити в масах ідею національної народної школи (А. Мусянович).

4) Конґрес заявляєть ся проти нових двотипових учительських семинарий; через них понизить ся осьвітний уровень народного учительства (І. Ющишин).

У з звязи з висше поданими рефератами поставив проф. др. О. Колесса отсю резолюцию:

Просьвітний конґрес, признаючи потребу людового унїверситету, припоручає горячо увазї і жертволюбности нашої суспільности „Товариство укр. наукових викладів ім. П. Могили“ і висловляє бажанє, щоби се товариство чим скорше понесло свої виклади і під сїльські стріхи. *(Принято).*

З черги почав читати посол З. Скварко реферат:

Просьвітна орґанїзация читалень і філїй „Просьвіти“*).

Жалую дуже, що справа орґанїзациї нїгде і нїколи доси не була у нас прилюдно як слїд обговорена. А се справа так важна, що для докладного її обговореня належало би урядити специяльні краєві збори. Серед наших відносин трудно відлучити справу орґанїзациї читалень і філїй „Просьвіти“ від загальної народної орґанїзациї. І в тій цїли специяльні збори повітових орґанїзаторів, народних дїячів і делеґатів з цїлого краю були би дуже пожадані, як раз під хвилю незвичайно інтензивної орґанїзацийної роботи наших національних противників.

Спосіб орґанїзацийної роботи мусить бути достроєний до часу, місця, людий, ріжнородних відносин загальних і льокальних, а головно до цїли, яку хочемо осягнути. А головна наша цїль така, щоби наш нарід зробити як найскорше сьвідомим, культурнурним і національно з'орґанїзованим, щоби був спо-

*) Деякі частини сього реферату пропущено на бажанє автора.

сібний виступити як одноцільний і самостійний чинник на всесьвітній арені. Одним із способів ведучих до того має бути орґанізация читалень і філій „Просьвіти“.

Заки подам деякі способи органїзациї читалень і філій, хочу піднести загальне значінє просьвіти для нашого народа. Можна сьміло сказати, що всї наші неудачі і злиднї були і є консеквенциєю темноти і некультурности нашого народа. Доки ми не змінимо того стану, доки як найосновнїйше не осьвідомимо і не просьвітимо цїлих наших мас, доти не можемо мати сильної надії на ліпшу і ясну будучність...

Другою найважнїйшою і доси тріваючою причиною занепаду культури нашого народа є те, що наш нарід є переважно народом хлїборобським. Суспільности оперті на селянах-хлїборобах в часах всесьвітної високої духової культури і поступу технїки не можуть представляти сили і могутности. Часи фізичної, чисельної сили вже минули, а нинї запанувала культура, сила ума і духа.

Недавно читав я одну нїмецьку розвідку про ролю хлопів-селян на поли культури і поступу. Ся роля мала бути тодї найважнїйша, коли уможливила перехід людства із стану кочівничого до рільництва, до постійного осїдку і витворюваня осїлої суспільности та дальшої орґанїзациї народів в держави. Дальша роля селян-хлїборобів представлена там сумно і названо там хлопів колодою культури і поступу, чим має робити їх вже сам спосіб їх занятя та житя.

Дальшою причиною темноти нашого народа є брак не лиш власного державного орґанїзму але брак навіть національної автономії і цїлковите поневоленє народа. Пануючі над нами народи затемнюють нашу національну ідею та спинюють наш культурний розвиток.

З повисшого представленя легко зрозуміти, що цїла наша будучність лежить в як найосновнїйшій просьвітній роботї серед найширших мас нашого народа.

Доси вели ми роботу — з виїмкою кількох останних лїт — майже виключно аґітицийну. Було се при наших відносинах майже зовсїм природне і потрібне в цїли побудженя нервів, серця і мозґу нашого темного народа, було потрібне до оживленя того народа. Однак *сама* лиш аґітацийна дальша робота була би не лиш без великого успіху, але була би чим дальше що раз менше можлива, а навіть шкідлива. Вже і тепер ми припізнили ся в роботї культурній і орґанїзацийній.

Наша робота, коли має вести нас до цїли, мусить бути масова і мусить змагати до як найосновнійшого розбудженя національного почуваня, до витвореня всїляких спосібностий в нашім народї, які далиб народови не лиш можність животїти але і сильно розвинути ся .Нам потреба наш нарід перетворювати з виключно рільничого, хлопського в нарід модерний, що має розвинені усї ріжні стани Самим лиш селянством культури не сотворимо. Сїл осередками культури не зробимо і без витвореня инших станів міст не здобудемо, а знов без здобутя міст нема майже бесїди в нинїшних часах про культуру, могутність і силу народа, а тим самим і про його будучність.

Річ природна, що нашу роботу мусимо розпочинати і вести безпосередно серед народа і з народом, а вихідною точкою і осередками тої роботи поки-що мусять бути ті осередки, які вже серед народа витворили і приняли ся, с. є читальні і філїї „Просьвіти", та Головний Видїл. До успішного веденя просьвітної і економічної, культурної та орґанічної роботи треба передовсїм доброї орґанїзациї читалень і філїй, сильної ініциятиви, щирих і енерґічних провідників і діячів. А як раз під сим зглядом справа стоїть тепер у нас дуже лихо. Щоби той стан змінити, треба зачати від орґанїзациї нашої інтелїґенциї до просьвітно-економічної працї.

Доси — як сказано — вели ми роботу майже лиш аґітацийну, а тепер знаходимо ся вже у фазї роботи культурної й орґанічної. До аґітацийної роботи вистарчають люди і менше інтелїґентні та осьвічені, натомість робота орґанічна, культурна без ініциятиви і безпосередного проводу більше інтелїґентних і образованих людий майже неможлива. А що у нас інтелїґентних та осьвічених людий розмірно мало, а між ними дуже мало людий охочих до працї, а до того наша інтелїґенция наслїдком суспільних, полїтичних і партийних відносин розбита, то і у фазу орґанічної і культурної роботи ми дуже повільно входимо і в тім походї страшно припізняємо ся. І тому треба конечно як найскорше обдумати спосіб до з'орґанїзованя нашої інтелїґенциї, до твореня як найчисленнійших нових кадрів інтелїґенциї з посеред народа і до побудженя цїлої нашої інтелїґенциї до як найінтензивнійшої орґанічної і культурної народної працї. Наша інтелїґенция по селах і малих місточках є по правдї за мало інтелїґентна, за мало ідейна і патріотична і не уміє добачити великої небезпеки, яка нам в недалекій будучности грозить... Лиш

невсипуча праця на всїх полях, а головно просьвітна, культурна і орґанічна серед ширших наших мас і серед нас може нас виратувати.

На жаль наша провінціональна інтеліґенция в більшій части чи сего зрозуміти не може, чи не хоче, чи є занадто лїнива, досить що не лиш до тої працї як слїд не бере ся, але дуже часто ще ї їспинює. Вона покладає свої надії лиш на числї, а не на якости нашого народа.

Школи у нас не наші і не в наших руках. Поза школою перешкаджають або і псують нашу просьвітну роботу власти і всїлякі противники. І ми нинї стоїмо так, що хоч майже 2 тисячі наших громад поухвалювали руське урядованє в громадах, в дїйсности майже всї вони урядують дальше по польськи і то майже всюди тому, що не маємо відповідних людий, навіть на громадських писарів. Так стоїть в практицї просьвіта нашого народа, наша культура. А ту треба нам як найскорше і як найбільше наших людий у всїх урядах, треба міст.

При даних відносинах шкільних і полїтичних наші читальнї і філії „Просьвіти“ повинні конечно так бути ведені, щоби покищо заступали нам і школи для анальфабетів і народні школи і ґімназиї і школи заводові, рільничі, промислові, унїверситети людові, театр і т. и.

Як же приступити нам до орґанїзациї нашої інтеліґенциї? І у нас ініциятива до орґанїзациї нашої інтеліґенциї повинна вийти від найповажнїйших наших сфер і людий так, як се дїєть ся у Поляків. На збори ними уладжувані наша інтеліґенция і наші урядники являть ся в далеко більшім числї, охотнїйше і відважнїйше чим на збори уладжувані повітовими орґанїзаторами, людьми звичайно молодими і мало авторітетними.

Що до орґанїзациї читалень і філій „Просьвіти“, то нам треба розглянути ся добре, в чім недомагає теперішна їх орґанїзация. Найголовнїйші причини лихого розвитку читалень подає звіт люстрациї філії „Просьвіти“ в Мостисках за р. 1907., а вони є: 1) брак людий до просьвітної працї, 2) брак власних домів філїяльних і читальняних, 3) брак належитого проводу і 4) лихий заряд по читальнях. Про брак людий до просьвітної працї я вже основно говорив висше.

Значінє в л а с н и х д о м і в філїяльних і читальняних представив ясно „Економіст“, ч. 3. з 31/3 1905. на основі звіту філій „Просьвіти“ в Мостисках за р. 1904. у вступній статї І. Петрушевича під заголовком: „Халупники чи ґазди“.

„В звіті філії „Просьвіти“ в Мостисках за час від 15/8 1903. по конець 1904., порушена одна актуальна справа, що має для цілої нашої культури незвичайне значінє. Ми позволимо собі навести насамперед дословно дотичний уступ звіту і аж відтак додамо свої уваги.

„Як видко з долученого виказу, жадна з читалень не має власного дому і се є причиною слабих основ і слабого розвою читалень. Читальнї містять ся або в чужих приватних або в громадських домах і тому часто приватні люди, а найчастїйше війти, старости і ріжні противники народної просьвіти безпосередно чи посередно рішають о судьбі читалень.

Членами і прихильниками читалень є звичайно мале число молодших і біднїйших людий, котрі на кождім кроцї мусять поборювати страшні перешкоди зі сторони старших, богатших і впливовійших „хлопів-аристократів“, війтів, писарів, хрунїв і ріжних часто на впливових становищах в громадї стоячих противників народної просьвіти, а навіть читальняних крамниць. Виділи читалень напружають і абсорбують всї свої сили і час для справ крамниць, не дбаючи або не маючи часу дбати о властиві цїли читалень, а відтак зиски з крамниць віддають на посередну користь ріжних хрунїв, котрі відтак о стілько меншу платять належитість конкуренцийну, скілько вплинуло з зисків читальняних крамниць. А позаяк нечленів і ріжних противників читалень є много більше, то із зисків крамниць іде о много більша часть на нечленів і хрунїв як на членів читалень.

Зиски, віддавані на церкви, вичерпують народне богацтво на річ так званої мертвої руки і входять безпосередно чи посередно під вплив або заряд патронів, прокураториї скарбу і ріжних нецерковних і церковних адмінїстрацийних властий, противних правдивій і солїдній народній просьвітї або для неї байдужних.

Представмо собі, як би то наші читальнї розвивались, єслиб зиски з читальняних крамниць м у с ї л и іти (се зависить від відповідних постанов статута як також сьвідомости і доброї волї читальняних виділів) дїйсно на просьвітно-культурні, — що так скажемо — ж и в і цїли. Ось возьмім пр. зиск крамницї в Волчищовичах за рік 1904. З мішаних товарів 288 К 17 сот., з горівок 310 К 89 сот., разом 599 К 6 сот. Отже майже 600 К з а о д и н р і к. Який би то дім вибудовала собі читальня з зисків за 3 лїта? Яку славу придбала би собі через те читальня не лиш для своїх громадян, але і для сусїдних читалень і громад. І як би

така читальня вкорінила ся в громаді? Не лиш війти, писарі і хруні, але і всі „врата адові не легко одоліїлиб“, не легко підрили би таку читальню, котра має власний на себе заінтабульований дім. Ба, нехай навіть власти розвяжуть таку читальню, то маєток її не пропадав би для наших народно-просьвітних і культурних цілий, бо переходив би під заряд Головного товариства, зглядно філій, зглядно був би твердою основою новозаснованої читальні в дотичній громаді. Нераз поодинокі люди, часто сьвященики, посьвячують і розбивають ся при піддвигненю народної просьвіти і читалень, доводять справу до розцьвіту, відтак умирають або переносять ся до инших місцевостий. На їх місце приходять мамелюки, люди з иншими переконанями, зачинають підривати і нищать мозільну будівлю своїх попередників, збаламучують нарід, а все лиш тому, що будівля та стояла — як то кажуть — на леді.

Або представмо собі, скілько і які то були школи для анальфабетів при дотичних читальнях за час тих чистих зисків, якого би читальняного учителя і заразом просьвітного орґанізатора могла така читальня удержувати, або скілько би гроша прибуло на бурси, приватні руські ґімназиї, театр і т. п., або як гарну касу читальняну можнаб розвести з тих зисків при уділюваню дрібних позичок лиш для членів Тов. „Просьвіта“ і читальні, і скілько би в сей спосіб нових членів позискано для Тов. „Просьвіта“ і читалень. А єслиб з тих зисків платили крамниці властиво читальні відповідну часть до Головного товариства так, як пр. кредитові товариства платять до Краєвих союзів, яких би люстраторів і вандрівних учителів могло удержати Головне товариство і взагалі, як би тоді поступав наш просьвітний і економічний розвій. А так все у нас лиш животіє, читальні нидіють, крамниці нидіють, а ми вертаємось майже заєдно туди, звідки ми вийшли“.

„Хто тільки займав ся практично працею над культурним піддвигненєм народу, той признасть, що повисший уступ звіту порушив дуже розумно найактуальнїйше питанє, перед яким стають у нас люди нїби перед непрохідною скалою. Працює ся у нас більше або менше сьвідомо від 50 років на народній ниві. Вкладає ся в сю працю безперечно чимало кервавого поту, чимало серця, чимало самовідреченя і віри в кращу будучність. Тим часом, хоча під деякими зглядами здобутки нашої праці діждали ся признаня навіть чужих, хоча вибороли собі пошану навіть елєментів ворожих, деякі напрями наших заходів все ще

подабають на працю Данаід. Ми будуємо на піску нашу народню осьвіту і приходять вітри та бурі, що її змітають. Орґанізация стоїть, поки не впаде чоловік, поки не вмре одиниця, що двигає її на своїх плечах. Інституция цвите, поки не виженуть її з хати на поталу сил темних і ворожих. Читальня розвиває ся, обіцює найкращі успіхи; аж нараз, коли не стало тої одної людини і тої марної домівки, заснічуєсь, зсякає ніби жерело, що бє на пісках чи болотах. Се явище повторює ся без кінця, аж до розпуки, але, хоч знаємо його дуже добре, не пробуємо тому зарадити. Пригляньмо ся тільки трохи уважнійше до нашої орґанізациї, а побачимо, що се явище зовсім природне і ясне. З виїмком кількох сіл, де осьвіта поробила надзвичайні поступи, ціла культурна робота почиває в руках інтеліґенциї. Хтож ся інтеліґенция? Се сьвященики і урядники. Заєдно сьвященик як урядник, зависимий морально і материяльно від власти, мешкає з реґули в чужім домі, не розуміє навіть того, що значить бути материяльно независимим або принайменче мати власну хату. І ся обставина, що ми не маємо сьвідомої, материяльно независимої кляси, відбиває ся фатально на самій системі нашої орґанізациї. Материяльна независимість мужика вже глибоко підорвана, а політичної сьвідомости ще нема в него. Інтеліґенция має вже національну сьвідомість, але не має традициї ні зрозуміня навіть материяльної ні політичної независимости. Тимчасом, аби яканебудь інституция, яканебудь орґанізация була тревала, треба покласти її на основах материяльних і з тими основами інтеґрально злучити. Нарід стоїть на інституциях. Одиниці смертельні і хиткі як тінь, але інституциї мають бути вічні, тревалїщі від пірамід египетських. Яким чином двигати такі інституциї? Звіт мостиської філії „Просьвіти" саме показує, чим храмає наш поступ, що підмулює, руйнує всякі здобутки культури. Се — нерозумінє материяльної, технічної сторони народнього господарства, нехтованє прав, які володіють житєм чоловіка. Референти їздять по вічах і говорять, доказують, демонструють. Діячі пишуть, переписують ся, аґітують. Читальні читають, потакують і дрімають. Звіти нарікають, відказують і критикують. А тимчасом одна мурована читальня, з поміщенєм на крамницю, комнатою на представленє, на касу Райфайзена, молочарню, говорила би мовою тисяч раз голоснійшою від всяких бесід і відозв, кудою нам іти до тої самостійности.

Перенесуть пароха чи учителя, чи смерть його забере, лишить ся камінь на камени і дах власний зі всею силою і поезиєю, яка творить нове житє, викликує нові змаганя, відроджує давні орґанізациї і заведеня. Се видний здобуток, який перетріває цілі поколїня і не так легко подає ся під рескриптом старостваа навіть намісництва.

Муруймо-ж підвалини під власну культуру, а не лїпім їх з піску, не плетїм з соломи, бо инакше тучі будуть вічно сполїкувати твори рук наших в болото, а ми будем зачинати все звідтам, звідки вийшли перед віками. Ми лишимо ся на власній земли в комірнім, замість стати колись ґаздами у власній хатї".

Справою проводу по читальнях занимає ся звіт мостиської філії „Просьвіти" з р. 1907. Там читаємо:

„Що до проводу по читальнях, то було би дуже пожаданим, щоби ті люди, котрі не мають часу і можности занимати ся енерґічно і щиро справами читальняними, не давали ся вибирати на голови читалень, бо недбалий з якихнебудь причин провід виходить на шкоду не лиш читальням але і їм самим, а нераз і їх станови.

Тут констатуємо, що пересїчно лекше рушити такі читальнї, котрих головами є селяни, як такі, котрих головами є інтелїґенти, а головно тодї, коли читальнї зачинають упадати. Ось чому: 1) селяни між собою много свобіднїйші; 2) вибір селянина головою витворює або заострює в нїм амбіцию і охоту до дбалости о читальню, а також і в инших селянах витворює надію на осягненє в будучности сеї почести, коли на се заслужать; а се витворює і вишколює що раз більше нових сил до праці серед самих мас народа; 3) до селянина-голови кождий член сьмілїйший, і як не дбає про читальню, то кождий член може скорше йому „цьвіркнути" до очий так, що або буде дбати або зрезиґнує з головства і на його місце скорше прийде другий. Інтелїґентови в очи кождий „кадить", а поза очи на него нарікає; 4) виділ філії мусить уважати на те, щоби його припорученя були скорше і точнїйше виконувані і щоби делеґати філій мали більше свободи при люстрациях читалень. А до найнеприємнїйших річий належить люстрованє читалень занедбаних з вини „інтелїґентних голов" і констатованє неладу в читальнях в присутности членів читальнї.

На жаль є богато читалень забагнених лиш з вини і недбалости „інтелїґентних голов". Кілько то разів виділ філії про-

сить і представляє їм, щоби прецінь якось заняли ся упорядкованєм своїх читалень, щоби скликали засїданє видїлу або загальні збори і т. п. Нераз цїлими лїтами нема в читальнї анї засїданя видїлу, анї загальних зборів, анї річних справоздань, анї членських вкладок, анї відповіди на письма і урґенси філії, словом — нїчого. А головами є інтелїґентні люди, що люблять уходити за патріотів так, що нераз дивувати ся треба і розважати над тим, де властиво треба шукати почутя народного обовязку, народної чести і патріотизму. Читальники приходять до філії з жалями і нарікандями, філїя пише — просить, висилає делєґата — просить, даремно! Часом інтелїґент-голова обіцює а відтак лишає ся знова все по давному, голова дальше нїчо не робить анї не резиґнує з головства. І щож в таких случаях робити? Просити — на нїчо не придасть ся, а виступити енерґічнїйше проти неладу і недбальства, то „інтелїґентний голова“ уважає се звичайно за підкопуванє його поваги.

Декотрі знов — головно молодші — інтелїґенти-голови є фалшиво амбітні і уперті, а зіставши головами нерадо підчиняють ся авторітетови видїлу філії, не почувають ся до карности, не повідомляють нарочно видїлу філії про загальні збори своїх читалень, анї не хочуть мати в своїх читальнях делєґатів філії лиш тому, щоби їх „красномовність“ і їх „авторітет““ не блїдли...

Деякі знов інтелїґенти хотячи вдоволити свою амбіцию, дають себе вибирати головою нераз 3—4 читалень у всїх громадах одної парохії, віддалених від себе 5—8 км. Опісля анї в однїй читальни не показують ся і з часом всї читальнї заснїчують ся. Голова виказує в шематизмах велике число членів в кождій читальни, а на завізваня і урґенси філії присилає по довшім часї замість річного справозданя коротку звістку, що нїякого справозданя читальняного дати не може, бо читалень так, як би не було, всї заснїтили ся, народ страшно не дбає о читальню, а він, с. є голова, хоч вічно ломить собі голову над добром читальнї, то одначе не знає, що і як робити, щоби зробити лад в читальни і яким би то способом зробити загальні збори“ і т. и. Инші знов відобравши з почти часописи і книжки для своїх читалень і перевівши цензуру, або зовсїм не віддають їх до читалень або придержують їх цїлими місяцями у себе, а читальники — зовсїм природно — не мають пощо ходити до читальнї, тай читальня упадає. Инші знов приходять, що правда, до читальнї і цїлими годинами відчитують темним,

анальфабетам-селянам „за порядком“ „Діло“, не пояснивши їм через цілий час анї одного слова. Таке читанє — зовсім природно — нудить і страшно мучить темні мозки селян, котрі відтак замість спати в читальни, лишають ся спати у власних хатах. А є і такі дбалі, що в шематизмах виказують читальнї в своїх громадах, хоч там нїколи читальнї не було і доси нема.

Бути може, що повисшими замітками почує ся дехто невдоволеним, хоч ми нїкого особисто не тикаємо. Алеж пробіг не дурім самі себе! Учім ся чести, совісности, солїдности! Робім ся характерним, культурним народом! А сьвідомий фалш і зла воля не є доказом культурности!...

Дехто боронить своєї байдужности і недбалости тим, що „нїчо не дасть ся зробити“. Тимчасом ми з власного досьвіду знаємо, що селянські читальнї можна дуже легко оживляти. Ось возьмім якінебудь пісні історично-патріотичні або церковні. Научім членів читальнї сьпівати такі пісні і пояснїм їм як найдокладнїйше їх зміст, що то були козаки, що вони робили, що то була Січ, чому козаки не знали пана і т. д. Скілько то научать ся члени зі змісту таких пісний, якої сьвідомости, якого духа вони наберуть, скілько енерґії і патріотизму? І все те не заснїтить ся в них, але противно буде раз враз пригадувати ся їм, буде відживати і глибоко в них вкорінювати ся при кождім сьпіваню таких пісень. І самі селяни один другого буде відтак учити тих пісень і буде поясняти їх зміст на вечірках, при роботї, на весїлях, забавах і т. и. Нїхто з членів не заспить в читальни, бо всїх буде бавити ріжнородність, сьпів і наука на переміну. Незадовго всї дїти в селї научать ся сьпівати і розуміти... Все те буде ширити ся від села до села і буде оживляти цїлий нарід, буде його учити відчувати і думати.

Або скілько то тем до викладів можна взяти з історії, ґеоґрафії, астрономії, наук природи, лїтератури, економії і т. д.? Чомуж всего того бояти ся?

Неправда, будьто би не дало ся нїчого зробити в якійнебудь читальни. Ми з досьвіду знаємо, що в кождій читальни можна дуже богато зробити, лиш треба щиро хотїти і знати, що і як робити...

„Що до лихого заряду в читальнях, то далоб ся о тім богато говорити. Тут піднесемо лиш те, що книги дїловодства (як протоколи загальних зборів, засїдань видїлу, книги касові, бібліотечні і т. и.) взагалї — є ведені недбало.

Делєґати філій завважали, що сентименталїзм при приниманю членів виходить читальням на шкоду і є причиною деморалїзациї членів. При приниманю членів в часї засновуваня або загальних зборів читалень буває нераз так, що зважає ся більше на те, щоби як найбільше членів вписало ся до читальнї, а менше на те, щоби члени зараз поплатили членські вкладки. Відтак рахує ся, що читальня має ботато членів, а не зважає ся, що члени є властиво лиш ті, що поплатили членські вкладки.

Дальше завважали делєґати філії, що з читальнї користають часто і не-члени. Се по перше незаконне, а по друге не виходить зовсїм на добро читальнї, бо пощо в такім разї вписувати ся кому до читальнї і платити вкладки, коли позваляє ся йому за дармо користати з читальнї. Так не повинно бути! Нечленам вступ до читальнї повинен бути заборонений!

Дальше завважали делєґати філії, що членські вкладки стягає ся звичайно лиш на загальних зборах читалень. Коли отже загальні збори відбувають ся правильно що року, то читальня має правильний річний дохід. Але в котрій читальни загальні збори не відбувають ся правильно що року, то там і вкладки членські, хоч називають ся річними, не є річні, але півторарічні, дворічні і т. и., відповідно до того, коли будуть слїдуючі загальні збори.

Задля всего того припоручає Виділ філії всїм виділам читалень „Просьвіти“ в повіті, щоби заряджували загальні збори своїх читалень як найправильнїйше що року, і щоби принимали в члени читалень лиш тих, котрі зараз заплатять членську вкладку з гори за цїлий рік.

Було би також пожаданим, щоби редакциї посилали свої часописи читальням лиш так довго, доки пренумерати поплачені, бо сим способом спонукували би виділи читалень до правильного скликуваня загальних зборів і причинили би ся до удержуваня порядку і у себе і в читальнях“.

Збираючи все висше сказане, приходжу до таких висновків:

1) Найперша наша потреба — се з'орґанїзованє нашої інелїґенциї до просьвітно-економічної культурної роботи;

2) При Головнім Видїлї „Просьвіти“ є потрібна окрема просьвітно-орґанїзацийна секция (задача: веденє точної евіденциї філїй і читалень, збиранє від них і даванє їм всїлякого рода інформаций, укладанє для філїй і читалень

річних програм діяльности, ініциятива і принука у виконуваню тих програм і т. и.)

3) Засноване і ведене при Головнім Виділї чи при філїях окремого фонду на будову філїяльних і читальняних домів.

4) Статутарне управильнене і побільшене доходів філїй.

5) Доконечне установлюване сталих повітових люстраторів чи секретарів як просьвітних орґанїзаторів при філїях.

Доперва при такій орґанїзациї можливе:

1) засновуване і люстроване читалень, читальняних крамниць, молочарських спілок, „Соколів“ і „Січий“;

2) уладжуване по повітах ріжних просьвітно-економічних курсів, зборів, викладів, представлень, концертів, фестинів, прогульок і т. и., і орґанїзоване відчитів та викладів на взір людових унїверситетів;

3) уладжуване при філїях складу, достави і кольпортажі видавництв, вандрівної бібліотеки, ріжних підручників, удержуване приладів потрібних до викладів і демонстраций, як ґльоби, мапи, прилади ґеоґрафічні і взагалї до наук природничих;

4) уладжуване при філїях курсів для громадських просьвітних орґанїзаторів, голов і лекторів читалень;

5) засновуване і розвій філїяльних бурс;

6) закладане по повітах досьвідних піль, ведене ріжнородної статистики, посередництво в закупнї і продажи рільничих і господарських витворів, машин і товарів;

7) акция в ратункових комітетах;

8) бюра ріжнородних порад в справах просьвітних, економічних, а навіть і правних;

9) В читальнях належить управильнювати справи проводу, заряду, пильнувати правильного відбуваня загальних зборів, змагати до того, щоби читальнї заступали систематично ведені ріжнородні школи для членів; доходи з читальняних крамниць обертати виключно лиш на цїли культурні, а в першій лїнії на будову читальняних домів; установлювати платних читальняних лекторів; установлювати окружних делеґатів до надзору на 2—5 читалень. *(Оплески.)*

Голос дістає І. Труш до реферату:

Ілюстрация популярних видавництв.*)

Слово ілюстрация належить до тих науково уроблених термінів, яких значіня не випачило уживанє широким загалом. Усе й усюди уживають його правильно. „Свої виводи ілюстрував бесїдник численними фактами із нашого суспільного житя“ — говорить ся про виступ парляментарного або соймового посла; „свій виклад про примінене електротехнїки в практичнім житю ілюстрував професор на специяльних приладах“ — оповідає учасник викладу і „судова росправа виказала, що члени поліциї були від кількох літ в змові зі злодіями та брали від них умовлену частину скраденого майна в готівці, а се одна з ілюстраций російських порядків“ — оповідає подорожний, що вернув із Київа. Піяцька сцена намальована на вивісці корчми, є ілюстрациєю того, що дїє ся в середині будинку, або того, чого-б собі властитель чи підприємець бажав. „Усьміх на товстім лици панка можна було уважати за ілюстрацию його внутрішнього вдоволеня“ — говорить ся принагідно.

Уже із тих фраз, котрі впрочім уживають ся дуже часто, можна виснувати засадниче значінє виразу ілюстрация. Можна-б його здефінювати: Розширенє змісту в реальнїйшім від нього напрямі. І справдї: факти є чимсь реальнїйшим як погляди або інсінуациї парляментарного бесїдника; прилади є чимсь конкретнїйшим як оповіданє або опис ученого електротехнїка; росправа в судовій сали є чимсь реальнїйшим як наприклад „загальне вражінє“ подорожника і т. и. і т. и.

Коли переносимо ся з реального житя в сферу лїтератури і подїлимо її, з огляду на нашу тему, на наукову і белетристичну, до яких специяльно тепер в нечуваний спосіб примінює ся штука ілюстрациї — то виступлять два її, досить індівідуальні типи, які розглянемо для їх кваліфікацийної вартости, бо так творцям як і видавцям, а ще може більше читачам залежить на тім, які ілюстрациї роблять найбільше „вражінє“ і найбільше відповідають цїли. Слова „белетристичний“ і „науковий“ уживаю в найзагальнїйшім і найширшім значіню.

Хтось там вертає із Сагари і хоче подїлити ся з ширшим загалом своїми вражінями з польованя на льви; списує їх, описує способи нагінки, поодинокі ситуациї, своїх товаришів і зві-

*) Реферат поданий автором в скороченю.

рину, яку стрічав по дорозї і на місци найбільших стрілецьких подвигів. При найточнїйшім описї поодиноких моментів і предметів прийде автор до пересьвідченя, що читач не у всїм буде поінформований як слїд. Приходить до переконаня, що рисунок доповнить в значній мірі його оповіданє. І справдї, читач, котрий нїколи не стріляв, а Сагари нїколи не бачив, буде вдячний за рисунки-ілюстрациї, бо вони доповнять недостачі опису словами. Ілюстрациї мальовані поінформують його ще точнїйше, бо будуть близші природи, яку оглядає око. Книжка, що поучає людий про вигляд земної кулї, про її горо- і гідроґрафічний характер, про її фавну і фльору і т. и. є немислима без ґрафічного представленя описуваних предметів, бо тут говорить ся переважно про се, що обсервуємо очима. Бажаємо чогось конкретнїйшого, як опис словами. Малий рисунок пером помагає багато, ще більше красками розмальована карта, ще більше специяльно до оповіданя чи до опису зладжений великий ґльоб, на котрім кожда описана подробиця буде як найточнїйше з'ображена; хотїлиб ми усе бачити на рисунку, про що що йно ми читали. Бажаємо ґрафічного розширеня теми і то по можности як найточнїйшого. Коли ілюстратор вийде поза опис автора і додасть ще дещо від себе — звичайно не знати-мемо значіня з'ілюстрованої подробицї, а зупиненє для здогадів відверне непотрібно нашу увагу від теми. Для ілюстрациї наукових творів можна поставити засаду: Ілюстрация повинна бути анальоґічна з описом і по можности (на скілько се ґрафіка допускає) як найточнїйша.

Здавалоб ся, що ся засада відповідалаб і при оцїнцї ілюстраций творів белєтристичних; її звичайно так понимають ілюстратори, часто навіть на користь для читачів і для гадки автора — але лишень у виняткових випадках. Зараз побачимо, що естетичні вимоги від ілюстратора белєтристичних творів взагалї трохи инакші.

Ілюстрация — се доповненє; доповненє чимсь реальнїйшим, як зміст без неї. Ґрафічна ілюстрация при лїтературі — се допозненє її в напрямі візиї. Се ясне і на тім стоїмо. Усї згодимо ся також, що твір белєтристичний захоплює, а має бодай тенденцию, захоплювати людські почуваня взагалї, так сказатиб говорить до цїлого чоловічого єства — коли науковий твір має звичайно витичену вузшу дорогу інформациї. Тут і ріжниця між двома родами ілюстраций: ограничене поле ілюстратора наукових творів і безмежний простір для ілюстратора творів белєтристичних чи поетичних. Приклад поучить, як се розуміти.

Поет зробив весняну прогульку до Риму, звидїв усї його старинности і околицю, а упоєний надзвичайною красою старинної частини „вічного міста“, найгарнїйшим у сьвітї кладовищем а заразом найпоетичнїйшою дорогою, що зветь ся Via Appia і розкішною широкою Кампанією з видом на гори сабінські, альбанські і на Абручі — написав цикль сонетів. Читач, котрий не був у Римі, не оглядав подібних околиць, надармо буде старати ся відтворити собі точно в уяві хочби з найбільшим таланом написаних мотивів. Забажає звидїти особисто сей шматок землї, а в найгіршім разї переглянути собі альбом фотографічних знимок римських околиць. Бажаням читача іде на зустріч ілюстратор і дає візию описаних моментів. Коли дасть рисунки лишень того, про що співає поет, дасть багато; дасть більше, коли сферу обсервацій поета розширить і уведе мотиви неописані автором, але місця, які з описами безпосередно або й навіть посередно вяжуть ся. Поет і ріжнить ся від ученого тим, що в кождім випадку своєї творчости оперує цїлим своїм чутєм, а у вірші чи слова вкладає усе, що йому приносять і асоцияциї даного моменту. Поет іде дорогою сінтези, коли учений радше задоволяє ся аналїзою. Чому не має іти дорогою поета і його графічний співробітник? Давати як найбільше, є завдачою письменника-белєтриста, давати ще більше в напрямі візиї, а вичерпувати свою тему як найвсестороннїйше, є завдачою артиста-ілюстратора. Дорога поета і ілюстратора одна, бо оба вони артисти. Тут не ограничує ся ілюстратор точністю в напрямі візиї даної теми (як при науковім творі), а іде далеко поза точність з бажанєм розширити рами поета, а саму гадку поглубити за помочию графіки можливо як найбільше. Ілюстратор поеми, наприклад на тему битви на маратонських полях, може збогатити твір не лишень баталїстичними картинами, але може помістити на сторінках книжки — коли уважає, що битва живо описана — наприклад теперішний вигляд маратонських піль з його цїкавими подробицями; може прикрасити книжку родами збруї, якої уживано в тій битві; або навіть дати картини грецького житя того часу чи тієї хвилї, коли битва відбувала ся.

Літературні наукові твори, а навіть белєтристичні основані на великій ідеї, переведені з тонкою обсервацією і великим поглубленєм психольогії не будуть мати принади для широкого загалу, а бодай не будуть нїколи в цїлости зрозумілі і відчуті. Суспільні верстви ріжного степеня образованя і ріжної якости

вродженого інтеллєкту потребують анальоґічної штуки, літератури, отже й ріжного рода ілюстрациї. Є люди, котрі читають лишень найгірші твори, любують ся найпоганійшими ілюстрациями, а все, що добре, є для них чуже або й противне. Спекулянти-літератори і артисти і рід спекулянтів-гандлярів творами штуки знають се і продукують та продають тільки таку літературу і штуку, яка має відповідний покуп. Тримають ся засади: чим гірша тим ліпша. Кермує ними або почутє вродженої низькости або брак почутя гідности. Приличні люди і приличні інституциї не можуть подавати загалови найліпшого, бо були би в своїх бажанях засуджені на смерть; ширити найгіршого не хочуть, бо се не в їхнім інтересі, як аґітаторам за своїми науковими і артистичними поглядами. (Кождий популярний письменник чи артист є властиво аґітатором свого сьвітогляду і своїх естетичних уподобань — культурно-просьвітні товариства, се аґітация par excellence за поглядами певної суспільної верстви.) Лишає ся посередна дорога — компроміс у всїх напрямах, отже й в ілюстрациї. Артист мусить уважати, щоби „не дуже" розширювати рам автора-літератора і уникати „великої" глубини, бо буде незрозумілим, а книжку зробить несимпатичною для загалу. Тут треба знати міру!

Як ілюстрация повинна стояти в тїсній або безпосередній звязи з гадкою автора, так мусить вона що до своєї форми вязати ся в одну гармонійну цїлість з форматом книжки і її розміром, з кольором. взагалї з якістю паперу, з розміщенєм колюмн, вкінци з розмірами і родами уживаних до друку черенок. Тому-то мають ілюстрациї звичайно малий формат; композициї більшого формату розбиває рисовник на орнаментацийні партиї; а коли ходить о ілюстрациї кольорові, не уживає нїколи ярких красок, бо такі стоять в разячій дісгармонії з чорним виглядом друку. Ілюстратор з естетичним смаком — коли ходить о полїхромічні образки — достроює яркі тони до чорної монотонії друку, стинаючи кождій яркій красці її вістрє інтензивности і остроти. Яркі краски, повної сили і інтензивности можливі лишень в такім випадку в книжцї, коли текст грає ролю підрядну. Автор є тодї радше ілюстратор маляра і доповнює мовою його малярські концепциї.

Широкий загал любить інтензивність краски, тим більше, чим сильнїйше она ріже по очах, а з тим мусить числити ся ілюстратор, котрий в імени розповсюднюваня книжки, мусить зважати і на загально пануючий смак. Для ілюстратора попу-

лярних книжок є і в напрямі форми вказана дорога середна. Ідучи за загальним звичаєм нинїшного часу почала і „Просьвіта“ дбати про естетичний вигляд нею видаваних книжок і від двох лїт появляють ся в її видавництвах ілюстрациї. Треба тільки тїшити ся з того кроку; а хоча ілюстрациї не все знамениті, то треба мати на увазї, що при малих фондах, а ще й при браку фахових ілюстраторів у Львові, ще лїпше веденє того дїла є — бодай на тепер — неможливе. Є признаки, що і в тім напрямі стане „Просьвіта“ на висотї своєї завдачі *(Оплески.)*

Провід обнимає М. Галущинський і дає голос о. В. Кальбі до реферату:

Як з'єднувати більше членів для читалень „Просьвіти“?

Як би прийшло ся мірити просьвітний та економічний рух серед нашого народу числом членів наших читалень, — а се подекуди була-б міра відповідна — то дійшло би ся до недуже-то сьвітлих висновків. На 944 читалень, поданих в ювилейнім звітї товариства „Просьвіта“, подибуємо лиш 1 читальню з 686 членами (в Скалї над Збручем), лиш одну читальню з числом 400 членів, 5 читалень з числом над 300 членів, а лише 15 читалень з числом над 200 членів. Прочі читальнї виказують 40 до 100 або мало що висше число членів, а не бракує також читальнї, що ледво 10 членів має у своїм товаристві. Правда, що і у читальнях, що не згуртували при собі поважнїйшого числа громадян, буває досить гарна робота, всеж таки мусимо признати, що видатність роботи видїлів наших читалень була би видатнїйша і справдї більша, коли-б при читальни гуртував ся загал громади, старе і молоде, мущини і жіноцтво для спільного поступу, на дорозї просьвіти і добробуту. Приглядаючись нашим читальням з близька, хочу подїлити ся з Поважаним Збором моїми спостереженями і гадками в напрямі: як з'єднувати нашим читальням більше число членів.

Перш усього, що гуртувало би більше число громадян при читальни, то ясно поставлена цїль заснованя читальнї, ще поки громада до її заснованя приступить, а такою цїлию згідно з §. 1. нашого статута, є просьвіта і піднесенє добробуту громади, у котрій читальня засновуєсь. Загал громади мусить знати, що се, а не що иншого спонукує її передових членів до заснованя чатальнї, що читальня має на

меті служити загалови громади (а не якійсь партиї, хоч би політичній) та що в слід за тим, читальня стремить до того, щоби при собі згуртувати усїх (не лиш якусь партию), щоби з неї всї користали, та що кождий член громади для свого добра і добра найблизшої ріднї повинен бути членом читальнї. Не маловажна, але-ж і не легка річ настроїти так громаду перед заснованєм читальнї, а таке основне підготовленє громади на отворенє читальнї вимагає довшого часу, до чого повинен взятись виділ дотичної філїї товариства „Просьвіта“, конечно при помочи читалень сусїдних громадї, у котрій читальня має ся заснувати. Аматорські театральні вистави, вокальні вечерницї з короткими популярними відчитами, господарські віча або довірочні збори, фантова льотерия і т. п. уряджувані з обдуманим пляном, систематично, доведуть вкінци до того, що заснованє читальнї буде в громадї льокальним народним сьвятом, а нова читальня стане від першого дня на сильних підвалинах — поважнім числї членів. І хоч — як сказав я — таке підготовленє займе чимало часу, то всеж більше просьвітимо громаду основним підготовлюванєм її на заснованє читальнї, нїж лишаючи просьвітну у громадї роботу на борзї заснованій а часами і не симпатичній в громадї читальни, яка не змогла згуртувати при собі навіть всїх національно сьвідомих (не запоморочених москвофільством) членів громади.

Рівнобіжно з підготовлюванєм громади належить завчасу винайти в громадї одиницю — чоловіка відповідного на провідника читальнї. Зовсїм понятно, що наше патріотичне духовенство нїколи не відхиляє ся від обовязку бути душею читальнї, та і сам нарід радо бачить пароха головою читальнї, а читальня з головою-парохом на чолї має в громадї повагу. Алеж — нїкуди правди дїти — досьвід учить, що не кождий парох хоч і прихильний справі має досить енерґії, спосібности часу, а часом — sit venia verbo — і охоти, посьвятити читальни тілько труду, кілько справдї для неї часто жертвувати треба, та і лучає ся иноді, що під головством пароха читальня ледво животїє або і зовсїм „загирила ся“! Буває, що винен тому брак підготовленя громади на отворенє читальнї, однак при добрій воли і старанях мож сю хибу в однім роцї направити. Всеж досьвід учить, що коли сьвященик-парох не чує в собі певности, що буде міг щиро заняти ся читальнею, повинен разом з видїлом читальнї подбати о доброго заступника голови і з ним відразу подїлити опіку над читальнею.

Се парохови не уйме чести нї прихильности в громадї, а члени читальнї, коли лиш будуть бачити у нїм щирого прихильника читальнї, будуть оказувати йому любов і честь, кілько разів бачити будуть його гостем між собою. Не менше важним є добір людий на членів видїлу, на яких по більшій части добирає ся одиниці зовсїм до сего невідповідні. Видїл читальнї, сеж її душа — а як її нема читальня не буде дїяльною, а тодї не приманить до себе богато членів.

Приєднаню більшого числа членів для читальнї пособляти буде також пояснене, що обовязок члена читальнї кінчить ся на його моральнім поведеню і зложеню невисокої членської вкладки. Наші люди часто дають ся під тим зглядом застрашувати, коли їм справи не вияснити. Кождий вступаючий в члени читальнї повинен розуміти, що з хвилею, коли він сповнив сей малий обовязок, від нього товариство нїчого більше не жадає і не має права жадати, а натомість він може упімнутись о свої членські права і о належні йому користи, які по мисли §. 47 г. нашого статута мусять бути помочию і добродїйством для членів товариства, до котрого він пристав.

Чим більше помочи і добродїйства зазнавати будуть від товариства члени читальнї, тим більше громадян згуртує се товариство при собі і обовязком видїлу є дбати, щоби члени читальнї відчували користь з належаня до неї, щоби читальня подавала їм як найбільше і найріжнороднїйшої помочи. Що належить у читальнї заводити корисного для членів, на се вкажуть місцеві потреби населеня та средства, якими розпоряджає видїл. Не можу однак не висказати гадки, щоби Головний Видїл товариства „Просьвіта" озвав ся до дирекций усїх провінціональних наших економічних стоваришень, передовсїм кредитових, щоби вони давали певні полекші членам сусїдних читалень „Просьвіти", так як виєднав полекші для членів товариства у товаристві „Днїстер".

Дальшою принадою до приступленя в члени читальнї буде і нагода в читальни розірвати ся — забавити ся. Коли читальня уряджує товариські сходини для забави, коли дає своїм членам веселї хвилї для покріпленя умученого щоденною журбою духа (і для його облагородненя), то тим самим дає знак, що вона сама живе і що у нїй здорові відносини. А як не приманює нас до себе мертве тїло хоч би і наймилїйшої личности,

а відтручує і застрашує, так не заманить нікого до себе читальня, що не дає ознак здоровля-житя зовсім, або і на пів мертва, а наш селянин чи міщанин, шукаючи по роботі відпочинку-розривки, веселого товариства, з відразою відверне ся від читальні, у якій потреб свого духа заспокоїти не може. Таж річ певна, що до шинку половина людий приходить не для напитку, а для веселого товариства! Нехайжеж се тямить виділ читальні, нехай дасть громаді нагоду у читальні розірватись, нехай дасть її забаву охочу, веселу, свобідну (але благородну), а пристане до неї всьо живе з громади!

Вкінци додам, що нераз потрібні до з'єднаня більшого числа членів для читальні і технїчні способи, але вони загально для всїх читалень не дадуть ся означити. Зі знаних менї, ту і там заприміченых, уважаю за відповідне навести два, які можна загально примінити. 1) З початком року виділові (а є їх 5 і 2 заступники) беруть на себе обовязок придбати читальні протягом 30 днів мале число (приміром по 5) нових членів, а таке саме число ще приєднати через ½ року. Нехай лише голова нагадує від часу до часу виділовим про сей обовязок, а читальня, що з початком року мала 40 членів, буде мати з кінцем року 110, а по 4 літах такої практики число членів читальні дійде до 400, коли сього числа не переступить. 2) Читальня дає від часу до часу вечерниці (чи аматорські представленя) доступні лише її членам. Певна річ, що у громаді найдуть ся і з поза числа членів читальні люди раді бути на сих вечерницях, а на членську вкладку саме того дня не мають стілько гроша. Вони би заплатили радо „вступ", та на сї вечерниці „білєтів" не продають. Тому виділ читальні збере ся перед розпочатєм вечерниць у осібній комнатї і нечленів охочих приступити в члени, щоби дати їм можність бути на вечерницях, прийме в члени, а на членській картї, яку йому видасть, запише квоту, яку сей член при сїй нагоді складає яко рату членської вкладки, а яку він собі приготовив на „білєт вступу". При другій такій нагоді складає сей новий член другу таку рату і т. д., аж поки не заплатить цїлої вкладки, а тодї вже має вільний вступ на вечерниці, доступні лише самим членам читальні.

Тих кілька своїх гадок і спостережень висказав я, бажаючи причинити ся до розвою наших читалень, та маю надію, що переведена над тим дискусия дасть вислїди, які вихісновані причинять ся до розцьвіту наших читалень — огнищ культури і добробуту наших народних мас. *(Оплески.)*

Провід обнимає о. В. Кальба і дає голос І. Боберському до реферату:

Як ми збирали складки на народні цїли досї, а як ми їх збирати повинні.

З огляду на спізнену пору референт відчитав тільки резолюцию:

1) З'орґанїзувати розумно збиранє скадок, щоби повстав зелїзний фонд, під назвою „Народний скарб". Він має постійно рости. Відсотки від сього ненарушимого фонду йшли би на культурні потреби українського народа. Робота над культурою стала би не доривочною, лише пляновою і постійною. *(Принято — Оплески.)*

З порядку читає др. С. Дністрянський свій реферат:

Народна статистика.

Підставою і довершенєм просьвітної, економічної, суспільної та полїтичної орґанїзациї є статистика. Слово „статистика" походить від італїйського „statista", що вказує на те, що статистика була первісно наукою про державу взагалї. Як осібна наука виступає вона що йно в 17. столїтю, але статистичні списи стрічаємо вже в старинних і середних віках. Уже Египтяни мали статистичні списи 3000 лїт перед Христом; далї у Конфуция находимо дати про рільництво, промисл, комунїкацийні средства і податки; Геродот згадує про орґанїзацию провінций, ґрунтові податки, поміри доріг за перських королїв; Греки вели статистику людности, териториї, фінансів і ґрунтових відносин, а Римляни мали такі списи, т. зв. census уже від Сервія Тулїя; за римських цїсарів збирають ся дані про народність, званє та занятє всїх горожан і заводять ся податкові катастри.

Далеко менше значінє мали статистичні дати в середних віках. Вони відносять ся до податків і військової служби.

Одначе анї в старинних анї в середних віках статистика не була пляново з'орґанїзована; статистичні списи не обіймали всїх відносин державного житя, вони були лише принагідні без одноцїльного, систематичного пляну.

Що йно в нових віках, і то аж в другій половинї 17. столїтя, статистика стає обіймати всї области державного житя. Але первісно обіймає вона все, що в державі заслугує на увагу, що

доторкає житя-бутя держави, впливає на добробут в державі, скріпляє або спинює його. Сюди належить ціле державне право і адміністрация, державна політика, суспільна економіка і ґеоґрафія. Одначе чим більше наука звертає увагу на ріжнородні прояви державного житя, чим більше росте научний материял, тим більша є потреба вилучити поодинокі науки із статистики. І так відлучено як осібні науки суспільну економіку, державне право, державну адміністрацию; а для статистики лишила ся тільки статистична метода, яка провірювала прояви державного житя через численє або мірене. Щоби для поодиноких наук про державу створити трівку емпіричну підставу, учені старали ся досліджуджувати поодинокі прояви державного житя на масах, а то через те, що числили і мірили сї прояви у одиниць, щоби прийти опісля до пізнаня мас, на яких стояла держава. Так повстала статистична метода або статистика в тіснійшім значіню. Вона доторкала ся спершу всїх проявів державного житя, одначе вийшла опісля поза рами держави, та приноровлено статистичну методу не лиш до держави, але й до инших збірних проявів приватного житя. Через те вона обняла взагалї всї прояви житя социяльних мас.

На тім стоїть новітна статистика. Вона досліджує социяльні маси через точні досліди їх елєментів дорогою численя або міреня. Вона прослїджує не лиш істноване, але й житє тих мас, — а то дорогою аналїзи й синтези. Аналїзує масу на поодинокі складові частини, придивляє ся кождій складовій части з'осібна — опісля збирає свої поміченя до спільного іменника. З аналїзи виходить, що одиниці, які є безпосередним предметом статистичного дослїду, є дуже ріжнородні, а з синтези слїдує, що чоловік, як частина великої маси жиє після пересїчних статистичних правил. Людські дїланя укладають ся після загальних норм. Вправдї ті правила мають у поодиноких людий нераз виїмки, але коли беремо на увагу загал, с. є. цїлу социяльну масу, що є предметом дослїду, то сї виїмки зникають, а правило висуває ся на перед. Ті правила не є одначе незмінні, але залежать від суспільних відносин даної хвилї.

Така мета сучасної статистики.

Як давнїйше, так і тепер найбільший інтерес має статистика для держави, та й державна орґанїзация придатна найбільше до робіт і уряджень, потрібних до точного зібраня статистичних даних. Численє і мірене поодиноких проявів социяльних мас вимагає великого вкладу працї і плянових

уряджень; треба великого й скомплікованого апарату, щоби перевести статистичні поміченя на одиницях, та звести їх опісля до спільно іменника. Сим вимогам найліпше відповідає готова плянова орґанізация — а таку орґанізацию має новітна держава. Тому найважніїйші статистичні завданя сповняють держави через т. зв. урядові статистики.

Одначе урядова статистика обмежує ся лише до тих материялів, які державі приносять користь, і глядить на социяльні маси лише з точки державної полїтики. Між тим істнують і поза державою такі ґрупи інтересів, котрі для своїх цїлий потребують осібних статистичних помічень, осібної, питомої статистики. А найбільше треба такої статистики там, де ходить о такі социяльні звязки, що в суспільнім житю відграварть подібну ролю як держава. Сюди належить народ. Де держава не дасть народови такої статистики, якої він потребує для своїх цїлий, сам народ повинен подбати о те, щоби виповнити недостачі і справити неточности урядової статистики. Така статистика — се народна статистика в найширшім значіню.

Коли держава представляє тільки одну народність, а инші народности приходять в нїй лише виїмково і то в так малім числї, що не мають спільних народних інтересів, противних інтересам пануючої нациї, тодї державні інтереси не ріжнять ся від народних інтересів, тай державна статистика заспокоює потреби народних мас.

Инакше в державах, що містять в собі кілька народностий з рівним правом до самостійности. Тодї побіч інтересів одноцїльної держави повстають інтереси поодиноких наций. Поруч з державним житєм розвиває ся самостійно народне житє; воно надає социяльній масї осібний характер, тому й вимагає осібних помічень, осібних статистичних дослїдів.

Тому служить народна статистика. Вона повинна народови дати по можности те, що державна статистика дає державі, значить: вона повинна дати вірний образ сучасного народного житя, як державна статистика старає ся провірити всї прояви державного житя.

Цїцеро сказав: Est necessarium nosse rempublicam; ми мусимо перевести на наші обставини й сказазати: „Конечно єсть знати свій народ“ — а дорога до пізнаня народа веде через народну статистику.

* * *

Що дає нам народна статистика? Як збирати народну статистику? — се два головні питаня, якими маємо заняти ся.

Через народну статистику маємо поперід усего пізнати, кілько нас єсть; маємо почислити ся. Ми маємо довідати ся, кілько є одиниць, що належать в данім часї до української народности?

Підставою всякої статистики є статистика населеня, статистика людности. Як хочемо пізнати стан і житє населеня, мусимо спершу пізнати його число.

Хотячи дізнати ся, що треба нашому народови, мусимо в першому ряді пізнати, кілько його є і де він є.

Урядова статистика анї в Австриї анї в Росиї не подає однак точного числа населеня після народности, а вже найгірше випала статистика українського народа.

В австрийській статистицї є вправдї рубрика про т. зв. „розговірну мову“ (Umgangssprache), що має буцїм-то служити до означеня національних ріжниць, але в дїйсности ся рубрика має инакше призначенє.

Щоби віддїлити одну нацию від другої, треба розібрати і провірити всї чинники, які містять ся в понятю народности; тому „розговірна мова“ не може бути одинокою основою народности. Розговірна мова, се мова, якою послугують ся одні в розговорі з другими; тут не ходить о характерні прикмети тої особи, яка говорить, але особи, з якою вона звичайно говорить; розговірна мова, се не мова, якої уживає хтось як член якоїсь нациї, але мова, якою хтось послугує ся тому, бо вона найбільше приступна його окруженю, бо з найблизшим окруженєм може нею найлекше порозуміти ся. Для Українця, що живе прим. в Німеччинї, розговірна мова нїмецька, а про те він ще не Німець.

Пануюча наука признає тому, що з розговірної мови не можна ще пізнати народности. Вона склонює ся натомісць до сего, щоби пізнавати народність після рідної, матїрної мови. Сеї засади придержує ся м. и. статистика росийська і угорська.

Правда, що через рідну, матїрню мову можна доволї вірно означити, до якої народности хто належить. Одначе і вона не дає зовсїм трівких основ до розвязки сего питаня. Матїрня мова вправдї дуже важна крітерия народности, але не одинока та не конечна. Досьвід і істория поодиноких наций виказує, що можна належати до якоїсь нациї, хоч уживає ся иншої матїрної мови. Тому матїрня мова не все вистарчає.

Понятє народности взагалї вельми скомплїковане. В ньому перехрещують ся з собою ріжні обєктивні та субєктивні моменти, що комбінують ся ріжно з собою; проте завданє статистики є прослїдити ті елєменти і на підставі точних помічень прийти до сталих, трівких вислїдів.

Не досить одного питаня, треба ставити кілька питань, а то в кождій родинї з осібна:

1) яка рідна мова всїх членів родини?

2) якої мови уживають вони звичайно в розговорі з другими? — і чому?

3) якого віроісповіданя придержує ся голова родини і инші члени родини? чи вони змінили віроісповіданє; хто з них, коли і чому?

4) при мішаних подружах греко-католиків з латинниками, чи обі сторони послугують ся у взаїмнім відношеню українською чи польською мовою?, якою мовою послугували ся перед заключенєм подружа?, в якій мові виховують діти?, чи і з якої причини наступила зміна бесїди, в якій одна сторона з другою порозуміває ся?

5) чи і о скілько беруть участь в лїтературнім та полїтичнім житю нациї?

6) чи вони здавна осїли в даній оселї, чи привандрували і як давно оселили ся в даній місцевости?. Через вандрівку асимілюють ся нераз члени одної нациї на користь другої нациї, серед якої жиють. Се буває нераз у другім або третім поколїню. Тому треба прослїдити, чи вони змінили свою рідну мову, і для чого, чи переняли звичаї тої нациї, серед якої жиють; чи й зі своєю ріднею (дїтьми, внуками.) уживають польської, зглядно української мови?. Важне й те, чи еміґранти утворили осібну оселю, чи оселили ся в невеличкім числї серед населеня другої нациї?. Як ішов асиміляцийний процес?

7) Дуже важний, але не одиноко рішаючий момент є признанє до певної народности. Але таке признанє може мати тільки значінє у зовсїм сьвідомих членів нациї. У несьвідомих не може се рішати. Взагалї що-до особистого признаня, треба пізнати й мотиви тогож. Лише трівкі арґументи входять тодї в рахунок; та коли-б показало ся, що признанє дотичної особи не було вислїдом внутрішного переконаня, але пр. хвилевої аґітациї або чогось подібного, то субєктивне признанє тратить усю підставу.

По списаню відповідий на сї питаня в поодиноких родинах означує осібна комисия знавців приналежність списаних осіб до певної народности. На сих даних мав би оперти ся трівкий народний катастер. Сей катастер мав би велике полїтичне значінє, бо з хвилею здійсненя ідеї народної автономії міг би бути підставою розділу української нациї від польської на австрийській теріториї.

При списуваню народностий відіграє важну ролю поділ членів народу після станів і званя. Народна статистика повинна собі поставити задачею, зробити точний спис нашої народности після трьох катеґорий: інтелїґенциї, міщанства і селянства. А з осібна що-до інтелїґенциї повинна ся статистика подавати не лиш ріжне званє або занятє, але імя і прізвище та місце осїдку. В нинїшній добі нашого розвою мусимо дорожити кождою інтелїґентною силою і пізнати їх точно, щоби ужити всього впливу на спожиткованє кождої такої сили на услуги народа. Доповненєм сего було би точне списанє народних і просьвітних орґанїзаций разом зі списом членів, які там належать.

Друга галузь народної статистики служить економічним цїлям народа; се економічна народна статистика. Вона повинна обняти всї области економічного житя, о скільки не можна користувати ся дотичними датами урядової статистики. Найважнїйшу ролю для нашого народа відграє т. зв. аґрарна статистика. Сюди належать усї економічні питаня з житя нашого селянина. Урядова аґрарна статистика не дає повного образу про економічний стан селянства взагалї, а тим менше про економічний стан українського селянина. Проте завданєм народної статистики повинно бути доповненє сих браків і приноровленє загальних урядових вислїдів до українського селянського населеня. Із великого числа питань виймаю на разї два найважнїйші питаня: питанє парцеляциї і питанє точного опису селянського житя після поодиноких осель. Народна статистика повинна заняти ся точним виказом парцеляций, які в нас перевели ся від часу парцеляцийної доби, під якими услівями наступало закупно парцель, яка цїна купна, хто парцелював і хто набув на парцеляцию, головно чи автохтонне українське населенє, чи чуже, і з відки спроваджене? Що-до другого питаня, то згадує про нього вже др. Іван Франко, покликуючи ся на т. зв. „подворное описаніе“ российської земської статистики. Він уявляє собі такий опис села хата за хатою ось як:

„Чоловік з деяким науковим підготованєм (сільський учитель, сьвященик) іде в вільних хвилях у село, обійстє за обійстєм, подає хоч би самим примітивним способом (метром) широкість і довготу обійстя, нотує, чим і як воно обгороджене. чи є при ньому садок (подає число й якість дерев), чи й які господарські будинки (їх розмір, вигляд, стан, чи нові, чи старі, пошиті, під дахом і т. д.) і що в них містить ся (тут уже буде подано й число, якість, по можности й ціна худоби, дробу і т. и.). Приступає до хати, мірить її з надвору, подає опис і розмір її частий (сіни, комірки, тік, хлївці, взагалі, що прибудовано до неї) і головно її мешкальної части, розмір печи, високість стелї, комин, розмір і опис вікон (чи одноцільні чи кватерові), ліжок, лав, число горшків і иншої посуди; при описї шопи додасть опис воза, саний (коротко схарактеризувати лише катеґорию: віз кований або старосьвітський, так само сани, плуг, борони і т. и.). Потім зверне увагу на жильців: кілько їх (імя і прозвище), хто вони (батько, мати, дїти, слуги, комірники), кілько їх спить у хатї, хто в стайни або в стодолї і т. д. Від господаря або господинї розпитати, кілько мають поля, в кількох частках, як управне, кілько засївають жита і инших родів збіжа, по яким цїнам купують або продають, кілько довгу, який стан здоровля їх самих і челяди, кілько заробляють з боку, де й які заробітки знаходять, які податки платять і звідки беруть гроші на них і т. д. Все те позаписувати на місцї, з живих уст, не спускати ся на память, кожде обійстє в окремий зошитець, де можна додати рисунки, хоч би й прімітивні, з розмірами, репродукциями орнаментів, старосьвітських приладів (замків, каганців, вирізок та написів на дереві і т. д.). Чим повнїйший буде такий опис, чим більше буде додано до нього пояснень, оповідань членів родини про їх житє, пригоди, хороби, заробітки, свари з сусїдами і т. и., тим лїпше; все те хоч не буде безпосередно належати до статистики, але служитиме до оживленя статистичного образу, надасть йому живий кольорит та заразом дасть богатий материял для етноґрафа й економіста.

Такі описи позволять вглянути в житє і в душу селянина і розвести помічну акцию на велику скалю. Знаючи через те точно стан наших селян, з'умієм легко потворити нові підстави для двигненя селянського добробуту на нашій земли".

Подібною дорогою повинна поступати народна статистика, о скілько вона доторкає ся економічного житя-бутя нашого міщанства і нашої робітничої кляси. Лише через те, що пізнамо

точно реальні підстави їх дотеперішнього розвою, з'уміємо приступити до їх народної орґанїзациї, коли не забудемо, що найголовнїйшою основою народної орґанїзациї єсть трівка економічна підстава розвою всїх суспільних кляс.

Дуже важну галузь економічної статистики обіймає торговельна й промислова статистика. Наша народна статистика повинна обняти розвій всїх торговельних й промислових інституций, кредитових кас і т. д., повинна старати ся через розпізнанє реальних даних пізнати, який рід торговлї або промислу в даному місцї дав би ся примінити, і розвести в сїм напрямі дальшу дїяльність. Нема сумнїву, що трівкою підставою такого розпізнаня будуть описи сел хата за хатою, про що ми вже згадували.

Ще кілька слів про просьвітну статистику. При списуваню населеня після народности мусить народна статистика зазначувати також рівень просьвіти поодиноких осіб, та з осібна велику вагу прикладати до основної а вірної статистистики анальфабетів після народности. При тім треба виказувати також причини анальфабетизму, чи стан дотичної народної школи, чи невідрадні маєткові відносини. Дуже важна була би точна статистика фреквенциї до народних шкіл після народности, яка була би коректурою і доповненєм урядової статистики. До сего прийшов би врештї точний опис народної просьвітної орґанїзациї.

Врештї народна статистика повинна служити також чисто полїтичним цїлям; одначе сего питаня не розводжу тут осібно, о скілько полїтична статистика виходить поза обєм дїяльности товариства „Просьвіти".

Збираючи дотеперішні виводи, констатуємо, що народна статистика має два головні завданя: 1) спис народности після її приналежности до станів і кляс суспільних, просьвітної та економічної сили; 2) подрібний опис сел для точного пізнаня житя-бутя наших селян, подрібний опис житя нашого міщанства.

В сих двох напрямах мусить розвивати ся акция товариства „Просьвіта", до якої може її бути також помічне Наукове Товариство імена Шевченка. Перевести се важке дїло в дїйсність може лише товариство „Просьвіта" при своїй орґанїзациї. Воно мусить одначе подбати о те, щоби спонукати всїх членів для осягненя сеї цїли. Кождий сьвященик, кождий народний учитель, кождий академік, взагалї всякий член „Просьвіти", що причислює ся до інтелїґенциї, повинен взяти на себе обовязок, брати чинну участь для зібраня народної статистики. Товариство

„Просьвіта“ повинно крім сего подбати о повітові комітети для надзору.

Верховна управа всеї акциї мусить припасти Головному Видїлови товариства „Просьвіта“ у Львові.

На сїй основі ставлю отсю резолюцию:

Перший просьвітно-економічний конґрес у Львові припоручае Головному Видїлови Товариства „Просьвіта“ у Львові підняти плянову акцию в справі веденя народної статистики і виготовити відповідні квестіонарі — та взиває всїх тих членів, що стоять в лучноси з народом. аби не жалували трудів для найскорійшого переведеня акциї *(Оплески).*

З черги читає І. Крипякевич свій реферат:

Народні бібліотеки.

При обговорюваню бібліотек, треба поставити наперед питанє, яке місце займає книжка між способами, котрими бажаємо піднести духову культуру народнїх мас. Найголовнїйші такі способи є три: а) театральні вистави, б) виклади, розмови і відчити, в) книжки, часописї, бібліотеки.

Із них перші два — театр і виклади повинні-б мати найбільше значінє: аматорські вистави найбільш плястично і приступно, бо живими образами, кидають наші ідеї перед народ; менше плястичний є вже виклад, хоч би при нім користувати ся помічними способами, як малюнки, сьвітляні образи — але й тут добрий прелеґент з'уміє лишити вражінє у слухачів. Оба сї способи ширеня просьвіти важні також тим, що можуть мати вплив відразу на широкі круги, між иншим і тих, що не вміють читати і не можуть образувати ся з книжки. Але на жаль і театр і виклади у нас рідко де можливі. Аматорські вистави тяжкі до переведеня вже ізза недостачі більшого числа інтеліґентних сил в данім місци; лиш в деяких центрах від часу до часу можливо дати представленє. Значно доступнїйші є виклади, хоч і тут часто стає на перешкоді брак прелеґента, часом навіть і льокалю до викладів. В більшости випадків лишаєть ся до розпорядженя тільки третий просьвітний спосіб — книжка. Сей спосіб ширеня культури стрічає також немалі перешкоди: він обмежаєть ся лиш на невеликий процент тих, що вміють читати і читають добре: анальфабети тільки посередно, при помочи другого можуть ним користувати ся. Але за те має за

собою і деякі користи: передовсім при нинїшній дешевости книжки невеликим розмірно коштом можна зложити гарну бібліотеку; в кождім разї бібліотека коштує менше як уряджене театральної вистави, спроваджуванє прелєґентів. При тім читанє книжок має велике педаґоґічне значінє: книжка вимагає більше інтелєктуальної працї від читача як слуханє викладу — і через те більше образує; далї, виклад або театральна вистава лишає будь що будь лиш поверховне знанє; поглубити предмет можна тільки при помочи книжки. (Найлїпше очевидно, як всї три способи йдуть разом і доповняють себе, тодї й успіхи найбільші).

Зрозуміла річ, що всї товариства для народа ставлять бібліотеку між найважнїйші точки своїх статутів: маємо бібліотеки при читальнях „Просьвіти", „Народних Спілках", „Волях", „Січах", „Соколах" і т. и. Але щоби ті бібліотеки стояли дуже сьвітло — не можна сказати. Причин є богато.

Наші бібліотеки є односторонні вже при самім заложеню і то так завдяки інституциям, що їх закладають, як і приватним особам. Дуже богато бібліотек має в своїй основі книжки даровані „Просьвітою". Видавництва „Просьвіти" мають дуже нерівну вартість. — Складав ся на них період 40 літ, вони переходили найріжнороднїйші стадиї нашого житя, ріжні напрями в товаристві, руки ріжних редакторів і авторів; і хоч не можна закинути тим людям браку доброї волї, але дуже часто пробиває з видань недостача якоїсь одноцїльної програми, незнанє потреб народа, часом незрозумілий острах перед живійшими справами і питанями. Над фактами розводити ся не треба: занадто добре звісно, які наслїдки могло мати се, як пр. безземельні халупники діставали фахові порадники, як управляти рілю; або хлопці-школярі почали студіювати, як виховувати немовлята; або ціле село було засипане порадниками для крамарів і т. и. Нема потреби розводити ся над тим, бо новійші виданя „Просьвіти" і що до змісту і що до форми незвичайно корисно поправили ся. Але при закладаню бібліотек давні гріхи все ще відбивають ся: на початок посилає „Просьвіта" кождій читальнї якраз великий процент старих видань, котрих ще не змогла позбути ся. Як куріоз піднесу, що до нинїшнього дня розсилаєть ся книжка „Розскази про сили природи" з 1873. р., для загалу неприступна хоч би тим, що друкована ще етимольоґією і кирилицею; не входжу вже в се, чи ся книжка, колись дуже цїнна, тепер не перестаріла що до змісту.

Про „Просьвіту" говорю для прикладу: инші просьвітні товариства грішать такими самими способами. Ще гірше стоїть справа з ріжними приватними дарами. Ріжні добродії, щоби мати на сумлїню патріотичне дїло, пхають до читалень все, що їм заваджає в хатї; часом книжка така незаймаюча, що її властитель не міг порозрізувати карток, а дає її до сїльської біблїотеки, бо мовляв, все таки знайдеть ся хтось, що її прочитає. Рідко хто усьвідомив собі сей преважний прінціп просьвітної роботи, що не досить дати книжку народови, але також треба давати корисну книжку. Нудна книжка нїколи не заохотить до читаня.

Поза тими дарами біблїотека має побільшати ся заходами товариства (читальнї, „Сїчи" і т. и.) Тут передовсїм важне питанє, звідки далї комплєтувати біблїотеку. Наша популярна лїтература має ще богато прогалин, місць зовсїм нерушаних; але в цїлости на початок вона дає досить повний збір книжок. Хиба є в чім иншім — в тім, що в тій лїтературі дуже трудно з'ориєнтувати ся. На ганьбу наших книгарень і просьвітних товариств треба сказати, що до тепер ще не маємо хоч би примітивного спису популярних книжок. Що найбільше в пресї є оповістки на нові книжки; але відповідну рекляму стрічаємо рідко, про систематичні рецензиї не говорити. Навіть „Письмо з Просьвіти" не здобуло ся дотепер на які-небудь огляди популярної лїтератури. Кольпортаж не так завдяки неприхильним законам, як більше ізза нашої недбалости не з'орґанїзована і тільки два-три центри мають свої книгарнї. Справа стоїть гірше, як видаєть ся; нпр. коло Львова в одній читальнї „Просьвіти" не було роками нї одної української часописї, бо видїл читальнї не знав, як її роздобути (повторю — се було коло Львова!) А книжку роздобути ще тяжше; хоч часом і прийде нова книжка, часто буває неінтересна і тільки знеохотить читачів.

Побіч тих хиб і недостач, що лежать в популярній лїтературі і її розширеню, дуже часто є вина і в самім товаристві (читальнї), що має біблїотеку в своїх руках. Наші сїльські товариства є звичайно дуже непрактичні і не уміють роздобути фондів на книжки, так само як на инші потреби; ще гірше, як при непрактичности стрічаємо ще брак доброї волї, рівнодушність для просьвітної справи.

Коли біблїотеку тяжко здобути, то ще тяжше удержати її в порядку. Дуже часто трафляєть ся, що біблїотекар в сїльській

читальні неграмотний; коли вміє читати, то рідко знає, як вести бібліотеку: часто не має понятя про таку звичайну річ, як се, що треба списати книжки і тримати їх під ключем, що як позичає книжку, повинен її записати і т. и.; сумні епопеї можна-б писати про те, як читальняні книжки уживають ся до прикриваня горшків, як нищать ся в кишенях бібліотекаря, як подерті і без карток валяють ся по печах..,

Найголовнійші хиби наших бібліотек містять ся отже в отсім:

1) при закладаню бібліотек не вважаєть ся на відповідний добір книжок;

2) нема катальоґів популярних видань і нема відповідної кольпортажі;

3) бібліотекарі не мають достаточного образованя до веденя бібліотек.

А поза тим загальна наша хиба, що ми за мало студіюємо нарід і його потреби і за мало маємо самі того, що требаб дати масам...

Реформа просьвітної роботи повинна зарадити всім тим недостачам.

Наперед потрібна хоч загальна програма, в якім напрямі маємо складати бібліотеки. Дотепер є так, що кождий, хто закладає народну бібліотеку, або просто без вибору дає до неї книжки або вибирає їх по своїм смаку, не все щасливо. Кождий знає, що неможливо дати масам все, що маємо самі, бо раз — не все підходить під уровень інтеліґенциї читача з народу, не все є приступне, а далї — сей читач не все має час читати багато. Треба йому бібліотеку уложити так, щоби не потрібував тратити енерґії на другорядних річах, але щоби йому відразу діставало ся до рук все найважнійше і найгарнійше — все, що найкоротшою дорогою зможе зробити з нього сьвідомого громадянина-Українця.

Докладну програму, що відповідалаб сїй метї дати трудно. Найзагальнійше кажучи, бібліотека повиннаб складати ся: перше, з книжок з ширшим змістом для всїх читачів; друге, із спеціяльних фахових книжок. Заводові віддїли подекуди лекше зложити як загальний; чи книжки господарського змісту, чи медичні, чи правничі підручники, чи бібліотеку для театру, хору і т. и. — все те відповідний специяліст зможе зложити в цїлість. Далеко труднїйше уложити суцїльний і повний загальний

відділ книжок, що цікавилиб рівно всїх читачів. В нарисї представляю собі так поділ і степеноване лїтератури:

1) Белєтристика: оповіданя, повісти, казки, вірші; вони мають заправити початкуючого читача до читаня і для того передовсїм мають бути інтересні. Познакомляти читача з ріжними типами людий, розбудити інтерес до ріжних людських стремлїнь, радостий, болїв. Дуже часто популярна лїтература має побіч своєї артистичної мети також тенденцию — національну, клясову і т. и.; богато тем бере також з минувшини, історії рідної чи чужої; се робить белєтристику переходовим степенем до инших відділів.

2) Істория рідної землї-України, се найважнїйший спосіб національного вихованя народа: малюючи спільну долю в минувшинї, істория зміцнює солїдарність між членами нациї в боротьбі за будучність. При тім істория дає все загальний, ширший образ людських відносин в якімсь моментї, через се приготовляє до зрозуміня більше складного теперішного житя.

3) Громадянські справи в теперішности: національні, культурні, суспільні, партийні і т. и.; сей відділ має дати вказівки, які тепер відносини, які їх хиби, як їх поправити, до чого стреміти. В звязи з тим стоїть пізнанє чужої культури.

5) Природа: залежність і звязок чоловіка з природними умовинами.

Такі справи — говоримо се дуже загально — мав би обіймати відділ бібліотеки для всїх; поза тим інтереси читачів вже індівідуалїзують ся і їх заспокоять специяльні відділи. Книжок, що підходилиб під сю програму є у нас значне число; але вибрати з них найгарнїйші можнаб аж тодї, як би знали всї ті книжки, як би був у нас повний каталоґ популярних видань (розумієть ся не лиш з Галичини й Буковини, але й з рос. України). Такий каталоґ мусить бути подвійний. Один — науковий, в котрім булиб зібрані критичні рецензиї на кожду книжку, вказував би хиби та добрі сторони, оцїнював з погляду на ідейність, науковість, популярність; сей каталоґ був би порадником передовсїм для авторів і видавцїв, показував би, як писати книжки для народа; він ввів би якусь систематику в популярну лїтературу, бо тепер на деякі теми є аж за богато книжок, инші зовсїм нерухані. Проби таких каталоґів є вже на рос. Українї як „Что читать народу“, Дорошенка „Народная укр. лїтература“, Грінченка „Перед широким сьвітом“. Другий каталоґ був би підручний для бібліотекарів; він дїлив би книжки на

ріжні ґрупи (белєтристика, історія, природа, правна порада, публїцистика, господарство і т. и.) і для кождої книжки давав тільки зміст і коротку замітку, чи книжка легка чи тяжка до читаня, чи добра для початкуючого чи для очитаного і т. и. Бібліотекар з авторитетним катальоґом в руці не купував би книжки на слїпо, але знав би вже наперед її зміст. Се улекшилоб роботу на половину і знаменито підпомоглоб бібліотеки.

Такі катальоґи очевидно треба доповняти, чи систематичними замітками в пресї, чи специяльними додатками. Особливо важне се для бібліотекарів; в популярних часописях, (специяльно в „Письмі з Просьвіти“), треба утворити постійний бібліоґрафічний відділ, де булаб згадана і оцінена кожда нова книжка. Крім того у власнім інтересї видавцї повинні реклямувати ся ліпше як до тепер; богато книжок пропадає для ширших мас через се, що не були добре зареклямовані.

Бібліотека, хоч би була найгарнїйше з'орґанізована, мусить підупасти, коли нема образованого бібліотекаря. Длятого велику вагу треба класти на се, щоби при самім заложеню бібліотеки поставити інтелїґентного і сумлїнного бібліотекаря. Найліпше як бібліотекарем стане інтелїґент; коли се неможливе, бібліотекаря з народу треба добре повчити, докладно ввести в його функциї. Бібліотекар передовсїм повинен добре читати і писати (на жаль стрічають ся ще бібліотекарі-анальфабети!) але се лиш minimum. В дїйсности повинен знати добре свою бібліотеку, щоби знав, що якому читачеви поручити до читаня: бо тільки тоді книжка буде сповняти своє завданє. Повчити треба докладно, як завести катальоґ. Що в богатьох бібліотеках нема до тепер катальоґів, в тім й по части вина тих, що закладають бібліотеки, що не заведуть відповідних книг; вина й „Просьвіти“, що не видала друків на бібліотечні книги. Треба бібліотекареви ясно представити, яку велику відвічальність має, коли бере на себе бібліотеку — публичну власність; як пильно має дбати, щоби та власність не меншала, записувати кожду позичену книжку. Навчити треба пильнувати урядових годин, енерґічно стягати книжки з позичаючих, вважати, щоб книжки не нищили ся. Треба завести в читальнї пильну контролю бібліотекаря. Бібліотекар має дбати не лиш о се, щоби удержати бібліотеку в цїлости, але також доповняти її новими книжками; повинен стежити за новими книжками в часописях; як зладимо взірцевий катальоґ — робота бібліотекарів буде улекшена. Часті і сумлїнні люстрациї бібліотек можуть

тільки піддержати біблїотеки; біблїотека так само як каса дуже легко „заснїчуєть ся“.

Біблїотекар повинен дбати і о фонди для біблїотеки; в видїлї читальнї все запевнити собі відповідну суму на книжки. Побіч того треба й иншими підприємствами стягати гроші: деякі читальнї обертають на біблїотеку дохід з буфету; инші від позиченої книжки беруть маленьку оплату нпр. 2 сот.

Всї ті замітки на адресу біблїотекаря треба видати як специяльну інструкцию; але найголовнїйше показати все на дїлї, при заложеню біблїотеки і при кождій люстрациї.

Біблїотекарі-інтелїґенти мають ще одно важне завданє: збирати відзиви читачів про книжки. Можна се робити в дуже простий спосіб в формі питань: чи подобала ся книжка, чи нї й длячого? Сї замітки треба записувати і зазначувати, від кого йде критика: від старшого чи молодшого, мущини чи жінки, образованого, богатого чи бідного і т. и.

Лиш в такий спосіб можна пізнати, які книжки приходять найбільше під смак народови і якою дорогою найлекше передати масам те, що маємо найгарнїйшого. (Дуже інтересні замітки до сеї справи дає Грінченко „Перед широким сьвітом“.

До тепер все у нас водило ся, що біблїотека звязана з якимсь товариством, читальнею; народнїх біблїотек-позичалень як самостійних институций доси у нас не було. Все закладаєть ся наперед „читальня“ (в дїйсности клюб чи забавове товариство) і воно аж потім закладає біблїотеку. Тимчасом пр. в „Tow. Szkoły ludowej“ витворила ся инша практика: там наперед все закладають позичальню книжок, а потім довкола неї витворюєть ся з позичаючих товариство, читальня. Не можна відмовити рациї і такій методї: люди, котрих получило в читальню попереднє дїйсне читанє книжок, будуть з собою мати лучність в висшій мірі, як ті, що лучать ся в товариство, не будучи перед тим в нїяких відносинах. Позичальнї важні особливо там, де не можна заложити повної читальнї пр. по містах, де о льокаль трудно, а лекше помістити біблїотеку в приватнім мешканю, так само в селах спольщених або або з москвофільським характером. Де нема сил до заложеня укр. товариства, книжка своєю тихою а глубокою роботою може богато доброго зробити.

Не пробувано у нас завести й тзв. рухомих або летючих біблїотек. Орґанїзация їх така: просьвітний центр (пр. філїя „Просьвіти“) орґанїзує кілька невеликих біблїотек і кожду

таку бібліотеку позичає на реверс читальні; по якімсь часї читальня прочитавши книжки, віддає їх через філїю иншій читальні, а сама дістає нову. В такий спосіб в якімсь часї бібліотека обходить цїлий округ.

Дуже гарно булоб, як би при бібліотеках були й невеличкі книгарні, що малиб на складї дешеві книжки і продавали їх позичаючим. Публична бібліотека повинна давати товчок, щоби творили ся приватні бібліотеки.

Резолюциї:

Поручаєть ся Головному Видїлови Тов. „Просьвіта“: 1) видати порадник для бібліотекарів, як вести бібліотеки: 2) заводити нові роди бібліотек: а) самостійні позичальні, б) рухомі (вандрівні) бібліотеки. *(Оплески.)*

Комітет вибраний для упорядкованя резолюций першої ґрупи (просьвітно-видавничої) подає до затвердженя комісиї резолюциї до рефератів: дра Е. Калитовського, дра С. Томашівського, дра І. Брика і К. Малицької. Всї ті резолюциї принято en bloc без дискусиї.

Принято також отсю резолюцию дра С. Томашівського:

Поручаєть ся Головному Видїлови Тов. „Просьвіта“, щоби в порозуміню з нашими духовними властями, просьвітно-науковими й економічними институциями, скликав анкету для обговореня справи переміни юлїянського календаря на григориянський.

С. Береза звернув ся з зазивом, щоби нашу академічну молодїж анґажувати до просьвітно-орґанїзацийної роботи серед народа.

О. І. Гарматій домагав ся, щоби „Просьвіта“ видала для широких кругів народа „Панські жарти“ І. Франка, що причинить ся дуже до розбудженя національної і горожанської сьвідомости.

По сїм засїданє Секциї просьвітно-орґанїзацийної комісиї І. заперто о год. 2. мін. 30. пополудни.

Секция просьвітно-орґанізацийна.

Комісия II.

Зредаґував *др. Іван Брик.*

Засїдане дня 1. н. ст. лютого, о 3-тій годинї пополудни.

Присутних учасників близько 200. Засїдане комісиї відкрив представник Головного Видїлу др. І. Брик. Провід в нарадах віддано дру Е. Олесницькому, дру О. Колессї і дру С. Днїстрянському. З огляду на заяву дра Е. Олесницького, що на нарадах слїдуючого дня присутним бути не може, вибрано до проводу на слїдуючий день рад. І. Кивелюка.

Голова др. Е. Олесницький дає голос І. Рибчаківній до реферату:

Народні забави та ігрища. — Роля жіноцтва в розбуджуваню товариського житя на селї.

I.

Кожда одиниця без огляду на своє суспільне становище може і повинна відповідно до своїх сил брати участь в роботї над відродженєм свого народу. Жадної верстви не можна легковажити, а тільки на основі розумного подїлу народної роботи, обнимаючої усї верстви народу, можна працювати з успіхом, та прискорити зріст народної будови. — Вже від сїльських дїтий треба зачинати вихованє поколїня на добрих народних робітників. А се дуже важна річ, — бо до чого привикнуть і в якім дусї виховають ся дїти, така виросте молодїж, такі вкінци будуть і ґазди-батьки та ґаздинї-матери. А від когож мають научити ся дїти чогось доброго, а особливо де і від кого

мають набрати любови, пошани і привязаня до всього, що гарне, а рідне. Поміч інтеліґенциї є ту безуслівно потрібна. Наші школи лиш дуже рідко сповняють сю задачу, бо вони не обсаджують ся своїми людьми, а чужі — звичайна річ — не вщеплять у серце дитини любови рідного народу. Народне, сьвідоме і патріотичне вихованє, якого не дасть сільській дитині анї дім анї школа, може і повинно доповнити інтеліґентне жіноцтво на селї, а іменно, учительки, жінки та доньки сьвященників, а також жіноцтво міське, що пробуває в літї на селї. А в тім напрямі зроблено у нас досї дуже мало, а властиво нїчо. Причини — се легковаженє такої незначної роботи, незнанє, як брати ся до неї, а вкінци упертий а дуже шкідливий погляд, що інтеліґентній жінцї не слїд зближити ся до хлопських дїтий і жінок. Здемократизованє нашої суспільности і досьвід повинні тепер сї причини усунути. Досьвід учить, що всяка робота починана від старших селян йде дуже трудно і пиняво. Треба проте починати від дїтий, а одинокий спосіб привязати до себе дїтий і згуртувати їх разом — се забави і ігрища. До того маємо уже тепер добрі підручники проф. І. Боберського та досьвід і успіхи роботи на сім поли львівського „Сокола“ та „Січий“. Хто не знає сільських дїтий і ними не займається ся, той не в силї поняти, який то вдячний материял для працї. Через ігрища і забави можна в тих дїтях усунути много негарних навичок, а натомість вщіпити в них наклін і замилованє до доброго і гарного. — Наш нарід має вправдї свої питомі традицийні забави, але не одну з них треба викорінити, як зі зглядів гіґієни шкідливу — і неестетичну, а се стане ся через правильні дїточі забави в недільні і сьвяточні пополудня. Розумієть ся, що перший раз треба заповісти в церкві чи читальни, де і коли дїти мають зійти ся, а пізнїйше се так увійде у їх звичай, що не тільки дїти, але старші як маком вкриють місце забав. — На початок треба вибирати вправи легкі, як пр. вуж, кіт і миш, море, зелїзниця, дрібушка, міст; пізнїйше, як наберуть уже вправи і зручности, вводить ся чим раз труднїйші і більше скомбіновані вправи як: третяк, подорож, ніч і день, пташник і инші. Щоби забаву зробити приємнїйшою, треба в перервах учити народних пісень, а мушу додати, що забава без сьпіву і для малих і для старших стає ся нудна і неінтересна. Треба старати ся з цїкавійших дїтий виробити провідників забав, а се при їх зручности приходить легко. Маючи вправних провідників, треба дїтий подїлити на части і кождій з них визначити забаву, відповідну вікови учасників. — В довших

перервах можна з дітьми говорити про пожиточні річи, та цікаво і приступно розказувати події з нашої історий. — А се осьвідомлює не тільки дітий, але й старших. Пожиток з таких забав є немалий. Дїти учать ся єдности, карности і зручности. Затрачуєть ся ріжниця між бідними а богатими, що на пізнїйшу роботу має чималий вплив. Дїти набирають замилованя до товариського житя та прегарних народних пісень, а через те не приймуть ся між ними погані мельодиєю і змістом та неморальні і чужі сьпівучости нашого народа сьпіванки вояцькі з мішаною польщиною. Вироблюєть ся привязанє до тих інтелїґентних одиниць, котрі дїтьми займають ся, шкідливе упередженє до інтелїґенциї в простолюдю заникає і навпаки інтелїґенция демократизуєть ся. Вкінци при знаній любови до дїтий у нашого народа з'єднуєть ся через малих довірє і привязанє старших.

II.

Крім забав для молодїжи має наше жіноцтво ще задачу розбудити поміж своїми сїльськими посестрами національну сьвідомість, почутє потреби товариського житя, а що найважнїйше приготовити їх до важного обовязку жінок і материй — та сьвідомих горожанок, користуючи ся богатою в тім зглядї всесьвітною лїтературою. Осьвідомлені селянки можуть в народній роботї бути великою помочию, через вихованє дїтий і вплив на мужів. Така селянка є навіть певнїйшою і щирійшою робітницею, як неодин сьвідомий селянин. Розбудити товариське житє між жінками не є трудно, бо досьвід показує, шо селянки радо горнуть ся до читалень, дають датки на народні цїли, ба навіть горячо помагають в роботї аґітацийно-полїтичній. Вправдї у нас по більшмх містах є жіночі товариства для інтелїґенциї, але після моєї гадки вони менше важні, нїж були би товариства жіночі у Львові та по инших містах, котрі заняли би ся вихованєм і осьвідомлюванєм сїльського жіноцтва.

Тодї менше булоб вправдї теоретичних дискусий, а більше реальних користий.

З огляду на се ставлю отсї домаганя:

1) Інтелїґенция, що живе серед народу по селах, а перодовсім жіноцтво, повинні увести в житє забави дїтий і молодїжи.

2) Товариства „Сокіл" і „Січ"*) розвинуть в сїм напрямі на будуче енерґічнїйшу і успішнїйшу дїяльність.

*) Поправка І. Кивелюка.

3) Для осьвідомленя і культурного піднесеня сільського жіноцтва належить основувати по селах осібні жіночі товариства.

В читальнях належить уладжувати для жінок окремі сходини на обговоренє справ дотикаючих тільки жіноцтва.

В тій цїли належить приступити до виданя сериї книжок, потрібних для жіноцтва взагалї а сїльського специяльно, чим може заняти ся або товариство „Просьвіта“, або засноване на те специяльне товариство жіноче у Львові. *(Оплески.)*

З черги читає І. Захаріїв свій реферат:

„Орґанїзация товариського житя селян“.

(Реферат поданий в скороченю).

Поміж многими просьвітно-культурними справами, якими наша суспільність уже заняла ся, виринають що раз нові, а між ними і питанє переведеня орґанїзациї товариського житя серед наших селян, якому пора нам приглянути ся.

Товариське житє серед нашого селянства мало що або і зовсїм не змінило ся, а лишило ся таким, яким було за дїдів-прадїдів. Воно має вправдї свої гарні сторони, але і такі хиби, які конечно належить усунути відповідною орґанїзацією, полишаючи гарне давне — а на місце лихого вводячи нове.

Товариське житє селянина проводилось давнїйше або по корчмах або при деяких обрядах, як хрестини, весїля, похорони, поминки і т. и. Правда, селянин мав тодї нагоду до балачки і забави — але мав і нагоду до нищеня здоровля, неробства і т. и., за чим ішла його руїна економічна та моральна. І як раз на сї хиби повинна орґанїзация звернути найбільшу увагу — та перевести поступову культурну реформу. Як і в якім напрямі належалоб сю реформу перевести, постараю ся відповісти в своїм рефератї, в якім порушу отсї головні питаня:

1. місця орґанїзациї і концентрациї товариського житя, 2. форми його, 3. заоохота до орґанїзациї, 4. орґанїзатори товариського житя на селї.

Щоби орґанїзацию товариського житя на селї перевести основно, то найкрасше переводити її постепенно і з окрема для дїтий, молодїжи, старших, а вкінци для загалу, при чім належить узглядити оба поли.

Місцем орґанїзациї товариського житя дїтий буде до шестого року житя — захоронка, а від шестого школа. Які

прислуги віддають в тім напрямі захоронки, не потрібую широко розводити. З досьвіду однак скажу, що дїти виховані в захоронках є далеко лїпшим материялом до дальшого їх виховуваня, вже хоч би в самій школї, як дїти виховані виключно дома під опікою батьків-селян.

Дїти згуртовані в захоронках можна призвичаїти до лїпшого товариського поведеня, в їх молоді серця можна вщіпити зерна етики, національної сьвідомости, бажаня осьвіти і науки, та можна вкінци подати їм великий засіб забав і ігор, а усе те дає прегарну і трівку основу під дальшу працю, яка припадає уже на школу. Шестилїтє шоденної науки, а трилїтє науки доповняючої дає аж надто богато часу не тільки подати дїтям елементарних відомостий науки, але і виховати їх в напрямі етичнім і патріотичнім, та заправити до відповідного товариського житя.

Школа посїдає на се всесторонні дидактично-педаґоґічні середники і добрий учитель буде знати, в яких обставинах і при якій нагодї випаде йому про товариське житє дїти поучати, — а на се є, по моїй думцї, нагода майже на кождій годинї.

Місцями органїзациї товариського житя молодїжи суть: 1. читальня, 2. тов. „Сокіл“ і „Січ“, 3. кружки аматорські, театральні, 4. тов. сьпівацькі і музичні.

Осередком товариського житя сїльської молодїжи, побіч котрої ґрупують ся і инші, є безуслівно читальня. У нїй повинна гуртувати ся вся молодїж без ріжницї на пол. Для молодїжи належить визначити окремий час на сходини, на яких під розумним проводом може не тільки приємно, але і з пожитком провести час, бож читальня на селї є найвисшою просьвітно-культурною школою, є, що так скажу, селянським унїверситетом. Попри читальнї товариське житє молодїжи повинно орґанїзуватись в „Соколах“ зглядно „Сїчах“. Там скріпить молодїж не тільки тїло, але і духа, особливо виробить в собі карність, єдність і енерґію. І тому власне до сих товариств повинні горнутись не тільки самі мущини але і женщини. Ріжні ґімнастичні вправи, гри та забави дають також підставу до культурного товариського житя. Належалоб лише уважати на се, щоби сї вправи і гри відбувались правильно, а вкінци належить подбати про одностайні а дешеві костюми, які відповідалиб і нашій історичній традициї і красї.

Велике значінє мають в тім зглядї аматорські кружки театральні. Вони спонукують виучувати ся усяких товариських форм

в першім ряді своїх членів, а ті знова на театральних виставах подають цілі ряди взірців тонкости і оглади у всяких можливих відносинах товариського житя ріжних верств суспільности і ріжних народів.

Український нарід має вже з природи талант до сьпіву і музики, любить її і плекає на свій лад. На товариських сходинах селянин без сьпіву і музики не обійде ся. Товариство „Просьвіта“ розуміючи значінє музики і сьпіву в житю нашого народа, стараєть ся його плекати хорами і орхестрами, до чого дає не тільки заохоту, але і підмогу материяльну. На жаль селянські хори та орхестри не розвивають ся як слід. Спершу охота велика — однак скоро остигає через ріжні причини. Стратить сьпівак або сьпівачка голос, захоріє хто тяжше, віддасть ся або вженить ся, через недостачу часу не зможе ходити на проби, забракне остаточно діріґента, — тай невдача готова. Хоч як трудно, але усїма силами треба стреміти до закладаня і як найкрасшого розвитку сїльських хорів і орхестр, бо вони не тільки плекають рідну чудову мельодию, але дають як найкрасшу підставу і напрям товариському житю. Де обставини не позволять, належить конечно удержувати бодай хор на два голоси.

Збірним місцем товариського житя старших селян є подібно як і молодїжи читальня, а при нїй конечно рід касина на лад чеських „Besed“. На ті касина, — Бесїди, кладу як раз найбільшу вагу тому, що читальню уважає кождий селянин цїлком слушно за школу для старших. Длятого сходять ся до читальнї головно члени грамотні і то дуже часто не з власної ініциятиви а тільки на зазив інтеліґентнїйшого керманича. Як охітного керманича в селї нестане, то члени помалу читальню занедбують, а сходять ся доперва аж на загальні збори.

І не дивно воно, чоловік потрібує крім науки і осьвіти також і розривки, та менше поважного настрою, як се дає читальня. — З досьвіду знаю, що селянин за такою розривкою шукає і заходить всюди инде а не до читальнї, отже найрадше до корчми. Як би при читальнях засновувано і селянські касина, то заходилиб туди і неграмотні та байдужні на просьвіту. Товариське житє селян стало би в таких касинах і культурнїйше і пожиточнїйше, бо в тверезім станї і під оком зручних орґанізаторів селяни найшлиб і забаву і науку.

В тій цїли належалоб усунути напої алькогольні, крім вин овочевих, та завести головно чай. Як остаточний мотив

конечности заснованя селянських касин подаю те, що тільки там пристоїть деяким орґанїзаторам сходити ся з селянами.

Всї наведені місця орґанїзациї товариського житя суть властиво товариствами, опертими на статутах, котрі докладно подають обсяг їх діланя та обіймають тільки своїх членів. Нечлени можуть ними користувати ся як гостї.

Взагалїж товариські сходини відбувають ся через корчми і шинки, обряди, як: хрестини, весїля, похорони, поминки, празники, сьвята і звичаї як: коляди, щедрівки, гаїлки, гулянє на вулиці, обжинки і т. и. Корчма в поряднім селї не повинна бути, а де є, там треба її бойкотувати.

Подібно як в селї корчму, так і всї шинки в містї повинні селяни оминати — хиба як вже конечно випаде кому в містї довше забаритись, щоби заспокоїти голод, можна зайти в шинок на коротку перекуску, а не вишукувати собі чесної компанїї та довго до безпамяти частувати ся. Як корчму і шинок треба безслівно покинути, так і ріжні звичаї та обряди треба також зреформувати. В деяких околицях обходять ще селяни хрестини і через кілька днїв з ряду, гайнуючи на піянстві час і гроші. Сей поганий звичай поступові селяни закидають що раз більше, бо пізнали, яку шкоду приносить він їх здоровлю і кишени. З тої причини належить ограничитись тільки до самого обряду, в котрім візьме участь лише пара кумів, як хресні родичі дитини, котрих по доконанім обрядї можнаб погостити короткою перекускою. Спрошуванє на хрестини сусїдів, кревняків та ріжних инших кумів є лише товчком до ширеня піянства і економічно-морального занепаду.

Весїля селянські мають богато прегарних обрядів, але мають і лихі сторони, які належить усунути. І так по моїй думцї: 1. весїлє повинно трівати найдовше одну добу, 2. брати у нїм участь повинні тільки запрошені гостї, родина і що найблизші знакомі, 3. належалоб закинути звичай ходженя в шлюбнім строю по цїлім селї з запрошенями, вже хоч би тільки зі зглядів гіґієнїчних, 4. весїлє повинно відбувати ся спільними коштами новоженцїв лише у одної сторони, найлїпше в домі молодої, 5. весїлє повинно починатись з вечера першого дня вінкоплетенами і ладканєм; на другий день по вінчаню може відбутись для гостий обід, а відтак по обідї перехід молодої в дім молодого, де вечером весїлє повинно скінчити ся, 6. в танцях мають брати участь тільки запрошені, як старші так і молодїж. Під жадним услівєм не належить допускати збіговиска, бо сим

молодїж деморалїзуєсь, а часто приходить і до бійки та инших нещасть. 7. дївчата повинні бути на весїлях під опікою родичів, або старших свояків, 8. гості на весїлях повинні вести ся прилично, сьпіви мають бути змісту морального, а з весїльних церемонїй добре би було усунути перепої та приноси, котрі виглядають на певного рода жебранину, та суть крайно неестетичні. Натомість далеко красше було би завести рід благословленя, та при сій нагоді дати молодій парі на памятку якийсь дарунок. Подібно має ся річ і з похоронами. Участь в похороннім принятю повинні взяти лише ті особи, котрі в дїйсности в часї похорону трудили ся, найблизша родина покійного і посторонні гості. Таке принятє повинно бути скромне і тверезе ненарушуюче суму і поваги хвилї та не руйнуюче родини. Вкінци належить залишити нічні почастунки та забави при мерци.

Поминки, се є звичай по поминальнім богослуженю просити на обід усїх присутних в церкві, належить залишити, а в найлїпшім случаю дати дуже скромний обід для найблизших.

Празники обходить наш нарід також за виставно і то так празник водосьвятя з обідом дома — як і празник або храм церковний.

Що до першого, то найлїпше було би ограничитись на самій чинности обрядовій, а коли вже селянин хоче конечно при сій нагоді угостити у себе дома сьвященика, то може подати невибагливий обід, на який кромі сьвященика можна попросити і брацтво. Ще більше коштує селянина празник, на який стараєсь поставити ся навіть найбіднїйший, щоб не бути послїдним. Празники трівають звичайно не один день, лиш протягають ся і на другий, так званий „попразен“. Приняти і угостити гостий, особливо чужосторонних, належить ся, однак не за виставно, а вже належить закинути звичай попразнованя.

До сьвяточних звичаїв належить в першім рядї зачислити колядованє і щедрованє та гаїлки.

Скільки краси в тих звичаях — знає кождий і їх не тільки належить плекати там, де є, але і відновити там, де затратили ся.

Колядованє і щедрованє дає нинї кромі вдоволеня і приємности ще й знамениту нагоду збирати датки на гуманїтарні і народні цїли.

До колядованя треба вибрати найлїпше старших парубків, з гарними голосами, подїлити їх на кілька чет, а кождій четї призначити одну частину села так, щоби колядники не замучували ся і не волочили ся до пізної ночи. Звичай, що іменем

церковного брацтва ходить з колядою величезна товпа по селї з криками, належалоб цїлком залишити. Так само належить зборонити дїтворі волочити ся по ночи та видурювати для себе гроші. Зібраний з коляди гріш повинен пійти на якусь народну цїль, а хиба дуже рідко можна би призначити з того незначну квоту на музику, при котрій молодїж моглаб забавити ся в читальни або касинї по Йорданських сьвятах. Гарна і ублагороднююча забава не тільки для молодїжи але і старших, до того зі сьпівами і коровадами — се гаїлки.

Орґанїзатори повинні постарати ся тільки о добір товариських ігор, щоби могли в них брати участь і особи старші.

До нинї ще декуди є звичай, що і старші і молодші чи в сьвята чи в недїлї збирають ся з полудня на вулицї де „гуляють“ іноді до пізної ночі.

Сей давний звичай попри свою поезию має і свої поважні лихі сторони. Давнїйше був він може і оправданий, але сьогодня читальнї та сїльські касина можуть і повинні бути одиноким місцем товариських сходин. Як вже де сього звичаю кріпко придержують ся, то усї впливові особи в селї повинні подбати о се, щоби гулянє на вулицї не протягало ся до ночі і було вільне від піятики та згіршеня.

З принагідних товариських звичаїв селян належить далї плекати прегарний звичай „обжинків“, а де він уже перевів ся, там належалоб його відновити. Сходини на толоцї і вечерницї, коли мають остати і далї, повинні безуслівно відбувати ся під доглядом старших, та стратити богато зі свого сороміцько-піяцького характеру.

Ублагороднене форм товариського житя, які би більше відповідали культурному розвиткови нашого селянства, потрібне в двох напрямах: 1. в ублагородненю рухів тїла і 2. ублагородненю бесїди (мови).

Рухи тїла мож ублагороднити через часті ґімнастичні вправи, опісля через ріжні гри і рухові забави, до котрих належать і танцї. Тонкість рухів, так сказатиб ґрация, виробляєсь головно через театральні вистави. Розумієть ся се можливе під проводом сьвідомого і інтелїґентного орґанїзатора.

Ублагороднене в бесїдї має з одної сторони на цїли відзвичаїти наших селян від грубих або вульґарних висловів тай познакомити із скарбом нашої лїтературної мови.

З другоїж сторони так відповідними книжками як і живим словом повинні орґанїзатори впливати на селян, щоби зберігаючи

усю чемність в розмові зі старшими чи висшими від себе умово чи суспільно, берегли і цінили сьвятість своєї рідної мови та свою людську і горожанську гідність. Рівнож належить виховувати селян на бесїдників. Правда, се талант вроджений, однак і сей знидїє без вправи і науки. Найважнїйша річ усунути у бесїдника непевність та осьмілити його до промови. Дуже добрим середником на се є, припоручити в церкві читати „Вірую“ або „Апостола“. На вправи давати короткі реферати на якусь тему, далї прислухувати ся і читати промови визначнїйших бесїдників, поручати самостійні принагідні промови. Дальше ублагороднене форм товариського житя обіймає захована селян зглядом осіб ріжного стану і пола. Пошана, кому належить, але не рабське унижене, пошановане і ніжність зглядом женщин повинні бути засадою. Витане і прощане має бути лише через поздоровлене, відкритєм голови, а всякі цїлованя чи в лице чи в руку з гіґієнїчних зглядів треба би закинути.

На сю замітку останню повинно звернути пильну увагу передусїм парубоцтво, яке часто обходить ся з женщинами невідповідно. Молодїж повинна вкінци своїм поведенєм не давати найменшого згіршеня.

Не від річи буде згадати тут і про форми гостини у себе дома, важні особливо длл господинь. Ту належить постарати ся о посудину і прилади до їди. Культурні люди не їдять уже мяса пальцями, анї всї з одної миски, та і не пють з одної тільки склянки чи келїшка так зі згляду на гіґієну як і приличність.

З огляду на видатки господиня повинна приладити їди відповідно до числа учасників тай за богато не наварювати анї напікати. Самого технїчного способу угощуваня повинні орґанїзатори навчити практично. Треба вкінци призвичаювати ся до безалькогольних напитків, а де вже подають алькогольні напитки, то пити в міру і не заливати ся.

До культурнїйших форм в товариськім житю можна заохотити селян через: 1. театральні вистави, 2. вечерницї вокально-музичні, 3. народні сьвята, 4. гри товариські і танцї, 5. фестини, 6. музичні автомати, 7. скіоптікони, 8. прогульки, 9. взаїмні відвідини товариств сусїдуючих сел та спільні вправи.

Театральні вистави повинні з'орґанїзувати ся в кождім селї, а орґанїзатори повинні звернути увагу на добір штуки і моральної і естетичної.

У вечерницях повині брати участь і молодїж і старші. Кромі танцїв можна давати і вечерницї зі сьпівами, а коли хору нема, там вистарчить давати вечерницї з деклямациями і товариськими забавами. На покритє коштів уладженя вечерниць належить установити не високий платний вступ. Рівнож належить звертати увагу на людське здоровлє і уладжувати вечерницї в комнатах просторих і здорових.

Народні сьвята, як знесенє панщини, роковини славних наших мужів, повинні селяни обходити торжественно. У сьвятї повинні брати участь і молоді і старі і мущини і жіноцтво, а передовсїм шкільна молодїж. Наша молодїж шкільна в празниках „narodowych“ участи брати не повинна. Проти якогонебудь примусу молодїж повинна застрайкувати і то на приказ шануючих себе родичів. А тодї під напором і почутєм народної чести уступлять і власти.

Автомати музичні, як фоноґрафи і ґрамофони є одною з найбільших заохот просьвітно-культурних орґанізаций.

Сьвітляні образи віддають в найновійших часах великі услуги в науцї. Люди поглядово присвоюють собі науку скорше чим тільки словом. Скіоптікон отже на селї є дуже пожаданий, однак се річ дорога і хтонебудь обходити ся з ним не потрафить, тим більше, що кождий образ повинен бути пояснений. Отже філїї „Просьвіти“ повинні би постарати ся о сей прилад, та від часу до часу вислати до читалень свого округа з ним своїх прелєґентів.

Прогульки належить уладжувати не тільки для приємности, але і в цїлях поучаючих і образуючих, як звиджуванє взірцевих господарств, музеїв, вистав, дорогих місць, памятників і т. и.

Взаїмні відвідини товариств сусїдуючих громад, а також і спільні вправи „Соколів“ та „Січий“ кількох громад разом мають велику вартість культурну, бо не тільки заохочують до товариського житя, але і спонукують менше культурних наслїдувати культурнїйших. С елян повинні зноситись з собою не тільки в своїм селї, але і зі селянами свого та сусїдних повітів. Одні до других повинні в часї манїфестаций висилати своїх відпоручників, для сьвітлости і солїдарности більші делєґациї і т. и. Вкінци остає згадати ще про самих орґанїзаторів. Такими орґанїзаторами може бути учительство, духовенство, академіки, а в части тільки і ученики середних шкіл.

Не всюди однак вистарчить праця одних і тих самих орґанїзаторів на селї. Часом випаде і орґанїзаторам подати напрям,

як в декотрих случаях належалоб їм поступати. Помічними можуть бути їм люстратори філій „Просьвіти“. *(Оплески.)*

По сім рефераті голова отвирає дискусию і дає голос о. М. Бачинському. Реферат виданий популярно може мати чимале значінє для народу. Праця над культурним піднесенєм народа в порушених напрямах конечно потрібна; закладанє касин злишне, бо усю місию може добре сповнити читальня при моральній підмозї церкви. Відповідні, приноровлені до віку і уровеня осьвіти сїльські бібліотеки, забави, а головно танцї оживлять читальню і стягнуть до неї нарід, а тим самим відтягнуть його від корчми.

Добрий примір тверезої і культурної громадської старшини значить богато, і тому обовязком орґанізаторів звернути на неї пильну увагу. *(Оплески).*

Голос дістає Т. Старух.

В народї живуть ще досї деякі лихі поведїнки, над яких усуненєм треба попрацювати. Читальня, церков та громадська старшина (ся під загрозою грошевої кари) — повинні разом впливати на се, щоби усякі гостини з нагоди хрестин, весїль, похоронів і т. и. відбували ся без піятики та довго не трівали.

Осередком житя на селї має бути читальня. Читальняні доми, річ важна, але будувати повинна їх не громада, а читальня, щоби через зміну управи громади не терпіла читальня.

Забави, головно танцї мають велике значінє не тільки під зглядом товариським але і образуючим.

З огляду на сказане ставить бесїдник резолюцию:

Взиваєть ся „Січи“ і „Соколи“, щоби подбали о введенє по селах більшої ґраціозности і ріжнородности в танцях. *(Принято — Оплески.)*

За згодою комісиї д р. Е. Олесницький віддає провід дру. О. Колессї і читає свій реферат, який з порядку припадав на слїдуючий день:

Значінє театру — і будова народного театру у Львові.

Говорити тут про значінє і вагу театру, говорити о тім в XX. столїтю перед інтелїґентними слухачами було би по моїй думцї і злишним і може навіть для тих слухачів доймаючим.

Кожда хоч трохи культурна людина чує нинї і розуміє те, що театр єсть такою самою культурною потребою суспільности як книжка або часопись.

В західних краях кожде найменше місточко мусить мати свій власний театр, а кромі того здвигаєсь маса театрів робітничих і селянських.

Чим висша культура, тим висше цінить суспільність театр — тим більше відвідує його і дбає про його розвій.

Коли для кождого народу взагалї театр має велике значінє — то тим більше має він для народів стоячих в стадиї процесу національного розвитку.

Театр не лиш тим має вагу, що є місцем культурної забавки і розривки, яка рівночасно родить мисли, підносить духа, образує інтеллєкт — і розширяє сьвітогляд, але велике його значінє лежить і в тім, що при театрі і лише при театрі можливий розвиток найвисшої форми поетичної творчости літератури драматичної і найвисшої її форми музики-опери і драми музичної.

Лїтература драматична не може розвитись там, де драматург не має сцени. Як сцена неможлива без драматурґа — так драматурґія неможлива без сцени — одно і друге лише в купі може розвиватись і підноситись.

Ніякий автор драм не пише своїх творів на се, щоб лежали в манускриптах, або, що найвисше, були печатані.

Кождий пише на те, щоби твори його були ставлені на сценї і давали йому сейчас моральні та материяльні користи.

Сцена виказує добрі і злі сторони творів, дає доперва можливість критики, а се з одної сторони образує смак публики, а з другої приневолює авторів до старанности, до працї і студий, витворює таланти і вказує їм властиві дороги.

Анї Шекспирові анї Шіллєрові драми не булиб певно появились, або що найменше не в такій скількости і якости, колиб їх автори не мали до диспозициї сцени, а всї нинїшні драматурґи стоять в безнастаннім контактї з театрами, яким дають свої твори до вистави і удержують ся переважно з тантиєм — і такою дорогою росте і збогачуєсь сучасна лїтература драматична.

Такий процес розвою лїтератури під впливом сцени замітний в части і у нас, а іменно на Українї.

В послїдних десятках лїт, коли українське слово ще було сковане зелїзними путами указу з р. 1876., а лише одна народна сцена мала ще зглядно крихту волї, станула українська сцена доволї високо і як раз під ту пору припадає розвиток української лїтератури, яка видала в сїм періодї таких письменників, як Кропивницький, Старицький, Мирний, а передовсїм Карпенко-Карий.

Всї вони однак стояли дуже близько сцени, деякі були артистами і всї користувались тим, що їх твори сейчас по написаню були ставлені на сцені.

Колиб не було українського театру — не булоб певно і сих драматичних творів, які знаменито причинились до піднесеня нашої лїтератури драматичної.

В Галичині ще не успіла українська сцена вплинути на витворенє лїтератури драматичної, а се головно для браку постійного, на більшу скалю веденого театру, котрий би хоч трохи довший час міг пробувати в центрах умового і лїтературного житя, витворити і скріпити зносини між сценою а лїтературним сьвітлом.

Наш театр перейшов досї в своїм розвитку найріжнороднїйші фази.

При самім завязку повитаний ентузиястично цїлою без виїмки публикою відбував в перших роках правдиві тріюмфальні походи по краю. В короткім часї однак ослаб інтерес загалу для народної сцени. В роках 70-тих видно великий його упадок раз при збанкрутованю дирекциї Моленцького, другий раз при збанкрутованю дирекциї Теофілї Романович. В роках 80-тих підносить значно сцену дирекция Гриневецький-Біберович — однак в роках 90-тих приходять цїлї лїта управи — і господарства всяких ділєтантів, під котрими знов паде народна сцена. В роцї 1906. входить сцена наша в нову фазу. Дирекция Садовського і гостини Занковецької елєктризує і сцену і публику і надає театрови новий напрям — правда може з огляду на галицькі відносини трохи за односторонний — однак для артистичної і національної сторони театру незвичайно корисний. Управа Садовського була на жаль коротка, а по нїй слїдувала управа нинїшна, котрої напрямови посьвячено окремий реферат.

В цїлім дотеперішнім істнованю нашої сцени в Галичинї так в її лїпших як і гірших часах була одна головна перешкода розвитку сцени, а іменно брак постійної сцени, брак власного даху.

Дружина театру представляє все громаду скитальців, скитаючих ся з місця на місце, не маючих нїколи постійного кута.

З сеї причини відбуваєсь все систематичний перехід що лїпших сил на сцени чужі — а ті, що лишають ся, переносять ся дуже скоро на другий сьвіт, в котрім, як є їм, то є — але принайменше не потрібують що місяця переноситись з місця на місце і ночувати з дрібними дїтьми нераз серед лютої зими

часто на сценї — або під сценою. Маємо цїлий ряд найлїпших артистів, які так предвчасно покинули земську артистичну мандрівку.

Брак сталого даху ставить дальше неодолимі перешкоди в технїчній сторонї театральних вистав, яка нераз дуже пригадує нїмецьку провінціональну Schmiere і страшенно обнижує загальний уровень штуки.

То, що було сказане про відносини сцени до лїтератури драматичної, ще в висшім степени заходить що до лїтератури музичної.

Нема народу, який мав би так богаті природні завдатки до розвитку лїтератури музичної і нема народу, котрого лїтература музична була би так убога.

І се зовсїм річ природна, бо розвинути музику може лише сцена, що має можність давати вистави оперові.

Твори музичні тої міри — як опери або драми музичні ще менше можливі без сцени — як твори драматичні.

Послїдні можуть являтись хоч би в печати, однак твори музичні без можности виставленя не мислимі — і нїхто не дасть і від нїкого не можна вимагати навіть такої саможертви, щоб лїтами давав свій труд на се, що не має нїякої надії побачити сьвітло дня.

У нас дійсно суть композитори, які роками держали викінчені опери в бюрку і повмирали не діждавшись можности вистави.

А прецїнь як раз на тім поли український нарід міг би внести в скарбницю всесьвітної штуки кольосальний вклад і виявити перед сьвітом свої спосібности і інтеллєктуальні сили.

Український композитор має таку богату скарбницю народної музики, якої кромі одних може Італїйцїв не має нїякий народ в сьвітї. В тій народній музицї є мілїони пребогатих, пре-гарних мотивів, які в артистичнім оброблєню моглиб вийти як знамениті твори штуки, тим більше тепер, коли чужі мотиви вже з'ужились, а безлїч композиторів вичерпала всякі можливі жерела.

Та на се треба знов сцени і то постійної, такої, котраб могла мати відповідну орхестру і всї технїчні средства, хоч би мінїмальні — без яких вистава більших творів музичних не дасть ся подумати.

Зібравши се в короткости, доходимо до висновку, що в сучасній добі першим услівєм піднесеня нашої сцени так, щоб вона відповідала культурним потребам народа, а дальше конечним услівєм розвитку укр. лїтератури драматичної і лїтера-

тури музичної є здвигненє у Львові власного будинку для приміщеня народної сцени.

Доки се не наступить — не може бути бесїди анї про якийнебудь, хоч трохи европейський театр, анї про якийбудь поступ в розвитку штуки драматичної і музичної.

І се є річ важна, а рівночасно річ прикра. Минає літ 45 від основаня театру — є се наша одинока сцена в цїлім краю — а доси не спромоглась суспільність на будинок у Львові.

Коли заінтересованєм для справи театру має ся мірити культурність народа, — то се було би крайно некорисним для нас сьвідоцтвом.

Та кромі чисто річевих зглядів належить в тій справі розважити ще і инший не мало важний мотив.

Стоїмо серед тяжкої борби не лиш о права, але і о квестию істнованя нашої нациї — і мусимо безнастанно вести ту борбу на два фронти. Перечать нам всяких прав до столицї Гал. Руси — проклямуючи її чисто польським містом.

З сього становиска — незвичайно пожадане все, що тревало і наглядно маніфестує наше істнованє — культурний поступ і інтеллєктуальну силу, як раз в тій столици.

А сього всего не мож красше і наглянїйше заманїфестувати як здвигненєм будинку укр. театру та ще в місци пануючім над цїлим в'їздом до міста. Нїяка чужа душа не зможе в'їхати до міста, не побачивши його і не дізнавшись тим способом, що в містї є Русини. Буде се як найнаглянїйший протест проти польскости міста, якого нїчо не затре і не загладить. Ми є сьвідками частих конґресів, з'їздів і вистав у Львові, — в яких Поляки принимають гостий з заграницї, виступаючи перед ними як господарі столицї, а тим самим краю. Навіть москвофіли мають можність приймати гостий у себе і тим самим способом як господарі міста, хоч в части манїфестуватись. Одні ми не маємо місця — одного будинку, одної салї в тій столици, ми, що єсьмо найбільшою руською партиєю і найбільше числимо інтелїґенциї, ми, що маємо в руках всї інституциї фінансові, товариства наукові і шкільництво — ми стоїмо в тій столици в понижаючій роли якихсь бездомних комірників. Се сором — страшний сором для нас всїх, сором тим більший, що на провінциї — не говорячи вже про більші центри — навіть малі місточка, як Борщів, Калуш а навіть Копичинцї здобулись на дуже гарні Народні Доми з салями, якої ми у центрі краю досї не маємо.

Та независимо від сього і ми самі нині дуже часто приходимо в положенє, що не маємо можности устроїти у Львові зборів або инших народних маніфестаций і єсьмо засуджені на прикру, понижаючу конечність жебрати о салю у чужих, а звичайно у найзавзятійших противників. І теперішний конґрес получений з таким пониженєм, яке кождий з нас певно відчуває.

Ті всї повисші причини повинні спонукати суспільність рішучо і видатно посунути справу будови театру вперед та довести її конечно як найскорше до кінця.

Жертв вже небогато треба.

Площа стоїть готова — пляни готові — треба лиш зачати будову, а підмога краю в сумі 300.000 кор. не підпадає сумнївови.

Ходить о суму більше менше 300.000 кор. зі сторони суспільности.

Се сума зовсїм невелика для народа, який має нині вже тисячі інтеліґенциї і сотки товариств економічних. Річ певна, що суть одиниці готові самі жертвувати більші суми, треба лиш щоб будова розпочалась.

Повисші уваги реасумую, як слїдує:

1) Конґрес признає український народний театр в Галичинї институциєю першорядної культурної ваги, від котрої розвитку залежить розвиток драматичної і музичної лїтератури, та уважає всенародним обовязком цїлої української суспільности дбати про стан і розвій сього театру — окружати його щирою прихильністю і нести йому як найвидатнїйшу поміч моральну і материяльну.

2) Конґрес признає як найскорше здвигненє будинку для українського театру у Львові конечною потребою сучасної хвилї і рішучим народним обовязком, вказаним інтересом народної штуки, потребами публичного житя в столици краю і вимогами народної чести, та взиває цїлу українську суспільність, щоби розпочате вже дїло будови сього будинку на закупенїй площи у Львові з однодушною енерґією і всею можливою жертвенністю як найскорше довершила. *(Оплески.)*

В дискусиї над сим рефератом забирає голос о. О. Боярський.

Театр, а передовсім театр людовий є народови конечно потрібний. Нарід прийме його певно дуже щиро, театр стане для старших школою культурности, що корисно відібєть ся на дітях та улекшить трудну працю народного учителя.

Ставить отже резолюцию, щоби реферат дра Олесницького як найскорше вийшов друком. *(Ухвалено — Оплески).*

По одушевленій подяці референтови — на внесенє п-ни І. Витковицької, голова дає голос Ф. Колессї до реферату:

Погляд на теперішний стан пісенної творчости українського народу.

Народні пісні, так само як мова, є органічним витвором народного духа: вони жиють і розвивають ся, вяжучись тїсно із духовим житєм народа, як його найсильнїйший вислів. Як все, що жиє, переходять також народні пісні ріжні фази у свойому розвою залежно від тих умов, серед яких пливе народне житє. Всякі важнїйші переміни, які відбувають ся внутрі народа та потрясаючі події, що займають увагу широких народних мас, дають імпульс до твореня нових пісень, що нераз довгі віки удержують ся в народній памяти, поки врештї не стратять інтересу і не почнуть поволи забувати ся, щоб зробити місце новим, інтереснїйшим пісням; буває й так, що чужі посторонні впливи знайшовши собі пригідний ґрунт спричинюють повстанє нових пісень і нових пісенних форм.

В історииї і в культурнім розвою українського народа можна з деякою певностию визначити кілька періодів, з якими вяже ся витворюванє нових пісенних верстов.

Жерелом, з якого виплила народна поезия треба уважати обряд*); під охороною обряду народні пісні удержують ся найдовше. Богата обрядова поезия укр. народу сягає своїм початком передхристиянських часів на Руси; довгі віки минули від тої доби, що привела на сьвіт укр. колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, купальські, обжинкові і весільні пісні: та вони і доси держать ся між нашим народом — і нема села на галицькій Руси, де би їх не сьпівали; правда — вони вже дуже сильно змінені, особливо у змістї — бо пісенна форма є завсїгди консерва-

*) Аничковъ: Весенная обрядовая пѣсня на западѣ и у Славянъ 1903.

тивнїйшим елєментом, яким поясню є ся нераз довговічність піснї. Обрядова поезия давно уже перестала збогачувати ся новими піснями, так як нарід не розуміє уже її давної символїки, і нема сумнїву, що вона поволи забуває ся або перетворює ся, набираючи зовсїм иншого характеру. Героїчна доба і подвиги войовничих дружин дали почин до витвореня богатого циклю пісень, з якого лиш кришки переховали ся в деяких обрядових піснях; билїнна поезия звязана з Київом і Володимиром Великим переховала ся лиш в північній Руси, а забула ся на Українї під впливом пізнїйших подій, що сильно потрясли цїлим орґанїзмом укр. народа.

Заведенє християнства, апокрифічна лїтература й візатийські впливи обогатили не лиш укр. обрядову поезию новими темами, але дали імпульс до витвореня пісень релїґійного змісту, яких число зросло значно протягом XVII.—XVIII. в. під впливом школи і латинсько-польської віршової лїтератури.

Козацька доба привела за собою появу історичних дум, яких розцьвіт припадає на XVII. ст. Уже в початках XVIII. ст. кобзарі перестають творити нові думи: анї одної події в XVIII. ст. не осьпівано в думах. В XIX. в. історичні думи що раз то більше забувають ся, а нинїшні кобзарі сьпівають уже далеко не всї думи і не в такій повній формі, як їх позаписували етнографи попередного столїтя; сей рід народної поезиї без сумнїву пережив уже свою добу і нинї хилить ся очевидно до упадку. Те саме можнаб сказати і про історичні піснї з козацької доби, про піснї звязані з колїївщиною, і піснї опришківські: добу їх витвореня можна в приближеню означити, так як усї тії піснї складано під безпосередним вражінєм подій, яких вони доторкають. Отже цикль сих історичних пісень давно уже замкнений так само як і пісень чумацьких, що перестають зростати по упадку чумацтва.

Треба лиш дивувати ся, що укр. нарід зберіг таку живу традицию історичну і переховав в памяти таке велике число історичних пісень, так що під тим зглядом — як замічає Драгоманів — не дорівнує Українцям нікотрий з европейських народів. Але нема сумнїву, що навіть найбільш інтересні історичні піснї з козацької доби попадають поволи в забутє, як се ми бачили на думах; нарід перестає їх розуміти і через те що раз то менче ними цїкавить ся.

Розбуджене політичне і духове житє укр. народу в козацькій добі дало богато імпульсів також до розвою лїричної поезиї, якій чимало мотивів піддавали відносини, витворені безнастанними війнами і само житє козака богате у траґічні моменти.

Через сильний підєм народного житя і сьвіжий приплив культурної струї із заходу в XVI—XVII. ст. укр. народна поезия того часу збогачуєсь новим змістом, а певно й новими пісенними формами.

Оживлені взаємини Українців із східними і західними народами певно причинили ся також до розширеня мандрівних балядових мотивів.

Не дармо XV. і XVI. ст. називають золотим віком народної творчости. Іменно ся доба — як пише Ґастон Парі в передному слові до свого виданя пісень XV. ст. — не лиш у Франциї, але і в кількох других сторонах Европи найбільше збогатила скарбницю народної поезиї; вона стаєть ся основною базою народної поезиї і подала взірці для всеї пізнїйшої народної пісні аж до самого послїдного часу.

Заведенє рекрутчини з кінцем XVIII. ст. дало товчок до витвореня цїлого ряду рекрутських пісень, які й доси не стратили живого інтересу для народнїх мас.

Таким способом укр. народна поезия розросла ся до таких великанських розмірів, що цїлий ряд запопадливих збирачів XIX. ст. не зміг вичерпити усего богацтва укр. народних пісень.

Систематичне збиранє укр. народних пісень в перших десятках XIX. ст. захопило укр. народну поезию в тім часї, коли вона вже перейшла цвитучий період свого розвою, коли поодинокі пісні і поодинокі роди пісень з давнїйшої доби вже тратили поволи свою повноту і живучість.

Тим можна пояснити песимістичні погляди Цертелева, Лукашевича, Метлинського і инчих на стан укр. народної поезиї: вониж голосили сьвітови, що пісенна творчість укр. народу находить ся в цїлковитім занепадї і що вже недалекий той час, в якім укр. народна пісня замовкне на віки. Подібні голоси відзивали ся і в новійших часах.

Та що сї погляди були хибні і наріка违 пересадні, показали монументальні збірники укр. народних пісень Максимовича, самого Метлинського, Залєського, Жеготи Павлї, Костомарова і пізнїйші: Головацького, Чубинського, Рудченка, Лисенка, Драгоманова, Новицького, Манжури, Грінченка, Кольберґа, Івана Колесси, Гна-

тюка і богато поменших записів. Таким способом списано десятки тисячів укр. народних пісень (вчисляючи тут і варіянти), що виповнюють множество томів. По обчисленю Грінченка лишень в трех більших збірниках Чубинського, Головацького і Метлинського містить ся 10.000 пісень, — а мимо того в самім збірнику Грінченка з кінцем мин. стол. вийшло 1700 нігде ще недрукованих пісень. Колиж згадані збірники орієнтуть нас у розміщеню пісенного материялу на широких просторах укр. землї, то для провіреня теперішного стану укр. народної поезиї дуже важний є збірник дра Івана Колесси, що вичерпує піснї сьпівані в одному селї Ходовичах стрийського повіта: збірник сей містить над 400 довших і коротших пісень, 1250 коломийок, що виповнюють разом спорий том XI. Етноґрафічного Збірника.

Отся проба зміряти глубину пісенних покладів неменче як і збірники, що мірять їх ширину, показує наглядно, що укр. народні піснї в імпонуючім числї держать ся сильно в народних масах.

В послїдних часах появили ся наукові працї і збірники, які доказують, що укр. народна поезия живе повним житєм, отже й розвиває ся, збогачує ся новими формами і новим змістом, новими піснями, що тїсно вяжуть ся із народним житєм за послїдне столїтє. Тут згадаємо поредовсїм розвідку В. Гнатюка про пісенні новотвори із збірником новоутворених пісень. Хоч автор обмежує свій терен лиш на Галичину, то його висновки мають ширше значінє. „Перейдїм XIX. ст. — говорить В. Гнатюк — і приглянього ся, чи лишило воно які слїди в народній творчости. Мусимо сказати, що лишило, і то навіть значні. Всї важнїйші хвилї, які переживав нарід і які впливали на нього якимнебудь чином, полишили відгомін у народній творчости. Панщина й її знесенє, рекрутчина, кошутська війна, війна пруська й італїйська, окупация Босни й Герцеґовини, пропаґанда тверезости, тїсні роки й неврожай картофлї, смерть цїсаревої Єлисавети — всї події відбили ся в народнїх піснях. До сього прилучуєть ся тепер цикль пісень про еміґрацию, подїю, що не могла теж уйти народної уваги. Се теми загально звісні і то деякі не лише в Галичинї але й поза її границями. А кілько то пісень витворено в XIX. ст., що маючи льокальний кольорит і характер не ширять ся далеко, хиба в виїмкових випадках і через те не звертають на себе уваги“. Тут цитує автор цїлий ряд пісень із Гуцульщини В. Шухевича.

Не так відрадні є виводи Огієвського про пісенні новотвори на Україні (Новые элементы въ южнорусскомъ пѣснотворчествѣ Петерб. 1892.). Коли Чубінський замічає, що любов дала зміст переважній части прекрасних укр. пісень, то по словам Огієвського легке відношенє до жінок характеризує новійші пісні, які відклонюючись від укр. оригіналів, своїм складом і язиком наближають ся до российських пісень.

Та Огієвський розпоряджав мабуть доволї скупим пісенним материялом, між тим, як В. Гнатюк подав нам доволї значну збірку, яка показує, що на місци вимираючих давних пісень — повстають нові; се безперечний доказ, що народна поезия жиє, розвиває ся, здобуває собі нові терени і пробиває нові дороги.

Між піснями найновійшої верстви на особливу увагу заслугують коломийки. Форма чотирнайцяти-складового стиха 4+4+6 подибувана в давних сьпіваниках, мусїла бути популярна уже в XVII. ст., коли нею зложено деякі історичні пісні з доби Хмельницького (пр. про Ничая).

Та коли розповсюднилась у нас фраґментарична форма коломийки з її типовим ритмом — сего на певно не знаємо. В кождім разї — як каже В. Гнатюк в своїм прекраснім виданю коломийок (Етн. Зб. т. XVII., XVIII., XIX.) — „коломийки числять за собою що найменше одно столїтє житя. Ми не знаємо понадто, як довго вони істнували перед XIX. ст., та в кождім разї мусїли істнувати довший час, поки на них звернено увагу та поки вони попали записувачам під руки“ (XVII. XVI. ст.). Отже хоч сама форма коломийки не є така нова, то в неї відливає ся постійно новий зміст. Коломийка у нас в Галичинї є під теперішну пору найпродуктивнїйшою галузию пісенної творчости, що безперестанно зростає і збогачує ся.

Коротка і вироблена форма коломийки надаєть також найкраще до принагідних імпровізаций, які можна почути на вечерницях, весїлях, та при жнивах; через те велика часть коломийок має характер льокальний.

Коломийки дають образ народного житя, що так скажемо, в поперечнім перекрою: вони підпадають найбільше під розряди пісень з особистого і родинного житя, та з'ображують се житє в цїлій його ширинї, як то кажуть, від колиски до гробової доски, втискаючи ся завдяки своїй фраґментаричній

формі у найменчі подробиці буденщини, які не можуть знайти місця в довших піснях, та віддаючи одночасно найдрібнійші відтїнки чувства і настрою.

Коломийки стали під нинїшну пору найбільш розширеною і справді домінуючою пісенною формою на Підгірю і Поділю*). Характеристична річ, що на Україні коломийка мало розповсюднена, а подекуди ледви чи й звісна. В Галичині коломийки випирають, приглушують, ба й нївелюють давні пісні оповідаючого змісту. Часто пісня, переведена через коломийкову мельодию тратить одноцільність, розбиває ся на відорвані строфи, що лучать ся з такоюж свободою як у коломийках.

Годить ся тут зазначити, що 14-складовий триколїнний стих, яким є зложені коломийки, частійше від усїх инших розмірів з'являє ся в укр. народних піснях.

Замітна річ, що новотвори пісенні в Галичинї зложені майже виключно коломийковим стихом — і сьпівають ся найчастійше під коломийкову мельодию.

Отсе зводженє пісенної форми до одного типу а також калїченє мови і значна домішка чужих висловів у піснях, що улягли міським впливам — а подекуди і в новотворах пісенних, показує на ослабленє й обниженє поетичної творчости укр. народу. На се зложили ся події, що сягають до половини XVIII. ст., як знищенє козацтва, зруйнованє Січи, обмеженє горожанських свобід простого люду, заведенє кріпацтва і рекрутчини, врешті вплив більших міст, фабрик, школи і взагалї ширенє інтернаціональної культури, яка через пригнобленє укр. елєменту на йогож землї обертає ся до простого люду найчастійше своєю неґативною стороною.

По словам Пипіна найбільше розкладовим способом ділає на патриярхальну старовину загальна воєнна повинність, що особливо сильно впливає на псованє язика.

Коли вимиранє давних пісень ми уважаємо природним процесом, то не можна заперечити, що се вимиранє іде тепер в швидшім темпі так, що можна бояти ся, чи нові піснї квантітативно і квалїтативно успіють заповнити сї страти, і чи довго успіє народна творчість удержати ся навіть на теперішній вижинї. — В розвою укр. народної поезиї видну участь принимали

*) Др. Іван Колесса записав в однім лишень селї Ходовичах 2508 коломийкових віршів, а збірник Кольберґа „Pokucie“ містить звиж 3.000 коломийкових віршів.

професіональні народні сьпіваки. По думці А. С. Фамінцина період історії сьвітської музики на Руси від XI. до середини XVII. ст. можна назвати добою скоморохів. Найповнійший розвій кобзарських і лїрницьких орґанїзаций вяже ся з козацькою добою і припадає на XVII.—XVIII. ст.

Колиж під теперішну пору тип сліпця-сьпівака, як замічає Маслов, — розміняв ся на дрібну монету, то се безперечно впливає на ослабленє пісенної творчости в народї.

Ми вказали отсе на кілька визначнійших моментів в еволюциї укр. народної поезиї, маючи на увазї виключно лишень словесну сторону пісень. Та в народній піснї лучить ся мельодия із словами в орґанїчну, нерозривну цїлість: пісня без мельодиї є мертва.

Отже кождого мусить цїкавити питанє: в якому станї находить ся тепер укр. народна музика?, чи вона справдї розвиває ся й богатїє, чи може завмирає, обнижуєть ся, стає що раз то більше вульґарною? Коли систематичне збиранє укр. народних мельодий почало ся на Українї доперва в кінци 50-тих рр., а в Галичинї аж з 80-тих рр. минулого столїтя, то ми не можемо єще вдавати ся в нїякі порівнаня теперішного з минулим і не можемо в тім напрямі робити нїяких висновків, тим більш, що збірники пісень з мельодиями і доси не обняли ще навіть усеї териториї заселеної укр. народом, що згадаю тут лиш Волинь, Полїсє, Угорську Русь, Буковину, зовсїм не узгляднені у дотеперішних збірниках, які далеко ще не вичерпують усего богацтва народних мельодий. На Українї сам Лисенко зібрав і видав в своїх збірниках звиж 500 укр. народних мельодий.

Збірник Марка Вовчка з 1867. р. містить 200 укр. мельодий. Збірники Коцїпінського і Єдлїчки кождий по 100 мельодий. Новійші збірнички одеського виданя Фесенка містять теж кілька сот народних мельодий. Усе те показує, що укр. люд удержує в своїй памяти пребогатий пісенний материял, якого висока артистична вартість є загально признана.

З галицьких видань збірники Залєського і Кольберґа „Pokucie“ містять разом коло 500 мельодий. Та систематичне виданє галицько-руських народ. мельодий розпочало доперва Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові — і так в XXI. і XXII. томі Етноґрафічного Збірника появило ся 1506 народних мельодий, зібраних на фоноґраф в 21 повітах О. Роздольським, а списаних Ст. Людкевичем. Отся збірка, найбільша з усїх, які дотепер появили ся, числом і якостию ме-

льодий виказує наглядно живучість укр. народної музики. Хоч сей збірник містить таке імпонуюче число пісень, то ще не вичерпує він анї усего материялу галицьких мельодий, анї усїх знаменних типових оказів", як се зазначує сам впорядчик. І справдї найновійша екскурзия проф. О. Роздольського з 1908. р. по кількох підгірських селах принесла в результатї 300 нових мельодий. Замітна річ, що др. Іван Колесса зібрав в одному селї Ходововичах 235 самих ориґінальних мельодий*): се показує, як високо держить ся людова музика в народних масах: показує ся, що на сему полї нема застою, ба навіть виявляє ся подекуди оживлена продукция, а радше перетворюванє й обміна пісенних мотивів.

І так в часї одної з пізнїйших екскурсий до села Ходовович записав я там над 30 мельодий, яких тут перед тим не сьпівано і які не увійшли у висше згадану збірку дра. Ів. Колесси.

Показує ся, що навіть старинні піснї історичного змісту не вимирають так скоро, як догадували ся учені. Так пр. деякі етноґрафи 70-тих років минулого столїтя уважали Остапа Вересая послїдним українським кобзарем. Тимчасом в серпни 1908. р. зібрав я в часї поїздки до Миргорода полтавської ґуб. 12 відмін мотивів, під які укр. кобзарі Полтавщини і Харківщини сьпівають і доси історичні думи**).

Не лиш по селах, але й по менших містах України, пр. в Миргородї молодїж сходить ся лїтними вечерами „на вулицю", де дївчата ьспівають хором з підголосками стародавних вуличних і весїльних пісень.

Українські народні піснї відповідно до території, з якої походять, виказують доволї значні відміни. Однак за мало ще зібрано пісенного материялу з усеї території, заселеної укр. народом, щоб можна було означувати певні пісенні типи і їх границї; томуж обмежимо ся тут до кількох реальних помічень. З посеред галицьких пісень видїлюють ся в осібну ґрупу лемківські мельодиї, що улягли подекуди угорсько-словацьким і польським впливам.

З другогож боку визначують ся гуцульські мельодиї своєю монотонностию і одноманїтним, переважно коломийковим ритмом. Замітні ріжницї заходять подекуди між мельодиями з Покутя і Поділя.

---

*) Етноґрафічний Збірник XI.

**) Вчислено тут також фоноґрафічні знимки кобзарських мельодий доконані звісним артистом-малярем О. Сластіоном від кількох кобзарів і співцїв дум і Лесею Українкою від одного кобзаря.

Усїж галицькі мельодиї разом своєю простотою й архаїчностию сильно ріжнять ся від роскішних мельодий з Поднїпровя, що творять окремий тип, хоч в основних чертах східний із галицьким.

Мельодиї з Холмщини і Підляся, як се виказує значна їх збірка д. Сєнчика, недавно надіслана в рукописи Науковому Тов. ім. Шевченка у Львові — підходять найблизше до галицького пісенного типу. Може бути, що й на Українї показалоб ся більше відмін і типів пісенних, як би і там ведено систематичне збиранє мельодий по усїй териториї так, як се робить Наукове Наукове Тов. ім. Шевченка в Галичинї.

Коли пісенні тексти уже своїм змістом звязані з визначнїйшими подїями в историї народу допускають ґрупованє і бодай приблизно вірне визначуванє давнїйших і новійших верств, то мельодийний материял укр. народних пісень дуже тяжко приходить ся ґрупувати та звязувати із якоюсь хронольоґічною схемою в культурному розвою народу.

Правда, певні ґрупи пісень були колись звязані із специфічними формами; поява нових по змістови пісень потягає за собою звичайно й появу нових форм, а з давними піснями вимирають і давні мельодиї. Та (ритмічна) форма, як вже було в горі сказано — є консервативнїйшим елєментом як зміст. Справедливо замічає проф. Яґіч: „Зміст, то як листє, що в осени із деревини опадає а на веснї нове, але таке саме випускає“. Часто буває, що новий зміст відливає ся у старі форми, та буває і навпаки, як се ми бачили на коломийках. З великої маси укр. народних мельодий виділюють ся своєю типовостию в осібні ґрупи з найстарших лишень обрядові піснї, историчні думи, похоронні заводи і подекуди колисанки, із новіщих пісень шумки і коломийки.

Правда, знайдуть ся ще певні критериї до виділеня давнїйших і новійших верств в остальнім материялї мельодичнім; певна річ, що мельодиї, які мають в своїй основі середновічні т. зв. церковні лади, в яких місце і роля тонїки не є так ясно означені, як в октавнім системі або мольові мельодиї, що виказують брак уводячого тону, належать безперечно до старшої верстви. Також і то є певне, що піснї, в яких вчувають ся чужі польські, чеські словацькі або якінебудь касарняні мотиви, є продуктом найновійших часів.

Однакож, коли народна поезия живучи в устах мілїонових мас, знаходить ся взагалї в стадиї вічної флюктуациї і перетво-

рюваня, то се мішанє мотивів і непомітний перехід одних форм у другі лишає далеко більші сліди у сфері мельодиї як на словах, так як мельодия є супроти слів пісні більше неуловимим елєментом. (Др. О. Гостінський доказав, що часто одна людова мельодия складає ся з кількох фраз вийнятих з ріжних мельодий).

Розпізнати в тій амальґамі давне і нове, або своє і чуже є часто прямо неможливо. Колиж ми тут і там розпізнаємо який чужий мотив, то се тому, що він ще не успів перетопити ся у горні народної творчости, не успів приноровити ся до характеру укр. народних пісень.

В розвою укр. народної музики мусїли мати велике значінє також чужі посторонні впливи.

Тут може нам дещо розяснити походженє народних інструментів; так пр. по дослїдам Фамінцина кобзу перейняли Українцї від Половців в часах, коли оба народи жили з собою в близьких взаєминах. (Домра стр. 91).

Бандуру занесли італїйські музиканти на початку XVII. ст. до Польщі, а звідси сей інструмент розійшов ся по Українї, випер з уживаня давну кобзу і перейняв її назву.

Лїру занесено до нас мабуть із заходу; на Руси стали уживати сего інструменту при кінци XVI. або на початку XVII. ст. — як се виказує Маслов (Калики перехожіє и ихъ напѣвы с. 10.); за впровадженєм нових інструментів ішло певно й перейманє чужих пісенних мотивів.

По сьвідоцтву польських письменників з першої половини XVII. ст. „сербські гусли і сербські юнацькі пісні в кінції XVI. і в XVII. ст. доходили до Польщі і України: в ту добу турецьких воєн сербські сьпіваки по домах шляхтичів і особливо укр. козаків сьпівали про славні подвиги хорватських і польських героїв“ (Фамінцин: Домра ст. 125). Може бути, що сербські пісні, в яких стрічають ся надмірні секунди і кварти, мали вплив на укр. народні мельодиї і їх хроматизацию. Безперечно і церковна музика мусїла оставити певні слїди в народних мельодиях, не менче і західні впливи, що ширили ся головно через школу і віршову і пісенну лїтературу. Уже Вишенський в перших роках XVII. ст. нарікає на „латинскій смрадъ пѣсней“. Певна річ, що й популярні релїґійні пісні, яких збірку маємо в Почаївськім Богогласнику з 1791. р. (де подибуємо італїйський термін концерт) не остали теж без впливу на укр. народну музику.

Порівнанє укр. народних пісень із польськими показує, що на західних границях укр. етноґрафічної териториї відбувала ся

довгі віки жива обміна на поли пісенної творчости обох народів; деякі укр. пісні є дословним перекладом анальоґічних польських взірців, як пр. широко розповсюднена весільна пісня „Ой сядай сядай кохане моє“. Певна річ, що й польська людова музика мала вплив на українську, як се можна напевно констатувати на деяких мазуркових і краковякових мельодиях.

А як собі пояснити велику схожість деяких мотивів українських і фінських та деяких шведських народних пісень?

Усї подібні питаня може розяснити в будучности молода ще нинї наука — порівнююче музикознавство. Нинї — як говорить впорядчик знаменитого збірника фінських народних пісень — Ільмарі Крон ((Krohn) — бракує абсолютних крітериїв мельодичного посвояченя, яке можнаб науково провірити*).

Подаючи отсї короткі уваги, бажав я лишень показати, як незвичайно зложений і скомплїкований материял представляють укр. народні мельодиї, і якої обережности вимагають усякі висновки у ґенетичному напрямі.

Висше вказав я на те, що пісенна творчість укр. народа, хоч не стратила своєї живучости, то всеж таки безперечно ослабла.

Значна небезпека для чистоти укр. народних пісень іде особливо від т. зв. касарняних мотивів, що разять не так своєю чужиною, як радше вульґарностию.

Чужі мельодиї, як се ми бачили, від давен давна напливали до нас — і се навіть могло бути корисне; до тогож тії мельодиї ходячи довший час по людях, з'асимілювали ся і злили ся з масою укр. народних пісень.

Та під теперішну пору наплив чужих мотивів є такий великий, що вони не можуть так легко з'асимілювати ся і впливають на щиро-народну вторчість самим розкладовим способом. До тогож лакейський інструмент гармонїя ширить ся тепер в застрашаючий спосіб по наших селах і приносить за собою чужі й вульґарні мотиви.

---

*) „Es fehlen jedenfals die wissenschaftlich zu begründenden und durch Übereinkomen festuzustellenden absoluten Merkmale der melodischen Verwandschaft“.

(Über das lexikalische Ordnen von Volksmelodien. Bericht über den zweiten Kongress der I. M. G. 1907. ст. 68.)

Грозу отсеї небезпеки для укр. народної пісні зрозуміємо, зваживши, яке значінє мають народні пісні в житю укр. люду. Не стану тут над тим предметом широко розводити ся, а вкажу лиш на кілька важнїйших моментів і так:

1) Укр. нар. пісні подають недостижимі взірці чистої народної мови і високо виобразованого поетичного вислову, розбуджують любов і повагу до рідного слова.

2) Укр. нар. поезия пронизана гуманними і свободолюбними ідеями розвиває і підносить усе, що лишень є доброго і гарного в души людській, отже має образуючий і виховуючий вплив на маси укр. народу і ріжні його верстви, заступає сїльському людови недостачу школи і писаної лїтератури.

3) Укр. нар. поезия визначена особливим богацтвом історичних пісень є для народу поетичною лїтописю, піддержує історичну традицию, а через те розбуджує в широких верствах національну сьвідомість.

4) Укр. народна поезия є сильним сполучником усїх трийцяти мілїонів укр. народу: чим кров у живім тїлї, тим є народна мова і поезия в народнім орґанїзмі.

5) Укр. народна пісня плекає в народних масах почутє краси, розвиває природні спосібности народа, і його фантазию розбуджує залюбованє в музиці, що таку важну ролю грає в житю усїх культурних народів — одним словом: народна пісня є могучим культурним чинником.

Не місце тут говорити про значінє укр. народних пісень для пізнаня історичного й культурного розвою укр. народу для науки взагалї: для історию, етноґрафії, етнольоґії, порівняного музикознавства дають укр. нар. пісні дуже богатий материял.

Хоч як невідрадним проявом є вимиранє давних пісень, то очевидна річ, всякий природний процес в мілїонових народних масах іде з такою стихійною силою, що нїякі заходи не можуть його спинити і тут даремні булиб усякі з'усиля удержати при житю пр. козацькі пісні і думи, колиж вони уже давно перестали витворювати ся і розвивати ся.

Наші заходи повинніб звернути ся лишень проти того, що мішає природний розвій укр. народ. поезиї, т. є проти псованя народних пісень і мелодий нездоровими і так сказатиб штучними впливами, до яких ми причислюємо великий наплив катаринкових і касарняних мотивів на село, розповсюдненє гармонїї, що безцеремонно перевертає мольові мелодиї на дурові і т. и.

Томуж пора нам тепер подумати над тим, чи не можна би бодай в части оберігати укр. народну пісню від таких шкідливих впливів, що гамують її природний розвій, а по друге, чи не можнаб піднеси в народї плеканє народних пісень через ширенє нотного письма та відповідних видань — і закладанє сїльських хорів.

Через те можнаб укр. народну пісню піднести із дотепершного більше пасивного стану до активної ролї, зробити її чинником, що гуртує і єднає людий, та одушевляє до великих подвигів для загального добра.

В тій цїли булоб вказане з'орґанїзувати при товаристві „Просьвіта" у Львові музичну секцию, що занялаб ся переведенєм в житє слїдуючих дезідератів:

1) Щорічне уладжуванє у Львові кількатижневого курсу для науки нотного письма і образованя сїльських діріґентів.

2) Висиланє мандрівних учителїв по селах для науки нотного письма і закладаня читальняних хорів.

3) Виданє популярного теоретичного підручника для науки нотного письма.

4) Виданє добре уложеного сьпіваника для сїльських шкіл.

5) Видаванє сериями добірних легко згармонїзованих народних пісень (особливо пісень з Поднїпровя) для ужитку читальняних хорів. *(Оплески.)*

По сїм забирає слово др. Е. Олесницький:

Не раз читаємо і чуємо про хосенність прогульок польської шкільної молодїжи до історичних польських місцевостий, до Кракова, Варшави, Ченстохови і т. д.

Нам треба би таких прогульок не лиш для шкільної молодїжи, але загалом для усїх. Тепер відкрита дорога на Україну. Там много памяток з нашого житя, яких в Галичинї на жаль вже не маємо, бо сусїди наші знищили, що могли. А такі прогульки мають велике значінє для піднесеня духа і національної сьвідомости.

З огляду на се ставить бесїдник резолюцию:

Конґрес взиває усю сьвідому українську суспільність, щоби орґанїзувала прогульки так інтелїґенциї як і селян, а головно молодїжи до істо-

ричних, памятних місцевостий, а в першій мірі на Україну головно до Київа. До орґанїзациї таких прогульок належить приступити в як найблизшій будуччинї. *(Оплески — Ухвалено.)*

На тім засїданє замкнено о год. 5-тій вечером,

Засїданє дня 2. лютого.

Голова І. Кивелюк відкрив засїданє о год. 9-тій рано і дає слово дру К. Трильовському до реферату:

Орґанїзация і значінє „Сїчий“.

За згодою комісиї президия переносить ухвалу резолюций аж до вичерпаня рефератів про орґанїзацию „Соколів“ і „Сїчий“,

Голова дає голос І. Боберському до реферату:

Значінє рухових товариств.

(Реферат поданий референтом в скороченю.)

Коли товариства полїтичні, торговельні, промислові і господарські, товариства для штуки і зданя змагають повести нарід до просьвіти й добробуту, то товариства, що дбають про здоровлє, можуть сьміло станути поруч них. До таких товариств належать товариства ґімнастичні, инакше товариства „рухові“ або „руханкові“.

Рухові товариства кладуть собі метою пригадувати горожанам, що через заводове занятє не належить забувати і про стан свого тїла. Вони старають ся спонукати населенє не занедбувати того, що удержує здоровлє, красу і довгий вік.

Рух є найлїпшим середником, що робить чоловіка здоровим і гарним. Тїло чоловіка, се прилад до всесторонного руху, руханий 238 мязами. Вагу якоїнебудь річи пізнаємо, коли її усунемо. Усуньмо рух. Щож тодї стане ся?

Коли тїло як руховий прилад приневолене до неподвижности, тратить пружистість і меткість.

Хто довго засидить ся, відчуває дуже добре, як тяжко для него ступити кільканайцять перших кроків. Ноги сцїненїли.

Чоловік, який згорбив ся над роботою, чує по якімсь часї, що не може випрямити ся, бо хребет неначе задеревів.

Хто мало рухає ся, сего цїле тїло, руки, ноги, легкі, серце, жолудок тратять поволи пружистість і силу. Тїло хоріє, стає надмірно товстим або надмірно худим, лице блїдне, хід робить

ся тяжкий, рухи неповоротливі, а мозок губить сьвіжість і бистроту. Цілий чоловік нидіє.

Тіло нерухливого чоловіка тратить відпорність на недуги. Недуги жолудка, легких, горла, болї голови походять в найбільшій части з недостачі руху.

Дїти нерухливих людий є все хирляві.

Доказано статистично, що населенє міст росте далеко скорше як число мешканців сїл. Люди стягають ся до міст, бо манить їх вигода і забава. Через се дорожіють площі під будову. Високі доми мусять стануги тїсно побіч себе. Мешканя роблять ся малі, не мають сьвітла, а ще менше чистого воздуха. Занятє мешканців міста є сего рода, що приневолює їх сидїти в комнатї Купець, урядник, судия, адвокат, учитель, ученики, слуги приковані є до комнати, як вязнї.

Робітники в фабриках і ремісники рухають ся при своїй роботї, але сей рух односторонний, обезображує тїло. Праця відбуває ся в замкнених комнатах, а легкі віддихають несьвіжим, нераз прямо затхненим воздухом.

Міщани є наражені на нездорові розривки. Сидять в гостинници, каварни, цукорни, пиварни, театрі, концертовій сали. Сидїли при роботї, сидять і при забаві, дуже часто пізно в ніч. Мозок все напружений, легкі повні задухи.

Житє в місті засуджує людий на неподвижність. Щоби не хоріти від сего, треба посьвятити дещо часу на руханку.

Гляньмо на село. Сонця і сьвіжого воздуху мають села подостатком. Помешканя є однак низонькі, а чоловік, що привик в своїй хатї кулити ся, не може нїгде голови просто тримати і свобідно рухати ся. Бродженє по болотистій дорозї, по мягкій земли, луці, ріли і стерни спричинює, що люди на селї мають хиткий, волокливий хід та погинають при кождім кроцї сильно колїна. Орати, копати, садити, полоти, косити, жати, молотити, рубати можна тодї, коли згинаємо ся до землї. Нарід на селї тримає ся проте горбато і нескладно. Наші селяни віджививляють ся лихо. Вони малим вдоволені. Се є погубна прикмета. Наколи мають бульбу, капусту, борщ і хлїб, чують ся вже щасливі. Коли пристають на лихій їдї, не можуть працювати з відповідним накладом сил. Тому, що не можуть працювати, як би належало, то не можуть і збільшити свого майна, мусять отже вдоволяти ся малим.

Хто крутить ся в такім блуднім колесї, сей анї тїлом анї духом не може високо стояти.

Наші селяни суть надмірно покірні. Неволя полишила на них нестерте пятно. Не чують себе самостійними горожанами, лиш все ще слугами.

Рухові товариства мають поучити нарід, як повинен гіґієнічно жити. При справі мешканя, одежі, їди натраплять вони на сільські економічні клопоти. До усуненя тих клопотів причинить ся також їх вплив і рада. Рухові вправи піднесуть красу народу, принаду його рухів і постави, спонукають його до ліпшого відживлюваня і униканя алькоголю. Сьмілість і певність себе усунуть поволи неприличну покору.

Щоби зрозуміти черти характеру спільні Українцям, мешкаючим на селї і в містї, глянїм в минувшину.

Австрийська і російська Україна має врожайну землю. Її мешканцї не потребували напружувати ся, щоби мати збіже й сїно. Без великої натуги приносила земля подостатком добра. На рівнинах, серед лїсів простягали ся лани, що давали мешканцям доволї поживи. Люди не були приневолені старати ся о промисл. Їх кормила земля. Вони не потребували чигати на чуже добро і нападати на чужі держави. Вони мали все у себе. Кождий жив спокійно для себе, не потрібував помочі другого, анї надзвичайної енерґії, щоби удержати себе і родину. Україна була закутиною, до котрої гомін з західної Европи дуже слабо доходив. Навідували її хиба елєментарні нещастя, до яких зачислити належить напади половецьких і татарських орд. Козаччина, гайдамаччина, оприщина були нечайними, інстиктовними відрухами придавленої суспільности. Монґольські напади і тоті пристрасні вибухи для оборони і пімсти не вплинули на витвір постійности характеру і витревалости волї.

Постійна виміна гадок словом і мечем відбувала ся головно в краях над атлянтийським і середземним морем. Бурливі хвилї витворювали на заходї рухливих і енерґічних людий. Борби вели до злуки сил, приневолювали цїнити прикмети і гадки кождої одиниці, виказували хосен і потребу орґанізациї.

Ми Українцї відчуваємо, що спосіб житя цїлих віків тяжить на нас. Хочемо жити дальше виключно кождий для себе, серед лїсів, горді на свою загороду і на свої індивідуальні, обгороджені гадки. Думаємо, що дальше можемо ховати ся в куток і бажаємо уникати злуки з другими. Не уміємо длятого анї других розумно слухати, анї других тактовно вести. Не уміємо запанувати над собою і жертвувати хвилеві примхи на користь цїлости. Ми або крайно байдужі або крайно уперті.

Часи зміняють ся, лїсів вже нема. Наші загороди змалїли і зісунули ся. Робить ся нам за тїсно. Чужі руки простягають ся також проти нас. Небезпека походить від доокружних народів, котрі над собою працюють, а через се можуть віднести над нами побіду без борби мечем. Мусимо научити ся инакше думати і инакше жити. Мусимо передовсїм зрозуміти, які хиби зіпсули наш характер. Зрозумінє се трудне, бо ми від віків зжили ся зі своїми недостачами. Декотра хиба не видає ся нам проте дуже часто нїякою хибою.

Природа є незвичайно терпелива і наколи треба, незвичайно ощадна.

Трава росте прецїнь якось на піску, смерека на скели, а бульба в темній пивници. Природа каже їм приноровити ся до нужди.

Коли зі сьвіжого воздуху входимо в комнату, де сидить богато людий, відчуваємо зараз задуху, що запирає нам віддих. Присутні в комнатї не відчувають її. Вони привикли.

Тїло чоловіка і дух його приноровляють ся до невигод і недостач. Легкі привикають до злого воздуха, тїло до браку руху, жолудок до лихої їди, дух до лїнивства, воля до бездїльности і рабства. Українцї приноровили ся до нужди тїла і духа.

Коли хто з нас загляне в краї, де люди рухають ся, думають і поступають як правдиві люди, що старають ся зберігати людське достоїнство, то відкриє нечайно, яка українська раса вибідована, які ми своїм виглядом марні, своїми рухами несьмілі, нашими гадками повільні, нашими поглядами малі, нашою волею слабі.

Се марненька трава на ріни, карлиста смерека на скалї, се блїді пагони бульби в темній пивници. Слабі тїлом, а що гірше слабі духом.

За мало у нас мужеської рішучости, за мало постійної ревности. Брак нам віри в нашу силу. Сила в нинїшних часах полягає вже в злуцї одиниць, а ми посїдаємо за богато химерної індивідуальности, щоби така злука обійшла ся без „киринї“. Кождий хоче мати свою гадку, як в давних часах свою загороду, не уміє поруч з другим думати, не має терпеливости розказу послухати. Сперечає ся або усуває ся байдужно від спільної роботи.

Нїчо в природї не зміняє ся нагло, а коли до зміни будемо стреміти, то вона наступить. Вихованє народнього характеру повинно бути нашою цїлию. Школа і народні товариства повинні

постійно впливати на духові прикмети молодого поколїня. Поколїнє за поколїнєм має стати що раз лїпше. Коли глянемо на послїдних пятьдесять лїт нашого розвою то побачимо, що в тім напрямі вже дещо поправило ся.

Просьвітні і економічні товариства працюють над вихованєм суспільности своїми способами. Руханкові товариства мають їх доповнити. Вихованє тїла рухом є дорогою, яка веде успішпо до вихованя душі.

Руханка потрафить розвинути фізичну силу, скріпити здоровлє і виплекати красу постави і рухів. Нема чоловіка, що не потрібував би сих прикмет.

Рухові вправи розбуджують вже в молодїжи переконанє, що правильна і постійна напруга розвивае сили чоловіка. Руханка викликує енерґію до дїла, до поконуваня перешкод. Вона учить шукати сили в собі самім, а не понижати ся легкодушним благанєм других о поміч. З прибитих, байдужих і зневірених видобувае сили і віру в себе. Рухові вправи впоюють змисл до злуки одиниць в одну велику дружину, котра слухає розказу і напружає сили в однім визначенім напрямі.

Розумні народи дбають про вихованє своїх горожан руханкою і спортами. Тоті два середники розвивають здоровлє тїла, сьвіжість ума і розмах духа. Народи відчувають, що не лише майно і наука, але також сьвіжість нервів, сила рук, ніг і грудий горожан рішають про силу і значінє держави. З фізичної сили пливе національна сьвідомість і певність себе.

Не лишаймо ся по заді, щоби другі глядїли на нас з гори, як робучий і маючий чоловік глядить на лїнивого легкодуха. Не можемо подивляти стремлїня чужинцїв з заложеними руками. Прикро є заслужити собі лїнию на насьмішку. Дорога до культури є нїчим иншим як дорогою до чоловічого достоїнства. Чоловік має думати і працювати. Через невпинну розвагу і працю має розвинути всї свої прикмети духа і тїла. Постійним стремлїнєм заслугує собі на пошану у других, набирає внутрішної моральної сили, духової рівноваги, людської гідности.

Не кождий горожанин схоче зрозуміти вартість рухових вправ так, як не кождий схоче зрозуміти вартість просьвіти. Богато розумних річий не уміють широкі верстви справедливо оцїнити, бо не мають о них ясного понятя. Рухові товариства повинні відчитами і прилюдними вправами звернути увагу на сю часть народного вихованя. Люди потрібують припуки до всего.

Виказавши, що праця в тім напрямі є для нас попри инші задачі також потрібна, переходжу до напряму, який треба надати вправам руховим в наших обставинах.

Товариства, що плекають руханку і спорти, почали у нас творити ся в більшім числї доперва від 1900. р. Се молоді товариства, котрі вічно нарікають на брак рухівні, се є салї до рухових вправ. Се нарікане є їх головною дїяльностию. Вправи в замкненій сали не повинні однак бути головною цїлию руховиків. Сьвіжий воздух і сонце не дадуть ся в сали запровадити. Рух на сьвіжім воздусї є здоровійший як найкрасші вправи в замкненій сали. Товариства можуть думати про будову салї, бо веремя в нашім краю є доволї дощеве і побут на свобіднім воздусї є досить часто неможливий, але вони не можуть посїдане рухівнї уважати за условину, котра рішає для них, чи „бути, чи не бути“.

Вправи на свобіднім воздусї нехай станут їх задачею. До вправ свобідних і рядових потрібний є город, обведений високим парканом, щоби не мати влїзливих видцїв. Простір сей може мати 30 до 50 метрів довжини а 20 до 50 метрів ширини. Кілька лавок попри паркан і комірка з дощок на одягальню, три метри широка і пять метрів довга належать до уладженя площі.

Засіб вправ під отвертим небом є дуже численний: 1. Впоряд. 2. Вправи свобідні вільноруч, лїсками, каблуками, булавами і тягарцями. 3. Скок в даль, скок в гору понад шнурок, скок жердковий. 4. Перегоновий хід. 5. Біг плоский, біг з перешкодами. 6. Мет камінною, пятикілевою кісткою, мет двокілевим диском, молотом, копієм. 7. Піднос десятикілевого каменя, піднос балька. 8. Тягнене линвою і сунене жердкою. 9. Дужане. 10. Стрілянє до цїли фльобертом, луком і пращею.

До наведених вправ прибувають гри і забави. Можна їх вести на цїлком отвертій, неопарканеній площі. З великого числа мячевих ігор заслугують на найбільшу увагу: Ситківка (Lawn Tennis), Союзняк (Association Football), Добувач, Пліт, Тарабанна, Гилька, Пястучка. Маємо ще богато бігових ігор. До ситківки потрібна дуже гладка, густа мурава або жужлями убитий тік. До решти ігор вистарчає рівна площа без вибоїв.

Наколи положенє місцевости дозволяє, належить уладити плаванє в ріцї чи в ставі і веслованє. В зимі не повинно хибувати ховзанки і санчат. О колесї і лещетах тут не говорю, бо се спорт поки що дорогий.

Колиж товариство не має нї городу, нї площі, нї ставу, нї ріки, то зістає йому прецїнь ще одна розривка, про котру легко забуваємо. Се прогульки. Нехай рухове товариство орґанїзує прогульки. Означаємо час, збираємо ся всї разом і йдемо. Подивляємо природу, розмовляємо, сьпіваємо і доходимо до визначеної цїли. Там з'їдаємо принесені припаси і вертаємо домів.

Руханкові товариства суть „товариствами" в правдивім значіню сего слова. Члени мають подбати про товариське житє, про милу, здорову забаву.

Чоловік йде за розумом, але друга власть, міцнїйша від розуму, є чувство. Розум бажає праці, чувство розривки. Одну часть тої розривки повинні подати руханкові товариства. *(Оплески).*

З черги дістає голос А. Будзиновський до реферату:

Орґанїзация „Соколів". — Туристика.

Ухвалу резолюций відкладає президия на конець і дає голос С. Ґорукови до реферату:

Пожарні „Соколи".

Голова піддає комісиї під ухвалу резолюциї поставлені в порозуміню референтами дром К. Трильовським і А. Будзиновським:

1) Конґрес узнає велику вагу орґанїзаций „Сокола" і „Сїчи" для праці над просьвітним та економічним, а головно полїтичним осьвідомленєм народа. Такі орґанїзациї витворюють єдність і карність.

2) З огляду на важність таких орґанїзаций взиваєть ся українську суспільність в Галичинї і Буковинї засновувати і попирати сїчові і сокільські товариства. Сей поклик відносить ся особливо до академічної молодїжи, щоби сїчовій і сокільській орґанїзациї присьвятила більше уваги.

3) Взиваєть ся нашу суспільність, щоби висилала як найбільше число відповідних людий на пожарничі ґімнастичні курси, уладжувані „Соколами" і „Сїчами".

4) З огляду на єдність і пляновість акциї конґрес узнає потребу основаня полїтично безпартийного Союза українських ґімнастичних та по-

жарничих товариств, а доки се наступить, зближеня і порозуміня серед тепер істнуючих орґанізаций. *(Оплески. — Ухвалено.)*

В дискусиї забирає голос др. Л. Лопатинський, який радо витає проєктовану злуку „Соколів" і „Січий", а до поясненя референти др. К. Трильовський і А. Будзиновський.

Голова дає голос дру Л. Лопатинському до реферату:

Орґанїзация людового театру.

(Реферат поданий в скороченю).

Ніхто вже нині не відкаже театрови високого образуючого і уморальнюючого значіня. Театр впливає на обичаї, на товариські звичаї та в легкий, непомітний навіть спосіб учить придивляти ся та призадумувати ся над психольоґічними та суспільними питанями.

З єствованєм усякого театру, а тим більше людового вяжуть ся дві обставини: видаток і добір та богацтво штук.

З огляду всесьвітної історії театру бачимо, що тільки в часах найбільшого економічного розвитку і богацтва народів також і широкий загал простолюдя міг з театру користати. Хоч як велике значінє має театр, особливо для мало або і зовсїм неписьменних, для котрих книжка є або дуже тяжко або і зовсїм неприступна, то всеж таки треба подбати перш усього о те, щоби наш людовий театр мав відповідний репертуар штук, а відтак щоби кошти театральних вистав були як найменші, се є надати людовому театрови як найвідповіднїйшу орґанїзацию.

Який повинен бути вибір штук для людового театру? Чи вони мають бути ідеалїстичного, чи реалїстичного напряму, чи веселого чи поважного змісту, чи з житя інтелїґенциї, чи иншої верстви, чи суспільні, чи історичні?. Щоби зробити щасливий вибір, треба взяти під розвагу степень інтелїґенциї так видцїв як і виконавцїв, а засадою повинно бути те, що належить починати штуками поважнїйшими, а як люди до вистави уже привикли, перейти до легких комедий. Взагалї людовий театр повинен виводити перед очі народа ідеальнїйші і поважнїйші та яснїйші сторони житя, а тодї виробить ся пошанованє і любов до театру. Колиж театр поставить ся на сїм уровени, що видцї будуть іти до нього тільки на те, щоби нареготатись добре, а аматори будуть уважати своїм завданєм за всяку цїну сьмішити публику — то тодї всяка висша цїль вистави, виховуюча цїль театру

занапастить ся і він зійде на просту „кумедию“, яка не тільки не приносить жадного хісна, крім немудрої розривки, але часом приносить ще й шкоду.

Дуже хибна думка, що для народа треба виставляти тільки народні штуки, бо мужик знає найліпше сільське житє, найскорше з'ориєнтує ся в його обставинах і зрозуміє виведену подію. Се правда, але уява нашого мужика є дуже буйна і цікавість велика. Він вже змалку наслухав ся всяких казок і оповідань про лицарів, королївних, царевичів, розбійників, заклятих покутників, чарівниць, духів і т. и.; він вірить в надземські сили, в незвичайні чудесні випадки, в наглі независимі від людської волї зміни судьби, які не дадуть ся анї здержати анї змінити зусилями чоловіка.

Чиж для такого видця не відповіднійша фантастична драма — казка, яка яркими красками змалює непевні стежки людської долї, заспокоїть уяву і цікавість?

Та до виведеня фантастичної штуки треба ріжних декораций, ґардероби, а надто виконавцї мають в нїй звичайно труднійші, поза круг інтеліґенциї і стан звичайних сільських аматорів виходячі задачі. Так само і в історичних штуках, котрі для нашого народа були би вельми поучаючими і одушевляючими, ті трудности в наших обставинах прямо непоборимі. Вибір репертуару мусить відповідати тим умовам, які диктують виконавцї та сама сцена, якаб могла розкласти своє шатро навіть і в найменшім сільци.

Та всеж таки репертуар для людового театру повинен бути уложений так, щоби не бракувало там також і історичних штук, які мають великий осьвідомлюючий вплив на людові маси, а також і штук фантастичних.

В тім зглядї наш драматичний репертуар вимагає основного упорядкованя. Хотяй наша народня лїтература може похвалити ся чималим числом творів, особливо з побуту сільського простолюдя, то все таки для наших народних сцен сей материял є почасти неприступний, почасти не зовсім придатний. Всякі твори українських письменників менше придатні для наших сільських сцен з причини виведених, закордонних відносин і типів, менше зрозумілих для нашого простолюдя. Богато вельми популярних і легких до виставленя штук находить ся ще в рукописях, а деякі стали біблїоґрафічною рідкостию, инші знова находять ся в збірних виданях, за дорогих для сільського аматорського кружка.

З огляду на се доконечною вимогою для орґанїзациї аматорської людової сцени являє ся видаванє дешевої бібліотеки драматичних творів, а головно штук випробуваних вже на заводових аматорських сценах.

Також треба би долучати до народних штук зі сьпівами і ноти, а по змозї видавати також і окремі виданя орхестральних партитур. Недостачу музичного материялу для народних штук відчувають дуже аматорські сцени і через те приготованя до вистави тревають нераз місяцями, а то і зовсїм розбивають ся.

Надто треба би видати показчик драматичного репертуару не тільки з назвою твору і автора та числом дїй, але і подати при тім, кілько в штуці виступає мужеських осіб, а кілько жіночих, чи виступає гурт і який, скілько є змін декораций і яких. Після такого показчика режісер аматорської сцени міг би лекше орієнтувати ся при виборі штуки відповідно до условин місцевого аматорського кружка.

Тов. „Просьвіта" вже дало почин до виданя такого показчика і він, як перша проба в тім напрямі, вийде небаром з друку.

Потреба такого підручника вже давно давалась відчувати, а у нїм повинно бути всьо, що необізнаному з театральним дїлом орґанїзаторови треба знати для ладу і успіху вистави. Се був би неначе реґулямін аматорського театру, до якого так режісер як і аматори повинні заглядати. Поява такого підручника та ще у виданю тов. „Просьвіта" причинить ся богато до піднесеня театрального замилованя серед нашої суспільности.

Про внутрішну орґанїзацию аматорського театру поучить сей підручник, і тому в дальші подробиці не буду входити. Приступлю відразу тепер до головного питаня, чи пожадана кооперативна злука всїх аматорських театрів і яку треба найти орґанїпацию для її переведеня.

В тім напрямі випередили нас наші сусїди Поляки і від двох лїт з'орґанїзували товариство „Związek teatrów i chórów włościańskich" з осїдком у Львові. Обсяг дїланя сего товариства вправдї плянований на цїлу Галичину, але на дїлї зертає свої зусиля на її східну, руську частину. І тому очевидно поспішили йому зі всїх сторін з обильними підмогами численні почесні члени, які дають по 100 корон і більше, а ради міські і повітові ухвалюють йому субвенциї; надто товариство поробило стараня, щоби краєвий Сойм призначив для нього більшу субвенцию, бо мовляв,

коли для міст Львова і Кракова дає Сойм на театри 126.000 корон, то справедливо, щоби і для селян удїлив якусь значнїйшу квоту на таку саму цїль.

Та мимо так значних средств материяльних дїяльність сего товариства якось на ширшу скалю не розвинула ся. Товариство видає вправдї свій орґан, але він редаґований досить слабо, особливо в заводовім сценїчно-драматичнім напрямі. З дописий і заміток довідуємо ся вправдї, що ту і там якийсь аматорський кружок виставив „Вуз Джимали“ або „Косьцюшка під Рацлавицями“, однак се дїє ся самокидно, без заслуги „Звйонзку“, який устроїв ледви дві три вистави в найблизшій околиці Львова і Самбора.

Товариство не має анї складу ґардероби, анї театральної біблїотеки, анї музичних материялів, не має навіть власного льокалю, де можна би зайти і порозуміти ся в орґанїзацийних справах, а містить ся до тепер в приватнім мешканю одного з видїлових.

Та мимо того сама ідея такого товариства не є хибна, тільки, що до „Звйонзку“ похибка лежить в тім, що він заснував ся не в Кракові, а у Львові, звідки йому на захід далеко.

Людовий театр по селах і місточках повинен бути так з'орґанїзований, щоби поодинокі аматорські кружки, основані на підставі статута, як окремі стоваришеня були звязані в однім, а ще лїпше в кількох материих товариствах в більших містах.

Орґанїзованє аматорських кружків на підставі власного статута є тому кориснїйше, що в склад його входять молоді люди, спосібні і замилувані до драматичної штуки, повні інїциятиви і меткости; дальше вимагає кожда вистава своїх видатків, для яких окремий кружок аматорський має більше зрозуміня і охоти покрити їх без згляду на дохід або дефіцит. В той спосіб міг би кружок придбати собі власні фонди і не оглядати ся конечно на підмоги читальнї чи касина.

Не сказано тим зовсїм, щоби аматорські кружки не мали користати з гостинности і підмоги инших товариств, уживаючи їх саль на проби чи на представленя даром, або за малим винагородженєм. Сю центральну орґанїзацию найкориснїйше булоб оперти на Товаристві „Просьвіта“, зглядно її філїях.

Аматорські кружки за оплатою невеличкої річної вкладки належалиб до центрального „Союза“, як його філїї і за те одержалиб від нього всї потрібні до заснованя формулярі і статут, а опісля і фахову пораду та поміч.

Надто „Союз“ був би обовязаний видавати або власний орґан, або найти куток для „театральних вісток“ в одній з популярних часописий, найвідповіднійше в „Свободі“.

Союз подавав би до Намісництва нові штуки до цензури і вів би спис цензурованих штук з докладними датами президияльного дозволу. До тепер такого спису не ведено, а староства роблять часто трудности українським виставам, жадаючи докладної дати призволу Намісництва.

Дальшою важною задачею „Союза“ булоб придбати театральну бібліотеку з творів, пригідних для аматорських вистав. Бібліотека малаб складати ся не тільки з книжок, але і розписаних ріль, які продавало би ся або визичало за кавцією. Важною частию сеї бібліотеки був би материял музичний. Поодиноким аматорським кружкам прямо неможливо набути потрібні до ріжних народних штук партитури та інструментальні голоси. Тут можна порадити собі тільки так, як діє ся і по великих заводових театрах, що музичний материял позичає ся.

Хотяй народні штуки переважно можна грати в костюмах місцевого населеня, то не менше важною задачею „Союза“ булоб і придбанє ґардероби, особливо козацької та історичної, щоби уможливити аматорським сценам виставу штук з нашої бувальщини. Попри се мусїлиб в сїй ґардеробі находити ся ріжні мундури, російські, польські, та инші характеристичні костюми, яких вимагалаб вистава поодиноких штук людового репертуару. До ґардероби належать також і инші причандали, як збірка перук, чобіт, збруї і труднійших реквізитів. Одним словом відповідно до зіставленя репертуару людового театру булиб ті причандали посортовані на кілька чи кільканайцять штук тай випозичувалиб ся аматорським театрам.

Для удержаня такої позичальні ґардероби і бібліотеки треба очевидно окремого складу, точного і строгого реґуляміну для визичаючих, щоби визичених річий, книжок і нот не нищили та не запропащували, окремого обізнаного з театральним ділом, рутинованого чоловіка, який завідував би тим складом, висилав річи і відбирав їх назад та давав практичні поради.

Завідувач спілкової ґардероби і бібліотеки мусів би бути чоловіком на стільки обізнаним зі сценою, щоби сам умів вирежісерувати дану штуку, уладити сцену, убрати і ухарактеризувати граючі особи і вести вистави — взагалї щоби аматорському театрови міг станути до помочі і проводу у всім. Потрібне се осо-

бливо для новооснованих кружків, для яких вистава штуки буде ще новостию.

Після бажаня аматорських кружків такий вандрівний режісер, замість висилати причандали, поїхав би разом з ними на місце і міг би ще перевести ґенеральну пробу, або бодай підчас самого представленя бути помічним для необізнаних з ділом аматорів.

Колиб зразу було за тяжко „Театральному союзови“ удержати своїми средствами такого завідателя, то належить дати йому якесь занятє і удержанє при „Просьвіті“, з тим застереженєм, щоби неділї і сьвята були для нього вільні, а після потреби щоби міг взяти і кількадневну відпустку задля виїзду до аматорських театрів. Чоловіка на се становиско можнаб найти між артистичною дружиною нашого театру, а колиб „Театральний союз“ дістав соймову субвенцию, анальоґічно до польського товариства, тодї міг би дати постійне удержанє такому вандрівному режісерови і діріґентови, який віддав би великі прислуги людовому театрови.

Коли доля не судила нам мати кілька столичних театрів, де драматична штука малаб можність розвивати ся, то покличмо до житя натомість кілька сот добре з'орґанізованих аматорських сцен по наших просьвічених селах і місточках, а тодї підготовимо почву для розцьвіту драматичної лїтератури, яка без театру як слїд розвинути ся не може.

Збираючи висше сказане, подаю отсї резолюциї під розваґу сьвітлого збору:

1) Основанє і розвій людового театру є конечні задля осьвіти народних мас, піднесеня товариського житя і ублагородненя сїльських звичаїв.

2) Драматичну штуку на селї належить плекати поважно і систематично.

3) Належить видати підручник для аматорського театру і постарати ся о доповнюванє репертуару видавництвом драматичних творів і музикалїїв.

4) Вистарати ся у властий о виказ дат що до цензурованих штук і удержувати його для ужитку аматорських сцен.

5) Основувати на окремих статутах центральне товариство для аматорських театрів, яке удержу-

вало би позичальню ґардероби, музикаліїв і театральної біблїотеки а заразом вандрівного режісера для аматорських сцен.

6) Домагати ся на сю цїль субвенциї краєвого сойму, на рівнї з анальоґічним товариством польським. *(Оплески — Ухвалено.)*

До сього реферату Ю. Міськевич поставив слїдуючу додаткову резолюцию:

Конґрес узнає потребу, щоби товариство „Просьвіта" розписало конкурс на драми, призначені виключно для сїльських людових сцен, а якіб додоторкали відносин між народом і інтелїґенциєю та відносин польсько-руських. *(Ухвалено).*

Голова констатує, що реферати вичерпані, а тому що нїхто не зголошуєть ся до слова, дякує за живу участь і замикає наради Секциї просьвітно-орґанїзацийної комісиї II. о год. 2-гій пополудни.

Секция гігієнічно-гуманітарна.

Зредаґували *др. Евген Озаркевич і др. Іван Рановський.*

Засїданє дня 1. н. ст. лютого, о 3-тій годинї пополудни.

Засїданє секциї відкрив представник Головного Видїлу др. Е. Озаркевич. До проводу нарадам покликано дра А. Лисенка і дра А. Чайківського, а на секретаря дра Я. Грушкевича.

Голова дає голос дру Е. Озаркевичеви до реферату:

Еуспільно-санїтарні потреби сїльського люду.

Стан добре упорядкованої служби здоровля в якійсь державі або краю можна назвати ідеальним тоді, коли опирає ся на взаїмнім довірю людности і функціонарів тої служби. А конечним є також зрозуміне гігієнїчного способу житя, що вимагає у людности ширшої осьвіти дорогою спопуляризованя здобутків науки в тім напрямі. До сего ідеального стану є в нашім краю ще дуже далеко, бо як раз нема у нас тих преміс, котрі ми уважаємо конечними. Вислїдком того є неохота людности до нераз навіть дуже хосенних заряджень санїтарних властий, придержуванє ся старих звичаїв і непониманє розумних арґументів. Другим лихом є, що наша служба здоровля складає ся по найбільшій части з осіб чужої нам народности і через те довірє до неї є далеко слабше, як сего вимагає потреба. Наслїдком сего є дуже часте незнанє і незрозуминє потреб людности санїтарними орґанами так, що заряджена їх бувають нераз навіть суперечні з фактичним станом річи, а нераз навіть бувають зовсїм неможливі до виконаня. Се підриває очевидно сильно довірє людности і витворює

у неї зрозумілий опір і непослух. Не говорю уже про те, що санітарні функціонарі не розуміють мови, термінольоґії недуг, способу житя людности, а також не мають доброї волї і розуміня, що всяка реформа дасть ся лекше перевести лагідностию, як строгими драконськими приписами. До санітарної служби вчисляємо лїкарів, ветеринарів, повитух і вишколену службу дезинфекторів. Головно між лїкарями і ветеринарями маємо ще за мало людий нашої народности, а процентово найменше між публичною службою санітарною, як повітові лїкарі і ветеринарі. Сї функціонарі суть, як звісно, придїлені до служби при староствах і мають характер полїтичних урядників, а молодїж наша зі зрозумілих зглядів не горне ся радо до полїтичної служби, волїючи вибирати вільні стани. Зміна адмінїстрацийної системи може по части зарадити лихови в тім напрямі, щоб згадані функціонарі уважали себе не лише урядниками, але стали, як се повинно бути, дїйсними дорадниками сїльського люду в його щоденних злиднях. Бо хтож красше може виповнити сю задачу, як не лїкар і ветеринар, з котрих перший ратує людий в нещастю, вертаючи здоровлє найблизшій і найбільше улюбленій людинї, або ветеринар, ратуючи доброю радою майно господаря від руїни. Щоби осягнути сю цїль, мусить нарід видати з себе потрібну скількість інтелїґентних сил, що вийшли кість з кости з самого люду, і від дитинства знають його житє-бутє та будуть мати повне зрозумінє потреб сїльської людности, а уживаючи рідної мови, будуть будити в нїй більше довіря. Такий стан є фактично по инших европейських державах, між иншими в Швециї і Норвеґії, де поправа гіґієнїчних відносин дійшла справдї до ідеальної совершенности. Але і в инших австрийських провінциях, як пр. в краях альпейських, низшій Австриї, Чехах, Моравії і т. д. є відносини санїтарні далеко красші як раз через те, що функціонарі публичної служби здоровля причисляють ся до народу, між котрим приходить ся їм працювати. Найприкрійші відносини в тім зглядї є без сумнїву в нашім краю, де мов два ворожі табори стоять верства уряднича, котра має на цїли лише наживу і чує ся стороною пануючою, а з другого боку широка верства людности, експльоатована і призначена лише до безопірного послуху. Щоби сей стан змінити, треба добивати ся заведеня відповідних шкіл у нашій рідній мові, котрі би давали достаточну скількість відповідних заводових сил. Сї люди могли би заняти згодом усї згадані місця публичних функціонарів служби здоровля. Через се утворила би ся можність синам народу здо-

бувати відповідні становиска та дійшло би ся згодом до такого стану гігієнічних відносин, який вже є по инших державах і краях.

Не менше важною річию є самостійна орґанїзация народної служби здоровля між собою, щоби через виміну думок стреміти до поправи невідрадних відносин. Заложенє проте українсько-руських товариств лїкарських і ветеринарийних є дуже пожадане, а не менше пожадане також уґрупованє в осібних національних палатах так, як се є уже переведене в Чехах і Моравії.

Великий вплив на нормованє гіґієнїчних відносин мають також ради здоровля, котрі розтягають свій круг дїланя на цїлу державу і на поодинокі краї. Щоби ради здоровля мали відповідне зрозуміє потреб людности і могли бути справдїшним дорадником санітарних властий, повинні вони складати ся з людий не лиш науково високо стоячих, але і з практичних лїкарів, знаючих добре потреби сїльського люду. Розумієть ся само собою, що при іменованю членів тих рад повинні бути узгляднені не лиш краї, але і народности замешкуючі поодинокі провінциї, бо хтож лїпше може знати відносини людности, як не той, котрий вийшов з того люду, почуває ся з ним одним, знає з досьвіду його потреби і має при тім відповідне заводове образованє.

Велика смертність між сїльським людом в нашім краю походить в великій мірі з висше представлених, невідрадних санітарних відносин, а також з недостачі дешевої а по змозї і безплатної лїкарської помочі. На жаль все, що в нашім краю в тім напрямі зроблене, є так недостастаточне, що можна сказати, край наш находить ся ще на примітивнім степени розвитку. Шпиталїв є за мало, а на жаль і адмінїстрация їх та спосіб поведеня служба з хорими є того рода, що не будить між широкою верствою людности бажаного довіря. Дальшою хибою устрою сих шпиталїв, головно провінціональних, є, що при них не істнують публичні, безплатні амбуляториї. Причиною сего єсть ощадність, щоби не утримувати достаточного лїкарського персоналу. Уладженє безплатних амбуляторий при сих провінціональних шпиталях є річию конечною. Не менше також і наша суспільність повинна приложити до сего дїла руку і не чекати остаточної реформи сих невідрадних санїтарних відносин в краю, а прийти свому народови з помочию. Обовязком проте нашої суспільности, зглядно сьвідомих лїкарів-горожан є при помочі загалу взятись до

основаня безплатних амбуляторий по головних центрах краю. Початок в тім напрямі зроблений заснованєм „Народної Лїчниці“ у Львові, котра хоч в части заспокоює наглячі потреби, а через розширенє своєї діяльности може і повинна стати засновком будучого лїкарського факультету. Заходить отже потреба більшого заінтересованя суспільности сею справою і видатнїйшої підмоги державних і краєвих властий, щоби інституция ся дійшла до бажаного розвитку.

Другим дуже важним чинником при реформі ґіґєнїчних відносин між сїльським людом є, як сказано, зрозумінє потреб тої реформи, покиненє старих навичок і забобонів, щоб не послугувати ся ріжними незаводовими силами числячими лиш на визиск як: ворожбитів, баб-шептух, цируликів і т. и. Пожаданим є також приміненє до культурних ґіґєнїчних відносин в такій мірі, щоби потреби сї стали ся конечностию щоденного житя. Тут може і повинна зробити много в першій мірі добре уладжена народна школа, котра повинна мати на цїли подати бодай в початках потрібні відомости буденної ґіґєни. На жаль, як знаємо, наші школи є так уладжені, що в тім напрямі дїє ся дуже мало або майже нїчого. Але праця просьвітних товариств над усуненєм неграмотности дає можність шireня всїляких культурних здобутків дорогою популяризациї наук через масове шиpенє відповідної популярної лїтератури. Одну з найважнїйших частин тої лїтератури повинна становити лїтература ґіґєнїчно-лїкарська і ветеринарийна, а се як раз являє ся обовязком товариства „Просьвіта“, котре через свій устрій і розсилку видавництв великому числу своїх членів має як найбільше готових читачів. Не можна заперечити, що товариство „Просьвіта“, сьвідоме своєї цїли зробило в тім напрямі дуже гарні початки, а і поза „Просьвітою“ в инших наших публїкациях зроблено дещо в тім напрямі. З другого боку треба признати ся, що в порівнаню до инших народів зроблено в тім напрямі ще доволї мало. Причина сего ясна. Се брак відповідних заводових сил взагалї, а з талантом популяризаторським з осібна, та мале зацїкавленє публики такою лєктурою. Ту повинно і живе слово прийти з помочию через уладжуванє на сї теми відчитів по читальнях „Просьвіти“ по змозї з відповідними демонстрациями.

Проте ставлю слїдуючі резолюциї:

Конґрес уважає конечним: 1) Заложенє у Львові українсько-руського лїкарського факультету.

2) Заложенє низшої ветеринарийної школи (коновалів), приміненої до потреб сільського населеня з українсько-руською викладовою мовою.

3) Основанє кількох шкіл для повитух в більших містах Галичини і Буковини (пр. у Львові, Станиславові, Тернополи, Чернівцях), з українсько-руською викладовою мовою.

4) Уладженє курсів для дезинфекцийної служби з українсько-руською викладовою мовою.

5) Розділ палати лїкарської на національні секциї анальоґічно, як в Чехах і Моравії.

6) Покликанє до житя осібної українсько-руської краєвої Ради здоровля, зложеної з людий, знаючих докладно потреби сільського люду (на разї покликанє Русинів лїкарів до тепер вже істнуючої).

7) Покликанє Русинів лїкарів до найвисшої Ради здоровля у Відни.

8) Заложенє як найбільше безплатних амбуляторий (на разї попиранє державними фондами істнуючої вже „Народної Лїчниці“).

9) Широку популяризацию природописно-гігієнічно лїкарських наук через масове розповсюднюванє відповідних видавництв між сільським людом. *(Оплески).*

З черги дістає голос др. В. Кобринський до реферату:

Поборюванє пошесних недуг на селї.

Пошесні недуги забирають у нас рік річно передвчасно дуже богато жертв, і подібно як се дїє ся у кождій просьвітно-економічно упослїдженій країнї, ширить межи безрадним простолюдєм розпуку і зневіру в цїну житя.

Спосіб лїченя сих недуг входить в обсяг дїланя лїкарів, тому про се говорити тут не буду. Досьвід учить нас, що й найстараннїйші з'усиля і зарядженя лїкарів і до того покликаних чинників в поборюваню пошесних недуг на селї не приносять на жаль пожаданої користи, а то тому, що так цїлий загал людий як і родини хорих, серед яких вибухла пошесть, не мають й елєментарного понятя о сути і причинах сих недуг.

З причини темноти і своїх забобонних поглядів люди не можуть переконатись, що поборюванє недуг єсть можливе і дуже

корисне, тому не тільки не виповняють як слїд відповідних заряджень і вказівок, але подекуди відносять ся до лїкарів і санїтарних чинників недовірчиво, а навіть й ворожо.

Щоби лїпше се зрозуміти, хочу говорити перш усього о случаях недуг, походячих від затроєня й порівнати їх з хоробовими проявами, які викликують у чоловіка заразливі або пошесні недуги.

Не один з присутних мусїв колись чути про аршеник і затроєнє ним.

Аршеник, се металева отруя, рівно небезпечна для здоровля людий як звірят і ростин. Знаходить ся звичайно як металева сїра руда в сполуцї з зелїзом, сїркою або иншими металями, а часом чистий як арсенавий безводник. Чистого аршенику уживають лїкарі проти певних недуг в докладно означенїй скількости. Надто подає ся аршеник деколи і домашним звірятам, а передовсїм коням, щоби набрали лїпшого вигляду, полиску шерсти і вогню, розуміє ся зі шкодою для них, бо такі штучно аршеником вигодовані конї нидїють, марнїють і гинуть, скоро прийдуть на звичайну пашу і роботу.

Також й в нашій Чорногорі находить ся, — як впевняли мене нераз Гуцули — на декотрих місцях аршеник в сполуцї з иншою рудою, котрого уживають знахорі, примівники і инші сїльські „лїкарі“ як лїку в недозволенїй і для здоровля шкідливий спосіб.

Припустїм, що хтонебудь з неуваги, нехотячи, або з иншої якої причини спожив якусь скількість сего аршенику.

Щож побачимо? — Такий чоловік дістане сильні болї, його пече в пролику, жолудку і в кишках, він блює, його прочищає безупинно; з причини утрати соків кров гусне, слїдують страшні корчі і рвоти в мязах, передовсїм в литках, а наконець наступає загальний занепад сил і найчастїйше смерть. Смерть наступила — як бачимо зі спожитя аршенику, при чім замітне те, що лише той, хто спожив, аршеник хоріє, всї прочі, ратуючі хорого і його родина остають при здоровлю. — Очевидна річ, маємо тут до дїла — що так скажу — з неживою мертвою, отруєю, котра сама від себе в чоловіцї, який її спожив, не побільшає ся і по людях не розходить ся.

Возьмім другий примір.

Хтонебудь спожив несьвіже, зіпсоване мясо, пр. кусничок несьвіжої ковбаси, риби, дичини, зіпсоване яйце або й иншу яку несьвіжу і псуючу ся страву. І такий чоловік дістане по-

дібні — висше описані — прояви хороби: нудности, болї, рвоти, корчі, блюванє і чищенє — загальний занепад, може умерти, або при відповідній помочі і лекшім затроєню виздоровіти.

Причиною хороби або смерти стане тут затроєнє зіпсосованим кормом.

Хтонебудь назбирав в лїсї грибів, між котрими були й неїдомі „дурні“, їдкі губи, приправив їх, зготовив і спожив, а по хвилї від них тяжко захорів, або й умер з подібними проявами затроєня, як повисше описано.

Затопили ви пр. в печи і заткали каглу, заки ватра зовсім стлїє і спопелїє — бо мовляв шкода тепла — кладете ся здорові до спочинку, але мабуть з постелї уже не здвигнете ся, як ще не будете мати скорої і успішної помочі — ви загоріли.

Подібних примірів можна навести богато.

Щож робити, щоби охоронитись від хороби й смерти від сих затроєнь? Коли знаємо певно їх причини, наша борба проти них зовсім проста. Ми стараємось обережно не затроюватись тими звісними нам отруями. Сей ряд недуг, сї затроєня не суть заразливі.

Тепер придивім ся близше другій ґрупі так званих пошесних, заразливих недуґ. До сего виберемо одну з найстрашнїйших і найбільше заразливу — холєру. Завдяки більшій осьвітї і лїпшому зрозуміню справи сею пошестию обхопленої людности, а дальше завдяки значному поступови науки і енерґічному приміненю певних наукових досьвідів і сьвідомої борби лїкарів і санїтарних властий, пошесть ся стала тепер далеко рідша і лагіднїйша.

Якіж суть прояви сеї страшної недуги?

Безнастанна блювота, прочищенє, страшна спрага, сильні болї в жолудку і кишках, загальні корчі в мязах, передовсїм в литках, через утрату соків густота крови і стигненє тїла, утрата голосу, загальний занепад сил і смерть, або в лекших випадках і при відповідній помочі подужанє. Припустїм, що в якійсь місцевости зайшов лише один такий випадок холєри.

Хто видів случайно хорого з затроєня повисше згаданим аршеником або зіпсованою поживою, думав би напевно, що і сей випадок холєри є таким затроєнєм, бо показує подібні прояви хороби. — Але вскорі переконає ся о чім иншім.

По упливі якогось часу побачимо, що на подібну хоробу занепав хтонебудь з ратуючих хорого і инші члени його ро-

дини, а дальше родина, сусїди і богато людий цїлого села, а коли ми безрадно і безчинно сему придивляємо ся, то холєра обхопить скоро цїлі громади і край, ширячи розпуку і пострах межи людьми! В сїм власне скорім ширеню пошести лежить головна ріжниця між холєрою а повисше згаданими недугами з затроєня, котрі лише на позір показують подібні прояви. Від одного занепавшого на холєру набирає ся сеї хороби скоро й другий здоровий, а пошесть обхопить цїлу масу людий. Отже причиною холєри мусить бути очевидно якась жива отруя, значить отруя, котра має сама в собі доволї сили розмножувати ся в захорівшім від неї людськім тїлї, а тим самим захоплювати легко цїлу масу здорових людий. І дїйсно! Наука відкрила і доказала, що сю отрую витворюють живі, малесенькі, вільним оком невидимі і скоро розмножуючі ся животини, котрі названо для відріжнеия їх від других і задля подібности до протинки в книжках протинковими прутнями (бакцилями) холєри. Їх вигляд, множенє і спосіб житя можна при помочі дуже побільшаючих сочок і инших наукових приладів видїти і розслїджувати. Сказане про холєру дасть ся примінити й до инших звісних заразливих горячкових недуг, як тиф, дифтерия, гариця (шкарлятина), червінка, інфлюенца і т. и. І сї недуги мають за причину живу отрую, котру витворюють в людськім тїлї иншого рода малесенькі животини — так звані бактериї. Всї ті недуги (заразливі) удїляють ся від хорого другому чоловікови при помочі дотиканя хорого, одежі, напою, поживи і взагалї при помочі ріжних предметів, находячих ся в окруженю хорого, яких сї бактериї „розносчики пошести", легко причепити ся можуть. Хороби сї називаємо заразливими (пошесними), а що вони обхоплюють цїлі громади, епідемічними. Забирають вони у нас рік річно передвчасно нещасливим дїтям дорогих родичів, — родичам любих дїтий, надїю старости, а ширючи розпуку і зневіру межи бідним народом нївечать його моральну, робучу силу і добробут.

Як же належить боронитись нам проти сего, вільним оком невидимого ворога нашого здоровля і житя?

Очевидна річ, що повисше згадані прості способи охорони нашого житя від затроєня неживими отруями і зіпсованими поживами тут в борбі з пошестями не вистарчають. Причина заразливих недуг лежить, як ми бачили в дуже злоснім житю малесеньких, невидимих животин — тому й борба з сим скритим ворогом вимагає більшого напруженя нашої уваги і зложнїйшого способу борби.

Доконечним услівєм успішнійшої борби буде безперечно, хочби загальне пізнанє причин заразливої хороби, глибше пересьвідченє і віра, що така борба, оперта на наукових дослідах зможе і мусить нас охоронити від сих недуг. Така борба при чиннім, сьвідомім співділаню людий, де панує епідемія — не буде більше борбою з пустими вітраками, але принесе певно пожадані користи.

Щоби сї малесенькі животини-бактериї, „розносщики" пошестий могли успішно розмножуватись і розвиватись, треба їм — як се доказала наука понад всякий сумнїв — до їх розкішного животїня доконче відповідного ґрунту, відповідної поживи, тепла, вогкости, нечистоти, місця, де гниють і розпадають ся відходи, відпадки і рештки нашої поживи, треба їм тїла чоловіка, котрий уже від уродженя слабшого здоровля або меншої відпорности або, котрий зле відживляє ся, віддає ся піянству і иншим порокам, мешкає у вогких, темних і тїсних, курних хатах — разом з домашними звірятами, у котрого хатї під постелию і лавою сила всякої нечистоти, бруду і гниючих решток поживи, котрий пє воду з плитких, мутних долів і збірників, а наконець, у котрого вонючий гній і всякі людські і звірячі зливи підпливають аж під пороги нужденної хати. Одним словом сї хороби нападають найчастїйше людий бідних, темних та непорадних... Житє в таких невідрадних відносинах шкодить дуже нашому нормальному здоровлю, зменшує нашу, уже з природи і Богом нам дану відпорність проти хороби — і робить нас спосібним, урожайним підкладом для розвою тих скритих малесеньких животин, котрі живлячи ся нашими соками, передвчасно відбирають нам наше дороге, хоч тяжке житє...

Коли ми отже розпізнали як слїд властиві причини і умовини повставаня і ширеня епідемічних недуг, то станемо успішно з ними бороти ся слїдуючими способами:

I. Треба нам старатись о здорову, достаточну поживу. В теперішних далеко тяжших умовинах житя дасть ся се осягнути лише через побільшенє і поширенє нашої робучої сили і особистої енерґії, вишукуванє нових жерел нашого зарібку і кориснійшого збуту продуктів нашої працї, через розвій домашного промислу, через творенє запомогових спілок, через живу участь в громадськім і суспільно-економічнім житю, котре має за цїль по змозї запобігати нуждї і старати ся о поліпшенє материяльних потреб народу. Але перша і найважнїйша дорога до сего через просьвіту! Цїла маса народу мусить сама

охочо і загально вхопити ся за народну просьвітну школу. Школа одна осьвічує розум чоловіка і отвирає йому очи на житє! Не пора нам в темноті дрімати, коли скрізь навколо нас гомонить жива струя житя. Хто не хоче себе просьвічати і бороти ся, той мусить загинути...

II. Наші хати (мешканя) належить будувати на сухих, о скілько можна висших місцях. При тім треба оминати по можности місця вогкі, багна, мочари і инші баюри.

Хата повинна бути що найменше $2^1/_2$ метра висока, поставлена на твердих, високих, не перепускаючих вогкість підвалинах, великі вікна мають бути по можности до полудня, щоби проміні сонця, від котрих всякі заразки недуг гинуть, мали до хати доволі доступу. З тої причини належить також занехати будови широких, звисаючих дахів, що стримують цілковито доступ сьвітла.

Хата повинна мати що найменше дві комнати, щоби на случай вибуху заразливої недуги здорові не мусїли мешкати разом з хорим, бо можуть легко заразити ся тою самою недугою.

Стайню треба конче відділити від мешкальної хати, щоби худоба не занечищувала воздуха, котрий так потрібний для здоровля.

В певній віддали від хати треба викопати доволї глубоку яму, призначену на всякі зливки і людські відходи і то так, щоби її від часу до часу можна легко вичистити і гній вивезти далеко на поле.

Не треба надто близько стїн хати садити деревця і инші високі ростини, бо вони здержують від хати сьвітло, отїняють і овогчують хату і тим пособляють розвоєви заразків. Хати без коминів треба уже раз занехати, а заводити натомість відповідні димопроводи до сїний і на двір. Се просто сором, щоби люди враз з жінками і закопченими дїтьми дусились в хатї, повній диму і вонї! А преція дїру зробити в стїнї і злїпити з пару камінцїв і глини який такий провід — се потрафить кождий майже без кошту і великого труду.

Найважнїйшою річию є заосмотренє мешканя в здорову воду. Де нема природних жерел здорової води, там повинен ґазда в спілцї з иншими сусїдами викопати спільну, глибоку, добре оцембровану керницю (студню), при чім треба уважати, щоби до неї не затїкало болото і инші зливки та людські відходи, бо наука доказала, що много заразливих недуг, як тиф,

холєра, ширять ся головно через воду, занечищену людськими відходами хорих на ті недуги.

Колиб показало ся, що вода з викопаної керниці, мимо її глибини, є нечиста і нездорова, то треба сю воду, нім бере ся її до питя, відповідними приладами перепустити (перефільтрувати) через верстви піску, шутру або вугля, через що вода очищуєсь від шкідливих примішок. Кого на се стати, міг би собі набути фабричні прилади до очищуваня води.

Одним словом у сільській хаті повинно бути доволї сьвітла, воздуха, добра вода до питя, безусловна чистота і кождa річ в домівстві на своїм, з гори призначенім місци.

III. Що до особистої охорони від недуг, що треба пильнїйше уважати на чистість одежи і тїла і передовсїм наші ґаздинї і матери повинні більшу увагу звертати на свої діти, їх часто змивати, вичісувати, отирати. Де на селї є чисті ріки і потоки, там кождий член громади повинен як найчастїйше уживати сих природних, здорових купелїв на вільнім воздусї. Де нема рік, то члени громади повинні всї спільними датками вибудувати „купальню“ (баню, лазню), де кождий з громади міг би за маленькою оплатою або безплатно як найчастїйше купати ся. Мимоходом згадаю, що Японцї, котрі в недавній війнї з Росиєю своїм геройством і витревалостию здивували цїлий сьвіт, уживають майже що дня купелї і заховують незвичайну чистоту.

IV. Коли лучить ся який случай заразливої недуги, то треба сейчас хорого перенести до другої сьвітлицї і його від здорових цїлком відосібнити. З хорим стикає ся лише той, хто його обслугує, а всї другі, анї чужі не повинні сходити ся в тїй хатї. В хатї хорого має бути велика чистота так що до його одежі як постелї. Всякі видїлини і відходи з хорого треба прятати в осібній посудинї, в котрій находить ся трохи розпущеного гашеного вапна, карболевої води, в браку такого навіть дехтю, оцту, спіритусу, а що найменше горячої води — і такі відходи виливати в осібнім, подальше від хати викопанім долї. При тім треба уважати, щоб зливини сї не спливали до керницї та до питної води.

Хто стикає ся з хорим, повинен, нім вийде з його хати, добре вимити собі руки теплою водою і милом або ще лїпше відражаючими плинами. Зі сьвітлицї хорого не повинно брати ся нї поживи, нї напитків. В грізних епідеміях, пр. холєри воду належить пити доперва по вивареню і остудженю.

На випадок смерти треба одїж, постїль і всї річи, з котрими стикав ся хорий, в горячій водї добре випрати (або буде ще лїпше витерти їх розчином карболевим), на вільнім продувнім місци довше висушити, а солому з постелї і менше цїнні річи найлїпше спалити. Підлогу треба добре вишурувати і вимити, а стїни на ново побілити і цїлу сьвітлицю довший час при отворених вікнах, дверах і каглі провітрювати, нїм здорові зможуть в нїй без небезпеки мешкати.

Похорони повинні відбувати ся лише в супроводї найблизшої рідні, з виключенєм всяких масових зібрань а передовсїм дїтий.

Хто так буде поступати, охоронить не тільки себе і свою родину, але також й других від небезпеки зарази і не стягне на себе тяжкого закиду співвини смерти другого. — Треба конечно, щоби люди в повнім зрозуміню свого власного добра самі хопили ся до борби з сим ворогом, а тодї й заходи лїкарів і покликаних властий принесуть в поборюваню епідемічних недуг лїпші чим дотепер вислїди. Уже найвисший час, щоби люди покинули свою уперту байдужність і темноту і не уважали з'усиля лїкарів і властий в поборюваню епідемій (на сором перед просьвіченїйшими народами) за безпідставні, а навіть ворожі напасти на смирних та тихих людий.

Але певно скажете „се все гарне і правда", але така борба проти пошесних недуг можлива лише при достатку, коли люди мають відповідні средства і можність до борби.

На се відповім, що добробут роблять люди, а байдужність і темнота се невідступні товариші всякої нужди.

А у нас що? Як стоїть наша „Просьвіта"? Кілько членів числить вона?

Які наші народні школи? Де народні сїльські біблїотеки? Де музеї, театри і т. и.? Зате ми передуємо в байдужности і темнотї, майстри в нарїканю на других, від котрих в смирности і покорі очікуємо нашого спасеня. Не досить сказати, кривда нам, але треба самим взяти ся до поправи нашої долї. Правда, богато дечого змінило ся у нас на лїпше. Але є ще дуже богато роботи. Треба нам ще більше енерґії, охоти і віри в силу науки і поступу. Треба, щоби і найбіднїйші члени громади вписували ся масово в просьвітні товариства і народні орґанїзациї і причинювали ся масово бодай маленькими сотиковими датками (так як се робили Хорвати) до розвою своїх просьвітних і економічних товариств, а не звалювали цїлий тягар на плечі своєї ще

не дуже численної інтеліґенциї. Те, що не в силї зробити малий, хоч би і дуже інтеліґентний гурток людий, зможе зробити легко народна маса, бо громада великий чоловік!

Возьмім ся щиро, охочо і постійно, але всї разом до сего великого культурного дїла! А тодї і відносини нашого народного житя станутъ красшими і наше здоровлє охоронимо від лютих, пошесних недуг певнїйше, чим пустим падьканєм, наріканєм, та нерозважними, хвилевими поривами! *(Оплески).*

Голова дає голос д р у Т. Гвоздецькому до реферату:

Смертність дїтий в нашім краю.

а) Скількість померших в першім місяци житя.

В 1904. р. померло дїтий в першім місяци житя в цїлій Галичинї 27.032. Відношенє скількости померших дїтий в першім місяци житя до скількости уроджених в 1904. роцї було 8·2%.

Найбільша смертність новонароджених дїтий є зіставлена понизше:

Повіт — на 1000 уроджених в роцї 1904. померло в 1-шім місяци житя: 1. Городенка 13.4, 2. Борщів 12.8, 3. Яворів 11.5, 4. Городок 10·8, 5. Зборів 10.5, 6. Снятин 10.4, 7. Львів — повіт 10.3, 8. Грибів 10.2, 9. Мостиска 10.2, 10. Живець 10.2, 11. Бережани 10.0, 12. Новий Санч 10.0, 13. Цїшанів 9.9, 14. Лїманова 9.9, 15. Горлицї 9.6, 16. Золочів 9.6, 17. Ряшів 9.4, 18. Бучач 9.3, 19. Залїщики 9.3, 20. Рогатин 9.2, 11. Збараж 9.1, 22. Товмач 9.1, 23. Скалат 9.0.

Суть се повіти, в котрих є найбільша смертність, — на жаль на 23 повіти під тим зглядом найгірших є аж 17 з переважним населенєм руським.

З зіставленя сего видно, що найбільшу смертність в 1-шім місяци житя виказав городенський повіт.

Найменше померло дїтий в 1-ім місяци житя в 1904. р. в повітї: Лїско 4.4%, уроджених, — Львів — місто 4.8%, — Долина 5.1%, 5.6%, — Краків місто 5.7%; в повітах: Перемишляни 5.9%, — Подґуже 6%, — Кольбушова, Ланьцут, Мєлєц, Новий Торг і Турка 6.1%, — Ніско, Тарнобжеґ по 6.2%, — Тарнів 6.4%, — Стрий 6.5%.

Як бачимо найнизший процент смертности дїтий в першім місяци житя мають чисто польські повіти.

б) Скількість померших в першім році життя.

Населенє Галичини в 1900. р. виносило 7 міл. 300 тисяч людий. В цілій Галичині померло в році 1904. – 66.214 дітий в першім році життя. В відношеню до числа уроджених в тім році представляє се число 20.1%. Понизше зіставлено повіти після смертности в 1904 р. в порядку від найгіршого до найліпшого.

Процент смертности: 30.9 Яворів, 29.4 Городок, 28.1 Цішанів, 27.89 Ліманова, 27.8 Львів повіт, 25.8 Новий Санч, 24.8 Городенка, 24.1 Станиславів, 23.6 Перемишль, 23.5 Мостиска, 23.4 Ярослав, 23.2 Рава руська, 22.9 Жидачів і Зборів, 22.7 Дрогобич, 22.6 Бережани і Товмач, 23.3 Сокаль і Живець, 22.1 Косів, 21.8 Рудки, 21.5 Борщів, Скалат і Снятин, 21.4 Грибів, 21.3 Бучач і Тернопіль, 21.2 Богородчани і Жовква, 21.1 Підгайці, 21.0 Краків повіт, 20.7 Добромиль, 20.6 Горлиці, Рогатин, Самбір і Бяла, 20.5 Коломия, 20.3 Пшеворск, 20.2 Мислиничі, 20.1 Надвірна, 20.0 Старий Самбір і Збараж, 19.8 Золочів, 19.7 Стрий, 19.6 Заліщики, 19.5 Пільзно, 10.4 Бжеско і Камінка, 19.2 Подґуже, 19.0 Ряшів, 18.9 Бохня і Вадовиці, 18.5 Долина, 18.3 Ропчиці, 18.2 Кросно, 18.0 Бібрка, 17.7 Калуш, 17.5 Величка, 16.4 Хшанів і Гусятин, 17.3 Новий Торг, 17. Ясло, 16.9 Ніско і Печеніжин, 16.6 Ланьцут і Сянік, 16.5 Турка, 16.1 Теребовля, 16.0 Домброва і Стрижів, 17.5 Чортків, 15.6 Краків і Кольбушова, 15.4 Ліско, 15.1 Мелец, 15.0 Тарнобжеґ, 14.3 Перемишляни, 14.1 Львів місто, 13.4 Березів, 11.3 Броди, 8.8 Тарнів.

В числі повітів найгірших з року 1904. маємо майже виключно ті повіти, в котрих смертність в попередних 70 повітах була найбільша. Сьвідчить о тім, що в тих повітах суть якісь сталі, а не случайні причини тої великої смертности.

З огляду, що від смертности дітий в першім році життя залежить головно смертність загальна, длятого в цїли обниженя сеї послїдної, треба стреміти до обниженя смертности дітий.

В тій цїли треба би передовсїм дуже совісних дослїдів над умовинами плеканя і живленя новонароджених в ріжних частях краю, а найперше в повітах з постійною високою смертностию дітий в першім році життя.

в) Скількість померших в перших пяти роках життя.

В році 1904. померло таких дітий 102.355. В відношеню до числа населеня показує ся смертність дітий в перших пяти

роках житя — 14.9%. В обчисленю до загальної скількости померших показує ся число 50.67%. Найбільша смертність дітий в перших 5-ти лїтах житя обчислена до загальної смертности в році 1904., була в слїдуючих повітах: в львівськім 6.%, дрогобицькім 59.8, городецькім 58.7, цїшанівськім і яворівськім по 58, — мостиськім 57.7, равськім і жидачівськім по 58.8, бережанськім і ярославськім по 55.7, пшеворськім і стрийськім по 55.6, самбірськім 55.2, бобрецькім і сокальськім по 54.0, добромильськім 53.7, станиславівськім 53.6, тарнівськім 53.1, городенськім 53, долинськім 52.9, хшанівськім і тернопільськім по 52.8%.

г) Смертність дітий від шестого до 15-го року житя.

В 1904. р. померло 13.509 дїтий або 6.68% в відношеню до загалу померших.

Поки подамо способи поборюваня пошесних дїточих хоріб, подамо передовсїм статистичні урядові дати за р. 1904., котрі показують, скілько дїтий в краю хорувало на пошесні хороби, а скілько з них померло. І так померло:

I. З причини вродженого браку житєвих сил виказано **2814** осіб — найбільше, бо 200 в повітї Турка.

II. На дифтерию хорувало в р. 1904. 57.70 дїтий, а з того **1695** т. є 3.54% зарівно як в лїтах попередних — заледво ¼ часть случаїв смерти дійшла до відома урядових лїкарів.

Найбільше померло на дифтерию в повітах Дрогобич — Львів місто — Камінка — Жидачів — Тернопіль — Стрий — Турка — Золочів — Лїско.

III. На коклюш хорувало в 1904. роцї 17.801 дїтий, з того померло **1289**. Найбільше померло на коклюш в повітах: Старий Самбір, Пшеворск, Добромиль, Ланьцут, Краків повіт, Стрий.

IV. На віспу правдиву хорувало 21 дїтий — з того нещеплених було дїтий 14, померло **2** дїтий.

V. На шкарлятину хорувало в р. 1904. 19.238 дїтий, з того померло **4405** — або 21% хорих. Найбільше померло в повітї Бучач, Ланьцут, Перемишляни, Хшанів.

VI. На кір (morbili) хорувало в роцї 1904. 37.936 дїтий, з того **2075** дїтий померло є. 7.4% хорих. Найбільше померло в повітах: Дрогобич, Мостиска, Перемишль, Ярослав, Пшеворск.

VII. На тиф черевний хорувало в роцї 1904. 3169 дїтий, з того померло **264** дїтий. Найбільше померло на черевний тиф в повітах: Бережани, Борщів, Перемишль.

VIII. На червінку (dysenteria) хорувало в тім році 649 дітий, з того 133 дітий померло. Найбільше померло в повіті Косів.

IX. Холєрина забрала в р. 1904. 1864 дітий, найбільше в повітах мазурських.

X. З инших пошесних хоріб хорувало дітий на: інфлюенцу — 1869 дітий, на вітрову віспу 1784 дітий, на пошесне запаленє слинових желез при-ушних (parotitis epidemica) 20.407 дітий — з того померло 6 дітий.

Понизше зіставленє показує скілько дітий хорувало і померло на пошесні хороби в р. 1904.

В році 1904.	хорувало	дітий	померло
на 1. Вроджений брак житєвих сил	6.790	—	2814
„ 2. Дифтерию	6.790	—	1695
„ 3. Коклюш	17.801	—	1289
„ 4. Правдиву віспу	21	—	2
„ 5. Шкарлятину	19.238	—	4404
„ 6. Кір	37.936	—	2075
„ 7. Тиф черевний	3.169		264
„ 8. Червінку	549	—	133
„ 9. Холєрину	—	—	1864
„ 10. Інфлюенцу	1.869	—	—
„ 11. Вітрову віспу	1.784	—	—
„ 12. Пошесне запаленє слинових желез	20.408	—	6
На пошесні хороби	хорувало	дітий	129.655
Разом	померло	—	14.546
		Менше	2.814
			11.732

Дати сї суть не цїлком точні, однак богато зближені до дїйсности — бо треба взяти на увагу, що богато случаїв смерти і хороби з причини пошесних хоріб не є розпізнані як такі, а в случаях смерти не суть скваліфіковані відповідно, іменно по селах, де селянин рідко ще кличе лікаря, а оглядачами померших суть ледво письменні селяни, від котрих годї вимагати якихось докладнїйших під тим зглядом відомостий.

Для цікавих треба додати ще ось що: В р. 1904. уродило ся в цїлій Галичинї 328.694 — с. є, 44.9% на 1000 населеня.

Найвисші числа новонароджених припадають на повіти з людностию в більшій части руською.

Що до скількости уроджених дітий Галичина займає перше місце між всіми краями Австриї. Се високе число дітий уроджених в Галичині є також причиною і великої смертности дітий в нашім краю.

Як висше сказали ми, померло в р. 1904. — 66.214 дітий в першім році житя, що в відношеню до числа уроджених в тім самім році представляє 20.1%.

В перших 5-ох лїтах померло дітий 102.355 — а в відношеню до загальної смертности показує ся, що більше, як 50% припадає на діти в перших 5-ох лїтах житя.

Від 6. скінченого до 15. року житя померло в р. 1904. 13.509 дітий, або 6.68% загалу померших.

Взагалї на 100 мерців припадає 57.35% на діти від 1—15. року житя, а з того більше як 50% на діти в перших 5-ох лїтах житя.

Для ясности, додамо, що в році 1904. померло на 7 міл. 300 тисяч населеня — осіб 201 тисяч, с. є. смертність загальна 26.22%. На 20100 померших припадає 115 тисячів дітий від 1-го до скінченого 15-го року житя. З того більше як 10% умирає з причини пошесних недуг.

Поборюванє пошесних недуг.

Поборюванє пошесних недуг між дітьми є мимо дуже ясних і корисних поліцийно-санітарних приписів — обовязуючих в Австриї, дуже недостаточне. Вина сего невідрадного стану лежить по части по стороні держави, по части по стороні самої суспільности.

Кардинальною точкою, з якої повинно виходити ся — є доношенє о появі перших случаїв занедужаня дитини на пошесну хоробу, а в слід за тим цїлковите відокремленє хорої дитини від здорових дітий.

Що до доношеня о перших случаях недуги до адміністрацийних властий, то обовязок сей тяжить в першій лїнії на голові родини — на зверхности громадській — і на ординуючім лїкари. На жаль, можу сказати се з власного досьвіду, наші селяни найбільше тримають в тайнї перші случаї занедужаня дітий на пошесні хороби. — Діє ся се або через темноту простого люду, бо не знають, що то за хороба, а частійше ще зі страху, щоби через донесенє не наражати ся на візитациї санїтарно-поліцийні зі сторони власти громадської і адміністрацийної.

В тім лежить і причина, що так рідко дасть ся побороти недугу в першім початку, а звичайно, коли до села приїздить делєґований до побореня хороби правительственний лікар — недуга ся захопила уже значну часть родин так, що поборюванє стрічає великі перешкоди і недуга тягне ся часто місяцями, а нераз і лїтами.

В тім напрямі богато помочи може просьвіта, а поки се стане ся, то поучуванє селян через сїльську інтелїґенцию як духовників і учителїв, маючих довірє в простім народї, дальше популярні виклади о тім по читальнях можуть богато помочи.

Другою — незвичайно слабкою точкою в поборюваню пошесних хоріб у дїтий є відокремленє хорої дитини від здорових. Всякі способи поборюваня пошесних хоріб будуть доти недостаточними, доки відокремленє хорих від здорових не буде переведене з цїлою точностию. Та на сїй точцї стрічає ся так величезні перепони, що справдї, як на тепер, справа у нас в Галичинї стоїть так, що доперва в далекій будучности належить сподївати ся поправи сего лиха.

Наш мужик на селї — а і міщанин в малім місточку — так само і незасібний інтелїґент відокремленя цїлковитого не переведе — раз тому, що не має до розпорядимости вільних кімнат, котрі можна би з всякою певностию відокремити, а по друге тому, що родичі дїтий чейже хотять відвідувати хору дитину — і раз у раз повстає небезпека розволїканя пошесної недуги на здорові дїти.

Ідеальним способом, щоби відокремити хору дитину, було би у незасібних людий — віддати її на час хороби — до пошесних бараків, які підчас пошести будують для хорих дїтий. Та се можливе тільки для богатих міст.

Що до лїченя хорих, єсть се річ сумлїня кождого до поборюваня пошесних недуг визначеного лїкаря, старати ся о сумлїнне лїченє повірених йому дїтий.

Наконець дуже важним способом є (дезинфекция) відраженє мешканя і одежі хорої дитини. Доси по селах у нас йде по давному — по виздоровлїню хорої дитини хату білить ся сьвіжим вапном, а постїль і одїж або виварює ся в окропі, або мочить ся в 5% карболевій кислотї.

По більших містах переводить ся відраженє мешканя за помочию пари формалїни зі специяльно до того уладжених дезинфекторів. Можна би і по селах о такім відраженю подумати,

однак тільки в такім разї, колиб кілька сусїдних громад посїдало один дезинфектор.

До того треба вишколеної прислуги. Дезинфекторів повинна безплатно достарчити громадам держава, як також держава має уладити безплатні курси для вишколеня обслуги.

Рівнож можна би подумати і о рухомих бараках, котрі дали би ся переносити з місця на місце, о які рівнож повинна подбати держава, вони були би спільною власностию кількох сусїдних громад.

Специяльно що до двох пошесних хоріб, се є правдивої віспи і дифтериту маємо в охороннім щепленю проти віспи лімфою анїмальною і в сировати Берінґа, приміненої вже підчас перших проявів дифтериту, знамениті середники. Щепленє віспи є в цїлім краю обовязкове, а більші пошести чорної віспи належать нинї, дякувати відкритю Дженнера до найбільших рідкостий. Сировать Берінґа примінена в приватній і публичній практиції у дїтий хорих на дифтерит від більше 10-ти лїт знизила смертність з 40% на 12%.

Примінене інєкций сировати Берінґа у дїтий при дифтериї стрічає в декотрих селах нехіть із сторони селян. Тому, що велика користь іменно в початках дифтериту є статистично доведена, належало би і в случаях дифтериту чи епідемічного чи спорадичного — заохочувати і поучувати селян о конечности підскірного вприскуваня сировати.

З статистичної таблиції, котра подає процентове число загалу померших в Галичинї, видко що смертність в східній Галичинї є більша, як західній. Підчас коли в західній Галичинї, отже в части краю замешканій виключно або переважно польською людностию процент смертности виносить від 18—30% pro mille, то у східній Галичинї, отже в части краю замешканій виключно або переважно руською людностию смертність виносить від 24—40% pro mille. Тому, що на сю смертність впливає передовсім смертність дїтий в перших 5-ох лїтах житя, бо виносить більше як половина загалу померших, а ся смертність в східній Галичинї, отже на Руси о 10% більша як в західній, — дальше беручи на увагу, що помимо що плодовитість населеня в східній Галичинї є більша як в західній, приріст природний населеня східно-галицького, отже переважно руського є менший, як західно-галицького, отже польського, а причиною сего являє ся значно більша смертність взагалї, а дїтий в східній Галичинї з осібна, випливає для нашої національної будучности і зна-

чіня в тім краю дуже важний постулят, котрий позваляю собі представити в формі слідуючих резолюций:

Просьвітно-економічний конґрес рішає:

З огляду що природний приріст руського населеня в Галичині є менший від польського — помимо більшої плодовитости руського населеня — а причиною сего є в першій мірі велика смертність дітий в східній Галичині, належить:

1) Видати популярну розвідку о раціональнім живленю і плеканю дітий в першім році житя,

2) Старати ся розслідити докладно спосіб плеканя і живленя дітий в ріжних частях краю.

3) Подбати у законодатних властий, а в першій мірі в соймі, щоби лікарська поміч була для селян скора і приступна, а стати ся се може через творенє по повітах санітарних округів, обіймаючих невелике число сусідних громад.

4) Віднести ся до українського клюбу в парляменті, щоби припильнував як найскорше введенє на денний порядок нового закона о пошесних хоробах, якого проєкт виготовило центральне правительство. *(Оплески.)*

Голос дістає др. Я. Грушкевич до реферату:

Египетське запаленє очий (трахома) серед люду.

Трахома або египетське запаленє очий є се заразлива недуга очий, яка полягає на тім, що на злучници повік, с. є. на їх внутрішній поверхни творять ся прищики, які наростають, з часом витворюють близни на внутрішній поверхни повік та їх деформують, а до того захоплюють і саму прозорку, спроваджуючи навіть сліпоту. Як при кождій заразливій недузї до зараженя мусять бути условини в орґанізмі, через що лучаєть ся нераз, що одні члени родини заражують ся, а другі ні, мимо однакової необережности. З тої самої причини має вона у одних легкий перебіг так, що не треба взивати лікаря і недуга лічить ся сама від себе, не полишаючи шкідних наслідків; у инших має хронічний перебіг, так що терплять вони на очи ціле житє; у инших знова, але се дуже рідко, перебіг є відразу острий і нераз мимо лїченя веде до сліпоти. — Вигляди на лїченє суть

зглядні. В початкових случаях дасть ся недуга зовсїм вилїчити і то у зглядно короткім часї — в дальше посунених стадиях лїченє тріває дуже довго і дуже часто може осягнути лише поправу, а не цїлковите вилїченє; а до того такі хорі повинні оставати ще кілька лїт під лїкарським доглядом з огляду на імовірну віднову недуги.

Трахома знана була вже в стариннім сьвітї, а тепер мож її стрінути в цїлій Европі, не кажучи вже про Египет, де майже цїла арабська людність на неї хронїчно хоріє. Коли переглянемо карту Европи, то з найбільшою силою виступає трахома в полуднево східній части Европи: Еспанїя, Італїя, Балкан, Угорщина, східна Галичина, східна і західна Прусия в Нїмеччинї і Росия; є вона і в инших краях, як решті Нїмеччини, Франциї, Анґлїї і т. д., але лише в певних округах. З позаевропейських країв опановані нею сильно кромі згаданого Египту ще Альжир, Тунїс, Сирия, Арабія, Перзия; стрічаєсь в східних Індиях (дивне, що на Цейльонї мимо спеки нема її цїлком), в Китаю (в окрузї Кантон сильно), Японїї, а в полудневій Америцї в Бразилїї дуже розширена.

Раса не становить ту жадної ріжницї, з виїмкою неґрів, які майже не знають трахоми.

Що до клїматичних відносин, то давний погляд, начеб спека і пил причиняли ся до її розширеня, не має стійности. Для Европи можна піднести один причиновий момент: найбільше розширена трахома в деяких надрічних низинах, в околицях багнистих, засїяних ставами та на плоских морських побережах; найгірше лютить ся вона в Фінляндиї. Повисше 600 м. над верхню моря нема її цїлком, як в Швайцариї і Тироли, і тому виїзд в місцевости високо положені має деяке лїчниче значінє.

Додати годить ся, що убожество і нечистота сприяють розширеню трахоми — тому бачимо, що одиницї з заможнїйших верств рідше на неї западають. Уживанє спільних ручників до обтираня лиця по митю, спільних хустинок та спільне спанє на одній подушцї, а до того недбанє о чистоту рук, отсе головні причини зарази.

Коли повернемо тепер до нашої властивої теми, т. є. до трахоми у східній Галичинї, то бачимо, що властивою областию, де трахома виступає епідемічно чи радше ендемічно, є Поділє. Маємо там села, де людність є що найменше здесяткована трахомою, а таксамо і подільські міста суть нею засїяні. В школї, бурсї, в склепі, на торзї, від прислуги — всюди мож ся її набавити. Найпри-

крійше однак є те, що то наші села, наші люди. Бо не досить, що на нашого селянина спадають з усїх усюдів всякі благодати, що він мусить бороти ся з найріжнороднїйшими противностями, а тут стає йому ще впоперек дороги vis maior в формі трахоми: хоче їхати до Америки на заробіток, вона його не пустить, нинї-завтра і до Прус його не пустить; віддає дївчину на службу, то часто в поряднійшім домі її не приймуть; дає сина до школи, не має за що наймити станциї, а бурса замкне перед ним двері — тож мусить назад йти гуси пасти, хоч би був відзначаючий ученик.

Гадаю, що досить примірів на те, як велику шкоду спричиняє ся недуга нашому народови і національній справі. Певний процент людий стаєсь нездібним до працї, тягарем для громад та суспільности; инший процент калїкує цїлий вік — не могучи розвинути своїх сил нї фізичних нї умових так, як би то при добрім зорі у них було можливе. Здорові еміґрують, а хорі остають дома; збільшаєсь процент тих послїдних, обнижуєсь процент справности цїлої суспільности. Додаймо до того, що нам усунуть може найздібнїйші одиницї зі шкіл, бо вже перед двома роками почало правительство якусь акцию та вона йде на разї дуже повільно. Будемо тодї мати сумні вигляди. Що я той стан представляю може в надто чорних красках — нехай нікого не дивує, бо розпука нераз бере чоловіка, як стає перед питанєм: або приймити відзначаючого ученика до бурси і инших наразити на зараженє, або не приймити і казати йому вертати до цїпа й плуга. Зі статистичних даних подаю лише примір, що сего року до тернопільської руської Бурси 7% не принято через трахому. А до того зі своїх записок за 4 роки бачу, як вона змагаєсь постійно, і так: в р. 1905. давала трахома 12.5% всїх хорих на очи, в р. 1906. — 13%, в р. 1907. — 17%, в р. 1908. — 21%.

Щож на те все правительство? Воно перед несповна двома роками почало акцию, котра до нинї є лиш чисто на папері. В червни 1907. р. віднесло ся Намісництво через староства до всїх лїкарів, щоби на основі своїх записок предложили староствам списи хорих на трахому для з'ужиткованя до дальшої акциї. Відтак повітові лїкарі мали об'їздити села і робити списи — знаю, що в тернопільскім повітї переведено люстрацию шкіл по селах, не зачіпаючи одначе міст. Врештї в цьвітни 1908. р. віднеслось Намісництво специяльно до окулїстів з запитом, чи схочуть брати участь в акциї переведеня лише статистики тра-

хоми і під якими умовами. На тім нині стоїть, а трахома йде собі дальше.

Тому мусимо самі занятись енерґічно тою справою — і то в трьох напрямах; самим вести просьвітну акцию в тім напрямі, друге старатись спонукати правительство до живійшої акциї, трете віднестись до автономічних властий. Дещо вже зроблено — і так на послїдній соймовій сесиї поставив Український клюб через пос. П. Думку відповідні внесеня, їх відіслано до санїтарної комісиї, там дебатовано над ними, але з чим має прийти комісия перед сойм, не знаю.

Ставлю отже слїдуючі резолюциї:

1) „Просьвіта" видасть летючий листок про трахому і розішле його з книжочками усїм членам подільських повітів та зі Свободою, Народним Словом, Громадським Голосом, Землею і Волею.

2) „Просьвіта" віднесе ся до консисториї львівської і станиславівської з просьбою поручити парохам подільських повітів — поучити нарід на проповіди про небезпеку трахоми з поданєм відповідних гіґієнїчних приписів.

3) Просьвіта" віднесе ся до Ради шкільної краєвої з просьбою видати обіжник до учителїв усїх шкіл подільських повітів, щоби поучували шкільну дїтвору перестерігати гіґієнїчних правил чистоти що до очий.

4) „Просьвіта" віднесе ся до Видїлу краєвого з мемориялом що до акциї поборюваня трахоми (уладженє очних амбуляторий при подільських шпиталях та порученє їх веденя там, де нема спеціялїстів, тим лїкарям, які відбули специяльний курс діяґностики і терапії трахоми; курс такий повинен Видїл краєвий сам або в порозуміню з правительством уладити при клїнїцї або шпитали у Львові).

5) „Просьвіта" віднесе ся до краєвого правительства з мемориялом приспішеня розпочатої акциї (уладженє летючих амбуляторий з лїкарїв відповідно до тої акциї підготовлених).

6) „Просьвіта" віднесе ся до Українського парляментарного клюбу з просьбою, щоби при правительственнім проєктї закона для поборюваня по-

шесних недуг була трахома виразно названа між тими недугами, про які обовязково треба доносити властям. *(Оплески).*

Дальше читанє рефератів відкладає секция на слїдуючий день і приступає до дискусиї над виголошеними рефератами. Др. В. Охримович вказує на те, що не лише темнота люду є причиною великої смертности між нашим народом, але богато завинила ту і адміністрация державна та краєва, котра о се мало або і зовсїм не дбає. Статистика учить, що число уродин між нашим народом є зглядно дуже велике, лише через велику смертність дїтий не прибуває населеня в відповідній мірі. Статистика під тим зглядом показує числа застрашаючі.

З черги дістає голос др. М. Долинський до реферату:

Сїльські повитухи.

В згаданій дискусиї др. М. Долинський вказує на надужитє аптикарів, котрі не пишуть на лїках так званих сиґнатур в українсько-руській мові, хиба виїмково на виразне бажанє наших лїкарів. Закон вимагає, щоби сиґнатура була писана в тій мові, котрої уживає відповідна сторона, що є річию цїлком справедливою, бо через лихе вирозумінє припису може легко наступити якась похибка в уживаню лїку. Проте обовязком не лише українсько-руських лїкарів але і лїкарів иншої народности, практикуючих в нашім краю є писати сиґнатури на рецептах для наших людий в українсько-руській мові. Виконаня сего домаганя повинна жадати наша суспільність рішучо від всїх лїкарів і аптикарів.

Др. І. Раковський звертає увагу на застрашуюче ширенє сифилїсу між нашим народом, особливо в гірських повітах і ставить бажанє, щоби наша суспільність заінтересувала ся близше сею справою.

Президия пояснює, що конґресовий комітет не забув і про сю важну справу і упросив до сеї теми референта специялїста дра Г. Гарматїя, котрий через кілька лїт був делєґований Намісництвом до поборюваня сифилїсу в наших гірських повітах. На жаль сей реферат відпав з причини неприсутности поважно перешкодженого референта.

Секция заявляє ся за тим, щоби Тов. „Просьвіта“ видало як найскорше летючий листок „Про сифилїс“.

М. Созанський вказує, що причиною шireня всяких недуг серед дітвори суть невідрадні відносини в наших народних школах і висказує бажанє, щоби в тім напрямі стреміти до як найшвидшої поправи та ставить такі резолюциї:

Товариство „Просьвіта" зладить мемориял і віднесе ся до Сойму краєвого і Ради шкільної краєвої:

1) щоби в кождім шкільнім окрузї була системізована посада шкільного лїкаря,

2) щоби старі і знищені шкільні будинки узнати за невідповідні, а при будові нових примінити як найдальше ідучі гіґієнїчно-санїтарні вимоги,

3) щоби при кождій школї була керниця здорової води,

о. Л. Наклович є тої думки, що одною з найважнїйших причин великої смертности між нашим людом є невідповідний і поганий харч.

Др. М. Долинський просить, щоби дискусию на сю тему відложити до слїдуючого дня так, як про поживу люду має бути виголошений ще осібний реферат.

о. А. Стефанович замічає, що просьвітно-економічний конґрес сконстатував на основі урядових статистичних дат незвичайно велику смертність серед малих дїтий, іменно між руською людностию краю. Між иншими причинами, які складають ся на сю сумну появу може по части заважувати і невідповідне сповнюванє деяких церковних обрядів, як воно веде ся серед сїльського люду. І так буває звичай, що нарід несе новонароджених дїтий того самого дня до хрещеня, не зважаючи на зиму і студїнь, до дому сьвященика або також до церкви, а навіть везе їх з філїяльних сїл до парохії. Колиж зважити, що молоденький орґанїзм є ще дуже слабий і на все вразливий, що довершенє хрещеня потребує обнаженя значної части тїла дитини, то зрозуміємо легко можливість перестудженя так нїжного орґанїзму. В многих сторонах є звичай, що вагітні і кормлячі матери мимо того, що церковні приписи звільняють їх тодї від посту, придержують ся строго церковних постів, гасячи нераз при тім повстаючу горячку алькоголем. Розуміє ся, що такі пости ослаблюють тільки орґанїзм як материй так і дїтий і спричинюють дуже сумні наслїдки, які степенують ся ще більше вживанєм алькоголів.

Конґрес рішає тому просити духовні власти:

1) щоби розважили, чи не добре було би для добра людности запорядити, щоби хрещеня відбували ся в холодних порах року і в домах родженя, а особливо, щоби не довожено дітий до хрещеня з сусїдних сіл, тим більше, що в наглих случаях може бути хрешенє удїлене й другими особами;

2) щоби поручили всїм душпастирям вияснити сїльському людови, що вагітні і кормлячі матери звільнені після припису церковного від посту, що противно повинні для здоровля свого і дітий добре відживлятись, а натомість здержуватись від уживаня алькоголїв.

Я. Олексовський жалує ся на поступованє повітових лікарів, вказуючи, в який спосіб вони несуть поміч хорим підчас пошестий. Лікарі сї не почувають ся навіть до обовязку не то оглянути хорих, але навіть дуже часто не заходять до хат і лїчать хорих, навіть цїлі родини, з далека, з воріт. Просить проте, щоби тов. „Просьвіта“ починило відповідні кроки, щоби такі надужитя на будуче не були можливі.

Др. Д. Стахура висказує бажанє, щоби про подібні случаї доносили сторони своїм послам, котрі зроблять з того ужиток з певнїйшим успіхом, ніж би се могло зробити тов. „Просьвіта“.

На внесенє О. Целевича дискусию замкнено і рішено всї резолюциї поставлені в рефератах і дискусиї предложити спільному зборови всїх секций до ухвали.

Засїданє дня 2. лютого.

Голова др. А. Лисенко відкриває засїданє і дає голос дру М. Долинському, котрий на підставі праці радника двору і проф. унїверситету в Празї дра Івана Горбачевського реферує про:

Про поживу нашого люду.

Проф. др. І. Горбачевський висловлює в сїй справі ось які думки:

„Опрацьованє сього питаня є без сумнїву не лиш теоретично цікаве, але і практично дуже важне з тої причини, що на сїй підставі можна би показати, чи і який корм населеня є відповідний, евентуально який і чому є недостаточний або невідповідний і подати практичні зовсїм конкретні ради, як можна би управильнити і уладити спосіб виживи нашої сїльської людности

в ріжних околицях відповідно до наших відносин, с. є відповідно до того, що в рахубу можуть входити іно певні природні продукти, які служать до виживи.

Не можна вправді віддавати ся ілюзиї, що таким чином можна буде побороти нужду, в якій живе більша часть нашого сілького населеня, але нема сумнїву, що раціональним вибором відповідних поживних материялів буде можна хоч в части поліпшити виживу населеня.

Опрацьованє питаня є отже безперечно конче потрібне — тепер ходить о те, як до сеї роботи взяти ся.

Теоретична дискусия лиш на підставі загальних, в науцї тепер принятих норм о виживі людий, або на підставі помічень зроблених у других народів, не принесе в тім случаю жадного хісна, бо ту ходить передовсїм о наші в західній Европі непрактиковані типи виживи — отже типи або загалом незнані, або лиш дуже мало знані, а дальше і о ориґінальні обставини житєві, досить відмінні від західно европейських.

Розуміеть ся само собою, що опрацьованє сього питаня може наступити іно на підставі материялів зібраних серед нашого сїльського населеня.

Таких материялів у нас поки що ще нема. Причинок до пізнаня виживи нашого сїльського населеня подав я перед кількома роками (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка 1899. часть лїкарська т. V., в. II.), але є очевидно, що з вислїдів там опублїкованих не можна робити нїяких загальних висновків і, що не можна передовсїм сих помічень і вислїдів ґенералїзувати.

В згаданій публїкациї є бесїда про один тип виживи, практикований на галицькім Поділю у рільних робітників середного господарства, тимчасом типів виживи не лиш квантітивно але і квалїтативно від нього менше або більше відмінних буде у нашого сїльського населеня дуже богато. Річ очевидна, що ті типи або хоч головнїйші з них треба передовсїм близше пізнати і аж тодї можна буде серіозно поговорити загально о способах виживи нашого сїльського населеня.

Передовсїм належить отже зібрати сирий, але зовсїм безпечний материял, який є конче потрібний.

Є більше метод, які можуть вести в тім случаю до цїли, але у нас нема на жаль заводових людий, котрі мали би відповідно уладжені інститути, потрібні до таких помічень. Тому треба в нашім случаю вибрати таку методу, яка і без безпосередної інтервенциї заводових людий може подати хоч в грубих

рисах сирий материял, пригожий до заводового опрацьованя. Маю на думцї методу, якою може послугувати ся кождий інтелїґентний чоловік, що живе між народом, коли схоче сею справою серіозно і совісно заняти ся.

Таким способом був зібраний материял опрацьований в згаданій моїй публїкациї. Основа методи коротко є така:

Чоловіка або більше людий, що живлять са разом тою самою стравою, важить ся докладно (рано натще) на децімальній вазї. Вагу убраня і біля відтягаєть ся опісля і так дістаєть ся вагу тїла нетто.

Всї материяли поживи, з котрих приладжують ся страви, пече ся хлїб і т. и., як мука житна, пшенична, гречана, крупи ячмінні, гречані, бараболї, цукор, мак, цибуля, сир, капуста, борщ, олїй, молоко збиране і незбиране, сирватка, мясо волове, вепрове, сіль, перець і т. и. спожиті в протягу певного періода часу 10—14 днїв важить ся також докладно. Коли в протягу року є вижива значно відмінна, пр. в лїтї і в зимі, в часї посту і т. д., треба робити поміченя осібно в кождім такім періодї. При тім треба бути цїлком певним, що особи, на котрих роблять ся поміченя, в цїлім періодї помічень живлять ся лиш стравами приправленими з важених материялів, що не їдять нїчого инакшого лиш ту поживу, що всї приладжені страви з'їдять і що з тих страв нїчо не змарнує ся, анї не дістане ся нїкому другому. Пожива мусить приладжувати ся так як все, а люди, на котрих робить ся поміченя, мусять бути цїлий час цїлком здорові. В часї помічень провірюєть ся спосіб їх житя, а в день по укінченю помічень становить ся знов докладно вагу тїла особи чи осіб.

Річ очевидна, що всї згадані услівя мусять бути цїлком безпечно задержані. Коли вже a priori нема цїлковитої певности, що сї услівя будуть заховані, то лїпше не розпочинати нїчого. Певна річ, що в деяких случаях з тої причини загалом не буде можна нїчого зробити, але також певна річ, що найде ся богато совісних і точних людий, на котрих можна буде зробити цїлком безпечно поміченя. Той, що підіймаєть ся переведеня таких помічень, мусить очевидно вибрати людий певних і віродостойних, та мимо того безперестанно їх контролювати. Люди, на котрих роблять ся поміченя,мають займати ся своїми звичайними працями.

З сього коротенького начерку виходить, що цїла справа зовсїм не є трудна, але вимагає великої уваги, совісти і точности.

Коли є вигляди, що гіґєнічна секция сею справою заінтересує ся і що найдуть ся люди спосібні і охочі до таких помічень, прошу поставити в моїм імени внесеня, щоби ш. тов. „Просьвіта“ звернуло ся до своїх членів з зазивом, щоби в ріжних частях краю займали ся сею справою і підняли ся назначеної праці. В недовгім часї можна буде призбирати богато материялу, який дальше опрацювати з охотою візьму ся. Таким чином було би можна питанє піднесене конґресовим комітетом тимчасом рішити.

Вислїдом сього є слїдуючі резолюциї:

1) Товариство „Просьвіта“ зверне ся до своїх членів з зазивом, щоби на підставі точних поданих їм інструкций заняли ся в ріжних частях краю справою поживи нашого люду.

2) Товариство „Просьвіта“ займе ся на підставі переведених дослїдів зладженєм і виданєм книжки кухарської, приноровленої до способу виживи люду, в котрій були би подані раціональні способи приладжуваня страв та докладно узглянднена якість уживаних до того материялів.

Над сим рефератом отворено дискусию:

о. Т. Лежогубський пояснює, що власне тов. „Просьвіта“ готовить до друку відповідний підручник.

Др. А. Лисенко, о. І. Волосянський, др. О. Макарушка і др. А. Чайківський звертають увагу, що практичні кухарські курси і відчити по читальнях мали би далеко більший вплив і принеслиб більше хісна, як найлїпший підручник, хоч не є противні виданю такого підручника.

Др. М. Долинський у відповіди о. Лежогубському замічає, що лиш тодї такий підручник може принести бажаний успіх, скоро він буде написаний чоловіком, що є добре обзнакомлений зі способом харчованя нашого люду і бажає, щоби при виданю се узгляднити.

Предложені референтом резолюциї принято.

Голос дістає В. Держирука до реферату:

Абстіненция від алькоголю а погляд на сьвіт.

Наші часи — се період незвичайної нервозности. В кождій суспільности аж роїть ся від одиниць занидїлих, фізично й морально негідних імени людий кріпких і здорових, від єств, що

безрадно опустили руки, не могучи остоятись проти хоробливої, нервової горячки. Ідеалом кождої суспільности є мати у своїм орґанїзмі здорові, могучі одиниці, щоб житє її плило повним темпом на стрічу весняним дням зоряної будучности.

І коли щиро застановимо ся над причинами тої нервової горячки, тої суспільної недуги, що держить духа й тїло в рамах карликоватости й знидїня, то з переляком побачимо, що до руїни фізичного й духового житя суспільности причиняєть ся головно алькоголь, страшна отруя, яку лїкарський сьвіт одноголосно ставить поруч аршенику й морфіни, а несьвідома або упереджена товпа величає прегарною назвою „води житя“ (aqua vitae).

І ся страшна „вода житя“ заливає нинї цїлий сьвіт, видирає з уст цїлих народів хлїб, підгризає основу фізичної кріпкости, підтинає крила духових поривів, сїє безвпинно насїнє недуг, пхає людство в обійми звірячих пристрастий, на руїнах добробуту здвигає шпиталї для божевільних й калїк, кримінали для злочинців, приюти для жебраків — і, місто сподїваного земного раю, насаджує пекло.

Тому й не дивно, що бороти ся проти сеї страшної суспільної хороби — незвичайно трудно. Абстінент — се слово, що стає нераз предметом згірдних поглядів й насьмішок, — се чоловік, що покинув „золоту середину“ (aurea mediocritas) а хопив ся „екстрему“, — се звихнена одиниця, що заколочує хиба порядок у понятях й дїлах суспільности. Нарід — кажуть несьвідомі або упереджені приклонники алькоголю — поступає вперед природним шляхом, на основі непамятної традициї та не робить скоків, гідних хиба циркових весельчаків у фізичнім, а кандидатів на божевільних у моральнім порядку.

Таке прінціпияльне понятє величезної більшости нашої „здорової“ суспільности в протиалькоголїчній квестиї.

Не обійдеть ся тут й без фільософічних мізковань, що дадуть нам ось яку гарну картину „критичного“ погляду на абстінентів.

„Абстіненти — се оригінали й самолюби; не люблять вони сьвіта нї людий; без сили й житя, занидїлі й повялі, вузкоглядні й тупоумні; шукають вони аскетичного житя серед бездїяльности й оспалости, а у замучених очах нема нїжности, нема огню. Се гидкі філїстри, що після надмірного лету упали в безодню й плентають ся по сухій, пустій земли. Се індівідуа,

що припиняють горді прямованя й колодою лежать під ногами тих, що рвуть ся до сонїшного сьвітла й вижин поезиї. Душа їх мерзка, без віщого натхненя, творить невдатно, бо не має тої живучої сили, щоб проявити себе великими дїлами; се миршаве, голе й студене камінє, з якого не трисне живуча й скріпляюча струя. На міліонах жертв, на кровавих борбах, на великих накладах журби й праці будувала суспільність всїх часів й народів нинїшну культуру й цивілїзацию і видвигнула її на той степень розвою, на якім вона тепер находить ся. Благородні пориви, величні змаганя послїдних столїть поставили її на найвисшім щебли і окутали поезиєю й штукою, мов сонїшним сяєвом. І ось із глухих закутин висувають ся ряди варварів абстінентів, що йдуть у сьвіт, щоб знищити цьвітисті городи поезиї й штуки, зруйнувати пишні сьвятинї божищ найновійшої культури, щоб притьмити її, глубоким сумом наповнити серця тих, що працюють в хосен краси й палкого змислового житя. Се ряди тих, що для них чужі сьвятощі штуки, що є виключені з кружка приклонників Аполля*)“.

На перший погляд може видавати ся наведений висше цитат надто строгим осудженєм тих, що не хотять бачити, з якою силою попихає алькоголїчна хороба ціле людство у пропасть занепаду; та коли зважити, кілько приклонників має алькоголь у всїх суспільних верствах, в приватній хатї і в державній машинї, серед людий ремісничого, фабричного, промислового й артистичного сьвіта,... коли зважити, як прихильно відносила ся й відносить са суспільність всїх часів й народів до сеї отруї, так безсердечно названої „водою житя“, — то оцїнка ся надто лагідна...

Так отже клич: п р о ч з а л ь к о г о л е м — се зворот до уздоровленя суспільного орґанїзму, а абстіненция одиниць є неначе частинним виповненєм сего клича.

Абстінент основує свої погляди на правилах л ь о ґ і к и і і с т о р и ї. Алькоголь, се отруя; а отруя є убійчою для здорорового орґанїзму. Мірне уживанє алькоголю, шо після розуманьлюдий, які радо поступають „золотою серединою“, є хосенне, — се нїчого иншого, як самообман. Велика скількість — шкодить дуже; мала скількість — мало, бо що до квалїтативности є аль-

*) Gegen den Alkohol. — Gemeinverständliche Aufsätze von Dr. Otto Juliusburger. Mit einem Vorworte von Prof. Dr. A. Forel. (Цитат не перекладений дослівно).

коголь той сам і в бочці і в малесенькій чарочці. Під впливом алькоголю температура тїла не підносить ся, а мниме тепло — се розширюванє кровоносних судин під скірою, якими скорше підходить тепла кров під верхню тїла*). Сили не додають алькоголїчні напитки, а чарка алькоголю і потім слїдуюче мниме чувство більшої сили є тим самим, чим удар батога для знеможеного коня. Знаряд травленя представляє страшну руїну в організмах піяків. Те саме можна сказати про нирки, знаряд слуху й очий, а особливо про знаряд віддиховий (легкі). Додати до того траченє гроший, а тим самим позбавлюванє прочої родини конечних поживних средств, неспокій родинний, нелюдські, неморальні а густо-часто каригідні вчинки, поповнені в підпитім станї, забуреня в системі нервовім, що ведуть часто до невилїчимих недуг і т. и. — отсе короткими словами наслїдки уживаня алькоголю. Тому льоґічно зовсїм, що лиш цїлковите здержуванє ся від горячих напитків може охоронити людство від тих страшних наслїдків.

„Мій дорогий — говорить лїкар до піяка в повісти французького письменника, Юрія Онета, п. з. „Торговець трутиною“ півалькоголїків нема, памятай собі. Є тілько алькоголїки цїлковиті... Хто раз закоштував отруї, сей пропащий, хиба що має сильну волю відпекати ся її цїлковито“.

Хто тільки в части уникає алькоголю, сей тільки в части уникає його наслїдків.

А чи дійде коли людство до тої вижини розвою, де пропадуть всї пересуди, упередженя й несьвідомість? Потверджуючу відповідь дає нам сьвідомість сили правди, що так само мусить побідити, як чорну темряву ночі розганяє блеск сонїшного проміня. Дух чоловіка непереможною силою змагає з тугою до того, що є лиш величне, хороше, добре. Він обіймає собою всї житєві моменти і бачить в будучности гарний успіх сего безнастанного, нестримного змаганя до красшого житя. Бо нїщо не стоїть в природї на однім місци, мов сріблиста струя, що клубить ся, жене вперед і не вертає на те саме місце, всьо в природї находить ся в безнастаннім розвою свого бутя. Навіть та строга, неумолима фізична смерть, се нїчо иншого, як переміна материї й сили до утвореня нових видів. І на кождім кроцї ми відчуваємо цїлим нашим єством, як природа гремить

---

*) Dr. M. Helenius i Alli Trygg-Helenius. Борба з алькоголем Переклав В. Держирука, Львів, 1907.

безнастанно відвідвічними законами: твоє житє скінчене, мусить уступити із житєвої арени, а на твоє місце прийде щось нового, красшого, ліпшого.

З тої причини нам треба вірити, що ся правда, в імя якої абстіненция веде борбу з піянством, — таки побідить. Се залежить від сили волї одиниць, що складають ся на суспільність, та сила волї мусить приневолити кожду людину до сего, чим вона була або чим хоче бути, мусить вирвати ся з піянства, с. є. вбійства для духа а отруї для тїла, бо „коли дух хоче — тїло мусить покорити ся“.

Чоловік має у своїм чуднім орґанїзмі великі засоби приспаних сил, а ті сили може розбурхати й приневолити до твореня лиш сила волї. Внїшні вражіня, а передовсїм роздивлюванє ся по сьвітовій аренї не кине огню на духовий мотор нашого орґанїзму, не оживить його і не одуховлетворить і чоловік сам, з власного нутра, мусить викликати пробудженє і силою волї поперти вперед до побореня перешкод, до осягненя виміреної цїли.

І коли гаразд сконстатуємо сей загально-звісний факт, що алькоголь приковує нас до теперішности, каже радувати ся навіть серед журби, убиває силу волї і задержує від прямовань чистих, то мусимо прийти до пересьвідченя, що лиш абстіненция від горячих напитків є найлїпшим средством розбудженя приспаних сил й скріпленя волї.

„Піянство криє в собі глупоту й скаженину“ — говорив вже в старинї Плютарх. А прецїнь дорогою глупоти й скаженини годї дійти до ясних днїв пробудженя людскости.

Численні лїкарські дослїди наглядно доказують, що так тїлесні як і духові функциї о много лїпше й успішнїйше сповняють ся серед тверезого житя, чим в станї підпитім. А навіть тодї, коли людський орґанїзм зложений хоробою, абстіненция скорше спровадить назад утрачене здоровлє, чим напитки алькоголїчні, хоч би в найкрасших етикетах й наповажнїйшими словами реклямовані.

Людскість нидїє й гине в обіймах алькоголю. Хто зможе зібрати разом ті сльози, що їх витискає з людських очий „хрустальний напиток“? Ходїм до шпиталїв й киньмо оком на ті нещасні жертви, що їх алькоголь кинув на страшне, огидне ложе болїзни; загляньмо до заведень для божевільних, де численні людські єства завдячують свій незавидний стан піянству, а не забудьмо при тім на доми для убогих, на арешти і т. д. Всюди

там видко овочі піянства. І хто отже понимає як слід цілу велич тих страшних наслідків, що їх спроваджує алькоголь на найменший навіть момент суспільного житя, той в імя правди мусить виступити проти страшного ворога. Побіда ясніє десь перед нами, тому наші очі повинні звертати ся в будучність, а не в минувшину. Хто робив би навпаки, той хиба витягнув би таку дику консеквенцию: все і всюди завмирало й миршавіло суспільне житє від алькоголю — перед нами отже така сама будучність! А твердий, неповорушний закон розвою вказує на щось зовсїм противного.

Часи зміняють ся невпинно. Нові придбаня науки, новий лад суспільного житя, нові думки й ідеї ворушать людськими умами. Старе й пережите йде в кут, мов переношене катранє — а нове й ліпше виступає на сьвітову арену. Нерозумні й ретроґрадні ті люди, що говорять, будьто би на сьвіті завсїгди були, є й будуть богаті й бідні, второпні й глупі, тверезі й піяки, капіталїсти й пролїтарі і т. д. В поодиноких случаях — се правда; загальнож — ні. Се наглядне прецїнь, що совершений гаразд людства — се ідея, за яку бороли ся цїлі віки зі своїми культурними придбанями. І ми бачимо, як на наших очах старий лад темноти й визиску валить ся, а зпід руїн еґоїзму ненависти й братовбійства встає новий промінистий сьвіт; не такий він справді, яким ми його раді бачити у своїх мріях, але він — се один щебель в горі, на який вступає всесьвітна визвольна ідея. Безнастанний поступ родить нові ідеали і гуртує ряди нових борців коло себе, таких борців, що кладуть на перший плян не своє щастє, вдоволенє, але в імя альтруїстичних ідей попихають людство по дорозї до осягненя вимріяної цїли — ідеалів, що їх зродили нові часи.

Струя еволюциї не може стояти тихо і филї поступу накриють, перешумлять над головами тих, що жиють серед сумнївів і безчинности. Історична еволюция жене скорим темпом.

Вона веде товпи бідних, понижених, несьвідомих до иншої країни, де вони найдуть вдоволенє, де вони загасять сю жадобу сьвітла, свободи й краси. Много вже є борців, що на нашій, потом й кровю злитій землици насаджують новий лад — рай, де кождий користати-ме з овочів своєї працї; але більші ряди тих, що для народних мас лишають кріваву працю, для себеж резервують уживанє сьвітових приємностий. В інтересї отже тих непроглядних народних мас лежить збільшати ряди борців за братолюбні ідеї. З ярма неволї, з кайданів пониженя двигаєть

ся нарід, але ся неволя і сї кайдани мусять бути зрозумілі, ясно й точно поставлені перед очима борців, щоб збудила ся охота, завзятість неволю знищити, кайдани розірвати.

І в тім місци як раз конечна абстіненция від горячих напитків.

Журба, біда, невдоволенє — се перший і одинокий товчок до борби. Чоловік, вдоволений своїм положенєм і своїх ближних не відчуває найменшої потреби змагати й рвати ся до ліпшого буту. А хто летить думкою в будучність, бачить у нїй новий, кращий сьвіт, сей пробиває собі серед житєвих невзгодин дорогу, щоб дірвати ся до того сьвіта. А алькоголь приковує нас до теперішности і вливає в наші серця хвилеве вдоволенє; він відганяє від нас напрасні думки про нещастє й невиносиме положенє, а ставляє перед очима нашої душі хороші картини душевного спокою. „Журба мешкає найблизше коршми"! — говорить наша народна пословиця. У чарці топить людскість свої журливі думки і з неї висисає вона сей вогонь, що приковує її до місця й не дає їй поступати в праці й змаганю вперед. Сї коршемні лавки прямо зачаровані, тому наш нарід з сего приводу робить собі дуже влучні а ґлубокі рефлєксиї в роді таких:

„А в нашої Хайки
Смолянії лавки...
Як'єм сїв — прикипів,
До дому нї гадки!"

Так отже: піяк забуває в першій мірі за дім і його потреби, а лелїє се своє фіктивне й непостійне вдоволенє, поки не прийде час розчарованя й сей, глубокий своїм змістом рефлєкс, що містить ся в наведенім народній пісни.

Алькоголь притуплює бистрість наших думок і присипляє їх; спокійно годять ся вони з теперішністю, а не старають ся линути серед борби у будуччину. „Ухо раба підпитого — каже др. Юлїюсбурґер — не чує брязкоту кайданів, в які він закутий. Чоловік не є в спромозї скинути із своїх плечий тягару, коли алькоголь приглушить чутє його тїла, чувство обережности й умученя".

Не лиш з індівідуального боку, але також социяльного — убиває алькоголь почутє перетяженя працею. З тої причини чоловік, як суспільна одиниця, мусить опісля надмірною працею доганяти се, що занедбав, або лучить ся з подібними собі су-

спільними одиницями і в той спосіб цілий социяльний устрій змагає ся понад сили, щоб добути робучий час для духа й тіла.

Абстіненция отже змагає до того, щоб виробити поворотних борців для культурної цїли.

Однак борба не ведеть ся лиш що до скількости праці, але також що до місця, в якім праця має бути виконана. Коли возьмемо прим. під розвагу цілі робітничі маси, то причиною малої продуктивности праці, а за се великого умученя робітничої одиниці є у великій мірі нездорові мешканя, надто горячі фабричні забудованя, негіґієнічно улаштовані площі, де відбуває ся робота і т. д. Тож навіть і в тім зглядї треба тверезого ума, ясної, бистрої думки, що змогла-б гаразд розслїдити ті браки. І тут абстіненция є конечна.

Кожда праця мусить бути виконана в своїм часї й без шкоди для орґанїзму робітника. Алькоголь спричиняє хибне чувство збільшеня фізичних і умових сил, додає чоловікови сеї, що так скажу, „нерозважної“ енерґії, що не дає йому поважно роздумати над близькою небезпекою, що грозить орґанїзмови. А великою небезпекою для орґанїзму є тодї, коли чоловік хибно приписує собі більшу силу, чим в самій річи він її має, бо тодї рветь ся він до такого дїла, яке не дасть ся сповнити, а коли й сповнить ся, то лиш зі шкодою для орґанїзму. А без горячих напитків суспільна одиниця понимає здорово й точно грозячу небезпеку, усуває рішучо й второпно перешкоди, а в сполуцї з подібними спільними одиницями бореть ся за поліпшенє свого социяльного положеня.

Ще одна дуже важна річ вказує на се, що поступ людства у всїх напрямах вимагає абстіненциї. Маю на гадцї гріш, що є у суспільнім житю найважнїйшим чинником. І за хвилину мнимої роскоші ми кидаємо від себе той гріш, що може нас прокормити й додати справдїшних сил. Безглядна, що так скажу, пристрасна ощадність — є хоробою суспільною, знаною під назвою скупарства і та ощадність, що заказує кидати гріш без розваги і цїли — се найуспішнїйший лїк для суспільного орґанїзму. Видати отже хоч би мінїмальну суму на горячі напитки — се, коли не злочин, то злодїйство, поповнене на собі самім. І тут отже абстіненция накаже гроша уживати на хосенні і здорові потреби й приятности або вкинути у вир борби о лїпшу будучність.

До сеї борби треба чимало людий, здорових людий. Величезні, прямо непроглядні маси народу зжили ся з тим пере-

сьвідченєм, шо видаючи гріш на алькоголь, видають його на конечне средство поживи. Тож, поки сей алькогольний блуд лежить в пересьвідченях великанських народних мас, доти тих мас годі зачислити між ряди борців за красшу будучність.

Так часто осьпівувана „der Kampf ums Dasein“ потребує у людства великого, вільного від всяких пут духа. А гордий, бадьорий дух, що летить стрілою у далечінь, яку лиш бистра думка може сотворити, тратить свою гнучкість, силу й енергію під впливом горячих напитків. Навіть пониманє краси чисто фізичної чи то моральної стаєть ся звихненим. Перегляньмо кілька творів декадентських, писаних, як відомо, дуже часто під впливом „хрустальної води житя“ і шукаймо там за тими величними, благородними поривами, що ворушать нам душу, шукаймо за сею альтруїстичною любовю, що у важких історичних моментах розпихає нам грудь і рве нас вперед, шукаймо за тим реальним здоровим житєм, що кипить довкруги нас і тягне нас непереможною силою до себе! Ту — звіряча змисловість, розденервованє, хороблива екстаза, копиця нездорових фраз, яких нормальний чоловік не зрозуміє.

А коли для нас ідеальним змаганєм є тужливе прямованє до „сьвітла, правди і любови“, тож лиш абстіненция може додати тому прямованю полету, відваги і сили, може вилічити сї хороби, що роблять нас непотрібами у суспільнім житю.

„Розум — се одиноке успішне оружє в борбі о будучність; кому розвій людства лежить горячо на серці, той не позволить із спокійним духом на се, щоб се оружє ржавіло. А алькоголь як раз робить його заржавілим й тупим, а щоби воно було лискуче й остре, треба абстіненциї від горячих напитків. Не дати попасти в хоробу здоровому мозкови, а слабому можливо як найскорше привернути силу, — сего жадає культура і наш погляд на сьвіт*)“.

Справедливо називає Сенека піянство добровільною глупотою, а Індийці уважають його за рід божевільства і в їх мові слово „рамиан“ значить: пяний або божевільний.

Осягненє нашої цїли не залежить виключно від нас самих, але у великій мірі від нашого потомства. Яке воно буде — така наша будучність. Наука каже, що алькоголь затроює не лиш наш орґанїзм, але також орґанїзм наших дїтий.

---

*) Gegen den Alkohol etc.

Заниділе й миршаве потомство не тілько що не мати-ме сили попихати струю нашого поступу вперед, але й своєю неспосібністю й малодушністю здержувати-ме його в еволюциї; як в діточім серці вкорінить ся велике одушевленє до всього, що високе й благородне, то ми можемо спокійно глядіти в будучність. Здорове тіло й свобідний дух — се запорука обильного в діла житя. Вихованє дітий на основі правди, сеї правди, що не позволяє що иншого говорити на невинних діточих очах, а що иншого робити за діточими плечима — се обовязок людини, що щиро скаже: люблю свої діти. Сумнів й облуда, вкинені в ніжну, чисту його душу, се убійча струя, се злочин, поповнений родичами на своїх „любих" дітях. Фарисейство родичів зглядом дітий в питаню алькоголічнім — се викривленє діточої душі, се звихненє природних бажань їх серця, — се чорна будучність для ідеалів людства. Знаємо чейже, що „молодість наша різьбить і виковує наше житє; хоч скоро вона біжить — знак долота її зістає".

А ще кілька слів про наш обовязок зглядом цілої суспільности. Наш погляд на сьвіт основуєть ся на двох основних законах, іменно: на законі про непропащу материю й силу. У вічній зміні материї є лиш одна материя, що безнастанно прибирає нові види, а в грі сил є одна сила, що вічно зміняєть ся. Отже наше тіло й дух є рівнож переміна тої простої материї й сили. В дальшій отже консеквенциї — в кождім людськім єстві бачимо свого брата. А відси походить наш великий обовязок — любити своїх ближних й трудити ся в їх хосен. Коли отже широка наша родина немов потапає в алькоголевім мори, коли здоровлє, майно, честь, спокій і енерґію широких людських мас нищить піянство, тоді кождий, для кого клич „абстіненция від алькоголю" не є голословним висказом, не може байдужно дивити ся на діло знищеня, а в імя правди старати ся буде, щоб ся квестия як найскорше ясно стануля перед очима людства.

„Die Gleichgiltigkeit macht alles tot;
Die Liebe macht alles lebendig".

З черги дістає голос др. І. Раковський до реферату:

Вплив алькоголю на людський організм.

До найважнійших питань, що під нинїшню пору ворушать всю культурну людскість, належить між иншими і питанє аль-

когольне, себто питанє: чи і о скілько уживанє алькогольних напоїв є пожиточне або шкідливе для чоловіка як одиниції, а далї для даного народа і цїлої людської суспільности.

Хто слїдить пильно житє людської суспільности останних лїт, бачить наглядно незвичайно швидкий розвій сього алькогольного питаня; воно стає предметом чим раз подрібнїйших та чим раз глибших строго-наукових дослїдів учених специялїстів, викликує чим раз основнїйші наради на з'їздах і конґресах, спричинює заснованє найріжнороднїйших товариств, словом, алькогольне питанє починає займати все чим раз ширші круги людської суспільности.

На нашій Україні, по сей і той бік кордону, набирає алькогольне питанє завдяки певним обставинам ще й питомого, суспільно-полїтичного характеру, тому й не диво, що хоч всї лучші сили нашого народа з'уживають ся зовсїм визвольною борбою, все таки і в нас алькогольне питанє звертає на себе чим раз то більшу увагу.

Розбудити ще більше зацїкавленє сею так многоважною для нас справою, подати достаточний материял до всесторонної дискусиї, представити сучасний стан сього питаня та заохотити спосібних до сього Українцїв до наукових дослїдів на тім полї, отсе наше горяче бажанє, отсе й цїль нашого реферату.

Хто починає застановлювати ся над значінєм алькогольних напоїв для чоловіка, той стає нараз перед дуже дивною проявою.

З одної сторони у всїх, що найлїпших сучасних наукових підручниках зачислено алькоголь до отруй, а з другої сторони загально уживаєть ся алькогольних напоїв в тім переконаню, що се знамениті средства поживні та зовсїм безпечні способи уприємнюваня буденного людського житя. Застановім ся насамперед над першою прикметою, яку приписуєть ся алькогольним напоям, а то над їх поживністю.

Ще в половині минувшого столїтя американські лїкарі Деві і Перкер поставили собі се питанє і старали ся його розвязати дуже численними досьвідами, в яких порівнували поживну вартість алькоголю, товщі, цукру і муки. Вислїди тих числених розслїдів виказали остаточно, що фізіольоґічне дїланє згаданих повисше пожив було зовсїм відмінне від такогож дїланя алькоголю. Перші, каже Деві, були травлені і з'ужитковані та могли удержати природну температуру, живчик і віддиханє, без якихнебудь забурень чинности нервів, мозку і переміни материї, противно

алькоголь, очевидно нестравлений переходив з жолудка у кров, кружив разом з нею і подібно як другі анестетіка і наркотіка зменшував вразливість нервів і мозку та обнижав зарівно температуру як і віддиханє. Подібні розслїди робили також майже рівночасно французькі вчені Ляльман, Перен і Дюруа і уживаючи дуже дотепно уладжених приладів, виказали, що по зажитю алькогольних напоїв легкі, нирки і скіра виділювали дуже довго зовсїм нерозложений алькоголь, проте були переконані, що алькоголь не єсть зовсїм поживою і що його наше тїло виділює в цїлости в природнім станї. Пізнїйше виказали Шулїнус, Дюпре, Суботін, Бодлєндер, Штрасман і другі, що тільки частина зажитого алькоголю, а то близько 10%, виділюєть ся до тїла назад, а решта спалюєть ся, значить лучить ся з киснем і розкладає ся через те на двокис вугля і воду. Значить, алькоголь спалюєть ся в нашім орґанїзмі. На тій основі розширив ся погляд Бінца, що алькоголь спалюючись в нашім тїлї, виручує в тім зглядї білковинні материї, через те вони заощаджують ся і можуть служити для орґанїзму опісля до віджив.люваня. Після того погляду мав би алькоголь значну поживну вартість.

Але близші розслїди Японця Міура, Нордена, Штамрайха і других не могли виказати в дїйсности такого, заощаджуючого білковину дїланя алькоголю. На тій основі зважив ся Гольсті заявити на лїкарськім фінськім конґресї 1897. р, що „коли би навіть алькоголь зменшував спаленє білковин, то ще не сказано тим, що се пожиточне для нашого тїла. Як алькоголь, що дуже посвоячений з киснем забирає клїтинам тїла той кисень, якого вони конечно потребують до свого правильного удержаня і виконуваня приналежних їм чинностий, то вислїдком того на певно єсть менше спотребованє білка, але для тїла виходить се радше на шкоду як на пожиток. Знидїнє товщі, що проявляєсь скрізь в тїлї при постійнім уживаню алькоголю стоїть правдоподібно власне в звязи з тим, що алькоголь забирає клїтинам кисень, якого вони потрібують до правильного житя. Нидїнє товщі єсть висловом недостаточного окисаня. Дїланє алькоголю як заощаджуючого средства не єсть безуслівно корисне і правдоподібно, що загальне дїланє алькоголю на зміну материї єсть переважно шкідливе“. Проте хемік Бунґе не зачислює алькоголю до средств, якими моглаб послугувати ся лїкарська дієтетика. Найновійші дослїди Наймана, Роземана і усїх що найлїпших фізіольоґів виказують, що при довше тріваючих

досьвідах з початку (4—5 днів) алькоголь не заощаджує білка, та відтак се шкідне діланє зменшуєсь, а вкінци зовсім зникає, а товщ і білковина справді починають нагромаджувати ся в нашім тілї. Очевидно, що по кількох днях клїтини нашого тїла призвичаюють ся до алькоголю і тодї доперва він може так дїлати як мука, цукор або товщ.

Вчені старали ся навіть означити докладнїйше тоту вартість алькоголю як поживного середника. Вартість поживи як жерела енерґії обчислюєсь із скількости тепла, яку дають ті поживи при спаленю, а скількість тепла мірить ся кальориєю, себто такою скількостию тепла, якої треба, щоби один ґрам води огріти о один степень. Обчислено, що пересїчно дорослий чоловік потрібує на добу такої скількости поживи, яка при спаленю дає около 2500 кольорий, бо тількиж тепла з'уживає людський орґанїзм на виконанє своїх житєвих чинностий у протягу того часу. На покритє такого конечного видатку енерґії йде тепло, що вивязує ся при спаленю складовин поживи або самого таки тїла головно товщі і білковини.

Один ґрам товщі дає при спаленю 9·3 кальорий, один ґрам білка 4·1 каль. 1 ґрам углеводнів (муки або цукру) около 4 каль., а 1 ґр. алькоголю 7·2 каль. Виходило би з того, що алькоголь має дуже значну поживну вартість і то посередну між білком а товщию. І справдї так думав Бінц та називав пиво плинним хлїбом. Одначе Тіґерштедт звернув увагу на те, що найбільша скількість алькоголю, яку можна без шкоди для орґанїзму спожити в протягу одної доби, доходить ледви найбільше до 25 ґрамів, що при спаленю дають до 180 каль., проте ледви 7% цїлої потрібної скількости тепла.

Бунґе розслїджує сю справу з иншого боку, а то обчислюючи хемічно енерґію алькоголю. „Тільки можна напевно знати“ — каже він, „що алькоголь не може мати більшої поживної вартости як углеводні (мука, цукор і т. и.) Миж знаємо цїлком певно, що алькоголь може мати найбільше $^{9}/_{10}$ поживної вартости углеводня, бо при кисненю, се є переміні цукру в алькоголь $^{1}/_{10}$ частина хемічної сили зложеної в цукрі іде зовсім на марно. Чи инших $^{9}/_{10}$ частин загалом придає ся на що в нашім тілї та в якій мірі, зовсім певно ще не знати. Се все ще єсть предметом спорів учених. Колиб ми з поборюванєм мірного алькоголїзму хотіли ждати аж фізіольоґи згодять ся і напевно означуть, кілько з тих $^{9}/_{10}$ хемічної сили придаєть ся в яких тканях і приладах та до яких

чинностий і т. п., то тимчасом людскість вже давно розпилаб ся на смерть.

Вистарчить знати, що алькоголь під жадним зглядом не має першенства перед углеводнями, а противно всї звісні недостачі і небезпеки. Не можемо тут також поминути звісного обчисленя професора Штрімпля. „За одну марку одержує робітник в Баварнї около 4 лїтри пива, тих чотири лїтри пива мають найбільше 240 ґрамів углеводнів, а ледви 32 гр. білка. За той сам гріш, за 1 м. одержує робітник, коли собі купить хлїба найменше 2000 ґрамів углеводнів, а попри се ще около 250 ґрамів придатного білка. Бачимо проте, що цїна найдешевшого пива що до своєї поживної вартости єсть майже 8 разів висша, як цїна хлїба, а ще висша, коли порівнати її з цїною бараболї, гороху і инших поживних средств. Ще більше некорисними покажуть ся сї числа, коли возьмемо на увагу далеко висші цїни пива, які мусить платити лїпший середний стан, особливо в північній Нїмеччинї.

Як бачимо, поживна вартість алькоголю представляє ся в дуже лихім сьвітлї так, що до нинї не стратили ще вартости звісні слова старого Лїбіґа: „З математичною певністю дасть ся доказати, що скількість муки, яка містить ся на кінци ножа, є поживнїйша для крови як десять лїтрів баварського пива, та що чоловік, який може денно випити тих десять лїтрів пива, в протягу одного року з'їдає в найлїпшім разї точно таку скількість поживних частий, яка відповідає пятьфунтовому бохонцеви хлїба, або $1^1/_2$ кґ. мяса“. Додамо до того ще й те, що деякі визначні хеміки і фізіольоги, як Гопе-Зайлєр, Бунґе, Касовіц, Форель і другі суть того переконаня, що алькоголь підпадає в нашім орґанїзмі тільки катабольним, а не метабольним перемінам, значить він тільки розкладає ся на двокис вугля і воду, які опісля наш орґанїзм виділює з себе, як річи зовсїм злишні, а зовсїм не бере уділу в перемінї материї, значить не лучить ся із материєю нашого орґанїзму, та не творить з ними пожиточних сполук; а те, що алькоголь спалюючи ся, виділює певну скількість тепла та заощаджує товщ, теж після тих вчених не єсть корисною появою, бо власне ся товщ повинна брати участь в перемінї материї та бути жерелом енерґії і сили, а не нагромаджувати ся безпотрібно та ставати нераз причиною недомагань і хоріб. Зазначити треба також, що алькоголь не має зовсїм азота, проте в найлїпшім разї міг би заступити в части тільки безазотові углеводні, а нїколи не за-

ступить азотних сполук, як страв мясних, молочних і ярин так, що алькогольних напоїв можна би уживати тільки при дуже мішаній поживі.

Вплив алькоголю на переміну материї єсть найважнійшою справою цілого алькогольного питаня. Ся обставина, що алькоголь відбирає всім сполукам воду і безпосередно з жолудка переходить в кров, позваляє догадувати ся, що алькоголь мусить впливати в певний питомий спосіб на саму кров і на її чинности. І справді досьвіди Нотнаґля, Девіса, Фріденвальда і других виказали, що алькогольні напої викликують скорчене червоних кровних тілець, змінюють їх стать і зменшують в них скількість гемоґльобіни, сього для крови так питомого а для нашого орґанізму так конечного складника. Численні американські і анґлійські вчені виказують навіть, що алькоголь викликує в крови ще й таку прояву, що червоні тільця крови сильнійше придержують в собі кисень і тяжше його відділюють та гірше лучать ся з сьвіжим киснем. Ціль і задача червоних тілець крови єсть власне розносити кисень скрізь по цілім нашім тілі, до того в них ся незвичайна легкість відділюваня і приниманя кисня; колиж проте наслідком алькоголю червоні тільця крови лінивіють своїй чинности, то се мусить мати незвичайно важні наслідки для нашого орґанізму. Розумієть ся, що говоримо тут про вплив того алькоголю на кров, що дістаєть ся до неї з жолудка по зажитю алькогольних напоїв, а не про ділане чистого алькоголю на кров поза нашим орґанізмом, бо роблено і такі досьвіди, та ними ми не можемо займатись. Тісно з тим лінивим окисанєм і відкисанєм крови по зажитю алькогольних напоїв стоїть в звязи спостережене Девіса і Річардсона, що алькоголь обнижує виділюване двокису вугля, значить ся, віддих чоловіка стає повільнійший, а його температура обнижуєть ся; коли додамо до того ще, що значна частина кисня з'уживаєть ся на безпосередне спалене алькоголю, то зрозуміємо, що цілком справедливо пише Гіпе в своїм підручнику гіґієни, „навіть в малих скількостях, з якими тіло може дати собі раду, звільнює алькоголь зміни материї і спинює через те правильний розвій енерґії, руху і правдивих поживних середників.

Розсліди над впливом алькоголю на травлене, хоч дуже численні не довели ще до пожаданого роз'ясненя справи. Ґлюзінський знаходить, що алькоголь зажитий в малих скількостях спершу звільнює травлене, а опісля прискорює. При забуренях в чинностях травленя вплив алькоголю все є шкідливий.

Боас, Бінц і инші кажуть, що алькоголь побуджує жолудок до сильнїйшого руху і виділюваня більшої скількости жолудкового соку, а клясичні розслїди переведені в робітнї Павлова в Петербурзї вказують на те, що алькоголь доведений до жолудка безпосередно або посередно подражнює в першій хвилї жолудок та справдї побуджує його до сильнїйших чинностий, та пізнїйше додаваний алькоголь впливає вже некорисно. За те Бунґе, Гіпе і инші суть того переконаня, що алькоголь навіть в малих скількостях дїлає на травленє шкідливо. Та не пересуджуючи цїлої справи, можна на підставі тих досьвідів і поглядів напевно сказати, що алькоголь в тім часї, коли єсть ще в жолудку дїлає шкідливо, бо просто парить і ушкоджує внутрішні болони жолудка, доперва коли дістане ся до крови дражнить жолудок і прискорює його чинности. Але і се тільки в першій хвилї, довше треваюче подражненє впливає на травленє некорисно. Длятого справедливо каже Сельден, що звичай пити перед їдою чарочку алькогольного напою для збільшеня смаку єсть відстрашаючим проявом великанської популярно-лїкарської обмани. Так само із тих самих причин дуже шкідливим єсть звичай уживаня алькогольних напоїв підчас довше треваючого їдженя. Корисний вплив алькогольних напоїв по дуже обильній їдї через те, що усувають немиле почуванє напору під грудьми пояснює Лярзен так, що альлоголь ослаблює мязи жолудка і через те отвираєть ся прохід з жолудка до кишок, а нестравлена пожива вливаєть ся до кишки; розумієть ся, що через те прикре почуванє справдї уступає, але наслїдки того для травленя є дуже погані, як се справджує також і буденний досьвід.

Істнують також розслїди над дїланєм алькоголю на инші чинности травленя. Так після Бінца алькоголь збільшує виділюванє слини, а що задачею слини єсть перемінити вже в ротї муку в рід цукру, проте можна було сподївати ся, що алькоголь приспішує таку переміну і що хоч се буде одним із додатних впливів питя алькогольних напоїв. Тимчасом дослїди Робертзона доказали, що як раз противно, алькоголь звільнює і зменшує згадане цукроватїнє муки через те, що слина хоч виділює ся в більшій скількости, не має достаточних потрібних складників. Розслїди Чельцова виказали, що подібно печінка виділює більшу скількість жовчі. Однак чи її хемічний склад при тім не зміняє ся, на разї не знаємо. Попередно згадували ми вже про те, що алькоголь в крови розкладає ся остаточно на двокис вугля і воду. Очевидно, через те збільшуєть ся скількість води в крови

і нирки, що мають за задачу перечищувати кров із непотрібних плинних складовин, мусять виконувати працю більшу як ся, до якої вони призначені. Рівночасно нерозложений ще алькоголь, що доходить з кровю до нирок, впливає на них з свойого боку. На тім полягає спостережене Моріого і Ґлязера, що алькоголь зажитий навіть в малих скількостях дразнить нирки та приспішує їх чинности. Се також факт добре звісний всїм тим, що мали колинебудь нагоду напити ся більшої скількости якихнебудь алькогольних напоїв.

Далеко докладнїйше розслїджено вплив алькоголю на чинности наших мязів та фізичну нашу працю. Досьвіди в тім напрямі численних учених як Крепелїн, Фрей, Дестре, Деляріє, Льомбард і Озерковський визначують ся також незвичайною докладністю і певністю як нїякі инші працї над впливом алькоголю на наш орґанїзм, а се тому, що мистецьким приладом до міряня сили, так званим ерґометром, можна з найбільшою точністю вимірювати видатність працї наших мязів.

Поминаючи деякі другорядні ріжницї, в головних основах згоджують ся згадані вчені у своїх поглядах на згаданий вплив алькоголю, який після Дестре дасть ся в коротцї висловити так:

1. Алькоголь викликує зразу подразненє мязів, а через те й збільшенє їх чинностий, без огляду на се чи мязи утомлені чи нї;

2. Се корисне дїланє виступає безпосередно по зажитю алькоголю і тріває коротко, около 15 мінут;

3. Після того алькоголь ослаблює чинности мязів і то так швидко, що вже около $^1/_2$ години по зажитю чинність мязів сходить до найменшої видатности; нові давки алькоголю тільки з трудом збільшають незначно чинности мязів;

4. Отсе ослаблююче дїланє алькоголю тріває значно довше як початкове, коротко тріваюче збільшенє чинностий так, що скількість всеї довше тріваючої працї, виконаної під впливом алькоголю є менша від тої скількости працї того самого рода, що її виконують ті самі мязи в тім самім часї, без подразненя алькогольним напоєм. При тім виступає, так як при умовій працї, почуванє облегченя тягару працї так сильно, що сам Фрей, роблячи над собою досьвіди, мусїв їх перервати, щоби переконати ся, чи через недогляд не змінено тягару в ерґометрі.

Отсї вислїди наукових розслїдів потверджують також численні спостереженя зібрані у великих анґлїйських і американських фабриках, де більше число людий виконує постійно працю, що вимагає

напруженя, сили, вправи і швидкости. З тих спостережень показуєть ся, що робітники, які не пють алькогольних напоїв, працюють і заробляють більше, а в додатку вони більш витрівалі, менше томлять ся, та гарнійше виконують свою роботу. Подібні спостереженя зроблено також в анґлійськім війську та у воєнних і наукових виправах. Наслідком того в богатьох анґлійських фабриках і копальнях, а остаточно і у війську зовсїм заказано уживати алькогольних напоїв, що мало опісля незвичайно корисні наслїдки.

З сього бачимо, що при фізичній праці можна би ужити алькоголю з користю хиба тільки тоді, коли ходить о короткотріваючу а можливо велику скількість сили наших мязів, колиж ходить о працю довготріваючу і витрівалу, там уживанє алькогольних напоїв тільки шкодить.

Як жеж впливає алькоголь на наш нервний уклад (мозок і нерви), якими проявляють ся найважнійші, бо духові чинности нашого орґанїзму? Що такий вплив істнує, про се нема найменшого сумнїву і се вже звісно від давна.

Коли праотець Ноаг, розказує стара европейська леґенда, вперве засадив винну лозу, то чорт попідливав сьвіжо засаджені віти насамперід кровю льва, відтак кровю малпи, а вкінци кровю безроги. „Ну, на що ти се так робиш?“ запитав чорта заціккавлений патриярх. „На те, відказав нечистий, щоби той хто випє першу чарку вина, був такий хоробрий як лев, хто випє другу робив такі дурниці як малпа, а хто випє ще й третю чарку, щоб валяв ся в болоті як безрога“. І справедливий Єгова зробив так, щоби так було...

Ся леґенда вказує нам на те, що вже в дуже стару давнину люди думали так як тепер, що алькоголь зразу нас підбадьорує і додає нам сили духа, та опісля наші духові чинности здержує, ба й зовсїм придавлює — значить, що алькоголь зразу подражнює а опісля затуманює. Так думають також вчені Кльод-Бернард, Бер і другі.

Найновійші дослїди вчених таких як Анстр, Бунґе, Крепелїн і инші представляють цїлу справу зовсїм в иншім осьвітленю. Алькоголь єсть типовим наркотиком, значить ся, він тільки спинює і придавлює наш нервний уклад, в його чинностях тільки він робить се постепенно, починаючи від найголовнійших частий, т. зв. осередків мозку, що управляють найнїжнійшими і найважнійшими чинностями.

Насамперід ділає алькоголь на передну часть головного мозку, а затроюючи її, ослаблює її чинности, себто силу і ніжність думки, уваги і розваги. Рівночасно з тим виступає і друга проява. Ослаблений таким алькогольним затроєнєм передний плат головного мозку не може дальше так могучо панувати над чинностями другорядних осередків, порядкувати ті їхні чинности, та спинюючи численні инші осередки, змушувати до діланя тільки такі осередки, яких чинности відповідали би строго льоґічній думці, ніжній увазї та глибокій розвазї. Рухові осередки та груба нельоґічна думка не мають сприту та починають працювати швидко, легко та без застанови.

Коли чоловік не дізнає ніякої запори у своїх чинностях, тоді дізнає вдоволеня, звідси то походить сей „піднесений" стан веселости та вдоволеня, т. зв. евфория, що її дізнаємо по зажитю чарочки алькогольного напою: „покріпляючі та осьвіжуючі прикмети алькоголю не істнують зовсїм; се тільки наслїдки самодурства того, що пє, завдяки приголомшеню сили розсудку" — каже др. Е. Мітандер і се єсть погляд сучасної науки.

Др. Освальд Шмідеберґ, професор фармакольоґії на університеті в Штрасбурґу пише у своїй фармакольоґії, що „також приємні, хоч не все добродійні наслїдки уживаня алькогольних напоїв приписують звичайно побуджуючому діланю алькоголю, тимчасом близший розслїд тої прояви вчить нас, що вони є також тільки наслїдками починаючого ся ослабленя певних частий мозку: в духових проявах зникають наперед ніжнїйші степені уваги, думки і розваги, підчас коли инші духові чинности находять ся ще в правильнім станї". Подібно пише Бунґе професор фізіольоґічної хемії на університеті в Базілеї: „наслїдком починаючого ся ослабленя мозку суть також ті оживлені рухи і непотрібні прояви сили пяного, а се тому, що усуваєть ся спинююча запора, яку тверезий ставить кождій принуці до непотрібного руху на те, щоби шанувати свої сили". Звідси походить ся надмірна веселість, при всяких забавах, пирах і бенкетах, яка наступає, скоро тільки учасники проковтнуть у свій жолудок першу чарочку якогонебудь алькогольного напою, звідси ся бундючність і відвага у „підохочених", звідси ся надмірна приязність і сердечність у підпитих, що вже ледви держать ся на ногах, звідси то також і загальне переконанє і правдивість слів піснї що:

чарка чарує нам долю,
чарка дарує нам волю,
чарка до неба нас пре!

Ослабленю мозку треба приписати також прояв почуваня милого тепла по зажитю алькогольного напою — та про се незвичайно гарно і зрозуміло розказує професор Бунґе і проте радше наведемо його слова:

„Коли алькоголь підмагає жерела тепла, то з другої сторони побільшує він також і виділюванє тепла. Се послїдне переважає: остаточним вислїдком єсть обниженє температури тїла, що виказано численними дослїдами просто за помочию термометру. Збільшене виділюванє тепла повстає в той спосіб. Алькоголь спричинює розширенє кровних судин в скірі; внаслїдок того пливе тепло крови холодною поверхнею і на вні виділюєть ся більше тепла. Розширенє кровних судин треба пояснювати в той спосіб. В стїнах кровних судин находять ся малі перстенисті мязи, що постійно стягають ся і розтягають ся. Принука до сього скорченя виходить від певних нервних ниток, що доходять до тих перстенистих мязів, та що мають всї спільний осередок в мозку. Алькоголь знесилює сей осередок, нерви перестають подразнювати, перстенисті мязи тратять тугість, кровні судини розширюють ся, скіра стає богатїйшою у кров і се пізнати по її червоній закрасці. Зачервененє лиця після зажитя вина, що все пояснюєть ся подразнюючим дїланєм алькоголю, єсть проте проявою знесиленя мозку. Несьвідомий чоловік каже, що алькоголь гріє його в зимну непогоду. Се почуванє тепла єсть тільки самообманом; він тільки відчуває, як кров допливає до скіри у збільшеній скількости. Однак в дїйсности він не огріваєть ся а лиш остуджуєть ся. Злуда повстає мабуть через те, що ослаблюють ся ті осередки мозку, які спричинюють почуванє тепла.

Чим більше пємо алькоголю, тим більше змагаєть ся знесиленє найважнїйших осередків головного мозку, тим більше змагаєть ся занепад усїх найнїжнїйших чинностий душі, тим більше опадає з нашої душі культурна скарупка, а на верх виступає у цїлій своїй наготї розуздана, звіряча природа чоловіка. За доданєм ще більшої скількости алькоголю головний мозок затроєний паралїжуєть ся зовсїм, чоловік тратить сьвідомість, його рухи стають чим раз більш непевні, а далї коли затроєнє дійде до мозку середнього, наступає цїлковитий паралїз усїх осередків руху і чутя, а пяний мов мертва колода валить ся на землю. Сього доконує ся „послїдня“ чарка, але коли пяний перебере насильно сю послїдню мірку, тодї затроєнє цїлого нервного укладу може спинити всї головні житєві чинности і чоловік перестає жити.

Розумієть ся, такі случаї бувають рідко, раз тому, що пяний обезсилений „засипляє“ ще перед тою границею, а відтак тому, що знасилуваний наш орґанізм сам викидає надмірну скількість отруї — однак і такі случаї бувають.

Коли наш організм видержить затроєнє алькоголем, тоді алькоголь в части видихуєть ся, в части випаровує через скіру, то знов розложений на двокис вугля і воду виділюєть ся з нашого орґанізму будьто легкими будьто нирками — досить що орґанізм поволи позбуваєть ся отруї і поволи вертає до первісного правильного стану. Колиж ми постійно затроюємо наш орґанізм алькоголем, заки він ще прочистить ся зовсїм із слїдів зажитої отруї, раз тільки упившись а опісля вже тільки доливаючи, то се мусить викликувати постійні, хоробливі зміни в орґанізмі, та про се ми розкажемо докладнїйше опісля.

Тут на разї мусимо зустрінути ся із питанєм, яку скількість алькоголю може видержати наш орґанізм без очевидної шкоди. Таку нешкідливу скількість назвали анґлїйські лїкарі „фізіольоґічною давкою“, розуміючи під тим таку скількість алькоголю, яку наш орґанізм може у нутрі розложити, не виділюючи його без розкладу нирками (мочию). Бартольов уважав такою міркою 45 ґрамів на протяг 24 годин, Ціген 40—30 ґр. в тім часї, Ансті 30 ґр., Бянфе 25 ґр., Вудгад 15 ґр., а Бінц, Фік і др. уважають прямо найменші давки шкідливими. Як бачимо, під сим зглядом погляди є дуже ріжнородні, та всеж таки Вудгад справедливо завважує, що т. зв. фізіольоґічна давка з року на рік постійно зменшуєть ся. До близшого поясненя додамо, що позаяк звичайна чарочка на горівку обнимає около 15 цм^3, чарка на вино 75 цм^3, а склянка 250^3, проте 10 ґрамам чистого (абсолютного) алькоголю відповідає: 1 чарка горівки 40%, около 1½ чарки вина 10% або 1 склянка пива 4%.

Питанє, чи алькоголь належить до подразнюючих, чи до ослаблюючих средств, можна було рішити тільки відповідними досьвідами. — Перший розпочав такі досьвіди Рідж 1882. р. і вони виказали, що навіть маленькі двоґрамові давки алькоголю ослаблюють значно силу змислу зору. Річардсон і другі робили подібні дослїди із змислом слуху і дійшли до тих самих заключень. Хоч сї проби виконувано на дуже малі розміри, то всеж таки вони так суперечили загально принятим поглядам, що звернули на себе зараз увагу та заставили богато вчених до подібних розслїдів на більші розміри.

Між иншими найбільше вславив ся на тім поли др. Еміль Крепелїн, професор псіхиятриї в Гайдельберзї. Перші його дослїди над впливом алькоголю на швидкість спостеріганя і приниманя вражінь виказали, що алькоголь її безуслівно зменшує і то тим більше, чим більшу скількість його зажито.

Відтак робив він проби із додаванєм чисел і вичислюванєм слів або їх виучуванєм на память. Вислїди знов показали ся такі самі, алькоголь викликував все зменшенє швидкости і справности в згаданих дїланях і то просто відповідно до своєї скількости. Правда, що при зажитю незначних скількостий алькоголю замітне було зразу дуже маленьке збільшенє згаданої працї, але обниженє, яке опісля наступало, спричинювало завсїгди загальний вислїд відємний. Вплив довше тріваючого хоч мірного уживаня алькоголю розслїдив докладнїйше Сміт. Він подавав розслїджуваним особам через довший час денно 30—40 ґр. алькоголю в дуже сильнім, бо 4% розріджено, а дослїди з ними робив все вісім до дванайцять годин по зажитю послїдної денної давки, а се тому, щоби цїлком виключити вплив початкового хвилевого дїланя алькоголю зараз після його зажитя.

Дослїди ведено при помочи додаваня, виучуваня на память довгих рядів чисел. Цїломісячні дослїди виказали, що заживанє алькоголю в результатї зменшувало постійно справність і швидкість працї, а кождочасна перерва в його заживаню викликувала дуже замітне сильне збільшенє згаданої працї, яке зникало знов по поновнім зажитю алькоголю.

Подібні дослїди роблено також і над лученєм з'ображень, а вислїд їх був такий самий. З того бачимо, що вже 40-грамові денні давки алькоголю обнижують значно загальну справність нашого ума так, що хто мірно що день заживає алькоголю, не не може нїколи в цїлости вdesignation своїх умових здібностий.

Численні подібні дослїди таких вчених як Ашафенбурґ, Тіґерштедт, Фірер Кірц і цїлої громади учеників Крепелїна виказали цїлковиту наукову стійність повисше згаданих вислїдів так, що шкідливість алькоголю на справність ума нинї не улягає найменшому сумнївови. „Найменші давки алькоголю, каже звісний нам Ґавлє, ослаблюють тільки найголовнїйші части мозку, в яких має місце найважнїйше вимірюванє і порівнюванє вражінь та той вплив їх на наше захованє (реакция на подразненє). В такім станї може тільки трохи терпить на тім ніжне почутє розваги і належне розсуджуванє всїх обставин житя. Звичайні занятя, в яких не йде о таке розважанє, відбувають ся ще цїлком добре,

а навіть може і швидше, як звичайно. Згадана недостача стає доперва замітною тодї, коли той, що находить ся в такім станї, має сповнити роботу, яка вимагає найвисших спосібностий нашого ума. Тодї дотичний чоловік стає доперва перед небезпекою поповнити якийсь блуд, який може рішає о щастю цїлого його житя.

Постепенно із зростаючими давками поступає дальше і шкідний вплив на нервний уклад: поодинокі віддїли нервного укладу залишають свої чинности в чим раз більшім обсягу, аж вкінци гасне також найнизша здібність переношеня вражінь на рух, і наступає занепад вразливости та загальне затуманенє".

„Ясність думки і її бистрість, каже знова Тіґерштедт, нїколи не збільшуєть ся зажитєм алькогольних напоїв. Загально звісний подразнюючий їхнїй вплив є тільки наслїдком ослабленя наших висших духових чинностий. Тими є застановленє, самосьвідомість, пановане над собою. Власне в тім є головна основа подразнюючого дїланя алькогольних напоїв, що вони зменшують і нищать управильняючий вплив, який мають згадані здібности на наші думки, слова і дїла".

Коли знаємо про сей незвичайно шкідний вплив алькоголю на наш нервний уклад, той мистецький прилад нашого духового житя, то зрозуміємо длячого, як виказують точні статистичні обчисленя, пересїчно третина хорих на божевіллє завдячує свою хоробу надуживаню алькогольних напоїв. Надмірне надуживанє алькогольних напоїв доводить безпосередно до божевілля, звісно ж, що є питомі роди божевілля з піянства, слабше надуживанє доводить до тої хороби посередно, через ослабленє витрівалости і опірности нашого нервного укладу на шкідливий вплив инших хоріб та на невзгодини житя і тяжкі удари судьби. Зрозуміємо також длячого, як се теж виказують докладні статистичні обчисленя, три четвертини всїх злочинцїв допускаєть ся своїх провин посередно або безпосередно під впливом алькоголю. Розумієть ся ми далекі від сього, щоби сей вплив перецїнювати. Сучасна наука відкрила богато причин, що роблять чоловіка злочинцем; та поминаючи вроджений нахил, хоробливі зміни мозку, пристрасть, припадок та економічні і полїтичні обставини, мусимо признати, що поміж згаданими причинами злочину уживанє алькогольних напоїв мусить займати визначне місце. Власне через те, що алькоголь затроюючи мозок, ослаблює його повздержні осередки, а тим самим звільнює осередки руху, пре він людий до виконаня таких дїл, яких би вони нїколи не виконали в тверезім станї, не підбадьорені алькоголем; а через

обниженє самосьвідомости і розваги не позваляє людям достаточно оцінити обставин і наслідків чину, вкінци ослаблюючи волю, не дає їм оперти ся пристрастям та здержати са від виконаня невідповідних поступків.

Одначе вузкі рамки сього реферату не позволяють нам задержатись довше над тим многоважним впливом алькоголю, що має велике загальне суспільне значінє, про се згадуємо ми тільки мимоходом, а за те приглянемо ся близше впливови уживаня алькогольних напоїв на потомство.

Ся обставина, що алькоголь ділає шкідливо на поодиноких людий, своїх поклонників та на цілу дорослу і дозрілу людську суспільність, сама про себе не давала би ще причини до поважної обави о дальшу судьбу людської суспільности, противно, се навіть лежало би в інтересї людства, щоби всї ті, шо мають нахил до алькогольних напоїв витроїли ся тою отруєю як найшвидше, на осторогу потомкам, та на те, щоби такого нахилу не відчували грядучі здорові поколїня. Були вже навіть питомі теориї, що злагоджували страх перед злими наслїдками алькоголїзму.

І так Дю Буа Реймон казав, що нахил до питя у людий єсть вже вроджений, та що він навіть з часом змагаєть ся, однак до діланя алькоголю орґанїзм людський з віками приноровляєть ся — так, що він шкодити-ме чим раз менше, а колись і зовсїм не буде викликувати лихих наслїдків.

Райд приноровив навіть „теорию еволюциї“ до алькоголїзму, кажучи, шо кождий нарід мусить пережити „алькогольний добір“. Після того погляду у кождого народу, що зустрічаєть ся з алькогольними напоями, мусить розпивати ся чим раз більше одиниць доти, доки всї вони, ба й цїлї поколїня, на яких алькоголь дїлає шкідливо не вигинуть так, що остануть тільки при житю сї, що не відчувають нахилу до алькоголю і ті, яким алькоголь вже не шкодить. Подібно задивляєть ся на сю справу і славний Норден, кажучи, що алькоголь винищує в суспільности тільки некультурні одиниції. Не будемо виказувати нестійности тих поглядів, загальність згаданих повисше шкідних впливів алькоголю на людський орґанїзм вказує найлїпше на те, що такі погляди не мають найменшої основи; та найлїпше опрокидує ті погляди сей факт, що алькоголь викликує шкідний вплив навіть на потомство тих людий, що уживають алькогольних напоїв. Сей вплив був звісний вже в далеку старовину, про нього згадують вже грецькі, римські і середньовічні письменники,

одначе доперва найновійшим науковим досьвідам завдячуємо достаточне прояснене сеї справи. На основі тих розслідів наші відомости про вплив алькоголю на потомство дадуть ся з'ясувати коротко ось так:

Діти піяків унаслїджують по своїх батьках наклін до піянства. Дослїди Кротерса вказують на се, що зпоміж піяків: 40% унаслїдило сей наклін по своїх батьках, 20% по своїх давнїйших предках, 20% завдячує сей наклін здеґенерованю родичів, а тільки 20% стало піяками наслїдком злого впливу окружаючих обставин. Кер, Гиорієв, і Крепелїн виказують навіть, що пересїчно 50% значить, половина всїх піяків завдячує свій наліг родичам.

Дїти піяків є слабоумними, тумановатими, або прямо бортаками (ідіотами). В Америцї найскорше зауважено, що около 50% бортаків є потомками піяків, а опісля Люніє у Франциї, Бурнвіль в Анґлїї, Піпер в Нїмеччинї, Даль в Норвеґії, а Гедман у Фінляндиї потвердили се спостережене пильними і всесторонними розслїдами у своїх краях.

Дїти піяків хорують дуже часто на умові недуги. Уодлїн обчислив, що в Америцї 69% умово хорих завдячує свою хоробу алькоголїзмови батьків, Гопе для Нїмеччини подає 25%, а льорд Шефсбері для Анґлїї навіть 70% таких нещасливих.

Дїти піяків нездужають дуже часто на падачку (епілєпсию). Обчисленя, що їх робили Фере́ у Франциї, Ковалевський в Росиї, Вартман у Нїмеччинї, а Бляйлєр у Швайцариї виказують згідно, що майже три четвертини хорих на падачку є потомками піяків.

Дїти піяків є здеґенеровані, то значить, вони дуже слабосильні не лиш духом але й тїлом та незвичайно вразливі і неопірні на хороботвірчі заразки. Знамениті студиї Лєгрена доказують, що 90% дїтий алькоголїків здеґенеровані духово і тїлесно, те саме потверджують дослїди Сулївана, Дема і других а навіть досьвіди на звірятах, що їх робили Мере, Комбмаль, Годж, Ляйтінен і другі, довели до подібних вислїдів.

Колиж в додатку згадаємо, що, як се виказав Бунґе, жінки, які або пють алькогольні напої або є потомками алькоголїків, тратять здібність кормленя дїтий, то зрозуміємо, які страшні наслїдки має уживанє алькогольних напоїв на наше потомство, а тим самим і на будучу судьбу цїлої людської суспільности. Алькогольні напої затроюють наше тїло і спричинюють ріжні

хороби, нищать наші духові чинности та звироджують наші грядучі поколїня.

Не можна ще поминути і сього, що алькоголь нищить людий також і материяльно. Власне саме найкультурнїйші народи видають велитенські суми на алькогольні напої, які в части йдуть до мошонки фабрикантів і торговців алькоголю, а в части до державної каси титулом так званого податку. Та нам байдуже про другі народи, нехай платять, коли хотять і мають звідки, одначе нам не може бути байдужим те, що наш бідний український народ в Галичинї видає річно на алькогольні напої майже 120 мілїонів корон, з чого около 10 мілїонів йде на покритє коштів виробу і продажі, 30 мілїонів на податок до державної каси, а 80 мілїонів чистого зиску дає наш нарід за дурно, а радше за трійло тим злочинцям, що сьвідомо заливають наш народ тою отруєю на те, щоби держати його як найдовше у некультурній тьмі і неволї.

Длятого наша народня честь і журба о будучу долю нашого народа наказує нам виступити із широкою аґітациєю проти уживаня алькогольних напоїв та стреміти до сього, щоби видерти ті мілїони, які за те трійло даємо нашим ворогом та ужити їх на здобутє лучшої долї і волї! *(Оплески.)*

Референт прилучаєсь ро резолюций, які поставить др. А. Чайківський по скінченю рефератів про алькогольне питанє.

Голова дає голос д р у А. Ч а й к і в с ь к о м у до реферату:

Алькоголь і законодавство.

Славний дослїдник алькогольного дїланя на орґанїзм людини проф. др. Форель назвав алькоголь галапасом мізкової кори, а позаяк в мозку сидить цїла наша умова влада, то з того виходить, що алькоголь обезсилює нашу мізкову владу в першій мірі, а людина затроєна альлоголем стає умово анормальною.

Беручи річ з законодатної точки, займає нас лише умове знищенє алькоголїка. Через те, що алькоголїк стає людиною анормальною, загрожена є сфера прав суспільности. Суспільність законно устроєної держави має право безпеки своєї особи і свого майна, а держава обовязана подбати о сю безпеку усуваючи те, з чого може вийти небезпека, а коли вже чиє право зістало нарушене, держава обовязана подбати про винагороду заподїяної кривди на здоровлю або майнї.

Томущо алькоголь грозить суспільности такою небезпекою через те, що чинить людину умово анормальною, мусить закон занимати ся алькоголем.

Ті законні норми після того, чи алькогольна небезпека спричинила вже нещастє, чи доперва таким нещастєм грозить, ділять ся на постанови караючі і запобігаючі, і в тім порядку будемо про них говорити.

В злуці зі знищенєм влади розуму стоїть цілковите зломанє — охлялість волї.

З того виходить, що людина затроєна алькоголем стаєсь иншою, нїж була тверезою. Вона втративши панованє над своєю волею не в силї оперти ся афектациї — зворушеню.

З тою зміною умового стану числить ся кримінальїстика, однак в недостаточній мірі. Закон кримінальний питає ся лише, чи задуренє алькогольне було так велике, що не дало злочинцеви пізнати наслїдків його дїланя.

Усї кодекси цивілїзованого сьвіта вимагають каригідности дїла за істнованє злого наміру на сповненє злочину. Злочин не є каригідний, наколи зайшла скодифікована причина, яка той намір виключає. Такою причиною є також повне задуренє алькоголем, але аж до тої границї, щоби задурений не міг пізнати наслїдків свого дїланя. Деякі кодекси, між тими і наш австрийський застерігають ся, щоби той повний задур не був навмисне спричинений в цїли тим легчого сповненя злочину.

Той погляд кодексу карного є нестійний. Возьмім примір такий: палїй підпалює хату, коло нього нема нїкого, хиба один слїпий чоловік, котрий палїя не бачить і не може підпалови перешкодити. — Що палїя не перепинено в сповненю злочину, була причиною слїпота. Тепер возьмім так: палїя бачить чоловік видючий, але він не йно звязаний, та ще й з завязаним ротом: анї рушити ся, анї крикнути, а палїй підпалює без перепони. Слїпець не мав сьвідомости об тім, що коло його творить ся: видючий або звязаний мав сю сьвідомість, та вона нїчого не помогла. З того виходить, що сама сьвідомість наслїдків нїчого не поможе.

Те саме дїє ся з пяницею. Пяниця запитий до безтями не потребує охоронних параґрафів перед каригідностию злочину, бо такий паде мов колода і злочину не поповнить. Але у пяного, хоч і є сьвідомість, то нема волї на спиненє каригідного дїла. Отже при розбираню вини пяниції не зупиняти би ся на питаню про його сьвідомість, а піти крок дальше

і спитати би ся, чи його воля в наслїдок алькогольного затроєня була на стільки зломана, що не була в силї вгамувати злочинного дїланя.

Колиб се питанє обмежити до питаня охлялости волї, тодї застереженє, що пяниця не сьміє упивати ся в тій цїли, щоби ослабити свою волю і злочин тим легче поповнити, мало би льоґічну підставу.

Навпаки таке застереженє при повнім задуреню не має підстави. Як хтось мав намір сповнити злочин і в тій цїли впив ся до безтями, то в тім станї він мусїв о своїм замірі забути. Коли-ж він того заміру не забув, то не був до безтями задурений.

На неповне задуренє алькоголем, отже на стан підохоченя цивілїзовані кодекси не задивляють ся однаково.

Держави з породою романською вважають підхмеленє у злочинцїв за обставину обтяжаючу. Вони виходять з того заложеня, що само підпитє є каригідне, отже, коли за злочин є така кара, то за впитє ще й додаток. Сей погляд є цїлком оправданий, бо колиб людина не впила ся, не поповнила би злочину. Навпаки держави з ґерманською породою беруть підпитє, т. є. частинне задуренє алькоголем без втрати сьвідомости як обставину лагодячу кару. Тут опять заважив сей погляд, що людина не поповнила би злочину, колиб була тверезою. З того виходить, що підпитє є асекурациєю на менчу кару. З тої притоки, зробив собі монахійський Сімплїціссімус такий жарт: сидить при горівцї бродяга, а на питанє товариша, що робить, каже: то для мене лагодячі обставини.

З огляду на стан пяницї можна склясифікувати ті злочини, які пяниця може поповнити.

Пяниця не поповнить злочину, який вимагає проворности, премедитациї. Пяниця нїкого не обманить, не підробить гроший, не поповнить зради державної, анї злочину полїтичного, хиба язиком (пр. обида маєстату). Злочини через пяницю сповнювані мають характер насильства, яке злочинцеви не приносить материяльної користи. Пяний підлягає легко всякій афектациї, він вбє, поломить, підпалить.

Однак пяниця, що в повнім алькогольнім задурі поповнить злочин, не підлягає вправдї за той злочин карі, але його покарають за піянство. Наш кодекс карний (§. 236. і 523.) карає алькогольних злочинцїв арештом від 1—3 місяцїв, а коли злочинець

знав, що впивши ся, стає небезпечним, послідує кара арешту строгого аж до 6 місяців.

Се суть законні норми, які занимають ся пяницею, коли поповнить злочин.

Вони опирають ся виключно на прінципах політики кримінальної. Се однак для політики социяльної не вистарчає, бо її кличем є, щоби нищити — карати не злочинців, а сам злочин. Політика социяльна не признає погляду кримінальної фільософії, будьто кара за злочин злочинця поправить, відстрашить від злочину, нагородить за кривду і т. и. Політика социяльна дбає про те, щоби до злочину не допустити і вимагає законів превенцийних, запобігаючих.

Числячись з тою вимогою політики социяльної, поставлено також норми законні превенцийні, котрі карають упитє хоч би воно остало без злочину, бо нищачи само піянство, запобігає ся алькогольним злочинам.

Щоби не говорити на вітер, подаю тут статистичні дати злочинів поповнених в алькогольнім задурі, які зібрав Гопе. В Австриї припадає 50% усїх злочинів на алькогольні, в Росиї 40—45% — в Щвециї 70% в Норвеґії 51% в Бельґії 47% в Голяндиї 75—80%, в Швайцариї 50%, на Украх 44%, в Сполучених державах в Америцї і в Анґлїї 80—90%.

З того виходить, що колиб не було піянства, то злочини о такий % зменшили би ся. Коли-ж візьмемо під увагу, що говорить ся тут лише о безпосереднім алькогольнім затроєню, бо умові збоченя одїдичені по батьках, витворюючі злочинців не дасть ся статистикою обчислити — то сьміло можна сказати, що колиб алькоголю не було, вязниці стали би майже порожні.

Вже ті цифри показують нам наглядно, де причина злочинів, що родить злочинців, і длятого превенцийні, запобігаючі піянству норми суть конечні для добра людства. Однак ті норми, які до тепер видано, далеко не вистарчають.

Поперед усього наш кодекс загрожує карою такому упитю, яке може спричинити небезпеку для самого пяниці. І так карає ся арештом від 8 днів до місяця або і строгим арештом за налогове піянство робітників і ремісників, що працюють на криші, або з предметами, з яких може вийти небезпека огню.

Натомість нема у нас кари за піянство кромі кари дісціплїнарної на зелїзничу службу.

Кромі того видано у нас для Галичини і Буковини закон на повздержанє піянства 19/6 1877, ч. 67. Вже його названє: Bestimmungen zur Hinhaltung der Trunkenheit вказує на те, що

цілию його є обмежене, а не знищене піянства, і тому той закон є недостаточний.

Видане сього закона спричинили домаганя соймів галицького, і буковинського, а товчком до того було страшне моральне і економічне спустошене, якого доконав в тих краях алькоголь. Підчас дебати над сим законом домагали ся такого закона посли з Морави і Шлеска. Однак побідив погляд, що такий закон є понижаючий і він добрий хиба для такого „Беренлянду“ як Галичина і Буковина.

Інтенция того закона не була оригінальна. Він був взорований на давнїйших і новійших законах. Найстарший такий закон видав цїсар Рудольф II. 1577. р. як раз на 300 літ перед нашим.

Місто Франкфурт заказало в 1582 і 1606. продавати горівку, так само Швабія, і Оснабрік. Кантон швайцарський Урі карав пяниць і заказував продажу напитків на повір.

Французький король Франц I. видав ще давнїйше, бо 1536. р. закон, після якого карано пяниць за перший раз арештом на водї і хлїбі, за другий раз прутом, за третий раз прутом на публичнім місци, а налоговим пяницям обрізувано вуса і проганювано з краю.

Наш краєвий закон о піянстві заключає постанови карні і цивільні. Він постановляє, що хто в гостинници, в шинку, на публичнім місци, на улиції знайде ся в станї такого піянства, яке викликує публичне згіршене, хто в таких місцях других розпоює, підпадає карі арешту аж до місяця або гривні до 50 К. Така сама кара грозить шинкарям, гостинникам і їх службі, що дають горячі напитки пяним гостям або без конечної потреби недоліткам, які приходять до шинку без товариства старших.

Дальше постановляє закон, що хто в протягу року був тричі за піянство караний, тому може власть полїтична заказати під загрозою арешту аж до одного місяця заходити в шинок тої місцевости або найблизшої околиції.

Таким шинкарям, що були після сего закона двічи покарані, можна відняти право шинкованя на час або на все.

Часть цивільна закона постановляє, що лише першу повірену за напитки вірительність можна позивати.

Що той закон не доведе до знищеня піянства, се ясне. Він карає лише таке впитє, яке викликує соблазнь. Значить, що дома можна впити ся, можна ціле майно пропити і піти з торбами, можна зневажити жінку, порозганяти дїти, се остане непокараним, хоча наслїдки такого тихого запиваня суть страшнїйші, чим

коли підпивши втне собі людина тропака серед улиці або поточить ся до рова на спочинок.

Сей закон виходить з тої рациї, що піянство спричинює моральний і економічний занепад. А хибаж пючи в чотирьох стїнах, не спричинює ся таких самих наслїдків, як упитє згіршаюче? Хибаж недолїткови не зашкодить алькоголь, коли його випє в присутности старших?

Сей закон подабає на рукавичку, якою накрито чирака. Хай чирак гниє, рве, хай спричинить і закаженє крови; колиб лише не на очах.

Та инша річ закон, а инша його примінене.

У нас в Галичинї панує пошесть, яку можна би назвати занепадом правного змислу. Примінене закона залежить від полїтичного вітру. Коли для полїтики того потреба, то випорпуєсь заплїснілі постанови з ери передконституцийної. Навпаки, коли сего потреба, то найкращий закон лишає ся мертвою буквою. Провини загрожені тим законом прощає ся начеб в тисячолїтнім ювилею. Те саме зроблено і з тим законом о піянстві. З парляментарної дебати над тим законом показує ся, що він в першій лїнії був звернений проти шинкарів.

Тимчасом в практицї показує ся, що він звертає ся головно і трохи не виключно проти селян і робітників. В моїй 24-лїтній кримінальній практицї я бачив сотки засудів селян і робітників, а лише один засуд інтелїґентного чоловіка. Але я бачив в житю соблазняючі випадки піянства між інтелїґенциєю. Так само рідко лучає ся, щоби засудили шинкаря.

Тому треба би спитати, де попили ся ті засуджені за соблазняюче піянство селяни і робітники, коли маємо самих непрогрішивших ся ангелів між шинкарями?

Так само я не чував ще, щоби власть полїтична заказала налоговому пяницї заходити в шинок, або щоби відобрала право шинкованя прогрішившим ся шинкарям.

Я гадаю, що колиб найшов ся такий білий ворон між нашими старостами, то його роздавила би лаба пропінацийного фонду.

Хоч наш закон називали парляментарні посли при тодїшній дебатї ретроґрадним і обидним, то однак по 30-лїтнім його істнованю показала ся потреба завести такий закон в цілій Австриї, а проєкт такого закона вже готовий. Мотиви того проєкту констатують, що алькоголь спричинює суспільности великі

шкоди, та що до побореня тої язви не вистане сама приватна ініцияматива, — потреба ще законної помочі.

Сей проєкт скодифікований цїлком инакше, як наш теперішний, хоч провідна гадка така сама.

Він заключає постанови закона промислового що до скількости шинків, після того власть промислова видавати ме концесию на один шинок лише на 500 мешканцїв. Шинкарський промисл можна виконувати лично, а не через заступників або піддержавцїв. В шинку не можна буде нїчого більше продавати хиба алькоголь, а каварнї і цукорнї мають заявити, чи шинковане є занятєм головним, чи побічним. Полїтичний уряд в порозуміню з палатою торговельною і промисловою порішить, чи в недїлї і сьвята та в днї виплат мають бути малі шинки позачиняні.

Хоч потреба замиканя шинків в сьвяточні днї є пекучою, то проєкт не має сьмілости сказати: так, лише полишає ключ від сеї фірточки саме тим, кому залежить, аби фіртка була отворена.

Хто прогрішить ся проти промислової части сього закона, буде перший раз упімнений, відтак втратить концесию на шинок. Така сама доля стріне того шинкаря, який переступить постанови карні того закона. Хоч ся промислова постанова що до скількости шинків не вдоволяє ще полїтики социяльної, то є вона великим кроком наперід і в теперішних наших часах ери пропінацийної була немислима. Однак зменшенє шинків не впливає на зменшешенє консумпциї алькоголю, як се показало ся на Голяндиї. Там було в р. 1882. — 43.950 шинків. в р. 1899. було там шинків лише 24000, а зменшенє консумпциї було дуже незначне. Наслїдки зменшеня шинків, сей numerus clausus дасть спромогу менше людям богатїти з торговлї алькоголем, а більш нїчого.

Постанови закона цивільного суть в проєктї такі саміські як нашого.

Навпаки постанови закона карного суть в той спосіб скодифіковані, що вони обіймають всї постанови теперішнього кодексу карного і там вони зносять ся. Хто поповнить каригідне дїло в станї повного алькогольного задуру спричиненого не в намірі на сповненє злочину, то тим само каригідне дїло представляє ся як злочин, — буде караний арештом строгим від 3 днїв до 6 місяцїв — коли-ж то каригідне дїло представляє ся як провина або переступленє, то послїдує кара арешту звичай-

ного від 3 днів до 3 місяців, або гривна від 10—100 К. Однак та кара не може бути висша, як кара за такий проступок сповнений по тверезому і не може переходити половини назначеної там кари.

То суть кари сповненя проступку. Тепер слїдують постанови превенцийні. Хто впє ся перед або в часї такої працї, при якій алькогольний задур може спричинити небезпеку для житя, здоровля другої людини, або хто без конечної потреби в такім станї роботу сю робить — підпадає карі арешту від 3 днїв до 3 місяців або гривній від 20—1000 К.

Хто в протягу одного року буде в друге придибаний на публичнім місци в станї очевидного піянства, буде караний арештом від 1 дня до 4 недїль або грішми від 10 до 500 К. Така сама кара жде того, хто не більше як пів року впять був за піянство караний. Хто в шинку або торговли дає пяній людинї алькоголь, підлягає такій самій карі. То само жде шинкарів, які дають алькоголь недолїткам, що заходять в шинок без товариства старших до безпосередної консумпциї, хиба що алькоголь треба подати для покріпленя.

Вкінци постановляє закон, що як би хтось для замаскованя вірительности за побурґовані напитки спорудив позірну грамоту з иншого неправдивого правного титулу, буде караний строгим арештом від 3 днїв до 3 місяців або грішми від 20—1000 К.

З конструкциї кодифікацийної постанов сього закона видно, що проступки ним обняті належать до катеґориї проступків із занедбаня delicta ommisionis. Вони полягають на такім поглядї:

Коли людина зі звичайним розумом зробить або понехає зробити щось такого, що може вийти лихо для житя або здоровля других, а вона могла звичайним розумом предвидїти сю небезпеку — то підлягає за дїланє або понеханє карі. Пр., їде хтось швидко улицею, куди ходять люди або копає на такім місци яму, та не огородить її. Отже, хочаб з тої їзди нїкому нїчого злого не стало ся, анї нїхто до викопаної ями не впав, то мимо того такий неосторожний підлягає карі. Коли-ж би з того понеханя справдї стало ся щось злого, то підлягає він карі острійшій.

Возьмім примір такий:

Трьох фіякрів устроює собі на ринку перегони. Один з них доїхав щасливо, без припадку до мети, другий зачіпив пере-

купці страґан, поломив його і розсипав яблока, третий переїхав на смерть дитину.

Вони всї підлягають карі, хоч не однаковій. Таке саме може стати ся із алькоголем. Трьох приятелїв запиваєть ся разом. Один вийде на вулицю і впаде до рова, другий поломив в шинку усю посидину — третий штохнув шинкаря ножем..

Таке степеноване задержує проєкт нового закона. Піянство само карає карою превенцийною. Коли-ж пяниця поповнить проступок, підпадає карі висшій. Кара превенцийна оправдана тим, що людина зі звичайним розумом може легко зміркувати, що упивши ся, перестане бути паном своєї волї і може поповнити проступок.

Тут однак бє в очи недостача закона, що лише деякі скодифісковані припадки упитя підлягають карі, хоча з кождого упитя можуть вийти наслїдки небезпечні для других.

Пр., хтось впив ся дома. Се не підлягає карі превенцийній. А однак він може вийти на улицю, або таки в хатї вбити другого. Закон той не перепиняє нікому впити ся дома, бути брутальним для жінки, згіршити дїти, можна через те довести рідню до дїдівської торби — аби лиш не на очах, не публично.

Наше законодавство виходить з того погляду, що суть межі, поза які личної свободи ограничити не вільно. На тім поглядї опирає ся се, що за самовбійство (розуміє ся недоконане) карати не можна.

Погляд сей є нестійний. Колиб впитє загрожувало лише самому пяницї, так пр. як трійло загрожує самому тому, хто його візьме, то погляд той може бути оправданий. Але через впитє повстає небезпека для других, а тут вже держава має право інґерувати, бо вона ґарантує своїм горожанам повну безпеку особи і майна. Коли в сумежнім окрузї лютує пошесть, то держава не зупиняє ся личною свободою особи і заводить ріжні превенцийні міри: заводить кварантану, дезинфекцию і т. и. — а розумний чоловік піддає ся радо тим розпорядкам і признасть, що держава має право задля безпеки загалу лїзти людям за пазуху.

Алькоголь є страшнїйший від джуми. Він не то що шкодить затроєній людинї, він загрожує безпецї загалу, він денервує людство, спричиняє розмножуванє потомства, з якого виходять люди ненормальні, калїки, ідіоти, злочинцї, що відтак стають тягарем для держави і небезпекою для суспільности.

Цілком инакше беруть річ законодавства инших держав, особливо північних. Мала Норвеґія має закон, який карає кожде впитє публичне чи тайне, наколи воно нарушує загальний порядок, правний оборот, або стає ся прикрим для окруженя, або може спричинити небезпеку так для співмешканців дому як і инших осіб. Після того закона навіть той добрий і дбалий батько родини, що дома впє ся і дістане морської хороби, підлягає карі.

Найкраще законодавство протиалькогольне має Фінляндия. Воно добирає ся до самого коріня тої язви.

Піянство зайшло до Фінляндиї зі Швециї і поробило страшні спустошеня. Не спинили його анї закони превенцийні, анї високий податок від напитків, лише одна розумна постанова законна. Вона передала торговлю напитками в монополь товариствам акцийним, які обовязані частий дохід з консумпциї алькоголю віддавати на цїли добродійні. Як довго торговля алькоголем спочивати ме в руках товариств або одиниць, котрим хоче ся з того богатїти і в їх інтересї лежить, щоб люди пили, так довго алькоголїзму не знищить ся. Опріч того в Фінляндиї є постанова закона, що громада рішає плєбісцітом, чи і кілько має бути в громадї шинків. Заведім таку постанову у нас, а я вірю, що 80% наших громад зголосить ся за знесенєм коршем.

Тепер спитаймо, чи само законодавство карне з цїлим апаратом превенцийних постанов вистане до знищеня алькогольної язви?

З гори відповідаю, що нї.

Кара за упитє може відстрашити людину, що має раз впити ся.

Инше дїло з хронїчно затроєним алькоголїком, з налоговим пяницею.

Щоби чогось не зробити, щоб оперти ся покусї, на те треба сильної волї. А саме у алькоголїка воля зломана, охляла. Алькоголїк знає, що його жде кара за упитє, він знає, як алькоголь його і його родину нищить, він отверезївши з похміля, буде плакати, присягати на поправу, але не видержить в своїй постанові, і упє ся опять.

З того виходить, що алькоголїк є чоловіком хорим і його треба лїчити.

Як довго пяниця не вилїчить ся радикально зі свого налогу, ніяка кара не повздержить його від чарки.

Його потреба лїчити з простого погляду християнської любови ближнього. Він страшно терпить над своїм упадком, над недолею своїх найблизших, а борба з покусою при немічній волї спричиняє тим тяжші муки. Його треба лїчити в інтересї людства, яке є наражане на можливі непідлягаючі карі злочини, наражане на те, що в суспільство вийде потомство пяниції нездібне до нїчого, хиба до злочину.

А де пяницю лїчити?

Пяниця, що попав в delirium tremens potatorum, лїчать між божевільними. Та заки пяниця придбає собі кваліфікацию на божевільного, то там не попаде, а небезпека є. Лишає ся отже поки що лїченє домашнє, яке однак при звичайних средствах не доводить до путнього кінця. Лїченє від хронїчного алькогольного затроєня, то далеко не те, що лїченє запаленя лехких. У тій недузї бачить пацієнт в лїкарю свого приятеля і помагає йому сам точним виконуванєм його розпорядків.

Навпаки пяниця бачить в своїм лїкарю нетямучого дурня і ворога, бо перша рецепта, яку йому лїкар припише, звучить: не пий! Лїкар відмовляє йому послїдної потїхи в недоли — алькоголю.

Лїченє від алькоголю мусить бути примусове. Маємо заведеня лїчничі для умово-хорих — не маємо для пяниць.

В радї державній лежить від р. 1895. проєкт закона про заведеня лїчничі для пяниць (Trinkerheilstätte, Trinker Asyl).

Такі заведеня по инших державах вже суть і вони виказали пожадані успіхи.

Проєкт сей відріжняє такі асилї від заведеня для божевільних і від домів поправи. Він каже, що при домах поправи можуть бути заведені окремі віддїли для пяниць, з окремими правилами для одних і других. В тім сказано, що краї, повіти і громади можуть засновувати такі лїчницї в злуцї або окремо. Коли такі асилї мають мати характер публичний, мусять подбати о державне затверджене і піддати ся контролї полїтичної власти.

Клїєнтеля таких асилїв може бути або добровільна або примусова. Добровільний кандидат має підписати декларацию, що хоче бути принятий.

Примусове відданє до асилю наступає на підставі судового рішеня, наколи пяниця в протягу року буде трикратно за піянсво покараний. Коли пяниця внаслїдок delirium попаде в дім умово хорих і вправдї вилїчить ся від умової недуги, але буде рішено що в піянство не може попасти опять.

На кінець можна там примістити такого, що внаслідок хромічного упоюваня стає ся небезпечним для окруженя, або заходить для пяниці небезпека власного або других здоровля і житя. Побут в асилю має трівати найменше два роки. По році можна дістати відпустку на означений час, або на все. Як би на відпустці согрішив проти тверезости, мусить відбути решту призначеного часу.

Виконанє такого судового рішеня належить до полїтичної влади.

Внесенє до суду на поміщенє пяниці в асилю може поставити рідня пяниці, прокуратория, або начальство громади. Кошти удержаня мають бути покривані як кошти шпитальні.

З сього коротенького погляду на відносини нашого законодавства до алькоголїзму бачимо, що наше законодавство в тім зглядї зовсїм недостаточне, в додатку ті закони, які є, не виконують ся як слїд, а проєкти нових лїпших законів ждуть лїтами ухваленя.

З огляду на се наша суспільність, яка зазнає тільки лиха від алькоголїзму, мусить сама його поборювати та жадати від законодатних тїл ухваленя нових лїпших законів, які її перед ним достаточно оборонювали би. *(Оплески).*

Спільні резолюциї в тім напрямі предложить референт по слїдуючім рефератї, який теж займаєть ся ще справою алькоголїзму.

З черги читає о. Т. Лежогубський реферат:

Про братства тверезости.

Властива, скажім систематична борба з алькоголем розпочала ся з початком 19. столїтя, спершу в Америцї а відтак в Европі. Як з одної сторони причиною надуживаня алькогольних напоїв бувають по найбільшій части товариські відносини, так з другої найуспішнїйше поборюванє його відбуває ся при помочи протиалькогольних стоваришень. Ті стоваришеня розвивають ся в троякім напрямі. Одні з'обовязують своїх членів до цїлковитої повздержности, другі до уміренности, треті полишають своїм членам свободу в уживаню алькогольних напоїв, а вкладають лишень на них обовязок розповсюднювати усякими способами тверезість між суспільностию. З початком борби проти алькоголю найлїпше розвивали ся стоваришеня тверезости, себто

уміренности та в новійших часах взяв верх напрям цїлковитої повздержности. Після Геленїя число членів стоваришень тверезости не виносить більш на цїлім сьвітї як 100.000, між тим як число членів цїлковитої повздержности мілїони.

Перше стоваришенє цїлковитої повздержности основано в р. 1808. в містї Моро. В р. 1813. повстало в Бостонї перше товариство тверезости, яке однак в р. 1827. перемінило ся в тов. цїлковитої повздержности. В р. 1865. повстає в Америцї „Народне американське стоварищенє повздержности“. Нинї число абстинентів виносить в північній Америцї звиж 7. мілїонів.

Найстарше европейське товариство повздержности основало ся в Шкоциї в р. 1826. В великій Британії є їх нинї кількадесять. Як великими зглядами тїшать ся вони серед суспільности і як великим культурним та економічним чиннником є вони, сьвідчить найлїпше се, що для абстінентів поосновувано осібні каси хорих під без порівнаня вигіднїйшими услівями чим инші подібні заведеня. В Швециї основано тов. повздержности в р. 1837., а в Норвеґії тов. тверезости в р. 1850., яке вже в р. 1859. перетворило ся в „Великий союз норвеґський повздержности„. В Шкоциї і Норвеґії числять нинї понад мілїон абстінентів. Незвичайно розвинула ся також борба проти алькоголю в Щвайцариї. Може нї в одній державі нема тілько ріжнородних стоваришень проти уживаня алькоголю як в Швайцариї. Є там і швайцарська патріотична лїґа проти алькоголїзму, нїмецький Союз ворогів алькоголю, католицька лїґа тверезости, социяльно-демократичне стоваришенє абстінентів і ин. В Бельґії істнує патріотична лїґа проти надуживаня алькоголю, яка пропаґує цїлковиту повздержність серед народа, між тим як від своїх членів не жадає анї тверезости, анї повздержности.

Перше товариство тверезости в Нїмеччинї повстало в р. 1883. „Deutscher Verein gegen den Missbrauch geistiger Getränke“. Кромі него є католицький „Reinischer Verband „Charitas“. Найменший рух в тім напрямі розвинув ся в Шлезвику і Гольштинї.

В р. 1895. повстало у Франциї стоваришенє проти надуживаня алькоголю, а відтак і стоваришенє пропаґанди. Між иншими працюють там також католицькі товариства: „Лїґа білого хреста“ і „Товариство св. Маврикія“.

В р. 1884. повстав в Австриї „Österreichischer Verband gegen den Missbrauch geistiger Getränke“, а в р. 1899. у Відни „Союз абстінентів“.

В Росиї перші приватні кружки, які поставили собі цілию поборюванє алькоголізму, повстали ще в р. 1858. Тепер є до 300 сільських стоваришень.

Праця католицького духовенства на полї борби з алькоголїзмом займає так що до часу як і що до успіхів ледви чи не перше місце. Проф. Ґрубер на з'їздї антиалькоголїків у Відни признає, що вплив духовенства при поборюваню алькоголїзму є незвичайно великий.

Те саме говорить проф. Вайс про діяльність анґлїйського духовенства та духовенства в провінциях нїмецьких і австрийських. На доказ сего нехай послужить моноґрафія Жакота, в якій подрібно виказана діяльність поодиноких сьвящеників. Першим, що розпочав систематичну борбу з алькоголїзмом був ірляндський сьвященик Мат'ю, що в цьвітни р. 1838. оснував перше братство повздержности. По трьох місяцях істнованя числило воно 25.000, по 5-ох звиж 13.000, по двох роках 2.000.000., а по 6-ох пять і пів мілїона членів. В коротції показали ся наслїдки сеї праці. Скількість гоненої горівки зменшила ся о половину, а з нею більше чим о половину скількість проступків. Перед тим, як се каже о. Мат'ю, годї було подибати двох Ірляндців, щоби хоч один з них не був пяний, а по основаню братства бувало і 2000 людий на ріжних зборах, а між ними не було нї одного пяного. Дуже хосенну і успішну в тім напрямі працю розвинув по Шлеску о. Фітцек парох в Пекарах, який оснував братство тверезости, що по кількох місяцях числило ½ мілїона членів. Наслїдком сего було, що річно курено 4.800 відер горівки менше чим перед тим. Усїх браств оснував він 84.

Найбільшим міжнародним стоваришенєм проти алькоголїзму є „Братсто Добрих Темляриїв“ основане в р. 1850. з головним осїдком в Клєвеляндї. Братство має сто кільканайцять головних льож по більших містах а кілька тисяч менших. Від членів домагає ся присяги. Її рота звучить: „Віруючи в єствованє сили Всемогучого Єства, в присутности сих сьвідків прирікаю торжественно і без усякого застереженя, що не буду нїколи анї виробляти, анї купувати, анї продавати, анї уживати, анї достарчувати, анї позваляти достарчувати другим, якихнебудь алькоголевих напоїв з то: вина, пива, горівки, яблочників, лїкерів і проч.“

Засїданя льож, на яких складають присягу ново приступаючі члени, відбувають ся дуже торжественно і розпочинають ся молитвою капеляна братства. Союз Темпляриїв поборює також ку-

ренє тютюну. Кожда льожа збирає ся раз на тиждень, а льожі поодиноких народів раз в рік. Велика льожа міжнародна відбуває свої засїданя раз на три роки, на яких збирають ся відпоручники усїх льож сьвіта. В р. 1869. повстала перша льожа Темпляриїв в Великій Британії, а відтак в Сканданавії, Німеччинї, Швайцариї і Бельґії. Рівночасно повстають льожі в Австралії, Новій Зеляндиї, Чїлє, Японії і Китаю. На Уграх є рівнож льожі Темпляриїв; в Австриї з огляду на тайний характер стовариშеня засновуванє льож є заборонене. Відзнакою членів Добрих Темпляриїв є синя перепаска.

Другим міжнародним союзом повздержности є „Verein zum blauen Kreutz" оснований в р. 1877. в Швайцариї. Члени сего союза дїлять ся на три роди, а то: 1) дійсних членів абстінентів, 2) часових абстінентів і 3) членів спомагаючих. Союз числить кількасот секций. Головною задачею союза є опіка над піяками, які вже опустили заведеня лїчничі для налогових піяків.

До міжнародного стовариშеня належить також Blas Ribbon Army і оснований в р. 1890. Союз: „Internationaler Verein zur Bekämpfung des Alkoholgenusses" в Ціріху.

В поборюваню алькоголїзму чималу участь беруть також женщини. Перше стоваришенє женщин повстало в Америцї коло р. 1870., яке вже в двайцятім роцї свого єствованя числило 16 філїй.

Союз норвеґських жінок числить 6.000 членів, а бельґійський десять філїй. У Франциї повстав союз жінок в р. 1869., а в Швайцариї поборюють жінки алькоголїзм через основуванє дешевих каварень, в яких не продає ся ніяких алькогольних напоїв. Є також міжнародний союз християнських жінок.

В анґлїйській армії повстало стоваришенє вояків анґлїйської армії, до якого належить $^1/_3$ усїх вояків. В р. 1901. повстало подібне стоваришенє у Франциї. В р. 1876. повстало в Анґлїї перше стоваришенє лїкарів, яке поставило собі метою борбу з алькоголем у всякім напрямі. За приміром Анґлїї пішла Німеччина, де союз лїкарів-абстінентів числить звиж 2.000 членів. Союзи абстінентів-учителїв повстали в Швайцариї Голяндиї, Бельґії, Німеччинї. В Анґлїї є осібне стоваришенє для глухонїмих.

Незвичайного значіня є товариство повздержности шкільної молодїжи. Спершу основували ся вони в Америцї, а відтак в Великій Британії. Анґлїйські „Союзи надії", бо так нази-

вають ся товариства повздержности шкільної молодїжи числять звиж $3^1/_2$ мілїона членів. Триста сорок один відділів повстало чисто па тлї релїгійнім. У Франциї кромі товариств для шкільних дївчат католицька церков розвинула дуже сильну діяльність, основуючи для хлопців тов. під назвою „l'Avenir" (Будучність), а для дївчат „l'Espérance" (Надія).

Борба з алькоголем розпочала ся на галицькій Руси в р. 1844. В тім роцї видав львівський митрополичий Ординарият в порозуміню з краєвою Президиєю обіжник до всїх парохіяльних урядів, щоби духовенство поучувало народ о шкодах, які спричинює надмірне уживанє горівки та инших алькоголевих напоїв. В тій справі поперла Ординарият також Президия краєва, яка зі своєї сторони поручила підвладним собі урядам, щоби не ставили нїяких перешкод працї духовенства, а по можности підпирали її. Ординарият взяв ся до отверезїня народу дуже щиро, приказуючи деканам обіжником з дня 3. жовтня 1844. складати що три місяцї точний звіт з поступів тверезости. Дїло йшло з початку скорим кроком наперед. Звіт деканальних урядів є найлїпшим доказом, що духовенство взяло ся дуже щиро до працї. Для приміру наведемо кілька дат, які можна найти в архиві львівської капітули. Отець Василь Фортуна парох Кального, доносить під днем 19. I. 1845. додатково до свого звіту з дня 10. XII. 1844., що в його парохії число тих, що зложили обіт тверезости виносить 520 осіб, між тими 161 таких, що зложили обіт цїлковитої повздержности.

Роздільський декан о. Любинецький доносить дня 21/I. 1845., що до сего дня в його деканатї зложило обіт тверезости 1573 душ. В своїм звітї зазначує, що найбільше тих, що зложили обіт, є в Роздолї, Николаєві і Жидачеві, а найменше в Демнї, Дроговижи і Стільську. При кінци свого звіту зазначує, що парохи послїдних трьох місцевостий vituperandi sunt. О. Кульчицький декан в Піллї доносить дня 25. V. 1845. р., що у всїх місцевостях деканату було таких, що зложили обіт цїлковитої повздержности 1819, а таких, що обіцювали мірність 2946. В деканатї ходорівськім після звіту о. Лопушанського з дня 30/V. 1845. було цїлком тверезих 1024, умірених 3392; в деканатї залозецькім перших 218, других 6998; в деканатї брідськім по день 10. марта перших 2881, других 2259. В самих Бродах було 1117 цїлком тверезих.

В чимало парохіях давали самі парохи найкрасший примір, складаючи для заохоти вірних обіт цїлковитої пов-

здержности. Так приміром в брідськім деканаті в Бродах, Дитківцях, Гаях старобрідських, в стрийськім деканаті в Ходовичах, Стрию і инших.

Як скоро розвивала ся ідея отверезіня руського населеня, є найліпшим доказом се, що коли приміром в стрийськім деканаті по день 4. лютого було 431 таких, що зложили обіт цілковитої повздержности а 86 умірених, то до кінця марта зросло число перших до 1590, других 290, а при кінци цьвітня число перших виносило 6213, між тим як число умірених спало до 59. В деканаті розділськім супроти числа 1573 з дня 21. січня виносило число тих, що зложили обіт, з кінцем мая 10.362. Деканат рогатинський, здає ся, осягнув найбільше число тих, що зложили обіт повздержности і тверезости разом. З кінцем червня р. 1845. виносило воно 11.342 душ.

Та гарне діло отверезїня руського народа в Галичині, ведене руським духовенством з правдивим одушевленєм і майже горячковим поспіхом, тревало не довго. Ті самі краєві власти, які в роцї 1844. припоручували тверезість, стали вкоротці відносити ся до справи байдужно, а навіть ворожо. Ґенеральна команда військова на запит львівської Консисториї забороняє воякам належати до братств тверезости, опираючи свій заказ на тім, що воякови не вільно належати до нїяких стоваришень. Краєва Президия під днем 3. марта 1845. р. звертає увагу митр. Консисториї, щоби сьвященики нікого не силували до тверезости, а навіть заповідає, що сьвящеників, які силували би людий до тверезости, потягати ме до строгої одвічальности. Рівночасно доносить митр. Консисториї, що декан олеський о. Малицький силує людий до повздержности.

Непоборимі трудности в отверезїню населеня зустрінуло руське духовенство в мандаторах; декан перегинський о. Колянковський доносить, що мандатор Рубаржевський скликав в Пацикові людий до своєї канцеляриї і послїдними словами лаяв тих, що зложили обіт тверезости. Те саме дїяло ся в Лолинї. В Сваричеві розповсюднили перегинські приверженцї мандатора поголоску, що хто зложить обіт тверезости, буде мусїв робити сто днїв панщини. Такі самі поголоски розповсюднювано і в инших місцевостях.

Та найбільшою перешкодою в сїм дїлї були Жиди, які в рр. 1844. і 1845. стали громадно оселювати ся по селах та закладати корчми. З тих корчем розходили ся поголоски, що сьвященики намовляють людий до тверезости виключно для

свого власного хісна, бо хотять, щоби народ усї гроші, які заощадить складав їм за церковні треби.

Тим то пояснює ся, що гарно почате діло вже в другій половині р. 1845. починає нидїти і в коротці паде зовсїм.

Вправдї в р. 1847. відносить ся краєва Президия до митр. Консисториї з запитом про стан братств тверезости, на який м. Консистория видає обіжник під днем 17. VII. 1847. до усїх деканів, але справа видко мусїла вже упадати, коли звіти деканатів впливають дуже скупо, а до того ще дуже невідрадні. Декотрі декани старають ся закрити дїйсний стан справи загальниками, але не брак і таких, що отверто доносять, що братства упадають зовсїм. Є і такі, що зі своєї сторони подають ради, як належить повести діло отверезїня народу. Декан перегинський радить прогнати жидів зі сїл та замикати корчми в неділї і сьвята. Декан скалатський домагає ся, щоби правительство карало тїлесно піяків, що впрочім в тодїшних часах не було чимсь зовсїм незвичайним. Та не всї домагали ся таких рішучих средств розширюваня тверезости. В звітах деканів чимало находить ся уваг, що головною причиною піянства є брак просьвіти. Так приміром парох Купчинець під днем 9/IX. 1847. подає як одиноке средство до поборюваня піянства — просьвіту. Декан роздільський радить завести річне сьвято тверезости.

Усї звіти деканів годять ся також в тім, що до розповсюдненя піянства причиняють ся головно доминії, які при кождій роботї дають робітникам певну скількість горівки, а в неділї і сьвята велять своїй музицї грати в корчмах. До захитаня братств тверезости дав нагоду також і ювилей, який оголошено в першій половині р. 1847. На велику похвалу руського народу треба зазначити, що ломанє обіту тверезости лучало ся дуже рідко, навіть у тих, що під намовою зложили його. Між тим сьвященики, користаючи з ювилею, стали звільнювати від обіту тверезости та змінювати його на инші добродійні дїла.

В р. 1848. (21/I.) видає митр. Консистория новий обіжник до деканальних урядів, в котрім пригадує свої обіжники з рр. 1844. і 1847. та заохочує духовенство до праці на полї отверезїня населеня, напоминаючи, щоби воно не зважало на клевети та шикани зі сторони могучих сьвіта, так як кожда добра ідея потребує богато жертв.

Сей великий рух з сорокових років не витворив братств тверезости у властивім змислї, так як краєва Президия ще

в р. 1845. застерігає ся виразно, щоби ті, що зложать обіт тверезости, не творили осібних братств тверезости. Тим то і поясню́є ся, що в слїдуючих роках пропаґанда тверезости упадає зовсїм.

Гарно почате дїло, ведене духовенством з правдивим одушевленєм нидїє майже зовсїм в пятьдесятих роках. Вправдї митр. Консистория час від часу пригадує обіжником до деканатів обовязок розповсюднюваня тверезости, але її обіжники не мають успіхів. В р. 1857. (10/III.) видає Консистория обіжник, в котрім запитує про стан братств тверезости. На се дістає кілька дуже сумних відповідий. Деканат брідський доносить, що справа тверезости стоїть зле, а навіть що богато тих, що зложили обіт, зломили його. Деканат стрийський виразно зазначує, що братств тверезости зовсїм нема. Те саме доносить і деканат львівський. Майже усї деканати годять ся в тім, що підприняте з таким одушевленєм дїло не принесло бажаних і сподїваних успіхів.

Що однак гадка тверезости серед духовенства не упала, видко з того, що на деканальних соборчиках дуже часто обговорювано способи її переведеня. Деканат золочівський з дня 31.XII. 1860. предкладає Консисториї начерк устава братств тверезости для жінок. В р. 1864. (30/I.) видає Консистория обіжник до деканатів, щоби духовенство на деканальних соборчиках обговорювало справу тверезости, та щоби складало звіти про її стан в поодиноких парохіях. Чи сей обіжник мав які успіхи годї осудити, так як реляций деканатів з того часу майже зовсїм нема.

В нову фазу розвою вступає дїло тверезости в роках сїмдесятих. Бл. п. Митрополит Йосиф видає в р. 1874. 3/IV. знамените посланїє: „О достоїнстві чоловіка“, в котрім між иншими обоговорює страшні наслїдки, які спричиняє піянство так для душі як і для тїла чоловіка. В своїм посланїю станув Ординарият на висотї найновійших здобутків, що уживанє алькоголевих напоїв, а особливо горівки, є для людського орґанїзму не тільки зовсїм непотрібне, але в кождім напрямі шкідне. В кілька місяців пізнїйше видає Ординарият під днем 4. серпня 1874. друге посланїє: „О братствах тверезости“, в котрім цїлою силою своєї архипастирської поваги, доказами св. письма і наукових дослїдів заохочує духовенство, щоби з цїлою енерґією взяло ся до дїла отверезїня народу, щоби в сей спосіб ратувати його від вічної та дочасної погуби. Средством до сего

мають бути духовні місиї тверезости. І справді! На зазив свого улюбленого Архипастиря завязує духовенство місийні кружки, до яких вибирає найліпших проповідників і розпочинає ся правдивий хрестоносний похід проти найбільшого ворога, алькоголю.

Перший такий місийний кружок завязав ся в станиславівських сторонах під проводом знаменитого проповідника і дуже ревного пропаґатора тверезости, пароха з Колодіївки і галицького декана бл. п. о. Василя Залозецького. В слід за сим кружком завязують ся инші, а прізвиска таких людий як о. Рудольф Мох, о. Ілля Мардарович, о. Антін Струтинський, о. Филемон Огоновський, о. Йосиф Могильницький, о. Скоробогатий, о. Володислав Паук нестертими буквами записані в історії борби руського народу з алькоголем. О. Залозецький вносить, щоби сьвященики на деканальних соборчиках з'обовязували словом чести не тримати у себе дома горівки і инших подібних напоїв.

В р. 1874. повстають властиві братства тверезости. Ординарият видає „Грамоту братства встремизливости", яку при зложеню обіту доручувано кождому членови, вписуючи на першій стороні його імя і прізвище. Приступаючий до братства складав в церкві перед своїм парохом обіт, в котрім прирікав стримувати ся „від всякого паленого напою і заховати мірність в уживаню всякого иншого напою".

Перший параґраф устава сего братства був:

„Кождий, хотячи вступити до сего братства, обовязує ся через ціле житє встримувати ся від всяких палених напоїв, якими є: горівка, арак, рум, спіритус і що з них виробляє ся".

§. 2. Кождий член братства обовязує ся также уживати мірно вина, пива і меду і тим подібних розпалюючих напоїв.

До грамоти додано спис відпустів, якими Сьвятійший Отець Пій IX. наділив членів братства, відтак виреченя св. письма, напоминаючі до тверезости, вискази лікарів і людий науки про надуживанє алькоголю, а вкінци кілька гадок про наслідки піянства, стверджені досьвідом. Усі братства тверезости віддано під опіку Пречистої Діви Мариї, установляючи головним братським сьвятом празник Введеня в храм Пресьвятої Діви. Виключенє з братства слідувало по триразовім упімненю, або в случаях більшого згіршеня, без попередних напімнень. Обовязком членів братства було також накликувати своїх найблизших до тверезости, а всякі родинні торжества, як хрестини, весіля, похорони і поминки обходити без алькоголевих напоїв.

В уступі XI.-тім статута виступає митр. Ординарият також проти тих, що то приймаючи робітників, платять їм горівкою або відсилають по заплату до корчми, а відтак нарікають, що наш робітник не в силї дорівнати робітникови инших народів.

І розпочала ся жива місийна дїяльність. По всїх закутинах галицької Руси проповідували знамениті бесїдники тверезість, а одушевлений народ громадно складав обіти тверезости. Нераз лучало ся, що в часї місийної проповіди усї присутні підносили руки на знак приреченя, що не будуть уживати нїяких горячих напоїв. Не були се вправдї формальні обіти, та все таки множество тих, що так прирікали тверезість, дотримували її совісно до кінця житя. На памятку місий ставлено хрести тверезости, яких богато можна побачити по селах східної Галичини.

Кромі великої місийної дїяльности розвинули теж немалу дїяльність і поодинокі душпастирі в своїх парохіях. Кождої недїлї по богослуженю складали вірні обіти тверезости, одні з власної охоти, другі ведені добрим приміром, инші прямо зі стиду.

Правда, що і тут не обійшло ся без певного рода надужить, наколи взагалї можна назвати надужитєм, силувати когось до річи, яка в кождім напрямі виходить йому на добре.

Намісництво в своїм письмі до митр. Ординарияту з дня 9. липня 1875. року висказує своє невдоволенє з місиї устроєної в Березовици, де місіонарі дуже сильно ударяли на піянство і всїми способами старали ся наклонити людий до тверезости. Таких жалоб ц. к. Намісництва було більше так, що митр. Ординарият під днем 4. червня 1875. року видає обіжник, в котрім напоминає духовенство, щоби нїкого не силувало до складаня обітів тверезости. В своїм посланїю зазначує, що бували случаї, що місцевий душпастир велїв по вечірни замкнути двері церкви і при помочи учителя силував людий до підписаня формальної заяви, що нїколи не будуть пити горівки. В инших місцевостях зарядили начальники громад сторожу коло корчем, яка нїкого до них не пускала.

Разом зі сим посланїєм розіслав митр. Ординарият ухвалений проєкт устава проти піянства з р. 1875. і резолюциї правничої комісиї, в яких між иншими жадає ся, щоби ц. к. правительство в законодатній дорозї видало рішенє, що налогове піянство є причиною до наложеня кураторії, і що не вільно вносити скарг за довги, які затягнено через часткове купованє

горячих напоїв, та що застави за горячі напої належить звертати безплатно.

В р. 1886. видає митр. Ординарият справлений статут братства тверезости, яким признає їм осібне знамя (патерицю) і право уживаня братської печатки. Члени братства, як се видко з §. 3. устава, з'обовязували ся „заховувати завсїгди і всюда тверезість і обичайність, при хрестинах, весїлях, похоронах і других обрядах, не приймати ніякої гостини, с. є напоїв, анї не гостити других“.

Книги братств мають після сего статута так бути уладжені, щоби для кождого числа дому була призначена одна картка. На одній сторонї мало вписувати ся мущин, на другій женщин. Ся книга мала бути „як би документами церковно-братської шляхотности“, як се зазначує §. 4. устава. Члени братства збирають ся на сходини, що найменше раз в рік. Найчастїйше відбувають ся вони в неділю Томину. Братства мали свої братські каси і вибирали зпоміж себе двох або трьох церковних провізорів, які завідували касою братства церковного. Чин таких провізорів, як не зайшла якась важна причина, був доживотний. Члени братства мають право держати сьвічки в часї богослуженя. До братств могли належати тільки дорослі. Верховною властию для усїх братств була осібна комісия при консисториї, якій поодинокі душпастирі мали складати звіти з розвитку братств.

В р. 1888. під днем 11-го падолиста видає митр. Ординарият обіжник до урядів деканальних, в якім ставить питаня: 1) Чи в парохії є братство тверезости? 2) Чи є в парохії такі, що зложили обіт тверезости? 3) Чи є в парохії братства тверезости для молодіжи? — На сей обіжник прислали уряди деканальні свої звіти. Для приміру наведемо кілька:

1)	В деканаті	буськім	на	26	парохій	було	в р.	1888	—22 бр.
2)	„	скалатськім	„	29	„	„	„	„	23
3)	„	роздільськім	„	22	„	„	„	„	21
4)	„	львівськім заг.	„	31	„	„	„	„	21
5)	„	калуськім	„	29	„	„	„	„	28
6)	„	бобрецькім	„	26	„	„	„	„	12
7)	„	ходорівськім	„	28	„	„	„	„	19
8)	„	рогатинськім	„	29	„	„	„	„	21

Беручи загальну суму, можна приняти, що в трьох четвертих парохій були братства тверезости. Подрібних дат що до числа

членів братств нема. Було воно на кождий спосіб велике, коли приміром в деканаті теребовельськім було 13.353 членів.

Від р. 1889. розпочало ся систематичне складанє звітів деканальними урядами з розвитку поодиноких братств тверезости.

Найновійші братства тверезости опирають ся на посланїю бл. п. кардинала Сильвестра Сембратовича з дня 18. цьвітня 1895. р. Причиною реформи була ся обставина, що не всї братства до року 1895. були канонїчно заведені. Кардинал Сильвестер на початку свого посланїя зазначує що: „по причинї невисланих для кождої церкви зосібна грамот канонного установлення від епископа заходить сумнїв дотично правного їх єствованя, а тим самим також дотично дотеперішного позискуваня відпустів“.

Другою причиною реформи братств бучо питанє, чи приреченє, яке складають члени братства, є присягою, чи тільки обітницею і чи як обітниця обовязує під смертним гріхом, чи тільки під простительним. До року 1895. майже загальною була гадка, що приреченє тверезости обовязує під тяжким гріхом, між тим як рішенє конґреґациї епископів в р. 1871. видане для латинської перемиської епархії зазначує, що приреченє хоч би навіть називало ся „слюбом“, не має обовязувати під гріхом смертним. Тим то бл. п. кардинал Сильвестер віднїс ся до Сьвятїйшого Отця Льва XIII., який на авдиєнциї з дня 9. лютого 1893. призволив основувати братства тверезости в львівській архиепархії на тих самих услівях, на яких основували ся вони в епархії перемиській обряду латинського та потвердив відпусти надані братствам папою Пієм IX.

Рівночасно з посланїєм випечатано змінений статут братств тверезости, котрого перші §§ кажуть, що хто хоче вступити до братства, мусить здержати ся від всякого паленого напою, а держати мірність в питю пива, вина і меду. Право принимати до братств має парох, зглядно його правний заступник, який є також настоятелем братства.

В приреченю зазначує ся, що хто важив би ся легкодушно зломити його, сей заслугує на нечесть у людий і виключенє з братства. Прізвиско нового члена вписує ся в книгу, а йому доручує ся карту принятя. Обітницю можна складати або на цїле житє або на якийсь час, що однак мусить бути виразно зазначене при її складаню. В поясненях виданих бл. п. кардиналом зазначує ся, що уживанє паленого напою в хоробі як лїку не підпадає під братську обітницю. Рівнож прислугує парохам

право звільнювати від обітниці тих, що є покликані до військової служби, та однак на час лиш самої служби військової. В инших случаях право звільнюваня від обітниці тверезости прислугує виключно Ординариятови. Дотично тих, що зложили обітницю перед р. 1895., то їх обовязує вона під гріхом тяжким, так як вони під тяжким гріхом з'обовязували себе. Инші постанови статута відносять ся до молитов, до яких з'обовязані братчики та сестри.

Кожде канонїчно установлене братство отримує грамоту, яка переховує ся на виднім місци в церкві. Братства є віддані під опіку Преблагословенної Діви Мариї, а їх річним сьвятом є празник Введеня в храм 21. падолиста.

Звіти про розвиток братств складають уряди деканальні що три роки. Точних дат про теперішний стан братств тверезости годї подати, бо як раз в грудни р. 1909. мають поодинокі уряди деканальні зложити звіти. Опираючи ся на звітах з року 1906. можна приняти, що в трьох четвертих парохій є заведені братства тверезости, які числять пересїчно по півтора сотки членів. *(Оплески).*

По сїм рефераті про алькогольне питанє відчитав д р. А. Чайківський слїдуючі спільні резолюциї всїх трьох референтів:

1) Взиваєть ся Товариство „Просьвіта", щоби у своїх популярних виданях узгляднювало більше як досї справу поборюваня алькоголїзму;

2) Взиваєть ся Товариство „Просьвіта", щоби піддержувало істнуючі братства тверезости, зглядно основувало при своїх читальнях кружки тверезости.

3) Взиваєть ся Товариство „Просьвіта", щоби безуслівно заборонило своїм членам посередну або безпосередну торговлю алькогольними напоями;

4) Взиваєть ся українських парляментарних послів, щоби подбали у правительства про ухваленє нового закона проти піянства і закона про лїчничі заведеня для пяниць, яких проєкти має правительство готові вже від давних лїт;

5) Взиваєть ся соймових послів, щоби по вигасненю пропінацийного права старали ся о ухва-

лене нового пропінацийного закона на взір фінляндського (т. зв. ґотенбурського систему), після якого торговлю алькогольними напоями віддаєть ся в монополь акцийним товариствам, які обовязані цїлий чистий дохід з'уживати на добродїйні цїли, а головно на поборюванє алькоголїзму;

6) Взиваєть ся парляментарних послів, щоби виєднали в мінїстерстві просьвіти дозвіл на заснованє кружків тверезости в школах та уладжуваня протиалькогольнх викладів по середних і сїльських доповняючих школах. *(Принято — Оплески).*

На тім закінчено першу часть нарад призначену на гіґієнічно-суспільні справи, а приступлено до другої части нарад, до справ гуманїтарно-суспільних.

Голос дістає Н. Кобринська до реферату:

Захоронки їх значінє і розвій.

Товариство „Просьвіта" у своїй широкій програмі звернуло увагу на дуже важну прояву серед нашої суспільности, се є марнованє сил на нашій народній ниві із причин неплянової працї, неясно означеної цїли.

І коли воно з тим звертаєсь до нашого жіноцтва, то зовсїм не помиляє ся.

З гордостию можемо зауважити, що наша жінка під зглядом національних почувань висше станула навіть від своєї сестри за кордоном.

А однак всї ті нераз горячі бажаня її серця, нераз видержана праця іде на марне із причин неплянової працї, неясно означеної програми.

Всюди, де лиш бачимо нашу жінку, є вона лиш як би причинком, добавкою, часто спізненим наслїдувачем сусїдного народа, а не своєї цїли сьвідомим дїячем.

Марнованє жіночих сил добачуєть ся не лиш у нашій суспільности і в нашім народнім розвитку, а є воно по части загальною проявою в теперішнім суспільнім ладї.

Звісна проте писателька Еллєн Кай була би зовсїм оправдана у своїх жалях над тим марнованєм жіночих сил у найновійших навіть їх стремлїнях, як би не відзивались у всесьвітної писательки тони такої реакциї, в яку лиш попадали жінки по француській революциї.

Після Еллєн Кай радше, щоби жінка позбулась усїх своїх дотеперішних здобутків, як затратила цїхи своєї індивідуальности, що вже як така сповняла велику культурну місию.

Але така абнеґация з яких би то не було здобутків, майже немислима. Того, що раз собі жінки здобули, вони вже не позбудуть ся.

Але тут виринає друге питанє так поважне, як здобуванє жінкам нових галузий праці, а то: присвоєнє тих здобутків, пристосуванє до своєї жіночої вдачі і індивідуальности.

Тут повинні бути вказівкою права природи, бо лиш тоді не помиляємо ся в суспільнім устрою, коли придержуємо ся її правил.

У цїлій природі панує право, що нові орґанїзми жиють як частини матїрного орґанїзму.

Мати проте і дитина суть так з собою звязані, що се можна уважати лиш великою помилкою суспільного ладу, що так довго придержував жінку в стїнах домашного огнища і тим позбавляв дитину її природної опіки на ширшій аренї сьвіта.

Цїкаве і важне є те, як сама суспільність тоту помилку старала ся направити і чим доповнити.

Від найдавнїйших часів бачимо потужні уми, орґанїзациї і институциї, що як раз займались тим віком дитини, коли вона зійшла з рук матери, а не дійшла ще до школи, як: фреблївські захоронки, городи і т. и. заведеня.

Початок таких орґанїзаций деякі учені добачують уже у Плятона ізза того, що він уже бажав, аби трилїтну дитину приучувати до систематичних забав.

Менше займались вихованєм дїтий Римляни, а все таки Квінтилїян не лиш жадає, щоби уже пістунка поправно говорила, але дає дитинї до рук букви зі слоневої кости, які вона має наперед учитись пізнавати, а потому складати.

Найменше може привітливі були для дитинячого віку понурі монастирські мури середних віків, але і тоді деякі монастирі зглянднїйше відносили ся до дитини і її початкової науки.

Велика повага педаґоґічного сьвіта Амос Коменський хоче, щоби дитина до шестого року житя розвивала ся фізично і учила ся обичайности, що називає „материнською школою“.

John Loke рад би був лишити дитину у тім віці власному її промислови і інтуіциї, щоби вона собі сама вишукувала гри і забави.

Великі реформатори в дусї Івана Якова Руссо, як Баседов, Пестальоцї, Кампе, Фребель, всї вони відносили ся з великою любовю до того віку дитини, а особенно Фребель поклав великі заслуги на тім поли так для жінки як і дитини своїми заведенями, які до тепер носять його імя „фреблївських шкіл".

У фреблївських школах жінка сьмілїйше і певнїйше стала виступати, як навіть в шкільництві, де все ще опанована духом мужеської системи.

Тому деякі еманципантки уважають Фребля одним з перших, що причинили ся до еманципациї жінки, хоч він тих намірів не мав. Те саме значінє для жінки як і дитини, що фреблївські школи, мають і захоронки.

Лиш, коли у перших головно виступає просьвітний мотив, у других покладено натиск на філянтропійно-протекціональний прінцип.

Захоронки як-такі сягають своїм початком 1770. р., коли Фридрих Оберлїн, парох в воґеських горах заснував у кількох селах захоронки для бідних зарібників і їх опущеної дїтвори під опікою побожних невіст, які учили їх молитов, сьпіву і ручних робіт.

В другій половинї XIX. столїтя, коли із економічних змін виринуло жіноче питанє, виринає рівночасно третий мотив таких орґанїзаций, як захоронки, опертий на підставах „економічної еволюциї".

Те, що було витворене лиш для бідних зарібних людий, стає поважним питанєм перед кождою жінкою, що задля працї опускає домашні пороги, іде в поле, до фабрики, чи здобуває унїверситети.

Такі проте орґанїзациї як захоронки особенно звертають увагу сьвідомих еманципанток; вони починають такі інституциї тенденцийно підносити, чим надають їм широке масове значінє, а заразом доказують, що де не станула би жінка, то зараз огляне ся і за дитиною.

Дивним може здаватись те, що наша жінка була майже перша, що зрозуміла значінє захоронок для жіночої справи.

Се може хиба пояснити велика живучість і молодечі сили нашого відроджуючого ся народа, бо оком молодости все звертаєть ся до будуччини.

В р. 1891. на жіночім вічу в Стрию піднесено перший раз у нас справу захоронок, не істнуючих ще тодї під нїяким видом у нашій суспільности. Із головних точок програми виходить,

що ініцияторки віча переняті були духом індукцийної методи „із низу в гору“, бо перед усім звертають ся до підстав нашої суспільности, як селянок і сільських захоронок.

Другою точкою їх позитивної програми, то економічно самостійні орґанізациї. Проєктовані ними захоронки опирали своє істнованє не на добродійних жертвах, а вкладках самих інтересованих.

Що у нас такі орґанізациї суть можливі, вказувано на найбіднійшу людність жидівську, де такі институциї (хайдери) від давна істнують, абстрагуючи лиш від їх темної, просьвітної системи.

Трете, що інтеліґентну жінку не обмежалось тут лиш до звичайної протекціонально-філянтропійної опіки, а вкладалось на неї обовязок виробляти в масах сьвідомість і зрозумінє конечности таких серед них самостійних орґанізаций.

Але тоді ще жіноче питанє було у нас дуже слабо розбуджене. Гурток інтеліґентних жінок, що шукав праці на ширшім ринку, був дуже невеличкий, фабричних робітниць майже не було, а бідна селянка хоч ішла в поле і лишала самі діти в хаті, не уміла і не могла собі помочи.

З реальних проте наслїдків вийшло лиш те, що даний товчок не пропав.

По часї стали у нас появлятись захоронки, що так скажу після свого первовзору у воґеських горах, оперті на протекціонально-філянтропійнім прінципі.

Як колись о. Оберлїн, виступає у нас о. Кирило Сїлецький. Він передусім відзиваєсь до жертволюбія нашого загалу, купує хати, городи, закладає школи для сільських дівчат, виучує їх на служебниці і заприсягає на трилїтну службу при захоронках.

Селяни з признанєм відносять ся до тих заходів о. Сїлецького, а деякі роблять навіть значні на ту ціль записи.

Але всї ті християнсько-філянтропійні змаганя суть лиш каплею в мори супроти дійсної потреби.

Тож в десять лїт пізнійше по стрийськім вічу на жіночім з'їзді у Львові ті самі жінки, що колись в Стрию, підносять знова справу захоронок, опираючи їх на економічно самостійних підставах.

Крім попередних постулятів виринає ще один важний мотив, випливаючий із наших народних почувань.

Тут передусім вказано, яким страшним орудием суть такі інституциї, як захоронки в руках наших противників, і як вони ними впливають на наше винародовленє.

Се хапає за серце нашу жінку-патріотку, вона пізнала, шо її ніяк виручатись заприсяглими служебницями, але що за те діло повинна взятись кожда добра громадянка.

І зараз того самого року львівські пані отворили захоронку у Львові при улици св. Тереси під надзором уже незаприсяглих служебниць, а учительки з фреблївськими курсами, однак задержано філянтропійно-протекціональний прінцип.

Хто не знає трудів і заходів тих пань, як: томболї, равти, фестини, старанє о ріжні запомоги, однак на жаль малі з того всего користи.

То однак не відстрашує львівських пань і вони отвирають другу захоронку при улици св. Мартина, і знова ті самі труди і заходи. То не є без впливу і на ширший загал нашого жіноцтва, — бо такі захоронки зачинають появлятись на провінциї.

Але і те все є лиш слабонькою лодею супроти пожираючої нас филї, супроти маси таких захоронок у Поляків по містах, місточках і селах, як і сум гроша, які вони на ту ціль видають.

Сьміло проте можемо сказати, що таким самим оружєм, яким нас побивають, ми не оборонимо ся.

Щож маємо робити? — Капітулювати?

Кожда здорова і культурно розвиваюча ся суспільність ненастанно буде витворювати орґанїзациї і інституциї після своїх обставин, як і інтелєктуальних, моральних і материяльних засобів.

Коли проте у нас захоронки філянтропійно-протекціональні так лиш мало можуть нам принести користи, чи не більшу принесли би нам користь, і чи не лїпше годили би ся з обставинами і услівями нашого житя і розвитку захоронки як економічні, самостійні орґанїзациї.

Теоретики француського синдикалїзму суть пересьвідченя, що лиш такими самостійними економічними орґанїзациями можна приучувати маси до суспільної господарки, бо лиш через такі орґанїзациї виробляє ся серед мас дійсна сьвідомість, дійсна самостійність і інїциятива.

Чи-ж не є головним стремлїнєм і цїлию нашої суспільности виробляти в наших масах як раз тоту сьвідомість і самостійність? Та чи не показують ся задля того найлїпшим способом

наші просьвітні і економічні товариства? І чи не найбільші тут заслуги поклало Тов. „Просьвіта“ своїми просьвітними і економічними заведенями?

Чи не порадно проте було би, щоби Тов. „Просьвіта“ розширило свій статут і побіч своїх читалень, крамниць, громадських шпихлїрів і т. и. заводило і економічно самостійні захоронки під проводом і старанєм жіночих членів товариства.

Тим способом Тов. „Просьвіта“ втягнуло би нашу жінку до орґанічної суспільної працї;

вказувало би її властиву дорогу тої працї, не лиш що до захоронок, але і в инших її стремлїнях на нашій народній ниві;

запобігало би також марнованю сил із причин ще може недостаточного теоретичного підготовленя нашої жінки для загальних суспільних питань, а через те і брак виробленої програми, ясно означеної цїли.

З огляду на се референтка ставить слїдуючу резолюцию:

Взиваєть ся Товариство „Просьвіта“, щоби змінило свій статут в тім напрямі, щоби побіч своїх просьвітних і економічних орґанїзаций закладало також захоронки для дїтий, як економічно самостійні орґанїзациї під проводом і старанєм жіночих членів Товариства. *(Принято — Оплески.)*

З черги В. Коцовська читає реферат:

Орґанїзация міських захоронок.

Цїль захоронки. Цїлию захоронок, як сама назва уже вказує, є хоронити бідні дїти від впливу і небезпеки улиці, давати їм материяльну поміч і опіку, виховувати в дусї народнім, значить заступати в тім родичів, котрі звичайно заняті поза домом на се не мають часу. Цїль така повинна стати заохотою до закладаня як найбільше захоронок, а їх вартість, особливо для Львова, оказала ся вже в короткім часї по отвореню першої захоронки.

До нас записують ся дїти руських родичів або такі, у котрих мати або батько є латинського обряду. Дїти тих послїдних говорять все по польськи, бо не вирече ся своєї мови мати Полька, не сьміє знова учити своєї — мати Русинка. А щож казати, що навіть дїти родичів Русинів звичайно доперва у нас

чують і учать ся рідної мови. Батьки їх перед роком покинули села, а шукаючи зарібку, прибули до Львова. Мали вони іно знанє руської мови, але неосьвідомлені, не уміли її любити, і дорожити нею. Позбавлені опіки своїх, а окружені хлїбодавцями, від котрих чули лиш глум над руською, як простою і хлопською мовою, почали помалу відвикати від неї. Часто дуже руська мова при їх вінчаню була також в послїдне їх рідною мовою. Для фалшивої амбіциї і, мовляв, для добра дітий покинули її зовсїм. За мовою покинули і свої імена, нема між їх дітьми наших Василїв і Грициїв, нема Тетяни, Ксеньки, нї Параці, за се виходить така дивовижа в полученю імени з назвиском як: „Zygmunt“ Головка, „Mieczysław“ Підгірний, „Stanisław“ Береза, „Janina“, Пилип і „Wanda“ Ярема. Але ще не конець, послїдними часами щирі і осьвідомлені уже родичі з жалем повідомляють нас, що задля служби є зневолені покинути свій обряд. Працюють вони в інституциях, в яких зажадано від них зміни обряду, або велено їм покидати службу — за хлїб мусять запродати ся з тїлом і душею. Хто знає, як тяжко ту нашому бідному і мало заводово привченому робітникови о занятє, не кине на него каменем за се, коли вибере першу дорогу. Не вільно йому наражати власної ріднї на нужду — не в силї знова є ми дати їм всїм материяльну забезпеку. Тим більший маємо тепер обовязок старати ся о власні захоронки, щоби дїти таких родичів не зовсїм для нас пропали. У нас учать ся вони своєї мови, молитви і піснї, і варта чути, як зі щирого серця пливе пісня: „Гей там дїтвора руська йде“, „Соколи — Соколи“, „Як то козацтво наше свою славу — волю здобувало“ і „Присягаєм не спічнем, доки кайдан не пірвем“. З радостию несуть вони синьо-жовтий стяг — в очах сьвідомість слів своїх, а в рухах як би завзятість на будуче до боротьби о свої права. Дїти ті хотяй і вийдуть зпід нашої опіки, вплив захоронки не полишить ся у них без слїду, а в пізнїйшім їх житю вистане може одна подія для роз'яреня дрімучої іскри національного осьвідомленя.

По укінченю шкілки радимо родичам посилати дїти до руських шкіл; якась часть так робить, але не всї по тій причинї, що руських народних шкіл є всего дві у Львові, отже родичі, котрі не мають теплої одїжи на зиму для дїтий, посилають їх до близше положеної польскої школи. Що вихованки наші відчувають зміну окруженя, на доказ пригадаємо факт, о якім в своїм часї згадувало ся в часописях: хлопчина з нашої захоронки записаний по

фериях до польської школи, увійшовши до кляси поздоровив товаришів словами: „Слава Ісусу Христу“, а коли не почув відповіди, сам собі відповів „Слава на віки“. Прийшов однак до нас поскаржити ся, бо відчуло діточе серце, що не є між своїми. Много дітий, хотяй покине захоронку, не зриває зносин з нами; коли не мають школи, заходять до нас, декотрі учать ся у нас, як в дома не мають на се місця, приходять також з шкільними сьвідоцтвами похвалити ся. Сли подибають ся з нами, витають ся щиро і говорять все по руськи, без ріжниці до якої ходять школи.

Засноване захоронки. Товариство „Руська Захоронка“, засноване заходом невеликого кружка Русинок в 1900. році увійшло в житє в цьвітни 1902. року. Тоді отворено першу захоронку на городецькім передмістю, а в слідуючім 1903. році другу на жовківськім. Наміром товариства було отворити філії у Львові як також по селах і місточках, тому виділ письменно порозумівав ся з многими особами з провінциї і запитував ся, о скілько тамошні відносини до того надають ся.

До кождої з львівських захоронок ходить около сорок дітий, дівчат та хлопців в віці від 3—7 літ, пізнійше належать они до школи. Трудно було зразу вишукати і згорнути коло себе всю ту дітвору, бо їх родичі оголошень в часописях звичайно не читають, але з помочию прийшли нам О.О. Василияни і сьвященики через повідомлюванє людий в церквах. Не легко також найти хату для захоронки; властителі нераз отверто заявляють, що хати не винаймуть; були і такі случаї, що звертали нам задаток, поясню́ючи се тим, що їм мешканці загрозили виdjенєм, наколи в каменици буде руська захоронка. Не дуже то і безпечно в тих чужих хатах; кілька разів вибито шиби і кидано грудками до комнати, здерто і знищено руську вивіску на каменици, а навіть — річ не до увіреня — знайшов ся чоловік, що позавидував дітям їх нужденних забавок та приборів і діставши ся ночию до захоронки, усе те покрав.

В шкілці перебувають діти від осьмої години рано до четвертої пополудни. Ту бавлять ся в ріжні гри, сьпівають і учать ся віршиків, а учителї запевнювали нас, що їм відтак лекше вести так для школи підготовану дитину. Наука веде ся на лад шкілки Фребля і учителька є обовязана мати відповідну кваліфікацию; до удержаня порядку і вареня держить ся служницю. Захоронки, хоч удержувані приватними фондами, підлягають під контролю міської ради шкільної, котра зажадала

раз від нас віддаленя учительки, бо ся, після її осуду, не володіла відповідно польською мовою. На візитациї жадав раз шкільний інспектор від дитини латинського обряду, щоби сказала по польськи молитву; дитина не научена в дома не уміла — нароблено зараз много крику, накинено ся в часописях на заряд шкілки, на учительку, що та зневолює польські діти до руської молитви, шкілку поручила власть опіці латинського пароха з тим, щоби сей беріг дітий та учив їх польської релїґії, висказуючи вкінци надію, що парох сей зрозуміє цїлу важність такої опіки.

Спосїщенє (фреквенция) захоронки. Діти, котрі приходять до нас, походять переважно з найбіднїйших верств населеня, є то дїти сторожів, ремісників, служби і зарібників, звичайно приводить їх і приходить по них котресь з родичів. Користаємо з сеї нагоди, щоби і тих послїдних осьвідомити, даємо приміри на наших дїтях, котрі говорять тільки своєю мовою, кажемо, що се гріх її вирікати ся або стидати ся.

Звиняють ся звичайно, що то все одно, якою хто мовою говорить. — Не знаю, чи слова наші їх переконують, але бодай при нас говорять уже по руськи.

Байдужність родичів до свого пояснить і сей факт; мати Русинка відобрала свою дитину від нас пояснюючи се тим, що з неї сьміють ся сусїди, бо її дитина навчила ся по руськи говорити і сьпівати. Видимо з того, що почин до винародовленя дає уже сама родина, а дальше поведе сю справу гарно і систематично охронка з матечками і польска школа. Бо признати треба опікунам міста, що вони постарали ся, щоби кожда дїльниця мала свою охронку, що є цїлковито на міськім утриманю, а крім сего є кілька приватних, які удержують польські жінки. Не роблять вони трудности нашим дїтям в приниманю — противно принимають їх навіть радше та сердечнїйше. Мала я нагоду чути, як при записї польської дитини матечка до матери нїчого не сказала, а як у другої жінки довідала ся, що її дитина грецького обряду, сказала: „poznać, że to zdolne będzie dziecko, takie delikatne i śliczne, szkoda tylko, że to Rusinka“. В сей спосіб використовують вони несьвідомість і порожність материй, а часто і з добрим успіхом. Знаю случай, коли дитина по повороті зі школи плакала говорячи, що з неї всї сьміяли ся тому, що вона Русинка, словами „не плач дитинко, я тебе перепишу на польське“, потїшала своє дитя добра і розумна мати. В маґістратї питали нас нераз, чому нам властиво так залежить на захоронках, таж є прецїнь польські, до яких принимають без ріж-

ниці діти обох народностий. І нема тому дивоти. А деж, як не там научили би ся наші діти подібного катехізму*); „Kto ty jesteś? Polak mały“, де би учули про геройства „Bartosza“ сьпіванку, в якій відгрожують ся, що своїм ворогам справлять „weselisko krwawe“, а щоденну молитву розпочинають словами: „Królowo Polska módl się za nami“. Там при забаві убирають їх в червоно-білі конфедератки, а при машерованю несуть народові хоруговки. Там чують також подібні уваги: „wyglądasz ordynarnie, zachowujesz sie całkiem jak Rusin“.

Примірів таких можна навести много, але не о них розходить ся — зазначити тільки хочу, в чім лежить вага і задача наших шкіл і захоронок. Дітям нашим дуже часто прийде ся стрінути з подібним судом і увагами, від нашої отже праці і впливу буде залежати, чи в души такої дитини сї слова запишуть ся як знамя сорому, з якого воно схоче увільнити ся, чи противно, слова сї викличуть реакцию та збільшать любов до всего рідного. Нам не вільно уже тратити нї одної одиницї, тим більше дітий, той наш капітал, до котрого належати має будучність.

Удержанє захоронки. Кошти удержаня обох захоронок у Львові виносять пересїчно до триста корон місячно — на що нема ніяких фондів, на виділових тяжить отже обовязок роздобути потрібні гроші і тільки завдяки пожертвованю та трудолюбивости наших пань можуть захоронки істнувати. І нема хиба доріг і способів, яких би не уживано в здобуваню средств. Заряд збирав датки всюди, по ріжних урядах, товариствах і у ріжних добродіїв. Вносив поданя до сойму і маґістрату, виробив дозвіл на квесту в львівськім повітї, пригадував ся в часописях, не полишив до збираня складок нагоди на усїляких зборах та з'їздах. На дохід товариства уладжувано ріжні забави, концерти, фестини, навіть вихованки наші дали гарну виставу „Вефлеємська ніч“ і як писав про неї рецензент, відограли її з відвагою, якої позавидували би їм і дорослі дебютанти. Була також гадка, щоби місто давати забави, з яких більша часть доходу йде до чужої кишенї, тутешні родичі з'обовязали ся підпирати товариство сталими місячними датками. За мало однак осіб зголосило ся до того, велику часть з зібраних гроший бо 12% бере курзор для себе, так що дальші фонди здобувати треба давними дорогами. А дороги ті що раз то тяжші і труднїйші.

*) Wł. Bełza „Katechizm małego Polaka“.

Жертви значно зненшили ся, тому що послїдними часами повстало много нових цїлий і товариств, які жерело своїх доходів оперли також на датках загалу і мимоволї зробили нам конкуренцию. Ті самі жертводавцї мусїли зменшити лепту, роздїлюючи жертви на більше товариств; відозва в часописях, яка давнїйше давала кількадесять корон, дає нинї ледви кілька, обнизили ся також датки місячні, так само трудно нам зібрати загал на забаву або відчити, хотяй те все получене з заходом і коштами. Не можемо найти тепер товариства, яке безінтересовно жертвувало би при тім свою поміч, всї жадають подїлу з доходу, толкуючи се тим, що на власні цїли потрібують гроший. На невеличку членську вкладку, бо лиш дві корони річно, не маємо навіть триста членів. Що до відношеня загалу до захоронок, то можна сказати, що є товариства і одиницї, котрі щиро і богато нам помагають, але на жаль, є більше таких, для котрих ся справа зовсїм рівнодушна і байдужна. Нарікають на квестарок і від них сторонять. Сказано раз однїй видїловій, „що її чоловік має доста велику платню", значить, зрозумів сей добродїй річ так, що вона збирає на власні дїти.

А на який знова дотеп здобув ся другий патріот: зложив кулак в дулю тикнув її під сам ніс квестарцї і каже: „фіґу дам" „фіґу маєте на вашу захоронку". При уладжуваню забави чи концерту богато треба просити, кланяти ся, дякувати і перепрашати. Відмовила нам раз участи в концертї одна панї, бо довідала ся, що не вона була першою, котру прошено о участь. Устроєно раз забаву, прийшов один добродїй і заказує нам на вступі „по що ви нинї уладжували забаву, таж нинї опера, ви театрови робите конкуренцию"; другий добродїй погнївав ся на нас за се, що білєти призначені на продаж були розкинені, а він хотїв сидїти разом з доньками. Для одних за скромно прибрана саля, для других за лиха музика, ба навіть не подобало ся однїй пани і те, „що не найдено собі лїпшої роботи, як іно по товариствах цїлими днями уганяти". Хто платить вступ — здає ся йому також, що набуває право до робленя закидів і критикованя. Сумно лиш дуже, що і тепер ще часть нашої публики має на метї лиш забаву, а не цїль, для якої збирає ся, місто получити ся до спільної працї і таке симпатичне товариство уважати за власність цїлого руського загалу.

Серед наших галицьких відносин наші сусїди не жалують нї труду, нї гроша на засновуванє тов. „Szkółek ludowych", до них пригортають кожду нашу одиницю, а там з'огиджують все, що

руське і винародовлюють нашу дітвору, крайна пора і обовязок заняти ся і нашій інтеліґенциї, особливо паням, засновуванєм як найбільшого числа руських захоронок, передовсім по містах і місточках.

Відносини родичів до захоронки. Родичі дітий з захоронки, се переважно бідаки, а ті не розуміють і не привикли до безінтересовної помочі, отже є переконані, що заряд розпоряджає великими фондами і після їхньої думки за мало дбає о вигоду дітий. „То би менї подобало ся, щоби моя дитина раз іно в тиждень діставала мясо, за щож вони беруть гроші“, каже одна; „того ще на стало, щоби моїй дитинї переношені черевики давали“, сказала друга і невдоволена кинула на кімнату добрими ще черевиками; „а моя дитина в чім гірша, щоби не дістала нової суконки“, говорить третя, і відгрожують ся, що підуть до заряду на скаргу. По виглядї дітий можна пізнати також дбайливість родичів о них. Є діти зарібниць бідно одіті, однак чисто зачесані і умиті, инші є занедбані і брудні. Немиле вражінє роблять діти одіті в переношену одежу з дітий родин маючих, дивно відбиває від аксамітної або коронкової суконки викривлений черевик, подерта панчоха і брудна на голові хустина. Инші родичі продають або заставляють даровані плащики, часто дають їх старшим шкільним дітям, а инші діти далї приносять до шкілки завивені в хусти. У тих бідаків є переважно численна родина; знаю від кількох літ пару родин, котрі нам що року дають нового вихованка, наколи старше уступає, ї ті школярі звичайно самі приходять уже по молодшу рідню. Борба о здобутє хліба для дітий не позваляє тим родичам надмірно тїшити ся ними. „Ох клопіт мій тяжкий“, нарікає мати небезпечно хорої дитини, „звідки я візьму на похорон гроші, най би собі вже ліпше жило“. Мала я також нагоду пізнати і гарні прикмети у тих людий. Декотрі з них принимали за оплатою чужу дитину на вихованє. Були случаї, що матери тих дітий, щоби увільнити ся від оплати, зникали без слїду, однак опікуни пригорнули і то чуже накинене, „най там вже ховає ся при наших“.

Діти. За мале заінтересованє нашого загалу захоронками видко із того, що майже до виїмків належить, щоби хто до них заглянув, а менї здає ся, що там навіть приємно можна провести час з тою громадкою, придивити ся їх забаві, послухати віршиків та сьпіву — впрочім вони такі гостям раді; котру з нас ліпше знають, то обіймуть, запевнюючи о своїй любови, не забувають однак при тій нагоді запитати ся, чи дістануть цукорків.

Підчас обіду видзвонюють бляшаними ложками по тарельчиках, при чім важне для них се, що дістають на обід. В літї, виходять часто на прохід; кождий по дорозї подибаний пес, кіт, або курка викликують подив і стають предметом загальної розмови. Раз на тиждень, звичайно в пятницю, ідуть до церкви, там сьпівають набожні піснї і молять ся дуже щиро, відтак бавлять ся на подвірю, нераз бувають через ОО. Василиян угощені. Раз навіть всїх їх відфотоґрафовано, а відбитка була поміщена в малім Місіонарчику. Важною подією в захоронцї є гостина св. Миколая і деревце. Дїти тїшать ся, роблять пляни і здогади тижнями наперед, днї тії, як яснїйші в їх невідраднім житю згадують відтак ще довший час. У нас дістають вони обід, на друге снїданє приносять з дому булку або омащений хлїб, инші хлїб пісний, а знова инші і такого не мають. Нераз здає ся менї, що при роздачі такого снїданя в души дитини мимоволї будить ся перша гадка про кривдячий лад суспільного устрою. Часом хтось з провінциї обдарує нас медом, задоволені тоді всї приносять з дому умисне пісний хлїб, „мама забула нинї купити масла“, толкує ся мала ласунка, щоби дістати меду. Цікаво також увійти з ними в розмову, зблизити ся до кождої дитини з окрема; яке ту велике поле до спостережень, яка ріжнородність вдачі, добрих або злих прикмет, одідичених або набутих норовів, що за ріжні типи, з яких вирости мають члени грядучого поколїня. Довший час придивляла ся я рідні — пятилїтному хлопчикови і трилїтній дївчинї; при роздачі ласощий сестра усе дїлила ся з братом; пробувала я дати їй тільки один цукорок і той сейчас йому відступила, а коли знов він дістав хотяй би і найбільше, а вона нїчого, не почував ся зовсїм до обовязку подїлити ся з нею. Або малий сьмільчак Мундик; не знаю в який спосіб зміг сей хлопець усїх дїтий довести до того, що добровільно відступали йому часть свого снїданя або овочів, а він принимав се без подяки, тільки з поглядом, що то все йому належить ся. Инший знова по роздачі дарунків з деревця поскладав свої річи на столї і не хотїв йти бавити ся, бо бояв ся їх лишити, наклонений учителькою пішов до дїтий, але звідтам все неспокійно заглядав, вкінци покинув забаву, згорнув і завязав свої скарби до хустинки, завісив її на одежі і аж тодї повернув до дїтий. Була дївчинка, котра видко стидала ся своєї нужди і заслонювала її чвавливостию, „я маю дома красну ляльку, буду мати деревце на сьвята“; „мама варила нинї кінські ковбаски, а тато купив менї теплі черевики“, вихвалювала ся

мала Стефка, хотяй вже був добрий приморозок, а вона все ще боса прибігала до школи. А кілько траґізму в несьвідомости своєї недолї у тої дрібноти; „мого тата принесли вчера покалїченого з руштованя, але за те кума принесла нам медівників“, оповідає дитина; „а моя мама умерла в неділю в шпитали“, не замовчало і друге, щоби забрати голос в історії подій родинних; „мій тато упив ся в шинку, прийшов пяний до дому і так побив маму, що лежить хора, я боронив маму, але не умів“, скаржив ся инший малий хлопчина. Симпатичне дуже дївчатко пришло раз заплакане, бо умер батько, а мати хотїла її дати до закладу“; по місяци чую, як усьміхнена, оповідала о весїлю; „чиє весїлє“, питаю дитини, „якийсь пан, що ходить до роботи, женить ся з моєю мамою і менї приніс цукорків“, оповідає розрадувана Марійка. — Кожда сьвіжо записана дитина, налякана родичами, що ту жде її кара за всї домашні провини — до шкілки зближає ся зі страхом і плачем, „я хочу до дому, я хочу до мами“, голосить раз по раз дитина, „Я знаю, вона плаче за Юзьком“, прискаржила старша чотиролїтню сестричку; „хто є сей Юзько, ваш брат? — питаю, „нї не брат — то її фацет“, цїлком поважно толкує дївчатко. Показують вони свої симпатиї до учительок і слуг, часто плачуть або перестають навіть ходити, як котрої не стане.

Неутомлені є вони в оповіданях і питанях; раз, коли сьвященик учив, що душа грішника піде до чистилища, запитав малий фільософ, „а як душа може горіти, коли не має тїла“. А в яких відносинах ховають ся і ростуть ті дїти? — нераз по пару родин мешкає в одній кімнатї — а там ніхто нічим не вяже ся і не числить ся з дитиною. Дивить ся вона на все і все чує. І тому так як ся вохкість зі стін, що в'їдає ся в їх молодий орґанїзм, викривлює їм ноги і затемнює очи — гірша і передвчасна моральна гниль заражує і затроює ті дїточі душі.

Житє їх — се незаслужена кара, стане вона може колись як голосний протест і затяжить на суспільнім ладї за теперішну байдужність нашу, за малу поміч в їх доли. *(Оплески).*

Госос дістає о. др. Д. Яремко до реферату:

Захоронки і приюти.

I. Про орґанїзацию опіки над дїтьми у инших культурних народів.

Столїтє XX., се „столїтє дїтвори“; так його загально називають на культурному западї і ся назва не є пустою фразою.

Загалом характеристичною прикметою духа нинїшного часу є стремлїнє до орґанїзациї на кождім поли, у всїх напрямах суспільної і національно-культурної праці. А серед сего живого орґанїзацийного руху в нашім столїтю безперечно найзамітнїйше є змаганє усїх культурних народів до з'орґанїзованя всесторонної опіки над дїтворою.

Церков, держава, ріжні гуманїтарні товариства, публична і приватна жертволюбивість — отсе цїлий ряд чинників, які згідно працюють над забезпеченєм і розвоєм фізичного і морального здоровля дїтвори. При помочі сих чинників з'орґанїзовано у західних народів інституциї, які сповняють опіку над шкільною і нешкільною дїтворою і дбають про розвій її фізичних і духових сил. Важнїйшими з сих інституций є слїдуючі:

З а х о р о н к и, звані також дїточими або матерними шкілками; вони дають приміщенє, надзір і догляд — дбають про початковий розвій інтелєктуальних сил тої дїтвори, що її родичі через цїлий або більшу часть дня мусять займати ся роботою дома або працювати і заробляти на хлїб поза домом.

Відмінну мають назву і історию, але те саме властиво завданє д ї т о ч і г о р о д и а б о Ф р е б л ї в с ь к і ш к і л к и; вони дають дїтям початкове вихованє, головно при помочі відповідних занять і забав.

П р и ю т и для сиріт, які дають приміщенє, удержанє і цїле вихованє дїтям-сиротам або і таким, що їх родичі не є спосібні виховати.

По більших і менших містах істнують товариства опіки над шкільною дїтворою; вони дають її приміщенє і надзір в часї вільнім від шкільної науки і хоронять її перед моральним зіпсутєм. Дуже часто є ті товариства получені зі школою і мають до розпорядимости на приміщенє дїтий шкільні салї. Крім приміщеня і надзору отримують убогі дїти частинне або цїле прохарчованє.

О с е л ї і к о р п у с и в а к а ц и й н і дбають про скріпленє і розвій фізичних сил шкільної дїтвори: п е р ш і висилають міських дїтий на час ферий в здорові сїльські околиці; д р у г і уладжують часті прогульки поза місто.

Тут належить також згадати про дбайливість о ґіґієнїчне уладженє шкіл, про будову просторих і сьвітляних шкільних комнат, про купелї, забави і ґімнастичні вправи, а все те стремить до забезпеченя і скріпленя фізичного здоровля дїтвори по селах і містах. По містах праця в тім напрямі тим конечнїйша, що тут після

лікарських справоздань стан здоровля більшої части дітвори шкільної є невдоволяючий.

Ріжні санаториї для дітий, заложені в околицях гірських, лісистих, надморських, або в місцях купелевих займають ся лїченєм хронїчно хорих дітий.

До найновійших санаторий для шкільної і нешкільної дітвори належать дневні санаториї, закладані в лїсах близько міста. Сї санаториї є получені звичайно з фреблївською шкілкою або школою і чим раз то більше розповсюднюють ся в Німеччинї.

Згадати ще про законодавсто державне, яке заборонює уживати дітий до фабричної праці тому, що така стала праця шкодить їх духовому, моральному і фізичному розвоєви, про заклади для дітий ненормально розвинених під зглядом духовим і тїлесним, про заклади і школи для умово-упослїджених, для слїпих і глухих, про доми поправи для дітий морального зіпсованих — а дістанемо образ з'орґанїзованої опіки над дітворою у западних народів.

Та орґанїзация в нинїшних часах чим раз то більше розвиває ся, головно при помочі державних і автономічних властий, які уважають за один з найважнїйших своїх обовязків дбати о її всесторонний розвиток. Орґанїзация опіки над дітьми становить нинї найважнїйшу часть социяльної полїтики западних держав, країв і міст.

З огляду на се мусимо признати, що справдї цїлком оправдана є назва, яку на культурнім западї загально дають нашому столїтю: „двайцяте столїтє, се столїтє дітвори".

Нам ще дуже далеко до сего, щоби і ми могли сею безперечно найгарнїйшою назвою назвати наше столїтє; належить однак завважити, що і до кінця нашого столїтя ще дуже далеко, воно ледви що почало ся, часу проте є богато; потреба лише доброї волї, витревалости в праці і жертволюбивости з нашої сторони, передовсїм любови до дітвори — а прийде час, що і українська суспільність в Галичинї буде могти глядїти з таким вдоволенєм, як западнї народи, на здобутки своєї діяльности в области опіки над дітворою.

II. Захоронки і приюти у нас, їх значінє, потреба і теперішний стан.

Початок в ділї орґанїзациї опіки над дітьми, початок знаменитий у нас вже зроблений між иншим через основанє захо-

ронок і приютів, які в ряді інституций займаючих ся опікою над дітьми належать до найважнійших.

Задачею захоронок є давати приміщенє, надзір, а звичайно і прохарчованє тим необовязаним ще до шкільної науки дітям, що їх родичі або опікуни через цілий день або більшу часть дня мусять пробувати для праці і зарібку поза домом.

Крім забезпеченя фізичної опіки завданєм захоронок є кермувати в раціональний спосіб початковим розвоєм інтелєктуальних спосібностий дітвори і початковим розвоєм її почувань для краси, правди і добра.

Отсе є завданє нинїшних захоронок; воно надає їм характер початкових діточих шкіл, в яких діти від 2, 3-ох до 6-ти літ житя при помочі відповідних для свого віку средств і способу научаня, головно при помочі забав, оповідань, образків, сьпіву, ручних робіт розвивають свої духові і фізичні сили і доповнюють своє початкове домашне вихованє

Захоронки проте мають для нешкільної дітвори важне виховуюче значінє, однак не більше як школа для шкільної дітвори, значить, як школа так і захоронки є помічними інституциями для родини в ділї виховання дітий.

Дім родинний повинен бути і лише він один може бути властивим для дітвори добрим виховуючим огнищем. В сїй точцї педаґоґічна наука, принайменше наука послїдної доби, не лишає нам найменшого сумнїву. Вона катеґорично домагає ся індивідуального вихованя дітий, а таке індивідуальне вихованє можуть діти дістати лише в домі родиннім від своїх родичів передовсім матери. Єсли в справі годівлї коний і прочих звірят дійдемо нинї до переконаня, що належить завести систем індивідуального їх хованя, систем, що основує ся на зрозумінюпотреб і пізнаню вдач кождої одиниці з осібна, то без сумнїву нїхто не схоче боронити противної засади в сфері вихованя дітий, нїхто не схоче поручати збірного-масового їх вихованя. Научувати дітий в віці до 6-ти літ може один учитель і 20 рівночасно, виховувати може одна особа лише двоє або троє дітий рівночасно. Проте родичі не лише мають природне право і обовязок виховувати свої діти, але вони також лише одні можуть добре виховувати своїх дітий в віці до 6-ти літ і в тім їх — особливо матери — нїхто не годен добре заступити.

Належить завважити, що вихованє, яке діти одержують в перших 6-ти лїтах, має рішаюче значінє для цїлого їх житя. Се, що хтось стає моральним, совершенно розвиненим чоло-

віком з добрими або злими чертами характеру, вже засновує ся під впливом виховання в перших 6-ти літах його життя.

Через те, що виховане в перших 6-ти літах має рішаюче значіне для кождої одиниці і що лише індивідуальне виховане в домі родиннім, головно під опікою матери є добре, обовязком кождої суспільности є дбати про таке уладжене социяльно-економічних відносин, котрі давали би спроможність родичам, а передовсім матерям займати ся без всякої перешкоди вихованєм своїх дітий і впоювати в родичів переконане, що лишень вони одні і самі повинні дати своїм дітям всесторонну опіку і виховане.

Однак змаганєм до такого уладженя социяльно-економічних відносин зовсім ще не полагоджує ся проблєму опіки над дітворою.

Ту потрібна діяльність, яка би рахувала ся з фактичним станом річи, а саме з тим, що богато родин в нинїшних часах не лише по містах але і по селах жиє серед материяльної нужди, що не лише батько але і мати мусять через більшу часть дня або цїлий день, а нераз цїлими тижнями і місяцями працювати для зарібку поза домом, що їх дїти лишають ся без опіки, надзору і належитого вихованя. Ту потрібна безпосередна діяльність суспільности і инших чинників, щоби помочи бідним родичам в вихованю їх малих дітий.

Та поміч конечна є не лише в інтересї родичів і їх дітий, але також і в інтересї суспільности самої, бо дітвора лишена такої помочі, опіки і вихованя марніє фізично і морально і стає тягарем для суспільности.

Ту важну помічну опіку і помічне виховане дають дітворі бідних родичів захоронки. Їх потреба у нас тим більша, що наша суспільність складає ся в переважній части з бідних родин, які не є в силї дати належну опіку, надзір і виховане своїм нелітним дітям.

Щож доперва говорити о дїтях, що не мають родичів або о дїтях, які мають вправдї родичів але таких, що їх лїпше булоб зовсім не мати? Щож сказати о дїтях-сиротах або занедбаних і опущених дїтях? Таких дїтий після виказів галицьких краєвих судів з р. 1905. є понад 40000. Сеж цїла армія сиріт, що її більшу половину становлять руські дїти.

Ту силоміць насуває ся питанє: що лучше для суспільности, чи побільшити число вязниць і домів поправи — чи заняти ся

з'орґанізованєм опіки над сею нещасною руською дітворою, яка добре вихована може стати ся не тягарем і ганьбою, але справдїшною силою і славою суспільности. Вправдї в послїдних часах наші законодатні державні і краєві власти почали більше інтересувати ся нещасною долею сиріт: утворено краєвий сирітський фонд, істнують вже в більшій части наших громад сирітські ради, що мають вести надзір над законними опікунами сиріт — се однак ще не вистарчає; в нерідких случаях мусїли би хиба самі сиротинські ради обняти безпоседний надзір і вихованє дітвори. Проте і ту потрібні є институциї, які давали би дїтям сиротам всесторонну опіку, приміщенє, догляд і вихованє і у всїм заступили їм дім родинний. Такими інституциями є приюти для сиріт.

Так захоронки як і проюти у нас вже основані, а їх дотеперішний розвій є тїсно звязаний з історнєю церковної інституциї, з релїґійним Товариством СС. Служебниць Пр. Д. М.

Перший дім СС. Служебниць оснований в р. 1892. в селї Жужель заходом о. Кирила Селецького. В тім самім роцї основано там також захоронку для дїтий. Від сего часу по нинїшний день заложено 35 (трийцять пять) домів СС. Сл. по галицьких селах і провінціональних містах; сего року приготовляє ся заснованє ще двох домів. Крім сего істнує кілька домів СС. Служебниць на американській Руси і один дім в Кріжовачу в Хорватиї.

У всїх галицьких домах СС. Сл., з виїмкою трьох, ведуть СС. Служебницї захоронки; всїх проте захоронок під їх проводом є тепер в Галичинї 32 в місцевостях: Кристинопіль, де находить новіцият СС. Служебниць і взірцева захоронка, Жужель, Сїлець белзький, Щепятин, Жовква, Ветлин, Перемишль, Добромиль, Висоцко вижне, Самбір, Дрогобич, Трускавець, Стрий (де СС. Сл. мають 2 доми, при однім з них приют для сиріт), Станиславів, (де СС. Сл. мають рівнож 2 доми, з тих один при дух. семинариї, де ведуть кухню) Галич, Крилос, Перегинско, Печенїжин, Коломия, Чернівцї, Городенка, Мушкарів, Більче золоте, Ланівцї, Цигани, Самолусківцї, Бережани, Тернопіль (ту є 2 доми СС. Сл. один з них удержує фундация кн. Острожського для догляду немічних старців), Глиняни, Прилбичі.

У всїх тих містах і селах істнують при домах СС. Сл. захоронки. Львів має один їх дім при дух. семинари, де СС. Сл. ведуть кухню. Дві захоронки для руської дїтвори у Львові удержує осібне товариство головно при помочі знаної жертволюбивости львівських Русинів і при помочі енерґічної дїяльности

львівських пань. Обі львівські захоронки ведуть укваліфіковані учительки.

Приюти для сиріт, як вже висше зазначено, мають СС. Сл. в Стрию, Станиславові і Тернополи. Приют в Городенці знесено послїдними часами по причинї пожару. Сироти, виховувані в сих приютах удержують ся з краєвих фондів.

Захоронки удержують СС. Служебниці в більшій части громад з власних фондів, які вони одержали дорогою запису від побожних, жертволюбивих людий; в деяких селах удержують захоронки властителї дібр, а іменно: Й. Е. Митрополит, Його родичі і княгиня Сапіжина з Більча, по містах удержують товариства. По селах і провінціональних містах кошти удержаня захоронок під проводом СС. Сл. не великі, бо крім відповідного приміщеня вистарчить мати місячно на удержанє чотирьох СС. Служебниць около 60 корон. Належить завважити, що після правил СС. Сл. не може їх бути в однім домі менше як 4. З сим мусять числити ся і основателї захоронок.

В однїй захоронцї находить опіку і догляд, а часто і прохарчованє 50—60 дїтий; проте догляд одної дитини місячно коштує 1 К. Та квота видасть ся нам ще меншою, коли узглянимо, що ті самі СС. Сл. дбають про чистість, отрятність і порядок в церкві, доглядають хорих, до чого суть знаменито підготовані, мають навіть в деяких селах як в Більчу, Галичи і Печеніжинї свої шпиталики, учать старших дївчат ручних робіт, крою, шитя і кухонної роботи, — в неділї і сьвята заміняють свої доми на рід читальнї для дївчат і вже самим приміром свого житя причиняють ся до піднесеня моральної і релїгійної культури серед жіноцтва і ширять привязанє до церкви обряду і народности.

Для ілюстрациї сказаного вистарчить навести один примір:

Перед заложенєм дому СС. Сл. і захоронок в Трускавци була церков в неділї і сьвята в часї богослужень звичайно пуста, бо всї майже парохіяни спішили дивити ся на забави купелевих гостий або находили собі тодї якесь инше занятє. О. парох був безрадний. Прийшли СС. Сл. вони призвичаїли перше дїтвору до ґреміяльної участи в богослуженях, за дїтьми пішли родичі і проча родина.

Тому належить нам старати ся, щоби захоронки під проводом СС. Сл. основувано в кождім містї і місточку, а се тим конечнїйше, що там вже дїлають польські захоронки Фелїциянок або Сестер Милосердя.

Для наших сїл є вони необходимі, бо для сїл є вони не лише гуманїтарним і педаґоґічним, але також важним просьвітно-культурним чинником.

Впрочім дальший розвій захоронок опертий о кріпку орґанїзацию СС. Сл. є забезпечений; по наших місточках і селах находять ся все побожні, жертволюбиві люди, що записують кілька морґів землї для СС. Служебниць. Не завадить також згадати, що станиславівский синод 1908. року призначив значну часть доходів новооснованого фонду ім. св. Ів. Золотоуста на закладанє захоронок під проводом СС. Сл.

Проте як дотеперішний так і дальший розвій захоронок буде тїсно звязаний з розвоєм і історию СС. Служебниць, бо найголовнїйшою задачею їх дїяльности є як раз закладанє і веденє захоронок.

Однак, хоч розвій захоронок під умілим проводом СС. Служебниць належить уважати за забезпечений, не можна забувати, що захоронки мають деякі свої потреби і вимоги, яких СС. Сл. не годні самі заспокоїти. До сих потреб в першій мірі належать лїтературні потреби захоронок.

Звісно, що крім призвичаюваня дїтвори до чистоти і порядку, крім науки молитви, оповідань з біблїйної історії, дїточих забав, крім виплїтаня, виколюваня, вишиваня і мальованя — дуже важною точкою в дневнім порядку захоронок є: сьпіви, деклямациї, казки і оповіданя. СС. Сл. до тепер радять собі, як можуть. Збирають собі дїточі сьпіванки, стишки і оповіданя з ріжних друкованих видань; се однак їм не вистарчає і тому они вже тепер зібрали поважну скількість писаних творів з области дїточої лїтератури, якою послугують ся в захоронках. Більша часть сеї писаної лїтератури походить від ріжних добродїїв. Безперечно, що серед тих писаних річий є дуже богато добрих. Лїпше однак було би, коли би наше Т-во „Просьвіта“ постарало ся о друковане виданє збірок дїточих сьпіванок, деклямаций і оповідань для ужитку захоронок. *(Оплески).*

Над сим рефератом вивязуєть ся живійша дискусия.

Др. Т. Окуневський підносить незвичайно великий вплив захоронок з боку суспільно-національного, та взиває наше українське інтелїґентне жіноцтво, щоби воно вступало в публичну службу Сестер-Служебниць.

М. Білецька встоює знова за тим, щоби заряд захоронок спочивав в руках виключно тільки сьвітських кваліфікованих

учительок, виказуючи у Сестер Служебниць за малий і невідповідний до сього степень образованя.

о. В. Лициняк протестує проти сього погляду та ставить отсю резолюцию:

Конґрес звертаєть ся з домаганєм до Головного Видїлу Товариства „Просьвіта“, щоби постарав ся о зміну свого статута в тім напрямі, щоб Товариство „Просьвіта“ могло займати ся дуже інтензивно основуванєм захоронок на основах так філянтропійно-протекціональних як і самостійно-економічних.

Секция ухвалює обі резолюциї: о. дра Д. Яремка і о. В. Лициняка.

З черги дістає голос О. Бачинська до реферату:

Вакацийні оселї.

Хто приглядав ся з увагою великоміським дїтям, хто був хоч раз в великоміській школї, сей мусїв спостеречи, як нужденний вигляд має переважна часть дїтий з низших верств населеня.

Марні, блїді личка споглядають зза шкільних лавок. І ті фізично немічні дїти мають учитись, збогачувати відомостями свій ум, щоби здобути собі кусок хлїба.

Причина сего лежить в їх способі житя. Ті бідаки приневолені обставинами мешкають переважно в сутеринї-пивницї, нераз спільно по кілька родин. Хата вохка, віконця малі, луч сонця нїколи майже там не загляне, не огріє тої хатини-нори. Брак сьвіжого воздуха, недостаточний нужденний харч, все те причина некорисного фізичного розвою і марного вигляду вбогих дїтий.

Зарадити сему вповнї ми не в силї, бо хтож з нас може придбати тільки средств, щоб всїм бідакам достарчити лучших хат, сьвіжого воздуха, та здорового поживного харчу. Але вчасти можна зарадити лиху і перенести ту дїтвору в инші обставини хоч на якийсь час, в ясні сонїшні кімнати, позволити дихати сьвіжим воздухом, достарчити здорового і поживного корму, дати можність ужити купелї і в сей спосіб бодай на якийсь час скріпити сили, розвинути хоч в части фізично та позволити зазнати хоч трохи веселих, ясних хвиль в відповіднім

їй товаристві, здалека від клопотів та недостатку, на які вона що дня звикла дивитись.

Ось задача вакацийних осель! Колиб ми лиш з висше згаданих причин забирали дітий на село, гарна вже була би задача.

Та ще о много висшу ціль сповняють оселї. Знаємо дуже добре, який догляд мають по найбільшій части діти, котрих родичі, приневолені обставинами нераз весь день перебувають поза домом. Діти лишені є самі собі. Вправдї школа хоронить діти в части в годинах поза наукою від дармованя та злих впливів, виповняючи свобідний час домашними задачами, але се кінчить ся з шкільним роком. Приходять вакациї. Се власне пора, коли добре зерно, засїяне в школї, викоренить з моломоденьких сердець зле товариство. Діти, що привикли в школї до громадного житя, горнуть ся і в вакациї до товариства, не перебираючи зовсїм і так всяке зло має легкий доступ до невинних душ.

Вирвати тих дітий з посеред зіпсутя, заняти її хоч би забавою під відповідним доглядом, піддержати змаганя школи в напрямі виховуючім, се друга задача оселї.

У нас Русинів ще і третю, неменше важну задачу мають до сповненя оселї вакацийні. Низші верстви що йно підіймають ся до народного житя.

Кілько є Русинів у Львові, а запитаймо, як мало дітий горнесь до руських шкіл. Ми є переконані, що дуже много не уміє руської мови, нї піснї, а що гірше, нераз соромить ся її. Взяти хоч частину сих дітий, навчити їх матїрньої мови та нашої піснї, перенести бодай на місяць між щиро-руську громадку дїтвори — чиж се не гарна задача оселї?

Що оселї потрібні, нехай сьвідчить про се обставина, що давно вже завели їх у себе культурні народи.

Що сповняють вони корисно свою задачу, сьвідчить про се не звичайно скорий їх розвій у всїх народів.

Шкода, що так пізно пізнали ми потребу і конечність завести їх у себе.

Вакацийні оселї перші ввели у себе Данцї. Причиною сего так висого дїла була холєра, яка вибухла 1853. р.; в Коненгадзї на 130.000 мешканців померло 5000. Звали її холєрою пролєта-

рияту, бо ширилась в найбіднійших дільницях міста. Много сиріт адоптовано, але ще більше осталось бездомних. Звернено ся проте з просьбою до селян, щоб взяли ті сироти на вакациї до своїх домів, та з обави перед заразою ніхто не зголосив ся.

За зібрану невеличку суму вислано лише 20 дївчат на село. За те другого року на подібну відозву зголосилось много селян. Одержано вільний перевіз зелїзницями і пароходами, вислано вбогу дітвору до добрих людий, де мала доволї сьвіжого воздуха та здорової страви.

Дїти повернули не лиш здорові а деякі і добре приодїті.

Число висиланих дїтий що року збільшало ся, а вже в 1881. роцї виїхало на село 34% шкільної дїтвори. Що до руху в тім напрямі у Данцїв є замітне се:

1) дїтвору висилають переважно до приватних домів і то в формі заміни; дїти сїльські беруть люди в містї, а на їх місце висилають своїх;

2) білєти їзди дістають безплатно.

Перевіз дуже улекшений. Дїти подорожують самі; на шиї мають на карточцї виписаний напрям подорожі. На призначенім місци ждуть нові опікуни. Через дорогу опікуєсь дїтворою публика.

Аж в послїдних часах повстало в Данії товариство заходами учительських сил і воно займаєсь дїтворою, котра задля недостачі місця не може їхати до приватних домів.

Хоч значно пізнїйше, але дуже много зробили в тім напрямі Швайцари. Там тїшать ся оселї незвичайною популярностию. Повстанє осель завдячують Швайцари Вальтерови Бріон (Brion) духовному, котрий по сїльскім приходстві прийшов до Ціріху. Відразу застановив його марний вигляд міської дїтвори, лихий фізичний розвій, блїдонькі личка, так ріжні від тих румяних, здорових сїльських, на які привик він був що дня глядїти.

Зрозумів він відразу, що ту дїтвору належить перенести на село, в гори, щоб віддихала сьвіжим воздухом та кормилась здоровою а простою поживою. Взявсь проте живо до дїла. Зібрав доволї гроша і в 1876. роцї вислав кількадесять убогих дїтий з Ціріху на село, в гірську околицю. Перша проба, увінчана гарними успіхами повела за собою дальші, а небаром майже кожде більше місто висилало шкільну дїтвору на 2—4 неділї на село.

Там відріжнювано:

1) оселї властиві, поміщувані у власних або нанятих будинках,

2) стациї молочні, то є дворазові щоденні прогульки під доглядом, при чім дістають дїти молоко і хлїб,

3) лїчничі оселї в купелевих місцях морських,

4) в соляних купелях.

Після Райзінґа від року 1875—1895. — се є протягом 20 лїт на 126 осель в 95 містах було:

в оселях власних	112.730	разом	193.230
в стациях молочних	80.500		
в морських купелях	26.384	разом	150.942
в соляних купелях	224.558		
		разом	344.172

Добровільні дари, зібрані на ту цїль до року 1897. дійшли до 11,140.000 марок.

Пересїчний кошт в оселях виносив 30 м.
в стациях молочних 12 „
в купелях 45 „ від дитини.

Уладженє деяких осель в Швайцариї є дуже просте. Не маючи власних домів, наймають незамешкані будинки або навіть шопи, щоб лиш дїтвора могла переночувати, а в часї непогоди перебути під дахом і день. В многих оселях не мають ліжок, а сплять на матерацах з морської трави.

Одною з більше вивінованих осель є оселя в Ґрасбурґ. Має вона власний дім побудований доперва в 1900. роцї за 37.000 К.

Заки прийшли поодинокі оселї до якого-такого інвентаря, постїль і посуду позичало війско, опісля і оселеві інвентарі переховувано часто в маґазинах, а на час вакаций перевожено на місце побуту.

Швайцарська людність інтересує ся справами оселї дуже живо. Жіноцтво шиє для убогої дїтвори білє; фабрики, склепи, аптики, дроґуериї дають свої товари, властителї коний часто жертвують свої підводи.

Пізнали, видно, скоро знатні користи осель і радо спішать їм з помочию.

Оселї удержують ся зі складок приватних осіб, фестинів, концертів, а поодинокі кантональні міста дають також значнїйші підмоги.

Через довголїтну практику унормовано условини взірцевих осель. На одну оселю принимають 40 дїтий, тому що при біль-

шій скількости заряд має до виконаня вельми тяжку задачу. Дітий низше 8 літ не приймають. Старших хлопців не беруть зовсїм, за те радо беруть старші дївчатка, котрі є помічні при веденю домашного господарства. Платних дїтий не беруть, щоб не забирали місця убогим. Сему однак не всї признають рацию. Бо кількож є таких дїтий, котрих родичі радо жертвувалиб невелику суму, щоб їх дитина могла користати з вакаций, тому що не можуть самі задля недостачі гроша або своїх занять виїхати з дїтьми на село. Люцерна не держить ся сего звичаю. Не приймають безуслівно дїтвори діткненої якоюсь заразливою хоробою.

Добре захованє дїтий, се перше услівє принятя. Дїтий зле заховуючих ся і лїнивих не приймають зовсїм.

Удержанє у дївчат голови в порядку справляє чимало клопоту для заряду, тому і на се звертають увагу при приниманю.

До принятя предкладають дїтвору школи, а лікар вибирає потрібнїйші, узгляднюючи потребу фізичну, також і стан економічний родичів відограє ту чималу ролю. Заряд одної оселї складає ся з 4 осіб і кухарки. Є директор оселї, його жінка і дві сили учительські, в дївочій оселї — жіночі, в хлопячій — мужеські. Дїтвора порядкує в комнатах сама. Весь заряд безплатний. Пожива в ріжних оселях подібна. На снїданє і вечеру дістають молоко і хлїб, вечером поживну зупу. На друге снїданє і підвечірок хлїб з маслом. На обід 4 рази в тижни мясо і ярину, три рази леґуміну і овочі.

Управителї мають харч той самий з додатком кави і вина.

Справа осель набрала розголосу і вже в 1878. р, введено їх в Нїмеччинї в Франкфуртї над Меном, дальше пішли инші більші міста як Дрезно, Берно (1881), Галль, Липск, Стутґарт, Відень і много инших. В 1882. роцї около 30 міст вислало 3000 дїтий, а тепер нема майже більшого міста, котре не висилало би на оселї дїтвори.

В Анґлїї, як довідуємось зі справоздань конґресу гіґієнїчного з 1907., р. на першім місци займанось справою осель вакацийних.

Звідси знаємо, що 1896. р. вислала Анґлїя 28.733 дїтий на оселї.

В Італїї, Бельґії, Голяндиї, Еспанїї, Фінляндиї збільшаєсь число осель з року на рік.

Подібно як Данія висилає і Німеччина дітвору до приватних домів. Варшава також практикує сей звичай, звідки 3000 дітий виїздить до родин на село.

В Австриї крім звичайних вакацийних осель повстали численні заведеня для дітий рахітних, пр. в Баден (35 ліжок), в Галль (144), в Рабці, Івонічу, Лугачевицях на Моравії, в Ґрадо (200 л.), Триєсті (225), в Ст. Пеляджіо (150), в Інербах (50).

У Львові дало почин до заснованя вакацийних осель для хлопців польське педаґоґічне товариство в 1883. році. На початок вислано невеличку громадку хлопців до Гребенова.

За рік, за ініциятивою висше згаданого товариства завязав ся комітет пань і вислав 21 дівчаток до Лисенич. Сей комітет в 1892. році перетворив ся в Товариство вакацийних осель для дівчат. До тепер не має воно ще свого будинку, а оселя поміщена в Вільшанції коло Красного, де на сю ціль відступають властителі свій двір.

В 1895. році рада міська основує міську оселю в Бруховичах, де на сю ціль побудовано окремі доми.

В 1897. р. повстає зелізнича оселя в Тухли, а пізнійше основує станиславівська дирекция подібну оселю в Ворохті.

Найліпше вивінована оселя в Тухли, заложена за ініциятивою директора руху Вєржбіцького в 50-літний ювилей панованя цісаря. Її маєток виносить 164.000 К., а річний розхід 12.000 К. Вона повстала зі складок всїх урядників і функціонарів зелізничих.

На тій оселї дістають всї дїти однакову одїж, котрої закупно після послїдного справозданя виносило 1180 К.

Кількож дїтвори висилає Львів на оселї?

Польське тов. педаґоґ. 50 хлопців, Польське тов. вак. осель 60 дївчат, оселя міська до Брухович 160 дїтий двома партиями по 3 неділї, оселя в Тухли 200 дїтий двома партиями по 4 неділї; — разом виїздить зі Львова на оселї около 600 дїтий. Послїдними часами повстали оселї жидівські в Корчинї і Микуличинї.

В 1886. році повстала за почином пок. Йосифа Жулїнського лїчнича оселя в Риманові, котра дуже гарно розвиваєсь.

Так у других народів! А у нас? — Дуже, дуже ми припізнились!

Початок до заснованя нашого Тов. вакацийних осель дало товариство пань під покровом Прч. Діви Мариї у Львові в 1905. році. Члени сього товариства зложили на основний фонд 2000 К. Покров над товариством приняв ласкаво Його Екц. Митрополит

ґраф А. Шептицький і Йому завдячує товариство свій розвій. Ще не затверджено статута, а вже покровитель обіцяв відступити до ужитку оселї двір в Милованю, в гарній на оселю околиці $1\frac{1}{2}$ милї від Єзуполя. Сей просторий двір о 18 убікациях, положений на збочу, відповідає вповні вимогам оселї. Доброю прикметою є і се, що в нїм просторі салї, котрі як раз для оселї придатні.

В 1905. р. 12. мая відбулись конституючі збори, на котрих рішено вже в липни вислати 20 дївчаток до Милованя. Вибраний виділ забравсь щиро до роботи, видруковано відозви, вислано просьби до народних товариств, до урядів парохіяльних о збиранє складок, уладжено равт і в сей спосіб призбирано трохи гроша.

Товариство не мало навіть 1000 К., однак повне віри в удачу сего гарного дїла, зі спокоєм висилало першу громадку дїтий до Милованя.

За зібрані гроші закуплено інвентар на 30 осіб.

Найважнїйше і найтяжше є придбати відповідний заряд, бо від заряду залежить удача оселї. Тут крім зilloго знаня потреба ще і великого пожертованя і горячої любови до сеї бідної опущеної дїтвори, — найтяжшою, бо час вакаций, се час відпочинку, котрий мусять особи, приймаючі на себе сей тяжкий обовязок жертвувати вповнї. При помочі Його Ексцеленциї з'єднало Тов. вак. осель С.С. Служебницї, котрі взяли на себе весь тягар веденя ґаздівства і сповняли сей добровільно принятий обовязок з правдивим пожертованєм та материнсько опікою.

До нагляду педаґоґічного удалось товариству з'єднати силу, вправдї дуже молоденьку, але незвичайно щиру, котра прегарно вела оселю через три роки.

До помочі учительцї їде 4—5 учениць семінариї.

В самім же Милованю дістала оселя в особі місцевого пароха, о. М. Бачинського правдивого опікуна. Він заняв ся всїм, так що товариству остало лиш вислати інвентар та привезти на місце дїтвору.

Все було приладжене, осталась лиш висилка дїтий.

Тут товариство трохи завелось. Воно думало, що вже сама вість про оселю тільки збере дїтвори, що годї буде дати собі раду з відмовами. Сталось инакше. Родичі боялись висилати свої дїти побоюючись, чи будуть мати що їсти, та чи буде відповідний догляд. Та мимо того виїхала в липни 1905. р. перша громада — 20 дївчаток і 4 панночки — разом з зарядом 30 осіб. Оселя дістала знижку на зелїзницю для дїтий і для перевозу інвентаря. Дїтвора мала окремий вагон.

Цікаво було приглядатись тій громадці, як зібралась на двірци, як з жалем прощалась з родичами, їдучи вперве в чуже місце, між чужих людий. Та як звичайно у дітий, скоро проминув плач, від половини дороги вияснились личка і вернула веселість. Лиш деякі пестійки тужили ще з тиждень за родичами.

В Єзуполи ждали вже підводи, які поприсилали дооколичні сьвященики. Ся подорож найбільше подобалась дітворі. Погода сприяла і скоро станули всї в Милованю, де СС. Служебниці ждали вже з обідом, цїсарським, як писала відтак одна оселянка до дому.

Устрій оселї подібний до инших. Оселя має приписаний дневний порядок. Узгляднено в нїм так фізичне як і морально виховуюче значінє оселї.

Дїтвора встає о 7-мій годинї, збираєсь під доглядом панночок, по спільній молитві снїданє. Харч дістають 5 разів денно. Два рази дістають молоко, до котрого треба дїтвору доперва призвичаювати. Два рази дістають хлїб з маслом, бриндзею, повилом, або медом. На обід 4 рази в тижни мясо, в недїлю і в четвер також на вечеру.

День виповнений ґімнастикою, проходами, купелями, задля недостачі ріки уладженими штучно, забавою в парку, іграми ґімнастичними, наукою сьпіву, відтак в слітні днї писанєм листів та ручними роботами і читанєм книжок.

Зараз по приїздї і перед від'їздом важить ся дїти, і хоч вони ведуть дуже рухливе житє, все таки є значний прибуток на вазї, котрий виказує $1/2$—4 кільоґрамів, а іноді і більше. Перед виїздом уладжують дїти концерт або виставу, на які прибувають з сусїдства гостї і місцеві селяни. Першого року уладжено концерт і дїти відограли сценїчний образок В. Лебедової: „Вінок на могилу Шевченка“ та повтаряли його 3 рази.

Першу оселю, двір і обі сцени з вистави зняв фотоґраф, а з сих знимок видано відтак переписиі листки.

Чотири недїлї минуло скоро і думав би хто, що дїтвора буде тїшитись, що їде до дому. Сталась знов для нас несподїванка, бо дїтвора плакала та рада була, щоб котра фіра спізнилась до поїзду.

О користи сего 4-недїльного побуту міг сей пересьвідчитись, хто бачив дїтвору виїзджаючу і повертаючу знов у Львів.

Як добре є дітворі на оселї, і з яким тяжким серцем опускає вона оселю та працає ся з своїми опікунами і добродіями, сьвідчить се — що заливаєсь гіркими слїзми за гарно перебутими хвилями та обіцює за рік знова приїхати до Милованя. Видно — і місцеві селяни полюбили оселю. Цікавить їх та весела, все усьміхнена громадка дітвори. Бачуть вони її в церкві, як віночком окружить престол, бачуть вертаючу з ліса, слухають її гарних та патріотичних пісний, бачуть її забаву в парку.

Не один ґазда жертвував вже підводи для оселї. Кошти першої поїздки були значні, бо майже 1000 К. коштував інвентар. В слїдуючих роках доповнилось його, а при тім самім числї заряду виїздить тепер подвійне число оселянок, тож і відносно кошти є менші.

Табличка для перегляду:

	1905. р.	1906. р.	1907. р.	1908. р.
Число оселянок	24	37	40	46
„ разом з зар.	30	41	46	50
удерж. одн. осел.	38 К.	30·6 К.	20·6 К.	34·9 К.
харч „ „	20·5 „	17·4 „	20·2 „	25·1 „
кошти загальні	907·20 „	106·35 „	1183·28 „	1608·99 „
харч для всїх	490·61 „	645·30 „	800·73 „	1152.61 „

Послїдний рік був тяжкий для оселї задля непогоди і дорожнї.

З тих цифр видно, що оселя корисно розвиваєсь розмірно до средств, якими розпоряджає.

На фонд оселї складають ся:

1) членські вкладки, 2) добровільні датки, 3) жертви товариств, 4) підмога тов. „Днїстер“, 5) підмога Сойму, 6) складки в львівських парохіях, доходи з равтів, фестинів, вечерниць і відсотки з основного фонду.

Фонд основний збільшив ся зараз першого року о 5000 К; котрі зложив щедрий покровитель Екц. Митрополит Шептицький, 500 К, дар о. Тита Войнаровського, правдивого приятеля, опікуна і дорадника оселї. Крім сего що року виділ відкладає значнїйші дари товариств та поодиноких добродіїв до основного фонду.

Виділ товариства має замір основувати також оселї для хлопців, та на жаль фонди не позволяють ще приступити до сего дїла. Щедрий покровитель подумав про будуче забезпеченє оселї.

Як звісно Ексцеленция Митрополит відступив тов. „Просьвіта“ двір в Милованю і кількадесять морґів поля під услівєм, що рік річно буде „Просьвіта“ відступати оселї двір на 6 неділь до ужитку. Крім сего тов. „Просьвіта“ має зложити на цїли тов. вак. осель 11.600 К. Маєток товариства зріс проте до 20.000 К і можнаб вже приступити до будови другої оселї, але через те відразу обнизило би ся фонд, з котрого відсотки пливуть на удержанє оселянок.

На самі лиш жертви годї товариству числити, бо знаємо з досьвіду, що жертви на якусь цїль пливуть лиш до часу, приходять нові потреби і жертволюбність людська звертаєсь в иншу сторону. Але є хтось, що хоче і сю трудну задачу оселї розвязати. З уст о. Т. Войнаровського довідалась я, що йому поручено закупити площу в Перегинську і побудувати приміщенє для оселї.

Так сповнилоб ся бажанє оселї і бодай невеличка громадка дївчаток та хлопцїв користала би в часї вакаций з сьвіжого воздуха.

Але кажу лиш невеличка громадка.

На оселю приймає ся дїтий від 7—14 року. Часто зголошують ся старші дївчатка; 4—5 з них бере ся до нагляду, а прочим треба відмовити.

Проте виділ слїдом инших народів віднїс ся до родин по селах з просьбою, щоб приняли до себе дївчатка, що на оселю приняті бути не можуть.

Першого року виїхало 5 дївчат до поодиноких родин, сегож року 14. Бачимо отже поступ в тім напрямі і радіб ми, щоб ся практика у нас принялась, а се у нас легко, бо нашу дїтвору дуже легко можуть примістити у себе родини сьвященичі.

Приняти панночку до себе на кілька недїль, се невеликий видаток, а для неї і для товариства, се поміч великої ваги.

Референтка ставить отсю резолюцию:

Конґрес звертаєть ся до суспільности з просьбою о більше піддержуванє сеї гуманної і патріотичної институциї, Товариства „Вакацийні оселї“ щоб:

1) в члени сего товариства вступало як найбільше людий;

3) щоб родини приймали на час ферий до своїх домів дїтвору, поручену Видїлом. *(Оплески)*.

З черги читає др. Е. Макарушка реферат:

Опіка над шкільною молодїжю поза школою.

Будучність народа буде такою, якою її вчинять тоті люди, що тепер молоді. А коли так, то вже з сеї одної причини образованє молодїжи і опіка над нею є дуже важними справами в кождій суспільности. В нинїшнім рефератї я займу ся виключно справою опіки над молодїжю середних шкіл поза школою; справи шкільного образованя її тикати не буду.

Коли би хто спитав, що спонукало мене виступити з рефератом, який, коли судити по його загальнім заголовку, повинен би бути так просторий, що не дав би ся уняти в рами, признані рефератам на сїм конґресї, то я найшов би лише одну відповідь: пекучість справи. Так! Справа позашкільної опіки над нашою молодїжю середних шкіл є нинї у нас вже так на часї, що її дальше відкладати не сьміємо, коли не хочемо небавом почути ще частїйших і прикрійших нарікань на мнимий загальний моральний упадок молодїжи. Та міг би хтось справедливо замітити, що згаданих нарікань не чути серед нашої суспільности — отже наша молодїж є добра, — а дальше що наша суспільність зовсїм не легковажить собі справи позашкільної опіки над молодїжю, дбає про бурси і інститути для неї і не щадить щедрих жертв (що справдї треба з признанєм піднести!) на згадані інституциї. Добре, але коли наша молодїж доси ще є справдї морально добра, то що дає нам запоруку, що вона буде й дальше такою самою — се одно, а друге нам би слїд застановитись, чи вся наша шкільна молодїж, а не лише молодїж по бурсах і інститутах, дізнає від нашої суспільности такої опіки, щоби завдяки їй вийти підготованою до житя так, як сего вимагають наші горожансько-національні потреби, инакше кажучи, чи ми даємо нашій молодїжи вихованє горожансько-національне, котре з такими знаменитими успіхами плекають у західній Европі, іменно в Анґлїї, Франциї і Нїмеччинї від часу реформаций, а в Польщі від часу едукацийної комісиї.

Та по правдї наш нарід не мав під сим зглядом щастя. Саме тодї, коли у нас в XVI. і XVII. столїтю з похвальною ревностию закладано школи з виховуючими при них інститутами, напрям образованя і вихованя був односторонний, бо наскрізь релїґійно-доґматичний і як раз через ту свою надмірну односторонність не міг обняти всїх інтересів народа. Однак хотяй одїшному нашому вихованю, з якого (додати треба) користала

лише дуже мала частина народу, недоставало утилїтаризму, все таки воно могло би було з часом при догіднїйших обставинах розвинутись у вихованє о чисто-народнім характері; тимчасом настали опісля часи такого чужого пановання, яке вихопило нам прямо з рук можність виховуваня нашої молодїжи в дусї національнім.

Не перечу, бували у нас часом нагоди, які давали можність нашим передовим людям, коли би ті лише були тодї більше тямучі, здобути нашому народови тревалий вплив на образованє і вихованє нашої молодїжи, але ті догідні обставини безповоротно минули; нам лишає ся тепер не пропустити теперішної нагоди у сїм зглядї, о скілько в рамах законів її використати ми можемо й маємо обовязок.

Сю потребу мусить поняти кождий тямучий член нашої суспільности, коли уявить собі, як мало теперішна середна школа через нечуване переповненє у нас і перетяженє науковим балястом має можність побіч образованя займати ся вихованєм молодїжи. Нарікання, що теперішна школа середна не *виховує*, а по ремісничому образує, що професори не *хотять* сего розуміти, що вони в першій лїнїї повинні *виховувати*, дають ся голоснїйше нїж у нас чути серед тих суспільностий, де в середнїй школї навіть нема переповненя, де здавало би ся, учителї справдї могли би ревнїйше, нїж тут, заняти ся побіч образованя ума ублагароднюванєм серця і скріплюванєм волї своїх учеників. Міжтим бачимо, що нарікання суспільностий у сїм напрямі спонукали в Австриї найвисшу шкільну маґістратуру, мінїстерство просьвіти, видати один розпорядок, що в певній степени звільняє середну школу від опіки над молодїжю поза школою, а тим самим немов вказує виключно суспільности обовязок, занятись нею поза мурами шкільними і виховувати її собі для своїх потреб і по своїй вподобі. Коли іменно давнїйше на шкільнім сьвідоцтві ученик діставав ноту з *обичаїв*, на яку складала ся сума його моральної вартости, а субстратом до осудженя її було поведенє ученика так в школї як й поза школою і коли приписи вкладали на учителїв моральний обовязок вглядати в поведенє ученика поза школою, так новий рескрипт Мінїстра просьвіти з дня 11. червня 1908. р. в справі іспитованя і клясифікованя учеників усуває від тепер на сьвідоцтвах ноту з обичаїв, заступаючи її нотою з *поведеня*, пояснюючи, що мірилом для степеня сеї ноти має бути майже виключно *пове-*

дене ученика в школї*), а тим самим немов звільняє учителів, займатись обичаями ученика поза школою. Коли хто хотів би добачити в сїй справі моральну неміч школи, мов би то вона звалювала з себе обовязок працювати над моральним вихованєм молодїжи, то школа мала би право на се відповісти, що в теперішних часах широко розвиненої науки дїйсно тяжко приходить ся інституциї, котра має подавати науку, займатись заразом й опікою над молодїжю поза мурами школи, а до безсильности, безпосередно морально дїлати на молоді уми може науковий плян теперішної середної школи признатись о стільки, о скільки досьвід научив, як мало на моральну сторону молодого чоловіка можуть дїлати найкрасші приміри посьвяченя за вітчину, любови ближнього і т. и. подавані і пояснювані учителями з книжок, тодї, як довкола кипуче житє подає тій молодїжи щоденні приміри самолюбства, продайности, трусливости, і коли та молодїж майже все бачить разячу ріжницю між дїлами людий а гарними науками своїх учителів. Чи не назвемо се прямо деморалїзациєю молодїжи, коли вона аж до обридженя наслухує ся в клясї проповідий на тему шкідливого дїланя алькоголів і нїкотини, коли вона й кілька уступів дотичних в читанцї найде і мусить їх научитись оповідати (инколи ще й з моралїзуючими поясненями і додатками учителя), а вийшовши з кляси, бачить на дорозї зі школи до дому численні реставрациї, набиті людьми, що серед хмари тютюневого диму випивають щоденно тисячі лїтрів алькоголю? А ученики бачуть всьо!

На падьканє суспільности над моральним занепадом нашої молодїжи можна зовсїм справедливо відповісти, що молодїж є все такою, якою є суспільність, і коли найвисші шкільні маґістратури віддають суспільности опіку над нею поза школою, то се лише конечний, зовсїм природний розвій розвязки питаня, хто і як має образувати і виховувати молодїж. В Анґлїї і півн. Америцї майже всї школи і виховуючі доми є приватними заведенями з довільним науковим пляном, значить суспільність виховує сама свою молодїж. Противно в Прусах, до держава з полїтичних зглядів має на оцї одноцїльніеть обра-

*) При видаваню осуду о поведеню ученика треба узгляднювати його поведенє в школї супроти учителів і учеників; а поведенє поза школою лише о стільки, о скільки приписи карности також до него відносять ся. Також треба при тім звертати увагу на удержанє зошитів, книжок і т. и., як рівнож на точність у віддаваню письменних виробів і ходженю до школи. (Рескрипт мінїст. з дня 11/VI 1908.)

зованя і вихованя, не лише школи, але й приватні доми вихованя є під доглядом властий*). Франция, Бельґія, Швайцария і Австрия не знає жадної опіки власти над приватними виховуючими інститутами.

Нашій суспільности належало би в великій степени скористати з можности давати своїй молодїжи розумне горожансько-національне вихованє в інститутах і бурсах під проводом розумних педаґоґів. Збірне, одноцїльне і пляномірне вихованє молодїжи має богато добрих сторін за собою: приучує точности, і порядку, так дуже важних чеснот в цїлім житю, виробляє змисл громадянської кооперациї, особливо пожаданої супроти сильно вибуялого індивідуалїзму, дає можність лучити ся ученикам в наукові, музичні і ґімнастичні кружки, що устроюють лєкциї чужих язиків, відчити, концерти і театральні вистави, удержують свою біблїотеку, хор, орхестру тай плекають розвій сил фізичних; приучувати ощадности веденєм окремої інститутської студентської щадницї і масовим закуплюванєм студентських приладів у своїх фірм; поручати старшим ученикам, у яких бачуть до сего хист, веденє поодиноких дїлів інститутської адмінїстрациї; а вкінци, що найважнїйше, збірне, одноцїльне, розумне вихованє може знаменито виробити у своїх вихованцїв сильну волю і научити їх цїнити час, коли в самім інститутї час є так розумно між поодинокі занятя розложений, що вихованець знає, чим він кождої хвилї має обовязок заняти ся.

Тодї й виробить ся той так дуже пожаданий й індивідуальний і социяльний характер у молодого чоловіка. При збірнім вихованю індивідуальні прикмети і спосібности одиницї зовсїм не затирають ся, а противно панованєм над собою ще й скріпляють ся; а сеж й є цїлию кождої розумної педаґоґії, щоби чоловіка виховати на морально сильну одиницю і підготовити його для тих кругів, серед яких він буде дїлати та дати йому силу і свободу виступити мужно проти їх недостач і хиб. — Обави, що у нас взагалї є ще мало практичного зhistóя і досьвіду задля веденя інститутів, які виховували би хлопцїв на мужів, кріпких духом і тїлом, як се є пр. в Анґлїї, та що нема у нас майже традициї громадянсько-народного вихованя, можна усунути твердженєм, що супроти нинїшного розвою

*) Пруський так зв. Schulaufsichtsgesetz з д. 11. марта 1872. каже: „Die Aufsicht über alle öffentlichen und privaten Unterrichts- und Erziehungsanstalten steht dem Staate zu“.

нашого народа на всїх областях розвине ся у нас в наблизшій будучности й теоретичне й практичне знанє педаґоґії. Однак поки що збірним вихованєм своєї молодїжи повинні би заняти ся в першій мірі самі родичі. В тій цїли піддаю гадку, щоби товариство „Просьвіта“ при помочі окремого комітету дало понуку до основаня стоваришеня на удїлах „Родительський Союз“ у Львові з філїями у всїх містах, де є середні школи, якого цїлию буде веденє взірцевих інститутів для молодїжи середних шкіл власним коштом і у власнім зарядї, за посередництвом видїлу „Союза“. З рамени сего видїлу вела би педаґоґічну управу інституту особа відповідно уздібнена, а найважнїйшою річию був би вибір такого педаґоґа. Поміщенє в такім інститутї було би без сумнїву і дешевше і лїпше, нїж приміщенє у приватних людий на станциї і не лише усунено би таким чином материяльний антаґонїзм між даючим а беручим „на станцию“, але й цїлий апарат чинностий при веденю учеників був би улекшений. Молодїж була би тодї немов у своїх родичів на „станциї“, котрі устроїли би і вели інститути по своїй волї і силам, маючи застережений статутами і реґуляміном безпосередний вплив і контролю на всї відносини, веденє педаґоґічне та адмінїстративний заряд інституту. Родичі не були би тодї ложно інформовані анї учениками анї зарядом „станциї“, а управа інституту супроти вихованцїв могла би бути рішуча, бо заряд не вязав би ся обавою, що родичі відберуть ученика зі „станциї“, тою обавою перед материяльною стратою, якою руководять ся люди приватні удержуючі учеників і вплиаючі обманюванєм родичів дуже некорисно на моральне здоровлє учеників, які знаменито розуміють се, що „господарі“ чи „господинї“ тримають руку з ними проти їх власних родичів*).

Розуміє ся, що цїлий устрій такого інституту вимагав би дуже основного оброблення, коли він мав би справдї відповісти висше наведеній цїли; такий інститут мусить з самого початку бути ведений з ясно визначеною з гори ідеєю, а не чекати допервa на се, що якась ідея вже сама найде ся підчас його веденя. Виглядало би се так, як колиб різьбар, приступаючи без ідеї до оброблення мраморної брили, обковував її з ріжних сторін надїючись, що при роботї сама собою ідея найде ся. Тимчасом інститути ведуть ся у нас (розумію в цїлій Галичинї) з малими

*) Порів. в сїй справі статю в „Muzeum“ з 1908. за падолист: Dobrosław; Życie nad stan młodzieży szkolnej i sprawa stancyj uczniowskich (стор. 468—477).

виїмками без ясно визначеної мети. Вихованці по інститутах мають свої особисті погляди на те, що для житя має свою вартість, а що ні, і відповідно тому надають напрям своїй виховуючій діяльности. Вони успокоють ся звичайно одною загальною мислию, якій недостає тонкої аналїзи і оброблення в подробицях, бож вона буває звичайно неясною сумішкою всього того, що їм видає ся пожаданим і достаточним. Плян, по якому вони ділають, обмежує ся проте часто до кількох загальних максим, що їх складників часто не розважили без належної старанности, і які часто навіть себе взаїмно виключають. Тимчасом многозложні прояви житя приневолюють часто того рода педаґоґів відступити від пляну і або цїлком його з ока спустити або в протягу вихованя його в части змінити — і сим раз на все стратити цїлком авреолю свого авторітету, — бож вихованець має також свої власні цїли і пляни, іде своїми власними дорогами, які цїлям і дорогам вихованця часто є дияметрально противні, а кождий вихованець без виїмки немов лише чигає на се, щоби педаґоґ у своїм веденю відступив бодай раз від свого пляну і цїли.

Вихованє складає ся з довгого ряду чинностий, які не мають (кожда з окрема) своєї цїли сама в собі, але в кінцевій меті, до якої змагають. Ся кінцева мета, якою вона там й не є, мусить бути все ясна; мета може бути лише там осягнена, де кінцева цїль все стоїть вихованцеви в цїлій ясности і точнім означеню перед душею.

Педаґоґія — се живий, многозложний орґанїзм; а як кождому живому орґанїзмови, призначеному сповняти хосенні чинности даємо стільки поживи, щоби він міг не лише продовжувати своє житє, але й виконувати працю, так й педаґоґія не може вдоволитись лише кількома сухими загальними сентенциями, максимами, якими має нїби охоронювати моральне здоровлє вихованців від занепаду на тепер, але мусить сама мати на стільки моральної сили, щоби її перелляти в душі вихованців на цїле житє, виховати нову суспільність для будучого житя, значить ся, зробити вихованців так морально могучими, щоби здужали перевести себе і свою суспільність понад безоднї морального занепаду до правдивого нового, лїпшого, морального відродженя суспільних відносин, котрі би до того посїдали не лише відвагу, охоту, але й спосібність. — Серед нашої суспільности є ще нинї за богато таких одиниць, що є опановані пороненим песимізмом, лїнивою рівнодушностию або оспалою бай-

дужностию. Такі люди не хотять ні крихитки приложитись до поправи єствуючих відносин, бож преці́нь (мовлять) вони змінити не дадуть ся. Відносини уважають вони могутнійшими, ніж силу одиниць. І справді вони є о много могутнійші від кождої одиниці з окрема, що з відносинами веде безвиглядну боротьбу. А преці́нь така одиниця, морально взявши, стоїть о много висше, від сеї, що підчиняє ся відносинам, хотяй їх уважає неморальними, що свою совість успокоює: по щож я маю мучитись, преці́нь я сам один є за слабий, щоби я міг помочи.

Громадянсько-національне спільне вихованє повинно мати на цїли виробити з кождого вихованця мужа, морально зрівноваженого, але сильного, свобідного від самолюбної захланности, релїґійного фанатизму і полїтичної партийности. Такий муж не буде спускати з ока потреб теперішности, жиючи гордостию ізза славної минувшини свого народа, не буде уважати житя іграшкою, але й не задеревіє в моральнім риґоризмі — його змаганя звернуть ся до громадянської працї в змислї правдивої моральности на своїй области і причинять ся до поступу моральної культури.

Однак колиж вихователь хоче укріпити в своїм вихованци той головний моральний напрям його в о л ї, то все повинен мати на увазї, що людський рід вимагає з природи того, щоби вести його до в и с ш о ї мети. Та мета може видаватись навіть недостижимою ідеєю, але коли лише д о р о г и, що мають вихованцїв зблизити до ідеї, будуть мудро вибрані, тодї ц ї л ь виховання буде без сумнїву осягнена: вихованцї будуть вступати в житє з с и л ь н о в и р о б л е н о ю в о л е ю, з засадами консеквенциї, з провідною думкою і з засобами ініциятиви. Хто цїлию вихованя вибирає щось середного, за мало високого, той робить основну похибку, бо лише той осягає бодай с е р е д н е, хто змагає до н а й в и с ш о г о, а хто лише с е р е д н е має на оцї, той нїколи не відірве ся від землї.

Анґлїя, що виховує найбільше морально зрівноважених людий, з могучою волею і ініциятивою, дала в минувшім роцї спонуку, до устроєня першого міжнародного конґресу для морального виховуваня молодїжи. Реферати на сїм конґресї виголосили найвизначнїйші фільософи і педаґоґи сьвітової слави в трьох мовах: анґлїйській, французькій і нїмецькій*), а всї майже згідно сконстатували з а н е п а д в о л ї у молодого поколїня і в парі з тим йдучу н е д о с т а ч у і н ї ц и я т и в и та вказують

*) Видані в пропамятній книзї: Papers on moral education communicated to the first international moral education Congres, London 1908.

потребу не одиничного, але спільного вихованя з узглядненєм окремих фізичних і духових питоменностий індивідуальних.

Але міг би хто спитати, де нам взяти людий до веденя взірцевих інститутів. На те відповім, що характерів, дякувати Богу, у нашої суспільности є богато, а до веденя інституту треба характерного чоловіка. Се не мусить бути анї скінчений фільософ, анї педаґоґ з патентом, анї чоловік з визначними спосібностями, але чоловік доброї волї, сьвідомий, рішучий, щирий приятель молодїжи аж до самопожертвованя і консеквентний. Добра воля і характерність спонукають його доповнити пильними студиями недостачі теоретичного знаня педаґоґії, оріснтуватуватись в потребах свого народа. До одного настоятеля анґлїйського інституту зголосив ся молодий чоловік на учителя з знаменитими сьвідоцтвами і просив настоятеля переглянути їх і осудити з них його спосібности тай кваліфікацию педаґоґічну. Настоятель заявив чемно, що він приймає його провізорично, а про його педаґоґічну кваліфікацию переконає ся в практиці; „до сьвідоцтв не заглядає, бо йому до веденя його інституту потреба передовсїм чоловіка". Кілько то високих понять містить ся в тім однім слові чоловік! Яку глубоку, досьвідом здобуту правду висказав тим одним словом сей настоятель. Так, до веденя інституту треба чоловіка, бо лише чоловік може виховати молодих братів на хосенних свому народови людий.

Референт ставить отсю резолюцию:

Зваживши, що сучасні відносини вимагають громадянсько-національного, спільного, одноцїльного вихованя нашої молодїжи, яке було би в силї подати їй трівкі моральні основи до здійсненя кождочасних потреб нашого народа і до участи в поступі моральної культури, звертає ся гіґієнїчно-гуманїтарна секция просьвітно-економічного конґресу до Головного Видїлу Товариства „Просьвіта" з предложенєм, щоби він дав спонуку до зложеня анкети в справі основаня стоваришеня на удїлах „Родительський Союз" у Львові з філїями. Цїлию його має бути передовсїм основуванє і удержуванє для молодїжи середних шкіл взірцевих інститутів і бурс. *(Оплески.)*

Тому що нїхто не зголошуєть ся до слова, голова дякує референтам і членам нарад за участь та замикає засїданє Секциї гіґієнїчно-гуманїтарної о год. 2. мін. 20. пополудни.

Секция рільничо-економічна.

Зредаґував *др. Михайло Коцюба.*

Наради секциї відкрив з рамени Головного Виділу Товариства „Просьвіта“ др. М. Коцюба. До проводу нарадам вибрано о. С. Онишкевича, а на заступника А. Корнеллю. Рефератів зголошено 22, читано тільки 17, решта задля браку часу спала з дневного порядку. Засїданя відбувались в присутности близько 200 учасників в днях 1. і 2. лютого.

По отвореню першого засїданя поставив о. Ю. Дуткевич внесенє, щоб вилучити реферати про справи пасїчництва з обрад рільничо-економічної секциї, утворити окрему пасїчничу комісию і призначити на її засїданя на день 2. лютого окрему салю.

По принятю сього внесеня вели ся наради в слїдуючих напрямах:

I. Загальні рільничо-економічні справи.

о. А. Ґлодзїнський реферував про:

Загальний образ нашого господарського житя*).

Головними знаменами економічних відносин нашої селянської маси є перелюдненє цїлого краю населенєм виключно рільничим та перевага дрібних господарств, неспосібних виживити і заняти працею властителя і його родину. Екстензивна, переважно збіжева господарка спричиняє малу видатність землї, яку ще збільшає брак капіталу на вклади в господарство. Роздро-

*) З реферату подано лиш провідні гадки.

бленє оброблюваної землї і значна її відлеглість від осель. Величезні простори землї лежать не змелїоровані або необроблені як слїд (сїножати, пасовиска). Простори неужитків зростають надто через девастацийну лїсову господарку і через часті виливи потоків і рік. Низький стан просьвіти наших селян і брак заводового образованя спричиняє велику їх непорадність — при чім лихва в ріжних видах, не поминаючи парцеляцийної, нищить їх до нинїшного дня. Через безнастанний приріст рільничої людности в рільничім краю і брак землї виринають що раз нові аґрарні питаня, про полагодженє яких повинна подбати передусїм наша інтелїґенция і само селянство.

Референт попираючи свої виводи численними статистичними даними, ставить слїдуючі резолюциї:

Просьвітно-економічний конґрес узнає як найважнїйшим постулятом змелїорованє і комасованє селянської посїлости. Належить постарати ся о примусове залїсненє неужитків і упорядкованє громадських пасовиск. Щоб протидїлати лихві, належить закладати Райфайзенські каси, Рочдельські крамницї, та засновувати спілки купна селянських потреб і продажи господарських витворів. Засновуванє господарських спілок належить вести оглядно, щоб людий приучити до кооперативної роботи, при чім і духовенсто мусить заправляти людий до такої роботи в церковних братствах, основаних на статутї митрополита Шептицького.

В цїли розслїдженя аґрарних відносин нашого сїльського населеня належить вибрати комітет, який по розслїдженю справи має зладити плян роботи на будуче, при чім належить узглянднити велику вагу жіночого домашного господарства. Роботу серед люду належить вести в напрямі рільничої асоциациї в кооперативнім дусї: „один для всїх, а всї для одного“.

о. Т. Войнаровський реферував про:

Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси.

Хоч як мало полишено часу на поодинокі реферати, мушу однак бодай кількома словами пояснити непорозуміннє, яке зайшло що до мого реферату.

Головний Виділ Тов. „Просьвіта“ відніс ся до мене, щоби я на нинішній з'їзд приняв реферат про парцеляцию. На се відповів я, що можу мати реферат про „Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси“, а в тім і про парцеляцию. Пізнійше подав я навіть точну програму нинішного реферату.

Ставляти парцеляцию в програму економічного розвою народу уважаю тепер вже анахронїзмом. Через двайцять три роки звертав ся я до нашої інтелїґенциї з зазивом до співділаня в парцеляциї. Одні глузували, другі будь потайки, будь отверто ще перепиняли в роботї. Догідна хвиля, коли наша нация могла осягнути з парцеляциї величезні користи, проминула. Греки персонїфікували „догідну (рішаючу) хвилю“ як людську стать з важкою в руцї, з крилами на ногах, з великою чуприною над чолом, а з заду з лисою головою.

Як ґенїй „догідної хвилї“, званий у Греків „*καιρός*“, наближав ся до чоловіка, тодї треба було зловити його за чуб, колиж він його минув, шкода було вже його здоганяти, бо не було за що його зловити з заду. Нинї хочу представити иншу справу, з якою „*καιρός*“ до нас зближаєть ся. Зможемо зловити його за чуб, тодї ми виграли, а колиж він промине нас, так як з парцеляцию, тодї треба буде сказати, що ми завинили самі наш економічний занепад.

Часть I.

В старинї „Україна-Русь“ вихісновує своє ґеоґрафічне положенє на розмежу Европи і Азиї, свої степи отворені широко і сягаючі глибоко у нутро Азиї як також розгалужені водні дороги, сягаючі далеко поза межі власної териториї, як догідні обставини у міжнародних сьвітових зносинах і обнимає посередництво в торговлї між дальшим Сходом а центральною Европою. В IX. і X. столїтю основуєсь устрій суспільних відносин народів в Европі на натуральній господарцї. Господарка ґрошева розвинула ся в тім часї лиш в державі візантийській і в немногих містах надморських та нечисленних розсїяних кольонїях Жидів, котрі встигли виратувати з погрому римської держави значні движимі капітали. Через торговельні зносини України-Руси з Царгородом, Хозарами, Болгарами, нинїшною Галичиною, Мадярами, островом Ґотлянд, городами Риґою, Любекою, Сест, Кассель і иншими та через посередництво в тор-

говли з державою.... арабською*), в котрій в тім часї грошева господарка була високо розвинена, заводить ся і на Руси вже в тім часї грошева господарка. На доказ розвиненої грошевої господарки може нам послужити сей факт, що з кінцем IX. віку „племя Радимичей грішми платило дань с начала Хазарам, а потом кієвскому князю Олегу“**). Враз з торговлею приймаєть ся на Руси і висока східна культура. Корисне ґеоґрафічне і топоґрафічне положенє, яке пособило економічному та культурному розвиткови України-Руси, причинило ся знова в пізнїйших віках до її руїни. Монгольські орди перемінюють в пустиню богаті і висококультурні арабські держави, а в дальших своїх походах заливають в XIII. віцї і Русь-Україну.

Як перейшла велика земельна власність на Руси в польські руки.

Мотто: „Lachowie łacińscy szarpali od dawna kościół ruski, władyków wypędzali, kraj burzyli, a kniaziów, bojarów i lud prześladowali“.
Moraczewski, том 4. стор. 168.

З руської держави ослабленої через татарські напади користає передусім сусїдна польська держава, яка від давна глядїла хижим оком на богаті руські землї і непокоїла Галицьке князївство безнастанними грабежними походами. — Польський король Казимир, названий Великим, впадає в роцї 1340. до галицьких земель і вивозить зі Львова богату добичу. Той перший вдалий похід наводить короля Казимира на гадку завоювати галицькі землї для польської корони. Починаєсь довга війна, яка з малими перервами тріває 26 лїт, та кінчить ся в р. 1366. трактатом, на підставі котрого Казимир влучує галицькі землї раз на все до польської держави***).

З завойованєм князївства Галицького ідуть грабежні загони польської шляхти дальше в сусїдні руські землї. Сьвідчить про

*) Объ этой торговлѣ очень подробно разказываютъ арабскіе ученые IX.—X. вв. Арабскій писатель Ибнъ Хордадбегъ, современникъ Асколда, писавшій въ 70-хъ гг. IX. ст. говоритъ, что рускіе купцы изъ дальнихъ славянскихъ земель вивозятъ свои товары къ Чорному морю.... къ Каспийскому морю... и привозятъ свои товары на верблюдахъ въ Багдадъ. — Русск. Истор. проф. Дов. Запольского Том I. стор. 508.

**) ibidem Том I. стор. 501.

***) Вплив Литви на галицькі відносини був так під зглядом полїтичним як і економічним незначний, тому і про галицько-литовські відносини не згадую.

се петиция Волинян і Підляшан внесена соймі в році 1551., в якій просять, щоб зроблено конець „тим кгвалтам, наїздам, забійствам, забираню земель і грабежам, которіє ся от панов поляков дієть*)“.

По причині безнастанного руйнованя Руси наїздами Татар з одної а польської шляхти з другої сторони змушена була Русь шукати союзників, бо Литва сама, загрожена німецьким орденом Хрестових лицарів, не була в силї дати її достаточної помочі. Русь і Литва надїючись, що найдуть поміч проти татарських нанадів, та що з Польщею настануть правні і приязні відносини, лучать ся з Польщею в державну унїю в р. 1569. на люблинськім соймі, застерігаючи собі всякі свободи і привілєї.

До завойованя князївства Галицького походи Польщі мають передусім на цїли загарбанє як найбогатшої добичі. Пригляньмо ся тепер, як відносить ся Польща до завойованого краю, та які наслїдки вийшли для Руси з люблинської унїї.

Наслїдки люблинської унїї на Руси.

Вже в році 1354. дарував Казимир місто Ряшів з сумежними селами (первісно власність руських князїв) Янови Пакославови із Сторища (за посередництво в переговорах з Татарами). — По смерти Казимира переходить Червона Русь силою умови з р 1350. під владїнє Людвика, короля угорського. — В імени угорського короля обнимає правлїнє над Червоною Русию Владислав, князь Опольський в 1372. р. Поселенцї із Шлеска кольонїзували руський край скоро (ту треба розуміти міста і велику посїлість), а щедрий для них князь дарив їх землями і привілєями. – „Спроваджені князем Нїмцї обіймають майже всї уряди“**). Таких поселенців мусїла бути велика сила. Поселяли ся вони на новій земли і одержували добра, наколи лишень замешкали враз з женою і дїтьми в тім краю“.

....„До тої землї, молоком і медом пливучої, прибували поселенцї з усюди, і з Молдавії, і з Польщі, і днесь вже трудно означити, звідки рід свій виводять***)“, ...„в перших днях лютого

*) Наведено із польських жерел в Історії України-Руси проф. Грушевського том IV. стор. 380.

**) Дословний переклад із Ернеста Брайтера. Студиї над віком XIV. стор. 102.

***) ibidem стор. 104.

1387. р. Польща заняла Русь Червону, а всї землї князя Владислава дістали ся панам малопольським в нагороду*). Подібно також Ягайло і його син Володислав відбирали під ріжними позорами добра від руських бояр і роздаровували польській шляхтї. І так приміром тих бояр, котрі на власний кошт стали до помочі нїмецькому цїсареви проти Турків, казав Ягайло вкинути до вязницї, а їх маєтки заграбив**).

„Захланність польської шляхти, пише лїтописець Длуґош, взмогла ся до тої степени, що коли одержали від королїв даровизни на міста і села на Руси, виганяли давних властителїв і дїдичів, а ті з недостатків попадали в розпуку і переходили до Татар, яких відтак впроваджували до пустошеня земель, з котрих їх прогнано***). Також усї ті бояри, котрі шукали помочі денебудь проти Польщі, наложили головами, а їх землї перейшли на власність польської шляхти і королївщини****). Впрочім польська шляхта не конче оглядалась за королївським позволенєм та не дбала о вишукуванє претекстів.

Так перемиські землї заняла вона ось в який спосіб: спросила руських бояр до Перемишля на нараду, запрошених вимордувала, а маєтности їх обняла в посїданє. Так само хотїла вона зробити і з литовською шляхтою на соймі в Парчеві в р. 1449., що однак не удалось, бо підступ зраджено. Литовська лїтопись видана Нарбутом у Вильнї 1846. р. (стр. 47) подає нам про се ось що: „Учинити, как учинили над пани руськими Перемискими позвавши їх до ради і там порезали і Перемишль заселили“.

Се не єсть стан переходовий справ, не суть се також поодинокі факти, які би не стояли зі собою в жадній звязи. В. Лозїнський пише, про безпеченство особисте і майна на підставі студий актів городських з 17. віку ось що: „Zabijano otwarcie i skrycie, po domach, po drogach i rynkach miejskich, na sejmi-

*) ibidem стор. 165.

**) Кромер, том XX. стор. 380. року 1426. Długosz, том XI. стор. 494.

***) Długosz, т. XII. стор. 773. під рок. 1442.

Augebat etiam huiusmodi malum Baronorum Poloniae ambitio, qui a rege donationibus oppidorum et villarum in terris Russiae et Podoliae impetratis, antiquos incolas et heredes de illis excludebant, qui inopia et egestate pressi, et quadam desperatione compulsi ad Tataros fugiebant, illosque postmodum ad vastandas terras Rusiae et possessiones, de quibus eiecti fuerant, inducebant.

****) Długosz, стор. 1059 і 1079. Kromer 206., Engel рік 1348.

kach i zjazdach, bankietach a nawet sądach, zabijano o co bądź, a zabijano bezkarnie“*).

Через наїзди і безнастанні насильства вишколила ся знаменито так дрібна шляхта як і наємне жолдатство по дворах маґнатів в штуції воєнній так, що Польща все визначала ся якостию війска в борбах з сусїдами. — Висказ „Polska nierządem stoi“ не був пустою фразою, він був дїйсно характеристикою державних відносин в Польщі.

Не зискало публичне безпеченство і в XVIII. віцї — противно безправства, які дїялись на Руси, розширились і на властиву Польщу.

Польський поет Карпінський в своїй житєписи наводить слїдуюче: „Potocki, wojewoda Kijowski.... nie mogąc nie lubej sobie zbyć się synowej (Komorowskiej) bez wielkich zachodów utopić ją kazał. Druga magnatka Wojewodzina Wileńska Radziwiłłowa, a z domu Rzewuska przysłanego z Preszowa od Jeneralności niejakiego Litwiana Czeszeykę.... że się ośmielił swawolne jej życie naganić... bez żadnego sądu ściąć go kazała.... Mikołaj Potocki, starosta Kaniowski, który do czterdziestu ludzi swoją ręką pozabijał... obywatelów, których nie lubił, napadał i kijami prawie do śmierci bijał.

W Polsce starosta Krzyczyński, Czapski, tak był okrótnym, że tych, których nie lubił albo winnemi sobie osądził, w beczkę nabitą brytnalami sadzał, i takie beczki dla swojej rozrywki przed sobą toczyć kazał.

W Litwie Radziwił, Chorąży Litewski w Białej mieszkający, lubił słuchać ięczenie w dołach podziemnych swojch mniemanych winowajców, których najmilszemi swemi spiewakami nazywał. Wszyscy ci okrótnicy w tym czasie żyli“...

Після права карного в Польщі шляхтич, котрий забив шляхтича, підпадав карі півтора року вязниці і мусїв за голову заплатити 120 гривен; конституция з р. 1588. подвоїла лишень грошеву кару за голову, не підносячи вязниці. Бесїда ту лиш о шляхтї, бо хлоп ішов на шибеницю вже за крадїж вола. Забив шляхтич хлопа, тодї обовязаний був заплатити за голову 80 зл. польських, конституциєю з р. 1679. подвоєно кару. Як би хто тій карі не піддав ся, тодї падала на нього найтяжша кара, вигнанє з краю і інфамія, а такого вільно було кождому забити, неначе дикого звіра.

*) W. Łoziński „Prawem i lewem“, том I.

Як не вистарчаючим було се право супроти безграничної самоволї шляхти, пізнаємо, наколи зважимо, що лїта минали, поки суд видав який засуд, а як запав на кого засуд вигнаня і інфамії, тодї він діставав від короля salvum condictum (лист безпеченства). Лозїнський в цитованім творі т. I. стор. 191. наводить лиш два случаї виконаня засуду смерти по причинї, що засудженим не позволено відкликатись до короля. А се сталось лиш тому, що обвиняючий був маґнат, а обвинений бідняга.

Вина сього безправного стану на Руси спадала головно на самих польських королїв. Вони обдаровували своїх протеґованих маєтностями, як також надавали староства, котрих дотациї треба було доперва здобути силою оружною від управнених власти-телїв. Напад удав ся, тодї надїлений обнимав маєтність в посїданє. Такі наїзди з королївського порученя не були виїмковими случаями.

Польську шляхту обдаровувано будьто би за заслуги, положені для вітчини не лиш поодинокими селами але навіть повітами. Так приміром Андрій Потоцький одержав в дарі (конституцию з року 1598. fol. 690, 1607, 851, 1609, 897), — Нове місто на Подїлю при граници волоській за борби з Волохами і Турками під Краковом, також Підгайцї, Гусятин, Каменець Подільський, Станиславів, Збараж, Немирів, Смоленьск, Кристинопіль, Сокаль, Тисьменицю, Єзупіль, Снятин; за инші знова заслуги дістав на вічні часи ключ Загайполе і Соколів.

Попри даровизни польській шляхтї вже з кінцем 16-го віку займають трету часть руських земель королївщини. — „Województwo ruskie już dla swoich licznych i obszernych królewszczyzn, zajmowały bowiem 440 mil kwadratowych, tj. trzecią część całej powierzchni“.

Польська шляхта заправляла ся до наїздів, за привілєйом королївським наїздить відтак без дозволу вже на власну руку і то не лиш на Русинів, але одні на других поміж собою. Нїчого дивного, що серед таких обставин руські бояри шукають опіки у Татар, одначе і тому польські королї старають ся запобігти.

Для позисканя Татар проти Русинів обовязуєть ся Казимир платити їм значну річну данину. Доносять про сю угоду пруські лицарі папі в 1357. р.*) Казимир побирає через десять лїт де-

*) Істор. Укр.-Руси М. Грушевського, Т. IV. стр. 43.

сятину з усїх польських диєцезий на войованє невірних Русинів, а обовязуєть ся платити гарач поганцям.

Руські бояри, прогнані з своїх земель Поляками поклика-ють з розпуки на поміч Татар. Ті і по угоді з Казимиром впа-дають в руські землї, однак не, щоби допомочи прогнаним до відзисканя їх маєтків, але граблять, палять, мордують, беруть в полон бояр і селян і в той спосіб допомагають Польщі до поневоленя Руси.

Станислав Жулкевський р. 1618. в листї до Ґембіцкого пише: „za mojej pamięci ordą wielką jako teraz byli Tatarowie po trzydziesty raz w koronie: bywały wojska, bywali hetmanie, któż ich kiedy gromił?*) Великою ордою впадали Татари на Русь пере-січно що два роки, бували однак лїта, в котрих число малих татарських загонів доходило сїмдесяти. Королї польські рік-річно платять Татарам „upomink-и". Татари безнастанно пусто-шать руські землї і забирають в полон населенє, а коронні війска збирають ся проти Татар тодї звичайно, коли ті вже втекли з добичею. — Се двозначне поступованє Польщі дало почин до з'орґанїзованя самооборони в лицарськім козацтві. — В. Лозїнський в цитованім творі в томі І. стор. 162 так виражаєсь про татарські напади: „niepodobna prawie zrozumieć, że warstwy rządzące nie miały tyle wstydu, aby nie zdobyć się, jak to przecież uczyniła sąsiednia Rosya, na zdeptanie zbójeckiego wroga w samym jego gnieździe". Правда, що стиду не мали, але дуже добре розуміли, длячого того розбишацького ворога не здоптали.

Татари рік-річно грабили, палили села та міста, мордували та забирали в полон множество народу і Русь що року майже десяткована не була в силї боронитись на два фронти. Без того „zbójeck-ого" ворога не була би Польща нїколи в силї поне-волити руський нарід.

Незбитий доказ того маємо у війнах Польщі з повстанєм руського народу за Хмельницького.

Коли вже Польща зруйнувала руських бояр і міщан та до-бирала ся до остаточного поневоленя руського селянства, ру-ський нарід здвигнув ся під проводом Хмельницького. Борба трівала лїтами. Кілька разів поконано Поляків мимо того, що в їх службі стояли численні наємні війска. Коли Поляки найшли ся в скрутнім положеню, за кождий раз предкладали угоду,

*) Pisma Żółkiewskiego стор. 300.

а Хмельницький в найліпшій вірі її приймав. Вкінци в битві під Берестечком удало ся Полякам поконати Русинів через зраду Татар і тоді вимордували Поляки в пень усїх, кого лише допали. — Коли Хмельницький побачив, що не може боронити ся супроти ворогів з двох сторін, прилучив Україну до московського царства. Таким то „przedmurzem“ християнства була Польща!

Галицьке королївство, доки не попало під зверхність Польщі, було заслоною для християнства і решти Европи від нападів татарських. — Карамзин в 4-ім томі ст. 113. так висказує ся: „Христіаньскіе Державы въ теченіе цѣлого вѣка (до смерти кор. Данила) считали княжевство Галицкое вѣрнымъ для себе оплотомъ съ опасной стороны Маголовъ“. — Нарушевич навіть признає ту заслугу, пишучи в томі 5. стор. 51. о смерти остатних руських галицьких князїв: „Póki oni żyli, zasłoną państw swych niedopuszczali Tatarów przedzierać się do Polski“ (Zubrzycki: Rys. Historyi narodu ruskiego стр. 37).

Широке і самовільне житє польської шляхти сподобало ся і части здеправованого руського дворянства і воно радо пристало до грабежників. Значна і лїпша часть нашого дворянства ще через віки осталась вірною свому народови, та її в державі безмежної самоволї, яку представляла Польща, будьто вимордувано, будьто зрівнано з селянством і повернено в підданих. Руські роди, які удержались ще при своїх маєтностях до 17-го віку, затрівожені безнастанним вивлащуванєм в користь королївщин та польської шляхти, для ратованя своїх маєтків вирікають ся і ті останні свого народа та пристають до польської шляхти. Забезпечились в той спосіб бодай супроти самоволї королїв. В першій половинї 17-го віку польщать ся останні ще руські князївські роди; Чарторийських, Санґушків, Вишневецьких, Ружиньских, Воронецьких, Четвертиньских, Пузинів, Любецьких, а за їх приміром пішло богато і низшої руської шляхти. Вже перед тим винеслись в московське князївство князї Сївера, Бряньска, Воротиньска, Більска, Можайска, а з ними невелике число бояр. Решту дрібної руської шляхти вивласнено остаточно після повстаня Хмельницького, будьто би за симпатизованє з козацьким рухом. Польська шляхта занявши руські землї, приймає східну ношу і домашну обстанову, яку застала на Руси. Убори, дивани, макати, оружє, столове накритє доходять у маєтнїйших вартости сто тисяч золотих польських, а навіть висше. Утримують на своїх дворах наємні війска немов удїльні князї,

а польські королї старають ся вже о їх ласку. Про ті однак богатства виражаєсь Лозиньский: „Do wielu spanoszonych ówczesnych można by zastosować słowa: Omnis dives aut iniquus aut iniqui heres".

Не можна заперечити, що і на Руси були також Поляки, котрих би і днесь можна поставити за взір, але се були одиниції.

Богатства, на яких присхла кров і піт українського народа, не принесли щастя. Враз з ними залягла і корінну Польщу анархія і крайна деморалїзация. Може не до того степеня, що в руських землях, не велика однак мусїла бути ріжниця, коли Стефан Баторий обнявши правлїнє в унїверзалї до шляхти цїлого королївства так відзиваєть ся: „Nierząd wszystkie obyczaje psuje, na których miejsce nastąpiły srogie zbrodnie, mężobójstwa, gwałty, łupieżstwa, mordy, z rusznic zabijania, wszetecznictwo, krzywoprzysięstwo, zbytki, utraty i innych wiele szkaradnych występków*)".

Зі сьвітлої доби руського народу назбирались по церквах і монастирях величезні богатства так в шляхотних металях, як і дїлах штуки, — тії найперше розграблено. Не пропущено рівнож князями руськими богато вивінованих епископських фундаций, монастирів і парохій. Даровизни епископств і монастирів василиянських, записані руськими князями Володимиром Великим і Львом галицьким виносили в самій Галичинї около 200 сїл і міст**), які розграблено в користь коронївщин, будьто

*) Zródła dziejowe, Stefan Batory pod Gdańskiem p. XIII.

**) Грамота даровизни з р. 1292. в перемиськім архиві затверджена королем Жигмонтом Августом в р. 1548. Князь Лев Галицький дарував самбірському епископству слїдуючі добра: Бабина, Страшевичі, Созань, Смольниця, Стрілки, Тисовичі, Плоске, Лїнина, Потік, Волошинова, Воля коблянська, Завадка, Лужок горішний. — З тих всїх місцевостий належать тепер Страшевичі до руського епископства перемиського.

До перемиського епископства руського належали (Archivum Premisliense. Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi i Hierarchii cerkiewnej w temże królewstwie przez Dyonizego Zubrzyckiego, Lwów 1837. стор. 51. слїдуючі села: Валява, Малковичі, Тарнавції, Гнївновичі, Кальників, Монастир Грушевичі, Стобенце, Макунїв, Вилюничі, Коростовичі, (Хоросниця), Девятичі, Буневичі, Бушковичі, Казанів, Плешовичі, Горохівції, Яксманичі, Корманичі, Клоковичі, Мостиска, Микулинції, Щегольчиції. З тих дібр належать лиш Валява і Вилюничі до руського епископства перемиського. В р. 1535. затвердив король Жигмонт І. руському епископству перемиському посїданє висше названих сїл, дарованих руським князем Львом на дотацию того

в користь приватної власности польської шляхти. Добра перегиньскі, дотацию князя Любарта для галицької митрополії наїздить і оружною силою займає в посїданє Яблоновський, вдруге наїздить і займає ті добра на власність Конєцпольський; добра ті потім перейшли на родину Скарбків, а при митрополії удалось задержати по довгих заходах лиш часть лїсів, які в тих часах не представляли вартости.

Над справою відобраня дібр перегинських галицькій митрополії задержусь трохи довше, щоби дати образець правних відносин на Руси під правлїнєм Польщі.

Князь Галицький, Федор Любарт*) надає як дотацию для катедральної церкви в Галичи добра перегинські. Володислав IV. віддає ті добра декретом з р. 1637. в посїданє надворному підчашому Станиславови Яблоновському. З декретом, а що важнїйше, з добре уорuженою ватагою удаєсь Яблоновський до Перегинска, щоби обняти маєтність в посїданє. Завідує з рамени Балабанів Перегинском Суловський, який мимо оказаного йому королївського мандату не хоче віддати замку і сїл. Починаєсь облога замку. Залога мимо огню армат і безнастанних штурмів боронить ся з завзятєм, вичікуючи відсїчи. Довідуєсь о облозї Юрій Балабан, ротмістр гузарської хоругви, приходить обложеним в поміч і проганяє Яблоновського. Зміцнивши окопи і залогу замку, певний, що по сїй науцї Яблоновський не нападе більше на Перегинско, від'їздить. Однак завів ся. Ледви Балабан від'їхав наступає Яблоновський з силою 400 добре уоружених зваричів і опришків та з арматами на Перегинско і здобуває замок.

епископства. Той привілей Жигмонта I. є захований в ориґіналї в перемиськім епархіяльнім архиві. — Дотация архимандрита Василиянського виносила після Cellarius-а сто сїл. (Cellarius Descriptio novissima regni Poloniae Amsterodami 1659. pag. 375). Декретом з 20. жовтня 1533. відобрав Жигмонт I. добра Чессин і Скурдеїв руському епископству і віддав латинському. (Metr. Kor. 48. str. 14). Між иншими забрано також цїлу дотацию руського епископства сяніцького.

Епископство в Опатові фундоване для Русинів привислянських, вивіноване містом і 16 селами перенесено на епископа Любуского. — Naruszewicz том 4. с. 184, 383 і 388.

*) В справі вивінованя галицької митрополії князем Львом єсть один документ виданий в р. 1301.; котрі однак маєтности до тої дотациї належали, невідомо. — З заложенєм арцибіскупства латинського в Галичи в р. 1375. епархія руська через 64 роки не була обсаджена і ті добра повернено на инші цїли.

Залогу вимордував, движимости, які були в замку, вартости 60.000 зл. поль., ограбив, а тіла побитих казав викинути на пасовиско за замком і стеречи так довго, доки пси і дикі звірі та птахи не порозтягали трупів.

На внесений спротив проти наданя Перегинска визначив король осібну комісию для розслїдженя справи. По представленю привілєїв короля Казимира, Жигмонта І., Жигмонта Августа затверджуючих дотацию Перегинска для галицької митрополії узнала себе комісия некомпетентною до виданя осуду. На відклик до короля видає він вирок, присуджуючий Перегинско Яблоновському, а декретом з р. 1661. зборонено митрополії під гривною 5000 зл. п. підносити якінебудь претенсиї до Перегинска. Сойм в Люблинї признає митрополії декретом з р. 1693. цїлі добра перегнньскі і віддає їх в цїлости в посїданє митрополитї Шумлянському. В кілька лїт пізнїйше наїздить оружєм добра перегинські знова Конєцпольський і по довголїтнім процесї удержалась митрополія тільки при перегинських лїсах, а села Купно, Рипне, Дуба, Лесївка, Дубшара, Вільхівка і місточко Рожнїтів остали власностию Скарбків в спадщинї по Конєцпольських*).

Від епископства в Луцку силою відобрав Константин Острожський, воєвода київський сїм сїл, а то: Мізоч великий, Мізоч малий, Будераз, Пивче, Точивичі, Борщївка і Бущу**).

В експіяцию за ограбленє церковних дібр віддано деякі з тих маєтностий в дотацию латинським епископствам і костелам, а часть з розхвачених маєтностий належачих до Василиянських монастирів повернено на випосаженє єзуїтських колеґій. Деякі з тих колеґій вивіновано справдї по княжому, але чужим добром.

Так на вивінованє одної колеґії Єзуїтів в Полоцку ограблено з дотаций 7 монастирів Василиянських і 9 церквей***). — В ті дотациї, як показують самі Єзуїти, входило 72 сїл і 432. домів в самім Полоцку****). О сї добра видав митрополит Фльориян Гребинецький Єзуїтам процес перед римською куриєю, який

---

*) Акти гор. галицькі том 131. і 132. і Volumina legum IV. p. 691.

**) Бродович: Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej. Часть II. стор. 84.

***) „Król Stefan roku 1580.... wszystkie dobra i majętności cerkwiom i monasterom ruskim w Połocku i około niego znajdującym się służące na fundacyę tego collegium i kościoła Jezuickiego w Połocku oddał“. Ign. Stebelski Tom. II. w Wilnie 1782. стор. 157.

****) Jezuici w Polsce том IV. Часть I. стор. 188. — Простір тих земель подають Єзуїти в маєтностях з тамтої сторони Двини, на 142. 440. морґів,

тягнув ся 35 літ, однак без успіху. Єзуїти виражають ся о митрополиті, що був ревним унїтом, але упертим фанатиком.

Не щаджено рівнож добродійних фундаций. Руський шпиталь в Острозї перероблено на конвікт і враз з фундациєю того шпиталя, Суразькими добрами, віддано на власність Єзуїтам.

Повідбирано рівнож дуже велике число руських церков і віддано їх в користь латинників.

На разї по завойованю Галицького князївства відбирано руські церкви лиш в укріплених містах для ужитку стягнених до тих міст кольонїстів Нїмцїв і Поляків. Так в Галичи відобрано церкву в р. 1375., а катедральну церкву в Перемишли в р. 1412. і віддано її на власність уведеним до тих міст кольонїстам*). Пізнїйше відбирано церкви по цїлій Руси і віддавано латинникам не так для потреби, як длятого, що польська шляхта преданностию для католицизму старалась покрити свою захланність. Се не приходить її тяжко, бо церкви не представляли ужиткової вартости.

Де однак мож було зробити інтерес, там уступав уже і той згляд.

По розхваченю монастирських дотаций осталі будівлї повернула польська шляхта на стайнї і коршми. З многих на се доказів наведу піднесений на соймі протест Древіцького, котрий кромі ствердженя сього факту доводить ще і те, що в роцї 1620. людність коло Кракова була руською: „Głos IMc. Pana Laurentego Drewickiego, czesnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta króla odprawiony. „Pocznę od Krakowa. Oto już po większych miastach cerkwie popieczętowane, fundusze rozchwycone, w Monastyrach zamiast zakonników bydło zapierają, w Pinsku Monaster Leszczyński w karczmę obrócono.... Mnichów do Unji nieprzychylnych topią...

а простір дібр, положених з сеї сторони Двини, подають на 6.000 морґів. Що ті добра обнимали лиш 6.000 морґів, се очевидна ошибка, коли за них плачено посесийного чиншу 57.400 зол. поль.; а плачено в тім часї від одного морґа один золотий, а в спокійних часах до 4 золотих. Не подали Єзуїти також простору тих сїл, котрі продали, а іменно села: Черебіжова, Охodня, Усьвей, Духоровичі, Язно, Бортники, Овдзєєвичі і Язик. Не виказують рівнож простору тих маєтностий, котрі віддали поодиноким шляхтичам в доживотне уживанє.

*) Kazał (Jagiełło) w Przemyślu wypędzić duchowieństwo ruskie z katedry, trupy i popioły umarłych powyrzucać, kościół na nowo poświęcić i wśród płaczu krzyku i przekleństw miejscowego ludu osadził duchowieństwo łacińskie. Moraczewski ks. 8. стр. 80.

Днесь ще стоїть в Мінску при улици Неміґській божниця, колишня церков Петра і Павла. Продала сю церков з кінцем 17-го віку польська рада міста жидам на божницю за 5000. зол. поль.

Розхваченєм дотаций та зруйнованєм монастирів Василиянських нанесено Україні-Руси більшу шкоду, як ограбленєм з земельної власности руських князїв і бояр.

В тих часах на Руси як і в цїлій Европі плекано науку і штуку переважно по монастирях. Василияни крім численних шкіл по краю удержували також по головних містах висші наукові заведеня подібні до теперішних унїверситетів, котрі з забранєм средств поупадали. На взір тих Василиянських висших наукових заведень завели на Руси Єзуїти свої колеґії.

Мимо того однак Василиянські недобитки ще в XVIII. віцї стоять в науцї висше від Єзуїтів. Наведу ту один уступ з житєписи польського поета Карпінського, який про свій побут в колеґії Єзуїтів у Львові між иншими пише так: „Professor Teologii u Bazylianów Nesterski nazwiskiem oduczył trochę pychy Jezuitów, kiedy zaproszony od nich na dysputę teologiczną, do podobnego stanu zamilczenia ich przyprowadzić umiał, bo oni inszych Professorów Mniskich przyprowadzali. Ale skromny Bazylian w swoich krótkich zarzutach, razem potrącał sposób, jakby się Jezuita ratować mógł i nie był publicznie zawstydzonym, a razem i o ludzkim z ludzmi postępywaniu tym samym przestrzegł“.

В лїт кільканайцять пізнїйше був Карпінський в Пєнянах у надворного ловчого Бєльського і про стрічу з Нестерським так дальше пише: „Ani mi do myśli przyszło, żeby to był ten sam Nesterski, który za mojej Teologii we Lwowie nadewszystkich tam uczących Teologii słynął, Jezuitów tyle razy w dysputach przemógł, a przemoc swoją przez skromność zawsze utaić starał się. Kiedy wszedł do sali poznałem, że ten sam był, i dziwiłem się razem, że tak wielki w zakonie człowiek na tę nędzę przyszedł, że sam, iakiem się od Bielskiego dowiedział, czasem nawet rolę ubogą orał“. (Нестерський був тодї в сусїднім селї в Василиянськім монастирі ігуменом) „....o dyspucie zaczętej odpowiedziawszy mu, skromnie jak dawno i xiędza Regenta Teologii i jego lektora i Bernardyna nadwornego i mnie również poprawił. Mnichy z gębami otwartymi dziwili si tylko“.

Найспосібнїйші люди покидали працю на поли науковім і пішли за плугом, однак не на те, щоб оказати монашу покору, але для здобутя кусника хлїба. Фундацийні записи, які були на

ріжних маєтностях, платили лиш ті, чия була добра воля. З величезних фундаций в земли остались Василиянам в більших комплєксах лиш ліси в неприступних глухих закутинах краю, на котрі не було чого лакомитись, бо там дерево не мало жадної вартости. В тім часї*) отже материяльне положенє Василиянських монастирів було гірше, чим днесь, а днесь средства їх не вистарчають на удержанє відповідного числа новиків.

Держава польська завела Єзуїтів на Русь не зі зглядів на потреби населеня, а виключно для полїтичних цїлий. В часї від р. 1720. до 1772. був стан Василиянських монастирів сьвітлий. Докторів теольоґії, які покінчили заграничні унїверситети було 87**), крім тих, що покінчили академії в Польщи. На жаль Єзуїти вяжуть нерозлучно з католицизмом польонїзованє руських родів для піддержаня польського трону, чим церкві нанесли величезні шкоди, а чи Польщі тим помогли — нехай се самі Поляки скажуть. Духовенство латинське (польське) докладає ще і днесь на Руси великих старань і не щадить средств, щоби між менше сьвідомими масами, наколи лиш приймуть римокатолицьку віру, вщіпляти ідею польського націоналїзму. Скріплять ся Поляки в Росиї полїтично, тодї і на Українї подібно як днесь в Галичинї піде клич „ratujmy miliony mazurów od zruszczenia“ (римокатоликів Русинів). Так загорнула Польща велику власність і культурний розвій на руських землях в свої руки.

Все те діялось почавши від походів Казимира на Русь, буцїм то в імя високих ідей церкви Христа, тому над тим, як се счинилось, якими средствами і на якім підкладі, спинив ся я

*) Найбільше вивіновано Василиянських монастирів в віках: XI., XII., XV. і XVI. — В тій пізнїйшій добі особливо причинили ся до вивінованя монастирів князї Гольшанські, Слуцькі, Мстиславські, Кобринські, Корибутовичі, Глинські, Путятичі, Пронські, — руські маґнацькі родини Острожських, Вишневецьких, Тишкевичів, Сапігів, Воронецьких, Огинських, а з родів боярських: Дїдушицькі, Чолганські, Деревлянські, Унятицькі, Сваричовські, Башинські, Гошовські, Татоміри, Балицькі. В західній Галичинї усї ті дотациї розграблено, а у східній частинї краю лиш деякі остали в якійсь части звернені. Зворот польськими маґнатами давних дотаций толковано так, що то вони вивіновали ті монастирі. Так уважають монастир в Бучачи вивінованим будьто би Потоцькими, монастир Розгадівський (в Краснопущи) в Підгірцях вивінованим будьто би Іваном Собіским, — а в дїйсности суть се лиш давні княжі фундациї. Те саме стало ся з иншими монастирями.

**) Манускрипт Барончa, захований в монастири Василиян у Львові.

трохи довше, а щоби не стрінув мене заміт тенденцийности, наводив я нарочно польські жерела.

Господарка Поляків на Руси вийде у відповіднім осьвітленю, наколи протиставимо її поведеню поступованє татарського хана Узбека, котрий в році 1313. надав привілєй, яким звільнив усі церковні добра від всяких данин і оплат, бо як виражаєсь „се власність Божа“*).

Спольщенє руських міст.

В цїли поясненя економічних відносин по містах зачну від того, як вони розвивали ся в давнинї взагалї, а головно в Польщі.

Економічний розвій міст стоїть в причиновій звязи до нинїшних їх відносин, а без сього нарису була би моя річ неповна і незрозуміла, чому їх відносини у нас тепер так укладають ся, що могло би довести до фальшивих заключень.

Знаємо, що почин до запотребованя гроша дала в старинї вперше торговля країв положених над морем, з чого в дальших наслїдках розвинула ся грошева господарка.

Розширили і усталили грошеву господарку в західній Европі данини, складані вірними римському престолови на покритє коштів воєн хрестових. — Хрестові війни причинили ся рівнож в великій мірі до розширеня торговлї в обмінї продуктів Европи зі Сходом, як також не менше до розвою ремесла і штуки і до збогаченя стану, що тим займав ся. Хрестові походи припадають як раз в часї змагаючої ся азийської міґрациї до Европи, через що торговля держави України-Руси з далеким Сходом упадає, а в XIII. віці переймає її майже виключно західна Европа.

Февдальні пани, які брали участь в хрестових походах, потребовали в далеку дорогу готівки. Не вистарчають їм вже доходи в натуралїях, які їм складав робучий нарід і вони мусять запозичати ся у купців та ремісників. Тим чином затягають з'обовязаня супроти своїх підданих, через що творить ся чим раз то ширший вилом у відносинах підданих до панів. Міста зискують через те що раз більшу свободу, а вкінци цїлковиту независимість. З независимостию цїлий вислїд працї міщанства стає його власностию. Через добробут і свободу міста стають осїдком науки і культури. Міста паралїжують не лише шкідливий вплив

*) Карамзин, том 4. нїмецкий переклад, стор. 161.

февдальних панів, а стають також жерелом богатства дотичних країв, та підносять культуру взагалї.

Цілковито відмінні відносини були в Польщі. Польська шляхта не бере участи в хрестових походах. Ціле запотребоване польських шляхоцьких домів покриває вона витворами власних підданих. Люксусові вимоги домашної обстанови і уборів витворюють ся доперва по прилученю руських земель до польського королївства і їх спроваджувано з заграниці. Торговля обмежалась до вивозу дерева, збіжа і худоби. Господарка суспільна польського королївства оставала проте в первісних формах господарки природної. Польські королї старають ся піднести торговлю і промисл та надають деяким містам маґдербурське право. Мимо сього міста не здужали висвободитись зпід гнету маґнатів.

Шляхта навіть на териториї міст була винята зпід міської юрисдикциї. Міщанам не вільно було поза містом набувати землї, вони не мали заступства в соймі і нїколи не дійшли до того, щоб могли виступати в Польщі як полїтичний чинник.

Одним з головних мотивів, для якого Казимир за всяку цїну намагав ся загорнути Галицьке князївство, було се, що надіяв ся звернути торговлю зі Сходом з руських міст в міста польські.

Тому безпосередно по влученю Галичини до Польщі впроваджує Казимир польських і нїмецьких осадників до руських міст і надає їм в 1358. р. маґдербуське право на те, щоб тим лекше стягнути до галицьких міст чужинців і в той спосіб витворити собі союзників для удержаня здобутого краю, та щоби звернути богатства пливучі з торговлї в руські міста в Польщу, віддає міжнародну торговлю в руських землях в монополь краківським купцям*).

Надії його однак не здїйснились. З завойованєм а пізнїйше з прилученєм цїлої Руси торговля зі Сходом упадає, а скілько ще утрималась, головним її осередком стає Ярослав. Зносини зі Сходом удержують ще Жиди і Вірмени, і се лиш о скілько розходить ся о викупно бранців з турецької чи татарської неволї. Вивіз збіжа, худоби і дерева з Польщі підносить ся по прилученю руських земель в десятеро. Торговля тими витворами іде однак, так як перед тим, на Захід. До того приходять ще нові

*) „Breslauer Urkundenbuch“ I. стор. 170. і 172. М. Грушевський, Істория України-Руси, том IV. стр. 61.

витвори збуту, а іменно виварена сіль і потаж. Щоб витворити потаж, змарнувала шляхта необчислимі богатства, які застала в лїсах на Руси. З тих величезних доходів шляхти не мали міста нїякої користи. Гроші із продажі сирих витворів закопує шляхта в землю або в пивниці, будь марнотравить на богату домашну обстанову і убори та напитки, котрі привозить з заграниці. Ще більше, як на се, іде гроша на наєм уоружених ватаг для шляхотських дворів. Ватаги ті вербують за границею, переважно на Угорщинї.

Виїмковими постановами супроти руського міщанства зруйновано його материяльно і витиснено з міст, а тим самим вбито промисл і торговлю, яку застала Польща в руських містах. Польські маґнати заводять в своїх маєтностях безправно мита, цла та найріжнороднїйші торгові оплати, хоч се під гривнами було заборонене. Так приміром на просторони від Турки до Яворова, з Дрогобича до Ярослава треба було оплатитись 147 шляхоцьким митницям*). Ті всякі безправні оплати „більше спиняли торговлю, чим напасти німецьких равбрітерів". В Німеччинї проти них боронились, як проти безправства, а в Польщі напасти маґнатів ставали правом.

Про дороги в Польщі ніхто не дбав, а як були дороги, то без мостів, а коли виїмково був міст, то карколомний. Слава польських доріг удержалась до наших часів. Польська шляхта наїздить міста і рабує безкарно з більшим успіхом, чим Татари, бо обізнана з місцевими відносинами знала вибрати найвідповіднїйшу хвилю до нападу. Наємні шляхоцькі ватаги дають собі волю в здобутих містах не гірше татарської дичі. Крім шляхти рабує міста свавільне жолдацтво вільних хоругов коронного війска, та міри доповнюють ще військові стациї.

Навіть міста з привілєями маґдербурського права були, о скілько їх не хоронили кріпости, супроти тих насильств безборонні.

Потреби шляхти, які вона покривала в своїх містах, були незначні. Вона давала мало заробляти, колиж знова міщанство піднеслось материяльно в якім місті, тодї зараз його обрабовано. Селянство в Польщі не могло мати нїяких потреб, які закуповувалоб в місті, бо все, що посїдало, було власностию пана, а найпримітивнїйші свої потреби покривало домашними виробами.

---

*) „Prawem i Lewem" том I. стр. 174.

З кінцем XV. віку входить до польських міст ще один розкладовий чинник, Жиди. Польська шляхта в цїли піднесеня своїх доходів впроваджує їх до міст і винаймає їм всї побори. Жиди під покровом своїх опікунів визискують міщанство до краю, так що у вісїмнацятім віцї зруйноване міщанство опинило ся вже на передмістю.

Вкінци не менше важною перепоною торговлї в Польщі було те, що в цїлім краю не було найменшої обезпеки житя і майна, як се представлено висше.

По злуцї Руси з Польщею опинили ся в повисше з'ображених відносинах і руські міста і тим самим лишаєсь вже на них пятно польських міст.

Викажу тепер, якими средствами зруйновано руське міщанство, зглядно спольщено руські міста.

Зверхні чинники державної управи в Польщі не перебирають в средствах і переводять спольщенє міст прямо в варварський спосіб.

Поперед усього спроваджують до руських міст нїмецьких і польських кольонїстів і в їх руки віддають управу міст. Руське мішанство виключено з міських рад, як і взагалї виключено його від користуваня горожанськими правами, а до того наложено на нього виїмкові податки і данини*). Міські ради забороняють руським міщанам належати до ремісничих корпораций і вести рукодїльнї, забороняють їм рівнож в містї торгувати, будувати і набувати доми, а мешкати могли вони лиш в призначеній для них дїльници. Не дозволяють навіть міщанам Русинам посилати дїтий до міських шкіл**).

---

*) Jeszcze w roku 1595. rozpoczęli Rusini lwowscy z radą miasta proces w sądach narodowych królewskich o uciski. Odkładał go król od roku do roku bez rozsądzenia i to odraczanie trwało sto kilkanaście lat, niżeli wyrok zapadł, z największym wysileniem ludu ruskiego, który był zmuszonym corocznie dla poparcia sprawy ablegatów swych za dworem królewskim z wielkim kosztem wysyłać. W tym roku (1599) wniósł za nimi Konstanty X. Ostrogski wstawienie się do króla, lecz na próżno. W następującym roku wyprawili dwóch starszych do Warszawy z dostatecznym funduszem, aleć ci wkrótce napisali, że mało pieniędzy, ponieważ sam instygator koronny sto dukatów żąda, posłano im naprzód 666 złotych, potem pożyczono 1510 złot., wszelakoż to wszystko było na próżno i deputacya z niczem powróciła. Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa стр. 227.

**) Supplementa ad histor. Russiae monumenta стр. 457. i Monumenta confraternitatis Stauropigiae I. стр. 5.

„Історня України-Руси“ проф. М. Грушевського, том V, стр. 241.

Ради міські забороняли Русинам рівнож торгувати на ярмарках*). Се діялось так у Львові як і в инших містах**). Руські приватні школи були переслїдувані***).

Через зруйноване, а вкінци виперте з міст руського міщанства упала заразом торговля, промисл, штука, просьвіта, та обнизив ся степень загальної культури, яку в Польщу внесли руські міста.

На місце того, що знищили, нїчого не сотворили, через що польські міста остають в розвитку сотки лїт позаду міст західної Европи. Той застій, тріваючий кілька столїть в розвитку наших міст єсть причиною, чому промисл у нас не може розвинутись. Се рівнож пояснює нам, чому руські міста, котрі за володїня князїв так що до торговлї і промислу як і краси стояли як не не висше, то певно на рівнї з містами західної Европи, по прилученю до Польщі стають брудними жидівськими норами. Для доповненя висше сказаного подаю короткий огляд культурного розвою України-Руси з часів перед злукою з Польщею.

У народу, котрий згодом увійшов в склад Польщі, себто на Руси, культура в X., XI., XII. віцї дорівнує культурі найвисше стоячих тодї народів Европи. За пpopованя Ярослава 1018. р. були вже на Руси заведені публичні школи; в роцї 1097. візитує публичні школи в Галичинї монах Василий****), а польський хронїст Стрийковський подає, що Русини о 209 лїт скорше уживали письма чим Поляки. З економічним піднесенєм руського краю розвинулись люксусові вироби до того степеня, що із тодїшних взорів може користати ще сучасний промисл. О культурнім розвою Руси сьвідчить рівнож і те, що пануючі князї того часу посвоячені були з пануючими домами царгородськими, французькими, нїмецькими, угорськими, скандинавськими, чеськими, ба навіть Польща завдячує полїтичну еволюцию лиш посвояченю з князем руським Ярославом, котрий допоміг Казимирови Відновителеви відбудувати Польщу. Столиця Руси, місто Київ під зглядом богатства, торговлї, промислу і краси займало перше

*) „Gdy Rusini podczas jarmarku 1575. r. towary swe publicznie sprzedawać chcieli, kazali bumistrze kramy ich porozwalać, a kupca Dymitra Krasowskiego uwięzić i grzywnami obłożyć". Zubrzycki. Kronika miasta Lwowa стр. 198.

**) Wiadomość historyczna i statystyczna. Fr. Siarczyńskiego, стр. 97.

***) Uczniowie szkoły łacińskiej napadli w r. 1694. we Lwowie na szkołę ruską, zbili ubogich studentów, książki im zabrali i podarli. — Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa, стр. 448.

****) Karamzin III. Anmerkung 184.

місце між усїми словянськими містами. Лєлєвель пише про Київ з XII. віку так: „Któryż gród słowiański mógł się pod czas z Kijowem równać? Gród przepyszny zdawna już liczył 400 wież cerkiewnych, wielkość jego, bogactwa sławione po świecie, pisarze Zachodu powtarzali, że Polska tyle była znana, ile przez nią droga do Kijowa przechodziła*).

Український писатель з XI. віку Іляріон про Київську державу так виражаєсь: „Не въ худѣ бо и не въ невѣдомѣ земли владычествоваша (руські князї), но въ Руской, яже вѣдома и слышима єсть всѣми концы**). В тім часї Поляки були ще дикунами***).

Через грабежні напади Монголів, Поляків, Угрів, Литовців спинюєсь дальший культурний розвій, а по злученю руських земель з Польщею майже завмирає під нечуваним гнетом житє на Руси.

Закріпощенє руських селян.

Ще тяжше чим руське дворянство і міщанство придавила Польща наших селян. Первісно підлягали на Руси так міста як і села тим самим правам. Наше селянство було свобідне з виїмкою тих, котрі затягнули з'обовязаня запозичаючи ся у дворян, як також і тих, котрі попали з війни в полон. Русь не знала ріжницї прав земських а міських; городи, слободи, села, хотяй виказують в устрою деякі неодностайности, належали до одного права. Як уложились відносини селян по унії з Польщею, се характеризує висказ хронїста, котрий пише****): „упривілїована меншість не вдоволена, що захопила у більшости всю земельну власність (stąd pany i łany), присвоює собі ще увесь пильностию, працьовитостию і ощадностию придбаний заробок, а вкінци загарбує собі право житя і смерти та відбирає населеню особисту свободу".

---

*) Lelewel, Dzieje Litwy i Rusi. стр. 74.

**) Памятник стр. 70. Істория Грушевського Том III. стр. 469.

***) „Postanowił król (Bolesław) mieszkać w Kijowie.... zażył rozkoszy, które mu ludność handlownego z Grekami miasta, jego dostatki, miękość ubezpieczonego zbytkami i przepychem ludu, a mianowicie nad wszystkie zmysłów przyłudy do serc uwikłania uroda pięknych Rusinek podawała. — Polubił długiem żelaza dźwiganiem zdziczały Sarmata, jako drugi Anibal w Kapui, kijowskie ponęty, skosztował: zepsuł się i znikczemniał". Naruszewicz, t. II. str. 265., edycyi Mostowskiego, наведено Dyonizy Zubrzycki, Rys do historyi narodu Ruskiego стор. 36.

****) Lelewel, 489—491.

Після принятя статута Жигмонтом І. р. 1543. остав хлоп в Польщі винятий зпід права; навіть королеви не вільно було втручатись в те, як собі пани з хлопом поступають. Відданий на ласку і неласку пана не мав він від панського суду відклику. Нічим необмежена панська воля була для хлопа правом. Був він приватною власностию пана і вільно було панови зробити з хлопом, що йому подобалось, як з худобиною.

Хлоп не має права власности, всьо, чого уживав, було власностию пана. Хата, ріля, худібка, жінка, діти хлопські, домашна обстанова — все те власність пана. Зародила нива, то зародила панови, а не хлопови.

Хоча проте вислід праці був для хлопа обоятний, то однак мусїв працювати над сили з утратою здоровля, бо инакше чекали його не то буки, але найбільші муки. На те лиш звертано увагу, аби хлоп не згинув, а хоч і загинув, не велика була панови втрата. Замучив пан хлопа невинно, то платив кару 30 гривен, то є трету часть того, що днесь треба за бика заплатити. Хлоп однак все був винуватий, хиба забив його инший пан — не той, котрого він був власностию.

На переднівку жив хлоп лободою, кропивою, жолудию, пух і гинув з голоду. Була вправдї шкода, але все менша, чим би коштувало вигодоване на переднівку.

Одно лиш було дозволене хлопови: пити горівку за те, що собі від губи відняв. Пилиж хлопи і то дуже пили, заморочували собі розум, щоб забути про свою долю, а Жид за горівку тягнув послїдну рубашку — навіть зпід конаючого.

Видумав який пан новий спосіб, як би можна з хлопа витиснути ще дохід, поквапно усї його наслїдували. Nie przestawała łakoma chciwość lud ruski uciskać*).

Все таки лекше було хлопови в тих добрах, де ґаздував сам дїдич, чим в тих, де був посесор. Таких однак дібр, де дїдич сам ґаздував, було дуже мало, звичайно маєтки винаймано в посесию. Час посесиї трівав три, найдовше чотири роки, тодї такий посесор витискав з хлопа послїдну каплю поту. Згинув хлоп, се посесорови було байдуже, бо він на тім не тратив, лиш дїдич.

З кінцем шіснацятого віку не лиш коршми були в жидівських руках, але вже і значну часть великої посїлости тримали Жиди в посесиї, а і сьогодня становисло Жидів є упривілїоване

*) Bandtkie, том II. стор. 295.

супроти Русинів, а передусім сих, що помагають Полякам нищити Русинів. Можна собі уявити, яка була доля хлопа, над котрим Жид мав право житя і смерти. Винаймом маєтку Жидови переливав пан свої права, які мав над хлопом, на Жида.

Вершком нещастя було для хлопа, наколи його пан посварив ся з другим паном, а було се межи шляхтою на дневнім порядку. Оружною ватагою двірських наїздить тоді один маєтности другого, без зглядy на те, чи мешкав в якій маєтности сам дідич, чи його посесор. Рабують все, що попадуть так на фільварку як і в селї, худобу, збіже, домашну обстанову, а доми руйнують. Селян катують, калїчать, мордують, а пси розтягають по поли хлопські трупи. В той спосіб стараєсь зробити один пан другому як найбільше шкоди.

По нинїшний день утримуєсь між нашим народом приповідка: „Пан з паном ся сварить, а на хлопі скіра тріщить“.

Наїздови татарському рівналось, наколи станула в селї військова стация. Був се кватирунок війска, а селяни були обовязані так для людий, як і для коний давати ціле удержанє. „Не досить, що все в домі міщухови і бідному хлопови жовнїр вибере, що і скобля не лишить ся, але ще і нужденного чоловіка збиткує, в курок йому до рушниці пальці вкручує, босими ногами на вуглє всаджає, вужевками так голову закручує, що аж йому очи на верх вилазять*).

Італїянець Pacichelli назвав дуже влучно Польщу „пеклом хлопів“**).

Військові стациї тяжать на королївщинах, церковних добрах та містах, лиш в дуже рідких случаях стає військова стация в шляхоцьких маєтках.

Як би не військові стациї, то селянам в королївщинах було би так під зглядом повинностий підданчих як і через те, що від засуду пана мали відклик до короля, трохи лекше як в добрах шляхоцьких, але не дуже. Історик польський Лозїнський, застановляючись над галицькими актами про селянські відносини з часів Жигмонта III. так кличе: Невичерпаною, гідною мученицької пальми була терпеливість народу***). Се відносить

*) Starowoski, Reformacya p. 112. наведено w Prawem i Lewem, том I. стр. 209.

**) Наведено в Prawem i Lewem том I. стор. 353.

***) Prawem i Lewem op. стр. I. с. 399. Історія України-Руси проф. Грушевського т. V. стор. 199.

ся лиш до хлопів в королївщинах, бо про шляхоцьких хлопів по 1543. р. в актах публичних вже нїгде не згадуєсь, що найвисше в господарських реєстрах як про живий інвентар.

Той сам однак історик Лозїнський в тім самім творі називає гетьмана Хмельницького за те, що станув в оборонї мученого хлопа, „лотром“*), а що враз з ним пішли селяни, називає повстанє те „рухом социялїстично-розбійничим“**).

По мисли Лозїнського не той є лотром і розбійником, що мордує, грабить, неволить, але той, що проти того боронить ся.

Подібно перевернені погляди стрічаємо у значній части нинїшної польської інтелїґенциї. Шляхта і міщанство польське через многі поколїня брутально і самовільно гноблять і визискують другі народности, а шляхта ще і власне селянство, а через многі столїтя затрачуєть ся вкінци у них сьвідомість гидоти їх поступованя, а витворилась в місце того в високім степени дразливість на власні кривди. У значній части нинїшної польської інтелїґенциї, потомків колишної шляхти і польського міщанства наступив заник чи свого рода умове збоченє, бо не суть в можности здобути ся на безсторонний осуд справи, в котру входить інтерес польської національности.

У деяких потомків шляхти проявляєсь сей заник і проти власних селян. За сей психопатичний стан годї сучасних винуватити, але питаюсь, можуть такі люди в конституцийній державі займати становиско судїїв, чи взагалї публичних урядників? Як довго польська суспільність не здобуде ся на обєктивний осуд свого поступованя супроти Русинів, мирне пожитє обох народів не є можливе.

Самоволя шляхти і польського міщанства через знущанє, грабленє і понижуванє руського народа була причиною довголїтних, кровавих козацьких воєн із Польщею і дала привід до витвореня на Руси ордену лицарів Січових, котрі вирікають ся родинного житя і земських достатків, та жертвують житє за віру, волю і славу Руси-України. Польська господарка викликала рівнож повстанє гайдамацтва на Українї. Ті війни дали нагоду Полякам до безпощадного руйнованя Руси-України; однак се не вийшло на здоровлє самій Польщі. Поглощенє два рази більшої нациї розсадило остаточно саму Польщу, а величезні

*) Prawem i Lewem том I. стор. 407.

**) ibidem стор. 399. і 404.

користи без труду зібрала лиш Росия. В наслїдок тих воєн прилучаєсь Україна до Росиї, через що Росия так взмогла ся, що в сто лїт по тім починає ся вже експроприяция експроприяторів.

Доля руського духовенства під польским панованєм.

Не много красшою як доля селян була доля руського духовенства під Польщею, як сьвідчить Uniwersał Jana Kazimierza króla polskiego — dan w obozie pod Krakowem dnia 28. sierpnia r. p. 1657.: „Częste i żałośne nas suppliki dochodzą od duchowienstwa religii greckiej Władyctwa Przemyskiego, Sanockiego i Samborskiego, iż ich obywatele tak sami przez się, jako też przez sługi i urzędniki swoje do powinności, robocizn niewolniczych, fur, powozów, czynszów stanowi duchownemu nienależących, poniewalacie, Popów i swieszczeników do noszenia kluczy od piwnic spieżarni, spiechlerzów przymuszacie, i inne podlejsze posługi odprawować każecie, relacyi im do swego episkopatu zabraniacie, posłuszeństwa im swoim Episkopom oddawać nie każecie, do Jurysdykcyi ich swojej pociągacie, do turmy i więzienia ich sadzacie, przez co się opuszczenie administracyi Sakramentów z wielkim uszczerbkiem zbawienia dusz chrześciańskich dziać musi, którym opresyom chcemy zabieżyć, abyście takowych i tym podobnych krzywd i bezprawiów przerzeczonemu dochowienstwu czynić poprzestali“.

На скарги епископа львівського, галицького, Камінця подільського і архимандрита унівського видав той король в Варшаві 17. червня 1659. року дипльом рівнозвучний з повисше наведеним.

В цїли цїлковитого з'убожіня сьвітського руського духовенства видано за Жигмонта III. конституцию в р. 1607., котра на перший погляд, здавало бись, стремить до піднесеня хвали Божої. Силою сеї конституциї дозволено коляторам дїлити парохії, тож творено тілько парохій, кілько було присїлків. В кождім присїлку побудовано для нової парохії церковцю, але таку, що сохрани Боже. В такій церковцї могло поміститись ледви кілька або кільканайцять людий. За те парохіяльні ґрунти влучувано до двірських ланів, а попови видїлювано ґрунту стільки, скільки кождому хлопови.

При подїлї парохій залежало шляхтї найбільше на піднесеню доходу з аренди коршем, тому при кождій церковцї будо-

вано коршму, а арендарам коршем віддано заразом неначе полїцийний надзір над місцевими парохами*).

На безпідставні доноси, переважно жидівські**) увязнено велике число сьвящеників на Волині і Поділю в р. 1789., одні з них в наслїдок мук гинуть по вязницях, других стято, хотяй пізнїйше довідно оказалось, що всї були невинні.

Про віддане поліцийного дозору над руським духовенством Жидам сьвідчить рівнож і слїдуючий факт:

В старостві долинськім жид Шая вкидає до вязниці пароха Надієва іменем Ілїяша. Як взивають пароха до хорого, позваляють йому іти, але з кайданами на ногах***).

Оподатковано навіть хрестини і шлюби, а шляхта польська винаймаючи свої добра Жидам, винаймала їх враз з поборами від хрестин і шлюбів****).

В роцї 1764. видано конституцию convocationis о „поповичах", яка постановляє, що сини руських сьвящеників, котрі би до міських цехів не належали (як знаємо з попередного, Русинів до міських цехів не принимали), суть обовязані до чинностий підданчих своїм коляторам на рівнї з селянами. Сею конституциєю віддано правно руське духовенство, від давна унїятське, польській шляхтї в підданство на рівнї з селянами.

* * *

Зберім усе до тепер сказане разом, щоб дати відповідь на поставлене питанє: який хосен вийшов для руської великої земельної власности, який хосен для міст та селянства, та о скілько зискала культура на Руси взагалї з державної унїї, заключеної на люблинськім соймі в р. 1569.? Все движиме майно, уся земельна власність так велика як і селянська перейшла цїлковито в польські руки. Міщанство руське з міст витиснене і позбавлене враз з селянством навіть добродійства елєментарної науки, а що більше, цїлий руський нарід став робучим інвентарем шляхти, та її необмеженою власностию.

*) Бродович, Widok przemocy, Ч. I. стр. 63. і 84.

**) Бродович op. cit. Ч. I. стр. 84.

***) Акт. Гор. Галицькі, том 132. стор. 426-66, наведено в Prawem i Lewem том. I. стор. 366.

****) Памятники издан. времен. комис. Київ 1845. т. I. отдїл 2. стор. 66. і 96.

Наколи говорить ся про такий хосен з державної унії руського народу, то виглядає се більше на глум, однак на жаль се щира правда.

Проф. М. Грушевський виражаєсь про захоплене Польщею зверхности над руським народом так: „Русь-Україна оплатила польську окупацию повним обрабованєм і пониженєм українсько-руського народу..... Русь і староруська культура від того фатального перелому не виграли нічого, а стратили — безконечно.... на шкоду не лише свого народу, — на шкоду цивілїзациї взагалї“ *).

Часть. II.

Наш економічний стан по прилученю Галичини до Австриї.

Руське дворянство і міщанство знищене, монастирі зруйновані, а руське духовенство споневіряне і зведене в двірську службу**).

Наколи надто руській нациї заборонено було під панованєм Польщі набувати доми в містах, заборонено було заниматись торговлею, ремеслом, рівнож заборонена була наука в школах, а цїлий вислїд працї народу ішов в користь його гнобителїв, тодї мусїв наступити у руського народу занепад економічний і культурний. Наколи через шість столїть верховодячі сфери суспільности польської і то при помочі державних чинників працюють виключно в напрямі деструктивнім, а вкінци для остаточного з'убожіня руської нациї прибрали собі ще до помочі Жидів, то нічо дивного, що з високо-культурного руського народа остались, як Поляки люблять глузувати, лиш „хлоп і поп“.

Глум сей однак паде як раз на них самих. Вказують нам самі, який був вислїд тої культури, яку Польща внесла на Русь, а чим Поляки не соромлять ся заєдно перед Европою чванитись.

---

*) Істория України-Руси, Том III. стор. 503.

**) Głos JMc. Pana Laurentego Drewickiego Cześnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta III. króla odprawiony: „Kto jest greckiego wyznania, ten w mieście żyć, kupiectwa lub propinowania prowadzić i do rzemieśniczych cechów przyjętym być żadną miarą nie może...., tak, że Rusini przymuszeni się być widzą, tą bramą, ciała zmarłe prowadzić, którą tylko smrody i śmiecia wywożone bywają, a nawet w dostaniu wody cierpią uciemieżenie.

З прилученєм Галичини до Австриї не устає ще визиск і гнобленє руського народу, прибирає однак значно лагіднійші форми.

Майно і житє обезпечені, устають стациї польських війск, шляхтич не є вже більше паном житя і смерти хлопа, бють ще селян, але мордувати уже не можуть. Хлоп відроблює панщину, має однак вже право власности не лиш движимого майна, але і землї.

За часів польського королївства цїнилась земля лишень о стілько, о скілько на нїй було рук до працї. По прилученю Галичини до Австриї приходить оброблювана, родюча земля уже до вартости. Тепер змагає польська шляхта присвоїти собі урожайну землю, яку посїдали селяни в надїлї. Етапи сього дальшого заграбленя руської землї представляю лиш коротко, бо вони ще в живій памяти. Таке заграбуванє в тодїшних суспільних обставинах не представляло великих трудностий. Пани мали право карати селян тїлесно. Хлоп був в силї дуже много видержати, наколи однак день в день обкладано його буками на опухле уже з побоїв тїло, то не вистарчала нї витревалість, нї привязанє до землї; селянин кидав ґрунт і хату та утїкав у сьвіт, щоб бодай ратувати житє. Перед кількома лїтами найшов я ще на одній пустцї принотованє як тягар „25 буків". Пустками називають у нас ґрунти, котрі за панщини селяни покинули. Такі пустки обнимав в посїданє двір. В поодиноких маєтках найшов я таких пусток до 620 морґів. Се булаб друга етапа в повставаню польських земель на Руси. Третою етапою було унормованє сервітутів по знесеню панщини, при котрім лїси і пасовиска перейшли на власність більшої посїлости, помимо що Галичина в цїлій Австриї заплатила найвисшу індемнїзацию. До дальшого розширеня польської власности на Руси дав нагоду голодний рік 1863. При тій нагодї викуповували польські пани у селян землю, будьто прямо, будьто з другої руки через Жидів. І так в сусїдстві мого рідного села викупив дїдичшляхтич 300 морґів в однім комплєксї за цїну по 2 кірцї картофлї і 1 корець ячменю за морґ. В послїдне визискали двори закладанє книг ґрунтових, та в многих селах і місточках поінтабульовано як двірську власність пустошаки і публичні площі. В тім случаю використала більша посїлість вороже успособленє урядників-Поляків до руського населеня. Через все те много рустикальних земель стало власностию дворів, а в деяких маєтках рустикальні ґрунти перевисшають обшар ґрунтів домінї-

кальних. В цілій Австриї виносить власність селянства 71% цілого простору, а у східній Галичині з населенєм виключно рільничим власність земельна селян не доходить навіть до 40% цілого простору. Ріжниця ся походить переважно з панщиняних часів, реґуляциї сервітутів, голодних літ та з використаня несьвідомости нашого селянина при реґуляциї сервітутів та при закладаню ґрунтових книг.

Наш економічний стан по наданю конституциї.

Зміна на ліпше переводить ся дуже повільно, бо як все, так спольщилась і австрийська конституция в Галичині. Середновічні суспільні відносини удержались в Галичині ще до недавного часу. В рільництві господарка остає зацофана і примітивна. Ужиток зелїза в господарстві був до недавна ще для нашого селянина люксусом; віз у нього некований, а цьвяхів уживає доперва в послїдних десятках літ. Наш селянин купував за гроші лиш сіль і то лиш там, де не було суровиці і в незначній скількости також зелїзо. Усї свої потреби покривав селянин будьто власними виробами, будьто діставав на відробок. Двори платили службу і офіциялїстів переважно в натуралїях. Служба діставала хату, ординарию, опал в натурі, а кромі того кусень ґрунту під сїйбу; незначну лиш часть винагородженя плачено в готівці. Денний робітник відробляв за дрова, пасовиско, опал і збіже, яке взяв на переднівку. Жнива відбувались переважно рівнож за сніп в натурі. Незначна лиш часть роботизни платилась готівкою. А як жеж марною була платня 10—12 крейцарів за днину! На ту плату в готівці деякі спритнійші радили собі ще в той спосіб, що давали квіти, котрі арендар мав виплачувати. Господарка на двірських просторах за панщини не потрібувала зовсїм готівки, бо працю мала даром. Та сама тенденция осталась і по знесеню панщини. Селянин з тою формою господарки через сотки літ зжив ся, а при своїм консерватизмі дотримав її до недавного ще часу. Гріш зисканий із продажі рільничих витворів заховували двори на оплату податків, на достроєнє себе до вимог західної Европи, та на купно панської обстанови, вина, кави, чаю, цукру, сукон-шовків та инших люксусових потреб, як також і на покритє видатків подорожі по Европі, бо се належало до доброго тону. Гріш із проданих рільничих витворів ішов отже весь назад поза границї краю. Платня урядників ішла рівнож тою дорогою, бо крім сирих рільничих витворів все проче можна було купити лиш поза гра-

ницями краю. Подібно і селянство мусїло покрити передусїм податки та видатки на купно зелїза та соли узисканою готівкою, бо навіть і сьвітла уживали найпримітивнїйшого (до недавного часу сьвітили скипками). З податків оплачуваних так дворами як і селянами лишаєсь у Відні рік-річно кільканайцять мілїонова надвижка в користь инших коронних країв. Так вивозить ся з Галичини постійно сирі витвори і гріш, а з'убожінє населеня змагаєть ся.

Нараз в сїмдесятих роках тамтого столїтя зміняють ся економічні відносини краю в самих основах. Як я повисше представив, край наш оставав до того часу в господарцї примітивно натуральній, а господарка грошева стала доперва втискати ся. Без переходу в господарку грошеву входимо відразу в господарку капіталїстичну, а нинї ми вже в передпослїдній її фазї, де держава, до якої належимо, переходить рішучо в стадию держави промислово-експортової на руїнах рільництва. І так в хлопячих моїх лїтах оглядав я в цїлій повні господарку натуральну; в молодечих моїх лїтах захоплює нас без еволюциї господарки грошевої — господарка капіталїстична, а ледви минуло менї лїт 50, стоїмо перед грозою загибели працюючих в рільництві. Ми дійшли в Австриї до крізісу в хоробі народів в капіталїзмі.

На глум причинилась до сього головно парляментарна репрезентация рільничого краю Галичини. В курияльнім парляментї репрезентували Галичину делєґати польської національности і то виключно представителї більшої посїлости з її заушниками.

Австрийське правительство сьвідоме сього, що польську репрезентацию Галичини можна зискати для всякої справи, яка би вона не була, хоч би з очевидною шкодою для Галичини. Не дасть ся заперечити, що польська репрезентация у Віднї єсть з усїх партий найбільше перенята австрийським патріотизмом і тим патріотизмом величають ся Поляки за границею, не згадуючи однак про цїну того патріотизму. За австрийський патріотизм Поляків мусить правительство бути слїпим і глухим на безправства доконувані Поляками на Русинах. Не згадують Поляки, що за той патріотизм спольонїзували, будь витиснули за море понад 2,500.000 руського населеня Галичини. — Не згадують про економічну руїну Галичини. Руйнують і себе, щоби лиш нас зруйнувати.

Той напрям полїтики відбив ся вперше на самих Поляках. Галицька велика посїлість нинї близька руїни. „Das ist der Fluch der bösen Tat“.

Помимо величезних сум з індемнізациї, викупна пропінациї і премій горальняних в користь великої посілости її гіпотечне обдовженє рівнаєть ся, з дуже малою ріжницею, обдовженю більшої посілости всіх прочих коронних країв Австриї разом*), а дальше неуникнена консеквенция: — парцеляция земель великої посілости. Та в більшій ще мірі наслідки тої політики відбились на селянстві. За те воно рік-річно голодує; десятки тисяч еміґрує і переважно не має навіть спроможности дати дітям хоч би елєментарного образованя. З конституцийною ерою у руської суспільности число еміґрациї постепенно змагаєсь, а вона знова усіми силами стараєсь нести національну сьвідомість і просьвіту в народ, та ураз з народом із посьвяченєм особистих інтересів веде борбу о здобутє належних йому політичних прав. Здобутє однак політичних прав без рівночасного забезпеченя нациї економічної независимости не може бути трівким, коли навідворот в конституцийній державі, добробут народу тим самим мусить дати йому права і значінє політичне. Каси задаткові, власний Банк земельний мають безперечно велике значінє як запора перед визиском чужого капіталу, вони однак ще не є проявом продуктивности нациї; — при відповіднім веденю можуть бути лише средством до тої цїли. Передовсім повинна наша інтеліґенция рішити з узглядненєм всіх даних в краю та головної продукциї свого народу і відносин нашого краю до инших країв коронних як і до міжнародних відносин, напрям економічної політики, який в даних відносинах був би найкориснійший.

Сучасне значінє парцеляциї.

До відзисканя колишної териториї змагає наше селянство з напруженєм усіх сил через закупно землї в дорозї парцеляциї великої посілости**). Спродає останню корову з обістя та лїтами живе з дрібними дїтьми без ложки молока, шоб лиш докупити кусник землї. До тих змагань відносить ся так галицьке правительство як і суспільність польська і її преса з крайною нетерпимостию.

---

*) Обдовженє великої посілости виносило по конець 1906. р. в Австриї без Галичини 663,344.799 корон, а в самій Галичинї 623,915.379 корон, отже тільки о 39 мілїонів 429 тисяч 426 корон менше, як обдовженє великої посілости у всіх инших коронних краях Австриї разом.

**) Інформациї про технїчну сторону парцеляциї подав я в моїй розвідцї в календари Тов. „Просьвіта“ з р. 1905.

Річи се загально відомі, впрочім я згадав про ті відносини дня 15/XII. 1908. в моїй буджетовій промові в державній раді. Наведу ту лиш в коротких словах внесенє, поставлене дром Рутовським на засіданю галицького сойму дня 17. вересня 1903. р.

О парцеляциї після його внесеня що до її хосенности і потреби має орікати комісия зложена з репрезентантів політичної власти і автономічних чинників. Як би виглядали ореченя сеї комісиї, не потрібуємо відгадувати, бо знаємо певно з дотеперішного становиска краєвих і автономічних властий, що там, де парцелювалиб мазури, там парцеляция булаб хосенна і потрібна — і для них признано би усї пільги внесеня Рутовського, а проти парцеляциї нашими людьми як шкідливої видумувано би усякі можливі перепони у видї проєкту „Katolickiego Przeglądu powszechnego", який жадає, від парцеляциї 100% доходового податку.

Наведу ще один характеристичний уступ з внесеня дра Рутовського: „Pierwszym warunkiem parcelacyi, która by mogła korzystać z dobrodziejstw parcelacyjnych, będzie, by nie znosiła jednostki gospodarczej, t. j. by pewne minimum gruntów zostało przy białym dworku".

Коли той „білий дворок" єсть так конечний для повного щастя селянина, чомуж Поляки не придержують ся тої норми при парцеляциях в Познанщині, а зносять всюди сї дворки? Се наводить на думку, що вартість тих дворків сумнївна.

„Słowo polskie" в статї з дня 11. січня 1904. р. ставлячи за взір познанський Банк, котрий переводить парцеляцию більшої посїлости між селян, каже:.... „i temu właśnie należy przypisać znaczne wyniki narodowe".

В Познанщині „білі дворки" злишні, бо там польська суспільність стремить до піднесеня народних мас; в Галичині вони конечні, бо задача їх лежить в руйнованю передусїм місцевих народних мас, щоб потім на їх місце впровадити польські елєменти. Наданями королївськими і грабіжию великої земельної посїлости на Руси введено в наше дворянство деструктивний елємент, шляхту польську, а вислїд тої тактики оказав ся успішним; днесь цїла більша посїлість уже польська. В міста наші введено кольоністів німецьких і польських (о чім ще пізнїйше буду говорити), а ті при помочі держави згнобили наше міщанство і днесь галицькі міста зискали вигляд міст споконвіку польських. Тепер ходить о здобутє послїдних позиций, с. є наших сїл, а сю задачу мають сповнити „білі дворки". Ті останні є по наших селах тими станицями, довкола котрих мають гурту-

вати ся і орґанїзувати ся усї ворожі нам елєменти для деструктивної працї серед нашого населеня з метою польонїзованя, а зглядно скольонїзованя найупірнїйших.

Двори як розкладовий чинник сповняють вложений на них обовязок, не скажу совісно, але в цїлій повни у всїх напрямах нашого народного житя. Переважна ще часть вже з власної пильности вдираєсь деморалїзуючо навіть в родинне житє нашого люду.

Вже з огляду розширеня нашої териториї як і зі згляду на екстермінацийну тенденцию польської суспільности представляєсь нам парцеляция як дуже поважне питанє і тепер розуміємо вповнї, чому з такою злобою відносять ся у нас всї міродатні польські чинники до участи руського селянства в парцеляциї більшої посїлости.

Інтелїґенция наша на жаль не дала до тепер селянству такої помочі, якої би так важна акция заслугувала. Днесь не може парцеляция вже дати нашій нациї хісна під зглядом економічним. Нинї цїна землї піднесла ся до тої степени, що не стоїть в нїякій пропорциї до доходу, який вона може дати, бо цїна о половину перевисшає її реальну вартість. В долїшнїй Австриї, де і клїмат кориснїйший і земля без порівнаня в висшій культурі, цїна її о половину низша, чим у нас. Се надмірне піднесенє цїни землї спричинила у нас головно зарібкова еміґрация в західній Галичинї, з чого рік-річно пливуть до краю дуже поважні суми, а селянство переважно навіть без елєментарного образованя вкладало весь свій доробок виключно в землю і через піднесений попит піднесло і цїну землї. До піднесеня цїни землї причинив ся рівнож і парцеляцийний банк у Львові. Переводить він парцеляцию комісово, а застерігає собі певний процент від узисканої цїни продажі. Парцелянти платили неможливі цїни за певність, що банк парцеляцийний не позволить їх при купнї ошукати. До піднесеня цїн причинились в великій мірі також парцеляцийні спекулянти. Треба ще звернути увагу і на те, що Австрия так в торговельних трактатах з сусїдними державами як і внутр устроюєсь вже як промислова держава, внаслїдок чого в найблизшім часї цїни усїх витворів мусять обнизити ся, а тодї цїна купна землї до її доходу буде ще в більшій диспропорциї, як єсть днесь. В тих відносинах має парцеляция лиш значінє социяльне і полїтично-національне.

Аґрарні відносини в послїдних десятках лїт змінились основно, а той перестрій ще не устав, а поступає дальше. Самою парцеля-

цием, хотяй би вона була і корисною, нашого селянства перед руїною не охоронимо. Парцеляцием дамо йому лише варстат, але не силу економічну. Мусимо станути на далеко ширшім становиску, коли бажаємо осягнути якийсь економічний успіх. Передусім треба нам основно пізнати теперішні рільничі відносини і занятись ними щиро.

До якої праці нам взяти ся, щоби наше селянство двигнути економічно, се і буде дальшим предметом мого реферату.

Часть III.

Який напрям народної праці забезпечив би наш економічний розвій.

Під тим зглядом панує у нас цілковитий хаос. Національна економія не зависить в своїх консеквенциях від фантазиї чи вподоби одного чи другого гуртка людий чи одиниць. В таких справах першорядного значіня, що вимагають всесторонного обдуманя і обізнаня, годі лишати рішенє самим селянам. — На вічах промовляють селяни в найліпшій вірі, приміром за отворенєм границь для ввозу худоби, очевидно піддурені сурдутовцями і кажуть: „як буде худоба дешева, то й хлоп буде їсти мясо“. На се відповім прикладом:

Плекає хлоп двоє телят і дочекав ся з них коров; як би їх продав по ціні, яка була тому два роки, то одержав би за них що найменше по 400 кор., а при теперішній ціні дістав би за обі найвисше 400 кор. Отже продаючи по ціні з перед двох літ одну корову, другу міг би уже сам з'їсти, а по теперішній ціні мусить за ту саму ціну продати дві корови, отже ту другу корову з'їдять замість хлопа пани з міста за дармо. Так само має ся річ і з годівлею безрог.

Щоб з'ілюструвати хаос в наших поглядах на те, якої економічної політики маємо держати ся, наведу ще один примір. Виринула квестия, чи отворити, чи замкнути границі для вввозу збіжа. З відповіди на квестіонар вийшло наглядно, що наші селяни більше збіжа купують, як продають. Тепер обовязком інтеліґенциї є розважити усі наслідки отвореня і замкненя границь. Вискажу в тім зглядї мою гадку, узгляднюючи виключно рільничий характер нашої нациї.

Вперід подам деякі загальні поясненя, що дотикають сеї справи. В одних краях ціна збіжа і худоби є висока, а в других

значно низша. Причиною того є, що в одних краях на витворенє тої самої скількости збіжа чи худоби треба вложити більше праці, а в других менше. Залежить се від більше або менше корисного підсоня як і від родючости землї. Ще більше впливає на ціну рільничих витворів напрям господарства, значить, чи ми в господарці стремимо до того, щоби з даного простору землї зискати можливо найбільший збір збіжа, зглядно виплекати можливо найбільшу скількість худоби і найлїпшої якости, чи вдоволюємо ся меншим збором, а звертаємо головну увагу на те, щоб при даній продукциї як найменше вложити праці, т. є витворювати дешево.

В густо залюднених краях є ціна землї висока, проте там старають ся на данім просторі землї витворити можливо найбільше збіжа, зглядно виплекати як найбільше і найкрасшої худоби. Так приміром у Франциї мають з морґа 30 а навіть 40 метр. сотнарів зерна. В Хінах не лише що пшеницю садять, але засївають її також в розсадниках, а потім розсаджують і в той спосіб дійшли до того, що з одного кірця збирають до 120 кірців. Чим більший збір хочемо дістати з даного простору, тим більше праці і кошту мусимо вложити в піддобренє землї як і праці при самім плеканю ростин. Така коштовна продукция є можлива лиш при високій цінї рільничих витворів. Так само має ся річ і з плеканєм худоби. Як піддобрюємо певний простір землї і засїваємо його пашею для годівлї худоби на стайни, то вигодуємо в десятеро тільки худоби і лїпшої якости, чим тодї, коли би ми той простір землї з'ужиткували на пасовиско. Така господарка зве ся інтензивною. В тих заморських краях, де залюдненє є мале, стоять величезні простори землї без ужитку. На тих землях в послїдних десятках лїт випасають капіталїсти великі стада худоби, а на землях о лїпшій почві і приступнїйших засївають збіжа. Орють як будь, щоби лиш прикрити зерно, жнуть і молотять машинами, а соломою палять. На засїві і зборі ціле господарство кінчить ся. Не будують фільварків, не удержують жадної служби нї інвентарів, не піддобрюють землї, анї не гноять. Така господарка називаєть ся екстензивною.

Господарюючи в той спосіб, збирають навіть з новин з кірця лиш 5 до 6 кірців. Збір невеликий, а мимо того таке господарство дає капіталїстам великі зиски, бо мало вложено праці. В той спосіб витворене збіже чи випасену на степах худобу можуть вони дати дешевше, як наші звичайні господарства. Така екстензивна господарка не може вести ся через довший протяг

літ, а лише доти, доки природна жизненність землї не вичерпаєть ся, проте держави для охороненя власної рільничої продукциї накладають цла від ввозу чужого збіжа.

Тепер вертаю до порушеного вже питаня, як уложать ся у нас відносини, наколи будуть знесені цла від ввозу збіжа з заграниці.

Витворенє одного метричного сотнара пшениці коштує самого продуцента у східній Галичині пересїчно 10 до 14 корон; залежить се від почви і від місцевих цїн робітника. — В Австриї і Чехах коштує продуцента витворенє одного метричного сотнара пшениці мимо високої культури землї і корисного клїмату 14 до 16 кор. з причини висшої платнї робітника.

Арґентина може дати нам в урожайних роках, як довго первісна жизненність землї не вичерпана, і проте доки екстензивна рільнича господарка капіталїстична там можлива, — на граници Австриї метричний сотнар пшениці за цїну 12 корон. В роцї 1894. спала в Берлїнї цїна пшениці через сильний довіз з Арґентини на 12 марок за метричний сотнар, мимо того, що цло від ввозу виносило 3·50 марки від метричного сотнара, то значить, що продавано пшеницю з Арґентини вже з доставою за 8 марок 50 фенїгів, то є 9 корон. (Екононія проф. дра Рулянда, том III. стр. 546.) Пшеницю витворює у нас на продаж велика посїлість. Всї противники панів подумають собі: „аж тепер буде їм конець, бо не вернуть ся їм навіть кошти продукциї". Так каже ненависть. Однак здорова льоґіка каже, що тодї велика посїлість не може і не буде витворювати збіжа на власну страту, бо одним вернулиб ся ледви видатки, а другі мусїлиб ще до кождого витвореного сотнара пшениці доплатити.

На виїмково урожайних ґрунтах сїяла би велика посїлість збіже, вела би однак господарку не в тім напрямі, щоб його як найбільше витворити, а щоб без огляду на скількість продукциї витворювати як найдешевше. На менше родючих землях випасали би худобу. Не підлягає сумнївови, що при такій господарці стратили би пани дуже много, але селяни були би цїлком зруйновані. Що такі були би наслїдки з дозволу ввозу збіжа без оплати цла, а не инші, на се маємо докази так в минувшинї як і сучасности.

В старинній добі керманичі римської держави для приєднаня міського пролєтарияту спроваджують до Італії дешеве заморське збіже. Наслїдки були такі, що велика посїлість на своїх просторах випасала худобу, на незначній части ґрунтів заводила

винниці, а близько великих міст плекала ярину, бо плеканє збіжа не давало навіть того зиску, що пасовиска, хоч роботу виконували невільники.

Римський хлоп так як наш працював на земли не для великих зисків, але вже був вдоволений, як дохід з ріллї вернув йому бодай за роботу. Не вертає дохід з ріллї навіть за роботу, тоді хлоп мусить бути зруйнований, а його ґрунти забирають капіталїсти за довги. Так стало ся в римській державі і тоді ціле запотребованє поживи населеня треба було довозити зза моря. Через зруйнованє хлопа попав Рим в цілковиту зависимість від чужої продукциї, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

В Атенах в часах Перікля спроваджувано збіже, щоби капіталїсти могли дешево живити свого промислового робітника, через що місцева продукция збіжа цілком упала. Колиж опісля атенську фльоту побито, настає голод і цілковитий упадок держави. — Ту отже також через спроваджуванє чужого збіжа зруйновано хлопа, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

Цілком подібні відносини, які були колись в Атенах, суть тепер в Анґлії.

В Анґлії витиснули капіталїсти значну часть селянства найперше в часї 1765—1830 р. через незвичайно високі ціни збіжа, а в другій половині 19. віку зруйновано вже до тла земельну власність селянську незвичайно низькими цінами збіжа, які спричинила заморська продукция збіжа, та ввіз його до Анґлії без оплати цла. Вправдї й велика посїлість стратила 30—50 процент доходу з землї, але селянська посїлість загинула цілком.

Так отже за високі як і за низькі ціни збіжа суть для суспільности взагалї шкідливі. Анґлія від 1689. р. через введенє вивозових премій від збіжа покривала власною продукцією своє запотребованє і вивозила ще збіже в чужі краї. — Днесь в Анґлії заступає селянський стан хлоп канадийський, а продукция збіжа упала до тої степени, що в Анґлії тим, що самі витворюють, не виживили би своєї людности довше, як через два місяці. — В Анґлії плекають збіже лиш на дуже добрих землях, а на гірших випасають худобу.

Скоро би дозволено до Австриї ввозити збіже без оплати цла, будуть ті самі наслїдки. Тодї велика посїлість не буде плекати збіжа, лиш буде вести випас худоби і відбере селянинови в теперішних обставинах одиноке жерело доходу з годівлї худоби, бо годівля худоби не може видержати конкуренциї з ви-

пасом на пасовиску, а кромі того робітник занятий при ріли стратить зовсім працю і заробок.

Що до середних господарств селянських, які на стілько витворюють збіжа, що їм їх власна продукция вистарчає на прожиток, то їх не буде так дуже і так скоро дотикати питанє, чи ціна рільничих витворів буде висша чи низша, — бо самі будуть витворювати рільничі плоди і самі будуть ними живити ся.

Однак таким господарям не могло би оплатити ся годувати худобу на стайни по причині обниженя цїн худоби внаслїдок збільшеня випасової худоби на двірських пасовисках, витворених з орних ґрунтів. Проте селяни не зможуть роздобути гроша на закупно господарських та домашних потреб, на оплату податків, а що найважнїйше, на сплату довжних рат від банкових довгів.

Дрібна селянська власність, котра на своє виживленє мусить докуповувати збіжа, навіть мимо низьких цїн не зможе його купувати, бо при рільництві не буде зарібку.

Треба однак і те зважити, що селяни заробляють майже виключно лиш при пільних роботах, а при обниженю цїн рільничих витворів мусїла би обнизити ся платня рільного робітника. В промислї наші селяни найти занятя не можуть, бо у нас промислу нема, хиба би виеміґрували до промислових країв. Не нам однак про те старати ся, щоб руське населенє з Галичини виносилось, про се дбають вже Поляки. Чомуж робітники не виступають проти фабричних картелїв, які довільно підносять цїну фабричних витворів? — Тому, бо лиш при висших цїнах фабричних витворів можуть вимочи на фабрикантах високу платню для себе.

Колиж заможнїйші селяни будуть чим раз більше підупадати і не зможуть так зі збіжа як і з худоби роздобути гроша на покритє своїх потреб, та коли і біднїйші не будуть мати зарібку, тоді очевидно зруйноване до крайности селянство — мусить зникнути.

З розвоєм промислу упадає в Европі загально селянський стан, а з ним рільнича продукция. — Так приміром в Австриї від року 1848. стратили селяни після дра Шіфера, (Oesterreichiche Agrarpolitik seit der Grundentlastug) 2,200.000 гектарів землї в користь капіталїстів, які на сих ґрунтах збо побудували собі віллї, або позасаджували лїси, щоби уживати приємности польованя. Екстензивна капіталїстична продукция збіжа в заморських, мало залюднених краях не може вже довго трівати,

раз тому, що засївана земля через рабівничу господарку виялов-люєть ся, по друге тому, що число населеня в тих краях постійно зростає, а по трете тому, що клїматичні відносини там чим раз більше псують ся. З тих причин, як се William Crookes обчисляє, за 30 лїт мусїв би наступити голод.

Я єсьм того погляду, що средств поживи для людности нїколи не може забракнути. Є ще в Азиї і Африцї мілїярди гектарів землї, що стоять пустками, а при теперішній технїцї можуть вони бути змелїоровані. А і на тих землях, які днесь оброблюють, при інтензивній господарцї можна ще що до скількости продукцию значно піднести. Розумієть ся, що піднесенє продукциї не може іти в безконечність. Алеж і приріст людности рівнож не може бути безконечним. Що за 30 лїт буде голод, се дуже правдоподібне, але хиба задля социяльного перевороту. — Всї держави в Европі старають ся стати під напором капіталїстів державами промисловими. Капіталїсти обнижують штучно цїни рільничих витворів (при чім однак самі заробляють величезні суми), щоби могли дешево живити фабричних робітників. Притім через низькі цїни рільничих витворів руйнують вони селянство, яке масами йде в фабрики і обнижує платню фабричного робітника. — Через зруйнованє селянства, а враз з ним і теперішної рільничої продукциї мусить наступити в недалекій будучности капіталїстична рільнича продукция інтензивна, а з нею і через промислову над-продукцию відплив фабричного робітника до рільництва. — Але і цїни рільничих витворів піднесуть ся в троє або в четверо. Через примінене машин обнизили ся кошти промислової продукциї. В рільництві витворює природа. Зцентралїзованє продукциї рільничої, яке можливе в промислї фабричнім, не є можливе в рільництві, бо лану не спровадить до фабрики, але мусить ся машини спроваджувати на кожду ниву. З машин можна ужити з хісном лиш сївачки і молотїльнї. З поступом культури підносить ся консум мяса і ярини, а при тій продукциї машини зовсїм не мають приміненя. В рільництві в кождій порі року скількість потрібних робітників єсть дуже ріжна. В римській державі, де цїна робітника була дуже дешева, показалось дешевшим в часї жатви і сїнокосів донаймати вільного робітника, як удержувати резервового робітника. Для тих і много инших причин, над котрими тут годї розводити ся, інтензивна рільнича господарка капіталїстична мусить потягнути за собою дуже значне піднесенє цїн витворів рільничих, бо з загибелию селян донаєм сезонового робітника не буде можливий. — При

високих цїнах рільничих витворів мусить прийти до рішаючої борби між пролєтариятом а капіталїстами.

Нация, яка зможе до тої хвилї задержати сильний селянський стан, буде мати сьвітлу будучність; омине її социяльна революция, а при мірних цїнах рільничих витворів буде могла дешевше витворювати промислові продукти.

При тій нагоді мушу ще доторкнути справу ухваленої в віденськім парляментї будови каналу Дунай-Одра-Висла, до чого причинилась галицька польська репрезентация.

Кошти тої будови обчислено на 400 мілїонів корон. Дохід з перевозу тими каналами, по відчисленю коштів консервациї і адміністрациї, не може дати після знатоків більше як 3% від інвестованого капіталу, наколи має видержати конкуренцию з залїзницями, при чім можливе є ще і се, що кошторис виконаня робіт переступлять. Крім того треба ще узглянити можливий застій через посуху як і морози, через що недобір буде ще висший.

Недобір в тих процентах буде треба покрити з податків. — Питаюсь тепер, який хосен з тих каналів для нашого селянства, чи для нашої нациї, чи для Галичини взагалї, як не продовжать каналу з Кракова через Львів до Бродів. Каналами тими будуть перевозити головно уголь, дерево та краєве збіже, як також збіже з заморських країв і всякі сирі витвори. Отже вивіз зі східної части Галичини, як канали не будуть продовжені зі Львова, стане ще в гірших відносинах, як є днесь. А вивіз нашої худоби не зможе користати з перевозу водними каналами, так через те, що буде довго трівати, як і тому, що худоба перевозу водного не зносить. Західні промислові провінциї зискають танше уголь, ба навіть будуть могли користати з покладів західної Галичини. Промисл отже Галичини буде ще в некориснїйших обставанах, як тепер. Лиш пани зискають лїпшу цїну за дерево. За те селяни будуть мусїли за нього дорожше платити; цїна сирих витворів звірячих спаде у нас о стілько, о скілько їх довіз з заморських країв стане дешевший. — Надто за се, щоби заморські краї могли танше ввозити до австрийських промислових країв збіже і всякі инші сирі витвори — галицький хлоп має платити висші податки. Канал той може мати корисне значінє хиба лиш для российської Польщі, сполучуючи водною дорогою Балтик і Чорне Море через Польщу.

Велика посїлість і великі хлопські земельники (Grossbauern) голосували в парляментї за ввозом худоби з Балкану, бо вони стратять на худобі лиш о стілько, о скілько її нинї посїдають,

а в будучности при закупні худоби на випас, о скілько ціна худоби спаде, о стілько танше будуть платити дрібним господарям селянським при закупні. Отже велику посілість обниженє цін худоби властиво не дотикає*).

Однак коли суспільна економія держави возьме розгін антіаґрарний, тоді не мине великої посілости судьба, яка постигла її в Англії. Правда, загинула там середна рільнича власність, але і велика стратила пересічно 30—50% давного доходу. Обниженєм цін худоби велика посілість наразі ще зискає, бо зі стратою на годівлї худоби малої посілости піднесе ся запотребованє зарібку; отже платня робітника стане дешевшою на просторах великої посілости; й робучий інвентар великої посілости стане дешевшим.

В кінцевім уступі моєї промови з д. 15. грудня 1908. в парляменті при буджеті підніс я, що нарід наш через сотки літ перетрівав всякі безправя і визиски, та мимо всяких з'усиль в цїли знищеня його, повільно вправдї, але всеж таки розвиваєть ся. Вкінци заявив я там правительству, що може знищити наш нарід лише в той спосіб, що заключить подібні договори торговельні як з Сербією ще й з прочими балканськими краями та з американськими краями експортуючими збіже, а до того збудує канал Дунай-Одра-Висла. Тоді наш селянин буде платити на відсотки від інвестованого капіталу, а заморські краї будуть могли ввозити тим дешевше збіже, колиж би ще правительство приневолило тим велику посілість залишити плеканє збіжа, а місто того, щоб вона заводила випас худоби на пасовисках, тоді стратить селянин одиноке жерело доходу з дотеперішної годівлї худоби і заробок при плеканю збіжа; і се все доперва завдасть смертоностий удар нашому селянству.

Сказав я се до правительства, на думцї мав я однак польську репрезентацию галицьку та певний відлом нашої інтелїґенциї, який змагає до спролєтаризованя нашого селянства. Влучно каже пословиця: „Охорони мене Боже перед приятелями, а з ворогами я сам собі дам раду".

Через кілька сот літ опирав ся наш нарід успішно всяким ворожим затіям, а правдоподібно одержить смертоносний

*) При тій нагоді велика посілість зискала ще від правительства приреченє, що воно не допустить ввозу российського дерева до Австриї і в тій справі ведуть ся тепер наради в міністерстві зелїзниць, щоб обдумати такі тарифи, які би довіз российського дерева до Австриї унеможливили, рівнож приобіцяно не приймати з Росиї достави порогів для зелїзниць.

удар від своїх приятелів. Розпука обнимає чоловіка, як бачить, що рідні сини в найліпшій вірі працюють на загладу свого народу. — Часть нашої інтелїґенциї начиталась економічної лїтератури західно-европейської про охорону промислового робітника перед визиском фабрикантів-капіталїстів та забуває, що ми не в західній Европі, а в Галичинї, де з того, що один чи другий селянин одержить роботу, пр. при рубаню дров в містї, чи пійде до міста замітати вулицї, або що якась там наша дївчина з села пійде в мамки до міста, годї вже робити квестию робітника промислового. Деякі йдуть навіть дальше; щоб мати обєкт приміненя рецепт, поданих в західній лїтературі проти визиску робітника, страють ся допомогти ворогам нашої нациї до спролєтаризованя селянства.

Не застановляють ся навіть над тим, що через само спролєтаризованє нашого селянства не здвигнуть ще у нас промислу, а що як раз противно, до витвореня і розвою краєвого промислу конечним услівєм є істнованє економічно сильного рільничого стану селянського, як першого консумента (відбирателя). Запотребованє стану урядничого і властителїв більшої посїлости не вистарчає ще до витвореня і удержаня краєвого промислу, а се з причини меншого числа тих консументів, як і тому, що сї обі суспільні верстви не є продуктивними верствами, а живуть лиш з працї селянина. Не добачують, що капіталїзм визискує нашого селянина в двоє більше, як промислового робітника, та що обовязком нашим є як раз звернути цїлу енерґію на оборону нашого селянства.

По сих принагідних замітках приходжу до головної теми.

З видосконаленєм комунїкацийних средств через побудованє в роках 70-тих розгалужених сїтий зелїзничих доріг і зелїзничих та сталевих кораблїв парових в водній комунїкациї опинила ся Галичина нараз на сьвітовій аренї посеред економічно високо розвинених країв. Дотеперішна полїтична звязь коронних країв Австриї переходить тепер в тїсну економічну злуку. Край ледви з завязком грошевої господарки входить в суспільно-полїтичній економії держави в тїсну економічну звязь з краями, капіталїстично розвиненими.

Наслїдки тої звязи витворюють для Галичини відносини анальоґічні до відносин теперішних країв кольонїяльних до їх держав, як пр. Індий до Анґлії.

До того в послїднім часї так правительство як і парлямент автрийський звертають економічну полїтику в напрямі переміни

нашої держави в державу промислово-експортову з посьвяченєм інтересів рільництва, щоб зискати приязні відносини з рільничими краями балканськими, як також, щоб зискати торговиці збуту для тандити австрийського фабричного промислу.

З повисших причин переживає тепер наше селянство критичний час.

Нові відносини захоплюють його неприготованим і безрадним; а як би наша інтеліґенция лишила селянство в такій хвили його власній долї, то се рівнало би ся зрадї народа.

В оборонї інтересів селянства було би передусім нашою задачею усунути, о скілько було би се можливим, чинники шкідливі малій власности селянській; допомочи їй, щоб стала сильною економічною середною власностию селянською, а се, витворити корисні услівя для піднесеня доходу дрібного рільника, як і піднесеня добробуту нашої нациї взагалї.

Чинники впливаючі шкідливо на наше селянство є:

1. Договори торговельні з балканськими краями.

2. Експорт тандити австрийського фабричного промислу в балканські краї зі шкодою стану рільничого.

3. Капіталїзм фабричний.

4. Інтернаціональний движимий капітал, пожираючий вислїд працї нашого селянина процентами і довільним нормованєм цїн рільничих витворів.

5. Посередництво в продажі і купнї рільничих і фабричних витворів.

6. Визиск земельного капіталу.

Корисні услівя, якіб треба витворити для піднесеня добробуту нашої нациї, були би:

I. Перетвір сирих рільничих витворів.

II. Витвір промислових продуктів на покритє запотребованя нашої нациї.

До I. З усього найпильнїйшою справою уважаю, не допустити до намірених правительством а шкідливих для селян торговельних трактатів з балканськими краями і нерозлучно з ними звязаного експорту тандити австрийського промислу коштом рільничих інтересів.

До осягненя сеї цїли вказані лиш два средства, а іменно:

Наші люди повинні як найчисленнїйше вступати до товариства „Agrarische Zentralstelle“ у Віднї, через що зискали би для нашої нациї бодай одно місце у видїлї сього товариства.

Для Галичини застережено 4 місця у виділї, які займають краєві рільничі товариства в Кракові і у Львові.

Се товариство від часу свого істнованя виступало все в обороні рільничих інтересів з найбільшою енерґією. В минувшім роцї не могло воно похвалитись великими успіхами. Внаслїдок напору сього товариства на правительство в часї лїтних парляментарних ферий в роцї 1908. в справі ввозу худоби подав ся мінїстер рільництва до димісиї, а мимо того заключило правительство тимчасовий договір. Тепер в часї сеї парляментарної сесиї скликало се товариство специяльне засїданє з парляментарних послів, заступаючих рільничі інтереси і ті взяли справу в свої руки, але її загирили. В теперішнім парляментї засїдає 267 послів, вибраних рільниками, єсть проте абсолютна більшість рільнича, мимо того показалось при голосованю над законом уповажнюючим правительство до заключеня торговельних договорів (Ermächtigungsgesetz), що числити мож ледви на третину. Прочі панове заступають свої інтереси чи переконаня, або не розуміють ясно справи, яку заступають.

До 2. і 3. Найнекориснїйше відбиваєсь на інтересах селянства те, що їх заступники в парляментї розбиті по клюбах з ріжними відтїнями національних і полїтичних інтересів, які себе взаїмно поборюють, позваляють правительству висувати одних проти других, коли тимчасом капіталїсти мають своїх речників з'орґанїзованих виключно для їх станових інтересів і в клюбі социяльних демократів. Ті ведуть внутр завзяту борбу з капіталїстами. Інтереси їх є однак так тїсно звязані з капіталїстами, що на вні виступають солїдарно і зі згляду на узисканє як найширшого поля працї для фабричних робітників пруть Австрию до експортово-промислової економічної полїтики, а посли з міст йдуть з ними під тим зглядом згідно. Наш український клюб вибраний виключно селянами стоїть засадничо на становиску інтересів дрібної селянської власности — та повинен шукати союза з иншими хлопськими послами для оборони поважно загроженого селянського посїданя.

До 4. Над визиском вислїду працї нашого селянина через довільне нормованє цїн рільничих витворів міжнародним капіталом не задержуюсь, лиш покличусь на мою промову, виголошену в державній радї при буджетовій дебатї дня 15. грудня 1908. року.

Один коронний край не є в силї оперти ся тому визискови, лише цїла держава, тому всяка окрема під тим зглядом акция була

би безцільним марнованєм сил. Щоб виказати, як гіпотечне обдовженє селян в Галичині зростає, подаю статистичний виказ з літ 1899. до 1906. з приміткою, що той зріст обдовженя дотичить майже виключно східної її части, бо від року 1904. в західній части краю обдовженє декуди незначно підносить ся вправді, переважно однак обнижуєть ся. Особисте обдовженє селян безперечно зростає також.

Гіпотечне обдовженє селянської власности Галичини в рр. 1899—1906.

Рік	Нові довги	Віддовженє*)	Піднесенє ся стану довжного. Обниженє стану довжного	Стан довжний з кінцем року
	К О Р О Н			
1899	49,515.732	14,512.359	+ 35,003.373	286,790.409
1900	33,102.663	19,019.939	+ 14,082.724	276,873.133
1901	33,065.703	18,505.307	+ 14,560.396	291,433.529
1902	37,785.630	17,431.425	+ 20,354.205	311,787.734
1903	39,537.403	23,816.284	+ 15,721.119	327,508.853
1904	46,112.497	24,866.618	+ 21,245.879	348,754.732
1905	62,434.468	28,398.714	+ 34,035.754	382,790.486
1906	66,932.910	29,932.031	+ 37,000.879	419,791.365

До 5. Величезний вислід в користь нашого селянства осягнули би ми, усуваючи визиск посередництва в продажі і купні рільничих витворів. З цілої Австриї під тим зглядом найбільше визискане наше селянство, а се через свою непорадність і брак орґанїзациї, коли проворні посередники в торговли так Жиди як і згінники в купні безрог з'орґанїзувались найкрасше. Найбільше тратять наші селяни ще і з тої причини, що галицьке правительство в цїли з'убоженя руського селянства за прислуги Жидів по виборах понадавало усім місточкам концесиї на тижневі ярмарки, через що великі купцї галицьких ярмарків не обсилають, а все, що селяни продають, переходить через посередництво дрібних купців. Наші люди не можуть вести торговлї рогатою худобою і безрогами через шикани ветеринарийних влас-

*) На обниженє цифри обдовженя впливає значно се, що при примусових лїцитациях спадають значні суми з гіпотеки задля недостачі покритя.

тий проти Русинів, які декуди виступають лиш як помічники польських згінників.

Які суми тратять рільничі продуценти через цілий ряд посередників в продажі на покритє місцевого консуму, не беручи в рахубу дрібної продажі, як також через посередну торговлю великого капіталу і визиск в перепродажі від великого капіталу до консумента, годї щось конкретного сказати. Статистики вивозу з Галичини не маємо. Як возьмемо за підставу число рільничого населеня, тоді після приблизного обчисленя випадає з того визиску на Галичину 340 мілїонів корон річно. Задля малої продукциї на продаж нашого селянина не можу на його часть в посередництві при продажі приняти більше як четверту часть, се є 85 мілїонів корон на визиск. Не можна також приняти меншої квоти, бо майже виключно з того посередництва живе маломістечкове населенє і значна часть людности більших міст, як також значне число людности по містах инших країв коронних, а визиск з посередництва більшої посїлости єсть значно менший. По тій причинї продають більші скількости і то гуртовним купцям.

До 6. Остаєсь ще виказати, в чім полягає визиск капіталу земельного.

В часах февдального устрою капітал земельний був одиноко управнений до визиску працюючих мас. Нинї і над ним запанував цїлковито міжнародний движимий капітал. Через односторонне і довільне нормованє цїн рільничих витворів і в слїд за тим ідучого обдовженя земельної власности та через проценти від загіпотекованих сум довжних на земли, визискує движимий капітал не лиш дрібну селянську власність, але також і велику посїлість, котра знова як економічно сильнїйша, відбиває се на рільничім робітнику, і то тим лекше, що він не єсть з'орґанїзований. Капітал земельний представляє виключно велика посїлість. Земля у селянина тратить характер капіталу, вона єсть лиш його варстатом працї. Ренту, яку дає земля (обчисляє її правительство як чистий дохід катастральний), оцїнюють державні скарбові власти кругло на 307 мілїонів корон, а податки враз з 4% відсотками від загіпотекованих довгів виносять разом кругло 458 мілїонів корон. Остає отже ще значний недобір. Чистий дохід з землї не йде проте в користь її вдастителїв, а в користь движимого капіталу. Мимо того велика посїлість має доходи, бо покриває свої високі житєві потреби, покриває їх однак вже не доходом з землї, лиш визиском рільничого ро-

бітника. Відносить ся се передусім до тих властителів великої посїлости, котрі зі своєї сторони не вкладають нїякої працї, а живуть бездїльно, як сьвідомі галапаси на чужім орґанїзмі. В цїлій Австриї найкрасше розвинений сей визиск працюючих в рільництві в Галичинї, а се з тої причини, що гіпотечне обдовженє великої посїлости є найбільше. Обдовженє великої посїлости в Галичинї рівнаєть ся обдовженю великої посїлости усїх прочих коронних країв Австриї взятому разом. Рільничі робітники в Галичинї мусять проте покрити від загіпотекованих на великій посїлости сум тілько процентів, кілько покривають рільничі робітники у всїх прочих коронних краях Австриї разом. Се пояснює нам, чому велика посїлість в Галичинї не є в силї платити за роботизну таких цїн, які платять в инших коронних краях Австриї, чи приміром в Нїмеччинї. Ту лежить причина зарібкової еміґрациї та нарікане великої посїлости в Галичинї на брак рільного робітника.

Становиско земельного капіталу зглядом працюючих мас єсть в Галичинї ще й з иншого згляду виїмкове. Цїла велика посїлість в Галичинї, навіть у східній части, яку замешкують Русини, єсть в польських руках. Коли плєбеї опустили Рим та заявили, що на патрициїв працювати більше не будуть, успокоїв їх патриций Мененїй Аґріпа алєґориєю, як то руки і ноги збунтували ся й виповіли послух жолудкови, виказуючи їм, що хоча руки і ноги працюють на жолудок, але той за те відживляє працюючих на нього, дає їм силу і здоровлє. Сю байку можна і у нас під певним зглядом примінити, коли би властителї великої посїлости були Русинами. Визиск мас працюючих в рільництві на покритє потреб великої посїлости обернув би ся остаточно в користь нациї через піддержуванє великою посїлостию питомої лїтератури, штуки та зарібком з люксусового запотребованя великої посїлости. Се булоб, подібно як в висше наведеній байцї, правильним круженєм крови національного орґанїзму.

У східній Галичинї однак робітничі маси працюють на вигодованє жолудка чужого орґанїзму і себе безнастанно ослаблюють в користь орґанїзму польського. Обговорюючи справу парцеляциї, я вже попередно виказав, що чинність дворів у нас на Руси єсть переважно розкладова; суть вони по наших селах тими станицями, довкола котрих гуртують ся і орґанїзують ся всї елєменти, ворожі місцевому населеню. А вислїд тої, вправдї повільної, але систематичної роботи є застрашаючий. Проф.

Грушевський в „Історії України-Руси т. І. стор. 193. каже, що з початком XVI. віка руське населенє сягало поза Вислу*), та що з початком XVII. віка границї руської териториї сягали під Краків**). Із польонїзованєм руських сїл західної части краю звинено руські епархії в Опатові і Сяноцї, а оставших при гр. кат. обрядї прилучено до перемиської епархії. За те латинська перемиська диєцезия так розширила ся, що показала ся потреба утвореня тарнівської диєцезиї. Стверджують се „Wiadomości o mieście Jarosławiu przez Franciszka Siarczyńskiego". На стор. 97. читаємо там:

Jak zaś tu liczna Ruś była w stosunku do łacińskiego obrządku wnieść ztąd można, iż w roku 1660., gdy dyecezyja łacińsko-Przemyślska zawierała tylko 150 parafii, a w nich dusz 140.000., ruska wtenczas Przemyślska 3.400 cerkwi i blisko 3.000.000 dusz liczyła***). Нинї руська перемиська епархія числить 1290 церков і 1,144.190 душ грецького обряду. За те перемиська латинська диєцезия числить душ 1,138.918, видїлена з перемиської тарнівська диєцезия.... 808.042 душ – разом обі 1,946.960 душ. Значне також число давних руських спольонїзованих сїл буде належати до краківської диєцезиї.

Отже протягом півтретя столїтя втратили ми лиш в самій перемиській епархії 2.110 церков і близько два мілїони душ, не беручи на увагу приросту людности. Се є доказом, що за п513 нованя Польщі спольонїзовано лиш міста і велику посїлість, а селянство мимо найбрутальнїйших насильств остало вірне і свому обрядови і своїй нациї.

Після даних винятих зі статистичних табель з р. 1836 латинська архідиєцезия львівська, займаюча простір близько 800 миль квадр. — мимо того, що много униятів перейшло на обряд латинський, і дуже много чужинців ту осїло — в 10 циркулах: Жовква, Львів, Бережани, Золочів, Тернопіль, Чортків, Коломия,

*) Starożytna Polska II c. 335.

**) Mizleri Historiarum Poloniae et m. d. Lithuaniae scriptorum collectio I. c. 418. quae Carpathios montes attingit non longe ab urbe Cracovia. Стверджує се рівнож жалоба deputata Laurentego Drewickiego з р. 1620. до короля Жигмонта III., в котрій наводить опечатанє церков і повернене монастирів в околицї Кракова в стайнї.

***) Relatio ad S. Sedem Apostolicam Alexandrum VII. de statu Diaecesis Premisliensis rit: lat: a Stanislao Sarnowski Episcopo Premisliensi Abbate Suleioviensi per eius Procuratorem Hiacynthum Mokrski, Canonicum Premisliensem S. R. Maiestatis Secretarium Anno 1660 continet expresse sequentia: „Diaecesis Premisliensis Ruthenorum, quae 3400 parochias continet numerum trimu millionum animarum attingit".

Чернївці, Станиславів і Стрий на загальне число людности 2, 156. 406 числила лиш 356, 839 душ, а в р. 1909 числила уже 917. 526 душ. В послїдних часах не то що польонїзують, але і витискають ще наше населенє економічно десятками тисяч в Канаду, Бразилїю і Парану. Для маскованя екстермінацийної польської полїтики виводить польська преса безнастанні жалї, що Русини витискають Поляків за Сян, та накликує до будованя „косцюлків" у східній части краю для ратованя „поверх мілїона латинського селянства перед зрущенєм". Вже сей один примір показує, як то Поляки потрафлять всяку справу обернути до гори дном.

В значно переважній части польські двори на Руси є неначе бодаки, повбивані в наш живий орґанїзм, довкола котрих ропить ся, а орґанїзм наш з'уживає всї — свої соки на гоєнє тих ропячих ран*). Нашому орґанїзмови завдано тілько ран, що помимо віддаваня усїх животних сил не був в можности тих ран загоїти і значна часть його вже завмерла. Сли би тепер не видобув з себе на стілько животної сили, щоби вигоїти решту орґанїзму, то мусїв би хиба загинути.

Як би в будучности витворили ся такі відносини, що ми не могли би мати надїї на економічне визволенє нашої нациї, тодї можуть наші посли в парляментї обстоювати за знесенєм цла від збіжа не лише европейського але і спровадженого з заморських країв. Нехай вже всьо валить ся, можливо, що і з погрому ще дещо вратуємо, а напевно охоронимо наше селянство від повільного заниканя-конаня.

В конституцийній державі не повинно бути можливе винародовлюванє другої нациї. Однак австрийська конституция спольщила ся в Галичинї до того степеня, що рівноправність обох народностий, замешкуючих край не много ріжнить ся від рівноуправненя Русинів в давній Польщі. Польонїзованє і витисканє Русинів з краю йде давним ходом. Навіть давні практики затримано, а оминаєть ся лиш по можности брутальне насильство, але зате прибув Полякам сильний чинник в патріотичнім населеню міст. Наші міста скольонїзовано Нїмцями. Ті вели проти нас борбу з економічного суперництва, а спольщивши ся почувають ся нинї ревними польськими патріотами та з численним

*) На жаль нема у нас під тим зглядом статистики, щоби наша суспільність супроти дворів, що людяно обходять ся з нашими селянами, відповідно тому відносила ся до них.

станом урядничим стережуть чуйно, щоби по містах не скріпляв ся руський елємент. Руському робучому населеню по містах чи то в приватній службі чи міській, ба навіть тим, що вулиці замітають, ставляєть ся як перше усліве до удержаня ся при праци, щоби вони хрестили свої дїти на обряд латинський. Нинї нема вже вправдї правного обмеженя в тім дусї, щоби Русин не міг належати до міської Ради, однак дух нетерпимости не меншає, а перед в тій заїлости веде місто Львів.

Вільно вже Русинам виконувати й ремесло, однак щоби бути визволеним, треба мати скінчену четверту клясу народної школи, а щоби одержати в руськім селї чотириклясову народну школу, треба вести борбу як би о який унїверситет. Тому у нас по селах ремісниками є Поляки.

Торговля вже не заборонена Русинам, але через те, що виконуванє ветеринарийних приписів переводять Поляки, торговлю худобою і безрогами ведуть у нас лише Поляки і Жиди. Вільно вже Русинам ходити до публичних шкіл, але чого вони в наших одно-чи-двоклясових школах научать ся? Школи по селах у східній Галичинї утраквістичні. Надто ще через усуванє й переслїдуванє народних учителїв Русинів хосен з народної школи в відношеню до коштів, які селяни на її утриманє поносять, є хиба той, що їх дїти учать ся лиш польської мови, через що польонїзують ся. В сїмнацятїм віцї нападали на руську молодїж у Львові польські студенти, а нападають й нинї, як би в давній Польщі. Школи, староства, уряди податкові, ради повітові, — все в польських руках. Дїяльність їх загально відома, дбають вони як за Польщі, щоби Русини не привязувались надто до рідної землї. За цїну панованя над Русинами посьвятила польська репрезентация у Віднї економічні інтереси Галичини. О скілько той економічний занепад діймає Русинів, се годить ся з прінципіяльною полїтикою Поляків супроти Русинів. Поляки через те руйнують однак й своє власне населенє рільниче, але відбивають собі се, незначно вправдї, через те, що суми призначені на мелїорациї цїлого краю з'уживають переважно на західну її часть, як як також через обсаджуванє стану урядничого своїми людьми, і то так в краю як і у Віднї. Мимо того, що жиємо в конституцийній державі, ведеть ся систематично дальше без упину тота руйнуюча робота, почата перед шести столїтями. На Українї і Білій Руси відносять ся Поляки до руського населеня о много прихильнїйше. Однак супроти їх становиска в Галичинї треба з великою резервою відносити ся до їх приязни на Українї. — Чи

не стремлять вони до того, щоби грозою з'єднаня Поляків з Русинами змусити російське правительство до уступств для Поляків коштом руської нациї, як се удало ся Полякам з правительством в Австриї?!.

В послїднім часї однак проявляєсь у верховодячих польських кругах певна нетерпеливість. Нищено нас з патріотизму, але та патріотична акция давала їм реальні користи. Остаточно рішились й понести жертви в поступованю супроти Русинів: Товариство польської школи людової, будови „косцюлків“ на Руси спричиняють значні видатки, а що найгірше, не дали сподїваних успіхів. Переведено в соймі брутальну уставу о рентових оселях для скольонїзованя східної Галичини Мазурами: се кольонїзованє видаєть ся однак тим панам за повільне. Щоби вже раз з тим завялим руським хлопом покінчити, ухвалено на послїдній соймовій сесиї внесенє посла Салї і товаришів, щоб відняти Радї державній право рішати про справи, дотикаючі інтересів селянства і віддати їх соймови і Видїлови краєвому.

Ухвалено тодї видати законодавство і управу галицькому соймови в слїдуючих справах: лїсництво, польованє, риболовство, годівля худоби, охорона піль, нищенє рільних й лїсових шкідників, уживанє води, відпроваджуванє її і охорона перед нею, мелїорация, забудованє гірських потоків, реґуляция і викупно права уживаня лїсів і пасовиск, дальше всї справи устрою аґрарного, з осібна приписи про свобідну подїльність ґрунтів або її обмеженє, про господарства рентові, з окрема приписи о удїленю спадщини для посїлостий селянських і приписи о аґрарних операциях, як також участи в уладженю рільничого кредиту, участь в орґанїзациї заводів рільничого й лїсового та уладженю відносин робітничих і челяди в рільництві і лїсництві.

Санкці球ованє сеї устави наступить скорше чи пізнїйше. А коли висше наведені справи прийдуть під компетенцию сойму та Видїлу краєвого, то хоч як руський хлоп тугий, то все таки зможуть вони дібрати ся йому до самої скіри. Мимо ухваленя того закона Поляки ще не довіряють собі, чи й через сей закон удасть ся їм позбути ся вже раз руського хлопа. По замкненю сесиї придумали ще й инше средство на случай, колиб й ся устава не помогла. З початком сього року відніс ся Видїл краєвий до мінїстра рільництва, щоби віддано в адмінїстрацию краю камеральні лїси. Часть лїсів є вже в руках панів, коли ще

і камеральні лїси перейдуть під польський заряд, тодї, як при переведеню першої устави хлоп не згине з голоду, то згине по відданю камеральних лїсів Краєвому видїлови з холоду.

Загальний огляд нашого положеня.

З усього до тепер сказаного слїдує наглядно, що через зміну економічних відносин в нашій державі і її економічної полїтики заграничної і з огляду на з'усиля зі сторони верховодячих кругів польської суспільности, щоб вже раз з квестиєю руською в Галичинї покінчити, дійшло до того, що вже не тільки загрожений сам економічний розвій нашої нациї в Галичинї, а прямо вельми поважно загрожене її істнованє. Як обіймемо думкою усї чинники, які тепер склали ся проти нас, тодї мусимо прийти до переконаня, що ми увійшли в критичну стадию. Наколи згадаємо, кілько жертв приніс наш нарід в борбі о відзисканє йому належних прав, — море крови, гори трупів, мілїони родин ізза горя сьвіта Божого не бачили, — то чей нїкому не прийде на думку опустити дотеперішне наше оборонне становиско. Чейже по тім усім, що ми перебули, нїхто не задумає здати ся на ласку й неласку ворогів. Не перечу, що число нашої інтелїґенциї змагаєсь, і що вона може повеличати ся вислїдом працї на кождім поли нашого культурного житя. Тому то ще більше наш нарід заслугує на піддержанє його за те, що витрівав в борбі до тепер і видав ще з напруженєм послїдних своїх сил суспільну верству з висшим образованєм. Вона обовязана тепер супроти свого родича, т. є селян, загрожених в своїм істнованю з'ужити цїлу свою енерґію і знанє для його оборони. Хто вичікував би по тількократнім досьвідї ще на якусь поміч із внї, чи на центральне правительство, чи на парляментарні здобутки, той очевидно усував би ся від сповненя свого сьвятого обовязку. Многі зі щирих наших людий манять ся, що з піднесенєм культури польської нациї мусить наступити її отямленє в поступованю з Русинами. Хто слїдить уважно національні стремлїня Поляків, не може не добачити у них певного звихненя понять і специяльного браку льоґіки в національних квестиях. Під тим зглядом на кождім кроцї стрічаємо ся у них з ославленим „to co innego„. Промине ся рішаюча хвиля без поважної акциї з нашої сторони, промине нас „кайрос“, то тодї його уже не захопимо. — Утримаємо гідно в сю пору наш народний стяг, то напевно й Полякам відійде уже надія згнобленя нас і не є виключеним, що тодї навіть підуть враз з нами, як рівні з рівними.

Для піддержаня загроженого нашого селянського стану, а заразом для витвореня будучих корисних услівій його розвою уважаю теперішну хвилю за крайний уже час до переведеня в краю на широких масах опертої економічної орґанізациї.

Потреба економічної орґанізациї.

Так в старинній добі як і опісля в седних віках виступає зразу селянство як першорядний чинник в устрою держави і в суспільних відносинах.

З часом однак начальники округів, звані герцоґами і ґрафами вимагають від селян певних повинностий. Подібно також і прислуга герцоґів і ґрафів ставляє до селян ріжні жаданя. Так розвели ся пани.

Накладанє ріжних з'обовязань на селян обнимає з часом цілий загал селянства не лиш поодиноких країв, але розширють ся на цілу Европу. Тягарі вложені на селян стають чим раз більші, а вкінци переходять в панщину. Селян позбавлено всяких людських прав і вони стають робучим інвентарем своїх панів.

Хоч як мало панів, а богато селян, мимо того перші поневолили других і то лиш тому, що між селянами не було жадної лучности, а пани хотяй взаїмно себе мордували, супроти селян тримались разом. Від часу до часу де-неде зривались селяни проти панів, але аж тоді, як знущанє над ними доходило до краю. Так селяни у Франциї зірвались проти панів що іно тоді, як міліони їх гинули з голоду.

Між міщанством була вже певна лучність, вони вели успішно борбу проти панів, проте гнобленє міщан ніколи не доходило до того, що діялось по селах.

Найскорше витворилась лучність між капіталістами, бо ще перед Рождеством Христа лучать ся вони в звязки. В найновійшій добі лучність їх не обмежуєсь на поодинокі краї, їх орґанізациї стали всесьвітними.

Яку велику силу має така станова лучність, се є орґанізация, видимо з того, що колись пани мали цілу власть в своїх руках, а днесь і над панами запанували капіталісти. Колись пани, властителі великих просторів землї визискували всіх, а тепер вже і їх визискують капіталісти. Капіталісти визискують не лише панів, але взагалї всіх — і то лиш силою орґанізациї.

Колиб днесь усї селяни були з'орґанізовані, вони трясли би сьвітом, а се тому, що їх є найбільше, опісля що без рільничих витворів ніхто не обійде ся.

Такої панщини, яка була колись, днесь вправді нема, але селян визискують днесь не о много менше, як за часів панщини, однак в иншій формі. Визискує їх, хто лиш хоче, а найбільше капіталісти через довільне установлюванє цін на рільничі витвори і проценти від гіпотечних і особистих довгів.

Селянство стане певно знова невільником, як давнійше, коли серед нього не буде лучности, коли не з'єднаєть ся в орґанїзациях, не на те, щоб сьвітом трясти, але щоб бодай з тяжкої своєї праці жити.

За панщини пани помагали собі хлопами, щоби гнобити самих хлопів, а днесь вороги наші висувають одних хлопів проти других. Навіть в однім селї нема єдности між селянами, сей народовець, тамтой радикал, а инший москвофіл і в борбі накликують ся одні проти других, місто поборювати спільного ворога.

Я вже згадував, що пани в середних віках взаїмно себе мордували, а проти хлопа виступали разом. Хоч були би не знати які ріжниці в поглядах між селянами, хоч би навіть між собою за чуби водили ся, мимо того повинна бути між селянами лучність, повинна бути одна спільна орґанїзация в економічних справах. Без згляду на те, до якої хто партиї належить, повинні всї селяни з'єднати ся і з'орґанїзувати ся в господарськім товаристві.

Дотеперішна наша політична орґанїзация дає найдїяльнійшим одиницям безнастанно лиш особисті страти так в материяльних як і инших відносинах. Економічна орґанїзация може часом дати одиницям й деякі страти. Правильно однак мусить дати загальний хосен так для розвою економічного, національного як і політичного. Не належить однак сього розуміти так, неначе би політична орґанїзация була злишна. Храмає наш національний орґанїзм без орґанїзациї економічної, недомагав би рівнож без орґанїзациї політичної.

При господарськім товаристві уважаю конечним заведенє з'орґанїзованої комісової продажі безрог, худоби і дробу, як се зробило господарське товариство в Шлєзвік-Гольштайн. З'орґазовано там комісову продаж з осїдком в Гамбурґу в тій цїли, щоб селян охоронити перед визиском, який лежить в посередництві продажі. Ся орґанїзация не веде подрібної продажі, а обмежуєсь на тім, що селяни передають свою худобу впрост різникам. У нас найбільший визиск є при продажі безрог, певно більший як де инде — і великий хосен прийшов би селянам уже з тоїж одної галузи продукциї, наколиб усунено дотеперішне

посередництво. З усїх подібних селянських орґанїзаций гамбурська найбільше підходить під наші відносини. Вона вимагає лиш, щоби як найширші круги селянства належали до орґанїзациї в господарськім товаристві і не треба анї особлившого вишколеня членів, анї значнїйших фондів.

Не подаю самого діловодства тої орґанїзациї, наведу лиш брошуру, в котрій поданий є дуже точно не лиш статут і діловодство але і в зарисах умови а навіть взори всяких до діловодства потрібних друків. Брошуру сю видав Adolf Hochegger під заголовком: Die landwirtschaftliche Organisation der Viehverwertung in Deutschland, Wien 1907*).

Велику прислугу віддано би нашому селянству, наколиб збіже, яке продають селяни, продавано комісово нашій людности в горах, де, як я сам переконав ся, ціна буває у двоє висша чим на долах. На тім поли взагалї дало би ся много зробити.

Конечністю є проте, щоб ми з'орґанїзували постепенно кожде село, лучили села дальше в повітові союзи, а сї знова злучили в один союз краєвий, поки що тільки для комісової продажі й купна всього, що селянин продає або купує.

Обсяг діланя такої орґанїзациї був би в кождім поодинокім селї на разї інформацийний так для повідомлюваня своїх членів як також повітового союза про те, що і в якій скількости мають селяни на продаж, і що потрібують купувати. В дальшім розвитку орґанїзациї булоб її задачею на селї управильняти за вказівками повітової чи краєвої орґанїзациї цїни роботизни як і інформувати членів про зарібкову еміґрацию, — вкінци піднесенє рільництва через асоцияцию, яка би в наших відносинах була найвідповіднїйшою.

Обсягом діланя повітових союзів булоб принимати в коміс все, що селяни продають і купують. Витвори віддані до розпорядимости продавали би союзи на головних торгах збуту по змозї безпосередно консументам, посередничили би також так в обмінї витворів між повітами як і в закупнї витворів і товарів, яких селяни потрібують взагалї. В дальшім розвою задачею повітових союзів булоб впливати на управильненє услівій роботизни в повітї в напрямі одноцїльности, інформувати про зарібкову еміґрацию, а вкінци розвивати як найенерґічнїйшу діяльність в цїли піднесеня рільництва і охорони селянської власности.

*) Im Selbstverlage des Allgemeinen Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Oeterreich. Wien I. Schauflergasse N. 6.

Через управильненє ціни роботизни усунуло би ся зарібкову еміґрацию і визиск рільничого робітника через земельний капітал.

Задачею краєвого союза булоб, через відповідних власних торговельних аґентів удержувати повітові союзи в безнастаннім контакті з головними місцями збуту, та інформувати їх про сьвітові торговельні конюнктури і в цїли придбаня своїм членам як найкориснїйших услівій в торговельнім обороті.

Теперішні наші змаганя здвигнути власний торговельно-промисловий стан через приєднанє широких селянських мас до закупна своїх потреб виключно у своїх, не удадуть ся доти, доки не дамо йому за підставу висше наведеної економічної, орґанїзациї яка би приносила користи виключно селянству. Що іно, як селянство переконаєсь о наглядних користях із злуки в орґанїзациї, позискаємо його напевно до витвореня нашого торговельного і промислового стану так до перетворюваня сирих витворів рільничих як і до витвореня руського промислу фабричного, який покривати буде потреби селян і найде в наших широких масах відбирателїв (консументів). Безпощадне визискуванє селянства через сотки літ мусїло до певної міри вплинути некорисно на його сьвітогляд. Економічна органїзация, котра би усунула дотеперішне визискуванє нашого селянства, поглубила би тим самим у нього солїдність у відносинах до других і далаб підставу для розвою всяких спілкових орґанїзаций (кооперациї).

По мисли повисших виводів ставлю слїдуючі резолюциї:

1) Просьвітно-економічний з'їзд поручає Видїлови Товариства „Просьвіта“ зложити анкету, котра би випрацювала статути для економічних орґанїзаций громадських, для повітових союзів і союза краєвого. Анкета ся оголосить субскрипцию в цїли зібраня потрібних капіталів і займесь приготовляючими працями до введеня в житє нашої економічної орґанїзациї.

2) Просьвітно-економічний з'їзд уважає ввіз заграничної худоби, знесенє цла від впроваджуваного заграничного збіжа як і будову каналу: Дунай-Одра-Висла, як рівночасно не буде збудований канал: Краків-Львів-Броди, за погубні для економічного розвою нашого селянства проєкти і поручає Українському клюбови парляментарному вести так довго борбу против правительства в союзї із другими селянськими послами, поки воно не

стягне сих проєктів з дневного порядку і не предложить внесеня на віддовженє селянської власности.

Над прочитаним рефератом, який принято оплесками, отворено дискусию:

А. Корнелля зауважив, що з реферату віє песимізмом, а справа сама представлена дещо односторонно. Наш народ не піднесе ся через односторонну аґрарну орґанізацию, лиш через загальний економічний поступ. Нация виключно рільнича остоятись не може. Нам треба витворити усї верстви суспільности а передусїм промисловців, які заспокоюють наші потреби. Спекуляцийна парцеляция є шкідлива, бо спекулянти підбивають неприродно цїну землї. Щоби сему запобічи, треба переводити парцеляцию через товариство „Земля“, яке завязалось в цїли раціонального її веденя. Розвинїм се товариство, так як розвинули ми товариство „Днїстер“ або „Кредитовий Союз“, а тодї поможемо нашому людови здобути так потрібну йому землю. Будова каналів оживить у нас промисл і торговлю і принесе робучому людови значні користи.

В. Сїдельник замічає, що нам треба конечно набувати землю через парцеляцию, бо земля наших селян дробить ся що раз більше — а без землї станемо наймитами-зарібниками. Треба поучувати селян, що тільки через товариство „Земля“ належить переводити парцеляцию, надто при парцеляциї треба памятати о лучбі (комасациї) ґрунтів.

о. Д. Курдидик вказує на незвичайно високі цїни землї, які платять селяни при парцеляциях і зазначує небезпеку, яка в тім містить ся.

о. А Ґлодзїнський подає, що наше селянство упадає через те, що при парцеляциї купує землю не з покладного гроша а тільки за позичений гріш. Нам треба закладати Райфайзенські каси, а зібраними в них капіталами переводити парцеляцию, при якій треба рівнож закладати рентові оселї. Вкінци ставить внесенє, щоб реферат о. Т. Войнаровського в цїлости видати, бо в нїм є доторкнених тільки наших животних питань, які треба публїцистично обговорити, на що на з'їздї несталоб часу.

М. Петрицький, стверджує, що ми дїйсно заспали слушну хвилю парцеляциї, ми не повинні її однак залишити, а старатись щоби наш люд через заробкову еміґрацию придбав як найбільше готового гроша і купував землю.

о. А. Пеленський зазначує, що земля подорожіла взагалї і в арендї. Селяни віднаймають богато землї і платять високу тенуту. Для селян лїпше набувати землю при парцеляциї, як її лиш віднаймати. Як селянин позичає гроші на закупно землї на довготермінову сплату ратами, тодї річна його рата, обчислена на морґ, є нераз низша як тенута такого самого простору. При закупнї землї стає селянин властителем землї — при віднаймі обмежуєсь він лиш на прихід з чужої землї. Тому для нас є вказана лиш парцеляция, а де її раціонально переводить ся, селяни рвуть ся до закупна землї.

По замкненю дискусиї замічає о. Т. Войнаровський у відповіди усїм передбесїдникам, що задовженє селянської власности поступає в застрашуючий спосіб, тому не належить його через закупно землї на кредит ще збільшати. Нам треба здобути найперше готівку. З готовими грішми можемо з великим хісном взятись до кождого економічного дїла, а тим самим і до парцеляциї, тому головно ходило о се, щоб звернути увагу слухачів на загальну економічну орґанїзацию, яка може здвигнути наш нарід.

Др. М. Корнелля виголосив реферат:

Будова водних каналів в Галичинї і їх вплив на добробут краю.

Шановним слухачам відомо, в яких условинах ухвалено закон з дня 11. червня 1901. р. про будову сплавних каналів в Австриї. Правительство для ломаня обструкциї предложило Радї державній сей закон, хоч цїлковито не задумувало приступити до будови каналів. Закон предложено отже не зі глядів економічних, річевих, на основі переведених студий і проєктів, лиш зі глядів тактичних, що було головною хибою цїлого закона — а ся хиба мстить на законї по нинїшний день.

Хоча сам проєкт закона був полїтичним маневром, більшість послів державної Ради, інтересовані краї і народи поняли його инакше. Всї вони зрозуміли, що будова сплавних каналів може знаменито піднести промисл і торговлю в державі і здвигнути економічну і фінансову силу інтересованих країв.

На доказ сього, що більшість послів дїйсно бажала будови сплавних каналів, а й не дуже вірила правительству, що виконає будову каналів, було се, що ухвалено „iunctim“ між бу-

довою сплавних каналів і будовою зелїзниці через Караванки, яка мусїла бути вибудована зі стратеґічних і економічних зглядів.

І галицький Видїл краєвий осьвідчив ся безуслівно за будовою сплавних каналів, і як тільки предложено Радї державній проєкт до ухвали, скликав анкету економістів і знатоків інжинїрів, щоб перестудіували сю справу з краєвого становиска. Анкета ся ухвалила домагати ся не тільки будови каналових лїнїй, обнятих проєктом закона, се є: лїнїї Дунай-Одра-Висла від Відня до Кракова і Висла-Днїстер від Кракова через Судову Вишню до Петрилова або Галича, але також для нашого краю і для держави дуже важної лїнїї Судова Вишня-Львів-Броди, якої не вставлено до проєкту устави. Таке саме становиско заняли Рада міста Львова і львівське політехнїчне товариство. Однак не всї міродатні чинники так задивлялись на будову сплавних каналів в краю. Вже на анкетї скликаній краєвим Видїлом, делеґати західної Галичини виступали явно проти будови всяких каналів на схід Кракова, а передусїм противили ся будові каналу Судова Вишня-Львів-Броди, котрий має для нас особливе значінє.

Також і в Радї державній не боронено відповідно постулятів краю, поставлених через згадану анкету і краєвий Видїл, через що в законї з дня 11. червня 1901. р. ухвалено тільки будову каналів в Галичинї від границї краю до Кракова через Судову Вишню до сплавної части Днїстра під Галичем або Петриловом, а випущено цїлковито лїнїю Судова Вишня-Львів-Броди, очевидно з найбільшою кривдою для східної Галичини. А шкода, що так стало ся, бо в 1901. р. можна було вставити до закона про будову каналів і сю лїнїю, що в будучности так легко не дасть ся перевести. Правительство булоб радо взяло лїнїю Львів-Броди до проєкту, бо воно взагалї не задумувало будувати каналів обнятих проєктом. Вставлено прецїнь до устави лїнїю каналів Дунай-Велтава від Лїнцу до Будієвич, яка під зглядом економічним не має значіня, а під зглядом технїчним в границях фінансової можливости є не до виконаня.

Хоча мінїстерство торговлї по р. 1901. не думало дальше о виконаню санкціонованого закона про будову сплавних каналів, то деякі краї, а передусїм Чехи зажадали, щоб як найскорше розпочато і виконано будову. В Чехах проте забрано ся вельми енерґічно від р. 1906. до каналїзациї Лаби і Велтави, як части сплавних каналів і до кінця р. 1908. видано на роботи 36 мілїонів корон.

І на Моравах почато будову каналів і в тім однім році видано на роботи 3,800.000 К. Для тих обох країв вироблено для ухвалених лінїй до того часу всї пляни будови, а надто для трьох лінїй бічних каналів, не обнятих законом з р. 1901.

Зате у нас в Галичинї до сього часу не чути нїчо про будову сплавних каналів, хоча наш Сойм краєвий був перший, що ухвалив уставою з краєвих фондів вимаганий даток в висотї 12% загальних коштів будови. Експозитура дирекциї будови водних доріг в Кракові, яка числить 63 осіб урядників і служби, а між тими 48 самих інжинїрів, виробила вже давно всї потрібні пляни до будови каналу від границї краю до Кракова, і для сканалїзованя Висли під Краковом, самих однак робіт не розпочинають. Дирекция будови каналів не зарядила ще переведеня дальших студий до будови каналів на схід Кракова, хоча інжинїри експозитури в Кракові не мають дїйсно що робити.

З огляду на такі відносини велика часть нашої суспільности не надієсь виконаня проєктів будови каналів, однак в дїйсности так зле ся справа не стоїть. Чи скорше чи пізнїйше збудують певно канал від границї краю до Кракова — однак не в інтересї Галичини, а в інтересї західних країв нашої держави.

Новійші ґеольоґічні дослїди виказали, що краківська кітловина має в своїй глубинї 25 мілїярдів тон камінного вугля, коли дальші західні краї нашої держави мають його всего лиш 3 мілїярди. Сї західні краї нашої держави з розвиненим фабричним промислом не бажають того, щоб наш краєвий камінний вуголь дістав ся дешевою дорогою водних каналів до східної Галичини і будутьстарати ся всякими силами, щоб будова каналів на схід Кракова не прийшла до дїла. В інтересї тих самих західних країв лежить теж, щоб наш краєвий вуголь з краківської кітловини став для них жерелом енерґії для дальшого розвитку їх промислу, а тим самим і загального їх добробуту. Поки що має ще кітловина Остравсько-карвінська великі засоби вугля, тому не спішить ся правительство будувати каналу до Кракова, щоб наш вуголь не робив конкуренциї копальням вугля ріжних фінансових потентатів. Як же поклади сього вугля виберуть до дна, тодї збудують сплавний канал до краківської кітловини і тим каналом будуть сплавляти вуголь на захід — а тим самим ледви, щоби збудували канал на схід Кракова. А недавно писали навіть часописї, що мінїстерство носить ся з гадкою внести в Радї девжавній новий проєкт закона будови водних доріг, в якім канали на схід Кракова булиб пропущені. До того не повинні

допустити в Раді державній край і його заступники, противно, треба усіми силами старатись, щоб збудовано канали не тільки на схід Кракова до Днїстра, але також через Львів до Бродів. Се єсть так важний постулят для нашого краю, а передусїм для східної Галичини, що не мож від нього за жадну цїну відступити.

Чиж маємо знова позволити, щоб богацтва нашого краю вихісновували чужі з найбільшою шкодою для нас? Пригадаймо собі лиш великий брак топлива в нашім краю, в часї кількох останних зим — де навіть в столиці краю у Львові не було чим топити, а щож доперва діяло ся по малих місточках і селах! Недостача топлива й його висока цїна доскулюють людности цїлого краю, а сей стан з кождим роком буде погіршати ся. Управи держави і краю повинні достарчити людности краю в найкоротшім часї дешевого топлива в достаточній скількости, бо в противнім случаю людність краю, се найбільше богацтво краю, змарнїє, при чім і відносини социяльні погіршать ся. Дешевого топлива можуть нам однак достарчити тільки сплавні канали з краківської кітловини.

Про розвиток краєвого промислу повинні ми теж памятати, а се не дасть ся перевести без дешевого вугля, який можемо дістати тільки сплавними каналами зі заходу.

Я вже з початку зазначив, що будова сплавних каналів в Галичинї повинна обняти крім лїнїї до Кракова ще і на схід Кракова дорогу від Висли через Судову Вишню до Днїстра і лїнїю від Судової Вишнї через Львів до Бродів.

Сплавний канал Одра-Висла-Дїстер єсть обнятий каналовим законом з року 1901., а про конечність його будови нема найменшого сумнїву. Канал сей прорізує Галичину на здовж від західної її границї аж по Окопи на сходї і стане головною артериєю перевозу сирих плодів краю в оба боки, пожиточність його є очевидна. Належало би нам ще поперти потребу лїнїї Судова Вишня-Львів, яка не єсть обнята законом з 11. червня р. 1901., а будови якої ми повинні домагати ся всїми силами.

Сплавні канали суть дорогами всесьвітної, міжнародної торговлї для перевозу на далеку мету — для переходового руху (transito). Сей переходовий рух єсть вельми важним чинником рентовности сплавних каналів, не тільки одного краю, але і всїх лїнїй каналів в державі. При місцевім (льокальнім) руху сплавні дороги оплачувати ся не можуть. Ходить о те, щоб і на австрийських сплавних каналах викликати переходовий рух на далеку

мету між Росиєю через цілу Галичину до західних країв Австриї, як також до Німеччини, а дальше до Франциї і Анґлії.

Здавало би ся, що для переходового руху моглаб служити так само лїнїя Висла-Днїстер, як й Висла-Львів-Броди, однак воно так не єсть.

Лїнїя Висла-Днїстер прорізує в своїм полудневім бігу краї положені недалеко моря, через що вивіз плодів тих країв намагав би до моря, яке єсть найдешевшою перевозовою дорогою для сирих плодів. При тім Днїстер не надаєть ся до великої сплавби, а особливо проти води до Галичини, а сканалїзованє його коштувало би мілїони.

Противно канал Львів-Броди й його продовженє в будучности стремлять до самої середини Росиї, в саму її глибину — а сей величезний простір може оживити своїми плодами сплавбу і переходовий рух в обох напрямах, через що буде запевнена рентовність сплавних каналів. А се і для нас є дуже важна справа, бо як вибудують колись сплавні канали, тодї після закона, мусить причинити ся до коштів їх удержуваня і наш край значним датком з своїх фондів. Вже і тепер довозять з глибини российської України, як раз з місця, де стояла наша запорожська Січ, до зелїзних гут на Моравах і Шлеску знамениту зелїзну руду, але дуже далекою дорого через Німеччину, бо наші зелїзницї, перетяжені місцевим рухом не в силї опанувати величезного переходового руху.

Як би ми мали сплавний канал Броди-Львів, тодї сю зелїзну руду сплавляли би нашими каналами, а коли би якась часть сеї руди остала у нас в краю і як би її у нас перетоплювано на зелїзо і вироблювано з неї сталь, тодї краєвий промисл зискав би підставу для свого дальшого розвитку. Вкінци треба ще зазначити, що сплавний канал Судова Вишня-Львів-Броди міг би мати великий вплив так на довіз живности для міста Львова як і на розвій промислу в сїм містї, що не єсть для нас без значіня.

З наведених причин повинні всї міродатні чинники так в краю як і Радї державній доложити усїх сил, щоби будову сплавного каналу від Судової Вишнї, через Львів до Бродів, обняв також закон водних каналів.

Передусім належить однак постаратись, щоб вже почато будувати сплавний канал від західної границї краю до Кракова, а до сеї будови вже все є приладжене. Дальше є пожаданим, щоб в як найкоротшім часї розпочато студиї до будови

сплавних каналів на схід від Кракова. Здійсненє сих наших постулятів вимагає від нас сучасне положенє краю й його розвій на будуче.

Користи, які осягнув би наш край з переведеня будови сплавних каналів, не дадуть ся на разї точно оцінити, на кождий случай будуть вони великі, вичислю тільки найважнїйше, іменно:

1. Сплавні канали стануть дешевою перевозовою дорогою між заходом а сходом. Плоди краю можна буде дешево вивозити на сьвітові торги збуту, а привозити до краю сирі плоди і витвори промислу инших країв.

2. Цїлий рух товарів між сходом а заходом буде переведений сплавними дорогами через наш край. Галичина відзискає становиско, яке займала в середних віках. Галицька Україна стане знова посередником між сходом і заходом, а ми зблизимо ся і злучимо ся тїснїйшими зносинами з російською Україною.

3. Сплавні канали отворять нам дешевий довіз камінного вугля з краківської кітловини, через що зможемо достарчити людности нашого краю дешевого топлива, якого вона потрібує.

4. Дешевий довіз камінного вугля спричинить розвій промислу в краю, велика сила робітників, яка не може найти постійної праці в рільництві, найде зарібки в промислї. Вартість праці піднесе ся, зросте при тім і загальний добробут.

Се суть головні користи, які безперечно міг би край осягнути по скінченю будови сплавних каналів.

Надто з будовою сплавних каналів лучать ся ще инші користи, передусім для рільництва, які з огляду на загальний добробут краю заслугують теж на узгляднене.

До користий тих зачисляю:

1. Реґуляцию рік, яка мусить бути як найскорше переведена з огляду на будову каналів.

2. Наремні гірські потоки мусять бути рівнож скорше зреґульовані і забудовані, що для рільництва і загальної господарки краю мати-ме велике значінє.

3. Щоб достарчити води, потрібної для сплавних каналів, треба збудувати в горах великі гати і збірники на великі засоби води. Через те устануть повени малих рік і потоків, а зайву воду зі збірників можна буде ужити і до наводненя сїножатий і до витворюваня сили в промислових заводах.

4. Майже увесь гріш, виданий на будови сплавних каналів остане в руках краєвих робітників, а вже самі земні роботи коштувати муть до 200 міліонів корон.

5. О цілу суму коштів будови сплавних каналів, се є о більш як 300 міліонів корон піднесе ся маєток краю.

З наведених причин і для представлених користий повинні ми старатись всїми силами, щоб будова сплавних каналів прийшла як в найкоротшім часї до діла і в тій цїли ставлю під розвагу слїдуючі резолюциї:

1) Просьвітно-економічний конґрес узнає будову сплавного каналу від західної границї Галичини до Кракова зі сканалїзованєм Висли під Краковом лиш тодї для нас хосенною, коли рівночасно буде переведена будова сього каналу на схід від Кракова, се є від Висли до Днїстра, з відногою від Судової Вишнї через Львів до Бродів.

2) Наші посли постарають ся, щоб мінїстерство торговлї перевело як найскорше ревізию траси сплавного каналу від Подґужа до Самбірка, і від Затора до Бествіни, а щоб будова сього каналу могла розпочати ся в часї означенім законом і програмою будови з р. 1902., треба постаратись о злаженє проєкту будови.

3) Наші посли повинні спонукати мінїстерство торговлї, аби як найскорше перевело вступні інжинїрські роботи будови сплавного каналу: Висла-Днїстер, щоб будова сього каналу могла бути викінчена, по мисли §. 6. закона з 11. червня 1901. до року 1923.

4) Просьвітно-економічний конґрес поручає нашим послам, щоб спонукали мінїстерство торговлї до переведеня студий і вступних робіт будови каналу від Судової Вишнї через Львів до Бродів. З огляду на сьвітову торговлю і рентовність всїх каналів, які мають бути в державі збудовані, канал сей є великої ваги для столицї і східної части нашого краю.

По рефератї вивязала ся дискусия, яка засягла і реферат о. Т. Войнаровського, котрий також доторкнув справу будови каналів. В дискусиї, в якій бесїдники попирали вагу будови каналу Судова Вишня-Львів-Броди, брали участь

о. С. Онишкевич, о. Т. Войнаровський, А. Корнелля, о. О. Гриневецький і М. Петрицький.

А. Корнелля реферував про:

Мелїорациї.

По дискусиї над сим рефератом, в якій замітнїйші були думки висказані А. Корнеллею і о. О. Гриневецьким, поставив референт слїдуючі резолюциї:

1) Конґрес узнає велику вагу всякого рода мелїорацийних робіт для розвою і піднесеня рільництва в нашім краю і стверджує, що наші хлїборобі недоцїнюють сих робіт і не примінюють їх до своїх дїйсних потреб.

2) Конґрес стверджує, що хлїбороби східної Галичини через незнанє справи не використують відповідно средств, визначених через край і державу на мелїорацийні роботи. Конґрес взиває тому Товариство „Просьвіта" і всїх людий доброї волї, щоб справи мелїорацийних робіт порушувати через реферати в популярних часописях і брошурах, щоб спонукувати наших хлїборобів до переводженя мелїорацийних робіт і досьвідів на змелїорованих полях, та щоб вислїди робіт, досьвідів і критичні замітки про переведені мелїорациї оголошувати.

3) Конґрес узнає, що мелїорацийні спілки відводнюваня (дренованя) забагнених і мокрих ґрунтів, наводнюваня сїножатий і спілки з'ужиткованя і плеканя торфищ облегчують вельми працю в тім напрямі — і тому взиває Головний Видїл Товариства „Просьвіта", щоб видав інструкцию, як закладати такі спілки.

4) Конґрес стверджує, що акция реґуляциї потоків і рік у східній Галичинї не поступає так як би сього вимагали некорисні, місцеві условини и взиває тому наших заступників, щоб домагались від державних і краєвих властий більшого узглядненя наших потреб в тім напрямі, і прискореня реґуляцийних робіт наших потоків і рік, через що були би ми обезпечені від частих і грізних повений, при чім конечна є програма робіт, узгляднююча в рівній мірі так західну як східну Галичину.

5) Тому що хлїборобам східної Галичини, які звертались до Краєвого Видїлу о поміч в мелїорацийних справах, відмовлювано сеї помочі, будьто би фонди до переведеня таких робіт були вичерпані, конґрес просить всїх, що тими справами займають ся, щоб такі факти подавали в цїли провіреня до відома наших заступників.

По відданю проводу зборів А. Корнеллї виголосив о. С. Онишкевич реферат:

На що треба зважати, щоби комасация була добре і справедливо переведена?

Комасация — се спосіб лученя многих ґрунтових парцель в одну або кілька парцель тої самої вартости, в приближеню такого самого рода, кляси і віддаленя. Наші люди не довіряють комасациї, бо боять ся, щоби за добре поле не дістати гіршого, за близьке далекого. Я розкажу, як переводить ся комасация, зверну увагу на найважнїйші річи в комасациї, щоби в той спосіб несьвідомих успокоїти та ще і заохотити до переведеня комасациї, де того потреба.

Комасувати можна або простір цїлої катастральної громади або лиш якусь часть. Ся громада, сї люди, що підписались „спровокувати“ комасацию або більшостию зістали до того присилувані, віддають місцевому аґрарному комісареви, се є тій власти, що комасацию переводить, майже до необмеженої розпорядимости власний ґрунт з виїмкою осїдку, города, саду, лїса, хмїлярнї і инших в законї вичислених культур. Вправдї аґрарний комісар переводить комасацию, але учасники, се є ті, що віддали свій ґрунт до комасациї, мають такий вплив на комасацию, що властиво вони рішають, яка буде комасация, а комісар з доданим йому технїчним віддїлом і інжинїрами переводить лишень їх бажаня в дїло. Комісар розпочинає комасацию тим, що обходить зі знатоками з поміж учасників границї комасацийного простору і їх усталює. Відтак вибирає знов з поміж учасників, се є тих рільників-селян, що їх ґрунт комасують, 6—8 цїнителїв „клясифікаторів“, заприсягає їх і бонїтера, се є заводового знатока рільництва і вони оцїнюють весь відданий до комасациї простір ґрунтів. Клясифікатори, бонїтер і доданий їм до помочі інжинїр-ґеодет творять оцїнюючу комісию (бонїтацийну). Отже знова свої люди а не чужі доконують найважнїйшого, — оцїнюють ґрунт.

Бонїтер мішає ся до оцїненя лиш тодї, як клясифікатори не погодять ся, до якої кляси записати якусь часть ґрунту. Інжинїр не має жадного голосу при оцїненю.

Ся комісия вибирає взори землї на комасацийнім просторі і укладає кляси ґрунту для кождої культури осібно, отже для рілї, сїножатий і т. и.

Кляси укладають, не оглядаючись на кляси катастральні. Приміром в катастрі мала громада 7 кляс поля, а клясифікатори з бонїтером можуть найти і зазначити лиш 5, 6, або евентуально і 8 кляс. Тому що бонїтация (оцїненє) становить підставу комасациї, то вибір і усталенє кляс належать до найважнїйшої чинности бонїтацийної комісиї.

Бонїтер з клясифікаторами повинні ще перед уложенєм кляс розглянути склад землї, копаючи ямки на многих місцях комасацийного простору, повинні старати ся при усталеню кляс не зробити ошибки, бо се опісля гірко мстить ся на учасниках.

В Галичинї бонїтують тепер на спосіб, якого уживають в Низшій Австриї, бо моравський спосіб, ужитий при переведеню комасациї в Хишевичах оказавсь невідповідним. Бонїтує ся в сей спосіб:

На поли, пр. при дорозї або рові стають клясифікатори в простій лїнїї, в рівнім від себе віддаленю, що кілька або кільканайцять метрів, залежно від ріжнородности землї і поступають рівнобіжно до меж і борізд на перед. По обох боках клясифікаторів іде двох практикантів з бюра технїчного, що є додані до помочі місцевому комісареви або звичайних робітників з тасьмою і уважають, щоби займати однако широку просторонь. Що кілька або кільканайцять метрів поступаючи на перед, копають ямки або вертять землю і дивлять ся, до якої кляси належить її зачислити. Кождий клясифікатор викликує клясу, що помітив і записує рід землї (ріля, сїножать і т. и.) і число кляси римськими цифрами до нотатки прим. Р II. С IV, а ґеодет заносить се до бонїтацийного скіцу. Підчас цїлої бонїтациї має кождий клясифікатор свою букву і ґеодет зазначує буквою на мапі дорогу клясифікатора. Бонїтер має тут задачу контролювати, чи клясифікатори вірно заповідають кляси. Коли котрийсь з них знайде иншу клясу, як була до тепер, то забиваєть ся кілок, відмірює ся на лїнїї число метрів від послїдного числа кляси і втягає ся до бонїтацийного скіцу. Опісля дома лучить ґеодет всї крайні точки одної кляси лїнїєю; зазначеній клясї дає букву і порядкове число клясифікованої площі і втягає до клясифікацийного протоколу.

Коли вже цілий комасацийний простір склясифіковано, порівнує ся для контролї записки бонїтера, ґеодета і клясифікатора, а бонїтер враз з клясифікаторами і знатоками укладають вартість ґрунту кождої кляси. До того обчисляє ся чистий дохід з морґа ґрунту нормального урожаю і бере ся на згляд звичайну місцеву цїну продажі. Може так зайти, що клясифікатори, не маючи з початку вправи, склясифікують поле чи сїножать не точно, то по скінченю клясифікациї сумнївні місця обходять ще раз і поправляють.

По клясифікациї ґеодет переходить на поли місця зазначені паликами і знова докладно їх замірює без згляду на межі піль і втягає до мапи.

Деякі учасники не розуміючи комасациї боять ся, щоби комасацийне оцїненє ґрунтів не спричинило підвисшеня ґрунтового податку, і тому старають ся вмовити в комісию, що в них нема першої і другої кляси ґрунту і жадають поставити у себе ґрунти в низші кляси. Аж як комісар віддає скомасований грунт, тодї кождий доглупує ся, що як висше був оцїнений його ґрунт, то за більшу суму, отже більше ґрунту він дістане. Тодї повстають невдоволеня, жалї, протести, що ґрунт за низько оцїнено, бо мовляв „у мене сама перша і друга кляса“.

Як непорадно впливати (що розуміє ся на нїчо не придасть ся), щоби чийсь ґрунт був за низько оцїнений, так само зле випала би комасация, сли би пр. клясифікатори схотїли собі і своїм своякам ґрунт оцїнити високо. Прецїнь може як раз лучити ся, що котрийсь з них сей високо оцїнений ґрунт дістане — отже мало дістав би; а знов проти невірної бонїтациї можна робити представленя до місцевого аґрарного комісаря, а опісля відклик до краєвої або мінїстерияльної аґрарної комісиї і оцїнку змінять. Підчас обходу і бонїтацийної оцїнки виготовляє аґрарний комісар аркушики посїданя і роздає учасникам. В сих аркушиках суть виписані всї парцелї учасника, кляси і вартість кождої парцелї. Так як на добре переведеній бонїтациї спочиває добре переведенє комасациї, так само від точно виготовлених аркушиків залежить, чи учасник дістане назад увесь свій ґрунт, чи нї. Тому кождий повинен докладно приглянути ся свому аркушикови, чи всї його парцелї і спілки суть там втягнені. Знана річ, як неточні, ба хибні в Галичинї вписи табулярні. Як-же часто хто инший стоїть вписаний до табулї за властителя, а хто инший поле уживає, а ще инший фіґурує в аркушиках податкових і платить податки. Комісар виписує аркушики з табулї і катастру, а опісля

на місци в громаді приймає від кождого учасника реклямациї. Тож кождий учасник, коли сам не розуміє ся на аркушиках і мапі катастральній, повинен попросити якого сьвідомого чоловіка, щоби йому допоміг вишукати всї його парцелї і спілки і сконстатувати, чи всї вони вписані до аркушика. Як сього не припильнує, як яка парцеля або бодай часть парцелї, котру він уживає, чи лиш ідеально йому належить ся, на нього не буде записана, не буде її в аркушику, то опісля сам на себе нарікати-ме, що комісар не дав йому тільки ґрунту, кілько він дїйсно мав.

Але буває і таке, що хтось в аркушику посїдає пр. 8 морґів поля, але він висїввав може 9 або і більше кірцїв твердого зерна. Комісар віддасть йому 8 морґів, отже се, що він має в табулї і аркушику намірене, а не те, що він висїввав. Спосіб висїваня не є одностайний, не є ретельною мірою верхнї поля; а по друге неодин тому що більше висїввав, як дїйсно мав поля, в'орав ся або в чуже поле, або позаорював громадські толоки, дороги, і панські сїножати. Тепер се все мусить віддати або доказати в с у д ї, що заорані части посїдає довше як 30 лїт, тодї йому їх причислить ся. Щоби уможливити виготовленє нової, точної мапи комасацийного простору, переводить ся нові поміри на підставі триґонометрично зіставленої сїти трикутників катастру.

Старші люди ще собі пригадують, як то перед 40—50 лїтами ходили і міряли інжинїри наш край, закопували камінє і ставили т. зв. віхи або фіґури. Фіґури вже понищили ся, але камінє по більшій части зістало на місци. Се сталі, триґонометричні точки. Вони суть зазначені на більших мапах трикутниками. Такі сталі точки, що лежать в просторі або і кілька кільометрів поза простором комасацийним, творять вершки трикутників. В районї комасацийнім поміщує ся більше таких сталих точок триґонометричних, а крім сих ще при природних межах, як дороги, потоки, рови і т. и. стокількадесять або і більше камінїв т. зв. поліґональних, як нові сталі точки. Знаючи два кути і один бік трикутника, можна при помочи триґонометриї обчислити два другі боки, евент. верхню трикутника. Таким способом при помочі кутів обчислює ся дуже докладно верхню комасацийного простору і виготовлює ся нову мапу катастральну. Се робота мозольна, але оперта на дуже докладнім помірі кутів і на рахунку, і єсть далеко докладнїйша, як давнїйші поміри столиками. Приміром в Ляссе в Низ. Австриї виказали нові поміри, що простір сеї катастральної громади єсть більший о 21·870 ha, як виказали катастральні поміри, що ре-

презентувало вартість 9061 злр. 17 кр. Сї рахункові еляборати переховують по комасациї в архівах і кождої хвилї можуть вони бути до нових помірів ужиті тим лекше, що на точках полїґональних суть закопані метрові камінні стовпи.

Крім помірів триянґуляцийних і полїґональних для обчисленя верхнї комасацийного простору переводить ся і поміри нївеляцийні, щоби, знаючи високість і нахил терену, мож було запроєктувати в природнім спадї нові рови, дороги і парцелї. На підставі помірів триянґуляцийних, полїґональних і на них опертих обчисленях виготовляє ся нову мапу т. зв. ориґінальну, де вписує ся і вислїд бонїтациї. На тій мапі суть вписані лиш границї громади катастральної і границї ріжних родів культури, як поля, сїножати і т. и., та евентуально ріка чи більший рів. На тій, так сказати-б, чистій мапі вирисовують ся спільні уладженя, се є дороги, головні рови для спусту води, публичні глиниска, гробовиска і т. и.

Спільні уладженя визначує місцевий аґрарний комісар в порозуміню з видїлом учасників (6—15 членів). Видїл вибирають з поміж себе в 1/3 учасники, в 1/3 видїл повітовий і в 1/3 місцевий комісар аґрарний, а до котрого входить без вибору війт, начальник простору двірського і, сли громада має власний маєток, делєґат видїлу повітового і краєвого. При визначуваню нових доріг не все бере ся на згляд старі дороги; сли дотепершні дороги ішли долами, вивозами або з инших зглядів були до ужитку менше відповідні, то визначує ся цїлком нові дороги сухими місцями, прості. Дороги головні суть широкі на 6—9 м або і ширші; бічні, доїздові до нив 4—5 м і наворотні 2—3 м; кожде поле має мати з обох своїх кінцїв дорогу, бодай таку, щоб мож було плугом навернути, отже 2—3 м широку. Зі зглядів господарських визначуєсь особливо бічні дороги досить густо, щоб поля не вийшли довгі, найбільше 400 м, звичайно далеко коротші. Розуміє ся, що всї дороги так замірені, що поля з обох кінцїв однако широкі. Віддїл технїчний витичує всї спільні дороги і площі уладженя на ґрунтах і закопує граничні каміня; границї кляс бонїтацийних, як було сказано, були витичені паликами.

На сїй ориґінальній мапі бракує ще нових парцель кождого учасника, т. зв. еквівалєнтів. Того доконує віддїл технїчний по вислуханю бажань учасників. Закон комасацийний приписує, що місцевий аґрарний комісар має питати учасників перед надїленєм їх еквівалєнтами, де хто хоче мати поле і по можности їх бажаня узглянити. Міг би хто хотїти дістати все поле в купі,

хотяй би і подальше села; другий в тій стороні села, де лежить його обістє. Один хоче мати все в одній або двох парцелях, инший в трьох або і чотирьох. Чужосторонні, що набули в селї ґрунт або вийшли на чуже село, хотїли би мати поле при границї тої громади, де тепер жиють і т. и. Все те дуже легко узглянднити. Але є і такі спекулянти, що жадають поля в добрій клясї і близько села, а вони мали поле далеке і не все було добре; ще инший хотїв би за поле дістати сїножать. Того вже не можна їм узглянднити, бо се було би з кривдою других. Засада є така, що за поле дістає кождий поле, за сїножать сїножать і т. и., хиба би двох умовило ся, що один бере поле другого. Инакше закон не дозволяє. Так само за добре поле чи сїножать має дістати добре, за зле зле, за близьке близьке, за далеке далеке, за середне середне і саме тілько морґів чи арів, кілько мав, нї більше анї менше. Тілько замість кілька парцель далеких одну далеку, за кілька середних чи близьких — одну середну або близьку.

Але що так на волос завсїгди годї трафити, щоби кождий мав все поле скомасоване і в такім самім віддаленю і в такій самій клясї, то устава в виняткових разах допускає ріжницї. І так прим. замість третої кляси мож дістати часть в другій і четвертій; може бути незначно більше поля а менше сїножати, як мав або на відворот. Так само може бути невелика ріжниця і у віддаленю. Рівнож дозволяє устава, що учасник комасациї може дістати о одну сорокову, а вже найбільше о одну двайцяту часть ($2^1/_2$ до $5^0/_0$) ґрунту менше, як мав, але бракуючу часть мусить дістати в грошах. Крім сеї винагороди в грошах має ся йому винагородити ще в той спосіб, що він повинен дістати лїпше положений ґрунт, — прим. до сонця, при головній дорозї і т. и. То все узглянднюючи, старає ся комісар чи то технїчний відділ вмістити між визначені дороги і природні границї (ріку, рів і т. и.) еквівалєнти учасників.

Коли еквівалєнти вписано до ориґінальної мапи, витичують їх на ґрунтї паликами. Тодї може кождий оглядати свій ґрунт на місци. Як люди вдоволені зі своїх еквівалєнтів, то комасацию приймають провізорично, се зн. беруть нові еквівалєнти до ужитку, але ще мають право жадати чи то в добровільній дорозї, чи опісля в рекурсах до краєвої аґрарної комісиї і до мінїстерської комісиї поправленя того, що після їх гадки сталось неслушно. Але учасники можуть і не приняти комасациї провізорично. Після теперішного нашого закона, сли один учасник не хоче провізорично приняти свого еквівалєнту, то взагалї не може комісар провізорично нових еквівалєнтів віддати нїкому; і всї мусять чекати аж кінця рекурсів і голосованя.

Як люди обіймуть нові ґрунти до ужитку, то перші два три роки не одному дадуть ся гірко в знаки. А нуж йому випаде еквівалєнт поперек давних піль, через глубокі борозди, високі межі, одно поле оброблене, друге пусте і т. и. Поки то з тим до ладу дійти! Але вже як раз господар доведе свій ланок до господарського стану, то міг би на тім і господарити; орати поздовж і поперек, бо поле широке. Наш малоземельний селянин переплачує за поле, сли воно лежить о межу його та не дбає, що се поле пусте, захопчене і т. и. При комасациї закидають, що „я дав добре, справлене поле, а дістав пусте". Але той ґазда забуває, що і він не гноїв що року всї поля, що і його поле одно було лїпше справлене, друге гірше. Та і за гній вивезений на поле наступає по комасациї вирівнанє грішми, отже хто дав много поля згноєного, йому доплатять грішми того, що дав до комасациї мало згноєного поля. І тут рішають місцеві люди, клясифікатори. Певно, що при всякій роботї (операциї) комасацийній можуть зайти неточности, може де 1—2% учасників по части на час переходовий буде чути ся покривдженими, чи навіть будуть дїйсно покривджені. На сьвітї нема нїчого совершенного, бо то люди роблять, не Господь Бог. Але се незначна кривда, у дуже незначної части (кажу всего 1—2%) учасників не має такої цїни, як вартість комасациї для цїлої громади, для кождого члена з осібна. В Хишевичах, де переведено першу більшу комасацию, де учили ся комасувати, де навіть зроблено більше, як повинно бути, помилок, що відбили ся на неоднім учаснику, люди самі хвалять комасацию. „Я мав 8 морґів поля в 23 кусниках", каже один господар, „на межі і городи ішло тілько, що я тратив річно 7 кіп збіжа, менї люди робили шкоду, переїздили через мої поля до своїх, викидали плугом, випасали. Через комасацию став я господарем, хотяй поля не докупив".

Комасацийне поступованє кінчить ся голосованєм всїх учасників. По полагодженю рекурсів голосують учасники, чи приймають комасацийний плян, чи нї, сли за пляном заявить ся більша половина учасників, що дає дві третини вартости простору комасацийного, то плян єсть принятий, його затверджує краєва комісия комасацийна і учасники дістають свої еквівалєнти на стало. Закладають нову табулю, комісар обчисляє кошти комасациї, котрі обовязані поносити учасники, як за канцелярию, сьвітло, обслугу, палики граничні, камінє і т. и., розкладає на учасників після вартости ґрунту кождого і замикає поступованє комасацийне. Поступованє комасацийне трїває 5 до 8 лїт.

Комасация, річ дуже корисна. Не даром її вже перевели у всїх краях західної Европи, і в многих коронних краях Австриї та на Угорщині. Через комасацию зміняє ся господарський систем з триполевого на раціональний, з розумним плодозміном, на інтензивний. По комасациї повинні наступити меліорациї; дреноване піль, наводнене і відводнене сїножатий. Що менї з комасациї, як не буде дреновання, кажуть господарі в Хишевичах, і вже внесли подане о дреноване всїх підмакаючих піль, о наводнене і відводнене сїножатий. Яке значіне має заложене нової табулї і нових податкових аркушиків, оцїнить кождий господар, котрий не певний свого посїданя, бо не знає, де його межа, чи не буде його хто процесувати за ідеальну частку спадку. Комасация віддає всїм ґрунт не в ідеальних частях, а в дійсности, на місци. Тай по смерти властителя без тестаменту мож легко його ґрунтом подїлити ся по справедливости, бо парцелї не тільки великі, рівнобіжні, але довгі і широкі, то можна на них як на папери видїлити спадкові части.

Та, кажуть на що комасувати, коли по якімсь часї люди знов подїлять ґрунти і буде як перед комасациєю? Нї, так не буде, як перед комасациєю. Люди подїлять ґрунти, але лишають ся ненарушені дороги, а межи ними рівнобіжні ниви; тай суть заховані поміри комасацийні. Тож єсли би знов по якімсь часї ґрунти були покавальцьовані, знов зробило ся много парцель, то на підставі давних помірів легко і в короткім часї незначним коштом буде можна село знов скомасувати.

Кошт комасациї зглядно не великий. Край платить інжинїрів, держава комісаря аґрарного, мапи, інструменти і т. д., решта видатків винесе 4—6 корон від морґа, або навіть і менше, сли громада дасть канцелярию безплатно, постарає ся з свого лїса о тики, палики, з свого каменьолому о граничне камінє і т. и.

Инші ще кажуть, що у них не можна перевести комасациї, бо у них земля дуже ріжнородна; пісок, глина, чорнозем, мокляки і т. и. Та вже з повисшого представленя буде кождому ясно, що і ріжнородну землю можна комасувати, хотяй би се були і гори і нїкого не скривдять, бо устава предвиджує ріжнородність землї і наказує дати кождому те, що мав, тілько в мало парцелях.

Тому повинні наші громади користати зі спосібности, поки виконують безплатно комасацию, і де ґрунти дуже подроблені, де нема доїздів до піль, де фалшива табуля, повинні вносити просьби „До місцевої аґрарної комісиї у Львові, ул. Куркова 3“. Просьбу може хтобудь написати, треба лиш по-

дати, який в приближеню простір хоче громада комасувати, і чи більша половина властителів ґрунтів (хотяй би посїдали і по $^1/_4$ морґа поля) годить ся на комасацию. Сю просьбу мають підписати всї жадаючі комасациї; властителї власновільні самі, за дїти батьки чи опікуни, за жінки мужі.

Щасть Боже доброму дїлу!

По дискусиї в тій справі, в якій забирали голос О. Вйтонович і Ю. Шумський поставив референт слїдуючу резолюцию:

Конґрес узнає, що лучба (комасация) роздроблених ґрунтів нашого селянства є вельми корисна і взиває всїх інтересованих, щоб живійше заняли ся сею справою, причім просить Головний Видїл Товариства „Просьвіта“, щоб сю справу порушив в своїх видавництвах.

З загальних рільничо-економічних рефератів був послїдним реферат І. Цапяка:

Опіка над сезоновими робітниками і їх органїзация.

Причини зарібкової еміґрациї. Рух еміґрацийний сезонових робітників почав ся в 1903. роцї і з кождим роком більшає. В послїдному роцї виеміґровало на зарібок до Нїмеччини около 89.000 Русинів.

Причин сього руху дуже легко догадатись: брак зарібку або лихий заробок в краю, брак землї, з котрої міг би чоловік жити, взагалї економічна нужда, се найголовнїйша причина, що жене робітників за границю шукати хлїба.

Богато людий еміґрує ізза переслїдувань полїтичних, а найдуть ся і такі, що з самої цїкавости їдуть на зарібки за границю, хоч в краю біда їм не доскулює.

Напрям зарібкової еміґрациї. Найбільше робітників їде на зарібок у Нїмеччину (Пруси), мала частина за підмовою ріжних аґентів і повітового бюра працї в Осьвєнцїмі до Данїї, а в послїдньому роцї вербували повітові бюра працї до Франциї, на перекір Нїмцям. Найкориснїйша для Русинів є еміґрация до Нїмеччини, бо і дорога не коштує богато і зарібок лїпший.

Дві третини наших робітників приймає роботу при фільварках, се є полеві робітники, а одна третина йде до фабрик і копалень.

Ліпше для наших робітників є йти до поля, але хто в короткім часї хоче більше заробити, тому ліпше йти до фабрик і копалень, хоч практика його за границею не дасть ся примінити в нашім краю, де промислу нема ніякого.

Бюра працї і їх охорона над робітниками. Дорогу сьому рухови до Прус вказав Русинам Народний Комітет. Скоро однак наші сусїди-Поляки побачили, що така маса людий еміґрує, налякались дуже і старались всїми силами сей рух як не зупинити, то бодай використати його для своїх цїлий. — До сього послужили їм повітові бюра посередництва працї, котрі тепер зачали рости як гриби по дощі. Ті повітові бюра підлягають краєвому бюрови посередництва працї. Бюра сї потворились на се, щоби наших робітників висилати за границю і за се брати від тамошних бюр працї і працьодавцїв провізию.

Вслїд за тим потворилось дуже богато приватних концесіонованих Намісництвом бюр працї. Скілько разів Русини старались о отворенє такого бюра посередництва працї, Намісництво було противне. Доперва в осени 10. жовтня 1908. р. приняло Намісництво до відома статути добродїйного Товариства опіки над еміґрантами „Провидїнє“.

Наші робітники приймають за границею роботу або за посередництвом нїмецьких бюр працї, або їдуть прямо до працьодавцїв. Се ще найпростїйша і найлїпша дорога. Однак наші люди піддають ся намові галицьких аґентів, котрі відвозять їх або до заграничного бюра працї, або віддають иншим нїмецьким аґентам, а ті дають їх дальше. Заки станут на роботу, мусять переходити через кілька рук, а кождий з тих аґентів старає сь їх використати.

В Нїмеччинї є двоякого рода бюра працї: нїмецьке товариство з осїдком в Берлїнї „Deutsche Feldarbeiter Zentralstelle“, що має по граничних місцевостях около 30 бюр працї (Grenzamt), в котрих приймають людий а заразом леґітимують, то є видають нїмецькі карти леґітимацийні на підставі документів, які робітник має зі собою.

Другий рід бюр, се бюра працї рільничих Палат поодиноких провінций (пров. шлеської, бранде-бурської, саської, померської, вестфальської, східно і західно пруської і т. и).

До тих бюр достарчають людий по найбільшій части галицькі аґенти.

З тих усїх бюр найбільшу вагу мають два бюра товариства „Zentralstelle“ в Найберунї і Мисловичах, бо через ті два бюра йде найбільше Русинів.

Робітники йдуть до тих бюр або самі або провадять їх там аґенти і повітові бюра праці. За се дістають аґенти провізию від 5—14 марок від особи, а повітові бюра мають приписану таксу по 2 к. за посередництво. Як в тих бюрах є робота, то сейчас людий контрактують і відсилають. а як ні, то кажуть ждати і то без звороту коштів. Вправді ті бюра побирають від працьодавців зачет на удержанє сього робітника, але в інтересї бюра є, щоби як найменше видати на робітників.

В 1905. р. розвинено у нас велику аґітацию до Прус через Найберун. Велика сила людий нагромадилась в Найберуні, а тому що на разї не було так богато вільних місць, мусїли вони ждати на роботу нераз і до двох тижнів. Люди не мали що їсти, а бюро удержувати їх не хотїло, звідси пішли і нарікання на се бюро і глумлива назва „Найберун-Обдерун". Хотяй опісля відносини так поправились, що аж брак було робітника, все таки люди дивились на се бюро з недовірєм і йшли на роботу через Мисловичі або инших аґентів.

Робітники, що ждуть на роботу, приміщені є в бараках, осібно мущини а осібно жінки і дївчата. Як в бюрах тих є совісні і чесні урядники, то обходять ся з людьми по людськи, а як ні, уважають робітників за робучий товар.

Коли в послїдному роцї заведено по бюрах граничних примусове леґітимованє, то дїєть ся тут богато надужить, іменно богато Поляків леґітимують як Русинів.

Працьодавцї приймають робітників на підставі контрактів, які виготовляють бюра праці і дають до підпису працьодавцям з одної а робітникам з другої сторони. Контракти ті є виготовлені в користь працьодавців. На забезпеченє, щоби робітники не покинули роботи, обтягають їм працьодавцї кавцию 30 марок по 3 марки тижнево. Знаходить ся в тих контрактах також уступ, в котрім подані є причини, коли панови вільно розвязати угоду і робітника віддалити, але за те нема подібного уступу для робітників. Одиноке бюро шлеської рільничої палати в своїх контрактах мало такий уступ в користь робітників іменно: робітникови вільно покинути працю, коли працьодавець або його заступник над ним знущаєть ся, коли не додержує умови, або коли неморально поводить ся зглядом робітників.

Після умови має працьодавець заплатити робітникови дорогу від границї на місце роботи і з поворотом до границї. І в тих случаях є богато надужить, бо деякі працьодавцї використавши працю робітника, старають ся йому докучити, щоби він

ще перед докінченєм умови утїк, тодї пропадає кавция і гроші на дорогу до границї.

В послїдних роках давали працьодавці нїмецьким бюрам працї зачет для робітників до нїмецької границї, а бюра виплачували се аґентам, що привозили людий своїм коштом до бюра.

Під тим зглядом найбільше використують наших робітників аґенти. Вони везуть робітників більшими партиями, платять за них половину дороги до границї, а опісля віддаючи бюрови тих людий, числять їм цїлу дорогу. Розуміє ть ся, що працюдавець відтягне людям за цїлу дорогу до границї. Половину цїни за білєт зелїзничий можуть дістати робітники, як їх їде гурток зложений з 10 осіб і мають книжки робітничі, бо на книжки службові анї на сьвідоцтва з громади сеї знижки не дістануть. Тодї аґенти зараджують сему в той спосіб, що мають в резерві книжки робітничі инших робітників і в той спосіб ошукують державний скарб з одної а робітників з другої сторони.

Побут робітнників по дворах і фабриках та копальнях угля. Робітників, що згодились до полевих робіт, розміщують в господарських хатах, осібно мущин а осібно жінок. Приміщенє, сьвітло, опал мають даром, а платня в міру пори року від 1 марки до 1.50 денно, а на гурт (акорд) можуть заробити до 3 м. Харч мають готовий з кухнї або дістають в натурі.

Далеко лїпше мають приміщенє робітники фабричні. Мешкають в робітничих домах (Schlafhaus), кождий має осібне ліжко, мають осібну комнату де миють ся а осібну де їдять.

Що до обходженя працюдавцїв з робітниками, то ріжно буває. Найбільше скарг на зле обходженє стрічаєсь там, де працюдавець або їх служба є Поляки, пр. в провінциях шлеській, познанській і східно-пруській. Наші люди стикають ся на кождім кроцї з Поляками, що висьмівають нашу мову і кажуть говорити по польськи і сьпівати польські піснї. Сьвідомійші робітники не позволяють собі глумитись зі своєї мови і часто приходить до сварок.

Лїпше вже йти на роботу до тих фільварків, де є самі Нїмцї, бо той вплив не є такий шкідний та і господарка лїпша.

Обходженє з нашими робітниками в фабриках і копальнях є однакове з тамошними робітниками, бо істнують осібні приписи для кождої фабрики, після котрих має ся поступати.

За те між самими нашими робітниками панує нелад і нема найменшої орґанїзациї, мимо того, що ту можна би її завести.

В кождій копальні на горішнім Шлеску буде разом що найменше по 100 Русинів, а є такі копальні як „Макс“, „Deutschland“ де є звиш триста Русинів, що займають три робітничі доми. Даєсь відчувати брак орґанізаторів, щоби держали людий разом. Піянство, бійка дуже часто лучають ся, за що платять кари.

Зароблений тяжко гріш не щадять, але пропивають або лишають, видаючи на непотрібні видатки, місто слати їх до хати, або до щадниць.

Зарібок є в фабриках о много ліпший чим в поли і кождий робітник може денно зложити чистого гроша 2 марки по оплаченю хати, харчу і инших потреб.

Орґанїзация робітників. Найбільшу вагу для нас має орґанїзация робітників, бо з нею і можлива опіка над сезоновими робітниками. Ні один робітник не повинен йти самопас і опісля пропадати. Досї неможливо було тої орґанїзациї перевести, бо робота була доривочна, а кождий наражав ся на неприємности і шикани зі сторони властий за недозволену орґанїзацию. Тепер, коли маємо товариство опіки над еміґрантами „Провидїнє“, можемо розвести як найліпшу орґанїзацию. Товариство се повинно бути осередком цїлого еміґрацийного руху так сезонових робітників як також і тих, що їдуть в заморські краї.

Воно повинно вести реєстр всїх Русинів, що рішились вже еміґрувати і не спустити їх з ока від хвилї, коли виїзджають з села, аж доки не прибудють на місце, чи то за границю, чи до инших заморських країв.

Товариство те повинно згуртувати коло себе всїх людий, що розуміють вагу еміґрациї. В кождім повітї повинна бути філїя того товариства а в кождім селї треба постановити собі мужів довіря, котрі би завідомляли філїю, а ся головне бюро у Львові, кілько людий еміґрує, і куди. Таких мужів довіря повинно мати се товариство по бюрах працї заграничних товариств, щоби наглядали, чи нашим людям, що тамтуди їдуть не дїєть ся кривда, або чи їх не використують. Таких людий треба постановити в отсих важнїйших містах: Кракові, Осьвєнцїмі, Найберунї, Мисловичах, Бремі, Гамбурзї і Антверпії. Товариство „Провидїнє“ повинно звернутись до американських Русинів, щоби подавали йому правдиві відомости про тамошні відносини. Товариство „Провидїнє“ повинно висилати когось до Німеччини, щоби наочно переконував ся, як там нашим робітникам живеть ся, а звіти ті оголосити в часописях.

Про всякі надужитя аґентів треба сейчас повідомляти тов. „Провидїнє“.

Що дїйсно орґанїзация сезонових робітників є річию великої ваги, бачимо у Поляків, що вони попри повітові бюра посередництва праці, над котрими держить контролю краєве бюро посередництва праці, мають ще осібні товариства іменно: „Polskie towarzystwo emigracyjne, і товариство „Opatrzność“ в Кракові. Надто мають вони окремі часописї: „Polski Przegląd emigracyjny“, що виходить у Львові, і „Przewodnlk emigracyjny“, що виходить в Кракові.

В Америцї виходять осібні часописї, присьвячені виключно справам еміґрацийним.

У нас того всього нема, але є надїя, що товариство „Провидїнє“ ті всї недостачі усуне.

В дискусиї над виголошеним рефератом брали участь А. Корнелля і Ю. Шумський, потім референт поставив слїдуючу резолюцию:

Конґрес взиває руську суспільність, щоб підпомагала новозасноване товариство опіки над еміґрантами „Провидїнє“ у Львові, і поручає Головному Видїлови товариства „Просьвіта“, щоб в „Письмі з Просьвіти“ подавав обєктивні інформациї про зарібкову і заморську еміґрацию і еміґрацийні зарібки.

II. Специяльні рільничо-господарські справи.

о. Й. Раковський реферував про:

Насїнє, штучні погної, господарські знаряди і машини.

Тема, яку поручено менї обробити на просьвітно-економічний конґрес, здавалоб ся відносить ся лише виключно до технїчного боку хлїборобства і з того становиска належало би її обробити. Коли-ж взяти під увагу провідну ідею і цїль нашого конґресу, то безперечно сторона технїчна мусить уступити важнїйшій сторонї орґанїзацийно-економічній.

Тому я в своїм виводї обмежу сторону технїчну лиш до конечного, за те постараю ся, о скілько можна, ширше

розібрати справу насїня, штучних погноїв, машин та знарядів з боку економічно-орґанїзацийного.

Коли уявимо собі рільну технїку нашого хлїборобства, та порівнаємо її з сучасною технїкою европейською, хотяй би навіть і дрібного хлїбороба, то сейчас впаде нам в око незвичайна примітивність способів, якими послугує ся наш рільник в рільній продукциї. Сю примітивність, приосталість нашого хлїбороба висловлюють коротко висказом: „технїка нашого хлїбороба приостала о сотку лїт в порівнаню до західного хлїборобства. Білянс сеї столїтної приостаслости виходить некорисний, бо наше хлїбороство з такого самого простору землї, по більшій части з природи урожайнїйшої, видобуває 50% менше витворів рільничих в порівнаню до сучасного західно-европейського хлїборобства“. Знаємо, що на такий стан нинїшного нашого хлїборобства зложив ся цїлий ряд причин полїтичних, суспільних і народних. Не моя річ вдавати ся в огляд тих причин. Я констатую лише факт, що безпосередною причиною технїчної приосталости нашого хлїборобства є незнанє новочасних способів рільної продукциї, між иншим головно лихе насїнє до сїйби, дуже слабе гноєнє рілї, і то майже виключно стаєнним гноєм, а вкінци примітивні знаряди рільничі і цїлковите неуживанє рільничих машин. Хочу по черзї поговорити про тоті три чинники хлїборобської продукциї, якими вони виходять в пересїчнім нашім хлїборобськім господарстві.

Наш хлїбороб не розуміє ваги добірного і до місцевих услівій примінено насїня. Правда, має він вже досьвід, що от дїдич спровадив якесь нове насїнє, і що красший урожай на ланї дїдича спричинений власне сим новим насїнєм. Коли вже наш мужик дійде до сього переконаня дорогою кількалїтної обсервациї, тодї старає ся найчастїйше дорогою заміни придбати нове насїнє для себе. На жаль нове, нераз дїйсно дуже відповідне насїнє дуже скоро зводить ся на наших хлопських нивах, бо нашому хлїборобови навіть не снило ся ще про потребу можливо старанної селекциї насїня до сїву. Навіть і не догадує ся наш селянин, що і хороби ростинні переносять ся з насїнєм з поколїня в поколїнє. Висше сказане з'ілюструю приміром насїня картофель. Всї знаємо, як скоро вироджують ся нераз дуже цїнні нові відміни картофель на хлопських нивах. Я знаю факти з нашого Підгіря, що приміром відміна „андерсонів“ деґенерує ся цїлковито у мужиків в протягу трьох полїтків. Чому воно так? Проста річ. Виміняв собі, чи в инший спосіб

набув наш мужик кілька кірців андерсонів (андрусини). І от вже на самім початку допускає ся наш хлібороб непростимого гріха, бо садить картофлю звичайно не цілу, але крає її на кусники. Та коби хоч краяв на повздовж, щоби кождий кусник мав половину найсильнїйших пучків, то ще було би пів біди. Алеж знаємо, шо селянин на се не уважає і крає без розбору і на повздовж і на поперек. З того виходить подвійне лихо, бо сила веґетативна тих кусників не є однакова. Кусник горішний, т. є противний бік від т. зв. угинка є сильнїйший, а кусник при угинку є слабший. І от вже в першім поколїню родить ся потомство взагалї о много слабше і менше опірне проти хоріб, а також і нерівномірне, бо з кусників горішних розвивають ся корчі сильнїйші, а з кусників долїшних слабші. Не дивож, що за два-три роки такої операциї нова відміна цїлковито вироджує ся і то ще тим певнїйше, що в пізнїйших роках спотребовує селянин більші картофлї, а всю дрібну уживає до садьби. Те саме треба сказати і о инших родах насїня. Насїнє збіж сїє ся у нас ледви що відчищене від полови, рідко ще коли на млинку, звичайно на вітрі віячкою або решетом. О сортованю зерна трієром нема й що говорити. А вже й не згадувати, що не уважає ся, чи збіже, яке сїє ся на насїнє, було в минувшім роцї з снїтїєм, ржиною, чи з иншими якими хоробами.

А щож сказати про штучні погної? Передовсїм, треба сконстатувати, що цїлі околицї не знають ще зовсїм штучних погноїв, мимо того, що вже від яких 15 лїт майже кождий двір уживає рік річно, нераз правильно, навіть значної скількости штучних погноїв. Наш мужик дивить ся остовпілими очима, як десятки двірських форналїв везе з зелїзницї міхи з „мучкою". З початку наш селянин глузує собі з дурного пана, який очевидно має пропасть гроша та з дурної голови викидає їх на „якусь муку". По кількох лїтах такого глузування з „дурного пана" починає наш мужик дивити ся на справу дещо серіознїйше, бо панський лан починає до нього говорити серіозною мовою красних урожаїв. Тодї один-другий, звичайно богатший мужик, нераз за принукою сьвященика, посїє на пробу мішок два тої „дивної мучки".

Так щож? По двох-трьох лїтах пробного уживаня штучних погноїв правильно покидає їх наш мужик, бо звичайно корисних вислїдів не осягає. Цїла справа кінчить ся ще нераз і тим, що такий відважний сїльський поступовець є ще предметом насьмішок всяких сїльських „Besserwisser-ів". Фактом є, що нинї загал

нашого мужицтва на Поділю, на Опілю (коло Бережан) і взагалї на всїх з природи урожайнїйших землях не уживає штучних погноїв. Лише на Підгірю а в части і в гірських долинах нераз є цїлі села ба навіть околиці, де мужики уживають штучних погноїв під збіжа, головно під жито, і то майже виключно кістної мучки. Сей факт є на перший погляд дивний. Зрозуміти є однакож легко, скоро уявимо собі відносини нашого Підгіря. Земля Підгіря є глиниста, майже на зовсїм непропускаючій підпочві. Зі збіж удає ся там трохи лїпше один овес, пшеницї майже зовсїм не плекають, ячменю мало, а жита дуже часто вимакають. За те удає ся там добре червона конюшина. Годівля худоби є там головним жерелом доходу. Для сеї худоби має мужик пасовиско, а на зиму дещо власного сїна і конюшини. За те великий брак підстїлки і соломи на сїчку. От і виходить потреба уживаня штучних погноїв під овес і жито, щоби була солома на підстїлку і сїчку. Гною, як звичайно, дуже мало, бо й худоби не так много. І якимсь дивним дивом сїльські арендарі стали піонїрами уживаня штучного навозу, як сказано майже виключно кістної мучки. Я спостеріг в кількох селах, що тамошні сїльські арендарі є рівночасно властителями господарств. От і сей проворний нарід провідав десь просто мучку кістну, та став її не лише сам уживати, але ще й навчив сего нашого „Бойка“. Очевидно, що за сю науку наш Бойко ще й доси мусить дуже дорого оплачувати ся свому коршмареви, бо знаю, що в значній части торговля кістною мукою відбуває ся там на кредит. Часто сплачує довжник свій довг не грішми а збіжем. Думаю, що досить сього до зрозуміня справи штучних погноїв в нашім краю. Виходить, що теперішний наш мужик не знає ще штучного погною, а тим самим не може піднести урожайности своєї землї, противно попристаючи майже виключно лише на стаєннім навозї, якого що раз менше задля дробленя господарств, веде екстензивне і рабункове рільне господарство.

Перейдім вкінци до справи знарядів і машин рільничих. Дрібнїйші новочасні рільничі знаряди знайшли ся вже нинї і в найглухшім нашім селї. Видимо вже скрізь зелїзні ґралї і вили, бляшані ведра, цебри і дійницї, видимо також ланцушки місто шнурків до припинаня худоби і коний, вкінци видимо вже віз на зелїзних снастях, плуг о зелїзнім корпусї. В послїдній десятцї лїт залляли фабриканти сїчкарнями весь наш край, а що раз частїйше можна стрітити у богатших мужиків фабричні млинки до чищеня збіжа, (спорадично також ручні

або кератові молотільнї. Що раз дорожше дерево материялове, що раз більший брак ремісників, що займають ся виробом знарядів господарських, а з другого боку залив нашого краю фабричними виробами, отсе причини сього змодернїзованя знарядів рільничих в наших господарствах. На мою думку треба уважати сей факт взагалї корисним для нашого мужицького господарства. Ходило би ту лише о те, щоби сї новітні фабричні знаряди діставали ся нашому мужикови, о скілько лише мож, дешево і в добрій якости, а також, щоби деякі инші знаряди і машини, яких тепер ще нема в хлопських господарствах дістали ся туди чим скорше. Для приміру вкажу тут на сївачки, особливо рядові, трієри, плянети і инші. З сього побіжного огляду виходить, що теперішний хлїбороб не користає в головній мірі зі здобутків новочасної рільничої технїки, які нинї відносно до насїня, штучних погноїв, знарядів та машин рільничих так розповсюднили ся в західній Европі, а тим самим є позбавлений можности підносити продуктивність свого хлїборобського варстату.

Розгляньмо тепер, як би то ширив ся поступ рільничий що до насїня, навозів та машин, наколи би так, як доси, ся справа лишила ся в руках торговцїв і аґентів. Отжеж менї здає ся, що торговцї та аґенти вспіють в найблизшій будучности много і дуже пожиточних новостий розширити в нашім краю. Очевидно, що за сю прислугу заплатить наш селянин грубий гарач, бо звісно, що фабриканти машин та штучних погноїв а також фірми торгуючі насїнєм при помочи цїлої армії аґентів намагають ся розіпхати свій товар вправдї по можливо дешевих цїнах, але за те в як найгіршій якости. Значну часть лупу заберуть маломістечкові та сїльські крамарі та коршмарі, бо вони вже і тепер дають мужикови на борг не лише плуг, але також сїчкарню, штучний погній та всяке насїнє. Як би можливо було зрахувати, скілько за такий рільничий поступ заплатить наш хлїбороб, то хто зна, чи не бажали би ми радше, щоби він лишив ся був при батьківськім способі господарюваня.

Спитаймож ся тепер, чи є у нас способи і засоби, щоби сей процес модернїзациї нашого хлїборобства відносно до насїня, погноїв та машин відбував ся не лише без страт і жертв з боку селянства, а противно, щоби він як найскорше вийшов нашому селянству в хосен дорогою піднесеня продуктивности господарств.

Нинїшне наше селянство само з себе і через себе не дасть собі ради, о сїм всї ми глибоко переконані. Знаємо дальше, що так держава як тим більше край з цїлим апаратом адмінїстрацийним є байдужні для сеї справи. Лишає ся одиноко наша власна праця в наших власних орґанїзациях. Є у нас і тепер вже орґанїзациї, що поклали собі задачу ширити серед мужицтва добре насїнє, погної та рільничі машини. Народна Торговля, Спілка для господарства в Перемишли і Товариство „Просьвіта“ займають ся тою працею вже від ряду лїт. З жалем треба сконстатувати, що вислїди акциї згаданих наших товариств в тім напрямі є мінїмальні. З услуг Народної Торговлї мужицтво майже не користає, бо правду казати, сей дїл торговельний в тім товаристві веде ся якось дуже по дилєтантськи, для відчіпного. Перемиська спілка, товариство більше льокальне. В нашій „Просьвіті“ тота робота доси є більше дидактична, обмежувала ся до видавництв деяких поучаючих книжочок та поодиноких статий в „Письмі з Просьвіти“.

В послїднім роцї поглубила „Просьвіта“ свою роботу на тім поли, бо з'орґанїзувала цїлий ряд полевих досьвідів навозових на нивах та сїножатях своїх членів. Сю працю „Просьвіти“, треба повитати з радостию та старати ся о її розширенє. Є ще у нас товариство „Сїльський Господар“, яке вже з огляду на свою безпосередну цїль повинно заняти ся сею справою. На діяльність сього товариства не можемо поки що покладати ще надії з огляду на його ще молодий вік та недостачу засобів до працї. Виходить, що дотеперішні результати працї наших орґанїзаций в тім напрямі є властиво нїякі, бо перший лїпший, більший жидівський комісовий склад штучних погноїв або рільничих машин продасть нашим мужикам в однім роцї більше як всї наші товариства в купі в протягу яких 10 лїт.

Я гадаю, що нашим обовязком є обміркувати способи, якими би можна справу насїня, штучних погноїв та машин, а тим самим справу технїчного поступу нашого хлїборобства поставити так, як се видимо на заходї Европи, от скажу приміром в Данїї.

Робота се тяжка, алеж не нам, бідним та приоставшим позаду всїх культурних народів бояти ся трудностий та вести поважну роботу по дилетантськи і немов би від нехочу.

Я переконаний, що наколи вже в найблизшім часї на тій области народної працї має ся зробити щось справдї позитивного і рішаючого, то наша „Просьвіта“ мусить взяти на себе

не лиш ініциятиву, але також і виконанє праці, принайменше на найблизшу десятку літ. Я не дивую ся, наколи почую голоси опозициї, бо й доси ще є у нас немало людий, які засадничо є противні економічній діяльности нашої „Просьвіти". Можу однакож з цілим спокоєм вказати на дотеперішний досьвід. Відкличу ся до всїх тих, що практично займають ся роботою в „Просьвіті" чи то в центрі, чи по філїях, чи по сїльських читальнях „Просьвіти". Анї один з практичних наших просьвітних робітників не заперечить менї, наколи скажу, що так як доси так і на будуче тим красше розвивати ся буде наша „Просьвіта", чим інтензивнїйше буде вести економічну роботу між своїми членами. А впрочім, хотяй би доси ми не могли були зробити сього спостереженя задля того, що „Просьвіта" не була би займала ся економічною роботою, мимо того то мусїли би ми сказати собі, що лише вона є в силї взяти ся за преважну і необходиму роботу коло піддвигненя нашої хліборобської техніки. Ніяке наше товариство з виїмкою хиба „Днїстра" не запустило такого глубокого коріня в нашім краю, як власне тов. „Просьвіта". Майже (2000) читалень та кілька тисяч членів мужиків і то що сьвідомійших згуртувало ся вже в нашім товаристві. Ту є вже до кого говорити, ту є вже з ким і робити, сказане чи написане переводити в живе діло. Коротко кажучи, лише одна „Просьвіта" має вже нинї досить моральних та материяльних засобів підняти реальну плянову і широку акцию в цїли піднесеня нашої дуже приосталої технїки рільної взагалї, а специяльно і в першій мірі в справі насїня, штучних погноїв та рільничих машин. Коли я жадаю від „Просьвіти", щоби вона в сю хвилю заняла ся можливо інтензивно справою двигненя технїки нашого хлібороб-ства, то ще тим самим не жадаю, щоби „Просьвіта" тоту роботу вела довший час. „Просьвіта" обовязана на мою думку започаткувати сю роботу і вести її лише так довго, доки сього треба буде, т. є доки аґенди сього дїла не розвинуть ся на стільки, що відпадуть самі від товариства, як відпадає зрілий овоч від матерного пня. Ми-ж всї вже обсервували такий самий процес в Стрийщинї з тамошними молочарськими спілками. Тамошна філїя „Просьвіти" при підмозї Головного Видїлу, започаткувала і якийсь час вела роботу молочарську. По кількох лїтах такої роботи спілки молочарські мусїли відлучити ся від „Просьвіти" і утворити осібний Союз молочарський.

Тота сама доля чекає в найблизшім часї читальнї, каси і крамницї. Вже тепер многі читальнї, каси і крамницї перемінюють ся

на осібні реєстровані товариства та лучать ся або з нашим „Союзом кредитовим“ або Союзом торговельним „Народної Торговлї“. Небавом, я сподїю ся сього в протягу найблизшої десятки лїт, всї дотеперішні читальняні крамницї і каси підляжуть сїй судьбі. Сей процес мусимо вважати в наших відносинах зовсїм нормальним. З „Просьвіти“, а безперечно з сїльської читальнї „Просьвіти“ мусить витворити ся і о неї в перших часах опирати ся кожда наша економічна практична робота. О „Просьвіту“, о її філїї та читальнї мусить оперти ся також робота над піддвигненєм нашої хлїборобської технїки.

Займу ся тепер коротко справою з'орґанїзованя сеї акциї в „Просьвітї“. Акция „Просьвіти“ в тій справі мусить бути трояка: дидактична, купецька і орґанїзацийна. Дидактична акция „Просьвіти“ в тім случаю є конечною, бо наш мужик мусить бути осьвідомленим, поученим о поступах хлїборобської технїки. Тоту роботу веде вже „Просьвіта“ мало що не від перших лїт свого істнованя. Нема чому дивувати ся, що дотеперішна дидактична акция „Просьвіти“ в справі рільничої технїки, специяльно в справі насїня, штучних погноїв та машин не давала майже нїяких результатів, Се стало ся тому, що в таких справах теоретичне поучуванє за помочию книжок та поодиноких росправ в калєндарях не було оперте на практичних демонстрациях та досьвідах, і не було з'орґанїзованої потрібної купецької акциї. В послїднім роцї наступив в сїм зглядї щасливий зворот, бо „Просьвіта“ з'орґанїзувала цїлий ряд досьвідів навозових між своїми членами. Треба сконстантувати, що тоті полеві досьвіди стрітили ся скрізь з великим заінтересованєм членів-хлїборобів. Бажати би, щоби „Просвіта“ в слїдуючих лїтах тоту акцию з навозовими досьвідами, о скілько можна, розширила і вела її після певного пляну в ріжних околицях нашого краю. Звіти з переведених досьвідів кождого року повинні бути оголошувані в калєндари та спопуляризовані в осібних листках „Просьвіти“.

Такіж самі досьвіди повинні бути в найблизших часах розширені також і на насїнє, знаряди та машини рільничі. Сю акцию з досьвідами легко розширювати і поглублювати, бо не треба ту великих накладів грошевих. Фабриканти навозів та машин а також продуценти насїня достарчують радо до материялу досьвідів. Ходило би лише о те, щоби товариство придбало собі заводових людий до веденя сеї великої акциї. Видаток на удержанє потрібного числа заводових і помічних сил оплатить ся

„Просьвіті“ рішучо в прирості членів-хлїборобів. Дидактична, теоритична і практична акция розширить ся вже в найблизшім часї через зимову школу і взірцеву хлопську фарму, яку, сподівати ся, уладить наше товариство вже в найблизших лїтах в Милованю.

По кількох лїтах істнованя заведеня в Милованю можна буде приступити до уладженя взірцевих господарств бувших учеників заведеня милованського. Наколи би ще наше товариство уладжувало вистави насїня та машин з відповідними демонстрациями і викладами в ріжних околицях краю, то се завершувало би дидактичну працю товариства в цїли піднесеня технїки нашого хлїборобства. З дидактичною акцією мусить конечно іти в парі, як я вже висше сказав, акция купецька та орґанїзацийна, а то тому, щоби поучений і осьвідомлений член-хлїбороб мав спосібність набувати з найлїпшого жерела, по найнизшій цїнї і в найлїпшій якости насїнє, штучні навози, та машини рільничі. Годї менї вдавати ся ту в подробицї. Зрозумілою річию є, що початок в цїлій роботї мусить дати заложене хлїдоробське бюро при Головнім Видїлї, специяльно в цїли торговлї насїнєм, навозами і машинами. Се бюро мусїло би стояти під управою заводового чоловіка, що попередно відбув би подорож інформамацийну по Европі, і який мав би до помочі відповідний персонал помічничий. Бюро опирало би ся о комісові склади насїня, штучних погноїв та машин так у Львові, як також і в важнїйших містах краю. Повітові комісові склади опирали би ся о місцеві філїї. Дохід з комісової перепродажі з певностию вистарчить на покритє коштів заложеня і веденя бюра. Крім удержуваня комісових складів вело би наше бюро акцию орґанїзациї льокальних спілок для продукциї і купна насїня, для купна штучних погноїв та, давало би почин до закладаня необходимих для наших хлїборобів машинових спілок.

По лїтах, коли за почином хлїборобського бюра „Просьвіти“ завяже ся достаточне число повітових і льокальних хлїборобських спілок для продукциї і торговлї насїнєм, для досьвідів і торговлї штучними погноями, а також більше число хлїборобських спілок машинових, надійде хвиля, в якій всї тоті спілки на чолї з просьвітним-хлїборобським бюром утворять осібний союз і відпадуть від „Просьвіти“, як сказано, мов зрілий овоч від дерева. Сей проєкт не виключає зовсїм рівночасної працї инших товариств на тій преважній, а доси облогом лежачій ниві.

Всї радо повитаємо евентуальну, рівнорядну працю инших товариств на сїй ниві. Маю на думцї „Народну Торговлю“ та товариство „Сїльський Господар“. Чим більше товариств возьме ся за сю роботу, тим скорше вона буде ведена, тим скорше утвердить ся поступова хлїборобська технїка на нашій земли, а тим самим тим скорше двигне ся з упадку дрібне наше хлїборобство, корінь і підвалини цїлого нашого економічного побуту.

На сїм кінчу і на основі сказаного ставлю хвальній секциї до ухваленя слїдуючі резолюциї:

1) Головний Видїл тов. „Просьвіта“ заведе окреме хлїборобське бюро з центральним комісовим складом насїня, штучних погноїв, рільничих знарядів і машин. В міру потреби нележить заводити і повітові комісові склади при філїях тов. „Просьвіта“. Хлїборобське бюро веде осібний, заводово образований управитель, який би попередно відбув наукову подорож в цїли пізнаня, як ведуть ся такі справи в анальоґічних заграничних товариствах.

2) Хлїборобське бюро тов. „Просьвіта“ буде уладжувати вистави добірного сївного насїня, штучних погноїв і взірцевих рільничих знарядів і машин, получені з пояснюючими викладами і демонстрациями; воно дасть почин до засновуваня хлїборобських спілок закупна штучних погноїв і закладаня досьвідних піль і спілкового уживаня рільничих машин. Хлїборобське бюро займе ся господарськими видавництвами, в яких узглядни передусїм поступову господарську технїку.

3) Головний Видїл тов. „Просьвіта“ устроїть побіч зимової школи в Милованю взірцеву хлопську фарму і буде старати ся закладати взірцеві господарства між своїми членами.

4) Просьвітно-економічний конґрес висказує бажанє, щоб Головний Видїл тов. „Просьвіта“ заняв ся тими справами безпроволочно і запросив до співучасти в переведеню тих резолюций товариства: „Народну Торговлю“, „Сїльський Господар“ і „Спілку для господарства і торговлї“ в Перемишли.

В дискусиї над сим рефератом і поставленими резолюциями о. О. Гриневецький, вказував на велику вагу зелених погноїв для наших господарств; о. Д. Курдидик жадав, щоб тов. „Просьвіта“ розсилало для заохоти своїм членам певну скількість штучних погноїв безплатно; др. М. Коцюба пояснив, що Голов. Виділ товариства „Просьвіта“ висилає дійсно безплатно штучні погної і уладжує досьвідні поля кождій читальни а по змозї і членам, коли з'обовяжуть ся перевести досьвіди і зложити з тих досьвідів звіт. А. Корнелля радив, щоб комбінувати уживанє зелених погноїв зі штучними навозами; о. А. Пеленський радив, щоб селянам давати взірцеві моделї рільничих машин, а вони відроблять собі їх на власний ужиток.

В кінци дискусиї І. Липецький, промовляв за спілковим закупном штучних навозів і рільничих машин і поставив слїдуючі резолюциї:

1) Просьвітно-економічний конґрес узнає, що нашим хлїборобам є найкориснїйше купувати штучні погної збірними замовленями, при чім належить замовляти передусїм в наших товариствах як: „Спілка для господарства і торговлї“ в Перемишли, „Просьвіта“ „Народна Торговля“, і „Сільский Господар“ у Львові.

2) В тім розповсюднюваню ужитку взірцевих рільничих машин повинні читальнї „Просьвіти“ закуповувати рільничі машини (трієри, млинки і пр.) і випозичати їх до ужитку своїм членам.

Ю. Шумський реферував про:

Промислові ростини.

На рільництві і промислї спочиває добробит усїх народів. Там, де рільництво і промисл находить ся в цьвитучім станї, не видко нужди, а люди живуть щасливі і вдоволені.

Коли поглянемо на сїльські господарства в инших краях, пр. в Чехах, Данії, Швециї, Німеччинї, то мусимо признати, що стоять вони далеко висше як наші господарства.

Поля находимо там в однім куснику, ріля оброблена старанно, сїножать і пасовиска в порядку, коло домів виднїють красні овочеві сади і яринні городи. На кождім майже крсці видимо лад і заможність. А основою сього богацтва селян

є праця, ощадність і просьвіта. В теперішних часах і наш селянин працює в поті чола на кусник хлїба, почав вже і він щадити і видає дуже мало на своє житє, не стає йому тільки осьвіти (хоч і в тім напрямі є великий поступ), без якої в теперішних часах трудно дати собі раду в господарстві.

У нас є за мало заводових шкіл, де селяни могли би научити ся лучшої господарки; — Русини в Галичинї в числї $3^1/_2$ мілїона не мають доси анї одної школи рільничої з язиком викладовим руським.

Поки однак здобудемо для себе потрібні школи, поучуймо ся взаїмно в господарських справах і підпомагаймо одні других добрими радами.

Нинї дрібні господарі мають головний дохід з продажі збіжа і товару. При такім способі господарюваня дають наші малоземельні господарства що раз то менші доходи з одного гектара, а що збільшають ся потреби рільника, прибувають видатки на податки, робітник з кождим днем дорожіє, а через те стає ся судьба господаря що раз тяжшою.

При нинїшнім способі господарюваня залежить істнуванє рільника головно від урожаю збіжа — а коли яканебудь обставина заподіє неурожай, тодї грозить йому нужда.

Майже на наших очах змінили ся обставини биту нашого селянина; коли батьки наші, дїди і прадїди виїмково тільки видавали гріш на поживу, одежу, стрій женщин або прикрасу мешкань, на принятя при родинних сьвятах і т. п. — нинї множать ся денні видатки селян з кождим роком, бо всї майже потреби до житя купують вони в містї, все платять готівкою, а що ще гірше, беруть по склепах на кредит. Побіч сього богато селян посилає своїх дїтий на науку до шкіл, предплачує часописї. Речинець плаченя податків надходить правильно, кождий мусить їх платити, а кожда їзда до міста випорожнює карман селянина. Сї всїлякі потреби вимагають значних доходів з господарства, яких не покриє сама продаж зерна. Хотяй би селянин як найлїпше оброблював рілю і скріпляв її гноєм власного господарства або і штучними навозами, хотяй би добирав найчільнїйшого зерна до сїйби, хотяй буде тяжко працювати і на кождім кроцї щадити — однаково дохід з землї буде за малий; не вистарчить він на удержанє родини і покритє потреб житя, як побіч розумного плеканя збіжа не заведе селянин годівлї господарських звірят, і не зачне плекати ще ростини, які давали би йому значні приходи. До таких ростин належать ро-

стини промислові — з яких сусїдні народи черуть величезні доходи.

Промисловими ростинами називаємо ростини, що служать головно, як сирий витвір до дальшої перерібки в промислї. Перерібка ся мало коли відбуває ся в самім господарстві, а звичайно доперва в фабричних заводах, які закуповують сї ростини. Плеканє і вибір сих ростин залежить головно від того, чи можемо їх корисно збути і чи вони у нас удадуть ся. Промислові ростини дають в господарстві значний дохід, вимагають однак значнїйших вкладів при плеканю і більшого накладу ручної працї.

Залежно від рода витвору, який дають промислові ростини, розріжняємо: олїйні ростини, як ріпак, олїйна ріпиця, мак і сонїшник; инші дають крім олїйного сїменн ще і волокно, як лен і коноплї. Хміль плекаємо задля люпулїни, а гірчицю і кмин задля ароматичних олїйків. Тютюн дає листя, а цикория змяснїлі корняки. Вкінци плекаємо ще красильні ростини як бріч красильний (Rubia tinctorum), синильник звичайний (Isatis tinctoria) і резеду красильну (Reseda luteola), надто плекаємо ще: кошикарську лозу, якої прутя спотребовуємо на всяке плетиво.

Недостача часу не позваляє менї входити в подробицї плеканя кождої з вичислених промислових ростин, шановні слухачі знайдуть їх в кождій заводовій книжцї, моєю задачею було звернути тільки увагу на економічне значінє плеканя сих ростин в наших дрібних, селянських господарствах і тому кінчу та ставлю під розвагу слїдуючі резолюциї:

Головний Видїл Товариства „Просьвіта“ видасть книжочку о плеканю найважнїйших промислових ростин в малих господарствах і поручить свойому вандрівному учителеви, щоби познакомлював селян з сею вельми важною економічно-господарською справою.

П. Гнатюк відчитав реферат:

Годівля дробу.

Одною з найважнїйших галузий сїльського господарства є годівля дробу, тому і нинї, коли обговорюють ся всякі справи господарські і економічні нашого селянства, годї її поминути.

З причини обмеженого часу доторкну тільки найважнїйших питань сеї справи, а іменно: чи годівля дробу оплачує ся? чи

використовують наші селяни сю господарську галузь, та які є причини її занедбаня? які є причини занедбаня у нас годівлї дробу? в який спосіб можна би у нас піднести годівлю дробу?

Чи годівля дробу оплачує ся?

Коли ведемо годівлю дробу недбало, без пляну, без належитого знаня і без рахунку, то вона, не то що не оплачуєсь, але часто приносить нам страту.

Колиж плекаємо дріб раціонально, тодї годівля його не тільки що оплачує ся але і приносить такі доходи, яких не годна дати инша галузь господарства, бо дріб звертає капітал вложений в його годівлю в двоє або і більше.

Переконуючим доказом сього є переведені досьвіди так у нас в краю як і за границею. Годї їх ту у великім числї наводити, щоб однак поперти мою річ числами, наводжу чотири досьвіди а іменно:

I. Досьвід, переведений в р. 1903. в заведеню годівлї дробу в Праксіс, (Bevgenie, Wie erzielt man Nutzen aus der Geflügelzucht).

II. Досьвід перевів автор статї „Чи оплачуєсь плеканє дробу?“ (Економіст з р. 1907. ч. 8.).

III. Досьвід перевів Петро Ґлуд, в р. 1908., в Горохівци, (Hodowca drobiu, з р. 1909., ч. 1.).

IV, Досьвід, переведений в р. 1905. в заведеню годівлї дробу в Ґрубшіц, (Zagaja, Hodowla drobiu jej, główne zasady i kierunki).

Досьвіди:	Кілько і який дріб плекано	Дріб сей дав						Одна штука дала						вложений капітал дав %
		Приходу		Розходу		Зиску		Приходу		Розходу		Зиску		
		К	с	К	с	К	с	К	с	К	с	К	с	
I. Досьвід	60 курий 10 качок	775	72	383	88	391	87	11	08	5	48	5	60	101
II. Досьвід 1. Рік	10 курий	115	40	44	00	71	40	11	54	4	40	7	14	162
II. Досьвід 2. Рік	30 курий	301	60	104	40	197	20	10	05	3	48	6	57	188
II. Досьвід 3. Рік	50 курий	549	80	134	70	415	10	10	99	2	69	8	30	308
III. Досьвід	12 курий	138	30	64	00	74	30	11	53	5	33	6	20	116
IV. Досьвід	167 штук всякого дробу	7391	88	4175	91	3215	87	44	26	25	00	19	26	77

Числа в послїднім стовпци, які виказують відсотки від капіталу вложеного в годівлю дробу, доводять наглядно її рентовність, а коли ще узглянимо, що вона не вимагає відразу

великих вкладів, великого капіталу, тоді прийдемо до заключеня, що годівля дробу може кождому заступити доходи з ріллї і може стати підставою істнованя і найбіднійшого господаря.

Чи наші селяни використовують сю господарську галузь?

Щоби відповісти точно на се питанє, мусїли би ми мати зіставлені рахунки з всїх розходів і приходів годівлї дробу кождого нашого господаря. Сього однак не маємо. Якжеж би ми їх мали і злучили опісля в один спільний рахунок, то вийшло би таке, що дріб не лиш не дає нашим господарям жадних доходів, але навпаки ще страту.

До сього зяключеня можна дійти при помочі статистики. Статистика з року 1900 виказує, що в Галичинї було 7,754.870 штук всякого дробу. Коли однак узглянимо, що наші селяни побоючись „курячого" податку, подають при списах все низше число дробу від дїйсного стану, можемо сказати, що скількість дробу була значно більша. При тім належить надїяти ся, що скількість дробу з року на рік збільшаєть ся. Узглянюючи отже сї дві обставини, можемо сьміло сказати, що скількість дробу в роцї 1905. доходила до 10 мілїонів штук. Приймаючи дальше, що одна штука дробу коштує денно пересїчно лиш 2 сотики, то за сей рік видали наші господарі 73 мілїонів корон. Тимчасом весь дохід з продажі яєць, піря і дробу за границю приніс краєви в тім роцї (1905.), після обчислень дра Т. Пілята, лиш несповна 40 мілїонів корон. Припустїм, що край сам спожив в тім роцї дробу також за 40 мілїонів корон (пересїчно по 6 корон на голову), то всеж виказані доходи ледви покривають розходи на виживленє того дробу. При тім треба памятати, що у нас всяка продаж дробу чи його витворів не обійде ся без посередників, які що найменше 20% з сеї уторгованої суми, се є найменше 16 мілїонів стягнули за посередництво до своїх карманів. Тому господарі, годівцї дробу з тих уторгованих 80 мілїонів корон дістали лиш около 64 мілїонів, а ся квота є далеко менша від капіталу, який сї господарі вложили в годівлю дробу (70 мілїонів). З сего бачимо, що наші годівцї дробу в Галичинї не тільки що не мають жадних зисків з тої годівлї, але навпаки ще докладають до сього підриємства. Рахунку сього не можемо вправдї назвати точним, однак в кождім случаю не відбігає він далеко від дїйсности.

З порядку річи випадає нам застановитись, чому у нас так лихо дїє ся, чому ми докладаємо до годівлї дробу, коли инші

народи з сеї галузи господарства мають великанські зиски? Яка-ж сему причина?

Лиш ся, що ми ведемо нашу годівлю дробу нераціонально, без зnaня, без рахунку, а дріб свій та його витвори продаємо виключно посередникам, які забирають нам остатню каплю зиску, що міг би нам остати ся.

Коли порівнаємо нашу годівлю дробу з годівлею у инших культурних народів, тоді назвемо її дикою годівлею. Кури, гуси, чи качки в нашім господарстві є занедбаними голодними сиротами. Передовсїм дріб наш тулить ся по „чужих кутах“, бо рідко коли має він свій відповідний курник. Дріб живимо як „за напасть“, от щоб з голоду не згинув та дому тримав ся. Не дбаємо також о добір стада, лишаємо на приховок се, що нам з піря подобає ся. Когути в нас сї добрі, що красно та ще й о півночи піють. Старшого когута над однорічного мало хто тримає. Не журимо ся теж тим, що наш когут є від пра-пра-прадїдів споріднений з курками. Не знаємо нїчо о дїдичности добрих прикмет і хиб. Не знаємо з рахунку, як котра курка несе ся, а оцїнюємо се з памяти, і то дуже часто хибно. В случаю слабости чи зарази між дробом не знаємо, як собі порадити. Молодник годуємо нужденно. А о расах дробу ледви ми чули.

Тому не диво, що так ведена дика годівля довела до сього, що курка наша величиною і вагою не рідко рівнаєть ся добрій куропатві, що вона ледви животїє, а яйце покладе лиш від часу, тай воно маленьке, як то кажуть „вороняче“. При таких условинах треба бути надто сьмілим, щоби жадати від дробу ще яких доходів.

Які є причини занедбаня у нас годівлї дробу?

Найважнїйшою причиною у нас є лихий збут дробу та його витворів. Одиноким покупцем сього товару є у нас Жиди. Через свою несовісність в торговли зіпсували вони найперше нашу славу за границею і через се наш дріб узнають там за найгірший, а тим самим і найтанший. Надто мають вони торговлї дробу виключно в своїх руках, а тим самим не мають найменшої конкуренциї, через що платять за дріб і його витвори таку цїну, яка рівнаєть ся половинї а навіть третинї його дїйсної торгової цїни. Наш селянин не має иншого збуту того товару, а змушений бідою дає його за пів дармо. Хотяй — що правда — не веде він при тім нїяких рахунків, однак своїм „хлопським розумом“ дійшов до того, що годівля дробу йому не оплачує ся, та що він до неї деколи ще й докладає. Через се став се-

лянин байдужним для сеї господарської галузи, а що не занехав її цілковито, се лиш тому, що він привик до курки з діда-прадіда, та не хотів з нею розстати ся, тим паче, що боронила її ґаздиня, бо се майже одиноке її жерело доходів на дрібні видатки, як нафту, сїрку, сіль і т. п.

Друга причина занедбаня у нас годівлї дробу лежить в нас самих. Є нею незнанє основних відомостий годівлї дробу. Бо й звідки-ж могли селяни її научитись? Крім малої книжочки А. Барвінського п. з. „Дрібна птиця господарська, а великі гроші“, яку видало Товариство „Просьвіта“ ще в 1891. роції і розвідка пок. о. Паславського в календари „Просьвіти“ за рік 1906. і кількох статий в часописях, нема у нас нїчого писаного в тім напрямі. Про дріб нема також нїчо в шкільних читанках, призначених для доповняючої науки, де вчить ся всякого господарства. За старанєм о. сов. А. Глодзїнського дозволено ледви в кількох школах сказати дещо про годівлю дробу, бо при науції господарства в учительських семинариях часто про се забувають. Здає ся, що і в наших школах рільничих учать мало про годівлю дробу. Про заводову школу годівлї дробу нема ще у нас і бесїди. Взагалї у нас в тім напрямі не робив нїхто нїяких заходів нї то дїлом нї словом!

В який спосіб можна у нас піднести годівлю дробу?

Коли хочемо черпати з годівлї дробу такі доходи, як инші народи, тодї мусимо подбати, щоби годівлю сю піднести до тої степени, на якій вона стоїть нинї у других народів, що вимагає много працї і енергії.

Передусїм треба усунути наведені условини дїлаючі на годівлю дробу некорисно. Перш усього мусимо подбати, щоби запевнити селянам добрий збут і піднести цїну дробу та його витворів. Се стане ся тодї, коли дріб та його витвори продавати будемо безпосередно консументам оминаючи, о скілько се удасть ся, посередників. А се можемо осягнути лиш через заснованє спілок. Тому де лиш до сього є пригожі условини се є, близько більших міст і зелїзничих стаций, де є легкий перевіз, та при молочарнях закладаймо спілки продажі дробу і яєць, опісля лучім їх в краєвий союз, який би вів цїлу торговельну акцию і вишукував місця збуту за границями краю чи держави. Поки такий союз заснує ся, може сю акцию переняти Краєвий Союз господарсько-молочарський в Стрию або Народна Торговля у Львові.

Зі спілками продажі дробу треба лучити годівляні спілки, які би ширили заводове знанє о годівлї дробу, уладжували взірцеві росплодові стациї, достарчали яєць і расового дробу до росплоду, як також знарядів потрібних в годівлї дробу. В случаю потреби спілки сї удїляли би членам позичок на закупно дробу, або виєднували би їх з фондів краєвих чи державних. В міру материяльних засобів спілки ті роздавали би між членів росплодовий дріб, контрольні гнїзда, вилягові машини і т. п., безплатно або по зниженій цїнї. До веденя сеї акциї потрібні фонди повинні придбати наші посли так в Соймі як і в Державній радї.

Коли хочемо, щоби в той спосіб ведене дїло повелось, треба ще, щоб його вели заводові люди. Тому треба нам вперед постаратись о своїх заводових людий, які уміли би засновувати спілки і вести контролю росплодових стаций, удїляли всякої помочі в орґанїзованю і веденю сих спілок, а при тім були занятї в краєвім союзї. Доки таких вишколених людий не будемо мати, доти всяка акция орґанїзациї на більшу міру нам не поведе ся.

Щоби познакомити наше селянство з найважнїйшими правилами годівлї дробу, мусимо постаратись о дешеві популярні видавництва про годівлю дробу, о заводове періодичне письмо як також і о свою заводову школу годівлї дробу. Надто мусимо постаратись, щоб в народних школах на доповняючій науцї, в учительських семінариях і рільничих школах учили більше сеї для нас важної галузи господарства.

Поки се стане ся, повинні наші інтелїґентні селяни, сьвященики і учителї вести у себе взірцеву годівлю дробу, щоб стати взором для цїлого загалу нашого селянства.

Як після начеркненого пляну возьмемо ся щиро до працї і позасновуємо в краю спілки годівлї і продажі дробу і яєць, як письмом, живим словом і взором вкажемо нашим селянам, як плекати дріб, тодї праця наша дасть пожаданий вислїд, годівля дробу піднесе ся, а наше селянство придбає собі значні доходи.

Кінчу і ставлю слїдуючу резолюцию:

Просьвітно-економічний з'їзд узнає, що у нас доси цїлковито занедбана годівля дробу при раціональнім її веденю може стати поплатним жерелом доходів нашого селянства і тому припоручає Головному Видїлови Товариства „Просьвіта" заняти ся найщирійше піднесенєм її через засновуванє спілок годівлї дробу і продажі покладків, через попу-

лярні видавництва і вандрівні курси, а вкінци поручає Головному Виділови Товариства „Просьвіта“, щоб дав почин до найскоршого заснованя заводової школи годівлї дробу.

І. Бородієвичівна читала реферат:

Годівля кріликів.

Передусім позволю собі звернути увагу шановних слухачів на хосенність з годівлї кріликів, яка вимагає дуже малих вкладів. Крілики можна сьміло зачислити до найбільш хосенних домашних звірят. Вони достарчають не лиш дешевого і смачного мяса, але також вартісних скірок, а декотрі з їх рас дають навіть дуже цїнну шерсть, з якої виробляють шовкові материї, тепле білє і т. и. Що до поживности стоїть криличе мясо на рівнї з курятиною, а перевисшає о много воловину. При тім єсть воно дуже смачне, а се, що многі закидають йому солодкавість, єсть лише безпідставним упередженєм. Кождий, хто лише їв криличе мясо мусить признати, що смак має воно все такий, який йому надасть ся в кухни через приправу. Смажене пр. на спосіб курят може ошукати навіть смакунів своїм смаком.

Виправлених крілячих скірок з шерстию уживають до імітаций дорогих футер. Виробляють з них легкі кожушки, шапки, зарукавцї і и. З виправлених крілячих скірок без шерсти (голених) роблять черевики, рукавички та инші скіряні вироби. Проба з крілячою обувою переведена у війску в Німеччинї випала дуже корисно, бо показалось, що кріляча обув по 6-місячнім ужитю не уступала в нїчім телячій обуві, уживаній так само довго.

З крілячої шерсти виробляють повсть на капелюхи. З кишок виробляють струни — або роблять з них компост.

Наконець достарчає крілик річно около 50 кґ. гною, який на основі хемічного розбору і досьвіду узнано за дуже добрий навіз під городову ярину.

Сю велику вартість кріликів пізнали вже давно другі народи і взялись щиро до їх годівлї. Першими на тім полї були Французи. Тепер годівля кріликів у Франциї стоїть дуже високо. Річно виплекують там звиж 100,000.000 кріликів, з чого сам Париж тижнево спожитковує звиж 150.000 штук. Торговельна галя в Парижи продала в послїдних 7 лїтах по 3,500.000 кріликів, се є около 7,000.000 кґ. крілячого мяса річно. Гарбарі у Франциї виправляють річно 12,000.000 крілячих скірок на кожушки, а крім

того тамошні фабрики крілячих виробів з'уживають річно 4,500.000 кґ. сирих крілячих скірок. З того 2,500.000 кґ. припадає на скірки домашних кріликів, 400.000 кґ. на скірки вбитих диких кріликів, а решту довозять з заграниці. З Гавру, головної точки висилки крілячих витворів висилають річно крілячої шерсти і повсти за 28,000.000 К. В місточку Caen є 4 прядільні, в яких перероблюють річно 2—4 тисячі кґ. шерсти з анґорських кріликів плеканих лиш в околици сего міста. Один анґорський крілик достарчає річно около $^1/_2$ кґ. шерсти, отже мож собі уявити, яку силу сих ріликів там плекають. За 1 кґ. шерсти з анґорського крілика платять у Франциї по 18—70 К, а витворює її Франция річно звиж 10.000 кґ. Властителї прядільнь плекають по 3—5 тисячів анґорських кріликів, щоби своїм фабрикам запевнити доставу шерсти. По Французах взялись за годівлю кріликів Анґлійцї. І тепер в Анґлії цїлі лани віддають під годівлю сих звірят. В названих краях спожиткують крілячого мяса дуже много. Приміром в Анґлії є гостинниці, що побирають за контрактом по 12.000 кріликів місячно. В виду сего, мимо численної годівлї кріликів в краю довозять ще до Анґлії рік-річно кількадесять мілїонів кріликів. І аж в р. 1906. довезено там 32,000.000. кґ. крілячого мяса за 22,000.000 К.

По Франциї і Анґлії взялись до годівлї кріликів Бельґійцї, вони дбайливостию і старанностию виплекали найбільшу расу кріликів, фляндрийських великанів. В Бельґії стоїть годівля кріликів найвисше. Бельґія вивозить лише до Франциї і Анґлії тижнево 100.000 штук кріликів за 225.000 К. В бельґійськім містї Ґандаві в одній фабрицї, працює постійно 2.000 робітників занятих перерібкою крілячих скірок.

Нїмцї занялись годівлею кріликів 30 кілька лїт тому. Годівлю розпочали відразу в спілках. Кожде село подїлене на спілки годівлї кріликів, з яких кожда плекає старанно иншу расу. В Вроцлаві завязалось в р. 1905. товариство для додівлї кріликів під назвою „Volkswohl", яке в другім роцї істнованя вислало на виставу в тім містї 290 штук кріликів, між якими находилась самиця фляндрійської раси, яка невитучена важила 17 фунтів, вага доси небувала. Продано сю самицю за 45 м. Вистави кріликів бувають в других краях дуже частї і численні. Нераз число виставлених кріликів переходить 1000.

На тих виставах можна бачити також всїлякі вироби зі скірок, повсти і крілячої шерсти.

Як велике єсть запотребоване крілячих скірок, доказує найлучше се, що хоч в Німеччині плекають силу кріликів, то однак в р. 1900. довезено там з заграниці 20.000 q сирих скірок.

За 1 кґ. сирих крілячих скірок платять у Франциї за найлучшу сорту 17—25 фр., за середну 8—14, а за найгіршу 3—8 фр. За 1 кґ. крілячого мяса платять у всїх згаданих краях пересїчно по 1 К.

У нас кріляче мясо не здобуло собі ще належного місця між споживчими витворами, а годівля кріликів стоїть дуже лихо. Вправдї селяни наші плекають з давен-давна досить кріликів, але що годівлю сю ведуть безпляново, отже не мають з неї великих користий. З розповсюдненєм раціональної годівлї кріликів витворилаб ся і у нас осібна галузь промислу і торговлї, бо тодї сї тисячі кожушків і виробів з крілячих скір, які ми сегодня спроваджуємо з заграниці за дорогі гроші, мемо витворювати і перероблювати у себе. І наколиб ми взяли ся щиро до працї, то вкоротцї годівля кріликів сталаб і у нас важним віддїлом домашної господарки, та при майже найменших вкладах давалаб нашому селянинови рік-річно хороший дохід, не числячи смачного мяса і теплих кожушків ужитих на домашні потреби. Тепер хочу подати шановним слухачам деякі вказівки, як плекати кріліки та бажаю висказати їх ясно і коротко.

Кількалїтний власний досьвід, голоси других досьвідчених кріликарів та заводова лїтература будуть менї в тім провідниками.

Передусім хочу познакомити ш. слухачів бодай в приближеню з расами кріликів. Всїх рас кріликів єсть около 30, а виведені вони старанною і витрівалою працею кріликарів від кріліка дикого, через старанне живленє і відповідний добір росплодових штук.

Крілики належать до семейства гризунів. Споріднені вони дуже близько з заяцями, мимо того сї два роди звірят ненавидять ся взаїмно, а де лише загнїздять ся крілики, відтам заяцї зараз забирають ся, відай найбільш через те, що крілики не дають їм спокою, бо обезпокоюють їх характеристичними ударами задних ніг о землю. Вже самим приходом на сьвіт ріжнять ся заяцї від кріликів. Заяць родить ся на поверхнї землї цїлковито розвинений, а крілик в підземних норах слїпий і голий. Мясо кріляче має барву ясну, заяче темну. Заяцї жиють самітно, крілики в численних громадах.

Приступаючи до обговореня рас кріликів, вичислю їх лиш кілька, які узнано за господарські звірята, приноровлені до нашого підсоня і наших відносин.

Перше місце віддам сріблистому кріликови, який хоч ростом не належить до великанів, єсть дуже витревалий на зимно, невибагливий на їду, та ховаєсь здорово в услівях, в яких инші крілики певно погинулиб, а надто скірки з сріблистих кріликів цїнять найбільше. Сї всї його прикмети поручають нам годівлю кріликів сріблистої раси. Передусїм сї, що розпочинають годівлю кріликів, повинні зачинати від срібняків, а певно не дізнають заводу. Надто вже в першім роцї можна мати дохід за скірки, а се буде великою заохотою до стараннїйшої працї на будуче.

Сріблистий крілик походить з Азиї, а назву свою одержав від масти шерсти, яка має барву старого срібла. Скірки з тих кріликів пошукують в цїлім сьвітї, і платять за них від 1—3 К. Сріблистих кріликів мємо три відміни: темна, середно-темна і ясна. Молоді суть до 6 тижня житя цїлком чорні, по тім часї зачинають сивіти зразу на животї, опісля що раз більше показує ся сріблиста масть, а найдальше в 6 місяци житя чорна барва шерсти зникає зовсїм. Вага сріблистого крілика доходить $4^1/_2$ кґ.

Другою расою кріликів, якої скірки дуже пошукують, єсть російський крілик. Походить з Росиї, важить ледви $2^1/_2$ кґ. однак шерсть має мягку мов шовк, густу і білу, а скірок його уживають до імітаций соболевих скірок. Крілик сей має ніс, ноги і уха чорні, що дуже гарно відбиває від білої масти решти тїла. Крілик сей найбільше зі всїх видержалий на зимно.

До більших рас належить крілик французький баран. Виплеканий у Франциї. Вага його доходить до $6^1/_2$ кґ. Голову має подібну до голови барана, уха широкі довгі (доходячі до 40 цм. довжини) звисаючі в долину. Масть ріжна. Крілик сей єсть дуже повільний і тому легко тучить ся. Надаєсь отже до годівлї на мясо, подібно як посвоячений з ним нормандський крілик, котрий походить з Нормандиї, де виховали його через крижованє бельґійських кріликів з французькими баранами. Будова тїла нормандських кріликів сильна, стать видовжена, масть сїра, чорна, біла, або булана. Одно ухо у його взнесене просто в гору, друге звисає в долину.

Найбільшим і найтяжшим кріликом єсть крілик фляндрийський великан. Величиною і будовою тїла зближаєсь він найбільше зі всїх рас кріликів до заяця. Довжина тїла 68—72 цм.

а вага вирослих самиць, невитучених перевисшає 8 кґ. Самцї рідко коли важать більше як 7 кґ.

Масть шерсти фляндрийського великана буває ріжна. Звичайно сталева або заячо-сїра. Останними часами узнано однак як расові окази фляндрів, також великани білі, чорні, жовті і синї. Вартість і красу сих звірят підносить вельми одностайність масти. Жовті і ясно-сині крілики сеї раси повинні мати живіт чисто білий, чорні знов і темно сині повинні мати шерсть однакову на цїлім тїлї. — Самиця сеї раси відзначаєть ся особлившим підгорлєм подібним до півмісяця. Родить вона 6—12 молодят, але що звірята сї суть дуже жирні і легко тучать ся, коли росплодовим штукам даєсь за богато корму, через те вони стають дуже часто неплідними. Крілики великани фляндрийскі потребують просторих клїток, старанного догляду, а ще потребують в зимі теплїйшого приміщеня, суть дуже на студінь вразливі.

До крілика великана фляндрийського є подібний крілик бельґійський, заячак. Масть його заяча, з чорним рубцем на ухах, вага 6—6½ кґ. Самицї сеї раси суть дуже плідні і дбалі про свої молодята. На зимно і зміни воздуха бельґійський заячак о много більше витревалий чим його попередник. Ті шість рас кріликів принялись у нас і за ними пошукують дуже.

Прочими расами кріликів, які по найбільшій части плекають тільки аматори з замилованя, не будемо займати ся, приглянемо ся ще лиш анґорському крілликови. Крілик сей у нас мало знаний, походить з Азиї. Вага його доходить 4½ кґ. Цїле тїло його покрите нераз шерстю на 25 цм. довгою, ся подабає радше на вовну мягку мов шовк. Лише на голові, хвостї, ногах і животї є шерсть коротша. Масть їх буває ріжна, але найцїннїйша єсть відміна біла. Крілики сї суть дуже лагідні і ласкаві, витревалі на зимно і неперебірчиві. У нас рідко хто годує сї крілики, однак у Франциї годівля анґорських кріликів стоїть дуже високо. Головною користию з годівлї сеї раси єсть шерсть мягка як вовна, котрої один крілик достарчає річно 300—500 ґрамів. Але коло сего крілика треба ходити дуже старанно і чисто, бо инакше шерсть його жовкне, ломить ся і кудовчить. Молоді звірята треба до 4 місяців житя чесати що два тижнї. Коли анґорським кріликам мине 4 місяцї, приступають перший раз до їх скубаня, потім обскубуєть ся правильно що 6 неділь. Вискубану вовну, котра відходить легонько і без болю для звірят, треба зложити до зелїзних пушок і пересипати її на-

фталїною, щоби забезпечити її від молїв. Найкрасшої вовни достарчають вичищені (кастровані) самиці. З вовни сеї виробляють, як уже згадано, теплу одїж, шовкові материї, панчохи, рукавиці і т. и. Найвисше стоїть сей промисл в Америці, а в Канадї ведуть його фабрично. Вироби з вовни анґорського крілика цїнять дуже високо, а в Америці за пару рукавиць з такої вовни платять 12 долярів (36 корон). Видимо отже, що анґорський крілик се дуже пожиточне звіря, з котрого можна мати великі доходи. Обчислено, що плеканих 100 самиць і 15 самців сеї раси дають річно звиж 3.000 К чистого доходу. Варто отже булоб заняти ся і нам годівлею анґорського крілика.

А тепер придивім ся близше пляновій, раціональній **годівлї криликів**, бо дика безплянова годівля нїяких користий не приносить лише величезні страти. Доказом сего нехай послужить Австралїя, де з 5 кріликів, спроваджених в р. 1788. розмножилась тепер така їх тьма, що стались вони правдивим нещастєм тамошних хлїборобів.

В полосах землї, де вони розмножились, не тільки не можна оброблювати землї але навіть годї їх ужити як пасовиска. І тепер придумують винищити їх всїлякими способами, а навіть вщіплюють їм заразки пошестий, слабостий, щоб тільки позбутись сих шкідників.

В Анґлїї і Франциї, де спотребовують дуже богато кріля чого мяса, плекають крілики в пільних кріликарнях. На 7—8 морґовім ґрунтї мож виплекати річно до 2.000 рослих кріликів.

Але правдиву, раціональну годівлю кріликів можна вести тільки в клїтках. Тому кождий, хто задумує занятись годівлею кріликів, повинен найперше постаратись о відповідне для них приміщенє.

Кріляча клїтка повинна бути найменше 1 м довга і широка, а 60 цм. висока, для великана фляндрийського однак не може бути низша чим 80 цм. Клїтки крілячі повинні бути так уладжені, щоб все було в них сухо. Стояти повинні вони на місци сонїшнїм, звернені найлучше до сходу. В який спосіб мають бути клїтки збудовані, залежить від материялу, який є під рукою, а головно від гроший, акі гадаємо на будову їх обернути.

Дуже важним чинником для здоровля крілика єсть підстїлка. Може нею бути кожда солома або листє з дерев, однак мусить бути не стухла, та змінювана в лїтї що тижня, а в зимі раз в місяць. Однак в міру потреби треба кріликови додавати підстїлки, а особливо не треба її жалувати в зимі.

Живленє кріլика повинно коштувати як найменше. Кріլик з'їдає всякі кухонні відпадки, хабазє, листє та галузки з дерев, ярину, зерно і т. и. Крілика вистарчить живити два рази денно, рано і вечер, лише при тученю належить подавати корм частїйше.

Крілик, се дуже плідне звіря. В раціональній годівлї може самиця мати молодята 5 разів до року, разом найменше 30 молодят. Молодята складає самиця в гнїздо, яке вистелює на кілька день перед викотом. Належить тому кітній самици вставити до клїтки пачку на гнїздо. В сю пачку носить сама самиця мягку солому і сїно, вистелює гнїздо, а наконець вискубує з себе досить шерсти, якою потім старанно вкриває молоді. Малі крілята їдять вже 15—16 дня разом зі старою, а по 6 тижнях відлучуєть ся їх по одному денно. Коли молодим мине 3 місяці, треба віддїлити самички від самців і ті послїдні належить або умістити кождого в осібній клїтці або покаструвати, бо в противнім случаю самці страшно бють ся, нераз закусують ся на смерть.

Як в годівлї кріликів ходить нам головно о мясо, тодї можна крілики вже тучити в 4 місяци їх житя, що тріває 3 тижнї. Єсли однак ходить нам о скірку крілика на кожушки, тодї не можна його убивати скорше чим по скінченю 6 місяців житя, а надто треба убивати його лише в зимі, бо тодї шерсть єсть густїйша і красша. Скірки з кріликів вбитих в лїтї суть на кожушки не придатні, але безвартісні вони не є, бо скірки з молодих кріликів виправляють на рукавички і т. и., а виправлені скірки з кріликів 8-місячних мож ужити на жіночу обув; скірки зі старших чим 9 місячні, надають ся добре на мужеську обув.

Крілика найлучше убивати, підрізуючи йому горло, бо тодї наступає смерть найскорше. Коли стягнемо скірку з крілика, треба її розрізати і розпяти шерстю до споду, оббити довкола цьвяшками і висушити в продувнім місци, лише не коло печі. Збут на крілячі скірки висушені належито, єсть все запевнений.

Годівля кріликів може належито розвивати ся і приносити доходи лише на селї, з тої причини, що виживленє крілика, як і кождого домашного звіряти єсть для селянина лекше чим для мешканця міста. Отже головно селяни повинні взяти ся за годівлю кріликів, а щоби вона хорошо розвивалась і приносила належиті доходи, повинні лучитись в спілки.

Спілки повинні достарчати своїм членам хороших росплодових штук, вести над звірятами відповідну контролю, наглядати своїх членів, щоби вони належито вели годівлю крі-

ликів, а в осени повинні спілки закуповувати від своїх членів всї злишні їм скірки.

Спілки годівлї кріликів причинилиб ся не мало до піднесеня добробуту наших селян, і тому позволю собі предложити до ухваленя отсї резолюциї:

1) Головний Видїл Товариства „Просьвіта" заохотить наше селянство популярними видавництвами і статями в „Письмі з Просьвіти", щоб плекали крілики.

2) Г. В. Т. П. подасть вказівки, як закладати і вести спілки годівлї кріликів і постараєсь для спілок о расові, росплодові крілики з найпевнїйших жерел.

3) Коли годівля кріликів розвине ся, займе ся віддїл торговельний Товариства „Просьвіта" продажию крілячих скірок, доставлених спілками.

В дискусиї над сим рефератом замічає Ю. Шумський, що в годівлї кріликів є важною річию лїченє ріжних недуг кріликів, і не уважає способу убиваня кріликів поданого референткою відповідним. В. Шуляр, подає, що займав ся з селянами годівлею кріликів, тому однак, що не було збуту на мясо і скірки, занехав плеканє. На сї заміти відповіла референтка, що уважає поданий спосіб убиваня кріликів за вельми практичний, бо коли їх убиваєсь в инший спосіб, тодї мясо є непридатне до їди; що до збуту крілячого мяса, то в більшій скількости тяжко його продати, тодї однак селяни, що плекають крілики самі його споживають, а тим самим лїпше відживлюють ся, а скірки можна складати і продавати гуртом купцям.

о. Ю. Гумецький читав реферат:

Рибацтво в малих господарствах.

Через обнижку цїн збіжа і високу цїну робучих рук настала загальна кріза в рільнім господарстві. Щоб ратуватись, рільники є змушені вишукувати що раз нові жерела доходів, витворювати рільничий промисл, який перетворює сирі плоди — тому засновують ся молочарні, олїйнї, крохмальні і инші промислові заведеня, бо збіжеве господарсво не оплачуєть ся. Промисл господарський дасть ся однак лиш там завести, де до нього є пригожі условини, в противнім разї мусить рільник придумувати, як звести кінцї до купи, бо приходи меншають, а обдовженє землї

поступає так шалено, що остає лиш послїдний ратунок: заробок в пруських копальнях або еміґрация до Америки.

Колиж у всїх галузях рільничого господарства від довгих лїт слїдно великий поступ, майже нїхто не звертає уваги на господарське визискуванє всяких водних просторів і на з'ужиткованє їх, щоб несли належиту користь.

У нас видно повсюдно мокрі сїножати, надрічні убогі пасовиска, багна і млаки, які дають лиш лихий дохід, від них замакають сумежні луки і орні поля — з чого витворюють ся лиш неужитки, які надто є розсадниками ріжних заразливих хоріб як тиф і пропасниця (малярия). Колиб однак з тих неужитків зроблено стави, можна би при невеликім вкладї мати з них значні доходи. Заведенє рибної господарки має велике економічне значінє, бо отвирає для нас нове жерело доходу — лиш треба уміти її вести і використати.

У нас раціональної рибної господарки нема — ведемо її лиш в ріках рабунково і так неоглядно, що здаєть ся неначеб нашим рибакам залежало на тім, аби як найскорше винищити усю рибу у всїх водних просторах. А належалоб бодай тепер, коли дике рибатство в ріках упадає, звернути більше уваги на ставарство, тим більше, що попит за рибою збільшаєть ся, а через лекшу комунїкацию консумция риб може числити і на ширший вивіз.

Після обчислень один морґ рибного ставку на лихій землї, де риба росте природно, без кормленя дає річного доходу 50 кг., середний на добрій землї, без кормленя 150 кґ. Колиж через став перепливає поживна вода, се є така, що перепливає через оброблювані поля, коли підложе ставу є глинисте, а надто ще рибу живить ся штучно, дохід буває дуже великий. Звісний в рибарських кругах P. Vogel подає (Korrespondenzblatt für Fischzüchter, число 21., з 1. XI. 1907.), що ставок 1¼ гектара великий, без допливу води, чисто дощевий з глинистим підложем, не зарослий шуваром, положений серед букового лїса, до якого впущено 600 штук однорічного нарибку коропа 8—12 цм. довгого, з відповідним додатком линів, дав за 7 місяців на один гектар 2.240 кг. приросту риби. Кошти кормленя виносили від 1 кґ. приросту мяса на рибі 50 феників.

Инший нїмецький продуцент, який плекає тільки нарибок, з маленького ½ морґового ставку, вибрав за проданий нарибок 2700 марок (наведене як висше в ч. 8.). Сї цифри виказують наглядно рентовність годівлї риб.

Приймім однак, полишаючи наведені приміри, що звичайний морґ ставу дасть 100 К доходу, і розважмо, що і найкрасша пшениця такого доходу не дасть, переконаємось наглядно, що мокрі луки і пасовиска змінені на стави оплатять ся. Тому в господарствах, які мають мокрі ґрунти, положені так, що легко без великого вкладу дали би замінити ся на стави, належить добре над тим роздумати, чи не буде кориснійше завести господарку рибну в ставах.

Ставом називаємо збірник води, котру можемо довільно спустити. Залежно від тогож, відки вода до ставу допливає, розріжняємо стави річні, жерельні і дощеві.

Річні стави є тому добрі, бо до них постійно допливає вода, яка в літї не огріваєсь надмірно, а в зимі риба під ледом не гине. Такі стави не дають ся легко охоронити перед вдізливими пажирливими рибами які до них втискають ся з потоків і рік.

Жерельні стави мають постійний доплив води з зимних жерел, мусять бути тому положені до сонця, щоб воно могло відповідно огріти воду.

Дощеві стави можна витворити всюди на низько положених місцях — спускаючи дощеву і снїгову воду ровами з сусїдних висше положених просторів. Такі стави мають найтеплійшу і найпоживнійшу воду — одну лиш мають хибу, що в часї посухи висихають, через що риба може вигинути.

Взагалї найлїпше лиш тодї закладати стави, коли можна обійтись без копаня землї, бо земні роботи є звичайно получені з великими коштами. Найкориснійше закладати стави на довгих, пологих кітловинах, з легким спадом дна, яких високі береги обезпечували би сусїдні поля від заливів. В вузких місцях долин і ярів можна легко витворити став, спиняючи воду греблею, яку можна висипати без великого вкладу коштів. На стави є найлїпші місця, заслонені від північи а звернені на південь, щоб їх сонце як найдовше огрівало. Підложе ставу найлїпше глинисте, бо глина не пропускає води. Плиткі стави є лучші як глибокі, бо поживність ставу не залежить від скількости води лиш від простору дна, яке розмножує поживу потрібну для риби. Став має бути при спустї на 1 м. глубокий, пересїчна глубина його має бути пів метра.

При закладаню ставів найважнійшою річию є гребля. Гребля повинна бути так сильна, щоб вода її своїм напором не розірвала, дуже широкі греблї спричиняють великі

кошти будови. Греблю сиплемо на найнизшім місци впоперек спаду води, яку хочемо спинити, вона спиняє і підносить воду так високо, як сего бажаємо. Простір перед греблею заливаєсь водою, витворюєсь став. Підстава греблї має бути два рази так широка як її високість, а верх її о половину вузший як підстава. Склони греблї повинні опадати під углом 45—50°. Понад найвисший уровень води повинна гребля сягати яких 50 центиметрів. Щоб роздобути землї на сипанє греблї і не оплачувати її довозу, можна викопати вздовж місця визначеного на греблю по обох його боках на 2 метри широкі два рови, а з вибраної землї сипати греблю.

Крім греблї важні є також рови, які пускаємо через став. Головний рів, яким допливає вода до ставу, пускаємо звичайно серединою ставу в напрямі його спаду. На самім початку головного рову кладемо заставку, якою управильняємо доплив води до ставу, на кінци рова при гребли другою заставкою можна воду зі ставу випустити. Як належить на гребли уладити заставку (міх, бабу), можна поучитись з кождої рибарської книжки, тому не хочу її описом займати богато часу. Крім головного рова треба ще вибрати на днї ставу побічні рови, які стягали би воду з дальшого простору до головного рова — і тому пускаємо їх звичайно скісно.

Коли став готовий і повний води, тодї належить його вчасною весною запустити рибою.

Два роди риб, які ріжнять ся цїлковито способом свого житя, надають ся до годівлї, іменно короп (шаран, Cyprinus carpio) і пструг (Salmo fario).

Короп, який походить зі сходу, потребує теплих ставів, в яких росте дуже скоро.

Пструг, який пробуває в гірських, чистих ріках і потоках, потребує зимної, бистро пливучої води, а годівля його вимагає богато заходів і коштів, тому займусь тільки годівлею коропа, який є найпоплатнїйший.

Годовані в ставах шарани виродили ся в кілька відмін. Звичайний короп, якого скіру на цїлім тїлї покривають великі, гладкі луски, — короп зеркалець (der Spiegelkarpfen) з немногими рядами лусок, — і малий голош (der Lederkarpfen) о скірі зовсїм нагій. Сї всї три відміни ростуть однаково, однак мясо послїдних двох відмін є лїпшого смаку і тому платять їх о 10 К висше за сотнар. Звичайно в половинї мая зносить самичка ікру, складаючи превелике її число на водних

ростинах. Нарибець ляже ся в теплий час протягом 5—8 днів, колиж веремя зимне, вилягає ся доперва протягом 18 днів.

Однорічний нарибець доростає до осени звичайно до 10 центиметрів довжини, в другім році осению повинен важити що найменше $^1/_4$ до 1 кґ. Плеканє самого нарибцю для для годівлї риб в ставах є мозольне і тому звичайно закупову-ємо його відповідну скількість від специялїстів-годівцїв, які тим виключно займають ся, тому поминаю справу дальшого плеканя нарибцю і переходжу до зариблюваня ставів.

При зариблюваню ставів блудимо найбільше тим, що зариблюємо їх рибою ріжних родів, ріжного віку, а передусїм запускаємо за богато риби, через що риба ледви росте і марнїє. В однім і тім самім ставі риба відбувати терла і виховуватись та рости не може. В раціональнім рибнім господарстві мусять бути призначені осібні стави на терло риб, осібні на підріст, а осібні на зимівлю. Колиж се все відбуваєсь в однім ставі, годї з такої годівлї сподїватись великого доходу.

Як маємо лиш малий ставок, тодї не оплатить ся нам плекати нарибцю, тодї найлїпше буде купити дволїтний нарибець, плекати його через лїто, а в осени продати, се буде найкориснїйше. Приріст нарибцю залежить від почви ставу, якости припливаючої води і числа нарибцю, що найлїпше вказує досьвід. Як знаємо з досьвіду приріст ваги риби, тодї можемо обчислити, кільки її треба пустити до ставу. Загально принята формулка є $О = \frac{П}{В - в}$; О, означує скількість запущеної риби, П = живність води в ставі, В = вага кождої риби при ловлї, в = вага риби при запусканю її до ставу. Як приміром живність води є 120 кґ., нарибець важить 0·30 кґ., а ми хочемо мати в осени рибу ваги по 2 кґ., тодї $\frac{120}{2 - 0{\cdot}30} = 75$ штук. Колиж ще не знаємо живности ставу, тодї можна пустити на морґ ставу 200—250 штук однорічного або 150—200 штук дволїтного нарибцю. Колиж в осени відоймемо від ваги виловленої риби вагу риби запущеної на веснї, дістанемо приріст ваги, який дає став. Крім коропів запускаємо звичайно пяту часть линів або карасів.

Природною поживою коропа є дрібні червачки, рачки, комахи і взагалї вся, для ока майже не видна водна фавна як також дрібні ростини, водорости і намул — всї сї орґанїчні єства, що містять ся у водї і служать до поживи риб, називаємо плянктоном. Залежно від скількости плянктону є став менше або більше поживний, а скількість його є головним услівєм роз-

витку і росту риби. Подібно як непогноєна сїножать з року на рік стає що раз менше урожайною, так і став вкритий водою заквашує ся і витворює що раз менше плянктону, тому треба його так пильнувати як рілю.

Щоб вода у ставі була живна, треба її що року в осени спустити, щоб почва ставу висхла і вимерзла. Мороз винищить усю для риби шкідну хробачню, а через доступ воздуха звітріє дно ставу, колиж воно багнисте, болотнисте, тоді треба його посипати спорошкованим вапном 6—8 кґ. на морґ. Вапнувати найліпше в осени. Стави з пісковою почвою можна поправити навоженєм глини або марґлю, які треба опісля переорати.

Природну поживність ставів можна збільшити, коли в часї зливних дощів будемо воду збігаючу з оброблених піль пускати ровами до ставів, можна також береги ставів зливати гноївкою, або при берегах складати купки обірнику, так щоб звисав над водою. Обірник живить у собі велике число комах, які у нїм розмножують ся, а тим самим риба має чим живити ся. При природнім живленю ся коропів приріст їх ваги є незначний, тому коли хочемо мати з годівлї більшу користь, мусимо його живити штучно. Короп живить ся усїм, тому подаємо йому так ростинну поживу як і звірячу або мішану. Для коропа є доброю поживою кров наших звірят, варені і посїчені відпадки мяса і мясна мучка; добре давати також жорноване жито, горох, лубін і кукурудзу. Сю поживу треба все сипати на одних і тих самих місцях, при чім треба уважати, чи риба її з'їдає. На копу дволїтних коропів даєсь 70—100 кґ., а 100—150 кґ. на копу трилїтних, в дрібних давках від мая до кінця вересня. Обчислено, що 4 кґ. лубіну дає 1 кґ. мяса.

Се булиб головні вказівки годівлї риб у ставах. При тім мушу ще звернути увагу на громадські саджавки, в яких поїть ся при господарствах худобу, на яких гуляють гуси і качки, бо вони містять у собі найбільше поживи для риби і надають ся найліпше до годівлї коропів. Морґ такої саджавки може принести що найменше 200 К річного доходу, при чім і худобу можна поїти а качки і гуси можуть уживати води доволї. Саджавки такі треба так уладити, щоб можна було з них цїлковито воду спустити, бо без того вся риба не дасть ся виловити. Вода в таких саджавках є вельми поживна і тепла і надаєсь передусїм до годівлї коропів. На морґ саджавки запускаємо 120 дволїтних коропів і 30 линів.

Як хочемо таку саджавку перемінити на ставок, треба найперше обезпечити її, щоб до води не спливала гноївка, яка може рибі пошкодити. Колиб в саджавці була вже яка риба, треба пустити до неї кілька щупаків, які вичистять воду з усякої риби, головачів і жаб в осени або на весні виловлюємо ті щупаки і запускаєио коропи.

Одна біда в тім, що у нас тяжко роздобути нарибець коропа. Продукция його мала, а запотребованє велике і тому не так легко нарибець набути. З сего вихід був би такий: властителї кількох ставків, положених приміром в однім повітї завязують спілки. Одні з них виховують нарибець і перезимовують його в таких в ставках на 1·50 метра глубоких — з перепливаючою водою, инші спільники розпускають сей нарибець весною по своїх саджавках, а в осени продають, на случай колиб риба ще не виросла, відступають її спільникам до дальшого плеканя — через третий рік. Зиск з продажі ішов би кождого року до спільного подїлу, а кошти булиб лише першого року при закладаню ставів і закупнї кількох самчиків і самичок потрібних до росплоду. Таких спілок є богато у Франциї, де вони знаменито виплачують ся.

Тому що на докладнїйше обговоренє справи не стає часу, ставлю під розвагу слїдуючі резолюциї:

Кождий рільник повинен вичерпати всї можливі жерела доходу зі своїх ґрунтів, і тому належить переміняти на раціонально ведені ставки усї неужитки, млаковини, багна і взагалї всї збірники води, які до тепер лежать без ужитку. Всї сїльські, громадські саджавки і ставки треба запустити рибою, а закупно нарибцю оплатить ся скоро, бо природнї ставки і саджавки дають рибі звичайно богато поживи. Поодиноких властителїв належить лучити в рибацькі спілки. Тому що до тепер нема у нас відповідної книжочки про годівлю риб, Головний Видїл Товариства „Просьвіта“ постараєсь як найскорше о ілюстрований підручник тої галузи господарства.

Гр. Метельський реферував про:

Садівництво.

Від непамятних часів були людям звісні овочеві дерева. Є докази, що вже на кільканайцять віків перед Рождеством

Христовим плекали люди овочеві дерева. Мойсей постановив навіть правила, котрих треба було триматись при плеканю молодих овочевих дерев. Він каже, щоб сьвіжо пересаджувані деревця протинати, через слідуючі три роки полишити їх в спокою, в четвертім році обірвати на них всї завязки овочів, а доперва в пятім році дозволено було деревинї видати овочі і сї доперва овочі дозволено було людям споживати. Старинні Римляни застали в Сириї сю галузь господарства вже на високій степени розвою, а їх вожд Люкуль привіз до вітчини апрікози, черешнї і морелї. Пятьсот лїт перед Христом грецький лїкар Гіппократ мав винайти спосіб ублагороднюваня дерев через очкованє, а Дракон і Сольон загрожували карою смерти за крадїж овочів.

Плїнїй повідає, що за його часів вже Римляни знали 36 родів благородних груш, а в книжцї Італїйця Кресцентия, сказано, що в 14 столїтю в Італїї плекано вже сотки відмін овочевих дерев.

Француські монахи в городах при монастирях не лиш дуже старанно і вміло плекали вже давненько овочеві дерева, але й вони перші стали плекати яблони і груші на підкладах піґви і сьвятойванки, як дерева формові. З-поза мурів монастирських продиралось садівництво в сусїдні околицї і краї. Цїсар Карло Великий вказав за річ потрібну видати постанови зглядом плеканя овочевих дерев, яблоний, груш і черешень, щоб тим двигнути добробут своєї великої держави. В 16 віцї карано в Нїмеччинї псотників дерев овочевих, прихоплених на горячім вчинку відрубанєм правої руки! Опіка і правна підмога, якою нїмецькі володарі, почавши від Карла Великого обнимали садівництво, зробила те, що нинї Нїмеччина красуєсь великими, шкілками овочевих дерев, за котрі мілїони марок річного доходу побирають їх власителї.

З давен давна села і хутори на Українї пишались садами. Культура, яка на Русь приходила з полудня і сходу, принесла зі собою вже дуже давно черешню і вишню. Села українські і нинї одмічують ся своїми садами і білими хатами. На галицьку Україну захід передав яблінку і грушу. Величезні дерева груш, що подекуди можна у нас придибати, сьвідчать, що сї дерева від кількох столїть у нас плекають ся, що наша земля і підсонє для них пригідні. Покутє (Залїщики), Підгірє і многі инші околицї надають ся дуже добре під сади. Гаї залозецькі, хоч висунені найдальше на північ, доказують, що наша земля приняла

би кожду шляхотну овочеву деревину і дала би великі доходи нашому з'убожілому хлїборобови. Властителї садів в Гаях залозецьких в добрі роки беруть за самі вишнї, звані там маринами понад 100.000 корон, а за яблока і грушки понад 200.000 корон. В урожайний рік вбогі халупники в Гаях збирають тілько, що не боять ся екзекуций за податки, обганяють всї домашні потреби, тай часто ще й зайвий гріш в скрини у них знайдеть ся. — Середний врожай приносить Французам $103^{1}/_{3}$ мілїонів франків річно. В роках від 1891—4 вивезла Франция самих столових овочів за 152 мілїонів, а мала Бельґія в роцї 1882. вивезла до Анґлїї за 17 мілїонів франків овочів. — У Віртенберґії на 486.000 гектарів землї росте понад 6 мілїонів штук дерев, що дають річно над 100 мілїонів кільоґрамів овочів.

Мала нїмецька провінция Ганновер, котра займає ледви $2^{1}/_{2}$ квадратових миль верхнї, давала своїм мешканцям вже в 70-тих роках майже за самі черешнї по 2,400.000 марок річного доходу. Нїмецький помольоґ Ґаухер каже:

„Mögen die guten Beispiele derjenigen Länder, welche den Obstbau von jeher pflegten, nicht ohne Beachtung bleiben. Auch diese waren nicht immer so obstreich, wie sie es heute sind; es bedurfte Jahrhunderte hindurch ganz energischer Anstrengungen weiser einsichtsvoller Regenten, um dieses Ziel zu erreichen. Möge es auch jetzt im ganzen Vaterlande nicht an Patrioten fehlen, welche für den das Wohlergehen der Bevölkerung in so hohem Grade fördernden Obstbau einzutretten, das Verständniss und die Kraft haben. Es gibt noch eine Menge Arbeit, bis unser deutsches Vaterland einem Fruchtgarten gleichen wird; aber die Plätze sind genug vorhanden, wo Bäume gepflanzt und gepflegt werden können; schaffen wir rüstig, ehe sich der Abend neigt, dass der Boden gegraben und gedüngt werde, damit wir das Edelreis hineinsenken können, dass er zur Freude aller Welt frisch und fröhlich gedeihe“.

Так говорить Нїмець Нїмцям, котрі мілїони горнуть за овочі, за деревця, за цьвіти. Ми кажемо: „Горі імієм серця;“ а я сказав би — не обіцюйте голодному неба; він хлїба хоче. Справмо його на дорогу любови до працї, покажім йому, що земля, котру він так любить, має в собі скарбів далеко більше, чим він думає.

В а г а і з н а ч і н є ш к і л о к. Само собою розуміє сь, що в тих сторонах країв, де цвило садівництво, мусїли бути шкілки, в котрих підховувано молоді деревця. Сї шкілки були —

так сказатиб — маточниками, в котрих чоловік штукою, при помочі природи майже з непримітних, дешевих дичок виховував величні та коштовні дерева і розсилав їх звідси по сьвіті. Шкілки, се були місця, де доконувано найріжнороднійші досьвіди на дичках, на їх коріни, пни й коронах на те, щоби опісля деревце висаджене на місце призначеня сповняло свою задачу, сьміло змагалось з бурями, і успішнійше боронилось перед ворогами. Шкілки дерев мали Греки і Римляни, а в 12. столітю монахи Бенедиктини і Картузи розвели вже були взірцеві шкілки у Франциї, де кожду дичку, виплекану з зерна, ублагороднювано через щепленє, а лиш в поодиноких случаях виховувано шляхотні деревця з насїня, відкладів або всаднів. Князь Саксонії Ernst August йдучи на прохід, брав з собою проверчену палицю, повну зерен овочевих дерев. Сею палицею робив князь у відповідних місцях малі ямки в земли, через натиск випадало по кілька зерен в землю. Сим способом причиняв ся князь до розмножуваня дерев.

Щож буде лїпше? Чи плекати дички в шкілках і через щепленє їх ублагороднювати, чи плекати дерева з насїня? Чи може найлучше було би, коли би зерно відразу там положити, де воно мало би постійно рости? — Досьвід каже, що без шкілки годї обійти ся; вона є безуслівно потрібна, щоби виховати деревце з добре розложеними, розгалуженими корінцями, щоби виплекати сей рід, якого нам треба.

В шкілцї кладемо зерно в дібрану і справлену землю. Корінцї мають ту не лиш пухку й богату в поживу землю, але й потрібну опіку й догляд чоловіка, охорону перед бурями, морозами, тай забезпеку від ворогів. Від молодости добре живлена деревинка розвиваєсь правильно і сильно, то й треба надїятись, що вона пізнійше скорше опре ся неодному лихови. Частїйше пересаджуванє і протинанє корінцїв в шкілцї, спонукує деревце до витворюваня більшої скількости волокнистих корінцїв, котрими деревце шукає поживи не глубоко в земли, але під верхом, як-раз там, де городник з успіхом годен йому достарчити поживи. В наслїдок твореня ся більшої скількости корінцїв, деревце росте рівномірнійше і очка овочеві творять ся обильнійше, плідність прискорюєсь, а відтак і овочі стають повнійші і доріднійші, Деревце виплекане в шкілцї дає ся навіть по лїтах успішнійше пересадити, хоч би навіть в гіршу землю, бо його корінь, пень, вінець і листє правильно збудовані і розложені. Крім сего є кожда шкілка полем досьвідним, городник

пізнає скоро прикмети кождої деревинки і пізнає її відпорність на усї клїматичні впливи. Ту лекше городникови чи додати, чи відняти якийсь складник землї, лекше достарчити поживи і удержати лад і порядок. Шкілка вкінци дає в два рази скоршім часї готові деревця до висаджуваня. Инакше дїєть ся, коли зерно вкине ся в неприладжену, збиту землю і лишить ся його без опіки. Сли таке зеренце щасливо скільчить ся, сли не приглушать його хопти, не згризе миш, заяць, не розтопче худобина, не засушить посуха, мороз не заморозить, то воно росте але не так, як в шкілцї. Його корінь матїрний йде глубоко в землю, у верству, де лиш дуже рідко може подибати для себе поживу. Воно росте, вдоволяючись тим, що йому дав случай. З него творить ся слаба ростина; його кора за тверда і корінь лиш один, слабо розгалужений. Воно видасть і овочі, але сї овочі безвартні, бо нїколи не такі анї виглядом, анї смаком, як ті, з котрих походило насїнє. Пересаджена така самородна дичка в лучшу землю не може з'ужиткувати надміру соків і се потягає за собою або рака, або виплив ґуми; пересаджена-ж в гіршу землю мусить знидїти, бо не має сили перестроїти своїх матїрних корінців так, щоби з верхньої почви черпати поживу.

Земля під шкілку. Під шкілку овочевих дерев треба вибирати лиш найлучшу землю, бо инакше шкілка не виплатить ся. Такою доброю землею є земля богата в порохнячку, глибока хоть 80 цм., а товсті глинки піскові або глинки вапняні є найлїпші, коли мають підложе пропускливе. Цїлком не надаєсь під шкілку земля з підпочвою скалистою, кредяною, зелїзистою, а тим більше з підложем мокрим. Чим богатша земля в поживу і рівномірнїйший, одностайнїйший її склад, тим лекше її обробити, тим менші вклади, сильнїйший ріст дерев і скорший пожиток зі шкілки. В землях за вохких ріст дерев не правильний, вони раковатїють, поростають мохом, часто загниває корінь, деревця не мають відповідної тугости, а через те не видержують нї морозів нї лїтної спеки. Тяжкі, збиті землї огрівають ся дуже поволи, весною розвій опізняєсь, а в осени проволїкаєсь зі шкодою дерева, бо вони не здеревілі в пору зимою мерзнуть. В легких землях терплять дерева богато через посуху, ростуть дуже повільно а корінь їх більше волокнистий, що знов при пересилках дуже не на руку.

Положенє шкілки. Шкілка не повинна бути анї цїлком заслонена, анї цїлком отверта. В занадто ослоненім місци деревця нїжнїють, тим самим не надають ся до висаджуваня на

отверті поля, улягають спаленині і раковатіють. В положенях занадто отвертих виростають деревця криво, потрібують коликів і творять однобічні корони. Так само склон землї не має бути нї за великий нї цїлком рівний. Найлучше буде, коли вибересь місце від півночи і заходу трохи ослонене, мірно піднесене і незначно нахилене до сходу і полудня. Не надають ся зовсїм під шкілки долини, бо там в наслїдок вохкости дерева раковатіють, вкривають ся мохом і стають нетрівкі. На високих горбах лїтом за холодно, в зимі за зимно; дерева ростуть тупо і також поростають мохами і губами.

Коли пересаджувати дерева? Мій сусїд, Іван Дозорський — господар мусїв при пересуваню шопи усунути три старші сливові дерева. Було се в місяци червни; сливи розцвитали. Ми рішили, щоб замість дерева вирубувати, пересадити їх. Розуміє́сь, числили ся ми з евентуальностию, що дерева можуть зісхнути, але опал на сїм не потерпить. Дерева пересаджено з можливою осторожностию і з такою грудою землї, яка далась з корінєм забрати. Всї три сливи принялись і зародили навіть по кілька овочів. — В Манаєві, селї зборівського повіту два брати помінялись обістєм, а було се в липни. Один з тих братів наважив ся конче перенести з братового подвіря на своє кілька ясенів. Мимо перестороги сьвященика таки зробив, як згадав; пересадив в повнім розвою дерева і вони принялись і росли дуже добре. — Я мав в моїй шкілцї кільканайцять щепок на райцї, пиґві і санжулянцї. В серпни завважив я, що деревця не ростуть, а їх вершки вянуть. Оглянув я корінє і найшов псотників борозняків в такій скількости, що не було иншої ради, як лиш деревця виняти і пересадити. Я перекопав глубоко землю, знищив борозняків і пересадив деревця з майже цїлком пообриваними корінцями. Деревця по кількох тижнях зачали рости. З цїкавости витягнув я одно і на мою втїху побачив таку скількість нових корінців, якої не було тодї, коли деревця були здорові. — В Барилові, селї брідського повіту побудовано нову школу. Менї конче захотїлось перенести з городця при старій школї на городець при новій школї 16 яблінок 15—16 лїтних. Пізно в осени пообкопували ми зі школярями глубоко кожде деревце, сподом підбираючи землю до деревця. Коли настали морози, попросив я війта о людий і сани. Всї деревця з обмерзлою грудою землї перевезено до приготованих долів. Не було чим позаповнювати, як треба, ям, бо земля була всюди замерзла. Я обкидав ями снїгом і лишив так деревця до весни. На веснї,

коли земля вже розтаяла, а груди землї коло моїх деревець під снїгом ще були замерзлі, зробив те, що ще зробити було треба. Всї деревця розвинулись, декотрі цвили, а одна зародила навіть. В одній сусїдній дуже гарній шкілцї між 3 лїтними щепками застав я раз в рядах кілька прогалин. Се дуже впадало в око, тож я запитав городаря, чому се так? Городар каже: „На веснї не було тут прогалин, вони пізнїйше витворились. Миш обгризла в зимі корінє, я не завважав сего, аж деревця поусихали, тодї я їх повикидав. Тепер мушу чекати аж до осени, щоби сї прогалини заповнити. Врадили ми, щоби осени не чекати, але таки зараз підсадити потрібні деревця. По якімсь часї показав менї городар виповнені прогалини деревцями, що росли роскішно. Се було в початках серпня.

Американський городар Штрінкфельоф навіть рішучо каже, що належить пересаджувати і виконувати всякі чинности на деревах лиш в повнім їх розвою, а не в часї спочинку.

Ґаухер і Бетнер кажуть, що в случаю потреби можна дерево і серед лїта пересадити, треба однак листє наперед на нїм обтяти.

Колиж властиво, в якій порі належить пересаджувати дерева? До тепер всї городарі тримають ся такого правила: в осени пересаджують всї старші дерева, а на веснї лиш наймолодші, се значить — однолїтки.

З мотивів, якими вони доказують дотеперішний спосіб і пору пересаджуваня дерев, виходить на їх бік правда. Ґаухер каже: сади, коли можеш, але радше в жотни, нїж в падолистї, радше в падолистї, нїж в грудни, радше в грудни нїж в сїчни, радше в сїчни нїж в лютім, радше в лютім нїж в мартї, радше в мартї нїж в цьвітни. Значить, кождий слїдуючий місяць по жовтни, що-раз менше надає ся до пересаджуваня. Наше підсонє рішучо промовляє за сим зі згляду на непостійність нашої осени. — Між мотивами своєї гадки Ґаухер подає 7 благодатий, які осягаєсь при осїннім садженю:

1) Попротинані корінцї творять нові корінцї вже в лютім.

2) Дощ і снїг спричиняють зсїданє зрушеної землї, а через се заповняють ся всї щелинки, земля прилягає всюди до корінців.

3) Мороз крушить землю, а воздух і дощева вода мають тодї свобідний приступ до коріня.

4) При пересаджуваню осїннім не так скоро висихають волокнисті корінчики, хоч би дерево довше полежало на воздусї.

5) Дерева посаджені в осени, мають на весні більше вохкости, тож не треба їх зараз з весною підливати.

6) Очка гонові і овочеві в осени не так легко нищать ся при пакованю і пересилках.

7) В осени мають городарі більший засіб дерев, тож скорше можна дістати лучші сорти.

З наведених причин, як також і тому, що в осени буває більше свобідного часу ніж на весні, треба би пересаджувати дерева в осени і то чим скорше, тим лучше. Природний розвій дерева осению що-раз слабне, листє жовкне і опадає. Кажемо, ладить са на зимоний сон- спочинок. Як осїнь погідна і посушна, кінчить ся розвій дерева скорше, а коли осїнь вохка, житє дерева продовжаєсь. Вчасні осїнні морози заморожують часть ще зеленого листя на деревах, однакож се нїколи не спричиняє значних шкід. З сего виходить, що не треба конче чекати, щоби аж листє з дерев само поспадало, його можна в случаю потреби легко рукою зсунути, а колиб воно трималось ще за міцно, можна ножицями обтяти, полишаючи черешки листові для ослони очок. Тож не треба вичікувати часу, аж листє поспадає. Треба садити чим скорше, не лиш з уваги на непостійність осени, але й тому, що пересаджене деревце за погоди і тепла може ще в осени погоїти рани на попротинаних корінцях, та й витворити нові корінцї. Рішучо важне є воно при пересаджуваню дерев кістянкових. Чим сї дерева вчаснїйше в осени пересаджені, тим лучші і певнїйші наслїдки, а наведені мною спорадичні приміри пересаджуваня дерев серед їх повного розвою вказують, що дерево і серед лїта пересаджене, не конче мусить пропасти, наколи коло нього зробить ся все, як треба.

Само пересаджуванє дерева належить до тої городничої працї, від якої залежить вся будучність деревини, а у нас робить ся при тім як раз найбільше похибок. Якнебудь викопана ямка, якнебудь встромлений в тїсну яму корінь, пообтинаний не там де треба, часто поскручуваний, помотаний, відтак обкиданий дернюкою, притоптаний ногами — тай рости велике і не будь дике! Є й такі, що справдї раді би виховати собі деревце. Вони не жалують нї гроший на купно щепи, нї гною, нї труду, а все таки невдача і невдача. А невдача тому, бо зле дерево пересадилось, далось навіз, але не там, де його треба, не вважалось деревини за живе єство, а за мертвяк, бо не було потрібного знаня житя деревини. І се нїчо дивного! У нас нема нї одної власної книжочки про садівництво. Є „Сад при хатї“, переклад

з польського, на 81 сторінках маленької вісімки. Сама наука про садівництво містить ся там на 48 сторінках: від сторони 58—81 говорить ся там вже про ужиток з овочів, а на самім кінци на 7 сторінках уміщені ілюстрациї. Про сю книжку я коротко скажу: Такою дрібочкою голодний не наїсть ся, а ситий обійде ся,

Щоби дерево добре пересадити, треба викопати наперед відповідну яму, котра повинна все бути на всї боки така простора, щоби корінь деревця не лиш вигідно в ній містив ся, але щоби і з боків і зпід споду лишалось хоть на 15 цм. вільного простору. При копаню ям треба уважати на поділ землї. Верхну як найліпшу верству землї треба збирати рискалем, на яких 20 цм. глубоко і складати з боку на одну купу; слїдуючу верству землї на другу, а спідню — на третю купу. Стїни ями мусять бути прямовісні, дно не вглублене, лиш випуклисте серединою до гори і не гладке, але рискалем глубоко посїчене. Форма ями гранчаста, не кругла, бо гранчаста (квадратова) все більша від круглої і при гранчастій лекша робота.

В ось-таку готову яму треба наперед в саму середину вбити приладжений колик такий високий, щоби сягав аж під корону деревця і був такий сильний, щоби опер ся сильному вітрови. Тепер найлїшу землю з першої купи треба скинути рівномірною верствою на дно ями і легко притоптати. Другу купу землї можна заправити компостом, або перемішати її з добре перегнилим гноєм і дальше кидати до ями, аж яму заповнимо до половини або одної третої части. Тепер бере ся в руки деревце. Всї покалїчені корінцї треба конче острим ножиком аж при здоровім місци попротинати і то з долу до гори, а не з гори на діл. Більше тнесь головні корінї, а по трошки бічні, а при сїм треба вважати, щоби рани тяти як найменші. Так приладжене деревце вставляєсь корінцями в призначену яму. Пень деревця присунути, як можна близько колика, і єсли є тільки один робітник, то він мусить деревце привязати до колика, щоб міг свобідно випростувати корінцї, надати їм мірно скісний нахил в напрямі стїн і дна, щоб міг свобідно відтак взятись до обсипуваня землею. При вставлюваню деревця в яму треба конечно уважати, щоби воно стояло в сїм долї хоч 8—10 цм. висше, нїж стояло там, де перед тим росло. Се дуже важна річ. Деревце за глубоко посаджене пропаде, бо кінцї його корінців, запускаючись що раз глибше в землю, не знаходять там достаточної поживи, і не доходить до них воздух. Обсипаючи корінцї, треба їх обсипати розкришеною, дрібною землею і за-

чати обсипати їх не попід стіни долу, але від пня дерева. При сїй роботї рискаль не вистарчить, тут конче треба рук. Руками і пальцями треба насунути землї в кожду щілинку; кождий корінчик мусить бути докладно землею обсипаний. Як в поданий що йно спосіб обсиплемо корінцї землею на 5—6 цм., тодї треба сьвіжо накидану землю тїсно притоптати, починаючи від берегів долу, а зближаючись що раз до пня. Як деревце було привязане, то нїм зачне ся притоптувати землю, треба його відвязати, бо инакше наробили би ми собі великої шкоди: пірвемо і покалїчимо корінцї. На першу притоптану верству землї над корінцями можна дати тонку верству добре перегнилого гною, коли земля пісна. На верству гною, коли ми його дали, сипле ся решту землї з другої, потім третої купи, аж яму з чубком заповнимо. Тепер треба ще раз землю притоптати, пень деревця побілити вапном і привязати в трьох місцях, на долинї, посерединї і під короною легко до колика, щоби земля зсїдаючись, зсїдалась разом з деревцем. Розумієсь, що при садженю дерева треба уважати, щоби пень дерева стояв прямо. Як земля, котрою деревце обсипане, була цїлком суха, треба деревце підолляти, в осени менше, на веснї води не жалувати і підливати тодї, як обсипали ми землею корінцї, а не, коли яма вже цїлком засипана. Коли земля, чи то в осени, чи на веснї за мокра, то лучше деревець не садити, тодї треба підождати, аж земля просхне. І в осени і на веснї є дуже пожаданою річию пообкладати верхню землї під сьвіжо пересадженими деревами верствою якогобудь гною, лиш не сьвіжим кінським, бо сей міг би розігрітись і замість помочи, пошкодив би. Верхна верства гною хоронить деревце в зимі від сильнїйшого морозу, а весною і лїтом не позваляє землї висихати. Дощева вода сполїкуючи навіз, забирає з собою в землю деякі складники і заносить їх на поживу корінцям. При пересаджуваню не треба деревцем потрясувати і його підтягати, бо через те тратять корінцї наданий їм скісний нахил; вони звисають прямо до долу, між ними творять ся щілини, вони переплїтають ся одні з другими. Сьвіжо пересаджених дерев, передовсїм яблінок і груш, не треба протинати в коронах, бо через се позбавляєсь їх знарядів, котрими вони спричинюють круженє соків. Можна легко протинати лиш черешнї, вишнї і сливи.

Пересаджуванє дерева, протинанє коріня і корони, чищенє і гноєнє вимагає конче пізнаня проявів його житя і розуміня його чинностий. Треба все тямити, що дерево, се не мертвяк,

а живе єство, вивінуване від природи ніжним чутєм і вразливостию не лиш на сьвітло і тепло, але й на ціле своє окруженє. Нерозважне обходженє з деревиною приносить йому значну шкоду. В земли кільканайцять грубших корінців, довкола них богато менше волосників, над землею пень, висше грубі конари, на них гилячки і тьма зеленого листя, цьвіту і овочів. Мілїярди мікроскопійних клїтин безвпинно працюють і в земли і над землею, щоб витворити дерево. В праці тих клїтин мусить бути порядок, одноцїльність. Даремна праця клїтин в земли, коли їх не підтримує праця клїтин над землею і на відворот. Тільки одноцїльна праця одних і других доводить деревце до розвитку. Щоби сї мікроскопійні клїтинки могли успішно в земли розвиватись, мусять вони мати крім вохкости і тепла ще і поживу. Колиж сї клїтинки мікроскопійно малі, то воно цїлком ясно, що поживою для них не може бути нїяке цїпке тїло, лиш ґази і такі тїла, що в водї розпускають ся. Тим поясняєсь правило, котре каже, щоб найменше протинати волокнисті корінчики, і що без тих корінчиків дерево, хоч би як старанно пересаджене, майже не приймаєсь, усихає. Листє на дереві, се також мілїярди клїтин, які працюють не лиш на своє власне житє, але й на житє цїлої деревини. Тут при помочі благодатних лучів сонця переробляєсь сирий материял на мучицю, від якої зависиме житє і ріст деревини, з якої витворюєсь цьвіт і овоч. З деревцем треба тому обходитись як з живою дитиною природи, щоб кожду чинність на її тїлї переводити в час і з всякою обережностию. — Хто не вміє, або не хоче старанно пересадити дерева, хто не вміє ножем, пилочкою, ножицями тяти, нехай не пересаджує і не тне! — А прецїнь без ножа, ножиць годї обійти ся; треба конче відрізати суху гилячку, треба прорідити корону, треба нащіпити дичку, або перещіпити старе дерево. Щоб деревце добре обтяти, треба мати добрі знаряди. Пилочка з острими і найдрібнїйшими зубчиками, ніж сильний, закривлений, острий як бритва, ножички острі і справні. Грубші конарі треба відтинати пилочкою і не від разу, лиш частями, бо тут звичайно лучаєсь, що не цїлком ще перерізаний конар падає і обдирає за собою кору на пни, через що витворюєсь велика рана. Колиж тнемо його частями, то запобігаєсь як-раз тому віддираню кори; лекше відтак оставший чіп без нїякої шкоди рівно і гладко при самій насадї відтяти. Само відтинанє треба зачинати з долу, зпід споду конара і тяти до більшої половини в гору, відтак з гори покінчити. Напрям різу повинен бути такий, щоби рана була як найменша, отжеж з на-

двору до середини пня. Рану утворену пилкою, треба поправити острим ножем і кожду більшу рану зараз замастити мастию садівничою, або заліпити глиною, змішаною з коровляком і прикрити платком, щоби дощ не сполїкував. Тонкі конари тне ся острим ножем з долу до гори до пня, не лишаючи жадних присторчів-чопів, бо ті усихають, порохнявіють, через що і пень порохнявіє. Менші рани о промірі 1—2 цм. можна полишити незамащеними, зате більшими ранами треба старанно опікуватись, аж вони чисто не погоять ся. Дерево в занедбаних ранах на сонцї і воздусї пукає, в щілини затїкає вода і зачинає гнити, творить ся порохно. При протинаню тонких чопів уважаєсь не лиш, як протинаємо, але й на що. Коли хочемо чопа позбутись, то протинаємо його при самій насадї, коли хочемо гон змінити, відтинаємо його над котримсь добре розвиненим очком листковим. Коли обтинаємо провідник однолїтної щепи на те, щоби зміцнити її тонкий пеньок, відтинаємо третю часть високости деревця, над сильним гоновим очком, бо очко мусить дати дальший провідник. Рана, яка повстає при відтинаню провідника над очком, мусить бути найменша, овальна, горішний беріжок її верхнї має кінчитись рівно з верхом очка. Так, як зміцняємо її головний провідник, треба зміцняти і бічні галузки, значить, треба їх протинати. Протинанєм бічних галузок зміцнюємо їх і прискорюємо творенє на них гилячок овочевих очок. На основі вмілих преріжних способів протинаня опираєсь штука плеканя дерев формових. Для гарного, здорового, довготріваючого житя дерев треба дбати не лиш про поживу для них, але й про їх чистоту, охорону перед дрібними і більшими ворогами, котрі гнїздять ся і множать ся на них, та роблять великі шкоди. Не минуло ще два роки, як появились у нас цїлі хмари мотилїв. Слїдуючої весни така скількість гусїльниць обсїла дерева, що богато дерев стояло сумних через весну і лїто, як зимою. Дерева цїлий рік ледви жили, богато дерев і погинуло, бо не було листя. Пропали того року сотки і тисячї кірців овочів, пропали і в другім роцї, бо в попереднім роцї не витворились очка овочеві. Недбалість, байдужність і несьвідомість вирвала вже хоч би самим міщанам залозецьким яких 500.000 корон доходу.

Ось тут росте ябліночка, там грушечка, там сливка. На веснї всьо зацвило і зародило, аж гилячки гнуть ся, а приглянувшись їм, бачимо, що ті деревця такі занедбані. Від пня аж до вершечка корони мох, губи, плїснь, сухі гилячки і присторчі, рани і дуплавини; в моху, на корі, під корою всякі плюгавства. Алеж

не для краси, не для любощів треба дерева чистити, вже скорше сказав би я з вдячности для них, тай для їх власного добра, здоровля і чоловікови для пожитку. Старанно, чисто і вміло удержувані дерева родять постійно і хоробам не підпадають.

Требаж кождої осени, зимою і весною тямити, щоби з дерев позбирати сухе листє, обшкробати мох, плїснь і губи, пообтинати сухі гилячки, прочистити і позалїплювати рани, відтак кождий очищений пень і конар побілити вапном, котре дуже скоро убиває рештки мохів і плїсни, не дозволяє вилазити на дерево многим овадам, причиняєсь до чищеня ся кори, припиняє розвиток ґусїльниць, хоронить дерево від зимна і тепла, від морозу і сонїшної спаленини. — Вапно відповідно змішане з синим каменем і розпущене водою нищить також дуже много зародків мікроскопійно малих грибків, котрі у нас зачинають на декотрих деревах ширити ся. Грибок „Phusicladium pirinum“ знищив пр. в Залїзцях груші дудівки так, що сї дерева зовсїм перестали родити, а зрази взяті з сих дерев і защіплені в дички ростуть дуже пиняво. На сливах загнїджуєсь знов грибок „Exoascus pruni“, що опадає овочі, котрі покривають ся білим, а відтак жовтим порошком, нидїють і опадають, або висять на дереві через зиму до весни.

З того видно, що дерева потребують дуже дбалої опіки і старанного чищеня, побілюваня вапном і скроплюваня корони, листя, а навіть овочів плинами, котрі убивають всякі ворожі животини. До таких плинів належить сьвіжо гашене вапно, змішане з синїм каменем і водою в такім відношеню: 2 кґ. синього каменя, 100 лїтрів води і 6 кґ. гашеного вапна. Сим вапном скроплюєсь всї занечищені і підозрілі дерева на веснї раз перед розвоєм, другий раз по цьвітї, а третий раз, коли вже появлять ся овочеві завязки. При сїм треба, розумієсь, всї овочі, що знидїли і поспадали і сї, що ще висять на дереві, позривати і спалити, а навіть кінцї гилячок пообтинати і то всьо, що, обшкробали ми, з дерева зібрати і спалити.

Я вже сказав, що мала нїмецька провінция Ганновер, котра займає лиш $2^1/_2$ миль квадратових, дає 2,400.0000 марок доходу за овочі і то переважно за черешнї. Кількож доходу дала би Галичина, як би тут плекано дерева так, як в Ганновері!. Не богато, бо лиш 1 мілїярд 3 мілїони 200.000 марок. Коли би східна Галичина дала лише половину з сего, то було би 501,600.000 марок, або кругло 600 мілїонів корон, або на кожду руську голову по 170 К. Коли би на морґови поля сто-

яло лиш на кождім $^1/_{10}$ сяжни одно дерево, то було би 160 дерев; а як би кожде дерево дало лиш за 20 К овочів, було би 3.200 корон. Коли би на морґу поля було 20 кіп пшениції, а кожда копа була варта 20 корон, було би 400 корон. Значить пшениця на однім морґу дає 8 разів менше, чим дуже рідко посаджені овочеві дерева. Як би господар потрудив ся тілько коло 160 дерев, кілько трудить ся коло плеканя одного морґа пшениції, і коли би сей гній, який він дає кождого року під пшеницю, дав лиш що четвертий рік під 160 дерев, то сї дерева були би такі гарні, такі чистенькі, здорові і плідні, що не стидали би ся стояти в Ганновері. Та поміж так рідко посадженими деревами високопенними міг би він ще мати хоч 160 дерев сливових або вишневих, хоч 500 корчів веприн. Коли би кожда слива або вишня дала йому 3 корони за овочі, а кождий корч веприн 50 сотиків, дав би йому один морґ поля беручи середно 3.930 К. Надто плекані овочеві дерева в безлїсних околицях злагоджують підсонє, запобігають наглим змінам атмосферичним і придержують більше вохкости, що корисно вливає на розвій рістнї.

Ю. Шумський реферував про:

Господарську рахунковість.

Референт виказав велику вагу рахунковости в кождім господарстві, представив спосіб веденя звичайної господарської рахунковости і поставив слїдуючу резолюцию:

Головний Видїл Товариства „Просьвіта" видасть для малих сїльських господарств книжочку о веденю господарської рахунковости зі взорами і формулярами.

III. Заводові рільничі школи.

Др. М. Коцюба реферував про:

Садівничо-господарське заведенє Товариства „Просьвіта" в Милованю.

Загальний огляд.

На галицькій Україні учать господарства в заводових рільничих школах, живим словом, заводовими часописями і видавництвами.

Рільничі школи належать до чотирьох типів: висші, середні і низші — та зимові курси.

Висше студіум рільниче при унїверситеті в Кракові і рільнича Академія в Дублянах, біля Львова учать господарювати на великих маєтках і вимагають скінченої середної школи. Середна рільнича школа в Чернихові, коло Кракова приймає молодїж по скінченю низшої ґімназиї або реальної школи та приладжує її до веденя середних господарств і до служби в більших маєтках. Низших сїм рільничих шкіл (Бережниця, Дубляни, Городенка, Ягольниця, Кобєрнїце, Мілоцїн, Суходіл) мають задачу приладжувати селянські дїти господарити на власній земли або до заводової служби в більших маєтках.

Усї сї школи, крім рільничого студіум в Кракові є получені з інтернатами для молодїжи, а наука в них трівае три роки. В низших школах рільничих удержують всїх учеників коштом краю, а в Дублянах і Чернихові переважна часть молодїжи має стипендиї. Кожда низша школа випускає в однім роцї пересїчно 10 укінчених учеників, з котрих ледви один або два вертає до власних господарств, прочі звичайно шукають хлїба в инших заводах.

Зимові рільничі школи істнують дві, а іменно одна в Тенґоборжи, повіт Новий Санч, а друга в Любчи, повіт Пільзно. Науку в зимовій школї веде звичайно один учитель при помочі збірки наукових середників, від падолиста по конець марта, в лїтї той сам учитель звиджує селянські господарства, подає селянам ради господарські і устроює пригідно виклади.

Господарства учать ще при народних школах на доповняючих курсах рільничих, яких устроєно до тепер 30, в учительських семинариях і на курсах устроюваних в специяльних цїлях і в гр. кат. духовній семинариї у Львові учать доценти питомцїв господарства і спільництва.

Крім тих загально образуючих господарських шкіл маємо ще специялні заводові школи, іменно: лїсову школу у Львові, державну школу для лїсової служби в Болехові, молочарську школу в Ряшеві, хмілярську школу в Бродах і садівничо-городничі школи у Львові, Тарнові і Залїщиках та школу для горальників в Дублянах.

Для дївчат істнують школи домашного господарства в Альбіґовій під Ланьцутом, в Пітричах коло Олеська,

в Корчині коло Коросна, школа господарства домашного у Львові і практична школа городнича в Ґумнїсках під Тарновом.

Живим словом учать господарства, один вандрівний учитель товариства „Просьвіта“ і 4–6 учителів удержуваних товариством „Kółek rolniczych“.

Письмом учать господарства заводові часописи і видавництва польські і руські, про руські скажу кілька слів пізнїйше.

У всїх наведених школах учать в польськім язиці, в руськім язиці учать тільки: вандрівний учитель товариства „Просьвіта“, з'обовязані теж учити по руськи учителї в утраквістичних учительських семинариях, надто на вісьмох доповняючих курсах рільництва при народних школах є викладовою мовою мова руська і в гр. кат. духовній семинариї у Львові учать питомців господарства в рідній мові.

А якийже наш український доробок на тім поли культурної працї? Дивно, ми виключно нарід рільничий, не здобули ся до тепер нї на одну рільничу школу з руським викладовим язиком, однак ми і ту не дармували, а змагали свої сили у видаваню часописий і популярних заводових видань.

Зоря галицька, А. Павенцького, яка почала виходити у Львові в роцї 1848., містить перші економічні річи. Вістник, письмо посвячене образованю Русинів австр. держави, який виходив у Відни від року 1851., під редакциєю І. Головацького а пізнїйше В. Зборовського, містить теж економічні і господарські справи. В роках 1863—1864 видавав у Львові І. Гушалевич, двотижневник „Дім і школа“, який поміщував господарські ради й дещо инше. В роках 1865—1866, видавав у Львові М. О. Попель, „Недїлю“, тижневе письмо народне для науки і забави, господарства, промислу і торговлї. Северин Шехович видавав два рази в місяць у Львові в р. 1869—1870 „Господара“, письмо практично наукове для рільного господарства, рільництва, садівництва, росплоду худоби і промислу. А. Ничай зачав видавати в роцї 1879. у Станиславові двотижневник „Господар і Промишленник“, письмо посьвячене сїльському господарству і промислови. Письмо се видавав Ничай як орґан товариства господарсько-промислового у Станиславові і Народної Торговлї у Львові, з додатком „Листок господарський“, від року 1883. у Львові і скінчив те видавництво в роцї 1885. VI. річником. „Батьківщина“, яка виходила в роках 1879—1896, переміняєсь в роцї 1892. на часопись полїтично-господарську. Від року 1898. по нинїшний день видає

в Перемишли о. І. Негребецький місячник „Господар“, часопись рільничу для хліборобів руських земель. В році 1893. починає виходити у Львові під редакциєю И. Ярембецького, двотижневник „Читальня“, часопись для народа, яка поміщує речи відносячі ся до господарства, торговлї і економії. В році 1894. часопись ся стає під редакциєю К. Паньківського письмом „Просьвіти“ і кінчить ся IV. річником в році 1896. В роках 1901. і 1902, видає у Львові В. Король „Ґазету господарську“. В році 1904. починає виходити у Львові, як орґан заробкових і господарських стоваришень, під редакциєю К. Паньківського, місячник економічно-господарський „Економіст“ і виходить по нинїшний день. В році 1909. приступив „Краєвий Союз господарсько-молочарський“ в Стрию до видаваня свого орґану під заголовком „Господар і Промисловець“, який видає збірна редакция.

Тільки нашого доробку в періодичних часописях. Перейдім тепер до заводових видавництв, які у нас появились.

Львину часть заслуги в ширеню господарсько-економічного знаня на галицькій Україні має наше товариство „Просьвіта“. Заложене в році 1868. займаєсь по рік 1876. видаванєм популярних книжочок і ширенєм їх серед народу, пізнїйше (1878—1891) орґанїзує головно філїї, а від року 1891. аж по нинїшний день не тільки ширить просьвіту але також і знанє економічне. Роботу сю веде „Просьвіта“ у своїх популярних видавництвах безупинно.

В ґрупах, на які дадуть ся поділити економічно-господарські виданя Товариства маємо слїдуючий вислїд:

I. Рільниче праводавство, податковість, кредит—22 книжки.

II. Рільництво — 8 книжочок.

III. Оброблюванє землї — 6 книжочок.

IV. Плеканє господарських ростин — 7 книжочок.

V. Годівля домашних звірят — 9 книжочок.

VI. Господарський промисл — 3 книжки.

VII. Ветеринария — 5 книжочок.

VIII. Городництво, садівництво — 5 книжочок.

IX. Гіґієна — 8 книжочок.

Окрім тих книжочок видає „Просьвіта“ окрему Господарську бібліотеку, якої вийшло вже дві книжки, при чім і в „Письмі з Просьвіти“ містить господарські речи.

І живим словом ширить „Просьвіта“ заводове економічно-господарське знанє. Побіч віч, які уладжує в тих справах

утримує вона від року 1896. вандрівного учителя господарства (1896—1902. В Король, 1904—1909. А. Гарасевич, від 1.V. 1909. С. Кузик), який вандруючи по краю не тільки учить, а і закладає досьвідні поля та провірює усї заведені проби.

Вкінци „Просьвіта“ роздає між своїх членів добірне насїнє, щепи овочевих дерев і улекшує набуванє взірцевих рільничих машин.

І справами крамарськими займаєсь „Просьвіта“. Інструктор крамарства (Я. Литвинович) учить спільництва, контролює істнуючі спілки і ширить заводове знанє в тім напрямі.

Се все ми вже зробили, але поки що не сотворили ми ще огнища знаня і поступу господарського, ми ще не спромоглись заложити рільничої школи, яка би в рідній мові учила наш люд і нашу молодь. Ми все тільки задумували се зробити.

До сповненя тих намірів товариства „Просьвіта“ причинив ся головно Його Ексцеленция Митрополит ґраф Андрій Шептицький, що зволив дарувати товариству на поміщенє школи двір і инші будинки в Милованю, а крім того зволив відступити Товариству під дуже корисними услівями 39 га 26 а 52 м² (68 морґів 371 □⁰) землї, — до чого у великій мірі причинили ся о. Т. Войнаровський і о. М. Бачинський. Добро се стало основою до проєкту заснованя садівничо-господарського заведеня і рільничої школи, які Головний Виділ товариства задумує в найкоротшім часї виконати.

Поки однак займусь тим проєктом, подам найперше опис милованського добра і представлю його вартість, щоб з того виснувати проєкт його ужитя.

I. Опис милованського добра.

Добро товариства „Просьвіта“ лежить на правім березї „Днїстра“, на Покутю, в товмацькім повітї, в громадї Милованє, 42⁰ 35′ *φ*. східної довжини а 48⁰ 58′ 12″ 62‴ північної ширини, на високости 300 м. понад уровень адрийського моря, на склонї покуцької високорівнї. На північ і схід граничить Милованє з днїстровим яром, що коло Буківної наближаєть ся до Милованя і тягне ся через Петрилів до Нижнева. На захід обмежує Милованє потік Вільшанецький, що спливає з урожайних склонів Вільшаницї, плине яром через Милованє, Юрківку, Рошнів і Стриганцї і впадає понизше Мариямполя до Днїстра. На

південь обіймають околицю узгіря (Вільшаниця △ 369 м, Могилка △ 341 м, Кваснєчка △ 350 м), понад якими в погідні днї в далекій дали синїють карпатські верхи Ґорґанів і Чорногори. Цїлий вільшанецький яр і обмежуючі його склони є відкриті на північ і захід, звідки потягають звичайно зимні вітри. Двір і уся земля товариства лежать на склонї узгіря, понизше церкви (хрест за селом 329 м, краєва дорога в ярі 240 м), а перед вікнами двора простягаєсь чудовий вид покутської околицї.

Підсонє околицї, яке крім природи почви і инших условин впливає на розвій ростнї і ростинну продукцию, тяжко точно схарактеризувати з причини недостачі метеорольоґічних стаций, тому подаю тільки загальні данї.

К. Шульц (Ogólny zarys stref klimatycznych Galicyi, Lwów 1898.), зачисляє Покутє, південну часть правого сточища Днїстра, бережанське Опілє і досонїшне Поділє до стрефи південно-східної (четвертої), яка лежить між стрефою північного Поділя (третою), з характером острого континентального підсоня і гірською стрефою (пятою) з холодїйшим лїтом і острою зимою. В стрефі південно-східній лїто буває горяче, зима остра, весна і осїнь теплїйша чим на північнім Поділю, а ріжницї сї зростають чим дальше на південь.

В Ягольници, одинокій метеорольоґічній стациї, яка веде від довшого часу записки сеї стрефи, доходить пересїчна річна температура після Цельзия 6°.9, температура лїта 18.°2, липня 19°.4, зими 5°.3, сїчня 6°.7; — ріжниця температур липня і сїчня 26°.2. Правдоподібна змінність температури доходить в Ягольници в зимових місяцях 1°.8 до 2°.8, а в лїтних 0°.6, до 1°.3.

Тому що метеорольоґічні записки одної тільки ягольницької стациї не дають повного образу клїматичних відносин цїлої стрефи, подаю ще після Шульца ті самі дані з III. і IV. стрефи, як сумежних і дані з Черновець:

Пересїчна температура		Комарно,	Львів,	Тернопіль,	Криворівня,	Чернівцї,
	річна	7°.4,	7°.2,	6°.6,	6°.5,	8°.1,
„	лїта	17°.4,	17°.3,	17°.4,	16°.5,	19°.9,
„	зими	—3°.6,	—3°.8,	—5°.1,	—5°.2,	—4°.0,

Ріжниця між пересїчними температурами липня і сїчня доходить у Львові 23°.2, в Комарнї 24°.0, в Тернополи 25°.0, в Криворівни 22°.5 до 23°.9, а в Чернівцях 23°.9.

Що року можна надїятись морозів, доходячих в Тернополи до — 23°.4, в Станиславові до — 24°.2, а в Чернівцях — 21°.8,

а в літї спеки доходячої в Тернополи до 30° 3, в Станиславові 32°.1, а в Чернівцях 32°.9.

Пересїчна річна скількість атмосферичних опадів доходить в нашій стрефі 600—700 мм, а в південно західнім закутї, близше гір зростає ся скількість і перевисшає 700 мм; по обох берегах Днїстра простягаєсь однак полоса, сягаюча по Богородчани, яка має меншу пересїчну скількість річних опадів, іменно лиш 600 мм, (Бучач 663 мм, Ягольниця 556 мм, Залуква 582 мм, Станиславів 564 мм, Богородчани 429 мм, Коломия 696 мм, Рудники 757 мм, Чернівцї 619 мм).

Найбільше опадів припадає на червень і липень; в сих місяцях буває і найбільше дощевих днїв, однак пересїчна скількість денного опаду буває найбільша в липни. Найменше опадів і слотних днїв буває у вересни, сїчни і лютім.

Пересїчна річна скількість атмосферичних опадів в суміжній подільській стрефі буває 600—700 мм, а в гірській стрефі опадів буває найбільше, приміром пересїчна річна скількість опадів доходить в Надвірній 732 мм, Микуличинї 817 мм, Криворівни 774 мм, Гриняві 815 мм.

Вітри віють північно-східні і північно-західні, переважно однак північно-західні, які приносять слоту, східні приносять погоду. Вохкости у воздусї буває і серед літа досить, що виходить на користь ростнї.

Ростня околиці так лїсова як і зїльна є подільська. Лїси складають ся з черешкового дуба, клена, граба, бересту, липи і вільхи, а підшитє лїсів становлять лїщина, типова подільська гордовина і вовче лико, берегами лїсів росте тернина, рожа, свербиуз, кислич (берберис), а рідше подибуєсь калину, дерен, і дерен-свид.

З плеканих ростин удаєсь ту пшениця, кукурудза на зерно, ріпак — а в томацькім скарбі удавались при цукроварни знаменито цукрові бураки, дальше на південно-східнім Покутю плекають і тютюн, а всюди на склонах узгір і в ярах ведесь знаменито городнина і садовина, яка рідко коли обмерзає в цьвітї.

Милованє лежить на віддали 12 клм доброї краєвої дороги від повітового міста Товмача (філїя Тов. „Просьвіта“), 15 клм доброї дороги від Тисьмениції (філ. Т. П.), 25 клм від Станиславова (філ. Т. П.), а 13 клм від Мариямполя (читальня Т. П.), пороном через Днїстер. Людности має 1236 душ, є там церков, народна школа, читальня „Просьвіти“, крамниця і каса позичкова. В сусїдстві лежать слїдуючі села, а у всїх є читальнї то-

вариства „Просьвіта“, Юрківка 2 клм, 237 мешканців, Рошнів 3 клм, 1327 мешк., Стриганці 6 клм, 1314 мешк., Довге 9 клм, 1042 мешк., Буківна 4 клм, 578 мешк., Вільшаниця 4 клм, 1669 мешк., Олешів 8 клм, 1482 мешк., Клубівці 10 клм, 1206 мешк., Остриня 10 клм, 1458 мешк., Узинь 12 клм, 955 мешк., Побереже 12 клм, 2166 мешк. (Після спису переведеного 31.XII. 1900).

Зелїзницею можна доїхати до Милованя двома шляхами. Шляхом державної зелїзниці Львів-Чернївці їдесь до стациї Єзупіль (зі Львова 126 клм), а звідти дуже доброю краєвою дорогою через Побереже, Стриганції, Рошнів, Юрківку до Милованя 18 клм., або їдесь тим самим шляхом зелїзниці аж до Станиславова (зі Львова 140 клм), де треба пересїстись до поїзду на шляху Станиславів-Гусятин. Тим шляхом їдесь до стациї Палагичі (зі Станиславова 21 клм), звідси до Милованя є знаменитої краєвої дороги 9 клм. За фірманку до Станиславова платить ся господарям з Милованя 3—4 К, до Єзуполя 2—3 К, до Товмача 2—3 К, до Палагич 1—2 К; фіякри жадають від зелїзниці за сю їзду значно більше.

Уряд почтовий і телєграфічний для Милованя є в Стриганцях над Днїстром 6 клм.

Людність Милованя і сусїдних сїл займаєсь виключно хлїборобством і сидить на дрібних господарствах, оброблюючи землю переважно кіньми, а рогової худоби задля браку паші держать не богато. Велике число людий виходить на зарібки, тому часами тяжко дістати робітників, вони працюють за денною заплатою і на акорд, жнуть за 11—12 сніп. Наймитам платять господарі річно 90—100 К з харчем, а служницям до 8 К місячно з харчем.

Простір землї, яка є власностию товариства, обіймає після аркуша ґрунтової посїлости 39 га 26 а 52 м² (68 морґів 371□⁰). А іменно:

Рілї:	4 кляси	4	га	89	а	36	м²
	5 „	17	„	11	„	24	„
	6 „	1	„	78	„	19	„
	Разом	23	га	78	а	79	м²
Городів:	3 кляси	4	га	41	а	49	м²
Сїножатий:	4 кляси			84	а	85	м²
	6 „			68	а	22	м²
	Разом	1	га	53	а	07	м²

Пасовиск: 4 кляси	7 га	82 а	57 $м^2$
Під будинками:	1 га	44 а	59 $м^2$
Неужитків:		6 а	01 $м^2$
Разом	39 га	26 а	52 $м^2$

З того 24 га 37 а 34 $м^2$ в однім куснику при дворі, а 14 га 88 а 18 $м^2$ також в однім куснику, о неправильних границях, за селом на склоні під лїсом (Барина).

Почвою рілї і городів є пропускливий глинковатий чорнозем. Підпочвою є переважно ділювіяльна глина, а підложем є місцями непропусклививий іл і поклади зернистого ґіпсу (третичної формациї), який понизше в юрківських і рошнівських стїнках виломлюють як будівляний материял. Місця рілї, які мають в підложу гнїзда непропускливого ілу, треба буде здренувати, що дасть ся легко перевести, бо цїлий простір орної рілї є положений на склонї узгіря, через що має усюди легкий спад в долину. За морґ орної землї платять селяни пересїчно 500 до 1000 К.

Сїножати і пасовиска лежать на корчунках і як занедбанї дають небогато паші.

Води до ужитку на цїлім просторі не богато, зпід берега в ставку бє жерело, яке його засичує. З загальних ґеольоґічних відносин Поділя можна однак надїятись води усюди на збочах узгір, під покладами третичної формациї у верствах формациї крейдової. Всюди на Поділю і Покутю атмосферичні опади перепливають через ділювіяльні і третичні поклади і збираючись на непропускливих верствах крейдової формациї, витворюють на збочах узгір і під стїнками жерела. Те саме дїєсь і в Милованю, всї майже жерела в селї бють в тій уровени, тому і на нашім просторі в тій уровени знайдесь вода, колиб прийшло копати студню — опроче значно висше за селом, на нашій Баринї під хрестом (329 м) є обильне жерело здорової води, яку можна без великого накладу звести до двора водопроводом.

На обістю є слїдуючі будинки: двір, челядна хата, стайня, шопа і виходки.

Двір (2*) будинок поверховий з сутеренами, мурований з цегли, є критий ґонтєм, стоїть на склонї узгіря, звернений лицем до південного сходу, 23·40 м довгий а 14·14 м широкий. Фундаменти і сутерени зведені з місцевого ґіпсового каміня. В сутеренах високих 2·40 м містять ся кухнї, комори, склади і пив-

*) Числа в скобках відносять ся до пляну.

ниці (10 клітий). В партері високім 3·20 м, є присїнок (6·25 м × 3·66 м), сїнь (6.25 м × 3·80 м) і 8 комнат (І. 6·40 м × 4 25 м, II. 6·40 м × 3·00 м, III. 7·45 × 5·70 м, IV. 8·30 × 6·25 м, V. 5·70 × 5·00 м, VI. 5·70 × 2·30 м, VII. 6.40 × 5·00 м, VIII. 6·40 × 2·30), найбільша має отже простору 52 м², найменша 14 м², крім сїний усї комнати ясні і веселі. На поверсї, високім 2·75 м є простора сїнь (6·25 × 3·80 м), і дві комнати (IX. 6·30 × 6·30 м, X. 6·30 × 3·85 м), крім тих є ще дві стрихові комнати низші (2·20 м високі, XI. 5·00 × 3·00 м, XII. 5·00 × 3·80 м), і просторий стрих. Сходи до сутеренів і на поверх деревляні. Цїлий двір є вельми занедбаний, а щоб його довести до ладу, треба значного вкладу. В сутеренах деякі зводи (склепіня) порозсувались, місцями фундаменти обсунулись, стелї на поверсї подались, вимагають нових бальків, а дах лихий цїлий.

Челядна хата (3), мурована з цегли, крита ґонтєм, 17 м довга, 10 м широка, 3 м висока, має сїнь, 2 комнати, кухню, два просторі склади і знищену пивницю. Будинок цїлий знищений вимагає основного пересипаня, а тим самим і великого вкладу.

Стайня (4), мурована з цегли і ґіпсового каміня, крита ґонтєм, 24 м довга, 9 м широка, 3 м висока, з повздовжними становищами, може помістити в собі 24 штук худоби. Над стайнею просторий стрих по хребет даху 4 м високий. Будинок сей вельми занедбаний, вимагає чим скоршої перебудови, тим паче, що в однім наріжнику осїлись фундаменти, через що з того боку попукали стїни.

Шопа (14), новий будинок деревляний, стяганий зелїзними шрубами, критий цинковою бляхою, довгий 60 м, широкий 14 м, до окапу 5 м, а до хребта даху 8 м високий, займає простір 840 м², а обєм її 5460 м³.

Виходки, деревляний тимчасовий будинок не відповідаючий цїлком анї вигодї, анї гиґєнїчним вимогам.

На добрі є загіпотекована служебність, іменно товариство „Вакацийних осель“ у Львові має по вічні часи право уживати кождого року протягом шести тижнів в часї вакацийних ферий цїлий двір, парк, став і стрих або сутерени.

II. Теперішний господарський стан добра.

В хвилї, коли товариство обняло своє добро, орні поля були засїяні конюшиною і вівсом. Старий сад був виарендуваний. Товариство не користало анї з живого, анї з мертвого

інвентаря, ані з сївного зерна, а дохід зі збору конюшини і вівса не належав до товариства.

III. Проєкт уряджена садівничо-господарського заведеня.

З поданого опису слїдує, що добро товариства „Просьвіта“ в Милованю лежить в типовій покутській полосї, в урожайнім глинковатім чорноземі, серед дванайцяти сусїдних сіл, з яких найблизше лежить у віддали 2 клм а найдальше 12 клм, і що людність тих сіл, разом взявши, доходить до 15.000 душ, і тому надаєсь се добро до уладженя садівничо-господарського заведеня, яке стало би зразком господарського поступу для цїлого Покутя і знаменитим науковим середником рільничої школи, яка буде ту заснована.

Щоб сї наміри сповнити, подаю нарис проєкту садівничо-господарського заведеня в слїдуючих рамах.

Череном садівничо-господарського заведеня будуть: взірцеве мужицьке господарство, садівниче заведенє і досьвідне поле, а доповнити їх треба ще рільничо-метеорольоґічною стациєю і хемічно-рільничою робітнею.

Подрібний проєкт і коштоспис садівничого заведеня подаю понизше, про инші части заведеня говорю тільки загально, подрібні їх проєкти будуть вироблені в міру материяльних засобів, які товариство зможе на сю цїль обернути, і коли воно постараєсь о заводових людий, що сей проєкт зможуть перевести в житє.

1. Рільничо-метеорольоґічна стация. Відносини підсоня даної місцевости суть вельми важним чинником продукциї ростинної і звірячої, і тому треба їх пізнати так для користий власного господарства як і для користий цїлої околиці. А що звичайні метеорольоґічні стациї не відповідають вповнї господарським цїлям, тому мусимо заложити в Милованю господарсько-метеорольоґічну стацию, яка би після інструкциї вела побіч загальних метеорольоґічних записків і специяльні записки потрібні до веденя господарства.

2. Хемічно-рільнича робітня. Робітня ся буде займатись розслїджуванєм якости землї цїлої господарської покутської полоси, буде провірювати вартість штучних погноїв, буде давати вказівки, яких уживати штучних погноїв, буде розслїджувати всякі роди паші і поживи і оцїнювати усї господарські витвори. Дальшою її задачею буде розслїджувати вартість ріж-

них відмін господарських ростин, слїдити за причинами ростинних хоріб і провірювати вартість сївного насїня.

3. Досьвідне поле (1 га). Щоб переконатись, як дїлають ріжні штучні погної на плодючість рілї, треба заложити досьвідне поле, яке може теж провірювати досьвіди ведені в мужицьких господарствах цїлої околиці, при чім може служити до переводженя наукових досьвідів.

4. Взірцеве мужицьке господарство. Щоб приміром показати околичній людности, як вести господарство, заложить ся взірцеве господарство, яке буде і науковим середником демонстрацийним для рільничої школи. Під взірцеве господарство визначить ся орної рілї 10 га 53 а 78 м^2, сїножати 1 га 53 а 07 м^2 і пасовиска 3 га 82 а 58 м^2, надто поки на просторі 7 га Барини не посадимо саду, прилучаємо тих 7 га до ужитку взірцевому господарству. В сїм господарстві належить збудувати взірцеві будинки господарські типу місцевих будинків, треба урядити взірцеву гноївню, і завести взірцеві господарські знаряди і взірцевий живий інтвентар. Пільна його господарка мусить бути примінена до ладу покутських господарств, а цїле господарство мусить бути ведене так, аби само оплачувало ся.

5. Садівниче заведенє, яринний город, пасїка. Задачею садівничого заведеня буде: витворювати щепи благородних овочевих дерев до розповсюднюваня і продажі, бути приміром для цїлого Покутя, як вести і плекати овочеві дерева і переводити досьвіди плеканя відповідних овочевих дерев. В заведеню садівничім буде учитись молодїж, як плекати сад, як збирати і сортувати овочі, як їх сушити і перероблювати на повила, консерви і овочеві напитки, — воно буде науковим середником школи, яка буде виховувати справних садових (Baumwärter), що уміли би ходити коло садів, ширили знанє плеканя садів, та учили з'ужитковуваня і продажі овочів.

При садівничім заведеню буде ся учити, як плекати ярину і заложить ся пасїку, яка буде достарчувати меду до витворюваня вин, а заразом буде і науковим середником пасїчництва.

На садівниче заведенє визначено 13 га 22 а 50 м^2 рілї, а крім того, як тільки виплекають ся власні щепи, буде заложений на 7 га Барини доходовий, овочевий сад, а часть сього саду буде взірцевим мужицьким високопенним садом, де будуть плекати ся відміни овочевих дерев, відповідні для селян.

Коли товариство „Просьвіта“ обняло своє добро в Милованю, звернув ся тодї Головний Видїл товариства з про-

Плян садівничо - господарського заведеня товариства „Просьвіта“ в Милованю.

Міра 1 : 720.

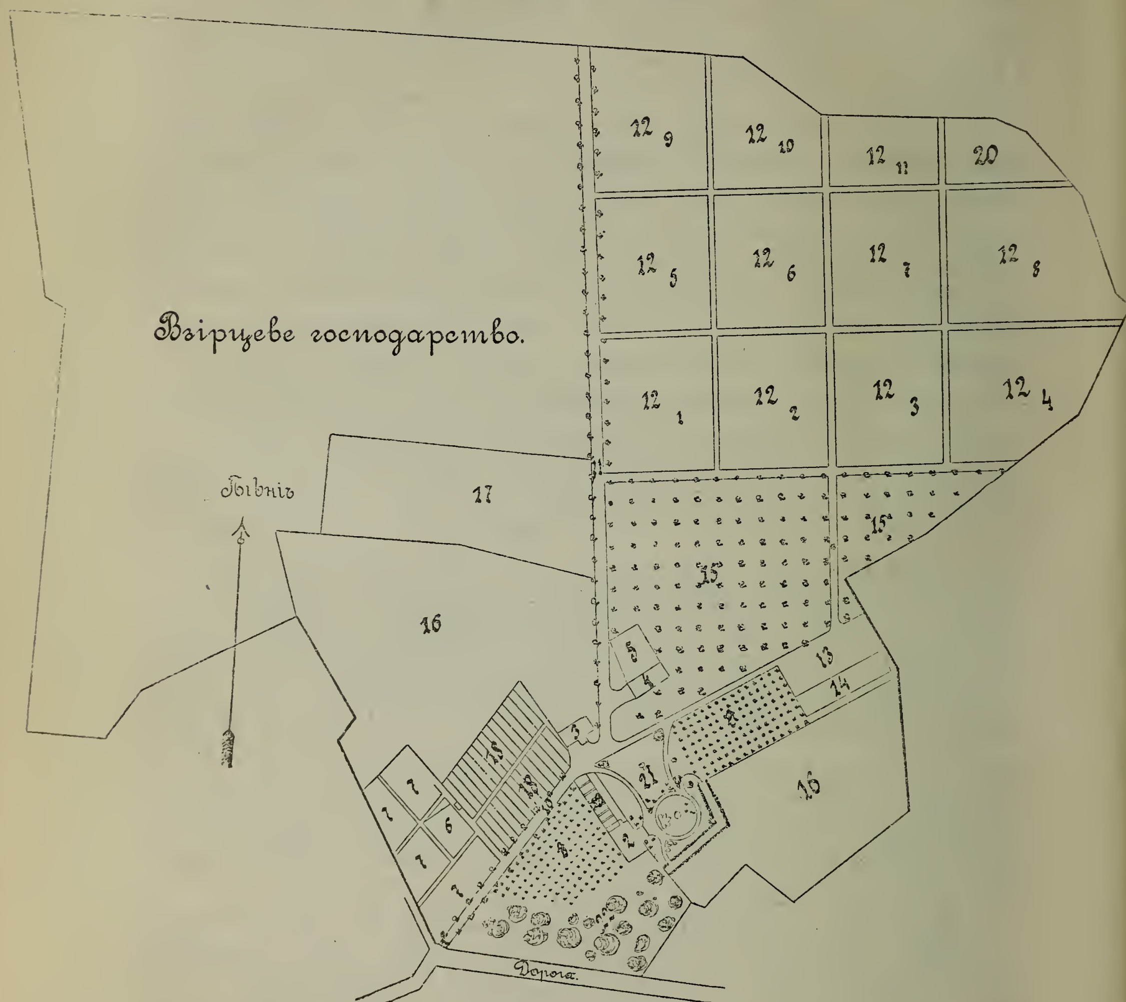

1. В'їздова дорога.
2. Двір.
3. Челядна хата.
4. Стайня.
5. Гноївня.
6. Ставок.
I. Взірцеве господарство.
II. Садівниче заведенє.
7. Овочеві кущі.
8. Маточник яблоний.
9. Маточник груш і вишень.
10. Маточник черешень.
11. Маточник слив.
12. Шкілка щеп, 11 грядок.
13. Долівня щеп.
14. Паківня.
15. Новий сад.
16. Старий сад.
17. Молодник яблоний.
18. Яринний город.
19. Розсадник (інспекти).
20. Вербинець.
21. Цьвітник.
22. Оздобні дерева.

шенєм до комітету ц. к. Галицького товариства господарського у Львові, щоб сей позволив свому інспекторови садівництва зладити проєкт і коштоспис милованського садівничого заведеня. Комітет вволив прошеню Голов. Виділу, а інспектор садівництва тов. господарського В. Ліханьский зладив на місци проєкт і коштоспис, який в головнім нарисї подаю.

Добір відмін овочевих дерев уложено на основі брошури: „Dobór odmian drzew owocowych poleconych do ogólnej hodowli, złożony na zasadzie ankiety rzeczoznawców, zwołanej przez Wydział krajowy. Kraków 1903.“, а хоч Покутє належить до IV. клїматичної стрефи Галичини і в нашім заведеню належало би плекати відміни овочевих дерев визначені для сеї стрефи, однак тому що Покутє в цїлій околици Милованя взносить ся пересїчно до 350 м над уровень моря, вибрано відміни, які надають ся до V. підгірської зимнїйшої стрефи.

Проєкт уладженя садівничого заведеня.

В'їздова дорога буде вимощена місцевим, товченим вапняком, усї прочі дороги в садівничім заведеню засїєсь травою, яку треба буде часто косити, щоб витворив ся збитий зелений моруг.

Границї цїлого заведеня є тільки в части обведені муром (365 метрів), решту обгородить ся дротяною решіткою, 1·50 м високою, якої треба 1580 метрів.

Щоб обезпечити сад і шкілки від західних і північних вітрів, будуть границї з тих сторін обсаджені двома рядами смерек.

1. Овочеві кущі (7). Ліворуч при в'їздї грядки до розмножуваня овочевих кущів, а іменно веприн, явірниць, малин, лїщини, солодкої яблони (Pirus malus praecox, Doucin), райської яблони (Pirus malus paradisiaca) і пиґви (Cydonia vulgaris).

2. Маточник яблоний (8). Праворуч в'їзду буде заложений маточник яблоний, ведений у видї кущів (Buschform), які будуть саджені що 5 метрів в квадрат, разом 118 дерев.

Відміни: 1. Оливна червона Astrachan rouge, 2. Оливна біла, Astrachan blanc, 3. Паперівка біла, 4. Кронсельська, Transparente de Croncels, 5. Кардинальська, Cardinal blanc flambant, 6. Кантівка ґданська, Danziger Kantapfel, 7. Пармена скарлатна, Scharlachrote Parmene, Scarlet Pearmain, 8. Ренета ляндсберґська, Reinette de Landsberg, 9. Малинівка, Oberlaender Himbeerapfel, 10. Пепіна льондинська, London pippin, 11. Ренета Бавмана, Reinette de Baumann, 12. Ренета Кокса, Cox Orange, 13. Ренета Кульона, Reinette Coulon, 14. Ренета Дамазона, Reinette de Dama-

son, Lederapfel, 15. Ренета Касельська, Reinette de Caux, Grosse Kasselreinette, 16. Залїзняк, Eeisenapfel, de Fer, 17. Горохівка велика ренська, Grosser Bohnapfel, 18. Пепінка литовська, ґльоґерська, 19. Апорта, Kaiser Alexander, 20. Золота пармена, Reine des reinettes, Englische Wintergoldparmene, 21. Пепіна Паркера, Parker's pippin, 22. Пепіна Лїнея, Linnoeus pippin, Belle fleur jaune, 23. Ренета блєнгайська, Blenheim Orange, 24. Ренета ананасова, Reinette ananas, 25. Ренета канадийська, Reinette de Canada, 26. Ренета орлєанська, Reinette de Orléans, 27. Хороше з Боскоп, Belle de Booscop, 28. Штетина червона, Stettiner roter, 29. Зоря, 30. Антонівка, Possart's Nalivia, 31. Ґравенштайнське, Gravensteiner, 32. Струмилівка, 33. Ренета Гарберта, Harbert's Reinette.

3. Маточник груш і вишень (9). Матки будуть ведені кущами (Buschform), саджені що 5 метрів в квадрат, разом 120 кущів, а се 100 груш на пиґві і 20 вишень на турецькій вишнї.

а) Відміни груш: 1. Docteur Jules Guyot, 2. Фаворитка, Clapp's Favourite, 3. Маслівка (бера) Аманлїса, Beurré de Amanlis, 4. Добра сїра, Gute Graue, Grise bonne, 5. Салїсбурі, Princesse Marianne, 6. Маслівка (бера лїонська), Doyenné de Mérode, Double Philippe, 7. Маслівка (бера) осїнна, Beurré Coloma d' automne, 8. Берґамота осїнна, Bergamotte rouge de' automne, 9. Мария Людвіка, Marie Louise, 10. Парохівка, Pastorenbirne, De Curé, 11. Маслівка (бера) Вілїямса, William's Duchesse, 12. Маслівка (бера) Жифарда, Beurré Giffard, 13. Маслівка (бера) Гардого, Beurré Hardy, 14. Маслівка (бера) флямандська, Belle des Flandres, Holzfarbige Butterbirne, 15. Дюшеса Вілїямса, William's Duchesse, 16. Деканська дуанна, Doyenné du Comice, 17. Маслівка (бера) Діля, Beurré Diel, 18. Маслівка (бера) Люкаса, Beurré Alexandre Lucas, 29. Кольмарська, Passe Colmar, 20. Йосифінка з Мехельн, Josephine von Mecheln, Joséphine des Malines, 21. Сальцбурська, Salzburger Sommerbirne, Princesse Marianne, 22. Seigneur Esperen, Esperen's Herrenbirne, 23. Le Lectier

б) Відміни вишень 1. Княжа, May Duke, May Herzogskirsche, 2. Королева Гортензия, Reine Hortense, 3. Королївська Амареля, Montmorency, Königliche Amarrelle, 4. Еспанська ранна, Griotte d' Espagne hátive, 5. Вишня остгаймська, Griotte d' Ostheim, Ostheimer Weichsel.

4. Маточник черешень. В'їздова дорога, широка 6 метрів, яка веде до двора (2), до долівнї (13) і паківнї (14), буде обсаджена високопенними матками черешень, одно дерево від другого на віддаль 12 метрів, разом 21 дерев.

Відміни: 1. Ранна, Früheste der Mark, 2. Черешня Фромма, Fromm's Herzkirche, Guigne de Fromm, 3. Рожева велика, Flamentiner, 4. Чорна пізна, Bigarreau noir tardif, 5. Велика червона, Groll's grosse, 6. Жовта воскова Dragan'а, 7. Великанська, Bigarreau Napoléon, 8. Рожево-мраморна, Guigne marbreé précoce, Guigne de Annonay, 9. Медівка. Kroller's grosse.

5. Маточник слив (11). Головна дорога, широка 6 метрів, яка веде від двора аж до границї заведеня, буде обсаджена високопенними матками слив і яблонями, на віддаль 12 метрів одно дерево від другого, разом 61 дерев.

а) Відміни слив: 1. Угорська босняцька, Bosnische Quetsche, 2. Угорська бистрицька, 3. Угорська вчасна, Wangenheim's früheste, 4. Ранна, Früherte aus dem Bühlerthal, 5. Kirke's Plum, Kirke's Pflaume, 6. Угорська анґлїйська, Quetsche d' Angleterre, 7. Угорська італїйська, Fellenberg, 8. Монфорська, De Montfort, 9. Вікторня, Reine Victoria, 10. Ренкльода Альтана, Reine Claude d' Althan, 11. Ренкльода велика, золота, Reine Claude verte, 12. Ренкльода Улєна, Reine Claude d' Oullin's, 13. Anna Späth, 14. Королева мірабель, Reine des Mirabelles, 15. Waschington, 16. Золота слеза, Coes golden drop.

б) Потрібні яблони ту підуть з молодника (17), який буде знесений.

6. Шкілка щеп (12, 1–11). Одинайцять грядок під шкілку щеп, зреґульованих і вичищених, справлених зеленими погноями. Всї грядки лежать в однїй руцї, з тих вісїм дасть річно по 20.000 щеп, дві дадуть більше як 20.000 щеп, а одна лиш дещо менше.

7. Дички. На дички не призначено осібного місця, їх буде садитись все на сьвіжих грядках.

8. Долівня щеп (13). Тут будуть долувати щепи перед висилкою, а щоб земля лїтом дармо не лежала, будесь плекати ту ярину.

9. Паківня (14). Велика простора шопа крита бляхою, буде служити на господарський склад, стодолу і паківню щеп готових до розсилки.

10. Новий сад (15). Заложить ся його в міру того як будуть власні щепи готові до садженя, має давати дохід і служити школї як середник демонстрацийний. Другий доходовий овочевий сад заложимо на 7 га Барини, якого часть буде взірцевим мужицьким, високопенним садом, де будуть плекати ся відміни овочевих дерев, відповідні для селян.

11. Старий сад (16). Старі овочеві дерева, тому що майже що року обильно родять і приносять дохід, будуть старанно удержувані і плекані, поки не вигинуть.

12. Молодник яблоний (17). Кількалітні щепи яблоний, Reine des reinettes і Reinette de Damason (322 щеп, походять з Шельшіц, коло Берна на Мораві), які товариство застало. Всї сї ябліночки будуть розсаджені вздовж головної дороги, а простір, який займали, влучить ся до взірцевого господарства.

13. Яринний город (18). Грядки до плеканя ярини до демонстраций і на власну потребу.

14. Розсадник (інспект, 19). При дворі до південного сонця заложить ся розсадник, який мати ме пять скринь і 15 вікон.

15. Ставок (6). Буде зреґульований і вичищений — служити ме як збірник води потрібної до підливаня ярини.

16. Гноївня (5). За стайнею (4) гноївня і компостарня буде служити господарству і садівничому заведеню, її обсадить ся всїлякими овочевими кущами.

17. Вербинець (20). Грядка обіймаюча 2.200 квадратових метрів, надаєсь до плеканя кошикарської ветли, яка буде достарчувати плетива на коші і т. и.

18. Цьвітник (21) і оздібні дерева (22). Довкола двора цьвітник і збір оздобних кущів і дерев.

Коштоспис садівничого заведеня.

Загально беручи представляєсь коштоспис так:

I. Одноразові вклади від року 1909. до року 1912.

1. Земні роботи . .	1546	К
2. Матки, кущі, дерева	2012	„
3. Насїнє	265	„
4. Роботизна . . .	781	„
5. Розсадник (інспект)	325	„
6. Знаряди	614	„
7. Огорожа	2440	„
Разом . . .	7·987	К

II. Періодичні вклади:

Рік 1909	4700	К
„ 1910	5582	„

Рік	1911	5594	К
„	1912	5500	„
	Разом . . .	21·476	К

Одноразові і періодичні вклади разом . . . . 29·359 К

Приходи:

Рік	1909	2200	К
„	1910	3000	„
„	1911	3200	„
„	1912	17000	„
	Разом . . .	25·400	К

Зіставлене: Розходи . . . . . 29·359 К
Приходи . . . . . 25·400 К
Недобір . . 3·959 К

Се значить, садівниче заведенє зачне доперва в році 1913. вертати вклади і приносити доходи.

IV. Рільничо-садівнича школа.

Уладженє рільничої чи садівничої школи для селян є вельми тяжкою задачею, яку не так легко розвязати, як би здавалось.

Фактом єсть, що наші краєві низші школи рільничі, які мають образувати заводово нашу селянську молодь, принесли нашому селянству лиш мінїмальну користь. Школи сї не виховують селянської молодї на самостійних господарів, лиш приладжують її до заводової служби у великих маєтках. Трилїтний час науки в низших школах рільничих єсть для нашої молодї за довгий, вона, як молодь, не вміє сеї науки вихіснувати і примінити до своїх господарств, надто вона не учить ся у своїй рідній мові, її не учать свої люди. Школи сї не мають надто нїякого впливу на околичне рільниче населенє, і не образують старших господарів, які ґаздують вже на власних ґрунтах.

Нам треба приноровити заводову науку до наших специяльних відносин, до потреб дрібно-земельної людности. Наша праця в тім напрямі мусить обняти молодь, старших селян і жіноцтво. Нам треба злучити науку господарства з наукою садівництва і спільництва, при чім мусимо узглянднити і загальне горожанське образованє. Нам треба теоретичну науку поперти практикою і досьвідом житя нашого селянства.

Щоб сю цїль осягнути, подаю слїдуючі гадки.

Ми мусимо передусїм переконати загал нашого селянства про потребу заводового образованя і заняти його нашою шко-

лою, тому належить спершу уладжувати в Милованю періодичні господарські курси з узгляднене̇м садівництва і спільництва. На сї курси належить приймати лиш старших інтелїґентних господарів, делеґатів читалень і спілок, що ґаздують на власнім ґрунтї і зможуть перевести в житє все, чого научать ся на курсї, а тим самим і зможуть бути взірцем для других, їх треба з'обовязати, щоб вони звиджували частїйше наше господарсько-садівниче заведенє. Учасники сих курсів стануть, що так скажу, провокаторами потреби заводової науки господарства в громадах, читальнях, крамницях і спілках. Наука на курсах булаб безплатна, за харч однак повинні учасники платити — тим самим научать ся вони цїнити вартість курсів, а ми повільно відучимо селянство від даремщини, яка йому видаєсь все безвартісною.

Науковими середниками курсів будуть складові части нашого садівничо-господарського заведеня, досьвідне поле, взірцеве мужицьке господарство і садівниче заведенє, а крім тих місцева крамниця і позичкова каса.

Сї курси будуть також школою вправ для наших молодих піонїрів заводового учительства — ту зможуть вони, під проводом вправних учителїв, пробувати своїх сил в ученю, ту здобудуть вони досьвід потрібний до учительського званя.

Такою роботою переконаємо наше селянство, що йому потрібне заводове образованє, а тодї заложимо постійну садівничо-господарську школу. Поки се здїйснить ся товариство „Просьвіта" придбає фонди до переведеня сього важкого дїла, перестроїть двір на шкільний будинок, заложить досьвідне поле і уладить взірцеве господарство, а передусїм приладить собі заводово-образованих і досьвідних учителїв.

Про подрібний устрій такої школи говорити ще час, подаю тільки основні точки її устрою.

Школа буде учити господарства і садівництва, при чім узглядни̇ть ся науку спільництва і загальне горожанське образованє. Теоретична наука буде опиратись на практицї і досьвідах. Наука тріває цїлий рік. До школи приймаєсь вибраних власників господарств, що самі господарять, або господарити будуть. Вік питомцїв 18—30 лїт, число питомцїв що найвисше 30. Питомцї платять за харч і приміщенє. Учительський збір не тільки учить але і жиє з питомцями і виховує їх. Науковим середником школи є цїле наше садівничо-господарське заведенє, побіч збірки оказових, наукових середників і біблїотеки. Питомцї по скінченю

науки остають в постійній звязи зі садівничо-господарським заведенєм, вони закладають на своїх ґрунтах досьвідні поля, удержують зародові обори, хлївнї і взірцеві курники. Господарства їх з часом стають взірцевими, мужицькими господарствами, а їх сади взірцевими мужицькими садами.

Ще слів кілька про кошти заложеня і удержаня школи, заведеня і про потрібний персонал. Кошти заложеня і удержаня метеорольоґічно-господарської стациї, хемічної робітнї, досьвідного поля, взірцевого господарства, садівничого заведеня і школи будуть очевидно великі. Опроче належить вводити в житє поодинокі части заведеня постепенно, в міру материяльних засобів. Перебудова двора на школу, доведенє до ладу господарських будинків і удержуванє школи, вимагають теж великого накладу. Ту держава і край повинні прийти нам з видатною помочию — бож одна заводова школа чейже належить ся нашому хлїборобському народови.

Персонал заведеня крім веденя науки в школї і на курсах, має ще розслїджувати господарські відносини Покутя, подавати ради і вказівки околичним господарям і бути душею цїлого господарського поступу околиці. Персонал потрібний такий:

1. Управитель школи і садівничо-господарського заведеня. До управи такої інституциї є безуслівно потрібний чоловік зелїзної волї і неспожитої енерґії, з найвисшими заводовими студиями, відбутою господарською практикою і знанєм заводового шкільництва. Його задачею буде управляти школою і цїлим заведенєм, учити рільництва і господарської орґанїзациї.

2. Учитель годівлї домашних звірят, який окрім науки в школї займав би ся засновуванєм молочарських і годівляних спілок.

3. Учитель спільництва, до нього належала би наука крамарства і спільництва взагалї, орґанїзация і догляд усяких спілок на Покутю.

Товариство „Просьвіта“ надієть ся, що його два стипендисти, які відбувають тепер практичні студиї, займуть оба перші уряди, до яких вповнї надають ся, учителем спільництва може бути люстратор крамниць нашого товариства, який вже здобув собі в нашій суспільности признанє за свою щиру працю в тім напрямі і замилованє до справ спільництва.

4. Хемік-рільник потрібний нам до веденя хемічно-рільничої стациї і досьвідного поля, до нього належало би теж веденє господарсько-метеорольоґічної стациї.

5. Учитель з кваліфікациєю до народних шкіл, до веденя науки предметів загально-образуючих.

6. Катихит до науки релїґії.

7. Управитель садівничого заведеня, до обовязків його належати буде заводове веденє саду, шкілок, яринного города і пасїки, при чім буде з'обовязаний учити садівництва і вести садівничі курси. Управителем садівничого заведеня може бути лиш чоловік практично знаменито вироблений з відповідним теоретичним образованєм.

Головний Виділ товариства „Просьвіта" має вже на примітї такого чоловіка і єсть повна надія, що він від 1. серпня 1910. року обійме се становиско, а тодї і зачнуть ся роботи в садівничім заведеню.

Про заводове образованє жіноцтва не говорю — бо про се реферує хто инший.

Кінчу і не ставлю нїяких резолюций, бо надїюсь, що вони вийдуть самі з дискусиї, яка розвине ся в справі заводових рільничих шкіл.

Буду вповнї щасливий, як доживу здїйсненя хоч частини сих гадок, а дав би Бог, щоб стали вони тїлом усї!!

о. М. Бачинський реферував про питанє:

Яка рільнича школа є серед наших обставин можлива і пожадана?

Доказувати вагу, значінє і потребу рільничої школи, річ злишна. Се справа рішена. Не рішене іно питанє, як наша рільнича школа має бути устроєна.

Аби сю справу для нас зовсїм нову належито рішити, мусимо покористуватись досьвідом инших. Мусимо шукати взору для наміреного дїла. В нашім краю такого взору не знайдемо, бож звісна річ, що культура рільнича стоїть у нас дуже низько, шкіл рільничих мало, а що гірше всї ті школи так устроєні і так неуміло ведені — що хиба можуть нам послужити як уємний взір — значить ся як взір, як наша школа не може і не сьміє бути устроєна.

Коли ходить о взір рільничої школи, то всї культурні народи звертають свої очи на Данїю. І не даром. Нї один народ Европи не дбає так старанно про вихованє і образованє хлїборобського стану як Данцї. Нїгде рільничі школи не устроєні так практично, нїгде не видали так сьвітлих вислїдів.

Данія, се клясичний край високої, рільничо-господарської культури. Край, що жиє виключно з рільничих плодів, з'орґанїзувавши чудово їх продукцию і торговлю, дійшов до цьвитучого розвою і богацтва. Ті сьвітлі висліди завдячують Данції незвичайно практично устроєним школам для хлїборобів. Тож і нам слїд там шукати взору для наших шкіл.

В Данії є три типи мужицьких шкіл, до котрих принимають хлїборобів, що скінчили елєментарну школу, а се:

Школи для загального образованя, заводові школи рільничо-госцодарські, а третий тип шкіл має задачу подавати загальне і заводове рільничо-господарське образованє.

Першу школу того типу основано около р. 1902. в Ringstedt в Зеляндиї, і сей тип буде найлїпше відповідати нашим обставинам.

Знаменною чертою всїх данських шкіл є виховуючий напрям. Ось як пише про се Schröder, директор школи в Askov „Ми — каже він — вщіпляємо в наших вихованцїв потребу інїциятиви і предприємчивости, розбуджуємо в них характер, учимо їх жити — розвиваємо їх сьвітогляд опертий на ідеалїзмі а до сього стремимо не теоретизуючи, але будимо подив до характерних і ідейних людий черучи приміри з історию. Не значить се — додає Schröder — немов би ми маловажили заводове знанє, ми заправляємо ум наших вихованцїв до точного думаня і ясного суду — а все таки в наших школах передусїм напрям виховуючий, що має на метї розвій чувства і волї". А сього, сього виховуючого напряму як раз бракує у всїх наших школах.

Друга знаменна черта данських шкіл, се независимість. Хотяй правительство дає підмоги, Данції не допускають, аби воно мало значнїйший вплив на школи. Сей вплив уважають вони просто шкідним, тому що веде до уодностайненя програми, а за сим йде шабльон, мертвота, брак поступу. Там не всї рільничі школи устроєні після одного і того самого пляну — а всюди приноровлені до місцевих обставин. Програми подають тільки загальні зариси предметів, котрі мають бути викладані, однак управі школи зовсїм свобідно не держатись тих рам. Управі школи оставляють як найбільшу независимість і широке поле інїциятиви. І се хоронить від заскорузлости і уможливляє постійний поступ та спричинює, що сї школи справдї служать живим інтересам рільничої людности.

Сї характеристичні черти данських шкіл — повинен мати на увазї Голов. Видїл тов. „Просьвіта", приступаючи до устроєня рільничо-господарських шкіл і покласти їх в угол будови.

Переходжу до короткого начерку пляну.

Школа має бути зимова, з шестимісячним курсом, тріваючим від початку падолиста до кінця цьвітня. Корочший час рішучо не вистарчає. Учительський збір складаєсь з управителя і 3 учителів. Се найменше число. В Данії в таких школах учить 6—7 учителів. На курс можна приймати найвисше 40 учасників, які укінчили сільську народну школу і числять 18—30 літ. Пересїчний вік данських зимових курсистів є двайцять і кілька літ. Там не приймають до школи того, що не скінчив 18 літ, держачись висказу славного Grundvinga „доки чоловікови житєва дійсність не загляне в очи — не много він схіснує з такої школи" Такий самий погляд висказують критики галицьких шкіл рільничих і так проф. Буяк, автор знаного діла „Galicya" виказуючи хиби тих шкіл між иншими каже: „і тому нема хісна з тих шкіл, що до школи приходять 14-літні діти, котрі не приносять з дому анї погляду на рільничі справи, анї заінтересованя".

Всї курсисти мешкають і харчують ся в інтернатї. Харч дістають здоровий, поживний, однак не вибагливий а зближений до того, який звичайно мають дома.

Що до фізичної праці — се час зимовий, тож анї на фармі анї на досьвідних полях роботи не буде. А сли би і була, не слїд нею курсистів обтяжувати. От що каже директор школи в Dalum „наших учеників не займаємо фізичними роботами — инакше вони би дрімали на викладах". Все таки вони при живленю інвентаря і виконуваню дрібних робіт повинні бути занятї — в часї вільнім від викладів — аби набрали вправи і досьвіду.

Яких предметів треба би учити в наших зимових школах — не так легко рішити. Цїкаво буде подати, яких предметів учать в школї призначеній для дрібних хлїборобів в Ringstedt в Зеляндиї. Іменно: а) Гіґієна — будова і чинности тїла людського. Ґімнастика — краєвий язик і його лїтература. Рахунки. Істория і ґеоґрафія північних країв. Наука співу, патріотичні і людові пісні, б) Заводові предмети: Рільнича хемія і фізика, ґеольоґія і свійства данських ґрунтів, про житє ростин і їх плеканє, плеканє і живленє звірят домашних, механїчне оброблюванє рілї і рільничі знаряди.

При сих викладах визискують учителї практику і досьвід, здобуті в шкільнім господарстві і на досьвідних полях.

Кромі того по всїх школах устроюють специяльні кількадневні курси, ведені специялїстами зпоза учительського персоналу, пр. курс доєня коров, ветеринарийний курс і т. и.

Програма широка, мабуть надто широка. Однак її не держать ся невільничо, а опроче данська елєментарна школа, се не галицька, причім тамошні курсисти зросли в краю о високій культурі, тому вони в порівнаню з нашими мають і сьвітогляд ширший і інтелєкт їх більше розвинений. Тож ясна річ, що ми не можемо брати ніякої програми з данських шкіл живцем для нашої школи. Програма мусить бути приноровлена до наших обставин і до підготовленя наших курсистів. Вона мусить подати тільки напрям і загальний нарис — а решту оставити управі школи.

Зверну тільки увагу на один вельми важний предмет. Подивляємо чудовий устрій данських хлопських спілок і сьвітлі вислїди Рочдельських крамів в Анґлії. І всї розумієм, що туди нам дорога, щоб здобути реальну підставу економічного істнованя. І робота йде в тім напрямі, на жаль без суцїльного пляну і що гірше — без широких основ. Як хочемо оперти сю роботу на певних сильних основах, мусимо мати і то конче — ідейних, теоретично і практично підготовлених дїловодчиків і управителїв таких спілок зоміж самих інтересованих, яких мають данські хлопи і анґлїйські робітники. Проте думаю, що одним з найважнїйших предметів в нашій зимовій школї мусить бути наука о спільництві (кооперациї), про цїль і значінє кооперациї взагалї а специяльно про данські і Рочдельські спілки, причім має бути подана теоретична наука дїловодства. А що теоретична наука тут не вистарчить, курсисти мають безуслівно відбути практику в місцевій спілцї Райфайзенівській, а передовсїм у взірцево веденім крамі системи Рочдельської. З сего була би подвійна користь, раз прибувалоб нам що року сьвідомих і практично підготовлених дїловодчиків економічних спілок, а по друге, виклад того предмету був би притягаючою силою для школи — бож звісна річ, що наші селяни вправдї не відчувають потреби рільничо-господарської науки — за те повсюдно відчувають потребу Райфайзенок і добре ведених крамів.

При школї мусить бути ферма і то взорована на даньских шкільних фермах. Ферма має бути так велика як типове хлопське господарство, се є таке, на якім прийдеть ся газдувати курсистам. В Данії середні господарства займають більшу половину верхні краю, проте там шкільні ферми мають 20—40 гек-

тарів, а при школах призначених специяльно для дрібних господарів пр. в Ringstedt є 3 ферми о 2, 3 і 5 гектарах; передовсїм щоб показати, як має бути ведене чергованє плодів на таких малих ґаздівствах. Всї шкільні ферми ведені там незвичайно практично, з тою провідною думкою, щоби становили відповідний середник для демонстрациї і научаня, а при тім були взором для селян і то таким взором, який би вони могли наслїдувати. Про те держать ся там засади, не робити надзвичайних вкладів і люксусового уладженя, а вести ферму так, аби давала нормальний дохід. Се безперечно дуже раціональний напрям і слїд його у нас держатись.

Кромі ферми пожадані, ба і конечні при школї д о с ь в і д н і п о л я, на котрих подібно як в Данії належить робити проби, як оброблювати рілю, як її гноїти, як засїватн і добирати насїня, які плекати відміни збіж і пастівні ростини і т. и. Однак все те має служити тільки для демонстрациї і взагалї для практичних цїлий — а нїколи для науковнх досьвідів.

При тім повинно бути уладженє гноївнї, компостової ями, стайнї для коров, хлїва для безрог, курника і взагалї ц ї л о г о ш к і л ь н о г о г о с п о д а р с т в а н е в и б а г л и в е, без злишних коштів, взірцеве, так щоби наші селяни мали готовий взір до наслїдуваня. Тому що курсисти в часї науки не можуть бачити цїлого току ґаздованя на фермі і досьвідних полях — проте обовязані вони в часї лїтнім — означенім управою школи — відвідати заведенє. Примір гідний наслїдуваня.

Лишаєсь ще питанє, чи і о скільки школа наша має с т и к а т и с ь з о к о л и ч н о ю х л ї б о р о б с ь к о ю л ю д н о с т и ю?

Сли школа має бути вповнї живим заведенєм і хоче служити пекучим потребам рільничої людности, тодї ся стичність доконче потрібна. А на се іменно має бути призначений лїтний піврік, вільний від науки. Так директор як і учителї заведеня мають двомісячні фериї, однак по черзї в той спосіб, аби заведенє постійно сповняло свої чинности. Сегож вимагає ферма, досьвідні поля і взагалї цїле шкільне господарство.

В тім лїтнім часї обовязані учителї відвідувати околичні хлопські ґаздівства. В той спосіб пізнають вони не тільки ґаздівства, на яких їх вихованцї мають господарити, але і обставини, серед яких вони ґаздувати муть і зможуть науку до тих дїйсних обставин приноровити. При тім такі відвидини не будуть без пожитку для хлїборобів даної місцевости.

З другої сторони в тім літнім часї так місцева як дооколична людність — подібно як в Данії — має мати свобідний вступ до заведеня. Може оглядати ферму, досьвідні поля, обору, хлївні, курник і взагалї цїле шкільне господарство — і то під проводом присутних учителїв — котрі обовязані давати поясненя і поученя. Пожаданим буде, аби читальнї „Просьвіти", передусїм дооколичні, орґанїзували збірні прогульки до ферми. Замічу тут, що данський досьвід виказує, що многолюдні ґрупи не користають належито з пояснень і поучень, а найбільше користають ґрупи зложені з 10—20 людий.

В тім лїтнім часї, підчас ферий, можна би уладити курс для сїльських учителїв — передусїм для познакомленя їх з західноевропейським кооперативним рухом — а також з устроєм і дїловодством економічних спілок.

Не менше важні для селян однодневні виклади, а також кількадневні курси з обсягу рільництва, хову худоби, дробу, садівництва і т. и. Не без рациї було би час від часу устроювати мінїятурні рільничо-господарські вистави — а з часом може би вдалось при школї устроїти постійну виставу.

Учительський збір був би з'обовязаний з цїлого житя і руху відбуваючого ся в лїтній порі в заведеню, а також з проб і досьвідів на фермі і досьвідних полях і цїлім шкільнім господарстві подавати точні звіти в „Письмі з Просьвіти", за що одержали би окрему нагороду.

Се була би дїйсна і совісна культурна робота, котра би заінтересовувала широкі круги наших хлїборобів, будила би симпатию для школи і була би підоймою поступу і добробуту.

Остає ще два питаня, на які відповім коротко.

1. Чи знайдемо серед нашої суспільности відповідних людий до веденя такого заведеня?

2. В який спосіб здобути фонди на удержанє такого заведеня?

На перше питанє відповім: Безуслівно знайдуть ся люди. Сеж не рільнича академія, не якийсь висший, науковий інститут, а практична господарсько-рільнича школа. Її можуть вести і то знаменито — люди з середним заводовим образованєм, треба тільки їх вишукати.

Найважнїйша річ, аби управа школи спочивала в руках чоловіка дїйсно інтелїґентного о широкім сьвітогляді, при тім високо ідейного, повного ініцияти ви і предприємчивости досьві-

дного педаґоґа, з головою і серцем. Тільки не путати його шабльоном, не вязати подрібним пляном, зладженим при зеленім столику — а оставити йому широку свободу і просторе поле ініциятиви. При тім дати йому рішаючий голос в доборі помічних сил, а тоді сотворимо нове заведенє, спосібне до постійного розвою. Та вжеж тов. „Просьвіта“ має дбати безнастанно про дальше теоретичне і практичне образованє учителїв. Тож не тільки має удержувати для їх ужитку добірну бібліотеку — і постійно доповнювати її новими видавництвами, але і дбати, аби учителї в часї ферий відбували плянові корочші і довші подорожі за границю краю, для студий над справами полученими з рільничими школами, рільництвом, рільничим промислом і т. и.

Се річ практичнїйша — як висилати кандидатів на учителїв. Бож учитель відбувши практику в школї і заведеню, стріне ся з не одною трудністю, неодним проблємом буде звертати пильну увагу власне на такі речи, котрі йому в практиці здадуть ся, і верне відсьвіжений, підбадьорений, повний охоти і запалу до праці, а се буде не маловажна річ для розвою заведеня — і в той спосіб „Просьвіта“ підготовить знаменитих управителїв для будучих дальших шкіл.

Остає справа фондів. Певна річ, що таке заведенє вимагає значних фондів. Тов. „Просьвіта“ їх не має. Вправдї належить ся нам поміч держави і краю — якої ми не можемо і не сьміємо зрікати ся. Але на нїй оперти заведенє годї. Та і се лихо, що з тою помочию мати ме наша школа тьму всяких „краєвих опікунів“, а що се не з добром для заведеня, злишна річ доказувати. Взагалї задля марної помочі формувати наші заведеня після чужих забаганок, річ дуже небезпечна. Тою дорогою не витворимо нїколи питомої культури.

Остає тільки один спосіб: з'орґанїзувати товариство, котре би на сю цїль збирало фонди і достарчувало їх „Просьвітї“.

Вкладка членська мусить бути значнїйша, але одноразова. До того товариства повинні приступити всї наші заведеня і товариства, передусїм читальнї „Просьвіти“. А всї кредитові заведеня повинні платити на сю цїль щорічно % з чистого доходу. Сли тов. „Просьвіта“ возьме ініциятиву, а на чолї товариства стануть виднїйші наші люди — то при інтензивній аґітациї знайдуть ся фонди і то не на одну школу.

І се гарне заведенє, яке становити ме епоху в житю нашого народа — війде в житє — і що найважнїйша річ, буде нашим вповнї независимим заведенєм.

Ставлю слїдуючу резолюцию:

Конґрес взиває Головний Видїл товариства „Просьвіта“, щоб отворив як найскорше зимову, господарську школу в Милованю, на взір школи в Ringstedt в Зеляндиї. Щоб справу сю приспішити, скличе Головний Видїл товариства „Просьвіта окрему анкету, яка би виготовила статут і науковий плян школи, вишукала відповідного управителя школи, зладила її кошторис і обдумала спосіб забезпеченя постійних фондів для удержаня школи.

О. Жураківська реферувала:

Про заводові школи домашнього господарства для дївчат.

Дорогі земляки! Отсе хочу Вам сказати слово про пекучу справу, яка досї у нас ніколи не була обговорена — а яка саме тепер дуже на часї. Є то справа заводового, себто фахового образованя нашого жіноцтва — в першій мірі сїльського. Нї шкіл таких відповідних, нї курсів нема у нас, а се незвичайно спинює поступ і добробут нашого народа.

Знаємо, що яка хазяйка — таке її хазяйство; яка мати — такі дїти; які жінки — такий нарід! Так бувало давно, є тепер і все буде, бо найбільший вплив на своє окруженє, на вихованє дїтий має ніхто другий, як лиш жінка, мати, ґаздиня, що всїм орудує, рядить і кермує після своєї волї, зрозуміня, інтелїґенциї та зная. От чому то вже всї просьвічені народи порозуміли вагу тої справи як слїд і образують своє жіноцтво заводово, практично! Німцї і Чехи мають вже доволї давно школи домашнього, жіночого господарства, ті послїдні від 25 років, а ще скорше були такі школи для сїльських дївчат в Швайцариї. Крім них бували і тепер істнують деякі курси для міських дївчат. Народи ті порозуміли, що підставою гаразду усього народа, а окремо щастя і добробуту родини є розумна і добра жінка, що хоче і вспіє утримати в хатї лад, порядок, що вспіє щадити, і знає на чім шпарувати, що бажає ущасливити всю свою родину, та стремить до того розумно, консеквентно, властивою дорогою.

Очевидно, що добре, розумно ґаздувати не так легко! Треба в першій мірі знати, як повести усї домашні справи, як

вихіснувати розум, здоровлє, силу, час, гроші, щоби осягнути той лад, порядок, добробут, щоби дати щастє своїй родині. Рядити хатою, орудувати своїм ґаздівством — ніби мінятурним царством — розумно, гарно, се справді штука; але крім зная з тої царини треба і безупинної праці, запопадливости. Працювати мусить кожда людина, а жінка ще й більше, чим мущина; бож хоч її праця дома не знесилює так дуже, як праця хлібороба в полї, урядника в урядї, учителя у школї — то всеж таки вона мусить бути занята усю днину. Одно кінчає, о другім думає і мерщій береть ся до здійсненя своєї думки. Жінка повинна, ба навіть мусить бути все діяльною, коли хоче вповні відповісти свойому завданю, своїм обовязкам. Кожда жінка мусить працювати раз на раз, витрівало з охотою; повинна любити свою працю, хоч вона на перший погляд видаєть ся невдячною, а то подекуди і прикрою. Перед очима души повинна у неї бути ясна мета, до якої має стреміти. Колиж вона сама працює, то вчить тої працї усякого, хто з нею проживає, а в першій мірі дїтий. Ніякої чесної, хосенної працї, хоч би важкої і прикрої ґаздиня не сьміє стидатись.

„Шпаровита хазяйка будує, а не ґаздиня руйнує", каже пословиця — і справдї. Хтож зможе краще хазяйнувати усім майном-добром, як не розумна ґаздиня? А навпаки „чоловік не зможе і четвернею у шпихлїр тільки навезти — кілько жінка запаскою виносить", каже Німець. І правду каже! Бо гляньмо лиш по наших селах, зайдїм у мужицькі хати, як там нужденно, нещасно ґаздуєть ся! Нераз ґаздиня виносить з хати послїдну миску муки чи зерна, щоби лиш свої пристрасти вдоволити. Тихцем виносить — не тямить нещасна на те, що має дїти, для яких старатиб ся, та придбати дещо для них. А який-же вплив має така мати-ґаздиня?

В жадному иншому станї не має жінка так много обовязків, що жінка-селянка. Вона є не лиш ґаздинею, матїрю, жінкою, не лиш має вести справно своє домашнє хазяйство, але часто мусить помагати чоловікови при роботї в полї, або при його ремеслї. І лїпший, заможнїйший ґазда не вдїє нїчого, коли поруч нього не стане розумна, господарна жінка, що розуміє не тільки всю свою роботу, але вспілаб також і те робити, що належить до її чоловіка. Ось чому треба нам розумних, господарних жінок, що не злякалиб ся, та не стидали ся ніякої праці, що виховувалиб гарно молоде поколїнє на хосен і славу народу.

Щоби наш нарід діждав ся кращої долї-гаразду, потрібно нам гарного, працьовитого і розумного жіноцтва, значить треба дївчат наших заводово образувати, треба вчити їх, які обовязки вкладає на них суспільність, що повинна кожда з них знати! Заводове образоване у дївчат може відбуватись у пригожих, в тій цїли, окремо устроєних школах, де вчилиб всього потрібного теоретично і практично. На жаль, у нас досї ще нема таких шкіл, хоч в західній Галичинї є їх вже дві. Правда, вони ще не є краєвими, бо одна з них повітова, іменно в Альбіґовій під Ланьцутом, а друга приватна ґрафинї Замойської в Закопанім, однак край підпомагає їх щедро. Тепер засновано знова одну школу домашнього хазяйства, а то під Олеськом в Пітричах і вона мабуть вже чисто краєва, значить удержувана краєвими фондами. Та як раз тому мушу згадати, що вона призначена виключно для Польок, бо чисто польська, значить, наші дївчата моглиб тепер образуватись лиш у чужих школах, а звісно з чужої не той хосен, що з рідньої.

По усїх прочих австрийських краях засновано такі школи давнїйше і майже кождого року прибуває їх кілька. Не лиш в Австро-Угорщинї дбають про заводове образоване жіноцтва, але також в Нїмеччинї, Швайцариї, Бельґії, Франциї, та Анґлії. На півночи поруч молочарських шкіл є ще й господарські, а то в Данії, Швециї, Норвеґії та Фінляндиї. Росия, Румунїя та краї полудневих півостровів суть під тим зглядом позаду.

Найбільш практичні, гарно з'орґанїзовані та доволї поступові такі школи є у всїх провінциях Нїмеччини, опять такіж гарні, та ще краще вивіновані чим нїмецькі є школи швайцарські, які удержує держава або кантони та приватні господарські товариства, а держава чи повіти лиш підпомагають. Трете місце займають школи в Австриї, а то чеські в Чехах і на Мораві, нїмецькі в тих краях, та ще в Стириї, Сольногородї, Австриї Долїшній та Горішній і на Шлезку. Ті школи є краєві або повітові. Крім тих шкіл домашнього хазяйства для сїльських дївчат є ще всюди приватні господарські школи для міських дївчат, а в них вчать передовсїм вареня, печеня, прятаня, праня, прасованя та ручних робіт.

В липни 1908. р. виїхала я як стипендистка товариства „Просьвіта“ у Львові на студиї домашнього жіночого госпо-

дарства і звидївши дві галицькі школи з викладовою польською мовою, а то в Альбіґовій біля Ланьцута і в Закопанім, де в першій була я цілий місяць, а в другій лиш два днї — виїхала у Нїмеччину, у пруський Шлезк, де звидїла дві краєві школи іменно Landwirtschaftliche Haushaltungsschule в Bernstadt повіт Öls і такуж школу в Neustädtel повіт Freystadt bei Liegnitz. Обі ті школи, як також ще дві такіж самі основало і удержує краєве господарське товариство „Landwirtschaftskammer für die Provinz Schlesien". В обох вище згаданих школах була я за призволом і порученєм предсїдателя згаданого товариства у Вроцлаві (Вратислав, Breslau) і перебула у кождій один тиждень. Їдучи з Bernstadt у Neustädtel мусїла я переїздити через величавий Вроцлав, якому принади додає поважна Одра. Довідавшись, що в тому містї є приватний семінар для учительок господарства п. Дори Мунд — поступила я до нього. Тут побувши всього три днї, виїхала я у Neustädtel і там знова прожила один тиждень в шкільних мурах, та приглядалась житю школи, що приміщена у гарній, вілї, яка робить вражінє оборонного замку чи кріпости.

Тому що приватні школи на Шлезку не такі практичні як краєві, не звиджувала я їх і просто, не задержуючись нїгде по дорозї, заїхала я у гарну, а передовсїм чисту Саксонїю. Заїхавши у чудовий Дресден — зробила відси кілька прогульок у прегарну околицю, де є кілька господарських, дївочих шкіл. Іменно в селї Striessen при самому Дресденї є школа під імям „Mutter-Anna-Schule", якої фундаторкою і добродїйкою була княгиня саксонська Анна, і тому школа так названа. Є се зовсїм приватне заведенє, яке тепер удержує приватне товариство при помочі усяких запомог. Школа виховує передовсїм середньо маючі міські дївчата, а управа школи лежить в руках монахинь (протестантських). Другою школою, яку я звидїла, але вже краєвою для доньок хлїборобів — се школа в селї Plauen, що віддалене від Дресдена 4 км, а властиво лучить ся з ним мов передмістє. Школа незвичайно гарна і в хорошій околиці, поміщених буває 24 учениць; але що я трапила на час великих ферий у тій школї, тож звидїла лиш будівлю та ґаздівство школи. В самому Дресденї звидїла я ще одну приватну школу, а то „Höhere Kochschule verbunden mit Haushaltungs-Pensionat und Industrieschule", якої властителькою і управителькою є панї Софія Voigt. Школа призначена для маючих міських дївчат, а плян подібний як в „Mutter-Anna-Schule",

лиш дівчата мають краще поміщенє, харч та услугу, всї грубші роботи роблять наймички. В обох тих школах була я по 2 днї, а опять не поминула я і семінаря для учительок господарства, але в ньому була я через недостачу часу лиш на кількох годинах теориї. Вкінцї звидїла я ще краєву школу шитя, та міську кухарську школу, яка є при видїловій школї, як доповняючий курс.

З сеї чудової, та на диво харної надлабської столицї мусїла я на жаль виїхати борше, чим хотїлось, бо не було запевненої довшої відпустки, а треба було звидїти ще австрийські школи, в першій мірі в Чехах і на Мораві.

Переїхавши кусень гарної „саської Швайцариї" опинилась я на границї Німеччини і Австриї, а то в Боденбаху, де пересїлась у менше вигідний і менше харний віз австрийських зелїзниць що завіз мене у Прагу. У тому старому городї була я кілька днів звиджуючи місто, та виставу, а при тім була і в чеській кухарській школї „Domacnost" і в промисловій дївочій, де вчать шитя і крою жіночого та мужеського біля і суконь. Курси ті незвичайно гарно устроєні, вони є двоякі: цїлорічні і тримісячні. Такі курси промислові і кухарські заступають хоч в части недостачу заводової, господарської школи для міських дївчат.

З Праги переїхала я у Х р у д і м, де є одна з найліпших, хоч наймолодша чеська, заводова школа домашнього господарства для дївчат, що призначена виключно для середньо маючих доньок хлїборобів. Hospodynská škola в Хрудімі є повітовою, але край і держава дає її значну запомоґу. Таких повітових чеських шкіл є в Чехах на разї чотири, але стількиж є пятимісячних шкіл при мужеських рільничих школах і тому недостача цїлорічних шкіл не дає ся так дуже відчувати. У школах цїлорічних тріває наука десять місяців, а то від 15. вересня до 15. липня, себто стільки, що в народних, видїлових та середних школах. В Хрудімі була я шість недїль і відси звиджувала ще й другі такі школи, як в С т є ж е р а х під Кенїґрецом, де була я три днї і в Н і м е ц ь к і м Б р о д ї також тільки. Тому що було менї неможливо дістати довшої відпустки, мусїла я вже в половинї падолиста з жалем пращатись з хрудімською школою, де було менї так мило, добре, привітно, та де навчилась неодного хосенного. Взагалї так Нїмцї як і Чехи, з якими доводилось стрічатись — були для мене незвичайно ввічливі, та прихильні, про всьо радо інформували.

По більш як півторамісячному побуті в Чехах відїхала я на Мораву, щоби по дорозї в „свояси“ звидіти і школи моравські. Заїхавши у Берно, звиділа інститут „Vesna“ щось, як наші школи українського Педаґоґічного товариства у Львові, лиш більше там тих шкіл. Гарні і сердечні спомини будять ся в души на згадку прожитих хвиль в тій інституциї. Не могла я бути там довго, бо всього два днї довелось побути в патріотичній Vesni, але й за той короткий час пізнала я як слїд, що управа веде її гарно, що учительство з самовідреченєм жертвує свої сили на добро та розвиток усїх тих шкіл. Вони слїдуючі: лїцей, шестиклясова видїлова школа, є се властиво видїлова вища дївоча школа, бо плян наук богато ширший і модернїщий, чим у видїлових школах; третьою школою Vesny є промислова дївоча школа, що має два віддїли, а то дворічна і однорічна. При нїй вечірні курси шитя і крою. З промисловою школою є получені ще слїдуючі курси: 1) для підготовленя учительок ручних жіночих робіт, що тріває один рік; 2) фреблївський, себто підготовляючий на учительки курсів Фребля, що тріває також один рік, при сьому послїдному є ще й дїточа шкілка, а радше захоронка, чи курс Фребля, де госпітують і мають практичні вправи кандидатки на учительки робіт і Фреблївських курсів. Крім усього наведеного суть при Vesni ще вечірні безплатні курси шитя і крою, де приходять наймички, робітниції і бідні міщанки. Курси ті трівають звичайно 6—7 неділь і буває їх в роцї чотири, бо лиш в порі зимовій, коли довші вечері. Курси такі — се велика поміч тим, що не мали нагоди більше вчитись, а заняті всю днину у фабрицї чи в службі, можуть лиш вечір пожертвувати для дальшого, практичного образованя. При Vesni є ще й окрема кухарська школа, що тріває увесь рік, а радше десять місяців. Ще є такі доповняючі курси: язиковий, ґімнастичний з танцями, гафтярський, праня і прасованя, ба ще кухарський, а кождий тріває звичайно три місяцї. На ті курси можуть записуватись учениції других шкіл Vesny, або по скінченю одної з тих шкіл доповнити своє образованє.

Звидївши точно всї школи Vesny, (була в салях наукових в часї науки), що мене просто захопили своїм устроєм, плянами, самим навіть уладженєм та успіхами науки, звиділа я також інтернат, шо є при Vesni для поміщеня замісцевих учениць. Уладженє того інтернату незвичайно гарне, вигідне, здорове, хатна обстанова деревляна, прикрашена чеською народньою орнамен-

тикою. З кождого кутка так школи як і інтернату віє патріотичний дух, який так могучо впливає на чеську молодїж.

З Берна виїхала я у Söhle біля Neutitschein, де є дуже гарна краєва господарська школа для дівчат. Викладовою мовою є німецька, а самий будинок і обістє школи находить ся побіч будівлї краєвої середньої рільничої школи для хлопців. Побувши один тиждень у тій школї, при нїй-же є велика молочарня — виїхала я у другу молочарську господарську школу лиш з чеською викладовою мовою, іменно у Кромєриж. Тут школа гарна, будівля зовсїм нова, теж сусїдує з мужеською рільничою школою і окремою краєвою молочарською школою, яку я також звидїла. Замітне се, що у Söhle приймають всього 12 учениць, а в Кромєрижі 30 і то самих Мораванок.

Попращавши Кромєриж по чотирьох днях, виїхала я ще у Оломуц, столицю Ганди, де є інститут подібний „Vesni“ в Бернї, а зветь ся „Ustav hr. Pöttinga“, або коротше „Pöttingeum“. В тім науковім заведеню, що має чудову власну камяницю, є також усякого рода школи, менш-більш такі, як у Vesni; разом є також інтернат для замісцевих дївчат. Побувши тут три днї, заїхала я у сусїдне село, а радше присїлок Klašterne Hradisko, де є також чеська „hospodynská škola“ основана і удержувана приватним жіночим товариством. Школа приміщена в наймленій будівлї у стіп величавого старинного монастиря, який в давну давнину був сильно укріплений, а за пануваня Йосифа II. замінений на військовий шпиталь. Від того могучого монастиря і названа оселя. Тут школа новозаснована і тимто була для мене в дечім більш цїкава, чим другі. Саме тут я побачила, як починати таке дїло, як поборювати усї перепони, з якими стрічаєть ся звичайно така нова школа; яких способів добирати, щоби відразу з'єднати школї симпатию і прихильність загалу, щоби праця її була хосенною. Незвичайно симпатично витали мене, приймали у тій школї і я на нїй закінчила свою гарну та корисну наукову поїздку, та вернулась по пяти місяцях у рідний край, щоби по силам дїлитись набутим знанєм і досьвідом з моїми дорогими земляками. Я постановила агітувати за основанєм таких шкіл у нас, щоб вони були розсадниками науки, осьвідомленя і серіозної та патріотичної працї серед нашого сїльського жіноцтва.

Вище згадано, що в Німеччинї, іменно на пруському Шлезку є двоякі школи, а то краєві і повітові, а у Вроцлаві та Саксонії є також приватні, що мають майже однаковий плян науки

і спосіб веденя як всї краєві школи для сїльських дївчат. В тих послїдних вчать передовсїм домашнього хазяйства, себто самостійного веденя хати, а з тим у злуцї куховарства, тоб-то науки вареня і печеня, також праня, складаня, маґльованя і прасованя біля. Се є один дїл домашньої працї. Другим є годівля худоби і дробу, а з тим получене молочарство. Третим окремим відділом є плеканє ярин, цьвітів, значить городництво і садівництво. Четвертим і послїдним є шитє біля і буденної одежі, товарознавство виробів льняних, бавовняних та вовняних. Воно є також при теориї куховарства, щоби познакомити дївчат з товарами кольонїяльними, корінєм, мукою, крупами, та всякими споживчими артикулами. При городництві мають пізнавати рід і якість насїня.

Тому що в найблизшій будучности товариство „Просьвіта“ у Львові оголосить друком звіт з моєї наукової поїздки — вважаю злишним на сьому місцї описувати обширно і точно кожду школу, а виберу лиш одну і то ческу, та задержусь при нїй трохи довше. Як взорець гарно устроєної, та взірцево веденої школи є Hospodynská škola в Хрудімі в Чехах, в якій прожила я шість недїль і вспіла всьо гаразд пізнати, що заслугує на увагу і на наслїдуванє.

Устрій сеї школи і плян наук у нїй не богато инші від нїмецьких в Нїмеччинї, лиш житє у кождій господарській школї в Чехах богато гарнїйше, свобіднїйше, бачить ся, що се одна численна родина. В Нїмеччинї число учениць майже скрізь обмежене до 24, більше не приймаєть ся, хоч зголошень буває в двоє, за те в Чехах майже всї школи приймають більше число, приміром в Стєжерах під Кенїґрецом є їх рік річно поверх 40. Всї ті ческі школи є властиво повітові „okresni“, але край підпомагає їх щедро, держава дає також значну підмогу, а сусїднї повіти призначують стипендиї бідним ученицям. Хрудімська школа жіночого господарства є з усїх ческих наймолодшою, але що ведена незвичайно гарно, богато вивінувана та має спосібні учительські сили, а передовсїм управительку, тому вибрала я її собі, щоби побути в нїй довше, блище приглянутись житю, та занятям дївчат.

Думаю, що не від речі буде описати коротко будівлю та господарство хрудімської школи, всїж другі в Чехах, а також в Нїмеччинї до неї подібні.

Будинок гарний, великий, одноповерховий, без нїяких верхнїх прикрас. На подвірю господарські будинки, а то: стайнї,

хлїви, курники, та стодола. Дім, подвірє, обора окружені з усїх боків городом і садом, а від них відмежовані дротяним плотом. За господарськими будинками є в городї загорода для коров, друга для свиний, а трета для дробу, що знов передїлена на троє дротяною сїткою. Вони призначені на те, щоби худоба і дріб мали куди в лїтї бігати, не ушкодивши города, нї саду. За тими загородами і будинками тягнеть ся яринний город, сад, цьвітник, малий ботанїчний городець, а опять добрий кусень поля, де засївають по більшій части пашу для худоби, але при тім і збіже.

Шкільний будинок дїлить ся на три части, а то: сутерени, партер і перший поверх.

В першій части є пивниції на ярину, бараболю, овочі, бочки з капустою та огірками, комора на паливо, господарські знаряди і т. и. Крім того приміщена тут молочарня, яка звичайно займає три кімнати і ще комору на лїд; дальше пральня, маґлївня, купальня, себто лазєнки; за тимиж пекарська піч, комора на припаси муки, крупів, хлїба і т. и.

В партері находить ся кухня, при нїй комора на усякі припаси, які треба мати під рукою, а з другого боку кухнї є окрема мала кімната з водопроводами, призначена на помиванє кухонної посуди. Водопроводи є скрізь. До кухнї припирає їдальня, у яку не ведуть з кухнї двері, а є лиш у тій, спільній стїнї велике вікно, яким подають страви у їдальню. Воно о стільки практично, що всякі кухонні неприємні запахи і випари не йдуть дверми у їдальню, а до неї входить ся лиш з коридоря. За їдальнею є шкільна канцелярия, саме проти входових дверий, за тоюж науковий ґабінет, а радше збірки до науки годївлї худоби, дробу, збірки насїня, коріня, дещо до хемії, фізики, ботанїки, мінеральоґії, то всьо іменно, що необхідно знати середньо інтелїґентному чоловікови. До науки молочарства є тут малі машини і начиня. Одна шафа заповнена усякими моделями расової худоби, свиний, коний, курий і иншого дробу. Також є збірка до науки домашнього господарства, як усякі прібки материялів на одїж, прібки усякого дерева на обстанову, взори килимів, заслон і т. и. Бачимо тут також збірки для науки городництва, садівництва, пасїчництва, а не менше сила усяких реклямових анонсів, та цїнників. Гарно представляєсь збірка до ручних робіт жіночих. Є тут прібки усяких полотен, ниток, шовків, волїчок, коронок, вставок, вишиваних і гаптованих народнїх узорів, яких Чехи мають доволї богато, але всеж не тільки, що ми Українцї. Є

також коловороток і звичайна куделя та веретена, мотовильник, самотічка, малий ткацький варстат, щітки до чищеня повісма і богато дечого другого. За тим ґабінетом є наукова саля; вона простора, висока, ясна, з широкими, вигідними лавками. В дальшій части коридоря входить ся у мешканє управительки школи і опять у гостинну. Є також в самому кінції коридоря окремий шпиталик для недужих, кімната для недужих, колиб їх було більше, кімната для наймичок, яких є дві звичайно і комірка на щіпки, мітли, ведра і проче.

З партеру йдемо на гору, тоб-то на перший поверх і там на середині, проти сходів, є велика саля для жіночих ручних робіт. До шитя і крою стоять великі столи, при них крісла. Разом стоїть пять машин до шитя, шафа на кошички з роботами дівчат (за числами), друга на готові роботи, які дівчата віддають учительці. При кінці шкільного року уладжуєть ся виставу ручних робіт і усякого печива; вистава є публичною і по части реклямовою для школи, хоч і без того булоб все доволї зголошень у кожду таку школу. Взагалї у всїх господарських, дївочих школах в Чехах і на Мораві уладжують часто вистави ручних робіт або печива та усяких овочевих перетворів. Дальші кімнати на першому поверсї, се спальнї, а при них умивальнї дївчат та мешканя учительок, яких є в Чехах у кождій школї все чотири. Управителька є звичайно учителькою заводового господарства і вчить годівлї худоби і дробу, домашнього хазяйства, городництва, молочарства. Другою є учителька вареня, а радше кухарства в теориї і практицї. Третя учителька вчить ручних робіт а також праня, прасованя, порядкованя; четверта вчить теоретичних предметів, як рідної мови, рахунків, історії, землеписи, хемії, зоольоґії, ботанїки, мінеральоґії та сьпіву. На першому поверсї є ще малий книгозбір для учительського збору і для учениць.

Під поділений на три части: передня, де приміщені шафи, куфри, коші дївчат; друга без коминів, де вішаєть ся біле білє; третя з коминами на темне, крашене білє; вкінці практично уряджена вуджарня.

Скрізь лад, порядок, харність. Порядкують дївчата кождої днини в цїлім будинку, а крім того загальний і дрібничковий порядок раз на тиждень. Не лиш в кухні, наукових салях, спальнях та взагалї в мешкальному домі має бути все лад, але так само у молочарні, пральні, стайні, курнику і на подвірю.

Думаю, що шановні слухачі цікаві будуть довідати ся і про плян науки в таких школах, себто яких теоретичних предметів уділяєть ся дівчатам, та які практичні праці входять в склад їх щоденних занять.

В Чехах всї чеські школи мають один науковий плян, там учать: 1) рідньої мови (2 год. тижнево), 2) рахунків усякого рода (3 год.), 3) вихованя дїтий, себто домашньої педаґоґії (2 год.), 4) пільне господарство і городництво, та молочарство (4 год.), 5) домашне жіноче господарство (3 год.), 6) наука і істория природописна (4 год.), 7) істория і землепись (1 год.), 8) гіґієна, соматольоґія, доглядане недужих (1 год.), 9) сьпів (1 год.), 10) релїґія (1 год.)

Практичні занятя: ручні роботи, варенє, печенє, консервованє овочів, ярин та мяса, заосмотрюванє комори і пивниці; прятанє, построєнє і прикрашенє хати; пранє, складанє, маґльованє, прасованє, переховуванє біля і одежі, чищенє усяких плям; занятя в оборі, стайні, хліві, курнику; праця в городї і садї, також і в поли, як лиш таке є при школї.

Такий самий плян наук є в чеських школах на Мораві і Шлезку, але в німецькій в Чехах і в такій-же на Мораві науковий плян трохи відмінний. Іменно ріжнить ся у сьому, що дівчата більш заняті практичною працею, як в чеських школах. При німецькій школї у Фрідлянд в Чехах, і у Söhle на Мораві є велика молочарня, в якій одна чета дівчат занята майже усю днину при кружлівцї, виробі масла та сирів. Друга чета занята в кухни, а третя звичайно при праню чи порядкованю, або городї.

Росклад годин одної днини є в чеських школах такий: 6—8 рано дівчата встають, прячуть, варять снїданє, снїдають; від 8—10 теоретичні предмети; від 10—12 варять обід, инші перуть або прасують, треті мають ручні роботи; о 12. год. обід; від год. 12½—2 практичні занятя, від 2—4 знова наука теоретична, а опять до семої практика, о год. 7. вечера, по нїй вчать ся дївчата або шиють.

Наколи в даній місцевости є захоронка для малих дітий, то учениці ходять туди приглядатись вихованю дріботи. Колиж є діточий шпиталик, то ходять туди доглядати недужих дітий. При тім від часу до часу під доглядом лікаря вчать ся, як поступати при зломаню кости, при обтовченю тїла, вивихненю і т. и., як перевязувати рани, як лїчити усякі недуги і т. и. Загалом по таких школах вчать того всього, що

кожда розумна жінка повинна і мусить знати, коли хоче відповісти своїй високій задачі: бути жінкою, горожанкою, матїрю-виховательскою, та знаменитою хазяйкою.

Підручників наукових вживаєть ся по таких школах не богато, бо вони потрібні більш учительцї до викладу, чим ученици до виучуваня лєкциї. Їй вистарчає звичайно добрий виклад, а як прийде що важне а тяжше до затямленя, так нотують собі дївчата за викладом. Однак всеж таки вживають в Чехах двох підручників, а то М. Трахтової „Kuchařskà kniha“ і тоїж авторки „Domaci hospodařstvo“, видані в Празї. Ті книжки необхідні кождій, що скінчить таку господарську школу, щоби опять вернувши домів пригадувати собі всьо як слїд.

В Німеччинї є найважнїщі два підручники до науки домашнього жіночого господарства, а то 1) Hedwig Dorn: „Zur Stütze der Hausfrau, 2) M. Lichtenberg „Haushaltungskunde“. Обі ті книжки видав Parey в Берлїнї.

Крім того є богато всяких брошур та практичних рад, що виходять у всїх провінциях Німеччинн, а також в Чехах. В австрийських німецьких школах вживають підручника: Elise Kühn: „Grundzüge der Haushaltungslehre“ (видано у Віднї). В Швайцариї мають дуже добрий підручник для шкіл домашнього, жіночого хазяйства і то в обох краєвих мовах: французькій і німецькій. Уложила L. Steinberg, учителька господарської школи в Ціріху. Крім того так в Німеччинї як Швайцариї, Чехії, та Мораві і прочих краях є вже доволї поважне число усяких видавництв з тої царини зханя, є богато усяких господарських часописий, бо майже кожда інтелїґентнїйша ґаздинясилянка передплачує собі якусь селянську ґазету. Я пізнала в Чехах дуже добрі двотижневники, призначені виключно для селянок і міщанок, а то „Česká hospodyně“, що виходить в Хрудімі і „Selka“, видавана в Прерові на Мораві. Нам до того ще доволї далеко, щоби мати окремі господарські часописї для жіноцтва, вониж не удержувалиб ся довго при житю, але всеж таки в тих господарських і економічних видавництвах, які маємо повинні від тепер частїйше появлятись статї про обовязки і працю ґаздинї. Вертаючись ще до господарських шкіл, які я звидїла, додам — що при кождій практичній працї буває рівночасно і виклад, який подекуди попереджує практичне занятє, як от у кухни, або знова відбуваєть ся рівночасно з практикою, як

при молочарстві, в городї, при годованю худоби, дробу. Всюди з дївчатами мусить бути учителька.

При кождій такій школї є також інтернат, себто дївчата мусять при школї мешкати і харчуватись, щоби творити з учительками гурток — наче одну родину. Колиб дївчата мешкали поза школою, так не можнаб було їх як слїд навчити усїх практичних занять. Учениці мусять підчинятись усїм шкільним і домашним приписам, та шкільному реґулямінови. За удержанє, с. є. мешканє, харч і науку платять дївчата від 28—50 К місячно. Се залежить від місцевих відносин і обставин дорожнї і пр. В Нїмеччинї платять також ріжно, бо 400—600 М річно. Тут-же краєві господарські школи не мають великих ферий, лиш сьвяточні, наука тріває увесь рік, що на мій погляд дуже практично, бо дївчата повинні знати, що ґаздиня має робити в кождій порі року. За те в Чехах тріває курс всього 10 місяців, а то від 15. вересня до 15. липня, В моравських школах з чеською викладовою мовою також курс десятимісячний, але в нїмецькій школї в Söhle цїлорічний, а лиш учительки дістають по чотири недїлї відпустки і то кожда в иншій порі року, щоби ті, що остали, могли її заступити.

Управа кождої такої школи лежить передовсїм в руках управительки і вона в першій мірі відвічає за вислїд науки, образованя і поведеня дївчат. Колиж школа є краєвою, так контролює її звичайно краєвий інспектор господарства, та не лиш прислухуєсь відповідям учениць з теориї, але є присутний при усякій практичній праці. Для провіреня усїх книжок та рахунків з'їзджає звичайно урядник з Краєвого видїлу. Колиж школа повітова, так звичайно крім управительки піклуєть ся школою окрема кураториа, в склад якої входять люди розумні, чесні та практичні, по більшій части властителї господарства, промисловцї, професори, учительки, учителї. До тої кураториї належать жінки і мущини по половинї. Контролюють таку школу та інспекціонують лиш краєві інспектори.

Услівя принятя у таку школу є слїдуючі: 1) укінчений 16 рік житя; 2) душевне і тїлесне здоровлє, та бездоганне поведенє; 3) сьвідоцтво скінченої народньої школи, очевидно з добрим успіхом; 4) приреченє учениці, що радо буде виконувати працю назначену пляном науки.

Крім тих шкіл, в яких наука тріває 10—12 місяців, є ще в Чехах та инших краях в Австриї заводові пятимісячні курси при мужеських рільничих зимових школах,

в яких хлопці вчать ся лиш через зиму і тому названі вони зимовими, а дівчата через літо. Ті курси також добрі, але на всякий спосіб не сповняють своєї задачі так, як цілорічні. Плян науки і спосіб веденя таких курсів є той самий, що в цілорічних школах, лиш очевидно всьо у зменшеному обємі.

Подібні курси до сих висше згаданих, лиш ще корочше тріваючі є в Чехах і на Мораві, вони звуть ся вандрівні курси, а трівають звичайно від 8—12 неділь, се залежить від спосібности учениць і від місцевих відносин. Їх устроює чеський і моравський Виділ краєвий по селах і місточках, де на се найдеть ся відповідна хата, та де зголосить ся найменше 10 учениць. Такий вандрівний курс ведуть звичайно дві учительки, а то одна заводово образована, себто учителька господарства, що веде також кухню, а друга учителька ручних робіт, що вчить також усяких инших предметів та практичних робіт, як праня, прятаня і т. и.

І ті курси не злі, мають вони богато добрих прикмет, але всеж таки час їх треваня вельми обмежений і тим-то недостаточний, щоби дівчата присвоїли собі усї наукові предмети, та вправились в практичних працях.

Подібні вандрівні господарські курси, а окремо куховарства, стрічаємо у всїх провінциях Німеччини. Уладженє такого курсу є доволї важке, бо звичайно на приміщенє інтернату, кухнї, та наукової салї нема відповідного місця, а через се терпить часто наука. На таких вандрівних курсах годї вчити плеканя ярин, цьвітів, дальше годівлї худоби дробу і ще дечого другого, що повинно ся подавати дївчатам. Значить, дївчата вчать ся тут передовсїм вареня, печеня, праня, прятаня і шитя. Однак мимо своїх недостач і вони добрі, хоч би лиш тому, що всеж таки осьвідомлюють молодих дївчат, якими вони мають бути ґаздинями, як виховувати дїтвору і т. и.

Крім тих усїх наведених шкіл і курсів є ще в Німеччинї, Чехах, Австриї дол. і горішній, Мораві, Шлезку і инших краях окремі школи кухарські, молочарські, шитя біля і суконь, школи коронкарські і вишивок, які належать до „Австрийського союза промислового“ у Віднї. В Чехах, та чеській Мораві звуть такі промислові курси „vyrobni spolký“, в Німеччинї „Mädchen-Gewerbe-Kursus“.

Крім тих шкіл і курсів є ще безплатні вечірні курси для тих, що весь день заняті дома або в промислових заводах, а лиш вечером можуть дальше вчитись чогось хосенного, прак-

тичного. Вчать ся передовсім шитя і крою біля та буденної домашньої одежі для жінок, дітий, мущин. Тут бачимо молодші і старші дівчата та жінки усяких літ, бачимо їх спрацьовані руки, та від нужди і горя надто борзо постарілі лиця. Вони приходять пильно, прислухують ся усьому пильно і уважно і тому богато користають з тої науки. Такі вечірні школи чи курси далоб ся легко у нас завести при кождій міській школї по містах і місточках, а у Львові, примір ом курс шитя для міщанок та робітниць моглоб удержувати товариство „Просьвіта“ по своїх львівських читальнях.

Можемо бути певні, що такі курси малиб много прихильників, та що у Львові все найшлоб ся кілька інтеліґентних жінок, що занялиб ся наукою на такому курсї. Воно не так тяжко устроїти та вести таку школу, лиш зачатиб нам ту роботу.

Не потрібую наводити на сьому місцї, як велике, далекосягле значінє малиб у нас такі дівочі господарські школи, що виховувалиб інтеліґентне, сьвідоме, патріотичне та роботяще жіноцтво. З приростом такого жіноцтва сталоб відраднїще на нашій рідній землї; колиб у нас були розумні жінки та матери, що хосенно впливалиб на своє окруженє, себто родину, то певно не булиб ми нїколи рабами ворогів наших. Колиб у нас вже тепер були більш сьвідомі та інтеліґентні селянки, то певно не булоб в житю стільки лизунів, боягузів, безхарактерних! Лиш мати навчить свою дитину бути в житю завзятою, витрівалою, ідейною!

На жаль, у нас до тепер нїхто майже не звертав уваги на вихованє жіноцтва, воно було від всього усунене, бо до житя нїхто його належито не підготовив, нїчого путнього не навчив, а чого котра навчилась в народній школї, то за кілька років зовсїм забула.

Звісно, по скінченю народньої школи дївчата займають ся роботою в хатї та в поли, а вільного часу у них мало, що на книжку і не глянуть. Оттак минають місяцї за місяцями, роки за роками, дївча дївочить, а в тім часї нема в нього й тільки часу читати, бо крім звичайної роботи в хатї та при хазяйстві, дів-

чина обшиває всю рідню, пряде, та тче полотно, а котра біднїйша, йде до двора на роботу. До читаня не приходить. Опять віддаєть ся, приходять нові обовязки і більше їх — тодї вже зовсїм на книжку забуває.

Але як би та молода дївчина по скінченю народньої школи пішла ще на рік у господарську школу, або принайменше була де на якому практичному курсї, де навчилиб її не лиш всеї практичної роботи, але замилованя до книжок, до осьвіти, до всього рідного; як би вона лиш трохи зацїкавилась тим, що подаєть ся господарськими часописями — то певно не прийшлоб до того, щоби забула читати та писати, а полюбилаб щиро усяку книжку та шукалаб в нїй ради в кождій пригодї, відповіди на кожде питанє.

До сього стремітиб нам усїми силами, іменно на разї оснувати одну таку господарську школу, а по змозї також вандрівні та вечірні курси, розумієть ся, де се можливо.

Загал інтелїґентного жіноцтва повинен занятись заводовим образованєм селянок при помочі рефератів та відчитів з обсягу господарства; розумієть ся, треба нам самим вперід добре те всьо знати, чого хочемо навчити других. Але нехай се буде праця не лиш виключно жіноча. Де нема орґанїзаторки в особі учительки, жінки чи доньки учителя, чи сьвященика, хай береть ся за ту роботу на селї чи в місточку учитель, сьвященик, урядник, чи хто другий, кому справа поступу нашого народа лежить на серцї і хто почуває себе на силах відповісти сьому завданю. Берім ся миттю до такої орґанїзациї і працї, для якої маємо пригожий терен. Де лиш дасть ся заснувати курс шитя, там берім ся до того; де знова курс вишиваня, чи робленя ґерданів, кухарський, чи годівлї худоби, дробу, кріликів, плеканя ярин і т. и., так не гаймось, а приступаймо до дїла. Думаю, що при заснованю такого курсу товариство „Просьвіта“ не відкажесь з помочию.

В своїх відчитах обговорюймо всякі справи, що обходять наше жіноцтво і загал селян, бо я не розумію окремого осьвідомлюваня жінок — воно повинно бути загальне для всїх, значить жінок і мущин, бо душевно, інтелєктуально всї ми повинні стояти на рівнї; се повинно бути нашим стремлїнєм.

Дуже вдячні теми до відчитів є з домашньої педаґоґії, як виховувати дітвору тілесно і душевно, а також, як ходити коло недужих дітий і дорослих. Се на перший погляд видасть ся нам дрібне, маловажне, а воно справді таке важне в житю, що без сього знаня властиво годї жінці думати про свою родину, а тим менше про її щастє.

Але чи богато у нас таких дївчат з інтелїґентних домів, що віддаючи ся булиб сьвідомі усїх будучих обовязків, та малиб ту певність, що всьому дадуть раду? На жаль, у нас таких ще мало; а щож говорити про селянських дївчат, якими нїхто не займаєть ся.

Колиб в кождому нашому селї лиш раз в рік відбув ся відчит на тему жіночого домашнього господарства, чи чого другого, що торкаєть ся праці і обовязків жінок, то можемо надіятись, що се принеслоб українській справі богато хісна; значить, тим чином осьвідомлювалиб ми наше ще дуже темне і тому понижене сїльське жіноцтво.

До тепер у нас не бравсь нїхто за ту працю, але вже крайна пора, щоби змінити нам усім погляд що до тої справи, та мерщій з'орґанїзувати одну господарську школу для дївчат, а крім неї устроювати довші і корочші вандрівні курси, реферати та відчити. Колиб ми при кождій філїї товариства „Просьвіта“ устроїли відповідний курс для жіноцтва свого повіту або лиш міста, що трівав би кілька недїль, а при тім по змозї вечірні курси або відчити по читальнях, то певно в недалекій будучности булоб краще на нашій рідній землици. Булоб у нас жіноцтво, сьвідоме свого людського достоїнства, своїх обовязків супроти вітчини, суспільности, та родини. За тим пішлаб сьвідомість і щастє усього нашого народа!

Начерк пляну науки заводової школи домашнього жіночого господарства з українською викладовою мовою.

А. Теория:

1) Рідна мова, взірцеве читанє і оповіданє, самостійні письменні праці, передусім з обсягу домашнього хазяйства (2 год. тижнево).

2) Рахунки звичайні і господарські: чотири дїланя звичайними і десяточними числами, рахунки господарські (3 год.)

3) Домашне хазяйство: поведенє ґаздині дома з домашними, службою, які прикмети повинні її красити? — опять: топленє і паливо; осьвітленє, нафта, сьвічки; вода, товщі; прятанє, уряджень хати, хатна обстанова, прикраси стїн, сьвіжий воздух, теплота; переховуванє біля, полотна, річий вовняних, бавовняних, кожухів, сїраків; пранє, складанє, маґльованє, прасованє; чищенє і переховуванє обуви.

4) Молочарство: доєнє коров, в чім переховувати молоко, сметану, хиби молока, виріб масла і сира, відпадки молочарські і годівля свиний.

5) Годівля худоби: правила живленя домашних звірят, роди паші, і яка найлїпша для малого господарства, якої скількости паші потрібує худоба, чим її поїти; сіль; як плекати молодник, як його годувати, як лїчити; плеканє дробу, кріликів, їх недуги (2 год.).

6) Вихованє дїтий: найважнїйші правила фізичного і душевного розвою дїтий; вихованє душі (2 год.).

7) Гіґієна і дозиранє недужих: вплив їди, одежі, мешканя на здоровлє; як обходити недужих дїтий та старших; перша поміч в наглих случаях (2 год.)

8) Рільне господарство і городництво: як оброблювати рілю, на якій земли що удаєть ся; як чергувати засїви в поли і городї; город яринний, овочевий, цьвітник; насїня (2 год.)

9) сьпів (1 год.).

10) Історія і землепись: передовсїм рідного краю і народа.

11) Куховарство: мука, хлїб житний, пшеничний, сіль; переховуванє яєць, мяса; заправлюванє (маринованє), вудженє, припаси на зиму в коморі, пивницї; приладжуванє страв усякого рода, приписи кухарські; чищенє кухонного і столового начиня (2 год.).

Б. Практика:

1) В хатї: самостійне веденє хазяйства з рахунками; видаванє усього в господарстві, закупно усього на торзї; варенє, печенє, різанє дробу, переховуванє мяса, масла, сира, яєць, овочів, ярини.

Пранє, переховуванє біля, шитє рукою і на машинї, порядкованє; пряденє повісма і вовни.

В оборі: кормленє і догляд худоби, свиний, дробу і доєнє коров.

В поли і городї: плеканє ярин, цьвітів, садовини, що коли робити?

Дівчата будуть ділитись на три або чотири чети, а ті будуть змінятись що тижня по черзї. Наука трівати ме увесь рік, а се від 1. падолиста до послїднього жовтня.

Резолюциї:

1) Товариство „Просьвіта" подбає, щоб наші посли перевели в краєвім соймі ухвалу заснованя краєвої дївочої школи домашнього господарства з українською викладовою мовою, а покищо нехай тою справою займеть ся Голов. Видїл товариства „Просьвіта", основуючи таку приватну школу.

2) Головний Видїл товариства „Просьвіта" устроїть хоч один вандрівний курс домашнього жіночого господарства, який трівав би не більш 10 недїль.

3) Головний Видїл товариства „Просьвіта" упросить кількох знатоків господарства взагалї, а жіночого домашнього зокрема, щоби їздили по селах з рефератами.

4) Головний Видїл товариства „Просьвіта" зверне ть ся до своїх філїй з жаданєм, щоб ті уладжували вечірні курси, деб дївчата і жінки познайомлювались з усею практичною роботою, а при тім осьвідомлювались та ставали взірцевими ґаздинями, матїрями і горожанками.

5) Головний Видїл товариства „Просьвіта" поставить собі задачею, видати популярні розвідки з обсягу господарства взагалї, а домашнього-жіночого зокрема, а тим причинить ся до осьвідомленя жіноцтва і ширеня ідеї поступу на сьому полї.

Ізза спізненої пори не розвинула ся дискусия над справою заводових шкіл так, як би се було пожадане. П. Ковальський жалував ся взагалї, що наша суспільність за мало користає з рільничих та промислових шкіл і жадав, щоби заохочувати людий до посиланя дїтий до заводових шкіл. М. Клїщ вказував на велику вагу ремісничих шкіл для нашої молодїжи. В. Сїдельник вказував, що заводові школи моглиб засновувати і удержувати окремі товариства на удїлах — і такі школи моглиб служити кільком сусїдним повітам. Щоб сю гадку успішно розвинути, належить покликати до житя постійну аґрарну раду, зложену з представителїв товариств: „Просьвіта", „Сїльський Господар", „Спілка для господарства і промислу в Перемишли"

і „Молочарського Союза в Стрию“. Тим часом повинно товариство „Просьвіта“ зладити ряд господарсько-економічних віч, в яких програму входилиб реферати про образованє жінок, зглядно дївчат, по мисли реферату О. Жураківської.

По виголошених рефератах всї резолюциї поставлені референтами принято без виїмки. Предсїдатель секциї о. С. Онишкевич закінчив наради промовою, в якій вказав на значні вислїди нарад і подякував референтам за виголошені відчити, а слухачам за численну участь в нарадах секциї і велике заінтересованє рільничо-економічними справами, та висказав бажанє, щоб члени товариства „Просьвіта“ могли частїйше з'їзджати ся на спільні наради.

Секция пасїчнича.

Зредаґував *о. М. Гошовський.*

Засїданє дня 2. н. ст. лютого, о 9-тїй годинї рано.

В нарадах сеї секциї брало участь 42 пасїчників. До проводу вибрано о. М. Михалевича.

о. Ю. Дуткевич читав реферат:

Пасїчництво у нас а за границею.

Нїмцї — се народ, який у всїх галузях науки і промислу дає провід цїлому сьвітови. В пасїчництві і шкільництві з поміж усїх — вони станули найвисше. Вони перші почали слїдити житє пчоли і вислїдили тайни її природи; вони (Дзєржон) видумали рухомі снози, на котрі казали пчолї тягнути свої щільники; Берлєпш видумав рамки, а тим чином усунув прикру працю і шкоду, якої годї було оминути при витяганю щільників на снозах; инший ще придумав і медову кружлївку, при помочі якої витрясаємо з клїтин мід, а пчола не потрібує марнувати часу і меду на роблене нових щільників, котрі готові — заложені в улий — в час головного пожитку заливає пчола до двох — іноді і до доби — медом по самий верх! Вкінци: ділєтант-пасїчник Й. Мерінґ з Франкенталю придумав форму на денця до вощини — і його то заслугою штучна вощина.

Однак під тим зглядом не сказали Нїмцї ще: ми вже видумали все; далї пасїчництво пійти не може. Хотяй пасїчництво стоїть у них високо — може найвисше у цїлім сьвітї, однак вони працюють дальше на тім полї. І коли наші пасїчники приняли

раз „словянський улий“ і усталили його розміри, сказали собі: досить! — дальше ані висше пасічництво не може пійти, то Німець все йде досьвідною дорогою і все щось пробує, видумує, а ми ще і сьміємо ся з Німців — але і користаємо з творчости їх духа, не маючи навіть на думці, що той Німець, се наш учитель.

Днесь вся вага поступу в пасічництві у Німців в тім, щоби придумати як найліпший улий. А що значить добрий улий, се порозуміє не наш безмисльний пасічник, що враз з пасікою по прадїдах одідичив і знанє пасічниче. Кождий, що знає житє пчіл і її потрібних условин — розуміє се добре, коли лиш возьме в руку оловець і почислить скількість з'ужитого в зимівлї пчільного меду в добрих а злих улиях — побачить, що добрий улий — се велика річ, котра вартна накладу.

Я не буду вичисляти користий з зимівлї в добрім улию. Др. Цєсєльський обчислив докладно ріжницю між зимівлею в стебнику а зимівлею на точку: ріжниця сягає до 1 кґ, але зимівля на точку догіднїйша для пасічника і зі згляду на житє і весняний розвій пчоли у внутрі улия. А як важною справою є улий, видко з того, що над його будовою працюють всї інтелїґентні сили німецьких пасічників, а приміром, бельґійське правительство оголосило нагороду конкурсову на „добрий“ — в цїлім того слова значіню „добрий улий“ в квоті 2.000 франків. У нас на тім полі нїчого не зробило ся — і не робить ся — нї зі сторони пасічників, нї зі сторони управи держави або краю.

Одно лиш сказав би я, що Німцї що до винаходу доброго улия зайшли трохи за далеко. Переганяючи один другого у тім напрямі дійшли до того, що у кождого пасічника инша система улия; а є такі пасічники, що держать улиї кількох системів. Які дивачні помисли мають декотрі німецькі пасічники, сьвідчить ся ріжнородність розмірів і поверхів улиїв, о котрій ми навіть понятя не маємо. Для приміру наведу лиш кілька назв, системів і розмірів тих ново винайдених, а досить широко розповсюднених улиїв: „Bodenstülper“ з дном і без дна, і множество ріжних инших бездонків без порекла; два і три і чотириповерхові „Ständer-и“; бемацький „Prinzstock“; „Alberti Stock“; „Kovan Stock“; „Dodant-Stock“; „Zwillingstock“; а дальше Бог знає які Stock-и і Ständer-и, не числячи соломяних кругляків, Дзєржонівських снозаків і ріжних лежаків. Додаймо до того ще ріжний розмір рамок, а то висота 17 до 41, а ширина 21 до 46 цм, найдемо ся тодї у вавилонськім замішаню. А кождий з тих улиїв і з тих розмірів „науково узасаднений і всесторонно в ча-

сописях обговорений і оборонений так що кождому, що видумав який там розмір чи устрій здаєть ся, що придумав щось найлїпшого.

Послїдний улий — новопридуманий називає ся „Геврека“ має се бути, як сьвідчить назва щось невиданого і нечуваного, можна його купити в гандлю специяльно пасїчничім Франца Сімміха в Jaernig (австр. Шлезк). Рекляма того улия: Bienen-Wohnung der Zukunft“; систем: „Lagerstock mit Kreuzbau“. Але маніпуляция в тих улиях дуже скомплїкована і довга, тому мимо великої реклями о його будучности декотрі не ворожать йому довгої будучности.

Коли у нас держать пчоли дуже часто без всякого замилуваня а лиш задля чистого інтересу, то в Нїмеччинї без замилованя нїхто до пчільництва не бере ся. Сьвідчать о тім люди, які посьвятили ся тому замилованю: від людий з найвисшої аристократиї, професорів унїверситетів, сьвящеників (у дуже великім числї) аж до найнизших верств людности.

Без часописи про пасїчництво нїхто там пасїки не розпочинає; без обсервацийного улия — пасїки нема. Там кождий пасїчник єсть також і пчолярем; нїмецький „Imker“ з файкою в зубах цїлими днями сидить перед шибою обсервацийного улия і порівнує власні спостереженя з наукою, яку подає йому книжка або часопись.

Окрім замилуваня — цїлком природно — мусить ся мати з пчоли також і якусь користь, а що від віків мід уходив не лиш за присмак але також і лїчничий средник — тож і кождий пасїчник хотїв мати і реальну користь за вложений гріш в пасїку, страчений при нїй час і піднятий труд — но а також, як наш кождий брат знає — і за біль; зразу цїна меду була досить висока; але пізнїйше та висока цїна спонукала лакомих на гріш спекулянтів до підроблюваня меду — мелясою, се є найпідлїйшим сортом цукру, котрою звичайно при цукроварнях годують конї і товар. Се вплинуло на обниженє цїни меду, бо суспільність дуже легко дала зловити ся на дешевий мід, а не вміючи розріжнити правдивого меду від підробленого, волїла купувати підроблений, котрий по дешевій цїнї в принадних посудинах і під ще принаднїйшими назвами (як мід гірський — липовий — лїсничий — рожаний) приходив до краю з сторін, в котрих зовсїм пасїк не було. Тож зниженє цїни меду спонукало пасїчників до лученя ся в товариства, а тоті підняли борбу проти обманцїв. Орґанїзация зробила, що посередники в за-

купні меду згинули, а декотрі пасічники, прим. у Віртенберґії зробили змову, котрою з'обовязали всїх своїх членів не продати меду дешевше, як 1 марка за 1 кґ. — І пасічники виграли, бо суспільність пізнала, що її спекулянти ошукували, а пасїчників кривдили. Нині пасїчництво в Нїмеччинї стоїть так високо, що в нїмецькій державі після конскрипциї 1900. р. находить ся 2,605.350 пнів, що в порівнаню до людности показує, що на 100 мешк. припадає 46 пнїв. Найбільше медодайними краями є: Меклєнбурґ, де на 100 людий припадає 86 пнів, Віртенберґія має 70, Бавария 63, а Баден 58 пнів на 100 мешканців.

Австрия посїдала 995.281 пнів, се є 39 пнів на 1000 мешканцїв — але з тою заміткою, що в самій Галичинї за час від р. 1890—1900 зменшило ся число пнів о 50.000 пнів, коли в Нїмеччинї стан пасік за 50 літ підніс ся о 45%. Вибачте, що я лиш хвалю чуже, але через представленє чужого добра виходять на верх наші гаразди. Але, коли я зазначив, що Нїмцї, се наші учителї в пчільництві, пасїчництві, то нехай вони будуть нам і взором орґанїзациї і поступу.

Тепер кілька слів про наше пасічництво. Пчільництвом займало ся у нас в послїдній половинї минулого столїтя лиш кілька одиниць. Що нам на потїху мушу зазначити, то саме власне лиш Русини: Любінецький, Ключенко, Наумович, з Поляків один лиш професор др. Цєсєльський, котрого силами стоїть днесь польське бортництво, якого властиво нема — бо мазурі купують мід у нас; а далї п. Мартинків, о. Михалевич і наш старенький досьвідний пчоляр о. Бажанський. Більше назвиск між тими, що беруть часами за перо в користь нашого бжільництва — не стрінув я нї між руськими нї між польськими часописями. Правда, що Любінецький, Ключенко, Мартинків писали по польськи — тож працювали на чужій ниві...

Пчільниче товариство маємо в краю лиш одно і то не дуже сильне, бо для його зміцненя треба було злучити з його пасїчничою дїяльностию ще городництво і садівництво. Ц. к. краєве товариство господарське кидає тому товариству мізерну лепту — о скілько не ошибаю ся — 2000 К річно; за ті гроші двигає проф. др. Цєсєльский цїле польське пасїчництво з садівництвом на своїх плечах і ще видає „Бартнїка", часопись посьвячену пчільництву, яка від часу до часу появляєть ся в досить нерівних одно і двомісячних зошитах.

Голова сего товариства ратує пасїчництво виставами, які завсїгди виказують наше убожество і брак всякого поступу. На ті вистави висилає ся зі сторони наших пасїчників мало предметів, бо раз, що всюди треба ставити під „польською маркою“, а друге, що признану нагороду у формі медаля треба викупити за значні гроші.

Пасїчництвом займають ся селяни учителї і сьвященики. З латинських сьвящеників майже нїхто тою галузею господарства не займає ся. З учителїв переважно Русини, з Поляків мало хто. Найбільше руське духовенство.

Селянство веде пасїчництво без належитого знаня житя пчоли; дуже часто крайні невіжи, що о пасїчництві мають понятє таке, як мав старозавітний Самсон: забрав мід і з'їв.

Нї край, нї держава, нї нїяка власть не дбає про пасїчництво в краю.

Не в силї я списати, а радше висказати всїх хиб, які не то що грішать браком помочі для пасїчництва, але прямо суть пасїчництву ворожі. От хоч би справа медоситень, які сегодня в руках виключно жидів, котрі довели до того, що згинули пасїки по малих місточках, де лїпше вони виплачували ся як по селах. Мілїони пчіл гине по маґазинах і казанах жидівських, а нїкому навіть не в гадцї поставити медоситникам условя, щоби забезпечити інтереси місцевих пасїчників! Тим то в таких місточках як Янів, Куликів і Поморяни многих инших, де пасїки принесли би тисячі в доходах — там пасїки вигинули, бо вся сила пропадає в медоситних кітлах.

Школи господарські — позакладані краєвим коштом — мають по кілька пнів як би на показ, а ученики їх мало чого з пасїчництва учать ся.

А що пасїчництво взагалї упадає, тому найвисша пора, щоби любителї пчоли і заводові пасїчники звязали ся в окреме велике товариство і не ждали запомоги від тих, що повинні підпирати сю галузь господарства самі з обовязку, але спільними силами видобули ся зі всякої зависимости, за чим прийдуть і средства до удержаня такого товариства.

А задачею такого товариства буде злучити всїх пасїчників для спільної науки і поступового веденя своїх пасїк, вести борбу проти підроблюваня меду, вибороти належиту цїну за мід — спільне закупно потрібних знарядів — продаж усїх витворів пасїк і осягненє много-много инших цїлий наших пасїчників — що потрібують осьвіти і науки!

о. М. Гошовський читав реферат:

Організация пасічників.

Ні одна господарська галузь не єсть так занедбана як пчільництво. Тяжко се зрозуміти, однак в дійсности воно так єсть.

В наслідок сього пчільництво з кождим роком упадає. Возьмеш яку нашу господарську часопись, так вичитаєш із неї про колишній стан пчільництва, коли то наш рідний край славив ся богацтвом — плив медом і молоком — а нині сей пасічничий промисл майже зовсім підупав. — Як раз повинно би бути противно, бо в посліднім десятилітю пчільництво збогатило ся такими ріжними винаходами та дослідами, почавши від рамкового улия, млинка, штучної вощини і инших річий, що пасіки наші повинні би як найкрасше розвивати ся і збільшати ся, а не гинути — як се тепер бачимо.

Булаб се може і понятна річ, колиб пчільництво було якоюсь там дрібницею, якою не оплачувало би ся піклувати ся та тратити дорогий час; по правді однак ті малі робітниці збираючи невсипущо дорогоцінний дар природи — солодкий нектар — хотяй в малесеньких капельках його зносять, а всеж таки призбирають у нас в Галичині сього нектару за ціну 2 міліонів корон річно. А цифра ся моглаб в десятеро збільшити ся при якій-такій дбалости та більшім знаню пчільництва — одним словом дохід збільшить ся, наколи наше пасічництво мати-ме свою організацию.

Коли возьмемо річ розважно, то переконаємо ся, що нашому пересічному хліборобови-пасічникови ні звідки набрати зняня раціонального веденя сеї галузи господарства. Чи є у нас які пасічничі школи? Чи єсть бодай одна досьвідна стация пасічнича? Тут пожадані що найменше **інструктори пасічництва**. А деж ті інструктори мають самі набрати зняня про пчолу, щоби опісля тим знанєм з другими поділити ся?

В виду таких обставин наше пчільництво і наші пасіки лишені самим собі — ледви животіють. Має хто більшу пасіку, а потрібує пасічника-помічника, то ізза недостачі заводового образованого чоловіка бере першого ліпшого з краю зарозумілого самоука, а той за один рік знищить красну нераз пасіку. Аж подумати лячно, кілько в нас пнів гине в такий спосіб. З'явить ся пошесть між пчолами — паде від неї в селї одна-

друга пасїка — а нїхто не знає подати ради. Треба розслїдити якість пчільних витворів, а і до того нема відповідної людини — впрочім за вислїд аналїзи — нїхто не відповідає.

Суть вправдї в нас специялїсти пасїчники, але їх не много — впрочім з їх зnаня невелика користь для загалу, коли наше пасїчництво буде і дальше животїти без орґанїзациї. Такі специялїсти — поважні пасїчники — працюючи в пчільничих товариствах, будуть мати спроможність подїлити ся своїми відомостями і радами — пересїчний пасїчник видячи тодї користи з пчоли, не буде з нею обходити ся так сказавши — по мачошиному.

Кооперативна праця — і то праця систематична тут конечна. — Поважаний передбесїдник виказав достаточно, який є стан наших пасїк — а пасїк за границею, де вже від довгих лїт істнують пасїчничі товариства і дають великі користи. Я наведу як примір маленький край Бельґію з населенєм 7 мілїонів, що має 275 пчільничих товариств. — Наші сусїди пізнали давно значінє загальної кооперативної працї — і нам би за їх слїдом пійти, та оснувати бодай на разї одно пчільниче товариство.

Гадка ся вийшла від Господарського союза в Стрию, де мав відбути ся з'їзд галицьких пчільників. Се пчільниче товариство мало поки-що увійти в житє як секция стрийського Союза. Вже зладжено і реґулямін для сих зборів — годї однак було не покористати з нинїшного так величного дня, та йти нам осібняком. Тож з тим начерком орґанїзацийним приходимо перед сей поважний Збір, складаючи в його руки судьбу нашого рідного пчільництва. Чи се товариство завяже ся в Стрию чи в Тернополи чи у Львові — се менше важна річ. Коби тільки завязало ся, а за його почином витворить ся більше пчільничих спілок, які останутъ у звязи з головним товариством, — подібно як Господарський союз своїми спілками захопив усю Галичину, ба вже і Буковину. Пчільнича секция при стрийськім Союзї булаб о стільки корисна, що Союз від року веде перепродаж меду патоки і вже виробив собі певну рекляму. Союз має свій орґан — свою ґазету — а вкінци в Союзї знайшла би ся бодай на разї певна поміч материяльна на закупно потрібних пасїчничих приладів для перепродажі зголошуючим ся покупням. Впрочім Сьвітлий Збір зволить рішити, де має бути місце осїдку товариства.

Щож має бути цїлию нашої орґанїзациї? Треба згуртувати усїх галицьких пасїчників, щоби теоретично і практично поширити їх знанє. Злука пасїчників в спілки представляє очевидні користи. Передусїм маю тут на гадцї курси, відчити, вистави. При більших пасїках моглиб відбувати ся практичні лєкциї; початкуючі пасїчники звиджуючи взірцево ведене пчільне господарство та прислухуючи ся лєкциям, набували би знаня і замилованя до пчільництва.

В сусїднім моїм селї єсть селянин, що має 70 пнїв пасїки. Зарозумілий на таку пасїку унимав ся прийти до мене, але случайно при однїй-другій розмові так зацїкавив ся новими здобутками на поли пчільництва, що став позичати у мене деяких приладів, пр. машинки до топленя вощини на віск, взяв собі розміри мого улия, а вкінци просив, щоби я заглянув до його стебника. Я з охотою вчинив волю; застав, правда, стебник порядний, але пчоли гудїли на весь голос. А видите — каже мій селянин, що за сильні пнї — як гудуть. Термометр, який я принїс, показав причину сього неспокою, пчола гудїла з надмірного тепла. Стебник сейчас перевітрилось — лишив я свій термометр, селянин всеж таки не вірив, але душив пчоли у теплї. Вислїд на веснї показав ся сумний, бо до 15 пнїв згинуло на бігунку внаслїдок надмірного тепла в стебнику. Селянин став вже менше зарозумілим і в кождім случаю радить ся, що в пасїцї робити.

Неоцїнені заслуги поклали би для розвитку нашого пчільництва **вандрівні учителї**. Безпечно при кождій спілцї знайде ся заводовий чоловік, котрий із-за любови до пасїчництва посьвятить в лїтї кілька днів на екскурзиї до більших пасїк, аби там за попередним оповіщенєм перевести, приміром, дводневний курс. Знова в зимі булоб обовязком інструктора-учителя при спілцї урядити кілька теоретичних лєкций та запізнавати наших самоуків-пасїчників з новими здобутками в области пчільництва і заохочувати до раціонального веденя пасїк. — За яких кілька років був би і видимий вислїд такої працї.

Вже від кільканайцять лїт плекано пчоли, коли я був сотрудником, не мав я нїчого кромі пасїки — і з нею кілька разів перевозив ся. Однак в кождій місцевости, де менї судилось бути, підучив ся коло моїх пчіл бодай один аспірант на пасїчника. За деяку поміч давав я йому улий або роя, давав і популярні книжочки про пчільництво, а нинї стали сї аспіранти пасїчниками, що вже доховали ся з того роя по кільканайцять

пнїв. При спілковій роботї вийшли би далеко красші вислїди. Пчільниче товариство придбало би на власність взірцеві пнї і надїлялоб ними початкуючих пасїчників, котрі по роцї підховавши собі роїв, передавали би ті пнї в добрім станї иншим членам. Популярними викладами і курсами, при енерґічній співучасти наших заводових пасїчників в орґанїзацийній роботї піднесемо наше пчільництво з упадку, до якого з кождим роком що раз то більше хилить ся.

З л у к а п а с ї ч н и к і в в т о в а р и с т в а представляє ще і инші користи. Закупно приборів або гуртовна продаж витворів пчільничих принесе членам більші користи.

Крім того орґанїзация пасїчників далаб ще членам і инші користи. Маю на гадцї наші улиї. У кождого пасїчника буває инша система улиїв, ба в тій самій пасїцї подиблеш ріжнорідні улиї, а така ріжнорідність як раз утрудняє манїпуляцию і шкідливо відбиває ся на пасїчництві. Звідкиж набути взірцевий улий? Було би се задачию пчільничого товариства мати у себе на складї новітні, ріжні поступові і складані улиї. Один - другий пасїчник замовить собі в товаристві взірцевий улий і від того перейде сей модель і до сусїдних пасїк, а за якийсь час витворить ся однообразність по усїх пасїках так пожадана ще і з иншого згляду. Бувають околицї не дуже медоносні — всеж таки пчола там животїє, хоч і не дуже нагороджає труди пасїчника. В таких околицях можна би за посередництвом спілки вести торговлю роями. Перед кількома роками мав я нагоду бачити, як се робить ся. На веснї заїхав був купець і то жидовин з Подїля і закупив у кількох пасїчників до 100 пнїв. Після згоди мало бути в улию по 10 повних рамок, за які платив 14 до 16 кор. Ті рамки з пчолами перебирав купець у свої транспортові улиї і цїлий закуплений товар перевозив зелїзницею до себе на гречку. Я вдав ся в розмову з тим купцем і він признав ся, що на такім однім пни, відшибнувши всї кошти, заробить на добрий рік що найменше 30 К. Говорив він менї дальше, що рік-річно закуповує в сей спосіб по 500 пнїв і з того доходу жиє. Проти сього зарібку нїчо би я не мав, але прошу послухати, що той купець дальше робив. Коли гречка відцвила, він вибивав пчоли, а вощину на вагу спродавав до Тернополя другим жидам - гандлярам воску. Се мене обурило, бо наколи сей промисловець через кілька лїт буде їздити по нашім Підгірю, то винищить з шумом усї пасїки. Сей купець вибирав собі ще що найлїпші пнї — ро-

зумієть ся такі, в котрих рамки були під міру його улиїв. Такому рабункови протиділати, булоб обовязком товариства.

Пасїчник притиснений конечностию, а ще до того на веснї, злакомив ся на гріш, хоч жаль йому було пчоли, а ту нї-звідки йому заратувати ся. Наколиб заснувалось товариство і кождий пасїчник був його членом, то міг би на конто свого витвору дістати хвилеву позичку і не потребував би нищити ще до того в медоноснім околици за будь що найкрасші пнї. Остаточно спілка могла би ввести перепродаж пчіл з менше медодайних околиць — в сторони пригожі для хову пчіл, але в кождім разї не рабівникам, тільки своїм людям, котрі би пчолу плекали і її не нищили. Продаж цїлих пасїк — будьто поодиноких пнів водить ся, але звичайно без улиїв, а можлива тодї — коли рамки з одного улия надають ся до улиїв купця. Однак такої однообразности по пасїках майже нема. Що пасїка, то инша система — инша практика, яку з часом звело би пчільниче товариство на одну дорогу, а взявши в свої руки перепродаж підбило би і цїну роїв.

Вкінци хочу сказати ще кілька слів про збут меду-патоки. Бувають роки пригожі для пчіл, а тодї цїна меду по нїчому, а в инших роках годї докупити ся патоки. Як раз обовязком пчільничого товариства було би сю цїну патоки управильнити. Чи конечно брати ся до медоситнї? Правда — цїна патоки підвисшила би ся, але чи було би се моральним? Нинї стремимо до того, щоби народ отверезити, а чи буде се отверезїнє, коли ті маси, що доси упивали ся горівкою і гіркими напоями, станутъ одурманювати ся солодочию. Вислїд і тут — і там — один і той сам.

Для успішного збуту всяких витворів є конечна реклями. Нехай би загал дізнав ся дещо про поживність того витвору, який ми йому хочемо продати. Треба конечно усунути упередженє у загалу, що мід, то шкідлива для зубів солодоч, від якої можна надто набавити ся золотухи. Через несьвідомість тільки маємо мало покупнїв на мід і тільки ся несьвідомість спиняє збут меду. Як раз пасїчниче товариство повинно би висказатись цїлим рядом статий, щоби загал довідав ся про хосен патоки як поживного, а в многих случаях і лїчничого середника. Треба для патоки конечно виробити популярність таку, як її має цукор. На мою гадку не варити нам меду з патоки, а стреміти до того, щоби кожда крамниця була нашим покупнем. А щоб так сталось, треба, щоб був попит на мід патоку, а щоб був попит — треба

його виробити реклямою. От з тої то сторони треба нам брати ся до розвязаня сего питаня, а тодї цїна патоки вийде далеко висша. Не обмежувати ся до одної маленької дописи, а цїлою силою реклями треба писати про хосен патоки, щоби читаючий загал освоїв ся з тою гадкою. Належить допоминатись, щоби вже в букварях була згадка про поживність меду, як то він цїлючо дїлає на людський устрій. Нехай би вже дїти дізнали ся, що мід, то не лакімка, але необходима пожива чоловіка, як хлїб, овочі, мясо, молоко і инше. В сю точку бити би нам, доки не перебємо ширшого збуту для патоки. Тодї мід буде необходимим в кождім домі — в домі урядника і ремісника — і хлїбороба, які будуть мати можність набути його так, як набувають цукор; а нам тодї не треба буде переварювати патоки на сичений мід, що є все опянюючим напоєм.

Річию товариства буде дїлити патоку на кляси і після кляс давати цїну, бож мід медови не рівний.

Отсих кілька слів вважав я за відповідне подати під розвагу Зборам. Годї нам — пасїчникам дальше ходити осібняком. Нинї у цїлому сьвітї лунає клич до спілкової кооперативної роботи, бо тільки така праця може довести до певної цїли. Тож нинїшний, так величний день нехай дасть почин і нам згуртувати ся у пчільниче товариство. Се буде для нас пасїчників мила памятка, яку вивеземо з нинїшного з'їзду, а заразом заохота до спільної, невсипучої працї — а мета тої працї: довести рідне пчільництво до красшого розвитку.

По переведенїй дискусиї над виголошеним рефератом, в якій брали участь о. В. Дуткевич, о. О. Нїжанковський, В. Довжанський і М. Клїщ, принято резолюцию:

Пасїчники зібрані на економічно-просьвітнім з'їздї лучать ся з нинїшним днем в пасїчниче товариство, як секция Краєвого союза господарсько-молочарського в Стрию, а орґаном пасїчничих справ стає часопись „Господар і Промисловець" в Стрию.

На тім наради замкнено.

Секция кооперативно-економічна.

Зредаґував ***Андрій Ільченко.***

Засїданє з дня 1. н. ст. лютого, о 3-тій годинї по полудни.

Присутних около 80 осіб. Засїданє відкрив Р. Залозецький, витаючи зібраних в імени Головного Виділу Товариства „Просьвіта". З'ясувавши в коротких словах, яке велике значінє має кооперация для нашого народа, предложив бесїдник вибрати головою секциї дра Т. Окуневського, що і зібрані приняли.

З огляду на те, що деякі референти кооперативно-економічної секциї одночасно брали участь в нарадах других секций, а деякі референти не предложили обіцяних рефератів, відчитанє рефератів не могло відбути ся в тому порядку, який був означений в програмі конґресу.

Тому перший забрав голос А. Мусянович і відчитав реферат:

Ткацтво і його значінє для нашого люду.

В дискусиї над сим рефератом забирали голос: В. Шухевич, о. С. Матковський, М. Петрицький, П. Волосєнка, Л. Лопатинський і М. Заячківський.

Підчас дискусиї поставлено слїдуючі резолюциї:

1) В. Шухевич: Для ширеня домашного промислу треба заложити взірцеву ткацьку школу і ткальню.

2) о. С. Матковський: З огляду на се, що в деяких повітах люди занимають ся на ширшу скалю

домашним промислом ткацьким, товариство „Просьвіта“ повинно постаратись о відповідні знаряди для сих людий і поробити заходи, щоби в кождім повіті був взірцевий ткацький варстат.

3) М. Петрицький: Товариство „Просьвіта“ повинно старати ся завязувати товариства, які би мали на цїли ширити фабричний промисл.

4) П. Волосєнка: Товариство „Просьвіта“ має постарати ся о се, щоби по більших місточках були варстати для вироблюваня полотна.

5) Л. Лопатинський: Тому що промисл може розвинути ся лише тодї, коли є збут, товариство „Просьвіта“ повинно постарати ся о місця збуту, навязати для сего зносини і з росийською Україною.

6) М. Заячківський: Щоби піднести плеканє льну і конопель серед нашого люду, повинно товариство „Просьвіта“ постаратись о вандрівних учителїв, які би учили люд, як має ся коло льну і конопель ходити.

7) А Мусянович: Товариство „Просьвіта“ має в цїли науки промислу висилати молодих людий за границю, які вернувши до краю, розвивали би дома промисл на заграничний спосіб.

Всї резолюциї більшостию голосів секция приняла.

До голосу прийшив В. Лучків і реферував про: „З'ужиткованє водних сил в промислї“.

Відтак Г. Лебіщак виголосив реферат: „Гончарство і кераміка“. В дискусиї над сим рефератом забирали голос: Р. Залозецький і В. Шухевич. Відтак секция приняла слїдуючу резолцию:

В цїли з'орґанїзованя гончарів, увільненя їх з зависимости від чужих посередників, піднесеня розвитку виробів гончарських і материяльного стану гончарів, потрібно: заложити склад материялів, заложити або субвенціонувати взірцевий варстат для всїх виробів із глини, через закладанє відповідних варстатів примінити материяли до виробів, зцентралїзувати торговлю і видавати заводові підручники і часописи.

Послїдним на сьому засїданю виголосив Р. Залозецький реферат про: „Фабричний промисл“ і поставив слїдуючу резолюцию, яку принято:

1) Належить постарати ся о заложенє реальної школи з руським викладовим язиком.

2) Належить домагати ся від правительства утвореня школи промислово-торговельної з відділами: слюсарства, ткацтва, різьбарства і штуки декоративної.

3) Належить засновувати спілки консумцийні.

Крім того ухвалено ще такі резолюциї:

1) В. Білецького: Щоби приступлено до заснованя товариства торговельного.

2) Г. Маланчука: Щоби заложено хоч одну видїлову школу з руським язиком викладовим, і щоби по містах відбували ся руські вечірні курси для хлопцїв-ремісників (терміналторів).

3) В. Шухевича: Щоби конґрес висказав бажанє, аби в школах промислових викладано не лиш по польськи, але й по руськи.

На сїм наради секциї 1-го лютого скінчено.

Засїданє дня 2-го лютого.

Присутних звиш 100 осіб. Наради з початку вели ся під проводом голови секциї дра Т. Окуневського, відтак під проводом В. Шухевича, що зістав вибраний містоголовою секциї.

П. Придаткевич відчитав реферат: „Домашний промисл, його стан і дальший розвій.“

М. Оґроднїк поставив внесенє, щоби змінено порядок відчитуваня рефератів, а іменно, щоби наперед виголосили свої реферати: др. К. Левицький, др. Л. Когут, А. Ільченко, І. Петрушевич, а відтак инші в звичайному порядку. Внесенє принято.

Др. К. Левицький виголосив реферат „Початки розвою наших економічних институций“.

По рефераті забрав голос М. Левитський і висловив бажанє, щоб реферат видруковано окремою брошурою для ознайомленя российських Українцїв з його змістом.

Слїдував реферат дра Л. Когута: „Які зміни викликала кооперация в господарськім житю народів“. Реферат дискусиї не викликав.

А. Ільченко виголосив реферат: „Значінє кооперациї для нашого народу“ і предложив слідуючу резолюцию, яку секция приняла:

1) В основу народної самодіяльности в области економічній треба покласти ідею демократичної кооперациї.

2. Кооперативна орґанізация праці, утворюючи центри національного економічного житя, буде становити материяльну основу для національно-політичного визволеня українського народу і для культурного і економічного його розвитку.

3. Кооперация, поліпшуючи економічне становище працюючих тепер, кладе одночасно підвалини для зміни в будущині істнуючого ладу суспільного.

4. Кооперативи повинні бути національними.

5. В основу кооперативної системи треба покласти інтереси консумциї.

По рефераті забрав голос М. Левитський і в довшій промові перестерігав кооператорів від захопленя доктрінерством, бо доктрінерство часто вироджуєть ся в рутину і шкодить справі кооперативній. Бесідник признаючи велику вагу консумцийної кооперациї, є однак тої думки, що не треба чекати, аж доки на основі з'орґанізованої консумциї виросте кооперативна продукция, а тепер уже закладати продукцийні кооперативи, де для сего є відповідні умови, де вимагає сего житє. Свої гадки ілюстрував бесідник примірами про успішний розвиток продукцийних кооператив в Росиї.

У відповідь на промову М. Левитського А. Ільченко запропонував додаток до своєї резолюциї під 5) В основу кооперативної системи треба покласти інтереси консумциї. Додаток принято.

З черги виголосив реферат др. Т. Кормош „Розвій руських институций кредитових“.

Відтак о. О. Ніжанковський поставив внесенє, щоби з огляду на брак часу не відчитувати рефератів, лиш резолюциї, які мають предложити референти. Внесенє принято.

По сім о. О. Ніжанковський відчитав слідуючу резолюцию.

1. Конґрес признає хосенну діяльність молочарських спілок і Краєвого Союза господарсько-моло-

чарського в Стрию для піднесеня добробуту між нашим народом і стверджує їх постійний розвій.

2. Становиско, яке супроти селянських молочарських спілок і Краєвого Союза господарсько-молочарського в Стрию, що орґанїзує такі спілки — заняло центральне і краєве правительство, є невідповідне — а навіть сторонниче.

3. Конґрес ставить до центрального і краєвого правительства домаганє, щоби фонди так краєві як і державні, призначувані що-річно на попиранє молочарського промислу, були рівномірно роздїлювані між Краєвий Союз господарсько-молочарський в Стрию, як централю тих спілок, а Бюром Патронату. Резолюцию принято.

А. Курилас відчитав резолюцию: „Перший український просьвітно-економічний конґрес вважає конечним з'орґанїзувати українських рільників в спілки кредитові системи Райфайзена, які були би злучені в окружні ревізийно-кредитові союзи, а сї послїдні в головний союз руських хлїборобських спілок з обсягом дїяльности на цїлу австрийську Україну.

В дискусиї над сею резолюцию промовляли др. А. Говикович і О. Саєвич. Сей послїдний сказав, що в засадї годить ся з референтом, але супроти сильної конкуренциї Бюра Патронату неможливо нам закладати самостійних Райфайзенівських кас.

У відповідь на се сказав А. Курилас, що йому зовсїм не ходить о се, в який спосіб маємо закладати Райфайзенівські каси; він хоче, щоби в кождім селї була така каса, а доперва в відповідний час треба їх злучити в самостійні союзи; від конґресу жадає бесїдник лиш одобреня самої засади. Резолюциї А. Куриласа не принято.

М. Голубінка відчитав резолюцию про потребу заснованя кооперативних фабрик сьвічок і мила, домашної обстанови, знарядів господарських, млинів, пекарень, зсипів збіжа, а також склепів: галянтерийних, сїльської ноші і инш., та готелїв і пансіонів по місцях купелевих. Резолюцию принято.

Відтак принято резолюцию Я. Литвиновича.

1. Кооперативна секция першого українського пр.-екон. конґресу признає потребу і безусловну конечність орґанїзациї кооперативних крамниць.

2) До переведеня орґанїзациї крамниць потрібний осібний комітет.

3. Комітет сей буде мати задачу звернутись до наших економічних товариств і ширшої суспільности з зазивом о придбанє фондів для практичного виобразованя і запізнаня з заграничними кооперативними союзами людий, які сю орґанїзацию у нас мали би перевести.

Принято також резолюцию дра А. Говиковича про асекурацийні товариства для обезпеченя худоби.

Український просьвітно-економічний конґрес:

I. 1) Узнає конечність охорони господарів, а передусїм селян від господарської руїни, викликаної втратами рогатої худоби через заснованє на підставі мінїстерияльного розпорядженя з 5.III. 1906. В. з. д. ч. 31. товариств для обезпеченя худоби.

2) Товариства сї згідно з теориєю і досьвідами практики повинні спочивати на засаді взаїмности і обіймати невеликі округи краю, щоби адмінїстрация була упрощена і контроля обезпеченої худоби легка; окружні товариства повинні бути злучені для реасекурациї і підмоги в одно більше краєве товариство, спочиваюче рівнож на взаїмности.

3) Висказує бажанє, щоби Головний Видїл товариства „Просьвіта“, в порозуміню з товариством взаїмних обезпечень „Днїстер“, як найскорше перевів потрібні передвступні чинности і в той спосіб уможливив основанє товариств для обезпеченя худоби.

4) Висказує переконанє, що міродайні чинники попруть змаганя до основаня і введеня в житє товариств для обезпеченя худоби субвенциями з фондів краєвих — подібно, як се дїє ся в инших австрийських краях, як долїшній і горішній Австриї, Мораві Каринтиї, а послїдних часах в Тиролю і в Чехах.

II. 1) Узнає конечність основаня товариства для житєвих обезпечень, яке би відповідало потребам української суспільности.

Товариство повинно бути основане на підставі мінїстерияльного розпорядженя з 5/III. 1896. В. з. д. ч. 31. і опирати ся на засадї взаїмности, узглядню-вати в плянах обезпечень специяльні потреби української суспільности і обнимати обезпеченя нормальні і малі людові, щоби в той спосіб розширити в нашій селянській масї користи житєвих обезпечень.

2) Висказує бажанє, щоби Головний Видїл товариства „Просьвіта“ і товариство взаїмних обезпечень „Днїстер“ перевели як найскорше потрібні приготованя до введеня в житє такого товариства.

Далї принято резолюцию І. Петрушевича про орґанїзацию кооперативного союза „Єдність“:

Взиваєсь товариство „Просьвіта“, аби занялось в найблизшім часї утворенєм товариства для плянової орґанїзациї спільництва. Товариство се має опертись на всїх наших просьвітних і економічних інституциях Галичини і Буковини, а по можности на представниках анальоґічних інституций закордонної України для збереженя його всеукраїнського характеру. Статут сего товариства має бути опертий на законї 1867. року.

Вкінци секция приняла резолюцию М. Левитського:

Український просьвітно-економічний конґрес ухвалює потребу задля ширеня і зміцненя кооперативного руху на австрийськй Україні, щоб що року скликали ся специяльні кооперативні конґреси. Для того повинен бути вибраний вже тепер орґанїзаций-ний комітет, якому треба поручити скликанє слїдуючого конґресу.

Всї резолюциї принято на секциї, відчитано і принято на другім загальнім засїданю конґресу дня 2. лютого по полудни.

На першому місци друкуємо реферати, котрі знайомлять нас з істориєю і станом спілкового руху в Галичинї і на Україні російській та також зі станом кооперативного руху в чужих краях,

відтак реферати про значінє кооперациї для нашого народа, а вкінци реферати присьвячені справам орґанізацийним і иншим.

Др. К. Левицький.

Початки розвою наших економічних институций.

Творити для себе економічні институциї може лише той нарід, що є свобідний і самосьвідомий. Отсе вияснить нам, чому наш руський нарід в Галичині аж в часах найновійших починає з долу витворювати собі питому орґанізацию економічну творенєм економічних институций в інтересї свого народного господарства.

В половині минулого столїтя основуєсь у Львові Галицьке товариство кредитове земське для т. зв. більшої посїлости (домінїкальної); міста засновують каси ощадности для потреб купецтва і промислу, а села і місточка мовчать.

Лїбералїзм 1860-тих рр. кидаєсь в Австриї на поле економічне до визиску визволеного хлїборобського люду. Отсей рух підмагають: знесенє заборони лихви і заборони подільности ґрунтів селянських, брак просьвіти між народом і легкодушне затяганє позичок. Представником першої институциї економічної селянської являєсь так зв.: Банк рустикальний (ц. к. уприв. галицький заклад кредитовий селянський), па підставі найв. постанови з 15. грудня 1867. ч. 50.497/1143, заснований з правом видаваня листів довжних і облїґаций комунальних, як також задатків на збіже і купно знарядів господарських, як також купна і продажі недвижимостий в цїли згрошевленя їх через парцеляцию. До основателїв належали: Ексц. др. Спірідіон Литвинович гр. кат. митрополит, Кароль князь Яблоновський, Миколай барон Ромашкан, Август барон Ромашкан, Юлїян Лаврівський ц. к. радник висшого суду краєвого і член Видїлу краєвого і Іван Фрід.

На жаль, дїяльність сего банку зазначилась тяжкими подїями серед нашого народу, бо лихварські позички довели тисячі наших хлїборобів до господарського занепаду та до лїцитациї ґрунтів, що відтак перейшли в чужі руки. Легкодушна спекуляция управи довела сей Банк в р. 1883. до лїквідациї, яку тепер докінчує Банк краєвий у Львові.

На взорі сего банку видвигаєсь заходами староруської партиї питома руська институция економічна під фірмою: Общое рольничо-кредитовое Заведеніе для Галиціи и Буко-

вины, затверджене концесиєю Міністерства справ внутрішних з 9. марта 1873. ч. 20.503, а відтак „Зарегистрованное общество съ неограниченою порукою“ на підставі рішеня ц. к. Суду краєвого як торговельного у Львові з 23. марта 1878. ч. 12.960.

Цїлию сего банку було: своїм членам достарчати гроший до піднесеня господарства, торговлї і промислу, з правом видаваня „заложних листів“ на позички гіпотечні і удїлюваня задатків в готівцї. „Заведеніе“ пішло дорогою Банку рустикального, та за ним попало в лїквідацию, помимо кількамілїонової підмоги российської. Банкротство „Заведенія“ відбило ся на нашім народнім орґанїзмі вельми діймаючими наслїдками, бо викликало зневіру у руської суспільности.

На руїнах тих обох банків селянських стають слїдні перші кроки нашої народної економічної орґанїзациї.

I. Період 1880—1890.

На вступі першого періоду нашого відродженя економічного годить са згадати про перше народне віче Русинів, що відбуло ся у Львові дня 30. падолиста 1880. На отсїм вічу виголосив Володимир Барвінський дуже основну бесїду для умотиваня резолюций про економічні справи, поміж якими на першім місци поставлено жаданє, аби при помочі краю і держави як найскорше здержано дальший зріст примусового вивласненя наших селян і маломіщан з їх прадїдної землї; аби в цїлім краю по всїх громадах були заведені громадські каси позичкові і громадські шпіхлїрі, та аби на тій підставі при помочі краєвих фондів утворено у нас таку орґанїзацию кредитову, котра би, відповідаючи кредитовим потребам цїлого загалу наших селянських і маломіщанських господарств, не тільки спинила дальше обдовженє і вивласненє тих господарств, але заразом, о скілько можна, висвободила дотепер задовжені господарства з лихварських і банкових довгів, та привертаючи наш нарід до здорового стану економічного, вкорінила в наших громадах здорові основи господарського розвою...

Гадку про основанє громадських кас позичкових піднїс у нас перше о. Стефан Качала в книжочцї товариства „Просьвіта“: „Що нас губить, а що нам помочи може?“ (Львів, 1874).

За отсим кличем пішло слово Данила Танячкевича, духовного Закомаря, засновника і голови Закомарської Правди: Як заводити правди на лад Закомарської Правди? (Львів

1883), аби бідних людий у їх великій біді ратувати, а то тим, що їм позичає ся на їх власні потреби, чи то домашні, чи при господарстві, чи при ремеслї гроші, і то або цілком без проценту або за невеличким, котрий знов збираєсь в користь цілої громади...

Відтак товариство „Просьвіта“ у Львові видає в р. 1889. розвідку: Про каси позичкові разом з статутом товариства каси позичкової „Власна Поміч“ (написав др. Кость Левицький).

Серед сих змагань за основуванєм кас позичкових: громадських, церковних і самостійних (на підставі закона о товариствах з 15. падолиста 1867, В. з. д. 134) дають почин дд. Апольон Ничай і Василь Нагірний до заснованя першої руської інституциї торговельної під фірмою: „Народна Торговля,“ стоваришенє зареєстроване з ограниченою порукою у Львові, на підставі рішеня ц. к. Суду краєвого, як торговельного у Львові з 21. липня 1883. ч. 28.876, з цїлию: корисного набуваня і продажі товарів, закладаня крамниць, посередниченя при закупнї і доставі товарів та достарчуваня фондів до веденя торговлї.

Послїдний звіт „Народної Торговлї“ за рік адмінїстраций-ний 1907/8 виказує, що отсе стоваришенє удержує 19 складів товарів в головнїйших містах краю, та дійшло до обороту в сумі 8,141.214 К. Справа орґанїзациї спілок торговельних і достави товарів для крамниць була одною з найважнїйших справ, якими займала ся управа „Народної Торговлї“ в послїдних роках. З кінцем року 1907. змінено статут „Народної Торговлї“, та на сїй підставі стає вона в р. 1908. союзом торговельних спілок, що приступлять в її члени, орґанїзуючи торговельні стоваришеня, контролюючи їх діяльність і удїляючи приступного кредиту товарового. Управа „Народної Торговлї“ поробила заходи до орґанїзациї спілок торговельних видаючи „Поученє“, як вести спілки системи „Рочдель“, (написав Іван Петрушевич), формулярі і друки, та тепер приготовляє новий розширений порадник торговельний.

Заслугою „Народної Торговлї“ поки-що треба признати: усуненє зневіри у нашої суспільности до питомого веденя справ економічних, та вихованє людий до веденя дїла торговельного.

II. Період 1890—1900.

Отсей період розпочинаєсь реформою товариства „Просьвіта“ у Львові. Загальні збори членів товариства „Просьвіта“, що відбули ся у Львові в марті 1891. р. змінили

давний статут „Просьвіти“ і постановили такий новий статут, що перемінив „Просьвіту“ з товариства просьвітного на товариство просьвітно-економічне. З „Просьвітою“ сполучено читальні „Просьвіти“, які на підставі нового статута поміж иншими справами мають: заводити шпіхлїрі зі збіжем при читальні спільними силами членів, як також спілки рільничо-господарські і промислові межи членами читальнї; старати ся о заложенє крамниці на спільний рахунок, де би члени громади могли побирати дешевий і добрий товар; старати ся о заложенє власної каси позичкової та каси ощадности, як також помагати своїм членам при закупнї насїня, машин і знарядів господарських, та вишукувати для них жерела зарібку (§. 50 нового статута, принятого до урядової відомости рескриптом ц. к. Намісництва у Львові з 18. серпня 1891. ч. 59.616).

В цїли переведеня в житє постанов нового статута видало товариство „Просьвіта“ отсї розвідки: Що має робити „Просьвіта“ на основі нового статута, написав др. Кость Левицький (Львів, 1892); Про шпіхлїрі і крамниці, написав др. Кость Левицький (Львів, 1893) і Про сїльські каси позичкові і щадниці, написав др. Кость Левицький (Львів, 1894).

В сїм часї заходами дра Стефана Федака, інж. Василя Нагірного і дра Дамяна Савчака і товаришів повстає наша інституция асекурацийна під фірмою: „Днїстер“, товариство взаїмних обезпечень у Львові, засноване на підставі рескрипту ц. к. Мінїстерства справ внутрішних у Відни з 7. грудня 1891. ч. 22.751. Основане на взаїмности, зросло се товариство при совісній і витревалій працї технїчного директора дра Ярослава Кулачковського до сего стану, що з кінцем року 1907. мало 213.943 поліс в 3.773 громадах на обезпечену вартість 218,043.491 корон з премією 2,159.903 корон та з фондом резервовим понад мілїон корон, удержуючи в краю понад тисяч аґенций.

При асекурацийнім огневім „Днїстрі“ засновано товариство взаїмного кредиту „Днїстер“ з обмеженою порукою у Львові, на підставі рішеня ц. к. Суду краєвого як торговельного у Львові з 25. мая 1895. ч. 274, з цїлию: подавати своїм членам — особливо займаючим ся рільництвом і ремеслом — материяльної помочі через корисне поміщуванє ощадностий і удїлюванє позичок при помочі спільного кредиту під найкориснїйшими услівями.

Перше таке стоваришенє кредитове взаїмного кредиту „Віра“ з обм. порукою в Перемишли засновано вже в р. 1894,

на підставі статута уложеного дром Теофілем Кормошем, що заслужив ся для орґанїзациї кредитових стоваришень виданєм підручника для товариств задаткових, основаних на підставі закона з 9. цьвітня 1873. В. з. д. 70 (Перемишль 1895).

Відтак приходимо до засновання краєвої інституциї кредитово-орґанїзацийної під фірмою: Краєвий Союз кредитовий, стоваришенє зареєстроване з обмеженою порукою у Львові, на підставі рішеня ц. к. Суду краєвого як торговельного у Львові з 2. липня 1898. ч. фірм. 834, з цїлию: орґанїзувати спілки економічні, старати ся для них о кредит і контролювати їх діяльність. „Краєвий Союз кредитовий“ дає почин до ширшої орґанїзациї стоваришень кредитових по містах (повітових) та місточках і селах — з обмеженою і необмеженою порукою, та відтак приводить до житя Краєвий Союз ревізийний (1904) у Львові, Краєвий Союз господарсько-молочарський в Стрию (1907) і „Народну Торговлю“ як Союз торговельний (1908).

В сїм часї наші громадяни в Перемишли приступають до засновaня спілки господарсько-торговельної під фірмою: „Спілка для господарства і торговлї“. товариство зареєстроване з обмеженою порукою в Перемишли, вписане в реєстр стоваришень заробкових і господарських рішенєм ц. к. Суду окружного як торговельного в Перемишли з 23. грудня 1899. ч. фірм. 965. Цїль сего товариства: піднесенє господарства і торговлї поміж своїми членами і поліпшенє їх добробиту. Товариство веде в Перемишли від 1900. р. торговлю рільничими знарядами, насїнєм, погноями, зелїзом і вуглем, та займаєсь посередниченєм і доставою. Білянс за рік 1907. виказав загального обороту на 445.016 К 52 сот.

В 1899. р. отворено при Виділї краєвім у Львові: Бюро Патронату до закладаня і нагляду спілок ощадности і позичок (системи Райфайзена).

В 1900. р. видало товариство „Просьвіта“ популярну розвідку під заг. „Спілки для ощадности і позичок системи Райфайзена“ (написав Михайло Новаковський), в якій припоручає народови основувати отсї спілки під патронатом Виділу краєвого у Львові. Наша руська суспільність іде за сим кличем по змозї, бо в управі сего патронату стрічає перепони підкладу політичного, та виминає польонїзацийні стремлїня патронату Виділу краєвого, піддаючи часть спілок патронатови „Краєвого Союза кредитового у Львові“.

В сїй справі видало товариство „Просьвіта“ розвідку: Про нові спілки господарські, написав др. Кость Левицький (Львів, 1904), в якій звертає увагу на потребу спілок господарських без патронату Видїлу краєвого.

Вислїд наших змагань економічних, в сїм періодї пляново розвинених, дав нам отсей білянс народний, що сам про себе говорить:

Наших руських союзних стоваришень заробкових і господарських в Галичинї з кінцем р. 1908 було: . . .			227
З того	кредитових . .	168	
	торговельних . .	21	
	промислових . .	10	
	рільничо-госп. . .	10	
	молочарських . .	9	
	ріжних . . .	9	
		59	
Руських спілок ощадности і позичок під патронатом Видїлу краєвого у Львові . . .			184
Поза „Союзом“ руських стоваришень			17
Разом руських спілок в Галичинї			428
На Буковинї			160
Разом			**588**

руських спілок економічних зареєстрованих, — з оборотом річним до 200 мілїонів корон.

Отсе перші плоди нашого економічного відродженя на основі асоцияциї в народї і для народу.

III. Період 1900—1909.

Сей період визначуєсь змаганєм до витвореня дальших інституций для доповненя нашої питомої орґанїзациї економічної. На першім місци виступає тут товариство „Краєвий Союз ревізийний“ у Львові, основане на статутї з 24. грудня 1903, що зістало приняте до урядової відомости рескриптом ц. к. Намісництва у Львові з 18. сїчня 1904. ч. 180.070, та управненє до установлюваня ревізорів і веденя ревізий союзних стоваришень заробкових і господарських, по мисли закона з 10. червня 1903, В. з. д. ч. 133. одержало рескриптом ц. к. Намісництва у Львові з 10. червня 1904. ч. 67.150. Цїлию сего товариства є: орґанїзувати стоваришеня заробкові і господарські на підставі закона з 9. цьвітня 1873, В. з. д. 70; переводити ре-

візиї сих стоваришень; виєднувати кредити союзним стоваришеням; старати ся про їх розвій і берегчи їх інтереси та оголошувати статистику стоваришень і видавати часопись як орґан для стоваришень. Орґаном „Краєвого Союза ревізийного“ є місячник „Економіст“. Значінє і діяльність сего товариства загально звісні, так воно стоїть побіч „Краєвого Союза кредитового“ живим звеном в розвою стоваришень заробкових і господарських. В діяльности сего товариства визначуєсь видатна праця старшого ревізора Омеляна Саєвича.

Відчуваючи потребу краєвої інституциї господарської, засновує ся у Львові: „Сїльський Господар“, на статутї принятім до відомости рескриптом ц. к. Намісництва у Львові з 12. грудня 1904. ч. 167.808, з цїлию: піднесеня рільництва, огородництва, садівництва і пасїчництва. Чим скорше розвиненє діяльности сеї інституциї в нашім краю стає для нашого народу конечним кличем найблизших днів.

Аби народний гріш служив потребам народу, піднесли представники наших економічних інституций гадку про потребу своєї каси ощадности. Наслїдком їх заходів, попертих руськими епископами являєсь: „Руська Щадниця в Перемишли“, заснована на підставі уповажненя ц. к. мінїстерства справ внутрішних з 14. грудня 1905. ч. 36.093, при чім десять союзних стоваришень зложило вимаганий фонд ґваранцийний в квотї 40.000 К. „Руська Щадниця“ основана в Перемишли, хоч її осїдком повинен бути Львів, — наслїдком спротиву б. намісника ґр. Андрія Потоцького. „Руська Щадниця“ приймає вкладки з пупілярною обезпекою та удїляє позичок: гіпотечних, на застави, на векслї стоваришень заробково-господарських і на векслї осіб приватних.

Перший білянс „Руської Щадниції“ в Перемишли вийшов за рік адмінїстрацийний 1906/1907. Білянс за другий рік адмінїстрацийний 1908 виказує на рахунку вкладок суму 2,976.572 К; позичок гіпотечних 2,582.679 К; ескóнту векслїв на 368.593 К, та на рахунку зисків 12.550 К 34 сот.

Загальний вислїд початкової дїяльности сеї інституциї є вповнї вдоволяючий.

В дальшій орґанїзациї фахових союзів виступає Краєвий Союз господарсько-молочарський, що розпочав свою діяльність в 1905. р., як окремий віддїл при філії товариства „Просьвіта“ в Стрию, заходами дра Евгена Олесницького, котрий в сїй справі найбільше заслужив ся. З кінцем 1907. р. перемінив

ся союз молочарський на стоваришенє зареєстроване на законї з р. 1873, під фірмою „Краєвий Союз господарсько-молочарський“ в Стрию, що тепер розпочав ширшу діяльність під проводом о. Остапа Ніжанковського. Цїлию сего Союза є: орґанїзувати реєстровані спілки молочарські, заосмотрювати сї спілки в добрі машини, люструвати спілки і подавати їм технїчну поміч та винаходити ринок збуту для продуктів союзних спілок. З початком сего року зачав виходити орґан Союза: „Господар і промисловець“ (двотижневник).

Вкінци належить ся згадати про заходи пороблені руським клюбом парляментарним у Відни в справі основаня нашого банку гіпотечного, аби звершити питому орґанїзацию руських інституций економічних. Доси виєднано вступну концесию у центрального правительства на банк земельний, під фірмою „Земельний Банк гіпотечний, спілка акцийна у Львові“, що основуєсь на разї з першим капіталом акцийним в сумі одного мілїона корон та з правом виданя 15 мілїонів корон позичок гіпотечних, покритих пупілярними листами заставними. Отся спілка буде також управнена: ескontувати векслї і пупілярні папери, удїляти задатки на пупілярні папери, купувати і продавати папери пупілярні, провадити рахунки біжучі, інкасо векслїв і депозити.

Основний капітал акцийний субскрипциєю зложила наша суспільність протягом кількох тижнів, чим дала прилюдний доказ добре відчутої народної самосьвідомости в справах економічних та доказ того великого поступу на области солїдарности народної супроти невідрадних часів, які мусїли переживати в своїх початках такі інституциї як „Народна Торговля“ та „Днїстер“.

А коли так дальше підемо дорогою чесної і витревалої працї з народом і для народу, то в независимости економічній найдемо будучність самостійного народу!

Др. Т. Кормош читав реферат про:

Розвій руських інституций кредитових в Галичинї.

Житє одиниць, а тим самим і житє народів є вічною борбою о істнованє, борбою о здобутє условин того істнованя. Народ, що покине борбу, складає тим самим оружє, а так само і народ, що в борбі не устоїть ся, засуджений є на загладу. Борба ся не кровава веде ся на всїх полях: політичнім, про-

сьвітнім і економічнім. Борба на економічнім поли є найзавзятійша, бож економічні условини житя, се підстава істнованя. Хто економічно сильний, той виборе собі і політичну независимість, (а найліпшим доказом на се є істория розвою Чехів). Ми є народом наскрізь хліборобським, слабосилим і поки що засуджені бути паріями тих, що суть економічно сильні, що мають в руках капітал. Коли хочемо видобути ся з тої неволї, мусимо перевести борбу економічну.

Борби сеї не в силї видержати одиниці, бо головну ролю у нїй грає, і головним оружєм є капітал, тож для його побореня лучать ся економічно слабші одиниці з собою в спілки.

Зі сполученя хоч би економічно слабших одиниць повстає сила, що може вести успішну борбу з економічною перевагою економічно сильних одиниць і їх капіталів. Очевидно, що при тих сполуках одиниць в спілки лучать ся з собою одиниці, що собі суть по крови і походженю близші, отже одиниці одного народа.

Звідси повстала ідея народної асоцияциї, котра особливо у нас, як народа економічно слабшого, політично закріпощеного і до борби менше підготованого, має величезне значінє.

Пізнали се наші визначні люди, пізнало се наше многозаслужене товариство „Просьвіта“ і задля того перемінило ся в роцї 1891. з товариства просьвітного на просьвітно-економічне.

Я висше згадав, що в борбі економічній головну ролю грає капітал. Тож передовсїм орґанїзация економічна, т. є сполука одиниць в спілки повинна мати на метї згромадженє капіталу і управильненє кредиту, що є основою і услівєм до твореня дальших спілок і до дальшого їх розвитку.

Підносять ся заміти, що сильне творенє і розвій інституций позичкових є признакою хоробливою, знаком економічного занепаду, та що наші селяни маючи ліпшу нагоду затягнути позичку і дістати догідний і скорий кредит, користають з него легкодушно і без потреби затягають довги, які їх опісля економічно нищать. Заміт сей, на око оправданий і в деяких случаях навіть правдивий, не в силї зрівноважити тих незвичайних користий, які приносить добра і сильно розгалужена орґанїзация кредиту. Користи ті суть після Шульце-Делїча такі: 1) Позичаючі як члени товариства суть заразом спільниками і управителями підприємства, якого цїлию є заспокоюванє їх потреб кредитових, поносять спільне ризико, беруть

участь в зисках і стратах товариства і мають рішаючий голос в його управі. 2) Оборот грошевий опертий на основі взаїмности єсть так унормований, що товариство оплачує відсотки вірителям, а товариству його довжники. 3) Складанєм дрібних квот до каси товариства витворює ся у членів почутє ощадности і господарности, а надто творить ся народний капітал, котрий бесперестанно збільшаєсь. 4) Гроший потрібних до обороту дістаєсь легко титулом позички, при помочі спільного кредиту товариства і поруки всїх членів. В тих товариствах творить ся з часом значний фонд резервовий, котрий єсть власностию товариства і приносить користи не тільки йому, але і його членам і є маєтком народним. 5) При помочі спільного кредиту дає товариство своїм членам можність охоронити ся від визиску лихварів удїлюванєм дешевого кредиту, а приносить позичаючим членам зиски в видї дівіденди від удїлів. 6) В таких товариствах знаходить певне число охочих до працї людий засоби до житя, позаяк товариство дає їм за їх працю повне, або хоч часткове удержанє. Вони як люди полїтично независимі можуть для добра народу богато зробити. Товариства такі можуть значні нераз квоти розділяти на цїли добродійні і народні і причинятись тим способом до нашого національного піддвигненя. Наконець причиняють ся такі товариства до ширеня і вводженя руського язика в письмі і слові так в судах і урядах як і взагалї між нашою суспільностию.

Заки розглянемо ся, які до тепер повстали у нас інституциї кредитові, як вони розвивають ся, чого нам ще хибує, і до чого нам ще братись, щоби орґанїзациєю кредитовою обняти всї потреби житя нашого народа, щоби вона обхопила усї закутини нашої просторої вітчини, хочу коротко представити роботу на поли орґанїзациї кредиту у наших сусїдів Поляків та Жидів, серед котрих і спільно з котрими доля судила нам жити та замешкувати Галичину.

До часу виданя закона з д. 16/4 1873. о товариствах заробкових і господарських орґанїзация кредиту ішла взагалї в Австриї дуже пиняво, найбільше задля обовязуючих до сего часу приписів поліцийного закона з р. 1852. спинюючих розвій институций кредитових. З тої причини і в Галичинї до сего часу мали Поляки і Жиди інституций кредитових дуже мало, а з більших лише: шляхоцьке Товариство кред. земське, Банк рустикальний заложений в р. 1867 та Галицьку Касу ощадности у Львові, а Русини не мали нїяких інституций кредитових. Доперва з ви-

данєм закона з р. 1873. розпочав ся живий рух. Поляки і Жиди почали поквапно закладати товариства задаткові по всїх містах Галичини, а їх доробок за той час представлю коротко після статистики польського „Звйонзку стоваришень заробково-господарських“ за рік 1907.

Статистика „Звйонзку“ єсть недокладна, бо не виказує окремо орґанїзаций польських, а окремо инших, лиш уважаючи цїлу Галичину за „дзєльнїцу польську“, виказує загально всї інституциї польські, руські і жидівські і то в сей спосіб, що виказує окремо лише 170 кредитових і 54 некредитових спілок належачих до „Звйонзку“, а опісля виказує 681 кредитових а 159 некредитових спілок польських, руських і жидівських, що не належать до „Звйонзку“ — разом помішаних — не подаючи числа руських стоваришень окремо. Не дає нам того поясненя і розвідка дра Зґурського, яка подає лиш загально число банків в Галичинї на 5, число щадниць на 51, число стоваришень кредитових на 768, Райфайзенок на 576, а число всїх інституций кредитових краєвих взагалї на 1500 з власним капіталом 108 мілїонів корон, а з капіталом вкладковим 491 1/2 мілїона корон.

Після статистики „Звйонзку“ було з кінцем 1907. р. в Галичинї 851 кредитових спілок системи Шульцого кромі 693 спілок системи Райфайзена, з котрих 660 належить до патронату Видїлу краєвого. З повисшого числа 851 стоваришень після тої статистики 170 стоваришень з 296.853 членами, з капіталом удїловим 28,362.821 К, з фондом резервовим 6,595.157 К і з капіталом вкладковим 93,398.959 К — належить до польського „Звйонзку“, а 681 стоваришень кредитових з 363.515 членами, з капіталом удїловим 16,951.708 К, з фондом резервовим 6,477.461 К і капіталом вкладковим 82,008.594 К належить або до Краєвого Союза ревізийного або до жидівських союзів (Powszechny Związek i Związek wschodnio-galicyjski) або не належить до нїяких звязий. Кромі того було після сеї статистики з кінцем 1907 р. спілок системи Райфайзена 695 з 139.985 членами, з капіталом удїловим 1,175.866 К і з капіталом вкладковим 26,233.967. Протягом року 1908 число спілок Райфайзена піднесло ся до 723. Кромі тих орґанїзаций кредитових менших, мають Поляки більші свої кредитові інституциї як основане в 1843. р. Галицьке Товариство кред. земське, вивіноване правом видаваня листів заставних з пупілярною обезпекою. Після білянсу за рік 1906 інституция ся видала за час свого істнованя листів заставних

на суму 247,220.450 К, а зібрала за той час фонд резервовий в квоті 5,773.956 К.

Оснований в 1883. р. за краєві (отже і руські) податкові гроші Банк краєвий з капіталом основним 2.000.000 К, з одною філією і 75 заступствами в краю, має після справозданя за рік 1907. в обігу листів заставних на 173,000.000 К, а зібрав капітал вкладковий в квоті 19,689.799 К, та придбав за той час фонд резервовий в квоті 9,588.387 К.

Заснована в р. 1844. Галицька Каса ощадности зібрала у себе з кінцем року 1908. 85,262.287 К капіталу вкладкового, а придбала вправді до року 1898. над 8,000.0000 К фонду резервового, але той фонд завдяки махінациям покійного Зіми відразу пропав, а сама інституция задля наступившого тоді руну була би провалила ся, як би не ґваранция, яку дав край за ухвалою сойму, помимо протесту зі сторони Русинів. Кромі того оперує в нашім краю 50 повітових і міських (очевидно польських) кас щадничих, що зібрали з кінцем р. 1908. капіталу вкладкового около 185 міліонів корон.

Коли наконець додамо до того ще гал. Банк для гандлю і промислу в Кракові, гал. акц. Банк звйонзковий та польсько-жидівський гал. акцийний Банк гіпотечний з трьома філіями і одною експозитурою з основним капіталом акцийним 16,800.000 кор., що мав з кінцем року 1907. в обігу самих листів заставних на суму 136½ міліонів корон, придбав фонд резервовий в квоті 7½ міліона корон, а мав в самім лише 1907. році чистого зиску 1,613.000 К., то будемо мати образ цілої господарки фінансової наших сусідів та придбаного ними тою дорогою дорібку і вияснить ся перед нами цілий їх маєток народний, нагромаджений і запряжений до спільної праці економічної. Сей нагромаджений до спільної економічної праці сполучений капітал, становить народну силу економічну наших сусідів, котрою вони нас побивають о много сильнїйше, чим старостинськими надужитями або жандармськими баґнетами. Сей народний капітал становить підвалину, на котрій і при помочі котрої творять наші сусіди що раз то нові орґанізациї економічні та сковують нас що раз дужче.

Мимоходом хочу ще тут згадати, що для спиненя парцеляциї та захованя шляхоцьких „дворків“ гал. Товариство кредитове земське утворило Касу позичкову для підупавших шляхтичів з основним капіталом 2,000.000 К.

Як бачимо, то сей сильний розвиток польських інституций кредитових припадає по найбільшій части на час послїдних 35 літ.

Та на жаль рух сей обхопив лише суспільність польську та жидівську.

Вправді під впливом виданої в р. 1874. заходом „Просьвіти“ книжочки: бл. п. Стефана Качали: „Що нас губить, а що нам помочи може“? засновало ся кількасот позичкових кас самостійних, церковних, або громадських, але з тих не було і нема хісна і більша їх часть вкоротці упала, задля лихої в них громадської господарки, а решту тих громадських кас позичкових захопили в свої руки Виділи повітові при помочі ухваленого закона краєвого з дня 19/6 1887. Ч. 44. Дн. з. кр. о обиманю громадських кас позичкових в тимчасовий заряд Виділу повітового. — По бл. п. Стефані Качалї підняв у нас в р. 1885. гадку орґанїзациї кредиту пок. о. Данило Танячкевич при помочі кас „на лад закомарської Правди“, в котрих сьвященик мав з патріотизму безкорисно трудитись. Та показалось, що як раз те жаданє безкорисного труду було головною причиною упадку сеї гадки вже в самім починї. Відтак товариство „Просьвіта“ у Львові видає в р. 1889. розвідку: Про каси позичкові, з взірцевим статутом каси: „Власна поміч“ (написав др. Кость Левицький).

В лїтах сїмдесятих заложили лише Русини, а зглядно старо-руська партия, з більших орґанїзаций кредитових в властивім слова значіню, в р. 1873. лише однїську інституцию банкову, а то: „Общое рольничо кредитное Заведеніе для Галиціи и Буковины“, котра за впливами мужів тодїшної сьвятоюрської партиї у Відни вив-нована в богаті привілеї могла нам принести значні користи. Вона з початку розвинула ся дуже гарно, та віддана в чужі несовісні руки, що її розгарбали, вже в р. 1884. упала, приносячи численним родинам руським і інституциям значні страти. Страти материяльні були однак невеликі в порівнаню до сеї величезної моральної страти, яку ми понесли через се, що наші люди попали в зневіру. У загалу витворив ся тодї погляд, що ми не спосібні до нїякої економічної роботи. Наші засібнїйші, навіть інтелїґентні люди вкладали свої ощадности до інституций польських, та анї говорити собі не давали, щоби мож заснувати яку руську інституцию кредитову, до котрої вони мали би довірє та перенесли туди свої ощадности.

Хто ще в роцї 1890. брав участь в орґанїзованю нашого асекурацийного товариства „Днїстер“, що тепер так величаво розросло ся, той знає, які перепони стрічали основателї, які пересуди мусїли поборювати, поки змогли зібрати марних 100.000 К основного капіталу для „Днїстра“.

То усе було головною причиною, що ми до року 1894., отже повних 20 літ від виданя закона з року 1873. о товариствах заробково-господарських, а 10 літ від упадку „Заведенія“ в 1894. р. переспали, бо кромі неудалих проб, о яких я згадав висше, не зробили на поли орґанізациї кредиту нічого. Кромі висше згаданих кількадесяти, чи кількасот кас громадських або церковних і кас позичкових позасновуваних на підставі закона о товариствах з р. 1867. при читальнях або самостійних, котрі по більшій части поупадали, — не спромогли ся Русини на засноване ані одної кредитової інституциї.

Доперва з заснованєм в році 1891. товариства асекурацийного „Дністер“, а в році 1894. першого товариства кредитового „Віра“ в Перемишли, розпочав ся деякий рух на тім поли. Рух той однако розплив ся широкою струєю доперва з заснованєм в р. 1899. центральної інституциї союзної „Краєвого Союза кредитового“, а опісля в 1903. р. центральної інституциї ревізийної „Краєвого Союза ревізийного“, на котрих чолї станув заслужений народний діяч др. Кость Левицький. До року 1899. повстало з власної ініциятиви людий з провінциї в поодиноких містах Галичини 18 руських стоваришень кредитових.

В лїтах від р. 1899. починаючи, т. є від заснованя Краєвого Союза кредитового, приріст руських стоваришень заробково-господарських був слїдуючий: в р. 1899—18, 1900—31, 1901—43, 1902—55, 1903—75, 1904—77, 1905—100, 1906—134, 1907—180, 1908—227 — в тім числї було з кінцем 1907. самих стоваришень кредитових 142, а з кінцем року 1908—168.

З загального числа тих 168 стоваришень кредитових з кінцем р. 1908. єсть 76 стоваришень основаних на статутах „Шульце-Делїча“, 71 на союзних статутах рільничо-господарських „Руського Народного Дому“, виданих „Краєвим Союзом кредитовим“, а 21 на статутах спілок Райфайзена. Тих 142 товариств кредитових числило з кінцем 1907. р. членів 72.932, з вплаченими уділами в квотї 1,906.944 К 69 сот. Товариства ті зібрали в тім часї 428.431 К фонду резервового, згромадили 13,323.493 К вкладок щадничих, а користали з кредиту в висотї 4,252.604 К.

Стан позичок уділених членам через ті товариства виносить суму 18,398.182 К, а виказали вони в році 1907. чистого зиску 173.786 корон.

Хоч повисші цифри супроти стану польських інституций показують ся дуже мізерні, всеж таки той скорий зріст і розвій

наших економічних институций мож назвати сьвітлим з уваги на се, що ми взяли ся до праці так пізно, та що ми єсьмо економічно слабші, не маємо шляхти, богатих капіталїстів, нї заможних купців, вкінци, що наші сусїди всюди, де можуть, кладуть нам під ноги колоди, та ще і адмінїстрация ставить нам всякі перепони.

В тім часї, бо в р. 1899. галицький Сойм основує не без протесту з боку Русинів, краєвий Патронат для спілок ощадности і позичок (системи Райфайзена), котрі від того часу підпирані і спомагані через Патронат запомогами, радою і кредитами розвивають ся досить скоро.

І так в р. 1900. основано 63 спілок ощадности і позичок системи Райфайзена; в р. 1901. число се піднесло ся до 111, в р. 1902 до 172, в р. 1903 до 256, в р. 1904 до 348, в р. 1905 до 446, в р. 1906 до 558, а в р. 1907 до 668 з числом членів 134.932, що зложили 1,131.275 на удїли, а квоту 25,542.378 К на вкладки ощадности, користувались кредитом до висоти 3,087.410 К розпозичили між членів 25,420.712 кор., зібрали фонду резервового на 904.454 кор., а принесли чистого зиску 240.380 К.

Як я висше згадав, більшість Русинів приняла дотичну ухвалу соймову з недовірєм та протестом так через се, що заведенєм в тих институциях необмеженої поруки наражує ся населенє на велику небезпеку на случай крадежий або лихої господарки, як найбільше тому, що ми бояли ся, що польська більшість, при помочі тих кас, під покришкою краєвости, буде дальше перепачковувати свій похід на Русь, та стреміти до економічного, а вслїд за тим і цїлковитого закріпощеня Русинів. Обави ті не показали ся, на жаль безосновні, бо хоч Бюро Патронату в своїх річниках при статистистичних зіставленях старанно се закриває, удало ся Краєвому Союзови ревізийному зібрати дати статистичні що до поодиноких спілок системи Райфайзена після народности, згл. після їх урядової мови. Після сеї статистики, може ще не цїлком докладної, бо наші люди на письма не люблять відповідати, на загальне число спілок Райфайзена з кінцем року 1908. вже в сумі 723 було ледви 184 спілок руських, а всї прочі, то єсть 539 були польські. Причиною сего не байдужність Русинів в засновуваню таких спілок, лише полїтика управителїв Патронату. Бюро се утримуване спільними податковими грішми удержує 12 урядників, а 10 помічників канц. і слуг, коштує край річно (після справоздання за рік 1907) 206.949 К. На орґанїзацию спілок одержує Виділ краєвий субвенцию державну в сумі 20.000 кор.

За те Бюро Патронату веде таку політику краєву, с. є польську, що польські Райфайзенки закладає поквапно, а руські зголошеня держить нераз по 2—3 роки найчастійше без відповіди або закриваєсь позором, що буцім не прийшла ще черга на то зголошенє, або що місцеві обставини не дають Патронатови ґваранциї на успішний розвій спілки. Тими місцевими обставинами є або брак польського попа, учителя, або дідича, котрому мож би впхати Райфайзенку в руки, або неприхильна опінія Виділу повітового. Тоді звичайно пише Патронат, що нема сил до веденя спілки, дарма що в селї маєш і трудящого руського пароха і учителя Русина і дяка і ще кількох сьвідомих і письменних селян! А щоби, борони Боже, Русини не позакладали Райфайзенок, а опісля не зголошували ся громадно під патронат, уложив собі Патронат як презервативу реґулямін, після котрого істнуючі вже Райфайзенки, при котрих заснованю Патронат не брав активної участи, не можуть бути приняті під патронат.

Я умисно задержав ся довше над Райфайзенками, бо вони, о скілько суть руські, належать до наших економічних орґанізаций, хоч формально не підлягають нашій зверхній економічній орґанізациї, а краєвому recte польському Патронатови.

Кромі висше згаданих спілок системи Райфайзена та товариств кредитових, маємо Краєвий Союз кредитовий у Львові, заснований в р. 1898. як центральну союзну інституцию до підпомаганя кредитом та поради союзних стоваришень і до вироблюваня їм кредиту в других банках.

Всї ті кредитові інституциї, а то реєстровані стоваришеня кредитові, повітові і сїльські становлять з Краєвим Союзом кредитовим на чолї одноцїльну орґанізацию кредитову. Всї вони підлягають заснованому в р. 1903. Краєвому Союзови ревізийному, авторизованому через правительство по мисли закона з д. 10/6 1903. Ч. 133 В. з д.

Крім руських союзних стоваришень в числї 227 і руських спілок Райфайзена в числї 184, остаючих під патронатом Виділу краєвого, маємо ще 17 стоваришень системи Шульцого поза орґанізациєю Союза, так що всїх руських стоваришень (кредитових і некредитових) маємо 428, а на Буковині 160.

В р. 1906. зискали Русини концесию на одну однісїньку інституцию щадничу „Руську Щадницю“ в Перемишли, що посїдаючи право пупілярної обезпеки, розвинула ся так гарно, що в двох роках свого істнованя згромадила після стану з кінцем грудня 1908. капіталу вкладкового 2,976.572 кор. 05 сот.

Та наймолодша кредитова інституция удїляє не тільки дешевого кредиту гіпотечного, але запомагає також значно поменші руські стоваришеня кредитові цїлого краю, кредитуючи їх у себе на підставі опінії Краєвого Союза ревізийного та комітету цензорів. Стан кредиту тих стоваришень виносив з кінцем р. 1907. квоту 85.544 К 28 сот., а з кінцем року 1908. вже квоту 273.963 К 76 сот.

Належить ту згадати про ще одну інституцию кредитову руську о специяльних цїлях, а то про ново основане товариство парцеляцийне „Земля“, котре хоч молоде, розвинуло ся в послїднім роцї, а другім роцї свого істнованя гарно і є надія, що й далї буде розвиватись гарно.

Мушу ту ще згадати, що брак у нас центральної інституциї банкової, який дає ся відчувати на кождім кроцї, внедовзї уступить, бо нашій парляментарній репрезентациї удало ся зискати від правительства вже вступну концесию на „Земельний Банк гіпотечний“ у Львові з закладовим капіталом акцийним одного до трьох міліонів корон, з правом емісиї листів заставних, з безпеченством пупілярним на квоту 15 до 45 міліонів корон. Є надія, що той банк, на котрий вже субскрибували Русини цїлий капітал акцийний, на разї в квотї одного міліона корон, увійде внедовзї в житє, заповнить ту прогалину в нашій кредитово-економічній орґанїзациї та довершить її всецїло.

Не можу ту поминути знаменної відрадної прояви в нашім народнім відродженю, прояви, якої я сам був сьвідком. Бо коли в р. 1870. при великій часописній і личній аґітациї ледви в кількох місяцях під загрозою утрати концесиї могли ми зібрати 100.000 К фонду основного, то тепер в р. 1908. на звичайний письменний зазив основателїв Земельного Банку гіпотечного в протягу кількох тижнїв субскрибували Русини 1,000.000 К капіталу акцийного.

Так вкоротцї представив я історично розвій нашої кредитової орґанїзациї на галицькій Українї.

Про російську та буковинську Україну не буду говорити, бо в тім імовірно заступить мене хтось з братів з російської та буковинської України. Остає менї ще лише до порішеня питанє, що дальше нам робити, щоби сю орґанїзацию кредиту так гарно і сильно основану збільшити та розширити.

Дотеперішна наша орґанїзация кредитова далеко ще не дорівнує такій орґанїзациї наших сусїдів Поляків, не говорячи вже про инші народи.

Передовсїм належить постаратись, щоби в кождім містї повітовім, а навіть в кождім місточку повстали свої товариства задаткові, основані на взірцевих статутах виданих через Краєвий Союз кредитовий у Львові, о скілько не удасть ся нам до тепер там істнуючих таких інституций, що в дїйсности суть наші, але під польською управою, взяти в свої руки.

В кождім містї або і місточку знайде ся кілька сьвідомих одиниць чи то з нашої сьвітської чи з духовної інтелїґенциї чи з сьвідомійших міщан, що можуть і повинні взяти ся за дїло. Справа є тепер о стілько улекшена, що і при одробинї доброї волї дасть ся легко перевести, бо Краєвий Союз кредитовий видав точні поученя, як закладає ся і реєструє ся такі стоваришеня, видав печатані взори статутів і всїх подань до властий судових і адмінїстрацийних, має на складї готові книги і друки потрібні до веденя того роду стоваришень. Наконець Краєвий Союз ревізийний видає місячник економічно-господарський „Економіст“. Так в тім місячнику як і впрост безпосередно Краєвий Союз кредитовий і ревізийний удїляє безплатно і радо всяких порад і поучень, а також приймає на практику тих, що бажали би познакомити ся з дїловодством того рода інституций. Кромі того і другі істнуючі руські інституциї кредитові в містах і місточках удїляють охотно і безплатно порад і приймають охочих на практику бухгальтерийну.

Потрібного до обороту гроша (кромі удїлів і вкладок щадничих), т. є кредиту може така новооснована інституция, коли приступить до союза наших стоваришень, добути дорогою есконту векслїв, передовсїм у Краєвім Союзї кредитовім, заснованім головно для кредитованя союзних стоваришень. Краєвий Союз кредитовий заакредитував у себе з кінцем року 1908. сто пятьдесять чотири союзних стоваришень на суму 1,531.238 К 24 с. Крім того користало з кредиту в Банку австро-угорськім 7 стоваришень на суму 182.952 К, в Банку краєвім 44 стоваришень на суму 1,720.000 К, в Товаристві взаїм. кред. „Днїстер“ в дорозї есконту векслїв 19 стоваришень кред. на суму 228.061 К, кромі позичок гіпотечних і кромі льокаций в 73 стоваришенях в квотї 224.032 К 90 с., в Руськім Щадници в Перемишли 47 стоваришень кредитових в квотї 273.963 К 76 сот. Також инші більші союзні стоваришеня акредитували менші стоваришеня. В Устржеднї Банка ческих спожітелєн заакредитовано було 31 стоваришень в квотї 651.151 К 71 сот., після стану (31/12 1907), а наконець

в инших несоюзних стоваришенях 12 стоваришень в квоті 329.454 К 54 сот. (після стану з 31/12 1907).

Кредит в Краєвім Союзі кредитовім, в Банку краєвім, в „Дністрі“, в Устржедні Банка і в Руській Щадници є безцензуральний, признаний на підставі опінії Краєвого Союза ревізийного.

Як бачимо, засновати товариство кредитове не є так тяжко, і треба лише дрібки доброї волї та любови до свого народа.

Але не тільки по всїх містах і місточках нашої галицької України, але і по всїх більших селах належить заложити інституциї кредитові, о скілько їх до тепер нема, або о скілько істнуючих не дасть ся захопити в наші руки.

Ту передовсїм насуває ся нам питанє, якого рода інституцию засновувати на селї, чи на статутах товариств задаткових, чи на статутах „Народного Дому“ виданих Краєвим Союзом кредитовим, чи наконець на статутах спілок ощадности і позичок системи Райфайзена, під патронатом Видїлу краєвого, або поза патронатом.

В часї дебат соймових над законом о спілках сист. Райфайзена і потім ще вела ся в Соймі і руській пресї оживлена дискусия на тему, чи для нас є річию корисною закладати Райфайзенки і піддавати їх під патронат Видїлу краєвого. Гадки в тій справі були подїлені, а внаслїдок того повстало сто кількадесять руських Райфайзенок за почином наших людий, що прихиляли ся на сторону Райфайзенок. Прихильники Райфайзенок підносили і підносять не безосновно як головний момент, що нам треба користуватись полекшами і помочию Патронату при заснованю Райфайзенки, та признаний їм кредит використати для себе, а то тим більше, що так Бюро Патронату з цїлим своїм персоналом, як і видатки та запомоги на заснованє і перше устроєнє Райфайзенки (400 К), пливуть зі спільних податкових гроший, а кредит їм признаний з фондів спільного Банку краєвого. Кромі того входить в житє на підставі недавної ухвали соймової „Краєва центральна Каса для спілок рільничих“ у Львові (для Райфайзенок) вивінована основним капіталом двох мілїонів корон, з якої безперечно будуть користати лиш патронацькі спілки. І я був тої гадки, що належить використовувати добродїйства закона і всюди, де лише дасть ся, засновувати руські Райфайзенки, а лише в місцевостях, де задля мішаного населеня не дасть ся заснувати руських Райфайзенок, засновувати „Народні Доми“, зглядно стоваришеня оперті на союзних статутах.

Колиж я тепер бачу, що Патронат при помочі Виділів повітових здержує всякими способами засновуванє руських спілок Райфайзенок, а натомість рівночасно всякими способами форсує польські, або бодай на око польсько-руські, а в дійсности чисто польські спілки, та через ухваленє собі реґуляміну, що готових вже заснованих спілок під патронат; не приймає, відібрав нам можність засновуваня спілок системи Райфайзена в цїли пізнїйшого піддаваня їх під патронат, коли бачу ті всї некорисні і нерозумні постанови статута Райфайзенок що до обмеженя способу удїлюваня позичок лише на скрипти, можности зміни статута, роздїлу зиску, призначеня фонду резервового на случай розвязаня, та ту небезпеку, яку приносить їх необмежена порука, приходджу тепер до пересьвідченя, що найлїпше також і по селах засновувати стоваришеня оперті на статутах союзних, чи то під назвою товариств задаткових, чи під назвою „Народний Дім" і лучити їх всїх разом в Краєвім Союзї кредитовім і ревізийнім в одну одноцїльну сильну орґанїзацию, а коли би вже мало ся засновувати спілки на статутах Райфайзена, то належить статути ті поправити.

А коли цїлий наш край покриємо густою сїтию таких стоваришень, то наша орґанїзация кредитова буде довершена.

Я висше згадав, що підносять ся заміти, що творенє великого числа стоваришень кредитових є некорисне, однак на мою гадку, погляд сей несправедливий, і я в тїй справі є гадки, що першою нашою задачию в економічнй орґанїзациї є передовсїм з'орґанїзувати кредит.

Не маючи богатої шляхти анї капіталїстів, не могли би ми приступати до дальшої орґанїзациї економічної, а то: до засновуваня спілок торговельних і промислових, продукцийних рільничих та фабричних, бо до заснованя кождої такої спілки треба передовсїм капіталу, якого з нїкуди инде не добудемо, як лише від наших інституций кредитових, тих збірників гроша.

Від р. 1907. розпочав ся і в тих галузях живійший рух орґанїзацийний заснованєм попри Краєвім Союзї кредитовім двох дальших Союзів, а то Краєвого Союза молочарського в Стрию і Союза торговельного, на який перетворити ся має „Народна Торговля", котра в тїй цїли відповідно вже змінила свій статут.

На всякий случай, се річ певна, що без орґанїзациї кредиту ті союзи не могли би сильнїйше розвинути ся, а розвиток промислу фабричного був би цїлком неможливий.

Полишає ся нам ще відповісти за запити, яка задача припадає в тій справі нашому товариству „Просьвіта“? Попри істнуючу окрему орґанїзацию, котра пляново переводить розвій і дальше розширюванє спілок кредитових, полишає ся ще „Просьвітї“ задача велика і вдячна: популярними видавництвами, як прим. видаванєм таких розвідок як написана в 1904. р. розвідка „Про нові спілки господарські“ (написав др. Кость Левицький), при помочі вандрівних учителїв, при помочі личної аґітациї членів між собою і своїми сусїдами, при помочі відчитів, викладів, поучень, зборів, та конґресів — ширити ідею асоцияциї, та виказуванєм наглядних користий заохочувати загал до закладаня інституций економічних, де їх нема, а до громадного приступлюваня в члени істнуючих вже руських орґанїзаций, отже до прикладаня тим способом рук до величної будови нашого народного відродждня.

М. Гехтер (Київ)?

Сїльська кооперация на Українї російській.

1.

Кооперация на Українї российській бере свої початки в кінци 60-тих років минулого столїття, коли знаходимо згадки про істнованє споживних кооперативних товариств у Катеринославі, Катеринодарі, то-що*). Але кооперация сїльська в точнім розумінню сього слова почала розвиватись на Українї лише з кінцем 80-тих років минулого столїття. Остра кріза, яка саме тодї захопила российське, а разом з ним і українське сїльське господарство, найболючійше відбила ся на господарстві селянськім. Розвиток індустрияльного капіталїзму, все більша й більша капіталїзация сїльського господарства, зменшенє врожайности ґрунтів, роздробленє їх, збільшенє податків, закордонна конкуренция, — всї отсї фактори всею своєю вагою впали на селянське господарство й загрожували цїлком знищити його.

Під напором стільки ворожих обставин українське селянство жваво заходилось шукати поратунку. Тодї-то і розпочав ся переселенський рух, який краще всяких епідемій і пошесних хоріб що року спустошує українські села, захоплюючи з кожним роком

*) Сборникъ матеріаловъ объ артеляхъ, III. ст. 58.

усе ширші й ширші верстви, тодїж очевидно, розпочав ся і кооперативний рух.

Тут не місце широко говорити про те, в якій мірі коопeрация являєть ся радикальним ліком проти сумного кінця, який на думку К. Маркса й його однодумців чекає селянство й дрібне сїльське господарство. У всякім разї, який би кінець не мав спіткати дрібних хлїборобів у далекій будуччинї, поки-що для всякого ясно, що кооперация в значній мірі або й зовсїм усуває ті нещастя, від яких вони страждають кожного даного моменту. Експльотация у всїх трьох сферах економічного процесу — в сфері продукциї, обміну й споживання, — ось від чого страждає сучасний селянин, і від сих страждань кооперация в тій чи иншій мірі його увільняє.

Розумієть ся, досить булоб і такої полегкости, щоб вигляд українського села за одно-два десятиліття цїлком змінив ся. Так принаймнї було в західно-европейських країнах, як пр. у Франциї, Німеччинї, Данії, де сїльській кооперациї дано було змогу розвинутись до можливих розмірів. На превеликий жаль, зовсїм не так повело ся сїльській кооперациї на Українї.

Російський самодержавний уряд, боячись як вогню всякої орґанїзациї громадських сил, у якуб форму та орґанїзация не виливалась, відразу поставив ся ворожо до кооперативної ідеї. Цїлком справедливо гадаючи, що кооперация внесе яскравий промінь сьвітла в темні й запаморочені голови селян, уряд обставив відкритє селянських кооперативів стількома зайвими й просто таки незрозумілими формальностями, що справдї лекше було верблюдови пролїзти через ушко голки, а нїж дочекатись дозволу на відкритє селянського кооператива. Досить того, що дозвіл на відкритє селянського кооператива треба було брати в Петербурзї в мінїстерстві. При такому порядку минало кілька років, поки приходила відповідь на проханнє, при чім відповідь здебільшого була неґативна. Найчастїйше се проханнє клалось у мінїстерській канцеляриї „під сукно“, поки про його не забували як ті, що поклали його, так і ті, що подали його.

У тих нечастих випадках, коли з мінїстерства надходила позитивна відповідь, кооператорам доводилось ще рахуватись з симпатиями й антипатиями місцевих аґентів уряду. Як відомо, російське законодавство дає місцевим урядовцям широкі права що до догляду за кооперативними товариствами й ліквідациї їх, і сї права далеко не були мертвою буквою. Так, пр. у Винници, на Поділлю, поліция зірвала вивіску ремісничої артїлї — на тій

підставі, що Винниця не Америка*). З другого місця кореспондент повідомляє, що артіль шевців „буквально руйнуєть ся, бо ось уже більше трьох місяців, як артіль підписала нотарияльну умову, наняла помешканє й взагалї приготовилась до працї, а проте місцева поліция не дозволяє артілї розпочати свої функциї**). В Миколаїві новим ремісничим артілям поцїлия поставила в обовязок негайно виключати тих членів, на яких поліция вкаже***).

Цїлком зрозуміло, що при таких обставинах сїльська кооперация не могла розвиватись не тільки успішно, а навіть більш або менш природно. І дійсно, до 1898. р. число селянських кооперативів на Українї налїчувалось одиницями. Аж після страшного голоду 1901. року і дальших голодних років тодїшний уряд побачив, що нерозумно забороняти селянам відкривати кооперативні товариства, без яких вони свого господарства не поліпшать. Тодї були видані т. зв. нормальні статути 15. мая 1897. р. (для споживних товариств) і 28. февраля 1898. р. (для сїльсько-господарських товариств), які значно полекшили й упростили спосіб відкривання селянських кооперативів. Головна полегкість була зроблена та, що за дозволом на відкритє товариства вже не треба було звертатись аж до мінїстра, а тільки до місцевого ґубернатора. Досить було взяти один примірник нормального статута, заповнити прогалини, підписати прізвища членів-основателїв, поставити рік, місяць і день й подати його ґубернаторови. Можна було навіть й не подавати нормального статута, а впрост написати в заяві до ґубернатора, що товариство засновуєть ся на підставі нормального статута.

Хоча нормальний статут 1897—8 рр. укладано бюрократичним способом, а всеж він являєть ся значним кроком наперед в порівнанню з попереднім періодом майже повного беззаконства. Безперечно, статут сей відкриває новий період в історії української сїльської кооперациї, бо тільки з того часу кооперативний рух перестає бути чимсь припадковим і скороминучим, а стає серіозним фактором в економічнім життю українського села. До 1905. року кооперативний рух розвивав ся досить нормально, розумієть ся, скільки се можливо було в Росиї, де „бюрократичний режім не допускає нї національної інїциятиви, нї національної сьвідомости, нї національної творчости****). Кождий слїдуючий за

*) „Россія“ від 27. юля 1901. р.
**) Фаресовъ. Землед. и ремесленныя коопераціи въ Россіи, 1902, ст. 9.
***) „Россія“ від 22. апріля 1901. р.
****) С. Прокоповичъ. Кооперативное движеніе въ Россіи. ст. 238.

1898. рік проґресивно збільшував число селянських кооперативів, поширював їхні операциї, привабляв нових адептів. Катастрофи 1905. року тимчасово припинили сей рух. Аґрарні розрухи, надії на „додаткове наділенє", социялїзацию, націоналїзацию й муніціпалїзацию землї, Державна Дума, — все се не сприяло розвиткови „малих діл", одним з яких принято вважати сїльську кооперацию. Тай справдї, хто схоче працювати над малим і буденним, коли на обрії малюють ся такі прекрасні й привабливі перспективи.

Але вже кінець 1905. року був непохожий на його початок і середину, а 1906. рік ще менше нагадував блискучий і радісний період російського житя. Зі зміною полїтичної кон'юктури змінив ся й настрій громадянства. Погасли надії на додаткове наділенє й на перемогу над бюрократиєю — й знов кинулись люди до „малих діл", в тім числї й до ширення сїльської кооперациї. Таким чином настав в історії української кооперациї третий період — найбільш плодотворний і блискучий. За останні 2—2½ роки засновано стільки нових селянських кооперативів, скільки не було засновано за обидва попередні періоди, які трівали що найменше 20 років. Так само зросло до відносно кольосальних розмірів число членів і сума капіталів, вкладених до селянських кооперативів. Коротко кажучи, коли кооперативний рух розвивати-меть ся таким самим темпом ще кілька років, то Україна російська незабаром стане поруч з країнами найбільш розвиненими з боку сїльської кооперациї.

Після сих уваг загального характеру можемо перейти до фактичної сторони питання. Для більшої короткости ми спинимо ся тільки на трьох найбільше розвинених формах сїльської кооперациї на товариствах споживних, кредитових та сїльсько-господарських.

2.

Товариства споживні вперше зустрічають ся в українськім селї 1888. року, коли в Катеринославщинї, в бахмутськім повітї було засноване перше споживне товариство. Слїдуючий рік збогатив сїльську Україну всього одним новим споживним товариством — у місточку Шполї, на Київщинї. Далї наступає прогалина аж на цїлих три роки (1889—1892), протягом яких не було засновано нї одного селянського товариства. Рік 1892. знов приніс одно тільки товариство (с. Каменьське, на Катеринославщинї), слїдуючий же 1893. рік не дав і того. Лиш з 1894. року

споживні товариства стали засновуватись на українських селах правильно кожний рік, але не сотнями і навіть не десятками, а тільки одиницями. Так 1894. р. було засновано 4 товариства (2 на Київщині і по одному на Чернигівщині та Катеринославщині), 1895 р. — 2 товариства (обидва на Київщині), 1896 р. — 1 товариство (на Полтавщині) і 1897—4 р. товариства (2 на Катеринославщині і по 1 на Поділлю і Полтавщині). Всього, таким чином, за мало не десятилїтний період засновано 14 товариств, себ-то пересічно по 1,4 товариств на 18—20 міліонову сільську людність*).

Само собою розуміється, що незначний розвиток споживних товариств в ширину відбивав ся і на їхньому розвитку в глибину, себ-то на їхніх операциях і на їхньому впливі на економічний добробут своїх членів. На превеликий жаль, хаотичність росийської статистики взагалї, а кооперативної з'осібна не дає змоги уявити собі картину діяльности перших українських селянських споживних товариств в деталях. Загальнеж становище справи досить правдоподібно малюєть ся з слїдуючих даних за 1900. рік**).

	число товариств	членів на 1 т-во	продано краму на 1. члена	% прибутку на оборот
Сільські	53	123	159,6	4,19
Міські	43	262	173,5	3,39
Фабрично-заводські . . .	87	941	219,3	5,11

Наведені цифри стосують ся не тільки до України, а до цілої Росиї; опріч того вони стосують ся не безпосередно до першого періоду, а до одного з перших років другого періоду. Проте значіннє сих цифр для нас не зменшуєть ся, бо з одного боку українські сільські кооперативи мало чим відріжняють ся від кооперативів инших округів Росиї, а з другого боку, цифри 1900. р., прикладені до 1888—1897 рр. можуть відмінити картину не в гірший, а тільки в кращий бік. Таким чином, висновки, що випливають з аналїзи вище наведених даних, можна з повним правом прикласти до селянських споживних товариств, що фунціонували на Україні за період 1888—1897 рр.

---

*) Обрахунок зроблено на підставі даних анкети В. Сапелкина, зібраних у його праці „Потребительныя и с.—х. общества Россійской Имперіи", СПБ 1906, ст· 49—277. Для Чернигівщини ми, опріч того, користувались ще виданням чернигівського земства — „Труды съѣзда представителей кооперативныхъ учрежденій черниговской губ. (12—16 сентября 1907. г.).

**) И. Озеровъ, Общества потребителей, ст. 157.

Якеж було становище тих товариств? Очевидно, досить сумне. На одно селянське товариство припадало 123 члени, тоді, як на одно міське т-во припадало 262, а на одно фабрично-заводське 941 членів, се число занадто мале. Так само незначною треба признати й суму обороту на одного члена селянського т-ва, навіть в порівнанню з оборотами міських і фабрично-заводських товариств (159,6 рубл. проти 173,5 і 219,3 рубл.) Тільки відсоток прибутку на оборотовий капітал був трохи висшим в селянських, ніж в міських т-вах (4,19 проти 3,39). Зате сей відсоток був низшим в порівнанню до прибутків фабр.-заводських товариств (4,19 проти 5,11%).

З кінцем 1897. р. в історії розвитку споживних товариств настає новий період, який треба вважати коли не блискучим, то у всякім разї, дуже плодотворним. Затвердженнє „нормального статута“ 13. мая 1897. р. дало могучий товчок до розвитку сих товариств. Уже сам 1897. рік, як згадано вище, випередив усї попередні роки числом заснованих протягом його товариств (4). Дальший розвиток селянських споживних кооперативів за період 1898—1905 рр. представляєть ся так*):

	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
Волинь	1	—	—	—	1	1	2	1
Катеринославщина .	3	1	2	—	2	4	6	1
Київщина	2	3	—	—	1	2	3	3
Поділлє	2	2	3	4	1	—	3	2
Полтавщина . . .	4	1	3	4	20	21	24	16
Таврия	—	1	7	2	9	3	8	3
Харківщина . . .	—	—	1	1	—	—	—	—
Херсонщина . . .	—	—	—	1	—	—	1	—
Чернигівщина . .	—	7	4	5	6	3	10	2
Разом . .	12	15	20	17	40	34	57	28

Дані сеї табелї, розумієть ся, неповні, бо на превеликий жаль, не всї селянські товариства відгукнулись на анкету д. Сапелькина. Одначе великої ріжницї між дійсним числом товариств, заснованих селянами за той період і цифрами наведеними у нас, не повинно бути, в сьому нас, між иншим, переконує зіставленнє сих цифр з даними инших джерел, в тім числї урядових. Нарештї, наведені цифри цїлком правдиво малюють т. з. „криву“ розвитку селянських кооперативів, а се головнїйше від усього.

*) Обрахунок на підставі згаданої анкети Сапелкина.

Отже ми бачимо, що починаючи з 1898. р. число заснованих протягом року споживних товариств (сїльських і містечкових) систематично й проґресивно зростає. Почавши з скромних 12 товариств в 1898. р. рух чим далї тим більше поширював ся і року 1899. дав уже 15 товариств, 1900 р. —20, 1901 р. —17, 1902 р. —40, 1903 р. —34, а 1904 р. аж 57 товариств, себ-то мало не пять разів більше ніж в початку періоду. Тільки останнїй рік періоду — 1905. — дав остре зменшеннє числа новозаснованих товариств (28), але се стане цїлком зрозуміло, коли згадаємо, що то за рік був 1905., і яке місце належить йому в історії українського селянства. Рік страйків і бурхливих розрухів, рік величезних надій і рожевих мрій, рік могутнїх поривань і безкраїх змагань — такий рік не міг сприяти значному розвиткови сїльської кооперациї.

Звертаючись до розвитку споживних товариств серед селян поодиноких ґуберній, ми бачимо, що перше місце серед тих заступає Полтавщина. Далї по черзї йдуть: Чернигівщина, Таврия, Катеринославщина, Київщина, Поділлє, Волинь, Харківщина і Херсонщина. Таким чином з кінцем 1905. р. на всїй Україні, разом з заснованими в період 1888—1897 рр. було 237 споживних товариств, які на поодинокі ґубернії поділялись так: Полтавщина — 95 товариств, Чернигівщина — 38, Таврия — 33, Катеринославщина — 24, Київщина — 19, Поділлє — 18, Волинь — 6, Харківщина і Херсонщина — по 2 товариства.

Діяльність споживних товариств за сей другий період була значно жвавійшою й ширшою, ніж за період 1888—1897 рр. Деяке понятте про розміри тої діяльности можуть дати слїдуючі цифри за 1904 р., взяті з справоздань 56 споживних товариств з паєвим капіталом в 159.114 руб. з оборотом в 2,021.352 руб. і з чистим прибутком в 64.771 руб.

	число тов.	паєвий капітал	куплено краму	продано краму	чистий прибуток
Полтавщина . .	21	19.583	130.287	131.408	7.048
Таврия	11	26.925	105.350	98.854	5.029
Київщина . . .	7	16.320	162.993	182.160	8.609
Поділлє	6	23.106	145.099	158.792	8.612
Чернигівщина . .	5	29.273	159.627	179.673	8.982
Катеринославщина	3	32.087	206.619	234.602	21.593
Волинь	1	1.590	13.286	9.166	334
Харківщина . .	1	7.314	40.662	50.552	1.564
Херсонщина . .	1	2.916	5.705	6.517	1.609*)

*) Втрата. Ся цифра в обрахунок прибутку не ввійшла.

Пересїчно на кожне з сих товариств припадало в 1904. р. основного капіталу 2.841 руб., купленого краму на 17.315 руб., проданого краму на 18.781 руб. і чистого прибутку 1.177 руб., або 3,2% на оборотовий капітал. Для поодиноких ґуберній сї пересїчні дані значно міняють ся. Так пр. найбогатша споживними кооперативами Полтавщина визначаєть ся дуже малими розмірами товариств. Кожне з них має пересїчно 932 руб. основного капіталу на 12.461 руб. обороту й 335 руб. або 2,6% чистого прибутку. Навпаки, кооперативи Чернигівщини, Поділля і особливо Катеринославщини визначають ся своїми відносно великими розмірами. Так в останній ґубернії на кожне товариство припадало: паєвого капіталу 10.695 руб., купленого краму на 68.873 руб., проданого краму на 78.200 руб. і чистого прибутку 7.198 руб. або 4,9%.

Відомости про число членів в споживних товариствах того часу ми, на превеликий жаль, не мали змоги дошукатись.

Вище ми зазначили, що 1905. рік не сприяв розвиткови сїльської кооперациї взагалї, а споживної з'окрема. Але минув 1905. рік, і „крива“ кооперативного руху зразу підскочила до гори. В історії української сїльської кооперациї відкрив ся третий період, найбільш плодотворний і найбільш блискучий. На жаль, российський уряд, а також відповідні громадські інституциї, як пр. земства заняті винищуванєм „крамоли“, не мали часу, щоб стежити за всїми перепетиями кооперативного руху і вчасно оголошувати статистичні відомости в сїй справі. Тому доводить ся для описання сього останнього періоду користуватись мало докладними і непровіреними ґазетовими звістками, що розумієть ся, мусить дуже зле відбитись на цїльности і солїдности викладу.

Зріст числа споживних товариств в деяких українських ґуберніях за останні роки представляєть ся так. На Київщинї, як памятаємо, білянс попередних двох періодів замкнено 19-ми товариствами, а з кінцем 1908. р. там функціонувало уже 401 товариств. З них 1905. р. було засновано 11, 1906 р. —14, 1907 р. —197 і 1908 р. коло 175 товариств*). На Полтавщинї замість 95 споживних товариств, які функціонували при кінцї попереднього періоду, з кінцем 1908. р. було вже більше 200 товариств**).

*) Доклад д. Брайковського на II. з'їздї представників споживних тов. Київщини 2. грудня 1908. р. в Київі.

**) „Газета“ ч. 27. Кооперативное движеніе въ полтавской губ.

В Харківщині з кінцем 1908. р. було около 50 споживних товариств проти 2 товариств в 1904. р.*) Особливо широко розвинулась сїть споживних товариств на Поділлю. На кінець 1904. р. там було всього 18 тов., з кінцем 1907. р. їх було вже около 70, а з кінцем 1908. року около 200**). Треба мати на увазї ще й те, що район дїяльности подільських споживних товариств охоплює не одно село, як се звичайно буває по инших ґуберніях, а кілька, Так пр. Мельниковецьке т-во обслугує 13 сел, Кузьминецьке 62 села і т. д. На Чернигівщині рік 1905. було замкнено 38 селянськими споживними товариствами, а з кінцем 1907. р. таких товариств було вже 78, при чім 63 т-ва були чисто селянські***). З кінцем 1908. р. число споживних тов. зросло там до 85****).

Для решти українських ґуберній можемо навести дані тільки за 1908. рік, бо за 1905., 1906. і 1907. роки в росийських джерелах нема певних вказівок, а українські часописи ранїйше сим питаннєм не цікавились. Отже в Катеринославщині протягом 1908. року було засновано нових 32 споживних товариств, на Волині і в Херсонщині по 2 товариства. Таким чином загальне число селянських споживних кооперативів на Українї росийській треба зараз приняти що найменше на 1.000. Инакше кажучи, кожен з останнїх 4 років зробив для розвитку споживних товариств трийцять разів більше, ніж кожен з попереднїх 16 років, бо кожного року в періоді 1888—1904. рр. пересїчно заснувалось по 14,3 споживних товариств, а кожного року з періоду 1905—1908 рр. пересїчно 191 товариств.

Членів в українських селянських споживних кооперативах зараз є приблизно до 40.000, переважно селян.

З діяльністю споживних товариств за останнїй період почасти можуть познайомити нас слїдуючі відомости. На Київщині протягом 1908. р. 90 селянських товариств мали 53.393 руб. 09. коп. паєвого капіталу (по 593 руб. 25. коп. на кожне т-во) і 39. 192 руб. 36 коп. позиченого капіталу, (пересїчно по 435 руб. 47 коп. на кожне товариство). Краму всї т-ва купили на 326.421 руб. (пересїчно на 3.626 руб. 90 коп. кожне), валового прибутку мали 21.471 руб. 91½ коп. (пересїчно по 238 руб. 57 коп.), а чистого прибутку в 85 т-вах було 12.240 руб. 92½ коп., себто

*) „Слово“ (петербурське) від 6. сїчня 1908. р. й обрахунок автора, зроблений на підставі економічної хронїки „Ради“ за 1908. р.

**) „Рѣчъ“ від 4. сїчня 1908. р. й той самий обрахунок.

***) Труды съѣзда представителей etc. ст. 182.

****) Власний обрахунок.

по 143 руб. 67 коп. на кожне товариство*). На Поділлю кожне споживне т-во мало в 1908. р. пересїчно 449 руб. чистого прибутку**).

Діяльність споживних тов. часто-густо не обмежуєть ся постачаннєм продуктів першої потреби для своїх членів. В деяких випадках т-ва орґанїзують зсип збіжа, продаж мануфактурного краму, відкривають пивнї, чайнї, сїчкарнї то-що. Заходять ся також т-ва коло просьвіти своїх членів, відкриваючи читальнї, книгозбірнї, народні доми, влаштовуючи відчити і лєкциї. На превеликий жаль, сей бік діяльности споживних тов. пробуває ще в ембріональному станї.

Хиб і помилок в діяльности наших споживних кооперативів дуже богато, бо більшість товариств за браком інтелїґентних а часом то й письменних людий, з'орґанїзовано самими селянами. На Українї взагалї мало сїльської інтелїґенциї, в повнім значіню сього слова, а та, що є, так налякана репресиями, що боїть ся діяльно працювати в кооперативах, куди входять селяни. Кооперативиж відчувають дуже остру потребу в інтелїґентних керманичах, бо часто-густо доводить ся вперто боротись з приватними крамарями, серед яких остатнїми часами заклались специяльні орґанїзациї для боротьби з „потребилками"***). Позаяк приватна торговля фактично сконцентрована в руках Жидів, то часто-густо „потребилки" набирають антисемітичного відтїнку. Сим користують ся „союзники" і пролазять в керманичі кооперативів, стараючись представити перед людністю всю кооперативну справу як „истинно-русскій" подарунок. Загалом богато дечого треба булоб реорґанїзувати, богато зовсїм викинути, а ще більше ввести нового й сьвіжого в діяльність наших селянських кооперативів. Але й в своїм теперішнім видї споживні товариства являють ся фактором безперечно поступовим в житю нашого селянства, і не може бути жадного сумнїву, що сим орґанїзациям належить блискуча будучність.

3.

Зразком для українських позичково-щадничих товариств послужили кредитові товариства Шульце-Делїча. В 1863—1865. рр. двоє Росиян, С. Лугінїн та Н. Колюпанів познайомились

*) Л. В-сонъ. Потребительныя о-ва въ Кіевской губ. „Кіевскія Вѣсти", 1908, 318.

**) „Рада", ч. 287, р. 1908.

***) „Слово" (петербурзьке), ч. 527.

з їхньою орґанізациєю в Німеччині. Повернувшись до Росиї, вони щиро заходили ся пропаґувати ідею таких товариств, наслідком чого явилось заснованнє кількох позичково-щадничих товариств також на Україні. Особливо перейняли ся ідеями Шульце-Деліча, — Лугініна і Колюпанова українські земства, які жваво заходили ся видавати селянам позички й допомоги на відкриттє товариств. На скільки українським земствам пощастило в сих заходах, можна побачити з того, що року 1879. в Мелїтополї (Таврия) відбув ся навіть з'їзд представників позичково-щадничих товариств, а що з'їзди відбувались тільки по центрах кооперативного руху, то очевидно, що на Україні за тих часів налїчувалось чимало п.-щ. товариств*).

Одначе, як незабаром виявилось, товариства здебільшого істнували тільки на папери. Так пр. в Херсонщині ґубернська земська управа заявила, що кожному новому товариству, яке складати меть ся не менше як з 20 членів, вона видавати ме по 1.000 руб. позички. Селяни зараз же скористали з сього, але скористали досить ориґінально. Заснувавши товариство, вони брали по 1.000 руб., щоб подїлити їх між собою. На сьому діяльність товариства кінчилась, коли не рахувати того, що відсотки за позичені гроші акуратно платились управі від імени неістнуючого товариства**). Колиж управа перестала видавати позички, богато товариств з затвердженими статутами лишились невідкритими. На Чернигівщині земство з початку обіцяло видавати позички товариствам, але потім не додержало своєї обіцянки, від чого богато товариств з затвердженими статутами лишились невідкритими***). В Катеринославщині земство щедрою рукою видавало позички, які звичайно йшли в розділ поміж членами сих квазі-товариств****). Загалом можна сказати, що за сей перший поріод — його умовно можна назвати „філянтропійним" — позичково-щадничі товариства серед української маси успіху не мали. Се пояснюєть ся богатьма причинами — насамперед темнотою селянською. Остання причина була стільки велика, що пр. в мелїтопольськім повітї товариство часто-густо не могло відкритись через те, що в селї не було

*) С. Прокоповичъ. Кооперативное движеніе въ Россіи, ст. 92—93.

**) Доклад В. Хитрово в Імп. Вільн. Екон. Т-ві 2 ноября 1874. р. ст. 4, 17; Соколовскій, Дѣятельность Земствъ, ст. 245—6, 248.

***) 6-е справозданнє комітету про позичково-щадн. т-ва, ст. XXIII.

****) 14-е справозданнє, ст. IV, X; 25-е справозданнє, ст. III.

„кількох душ письменних").*) Далї, на перешкодї поширенню товариств стояла недемократичність їхньої орґанїзациї. В відповідях на анкету комітету, влаштовану в 1874. р. і надруковану в 2-м справозданню зазначуєть ся, що малозаможні селяни, які не мають нї коня, нї корови, майже не приймають ся в члени товариств**). Факт нездатности позичково-щадничих товариств задовольнити потреби в позичках біднїйших селян константували також Хотинське і Полтавське повітові земства***). Нарештї поширенню товариств перешкаджала ідея проценту, на якому вони збудовані. Як відомо, селяни вважають процент справою гріховною і незаконною, а лихваря-процентщика — людиною неморальною, що руйнує людський добробут. Отже позичково-щадничі-товариства, які узаконювали ідею проценту і проголошували її основною підвалиною свого істнования не могли користувати ся популярністю серед консервативного і темного селянства.

Але життє йшло наперед і з кожним роком приносило селянинови все більше й більше неприємних сюрпризів. Потреба в дешевім кредитї зростала все дужче і дужче. Ся обставина жвавійше посунула наперед справу розвитку кооперативних позичково-щадничих товариств. Початком нового періоду в історії розвитку сих товариств треба вважати половину 90-х років минулого століття, коли з одного боку процеси, що здавалось, неминуче вели до розложення селянства, страшенно заострились, а з другого боку, значно покращало законодавство про кредитові селянські кооперативи. Сей період, як і в історії споживних товариств, тревав коло десяти років до р. 1905. Становище позичково-щадничих товариств сего періоду можна собі уявити з слїдуючих офіцияльних даних за1903. р****).

	число тов.	Членів на 1. січня 1904. р.	Оборотовий капітал (в тис. руб.)	Видано позичок протягом року (в тис. руб.)	Лишок на 1. січня 1904. р. (в тис. руб.)
Волинь	3	1.078	172,0	195,3	145,3
Катеринославщина .	13	5.922	508,4	779,5	471,2

*) Листокъ СПБ Отдѣленія Комитета о ссудо-сберегательныхъ т-вахъ 1890, ст. 103.

**) 2-е Справозданнє, ст. C.

***) Соколовскій, Дѣятельность земствъ etc. ст. 150, 329.

****) Ежегодникъ Россіи за 1907. годъ, вид. Центр. Статист. Коміт. Мінїст. Внутр. Справ, ст. CI—CII, 328—329.

Київщина	13	12.539	858,7	1.031,3	774,6
Кубань	18	7.830	915,9	1.193,0	850,7
Поділлє	4	8.737	838,5	1.272,1	772,3
Полтавщина	19	6.315	576,4	1.250,5	522,3
Таврия	48	34.817	3.695,0	5.251,9	3.095,0
Харківщина	12	4.604	428,8	585,3	402,2
Херсонщина	6	2.490	316,1	365,9	267,0
Чернигівщина . . .	20	8.231	534,0	851,4	483,4

Разом на Україні на 1. січня 1904. р. було 156 позичково-щадничих товариств з 92.563 членів і оборотовим капіталом 8,843.800 руб. За рік вони видали позичок на 12,776.200 руб., а на 1. січня 1904 р. у них лишилось 7,784.000 руб. Пересічно на кожне товариство припадало 593 членів, 56.691 руб. оборотового капіталу, 81.898 руб. виданих за рік позичок і 49.897 руб. лишку на 1. січня 1904. р. На кожного члена т-ва пересічно за рік припадало 137 руб. позички.

Про становище позичково-щадничих товариств за часів післяреволюцийних доси ще не опублїковано жадних систематизованих відомостий*). Тіж відомости, які маємо в своєму розпорядженню, малюють перед нами таку картину.

На Київщинї зараз є 43 товариств, отже на 30 більше, нїж р. 1903**). За 1907. рік вони видали позичок на 1,590.000 руб. більше позичок 1903. р. на 458.700 руб.***). На Полтавщинї в другій половинї 1908. р. налїчувалось разом позичково-ща-

---

*) Х. Майстренко. Про дрібний кредит. „Рада", 224, 1908.

**) А. К-ій. Мелкій кредитъ въ Кіевѣ и въ Кіевской губ. „Кіевская Мысль", 321, 1908.

***) В інтересах обєктивности треба згадати про виданнє головного управлїння в справах дрібного кредиту „кредитныя и ссудо-сберегательныя т-ва Россіи по губерніямъ на 1. января 1908. г." Нас одначе виданнє се не може задовольнити, бо воно не робить ріжницї між міськими і сїльськими кредитовими кооперативами. Проте наводимо дані з сеї працї що до становища кредитової кооперациї на Українї на 1. сїчня 1908. р (разом у містах і селах).

	кред. т-в.	позич.-ощад.	усього
Херсонщина . . .	173	30	203
Полтавщина . . .	81	34	115
Харківщина . . .	78	14	92
Київщина	31	53	84

дничих і кредитових товариств більше 100*) проти 40 (разом з кредитовими) в 1903. р. В Харківщині на 1. падолиста 1908. р. було 48 позичково-щадничих т-в. проти 12 в 1903. р.**). В Катеринославщині з кінцем 1908. р. було 24 т-ва проти 13 в 1903 р.***). На Поділлю оборот позичково-щадничих т-в. досяг в 1908. р. 7,963.000 руб. проти 1,272.100 руб. в 1903. р.****). На Кубані на 1. вересня 1908. р. функціонувало 40 т-в. з 25.086 членами проти 18 товариств з 7.830 членами в 1903. р*****). Таким чином в 5 губерніях число позичково-щадничих т-в. за 5 років (1903—1908) зросло з 75 на 205, себ-то на 63,4%. Коли й для решти українських місцевостий приняти такий самий відсоток зросту — в сьому не буде нічого неправдоподібного, — то побачимо, що зараз на Україні є около 340 селянських позичково-щадничих товариств.

Опріч описаних товариств Шульце-Делічевського типу на Україні функціонують ще т. зв. кредитові товариства, які ведуть свій початок від закону 1. червня 1895. р. Від позичково-щадничих товариств вони відріжняють ся двома головними відзнаками: 1) відсутністю паєвого капіталу і 2) підлеглістю урядовим кредитовим інспекторам, які мають право в певних випадках скидати з уряду членів адміністрациї товариства******). Офіцияльна статистика малює становища сих товариств в 1903. р. в такім виді*******).

Таврия	38	43	81
Катеринославщина .	55	17	72
Чернигівщина . . .	37	32	69
Волинь	42	19	61
Поділлє	25	19	44
Разом . . .	560	261	821

*) Л. Диналевъ. Кооперативныя Общества въ Полтавской губ. „Газета“, 27, 1908.

**) „Рада“, 293, 1908.

***) „Рада“, 3, 1909.

****) „Наша Газета“, 9, 1909.

*****) „Самопомощь“, 1. 1908.

******) С. Прокоповичъ, раз., ст. 150.

*******) Ежегодникъ России, 1907. ст. 328, 329.

	Число т-в	Членів на 1. січня 1904 р.	Оборот. кап. (в тис. руб.)	Видано позичок протягом року (в тис. руб.)	Лишок на 1. січня 1904. р. (в тис. руб.)
Катеринославщина . .	20	5.544	98,$_{8}$	143,$_{3}$	93,$_{2}$
Київщина	3	503	12,$_{8}$	11,$_{5}$	12,$_{2}$
Кубань	1	116	7,$_{0}$	11,$_{4}$	6,$_{8}$
Полтавщина	21	6.815	449,$_{9}$	485,$_{7}$	420,$_{3}$
Таврия	13	8.395	675,$_{3}$	854,$_{3}$	454,$_{3}$
Харківщина . - . . .	5	638	14,$_{2}$	17,$_{2}$	11,$_{3}$
Херсонщина	21	2.459	76,$_{1}$	211,$_{8}$	141,$_{8}$
Чернигівщина	2	1.658	102,$_{6}$	121,$_{6}$	93,$_{6}$

Таким чином разом на Україні на 1. січня 1904. р. було 86 кредитових товариств з 26.128 членів і 1,436.700 руб. оборотового капіталу. За рік товариства видали позичок на суму 1,856.800 руб., а на 1. січня 1904. р. в них лишилось 1,235.500 руб. Пересїчно на кожне товариство припадало 304 членів, 16.706 руб. оборотового капіталу, 21.591 руб. виданих за рік позичок і 14.366 руб. лишку на 1. січня 1904 р. На кожного члена товариства пересїчно за рік припадало 71 руб. позички.

Дальший зріст кредитових товариств не лишає бажати нїчого кращого. На Київщинї в другій половинї 1908. р. було вже 21 товариств проти 3 в 1903. р.*). На Поділлю, як видно з висче наведеної табелї, в 1903. р. кредитових товариств зовсїм не було, а р. 1907. таких товариств було основано 10, — в протягу 1908. року около 100, при чім в однім вересни основано 10 т-в. „Заяви селянських громад про основаннє товариств — писав кореспондент „Слова“ в грудни 1908. р. — надсилають ся в інспекцию дрібного кредиту масами; досить того, що зараз в інспекциї набрало ся до 300 таких заяв“. На скільки сї товариства відповідають вимогам подільського селянства видно з того, що оборот 18 кредитових т-в. в 1907. р. досяг 460 тис. руб.**) В Харківщинї 1. січня 1908. р. було 63 товариств з 5.467 членів проти 5 т-в з 638 членів в 1903. р., позичок в 1907. р. сї товариства видали на 112.432 руб. проти 14.200 руб. в 1903. р., вкладок в т-вах було до 46.126 руб.***). До 1. падолиста 1908. р. в Харківщинї було видано дозволи на основаннє 208 кредитових

*) Х. Майстренко. Про дрібний кредит, „Рада“ 1908.

**) „Наша Газета“, N від 11. січня 1909.

***) „Рада“, 1908.

т-в.*). На Кубані на 1. вересня 1908. р. було 96 т-в. проти 1 в 1903. р. Членів кубанські кредитові т-ва мали 31.049, основного капіталу 215.000 руб., запасного капіталу около 16.000 руб., специяльних капіталів около 15.000 руб., вкладок около 783.000 руб., позичок вони видали за рік около 560.300 руб., а прибутку та відсотків мали 87.000 руб.**). На Полтавщині на 1. січня 1907. р. було 45 т-в з 19.964 членами проти 21 т-в з 6.815 членів в 1903. р. Основного капіталу т-ва мали в 1907. р. 142.157 руб., резерв 33.650 руб., специяльних фондів 5.677 руб., вкладок 746.420 руб., позиченого капіталу 103.036 руб. процентів і прибутку 23.317 руб., разом капіталів 1.054.257 руб. На 1. січня 1907. р. лишалось за 11.119 особами 901.003 руб. виданих позичок***). Маючи на увазї, що р. 1908. на Полтавщині основано нових 20 кредитових т-в., можна приняти загальне число сих т-в на Полтавщині 70—75. Нарештї в Херсонщині на 1. січня 1906. р. було 78 товариств з 26.827 членів проти 21-тв. з 2.459 членів в 1903 р. Вкладок сї т-ва мали в 1905. р. 121.500 руб., позичок видано 15.642 на суму 456.500 руб. проти 211.800 руб. в 1903. р.****).

Таким чином на самий мінїмальний обрахунок тепер на Українї повинно бути около 600 селянських кредитових товариств з 100.000 членів. Отже разом з позичково-щадничими товариствами, ми мати мемо заразом около 1000 селянських позичкових кооперативів з 250.000 членів.

Опріч описаних двох типів позичкових орґанїзаций на Українї істнують ще инші інституциї, які дбають про забезпеченнє селянства дешевим кредитом. До таких інституций належать: громадські банки сїльські і волостні, каси для ощадности і допомоги, громадські („мирскі") капітали, сирітські каси, ріжні станові (сословні) кредитові орґанїзациї то-що. Не зважаючи на досить значну ролю, яку сї органїзациї відограють в справі кредитованя нашого селянства, ми одначе спинитись на них докладнїйше не можемо — головним чином через не зовсїм кооперативний а часом то й цїлком не кооперативний характер їхньої дїяльности.

*) Ibid., N, від 15. грудня.

**) „Самопомощь", Ч. 1. 1908.

***) Полтавскій земскій календарь на 1908. г. ст. 118.

****) Статистико-економическій обзоръ Херсонской губ. за 1905. г. ст. 195.

4.

Тепер ми наблизились до найцікавійшого і для нас особисто найсимпатичнійшого типу української сільської коопераций — до сільсько-господарських товариств дрібного селянського типу. Перше таке товариство, як що не помиляємо ся, було засновано на Україні р. 1897. в с. Копистирині, ямпільського повіту, на Поділлю*). Слідуючого 1898. р. було засновано друге таке товариство в Катеринославщині в с. Федорівці, мариупольського повіту. Тогож року було затверджено т. зв. „нормальний статут", який значно полекшив основанє сих товариств і поширив їхні функциї. З того часу число сих товариств стало невпинно зростати, досягши з кінцем 1905. р. відносно солідної цифри 55. Бурхливий період 1905—1906. рр. на якийсь час перервав дальший розвиток сільсько-господарських товариств, але з кінцем 1906. р. рух прокинув ся з новою силою. Так, один 1908. рік дав нових 39 сільсько-господарських т-в.**). Таким чином, зараз на Україні повинно бути що найменше 100 дрібних сільсько-господарських товариств.

Ґубернії що до скількости с.-г. товариств поділяють ся таким чином: Полтавщина — 51 товариств, Чернигівщина — 17, Харківщина — 12, Катеринославщина — 8, Поділлє — 6, Херсонщина — 4, Волинь — 3 і Київщина — 1 товариство. У Тавриї й на Кубані ми таких товариств не зустрічали.

Діяльність сільсько-господарських товариств найширше розвинулась і дала найкращі наслідки на Полтавщині, де членами сих товариств являють ся опріч місцевих селян-хліборобів, також місцеві культурні сили: лікарі, сьвященики, учителі земських шкіл, земські гласні, аґрономи і земські інструктори ріжних галузий сільського господарства. Головнійшими фондами товариств були субвенциї від ґубернського і повітових земств, домога від департаменту хліборобства і прибутки від підприємств. Членські вкладки дуже невеликі: вступна 1 руб. і щорічна 50 коп.

Майже всї товариства головним своїм завданнєм ставлять піднесеннє хліборобства. З сею метою вони заводять станциї (пункти) для очистки зерна, на яких що року очищають ся десятки тисяч пудів збіжа. Розповсюдженнє рядкових сїялок, молотарок, проба плугів, досліди над штучним погноєм, аналїза

*) В. Сапелкин, цитов. праця, стор. 385.

**) Обрахунок зроблено на підставі кооперативної хронїки „Ради" 1908. р.

ґрунтів — практикують ся дуже богатьома товариствами. Відомі факти, коли під впливом діяльности сільсько-господарських товариств цілі громади заводили у себе замість первісного трьохпілля складнійші сївообороти, стали вживати штучного навозу. спроваджували кращі відміни насїння збіжа*).

Цїла низка товариств орґанїзувала в себе ссипку збіжа. Деякі з них мають власні невеличкі елєватори (шпіхлїрі), куди приймаєть ся для продажі збіже членів і видають ся тимчасові позички. Істнують товариства (Сокільське, Карлівське і инші), які продають що-року до 150 ваґонів збіжа — звичайно за кращу цїну, нїж місцева ринкова цїна.

Чимало корисного роблять сї товариства і в справі поліпшення годівлї худоби. Тут між иншим, цїкаві спроби деяких товариств над піднесеннєм вівчарства, для чого спроваджено баранів каракульської породи безпосередно з Бухари. Майже всї товариства влаштовують злучні пункти (розплідні стайнї), змагаючись поширити серед селян гарних, сильних робочих коний, молочну худобу, расову птицю. Поруч з сим вони влаштовують періодичні вистави; визначаючись надзвичайною дешевістю і простотою своєї орґанїзациї, сї вистави цїлком приступні місцевій людности.

В справі садівництва, огородництва і бжільництва товариства вживають цїлого ряду практичних заходів: заводять розсадники, показні садки й огороди. Чимало товариств працює над задобрюваннєм пісків і засаджуваннєм їх шелюгою, верболозом, сосною та инш., для чого часто-густо влаштовують ся сьвята „посадки дерев". Деякі товариства енерґічно заходжують ся коло боротьби з ріжними шкідливими для сїльського господарства звірятами і комахами — сусликами, гусїницею і т. и.

Цїлий ряд товариств заложили по селах склади хлїборобських знарядів і машин, споживні товариства, громадські крамницї, позичково-щадничі і кредитові товариства, торговлю деревом. Працюють також товариства над підтримуваннєм і розвитком сїльських кустарних (домових) промислів, заводячи на селах школи ремісничі, замовляючи кустарям ріжні потрібні їм речи, достарчуючи сїльським ремісникам гарні взірцї з великих міст і навіть з закордону.

Нарештї величезну ролю відограють сїльсько-господарські товариства в справі поширеня загальної осьвіти серед україн-

*) Н. К. Мелкія с.-х. общества. „Новое Время", 11610.

ського селянства. Товариства влаштовують вистави, відчити, курси, лєкциї, бібліотеки, читальні, закладають народні доми, чайні, — взагалі роблять все можливе, щоб піднести розумовий і культурний рівень як своїх членів, так і цілої селянської маси.

В такі форми виливаєть ся діяльність сїльсько-господарських т-в на Полтавщині, сїм колишнім і по части теперішнім центрі селянського кооперативного руху на Україні. В такім самім напрямі, хоча в значно менших розмірах, працюють с.-г. товариства і в инших українських ґуберніях.

5.

Для повноти свого нарису треба ще згадати про істнованнє серед українського селянства таких кооперативних товариств, яких до жадного з описаних трьох типів нашої сїльської кооперациї причислити не можна. Се товариства для продажі збіжа, для годівлї, продажі птиці, товариства бжільничі і садівничі, товариства взаємного страхування (асекурациї) нерухомого майна і худоби, товариства для печеня хліба підчас жнив то-що. Всї такі товариства належать безперечно до вищих форм сїльської кооперациї і майже самостійне їх зародженнє без жадної сторонної допомоги сьвідчить, як про пекучу потребу в кооперативних орґанїзациях, яка помічаєть ся в українськім селї, так і про величезне джерело творчих сил, що таїть ся в українськім селянстві. На жаль, такі товариства поширені ще занадто мало, щоб їх можна було вважати серіозним фактором в житю нашого селянства. Є одначе певна надїя на те, що незабаром число таких товариств зросте, від чого зросте і їхній вплив на економіку нашого села.

Ще треба згадати про рух до об'єднання, який останніми часами з непереможною силою прокинув ся серед поодиноких селянських кооперативів. Вони чудово розуміють, що центральна спілка збільшує силу і значіннє кожного окремого кооператива до величезних розмірів — і вживають всїх заходів, щоб об'єднатись хоча в формі ґубернських орґанїзаций. Одна така орґанїзация — київська ґубернська спілка споживних товариств — уже істнує; в инших ґуберніях справа гальмуєть ся через неприхильне відношеннє уряду до всяких громадських орґанїзаций ширшого характеру. Треба одначе сподїватись, що рано чи

пізно вимоги житя і потреби економічного розвитку переможуть упертість уряду. Тоді Україна скоро вкриєть ся цілою сіткою центральних кооперативних товариств. Сей момент уже не за горами.

Наприкінци нам хотїлоб ся зробити кілька уваг що до відношення між українською національною ідеєю і сїльською кооперацию на Українї российській. З сумом доводить ся констатувати, що відношеннє се дуже мале. Обидві ідеї — національна і кооперативна — розвивають ся і живуть поруч, але не разом. Чи виною сьому є неоднакове социяльне становище носителїв сих двох ідей, інтелїґенциї і селянства, чи щось инше, — на тому зараз не маємо змоги спинитись. Фактом одначе є те, що сї дві ідеї не можуть у нас злитись до купи і стати з двох одною ідеєю національно-економічного відродження нашого народа.

Але в природї сих двох ідей нема нїчого суперечного і ворожого: противно, кожда з них доповняє другу. Кооперация мусить бути збудована на національнім ґрунтї, бо поза межами національности нема нїякого поступу, нїякого розвитку, нїякої культури. З сього боку національна ідея мусить мати своєю базою економічні потреби народу, бо инакше вона висїти ме в повітрі і жадних виглядів на реалїзацию не мати ме. Українське кооперативне селянство інстинктовно почуває справедливість сього і, як квітка до сонця, тягнеть ся до всього, що має звязок з українською національною ідеєю: хто уважно стежив за дебатами і настроєм на кооперативному з'їздї у Київі в грудни 1908. р., той наочно міг пересьвідчитись, що се так. Щож до української інтелїґенциї, то вона ще очевидно не встигла як слїд зважити все те значіннє, яке може мати сїльська кооперация для здійснення її постулятів. Вона ще вагаєть ся і за небогатьма винятками, ще не з'ясувала собі своєї позициї в сїй справі.

Побажаймож демократичній інтелїґенциї на Українї российській яко мога скоршого вияснення сеї справи на користь участи в поширенню сїльської кооперациї. Чим скорше сей момент наступить, тим більше виграє від сього сама інтелїґенция, а заразом з нею і селянство, а головним чином, та ідея, що одушевляє кожного Українця, незалежно від стану: ідея національного відродження українського народа.

Др. Лев Когут читав реферат:

Які зміни викликала кооперация в господарськім житю народів*).

В своєму обширному рефераті др. Л. Когут дає на початку загальну характеристику нашого спільництва в Галичині і на Буковині і між иншим спиняєть ся на причинах його пинявого розвитку.

„Не довгий ще час, як у нас зачали люди закладати всїляки спілки, а живіщий рух спілковий розпочав ся вже в послїдних десятьох роках. Ще не можна хотїти, щоби за такий короткий час молоді товариства могли як слід розвинутись. Але за сих кілька років вже видно, які то ті причини, що не дають спілкам розвинутись. „Крім помилок, які мусять бути в кождім новім дїлї, бо ми нарід хлїборобський і торговлї та банкової справи в руках не мали, є ще инша причина, що наші спілки не розвивають ся так, як би вони могли і повинні розвиватись. Причина та лежить в натурі наших людий, а саме в нерозуміню спілкової справи, в недовірчивости, в еґоїзмі. „Посьміятись з другого, збрехати на другого, то кождий готовий, — але таких, щоби постарались для другого, то не знаю, чи на сто чоловік хоч пять знайдеть ся. Через ту нашу натуру і наші товариства не розвивають ся і наші каси сплять. Нї одно товариське дїло без дружности не піде, а сеї дружности так у нас мало, за те сьміху та бріхонь — досить“.

Одначе пройде якийсь час і все направить ся на лїпше, як лиш всї, що можуть, щиро попрацюють над сим дїлом, бо „з рукава годї витрясти щонебудь трівалого“.

Далї референт з характеристики сучасного капіталїстичного устрою виводить повстанє спілкового руху.

„Дрібні промисловцї, ремісники і мужики, що їх тимчасом заскочило визволенє від ріжних форм панщини, не могли в тім поступі капіталїстичного розвою вийти в своїй окремішности з біди і зачали також гуртоватись для спільної роботи. Таким способом думали вони устоятись перед погубною для них конкуренциєю великого капіталу, зискати для себе через нагромадженє великої скількости дрібних капіталів таку силу, аби мати всьо то, чим побіджував їх великий капітал і уможливити удосконаленє

---

*) Реферат дра Л. Когута видруковано в „Товариші“, календарі „Селянської Каси“ в Чернівцях на 1910. р. п. з. „Кооперация і кооперативний рух за послїдні роки“ стор. 193—281. Тут подаємо лиш зміст його.

технїки, а головно, аби заспокоїти спільною порукою чим раз зростаючу потребу грошевого капіталу".

Невідрадне положенє ремісників, дрібних промисловців і малих купців по містах і мужиків по селах „дало товчок до повстаня ріжнородних видів спілкової орґанїзациї для спільної продукциї, гуртової продажі і гуртового закупна, а ті спілки з'єднані в могутні союзи витворили величезну спілкову будову, яка з кождим днем все більше удосконалюєть ся. Спілкова орґанїзация стала одним з найважнїйших чинників новочасного економічного і социяльного житя".

Відтак референт довше спиняєть ся на клясифікациї спілок, поділяючи їх на два головні типи — спілок господарських і спілок заробкових.

„Господарська спілка є всюди спілкове підприємство, яке змагає до того, аби по можности як найлїпше з'ужиткувати дохід з праці членів, а господарською одиницею являєть ся тут домашне господарство, на якім та спілка опирає свою дїяльність.

„Де спілка не оперта на домашнім господарстві, там маємо спілку заробкову. В заробкових спілках можемо докладно розріжнити дві відміни, з яких кожда має своє осібне значінє: 1. Члени лучать ся для лїпшого використаня своєї робочої сили в продукцийні спілки, які виробляють товари на продаж або спільно роблять певну роботу; 2. Робітники в ширшім розуміню слова гуртують ся в спілки не як робітники, але як власники малих господарських підприємств".

„Де спілки стоять на услугах не домашного господарства але окремих підприємств, можуть вони зближати ся знов до капіталїстичного системи господарки".

Суть спілкового руху з'ясовує референт слїдуючими словами: „Спілковий рух змагає до того, аби передати вільною умовою господарські функциї осіб або гуртів осіб для зисканя господарських користий спільному підприємству за взаїмною відвічальностю і з рівним управненєм всїх членів".

По цїкавих увагах про економічне і социяльне значінє спілок взагалї, приступає референт до властивої своєї теми і більш менш докладно, в зависимости від материялу, який мав в своєму розпорядженю, дає нариси розвою і сучасного стану кооперативного руху в Анґлїї, Данїї, пруській Польщі, Італїї, Німеччинї, Австриї, Ірляндиї, та на конкретних прикладах, показує яке значінє має і, які зміни викликує кооперация в господарськім житю

народів. Через великий обєм сих розділів реферата, не можемо їх тут подати хоч би в скороченю, відсилаючи цікавих до календаря „Товариш“ на 1910 р.

В заключеню замічає референт на підставі поданих фактів і цифр, що „не дорогою абстрактної теориї, але природним ходом розвою витворюєть ся перед нашими очима цілковита переміна дотеперішного капіталїстичного ладу. Спілкові орґанізациї мають в собі животну силу, бо вони не мають в собі нїчого довільного і штучного а ростуть самі від себе, витворюючи і поглублюючи між людьми змисл взаїмности та виховуючи в них моральні і економічні прикмети, без яких годї сподївати ся якого небудь перестрою нинїшньої суспільности, збудованої на засадї визиску одних другими. Як вже спілкові орґанїзациї розростуть ся на стільки, що обіймати муть більшу часть людської господарки ....то витворить ся без внїшнього впливу, принайменше в більшій, а для широких мас найважнїйшій продукциї вільна демократична републїка консументів“.

Референт приходить також до висновку, що хлїбороби мусять орґанїзувати ся в осібні спілки хлїборобські, котрі повинні стояти в дїлових зносинах з орґанїзациями консументів, бо після його думки, консумцийні спілки не можуть перейти до хлїборобської продукциї, бо „хлїборобство вимагає особлившого заінтересованя, яке може мати лиш мужик, що продукує на власну відвічальність“.

А. Ільченко реферував про:

Значінє кооперациї для нашого народа*).

На початку свого реферата д. А. Ільченко дає загальну характеристику социяльно-економічного і національно-полїтичного становища українського народа.

„Український народ, становлячи на Українї $^{3}/_{4}$, а у східній Галичинї $^{2}/_{3}$ усього населеня, знаходить ся в становищі національної меншости під зглядом полїтичним, упослїджений культурно, залежний від инших економічно“.

„Становлячи нацию хлїборобську в переважній своїй більшости, український народ у всїх трьох державах, де він жиє, незабезпечений засобами свого істнованя — землею. Великі земельні простори, промисл, торговля знаходять ся в руках

*) Реферат А. Ільченка видруковано без скорочень в ч. 3. „Економіста“ з р. 1909.

членів инших наций, або зденаціоналїзованих „тоже малоросів“. Члени сусїдних наций, становлячи висші суспільні верстви на українській териториї, в руках котрих знаходить ся економічна і полїтична власть, завдяки сьому денаціоналїзують корінне українське населенє, кольонїзують наш край своїми „родаками“.

„Українське населенє виступає скрізь на всїх землях, які замешкує, переважно в ролї робочої сили і споживача. Ті продукти, які воно споживає, виробляють ся, за малими виїмками, за межами української териториї. Ті особи в продукциї і торговлї, при посередництві котрих укр. населенє задовольняє свої потреби, належать до инших наций. Таким чином українське населенє визискуєть ся і територияльно і персонально на користь членів чужих наций і чужих територий. Визиск сей доповняєть ся системою посереднїх податків на продукти щоденного вжитку і фінансовою полїтикою державних і автономічних урядів, суть котрої полягає в тім, щоб як найбільше брати гроший з української териториї і найменше назад повертати“.

„Економічна і культурна слабість цїлої української нациї з одного боку, а з другого боку сьвідома і плянова денаціоналїзаторська полїтика российського, польского і мадярського уряду — российської, польської і мадярської буржуазної суспільности повернули українське населенє в стан анальфабетів — пролєтарів, безсилих в боротьбі за своє істнованє. Серед армії працюючих вони займають останнє місце. О скілько українське населенє жиє з продажі своєї праці, воно одержує в порівнаню з робітниками инших наций, найнизшу заробітну платню. Але й сих мізерних зарібків нема. Завдяки хижацкій мілїтарно-полїцийній полїтиці урядів і еґоїстично-національній полїтиці буржуазиї пануючих наций, на териториї українського народа руйнуєть ся хлїборобська промисловість, не розвиваєть ся промисловість індустрияльна, загалом кажучи. гальмуєть ся розвиток продукцийних сил в українських краях. Зайва сїльська людність, що виносить десятки мілїони осіб, не знаходить де приложити свої руки, еміґрує в Сибір, Америку і инші краї, не доїдає, голодує, умирає з голоду, вироджуєть ся“.

„Єдиний засіб істнованя значної части українського населеня — земля через неупорядковані аґрарні відносини, роздробленість ґрунту, екстензивну господарку не оплачує навіть вложеної в неї хлїборобом праці. Неорґанізований збут виробів сїльського господарства, а також спроваджeня всього необхідного в господарстві і родинї, відсутність дешевого і приступ-

ного кредиту, — все те кидає селянина у власть посередників і лихварів, котрі руйнують його вкрай, висмоктують всї сили житєві".

Вихід з такого сумного становища бачить референт лише в національній самостійности.

Шляхів до осягненя національної самостійности є два:

„Шлях політичної боротьби в тїлах репрезентацийних, на улицях і площах, боротьби перейнятої національними цїлями і стремлїнями, веденої на основі правдивого демократизму — і

„Шлях народної самодіяльности на всїх полях економічного і культурного житя".

„Яку-ж ролю може відограти кооперация в боротьбі за наше національне визволенє?"

„Кооперация утворить національну фабричну промисловість, дасть засоби до істнованя мілїонам голодного і безробітного тепер трудящого люду, спинить еміґрацию, зробить наше селянство сильнїйшим економічно о стільки, щоб не допустити до руїни свого краю і кольонїзациї його чужими елєментами, утворить внутрішний ринок для національної промисловости, запотребує величезні кадри інтелїґентних робітників і тим утворить величезний ринок для національної лїтератури і штуки — сього найяскравійшого вислову національної культури".

„В міру того, як зростати муть наші економічні орґанїзациї кооперативні, ми все більше й більше набирати мемо сили полїтичної. Підриваючи поволи кооперативною орґанїзациєю споживаня і продукциї перевагу над нами наших сусїдів, о скільки їхня сила і перевага над нами живить ся визиском нас і нашої териториї, ми, опираючись на ті орґанїзациї кооперативні, можемо вдарити ворога в найдоскульнїйше місце".

Референт має тут на увазї орґанїзований бойкот виробів чужої промисловости. „Факти з австро-турецьких і польсько-нїмецьких відносин красномовно говорять за рапіональність і пожиточність сього методу боротьби".

„Найважнїйше, що зробить кооперация — вона орґанїзує нас в нацию".

„Працюючі маси нашого народу, орґанїзуючись в боротьбі за своє істнованє в економічні і культурно-просьвітні інституциї кооперативні, об'єднуючи окремі кооперативи в національні союзи і федерациї, будуть класти тим самим основи під національну будівлю, з'орґанїзують ся в нацию".

В Галичині і на Буковині маємо вже основи для національного будинку. Основами сими є їстнуючі тут економічні і просьвітні институциї. Мусимо тільки дбати, щоб „економічні і культурно-просьвітні товариства обхопили всї боки народного житя; щоб вони об'єднали всю масу працюючих; щоб піднимали культурний рівень маси, будили серед неї національну сьвідомість, поліпшували її добробут і щоб не вироджувались в бюрократичні канцеляриї та гандлярські підприємства".

Надаючи велике значінє коопераций в національно-полїтичній боротьбі, референт перестерігає перед пересадами.

„Мусимо затямити, що кооперация не є унїверсальним лїком на всї суспільні болячки. Кооперация не може бути цїлию, а лише засобом, правда одним з найважнїйших, а всеж засобом до осягненя конечної цїли змагань працюючих — усуспільненя всїх знарядів і засобів продукциї, подїлу, послуг".

„Доки полїтична власть знаходить ся в руках маючих кляс, в руках буржуазиї і шляхти; доки полїтична власть і законодавство служать інтересам буржуазно-капіталїстичного господарства, — доти найсильнїйше розвинена кооперация не зможе цїлком зреформувати суспільности".

„Чим успішнїйше розвиваєть ся рух кооперативний, тим більші перепони ставить йому буржуазия. І коли кооперативне господарство справдї стає поважним чинником в економічному житю певної країни, то боротьба між господарством кооперативним і капіталїстичним — неминуча. Боротьба ся перенесеть ся з ринків працї і обміну на ринки полїтичної торговицї — парляменти, сойми, орґани самоврядованя. І доки буржуазия і земельна шляхта являють ся панами ситуациї, чи по „праву" чи шахрайством, доти вони будуть мати перевагу в тій боротьбі".

„Крім того є дуже важні галузи народно-господарського житя, котрих кооперация не може обняти, а саме ті, які знаходять ся в руках держави і в пазурах великого міжнародного капіталу".

„Треба також памятати, що кооперация, як би вона скоро і всесторонно не розвивалась, не може спинити природної еволюциї сучасного капіталїстичного господарства, опертого на приватній власности, найманій працї і свобідній конкуренциї, не може спинити суспільної діференцияциї і боротьби кляс".

Вкінци референт звертає увагу на полїтичний фактор в визвольній боротьбі, котрого не множна нї іґнорувати, нї легковажити.

„Полїтична боротьба дасть народнім масам сьвідомість полїтичних, економічних і національних цїлий і стремлїнь. Завоюваня демократичних реформ полїтичних давати муть законну ґарантию національних і індівідуально-публичних прав населеня, торувати муть шлях для успішної самодїяльности народних мас на поли економічнім і культурнім“.

„Економіічні і культурно просьвітні інституциї, які повстануть в наслїдок колективної самодїяльної працї народа і поодиноких його верств та охоплять усї боки національного житя, будуть становити необхідну силу, точку опори для успішного веденя національно-полїтичної боротьби аж до повної побіди“.

„Коли розпилена тепер народна маса буде з'орґанїзована в економічні і культурно-просьвітні иституциї; коли вся сїть наших інституций буде об'єднана в національні союзи і федерациї — тодї наш нарід прибере форму орґанїзма, нациї. І коли сей процес самоорґанїзациї нациї звершить ся, тодї наступить самий важний акт національно-полїтичної боротьби. Тодї ми поставимо дах на нашій національній будівлї, тодї виведемо купол, на якому поставимо прапор самостійної нациї“.

А. Курилас реферував про:

Якої орґанїзациї треба нашим хлїборобам?*)

Після думки референта орґанїзацию хлїборобів на економічному поли треба зачинати кредитовими спілками. Найлїпшим типом кредитової спілки уважає референт спілки сист. Райфайзена. Відтак подає референт слїдуючий плян хлїборобської орґанїзациї спілкової.

„В кождій громадї повинна бути Райфайзенка; коли дві не далеко від себе віддалені, то одна каса для двох громад або трьох. Кожда Райфайзенка має мати свій осібний льокаль, в якім попри касу, бюрка була би ще бібліотека економічних книжок і часописий. Окрім того не повинно бракувати в Райфайзенцї цїнників, взірцїв, пробок і т. и. потрібних рільникови знарядів, насїнь і т. п. Члени каси сходять ся кождої недїлї, читають справозданя зі збіжевих торговиць, слїдять за цїнами худоби, радять ся коли і як мали би свої продукти продати, що мають купувати, може де є парцеляция, а може де можна заробити худобою чи самому. Одним словом Райфайзенка повинна бути для селян громадською біржою, господарською школою й касином.

*) Реферат А. Куриласа видруковано в „Господарі і Промисловцї“ в Стрию, в 1909. р. і випущено також окремою відбиткою.

„Всї Райфайзенки мусїли би належати до якогось ревізийного союза. Один Краєвий Союз ревізийний у Львові не вистарчив би і не міг би належито сповняти своєї задачі, хоч би з тої причини, що годї було би зі Львова висилати в найдальші закутки Галичини делеґата. Делеґат повинен знов знати добре місцеві обставини, та й старшина союза повинна бути все добре поінформована. Се для одного союза було би за богато і трудне до виконаня. Найвідповіднїйшим було би, щоби в кождім містї, де є окружний чи краєвий суд торговельний, був ревізийний союз. Такі окружні ревізийні союзи були би стоваришенями зареєстрованими на підставі закона з 1873. року, тому приймали би щадничі вкладки і удїляли би позичок своїм членам-спілкам. З ріжниці відсотків щадничих вкладок, евентуально затягнених позичок а відсотків удїлених позичок оплачували би союзи ревізорів і потрібних урядників“.

„Задачею таких союзів було би передовсїм наглядати, щоби дїловодство було добре ведене та — щоби старшина перестерігала приписів статута й реґуляміну. Союз мав би вирівнувати грошеві засоби по Райфайзенках. Обовязком союза було би закладати нові спілки кредитові там, де ще нема жадних, а де вже є Райфайзенка, закладати инші спілки: парцеляцийні, маґазинові, млинарські і т. и. Коли би вже в однім окрузї повстало більше однородних продукцийних чи консумцийних спілок, треба би при союзї отвирати осібні віддїли, які опікували би ся тими спілками. Коли би вже тих спілок було поважне число, то повині би злучити ся в один союз. Кілько тих спілок мало би бути, щоби лучили ся в свій осібний союз, годї сказати; се залежить від роду спілок. З часом в однім окрузї торговельного суду повстали би спілки, які належали би до окружного ревізийного заразом і кредитового союза і до краєвого фахового т. є. молочарського, торговельного, млинарського, пасїчничого ї т. п. союза“.

„Всї окружні ревізийні союзи і всї т. зв. фахові союзи належали би до одного головного союза руських хлїборобських спілок в Австриї. Цїлию сего союза було би: переводити ревізию в окружних і фахових союзах, видавати спілкову часопись і біблїотеку, уладжувати курси бухгальтериї і дїловодства та репрезентувати з'орґанїзованих хлїборобів. Тодї певно мусїли би числити ся з союзом центральне і краєве правительство та наші близші і дальші сусїди“.

„Коли в однім окрузї буде вже 50—60 хлїборобських спілок, нехай всї злучать ся в окружний ревізийно-кредитовий союз. Продукцийних спілок вистарчить 50 до 100, щоби могли утримати свій союз. Кредитових спілок треба більше. При орґанїзованю окружного союза треба би вважати, щоби його членами були чисто хлїборобські спілки, але не конче самі кредитові“.

„Роботу головного союза руських хлїборобських сліпок робив би спершу теперішний „Краєвий Союз ревізийний“. З часом теперішні нехлїборобські спілки мусїли би уступити численній перевазї хлїборобських спілок, а навіть заложити свій осібний союз“.

„Наразї всї наші суспільні верстви мусять так довго разом держати ся, як довго треває борба о національну самостійність. Чим близше будемо до народної рівноправности, тим виразнїйше буде зарисовувати ся ріжниця між поодинокими верствами. Найсильнїйші будуть два табори: консументів і продуцентів. В самостійнім народї буде номожливою річию істнованє таких полїтичних партий, які мали би заступати „весь нарід“, бо не буде спільного інтересу. Партия хлїборобів буде боронити своїх інтересів, а тим самим шкодити консументам. Тому треба сподївати ся, що по противній сторонї хлїборобських Райфайзенок, молочарських, млинарських і т. п. спілок з окружними ревізийно-кредитовими союзами, які будуть злучені в однім головнім союзї руських хлїборобських спілок, будуть консумцийні спілки, каси системи Шульцого-Делїч, з окружними маґазинами і ревізийно-кредитовими союзами, яких кінцї будуть сходити ся в головнім союзї руських консумцийних спілок“.

Я. Литвинович:

Постуляти орґанїзацийні сїльських кооперативних крамниць в Галичинї*).

„Говорити про сїльські кооперативні крамницї, се річ тяжка, бо кооперативних крамниць в цїлім значіню сего слова у нас майже нема. Плянова кооперативна робота у нас ще не почала ся, взагалї кооперация кромі немногих приклонників поміж інтелїґенциєю, не здобула ще собі популярности серед

*) Реферат Я. Литвиновича подаєть ся тут також в скороченю, бо був видрукований в ч. 4. „Економіста“ з р. 1909.

широких народних мас. Всї ті спілкові Рочдельські крамниці, які повстали, задля браку центральної орґанїзациї, яка вливала би в усї ті спілки спільного кооперативного духа і давала їм одну провідну ідею, або тратять свій первісний кооперативний характер, або навіть цїлком підупадають.

Звіт Ревізийного Союза за рік 1907. виказує 12 реєстрованих торговельних спілок; на мою гадку зросло їх число до нинїшного дня на 25—30, однак не знаю, чи хоч є три між ними, котрі придержували би ся Рочдельської системи, продавали і купували за готівку, та розділювали зиск поміж покупців відповідно до закупна. Початки таких крамниць є звичайно гарні і многонадійні, зразу придержують ся вони прінципів Рочдельської системи, однак згодом, задля браку орґанїзацийної централї, вони улягають всїляким посторонним впливам і з гарного початку творить ся якась пародия консуму кооперативного.

В чім дає ся відчувати отже сей брак орґанїзациї?

1) в браку гуртовного складу, який мав би заосмотрювати крамниці в найпотрібнїйші товари,

2) в браку частої чисто фахової помочі і поради,

3) в браку відповідно вишколених сил до веденя крамниць.

„Коли приглянемо ся кооперативним консумам західної Европи, або хоч західної Австриї і Угорщини, то побачимо, що всюди є вони получені в союзи, яких задачею єсть пропаґувати ідею кооперациї, давати почин до основуваня нових спілок, істнуючим уже спілкам бути жерелом закупна і піддержувати їх через часту контролю і фахові поради“.

„Німецькі спілки західно австрийських країв є сполучені в союз: „Zentralverband österreichischer Konsumvereine“, який відограє там ролю нашого Союза ревізийного в збільшеній мірі, кромі того лучать ся вони в товариство: „Grosseinkaufsgesselschaft österreichischer Konsumvereine“, яке становить гуртовний товаровий маґазин для спілок. Прямо взірцево є з'орґанїзовані угорські консумцийні сїльські спілки т. зв. Fogyasztasi szövetkezet. Їх союзом є товариство „Ганґя“ (мурашка) основане в 1898. р. завдяки інїциятиві ґрафа Олександра Каролї в тій цїли, щоби через основуванє сїльських кооперативних спілок вирвати сїльське населенє з тенет несовісних, головно жидівських лихварів і крамарів. Орґанїзация „Ґанґі“ переведена взірцево, вона занимає ся не лише ревізиями підчинених крамниць, але удержує гуртовний склад товарів в Будапештї і, кермуючи ся прінципом децентралїзациї, заснувала кілька провін-

ціональних складів а то в Nagyenyed, Nagyszombat, Maramarosz-Sziget, Miskolcz, Nagyvárad. Hangya має осібний відділ публїцистичний, який видає часопись „Кооперация“ і занимаєть ся пропаґандою кооперациї.

„Наш брак орґанїзациї відчуває кождий, хто лише справою сїльського крамарства близше занимаєть ся. Тож найбільше пекучою справою буде основанє центральної орґанїзациї крамниць, т. є. кооперативного союза. Без центральної орґанїзациї не можуть розвинутись повітові союзи, до основаня яких подекуди у нас уже приступають. Задачі союза були би слїдуючі:

1. Вишколенє сил потрібних до веденя кооперативних крамниць, бо після закона, який за 3 роки буде обовязувати в Галичинї, буде лише сей міг вести крамницю, хто викаже ся відповідним фаховим вишколенєм. В тім напрямі у нас дотепер ще нїчо не зроблено.

2. Другою задачею кооперативного союза буде часте люстрованє крамниць не в тім характері, як се робить Ревізийний Союз, якому і на дальше лишили би ся правно приписані ревізиї, але лише для удїлюваня чисто фахових рад і фахової помочі на місци. Люстрациї ті мусїли би відбувати ся зразу можливо найчастїйше, щоб приучити управу спілки до належного її веденя і піддержати спілку в початках.

3. Третою найважнїйшою задачею союза буде удержуванє гуртовного складу товарів для своїх крамниць і заосмотрюванє їх в потрібні артикули за посередництвом повітових союзів, які будуть немов би філїями союза головного, на той сам лад як се робить „Ганґя“ на Угорщинї. Брак спільного жерела, з якого крамницї могли би потягати потрібний товар в добрій якости, є одним з найважнїйших недомагань нашого крамарства. Доки не будемо мати такого жерела і то основаного на кооперативній підставі, доти все ще наші крамницї будуть спроваджувати лихий і підроблюваний товар та будуть зависимі від маломістечкових гандлярів, які через удїлюванє кредиту тримають крамницї в своїх руках.

„До сповненя наведених цїлий була би на гадку референта найвідповіднїйша „Народна Торговля“, бо вона орудує вже відповідним капіталом, є похвально знана в торговельнім сьвітї і має потрібний досьвід в торговельних справах. Передусїм однак мусїла би Н. Т. перемінити ся в спілку кооперативну, бо тепер є вона підприємством капіталїстичним, чимсь в роді акцийного товариства. Філїї Н. Т., що находять ся вже по усїх усюдах Га-

личини, могли би сповнювати задачу повітових союзів, але тоді мусїли би вони удержувати гуртовні маґазини товарів, бо тепер сповняє Н. Т. лише ролю купця детайлїчного і з гуртівниками конкуренциї абсолютно видержати не може“.

„Крамничий кооперативний союз міг би підняти ся ще одної преважної задачі, яка у нас до тепер на великий жаль ще зовсїм не тикана, а саме експорту сїльських продуктів. Наше сїльське населенє удержує тисячі експортерів і ріжного рода посередників, рік річно остають в їх руках многі мілїони за торговлю яйцями, дробом, вовною, худобою і т. и. Ніхто лучше не міг би підняти ся сеї роботи, як добре з'орґанїзований крамарський союз кооперативний.

„Також підстави до національного промислу буде міг дати нам союз кооперативних консумцийних спілок, особливо для таких галузий промислу, як мило, мука, чорнило до чобіт і подібні консумцийні артикули, а то тим лекше, що буде мати забезпечений ринок збуту.

Колиж хочемо завести у нас основну орґанїзацию кооперативних спілок консумцийних, то повинна наша суспільність, а в першій мірі наші економічні товариства враз з „Просьвітою“, вислати кількох людий на студіованє кооперациї в ріжних краях за границею, щоби таку орґанїзацию не творити прихапцем, без пляну, але на тревалих підставах, з вихіснованєм досьвіду істнуючих уже кооперативів“.

І. Петрушевич:

Товариство для орґанїзациї спільництва „Єдність“.

Коли в 1897. р. перейшов в галицькому соймі закон про утворенє Бюра Патронату для спілок о. і п. системи Райфайзена, більша часть наших дїячів кивала головами скептично: „Се не для нас“. Тілько книжок — казали — такі формальности; мужик на термін нїколи не заплатить і т. д.

Тимчасом до тепер основано і функціонує ріжних наших кредитових спілок під Краєвим Союзом ревізийним і Патронатом разом понад 400. Кождий більше осьвічений мужик протягом кількох неділь навчить ся вести в кредитовім стоваришеню лїквідацийну книгу, обчислити відсотки і зладити білянс. Мужики показують ся в результатї найпевнїйшими платниками і наші кредитові стоваришеня функціонують загалом прекрасно.

Колиж в 1905. р. видала „Народна Торговля“ поученє про спілки торговельні а „Просьвіта“ брошуру „Про нові спілки господарські“, дуже мало хто сумнївав ся, що спілки торговельні підуть ще гладше від кредитових. Тільки заложити для них союз торговельний і вже дальше буде всьо легко, — говорили пророки.

Так щож? — знов стало ся як раз противно. Засновуванє, ревізиї і розвій сеї катеґориї стоваришень зустріли трудности, що принайменче так, як дотепер справа стоїть, годі ворожити їм у нас сьвітлу будучність. Пригляньмо ся сим трудностям дещо докладнійше. Маємо їх цілий комплєкс:

1. Загал у нас до зрозуміня ідеї спільництва не приготований.

2. Нема ще у нас, переважно по селах, людий потрібних до переведеня в торговельних спілках розділу функций.

3. Нема укваліфікованих склепарів.

4. Нема потрібних до веденя торговельних стоваришень підручників, друків, ні виробленої методи діловодства.

5. Нема відповідних потребам сільських крамниць гуртових союзів.

6. Нема врешті відповідного орґану для виховання людий, що розуміли би задачі торговельних спілок, нема і фондів.

Що наш нарід до торговельного спільництва мало підготовлений, се річ природна. Не могли приготовити його до того самі крамниці церковні, громадські, ні читальняні.

Церковні крамниці, хоча — треба признати — мали і мають ще найкращу контролю і найліпше господарство, як раз найменше надавались до виробленя самостійного купецького духа, знаня адміністрациї і характеристичного в спільництві духа самодіяльности і автономії. В церковній крамници сьвященик був альфою і омеґою. Не стає нинї тої душі — завтра нема вже крамниці. Се інституция середновічна, філянтропійна і гуманїтарна, але не суспільна анї демократична школа спілкового господарства, яке вимагає поділу праці, контролї, рівности і трівкої правної основи. Вони привчили може торговельного ремесла приватних крамарів, придбали фонди для церкви, переломили в народі погорду і упередженє до торговлї, але не могли зробити поза сим нічого більше.

Коли церковні крамниці не прислужились спільництву, то громадські просто йому зашкодили.

Вони засновувались звичайно за громадські гроші, але віддавано їх в аренду приватним підприємцям, що основний капітал сплачували і ставали відтак виключними панами інтересу, або лишались ніби то громадськими склепарями. В обох випадках така ніби громадська крамниця ставалась під покривкою громадського добра орґаном неописаного визиску і язвою, що відучувала помалу громадян від пошанівку чужої власности. Недостаток якоїнебудь правної підстави, брак контролї і ладу заводив врештї всї такі крамницї в пропасть. В селї лишають вони по собі традицию безголовя і ворожнечі, довги та зневіру до торговлї.

В девятьдесятих роках починають основуватись по селах крамницї при читальнях „Просьвіти". Фонди на їх веденє збирають ся звичайно таким чином, що кільканайцять членів читальнї дає по 2, 4, 6, 10 або й більше корон, а крім того дозичує ще читальня певну квоту зі скарбони або громадської каси. Придбаний таким чином основний фонд сплачує читальня дуже швидко. Церкві віддаєсь довг без проценту, а члени беруть крім своїх капіталів по 200—300% титулом дивіденди. Але бувші акціонери читальняної крамницї лишають ся звичайно її дожизненними членами і мають запевнене першенство при побираню товарів на борг; дефінїтивного правного становища членів, означеня їх відносин до осіб третих, прав і обовязків тут нема. Нема також контролї, анї — з малими виїмками — книговодства. Дїйсною пружиною розвитку стає тут відтак крамар. Вміє він заховати на своїм труднім становищи попихача і тотумфацьку рівновагу та погодити свій інтерес з інтересом читальнї, то крамниця росте, приносить читальни показний дохід і стає, коли вже не школою господарства, то принайменше рентовною копальнею доходів. Неінтелїґентні і захланнїщі крамарі руйнують крамницї читальняні з розмислу, аби відтак взяти її в аренду або на її розвалинах отворити власну.

Оттим то годї сказати, щоби і ті два послїдні роди крамниць з певною ніби то суспільною закраскою збогатили нашу культуру духово або материяльно. Не видко якось придбаних ними скарбів, хиба де найдесь виїмково чесна і витревала людина, що веде крамницю читальняну силою своєї енерґії і таланту і не дає розпадатись призбираним фондам. Але якуж забезпеку мають ті скарби на будуче, коли не стане їх творців?

В найлїпшім ще случаю приходить ся в таких селах орґанїзувати спілку наново, викорінювати нагромаджені упередженя

ї засаджувати на ґрунті середновічної філянтропії новітну ідею спільництва.

З трудом приходить ся навіть в такій сорозмірно приготовленій місцевости завести поділ функций, взаїмну контролю поодиноких директорів, та весь той хоча й простий але новий у нас апарат адмініістрацийний, без якого спільництво неможливе.

Зустрічаємо тут власне всї отсї недостатки, які наведено висше, іменно недостаток спосібних склепарів, готового адмініїстрацийного апарату, а врештї — найважнїйше — гуртового союза.

Вмісто роздїлу функций зустрічаємо всюди ворожу тенденцию до кумульованя власти в руцї одної особи.

Вмісто спосібного склепаря застаємо пастуха від коров.

Книговодство люблять спілки реєстровані вести на папендеклях.

Вмісто купувати в „Народній Торговли“ як торговельному союзї більшість спілок бере всьо консеквентно де инде.

Щож на те все робити?

Самі ревізиї „Краєвого Союза Ревізийного“ не годні тих хиб усунути.

Тут треба енерґічної, на широку скалю піднятої, плянової, консеквентної акциї, яка моглаб приневолити повільно мислячі мозки нашої суспільности до пізнаня ідей і методів спільництва.

Така одноцільна і постійна акция можлива тільки при помочі специяльного орґану, який розстрілені і доривочні заходи всїх прихильників спільництва справив би статутово на ясно визначену дорогу. Такий специяльний орґан мусить мати очевидно постійне бюро, фахові сили і всї потрібні знадоби до виучуваня спільництва, реєстрованя його розвитку, популяризованя методів і справлюваня хиб.

Самі спорадичні конференциї відпоручників спілок не вспіють вести акциї безпереривно тим більше, що не матимуть на се нїяких значнїйших, анї запевнених фондів.

На тій підставі приходимо до висновку про необхідність заложеня специяльного товариства, котре було би ідейним і орґанїзацийним осередком нашого кооперативного руху та обнимало би так галицьку як і буковинську Україну, а по можности і Україну російську.

Опрацьований референтом статут товариства, яке він назвав „Єдність“, товариство для орґанїзациї спільництва у Львові,

означує цїли товариства так: Товариство має задачу через орґанїзацию і підмогу всякого рода стоваришень основаних на засадах спільництва і самопомочі причинити ся до материяльного і культурного піддвигненя українського народа.

Для осягненя сеї цїли товариство має: підпомагати орґанїзацию всякого рода спілок, подавати материяльну і моральну поміч вже істнуючим спілкам, виєднувати поміч спілкам з фондів публичних, боронити інтересів спілок перед властями, посередничити між спілками в продажі і набутю ріжних продуктів і річий; заводити орґани для обезпеченя, для виміни готівки, наукові курси і досьвідні стациї, бібліотеки, виклади, вистави, музеї, склади, аранжувати курсові студиї і подорожі, взагалї видосконалювати систему і технїку спілкового господарства; заводити в спілках раціональне діловодство і книговодство; орґанїзувати спілки; видавати орґан присьвячений справам спільництва (§. 2); закладати філії, аґенциї та експозитури товариства (§. 3); набувати недвижимости (§. 4).

Членами товариства можуть бути особи власновільні обох полів, спілки, стоваришеня і союзи основані на засадах самопомочі і спільництва, інституциї наукові, просьвітні, гуманїтарнї і добродійні (§. 6.).

Фонди товариства складають ся з членських вкладок, з субвенций, дарів, біжучих доходів з майна товариства, з доходів заведень товариства, з відчитів, концертів, вистав і т. п. (§. 13).

Справами товариства завідує Рада і Загальні Збори (§. 16.) Раду вибирають Загальні Збори (§ 27 в).

М. Голубінка:

Домашний і фабричний промисл.

Мабуть безповоротно минули ті часи, коли село наше могло своїми руками заспокоювати свої потреби. Нинї чужий нам промисл торговельний і фабричний втискає ся в наші села і витягає з них гріш, який опісля до наших кишень не вертає.

Треба подбати, щоби той гріш лишав ся у нас, кружляв як кров в нашім народнім орґанїзмі — бо инакше грозить нам економічна загибель.

Мусимо витворити власний промисл фабричний і орґанїзувати свою торговлю, а коли він вже де як так просперує — треба його зреформувати.

Торговельного та промислового хисту нашому народови не бракує. Не даром наші предки їздили ще в передхрестиянських часах по Чорнім та Середземнім морі, не даром „Чорне море“ називало ся руським, не даром наших купців виділа і Візантия і Прага. Не даром в часах козацьких і навіть пізнійше цвило чумацьке купецтво, а наші малярі декоратори доходили аж до Вроцлава.

Хист до промислу є у наших людий, тільки невідрадні обставини політичні приглушили його та зробили з нашого чоловіка виключно робучого „вола“, „бидло“, що має що найбільше обробляти землю, і то чужу.

Думаю, що ми нашого промислу торговельного реформувати а фабричного будувати не сьміємо на капіталїстичній основі, тільки на якійсь иншій, більше нашому демократичному характерови відповідаючій. Такою основою може бути тільки кооперация.

Вона дасть нам не тільки гріш, але і силу, що випливає з почутя спільности інтересу і зі сьвідомости, що одні других не визискують.

Не можу вдаватись в подробиції кооперативної орґанїзациї. Скажу тільки, що орґанїзация промислу і торговля мусять бути сконцентровані в однім товаристві, з філїями по цїлій нашій земли, щоби вона була оперта на широкій масї, а тому і удїл повинен бути не високий; щоби орґанїзация та не стала ся привілеєм богатїйших, а згуртувала тисячі членів. Таке центральне промислове кооперативне товариство повинно розвинути свою дїяльність у всїх напрямах нашого запотребованя, а девізом його повинно бути — єднаймось, бо в тім інтерес одиниць і цїлости. Розгалужена промислово-торговельна кооперация має стати артериями нашого економічного житя, по котрих перепливати буде і живити ме народний орґанїзм фінансова кров, т. є капітал. Поки сього нема, доти наш народний орґанїзм буде вкритий всїлякими галапасами і струпами, від котрих ми нидїємо. Один струп гоїть ся — другий наростає, — так було досї. Але так не повинно бути. Центральне кооперативне товариство займеть ся зреформованєм дотеперішних склепів і крамниць і основанєм нових а також з'орґанїзованєм фабричних закладів. В сей спосіб усуне ся галапасів-посередників, а заведе ся продукцию і обмін на демократичній основі.

Коли наш конґрес має стати історичною хвилею в житю нашого народа, то по нім має повстати щось такого, що оста-

вилоб трівкі сліди. Таким трівким слідом було би основанє хоч би одного промислового закладу. Вважаю, що назпіли умови для заложеня фабрики мила і сьвічок. Спотребованє мила у нас досить поширене. Збут сьвічок можна вважати цілком забезпеченим. Думаю, що є услівя і для розвитку фабрики меблів і взагалі домашної обстанови. Скілько то наша інтеліґенция закуповує сих предметів, а все те чуже, що нічого спільного не має з нашим стилем, не задовольняє нашого смаку. Наша хата повинна мати вигляд нашої хати, української, а не складу всілякого віденського, кальварийського, та Бог знає, якого сьмітя. Мусимо витворювати ориґінальну, свою українську обстанову, рівнож мусимо піднести килимкарство, а ткацьке ремесло перетворити в фабричний промисл. Але найважнійшою справою є заложенє фабрики знарядів рільничих: плугів, возів, борон і т. и., а опісля і машин від млинків і віялок до молотілень.

Почин в сїй области, зроблений в щасливу хвилю, в момент сильного підєму духа, може зробити цілий переворот в нашому економічному житю, та надати нам певности в свої сили і віри в кращу будучність.

Г. Лебіщак:

Гончарство і кераміка.

В Галичині з промислу гончарського, кафлярського, цеглярського і частию із дахівкарського живе 12—14.000 Русинів, без всякої орґанізациї, бідних, темних, зависимих від Жида, котрий є одиноким купцем згаданих виробів і головним визискувачем наших продуцентів. Цілковита зависимість їх від посередників вплинула на дешевість виробів і викликала упадок сего промислу. Продуценти наші тратять самостійність. Натомість Жиди закладають свої підприємства, а бувші самостійні майстри наші працюють там як челядь.

Вправді сильно причинив ся на зменшенє попиту на наше начинє довіз до Галичини великої маси зелїзного, порцелянового, фаянсового і камінкового начиня. Нині ті фабрики, котрі довозили начиня, скартелїзували ся і ціна за начинє пішла у двоє в гору. Здавало би ся, що і ціни за наше начинє повинні бути висші, але при жидівській господарці, при якій упадає технїка промислу, ціни і на наші вироби дальше упадають.

З сеї причини нашу Галичину заливають дальше товаром своїм фабрики німецькі, угорські і чеські. Спроваджуєть ся не тільки

начинє, печі кафлеві (котрих до самого Львова в минувшім році спроваджено 800 штук, а на Галичину принайменше з 2000 штук), але дахівку, цеголки поливані на фасади і другі вироби. Кілько то тисячів іде в чужі руки, котрі би зістали в нашім краю та між нашим народом, коли би ми мали розвинений промисл.

Маємо школи фахові, котрі рік річно видають 6—10 учеників. Щож коли робітник з них початковий, за мало практично виучений, повільний, недбалий. Підприємці-майстри не беруть їх, бо вони всього учили ся, лиш не знають того, з чого мають жити. Помимо такого малого числа укінчених учеників і ті не знаходять роботи, тож половина із них шукає собі зарібку в иншому фаху.

Чи сї школи мають який вплив на поліпшенє виробів гончарського і керамічного промислу, сего нїгде не видко, натомість видко, як наші гончарі оминають ті школи, бо рідко коли гончар дає сина в науку до тих шкіл.

Край і ради повітові та инші інституциї публичні про піднесенє гончарського промислу не дбають. Позістає тільки самим собі помочи, а то через лученє наших продуцентів в спілки і через спілкову орґанїзацию закупна материялів потрібних в гончарському промислї і продажу виробів гончарських.

Щоби вирвати наших гончарів з залежности і лихви жидівської, треба отворити спілковий склад у Львові, до котрого спроваджувати материяли гуртом, впрост з жерел, а із складу львівського розсилати ті материяли до філїй або гончарів в такі місцевости, в котрих гончарі можуть об'єднати ся в більші гурти, як Коломия, Галич, Дрогобич, Сокаль, Тернопіль, Ярослав і ин.

В тих філїях, зглядно у поодиноких довірених спілках гончарів купували би материяли гончарі, що приступлять до спілки, по цїнї кошту і за ті материяли платили би готівкою або начинєм. Філїї, зглядно довірені гончарі були би звозним місцем на начинє. Материяли потрібні в гончарстві суть: олово, побілки, окиси металїв, фарби, шклива, емалїї і инші.

Щоби піднести технїку виробів гончарських так під зглядом практичним як і естетичним, потреба запізнати гончарів із новочасними способами продукциї начиня. Для сего конечний єсть взірцевий варстат для всїх виробів із глини, як гончарство: а) кухонне, ужиткове, б) кафлярство з уставлюванєм печий і кухонь, в) виріб начинь і предметів декорацийних (майолїк), г) дахівкарство, д) цеглярство, е) відділ лябораторийний до складаня мас, шклив, побілок, фарб і ин., евентуально вироби цементові

і ґіпсові. Сей варстат мав би на меті насамперед піднесенє техніки промислу, вишколенє зручного і практичного робітника.

Варстат сей був би практичною школою для майстрів, челядників, котрі заробляючи на житє, практикували би, зглядно специялїзували ся в бажанім відділї того промислу. Для селян був би сей варстат практичною школою при виробі дахівок із глини і виробах цементових. В варстатї тому в лїтнїй порі практикували би в кафлярстві, дахівкарстві, цеглярстві, а в зимовій порі — гончарстві, майолїцї і и.

Спілковий склад мав би на метї доставляти сирих материялів, як глина, пісок, ґіпс для членів спілки і инших продуцентів, котрі бажали би завести той промисл у себе. Рівнож мала би спілка закладати і будувати відповідні варстати на жаданє сторін.

Щоби більшу користь з продажі начиня мали гончарі, щоби та торговля начинєм була упрощена і сцентралїзована, потреба, щоб філії, спілки, зглядно довірені гончарі при продажі виробів робили се через централю і увійшли в зносини з гуртовниками, котрі доставляють начинє в Росию, Румунїю і инші околиці в краю, де гончарів нема, і не продавали виробів через посередників Жидів. Філії мали би задачу обсталюнки достави для гуртовників рездїлювати між гончарів, вважати на чистість, доброту товару, котрий в означенім речинци гончарі доставляли би до філії або відразу на місце висилки. Дальше, спілки аконтували би через філії гончарів так материялами, дровами, як і готівкою, а по скінченій доставі виплачували решту зароблених гроший.

Конечною є потреба видавати фахові підручники про гончарство, кафлярство, дахівкарство, цеглярство, написані в приступній формі, практично, з вказівками, опертими на практицї. Підручники сї віддавали би велику прислугу і поміч в промислї і причинили би ся до його розвитку.

Також булоб дуже пожаданим видаванє хоч раз на місяць фахової ґазети, в котрій містилиб ся фахові відповіди на запитаня сторін, подавались би фахові статї і поученя, інсерати, зголошеня і т. и.

П. Придаткевич читав реферат:

Домашний промисл його стан і дальший розвій.

Побіч рільництва занимає домашний промисл чи не перше місце. Осіб, що занимають ся домашним промислом, можна по-

ділити на 3 роди, а саме: 1) на тих що, провадять промисл по батькови, 2) на тих, що науку перейняли від других через термінованє або через підглянене у инших, і 3) на самоуків, що занимають ся промислом з аматорства.

Перші, а часто й другі несуть свої вироби на ярмарки і там їх збувають, наколи треті найчастїйше заспокоюють власними виробами свої домашні потреби, хоч часто принимають замовленя і від сторонних. Ми чудуємось нераз, що сей або тамтой нїгде не учив ся а зробив віз, або видовбав нецята, корито, — другий нашив свиту, третий робить полотно, шиє чоботи і т. д. Безперечно, що то є річ великої ваги, особливо на селї, коли вільний час від занять господарських можна гаразд спожиткувати, не заплативши за зроблену річ необходиму в господарстві, а тим паче, коли дещо заробить ся. Був час, та й нинї подекуди можна надибати по наших селах, що чоловік від ніг до голови убраний в одежу власного що найбільше в своїм селї виконаного виробу. Одначе з хвилею, коли відізвав ся гомін машини, коли розширено комунїкацию, тодї засипано і наші ринки в велику скількість дешевих хоч часто лихих витворів, котрі хапали за очи купуючих своїми яркими красками. Від тодї впав тяжкий удар на наших дрібних промисловців, позбавляючи тисячі родин куска хлїба. Тодї то завмирає до решти дух так ще малої підприємчивости одиниць, на такий удар неприготованих. Отже домашний промисл упав у нас під ударом всемогучого капіталу і торговельної зручности купців з західних країн.

Одначе завдяки економічній відсталости нашого краю і консерватизмови наших селян і мимо в горі наведених перепон промисл домашний ще як так животїє. Що до промислу домашного, то перше місце занимає безперечно місто Яворів. Є ту до 600 родин, що працюють спільно, переважно в зимову пору, при виробах призначених на збут переважно сїльському населеню, з чого мають який такий заробіток на сіль та омасту, а часто лише на бульбу.

Яворівський мешканець був зневолений до промислу від давна через лиху пісковату землю, а околиця була окружена колись просторими лїсами, давала нагоду набувати дешевий материял до перерібки на ріжні предмети необходимі мілїонам душ, замешкуючим села цїлої східної Галичини. Тому то в давнину промисл той був рентовнїйший і давав як на тодїшні часи чи не цїле догідне удержанє дрібним промисловцям. Мимо в горі наведених загальних причин, що дїлають на упадок домашного

промислу як також мимо великої дорожнї материялів всеж промисл домашний в Яворові тримаєть ся. Виробляють Яворівцї, ложки, веретена, забавки для дїтий, колотовцї, валки до тїста, скринї мальовані і білі, кухонну мебель, мати під ноги, решета, опалки; витвори з рогожини і кошики, кобелї так звані плетянки або метри з рогожини в досить великій скількости, що мають вже усталений збут в краю і за границею. Тою продукциєю занимаєсь цїла громада коло Яворова Вільшаниця. До більших артикулів належить продукция кошиків на печенє хлїба з соломи а радше назвати би їх форемками, на котрі приходять часто замовленя і з Америки; біда лиш в тім, що часто замовленє не зістає як слїд полагоджене, бо наші продуценти не мають капіталу на материял, а з другої сторони і боять ся фабрикациї на велику скалю. Тому то часто підприємчивий посередник забирає зиск, який мав би припасти самим продуцентам. Посередники ті то правдива пляґа промисловцїв, і на них спадає львина часть вини лихого стану наших промисловцїв. Під їх ярмом стогнуть шевцї, кушнїрі, ковалї, боднарі, в новійших часах і столярі, взагалї ті, котрим материял треба спроваджувати або вироби свої продавати. Материял побирають промисловцї переважно на кредит; коли випаде тяжкий рік, через що попит на вироби на ярмарках ослабляє ся, то сплата довгу за материяли спиняє ся, довг що раз більший а вкінци віритель лїцитує ґрунт або домівство довжника.

З нашого краю виходить майже весь материял суровий, як скіри, дерево, вовна, лен, коноплї, волосанє, щітина, що відтак вертає до нас назад по оплаченю роботи і транспорту о 200% дорожше, з чого значна частина зиску дістає ся купцеви так, що дрібному промисловцеви трудно буває витягнути зарібок за свою працю по заплаченю материялу. Так само і при збутї і виробі посередники-купцї заробляють найбільше.

Нинїшний домашний промисл часто виконуєсь доривочно, т. є. наколи роздобуто трохи материялу, а є час від занять в поли, наколи ще біда доскулює, то тодї робить ся, аби бодай щось заробити. Такі доривочно виконувані предмети несе часто дрібний промисловець на склад гуртовникови, котрий за дешеві гроші викуповує і відтак розсилає на цїлий край крамарям, або відпродує торговельникам, що їдуть на ярмарки. Ще гірше визискуваний буває дрібний промисловець, коли мусить просити о гроші на відробок, бо тодї наступає формальна умова. Тодї

гуртівник каже „добре, я тобі дам жадану суму на відробок, але ти менї мусиш по тій а тій цінї доставляти товар“.

Доривочність в виконуваню ремесла на селї і в місточках відстрашує промисловця від браня замовленя на більшу скількість; я вже нераз мав нагоду пересьвідчитись в сьому. Одного разу торговля кави в однім портовім містї пересилає взір коша з деревляного лика, чи не могли би в Яворові виробити подібні коші на опакованє кави. Даємо одному промисловцеви, приносить, викінчив як слїд і одержав умовлену цїну 2 кор. за одну штуку. А тепер питають, скільки візьме, наколи зробить 1000 штук — дві корони від штуки. А то чому так дорого? — А бо в мене нема материялу на таку скількість кошів, відповідає. Видно було, що великою цїною чоловік вже заздалегідь відмовляєсь від замовленя, бо не в силї на більшу скількість придбати материялу, не маючи гроший. Такі відносини істнують і в инших місцевостях. З браку орґанїзациї одиниції стоять безсильні, щоб могли пуститись на більше підприємство, тому то замість поступати вперед, цофаємось часто взад. Наша торговля спочиває в руках людий, котрим на двигненю краю з нужди зовсїм не залежить, коли в краю нужда і темнота, то їм тим лекше закинути сїть визиску на пригноблені одиниції. Серед таких обставин дрібний промисловець заробляє менше нїж робітник не фаховий, що наймаєсь де роботи в поли або в службу наймита.

Чути у нас що раз частїйше кличі: „підпираймо промисл питомий“, „двигаймось з неволї економічної“. „купуймо лише у своїх“, „свій до свого“ і т. д., однак ті кличі суть поки що голосом вопіющого, бо капітал і рутина у чужих робить своє.

З нашим промислом ми часто самі себе обдурюємо, тїшимо ся тим, як там котрий ткач вислав килимок до Франциї, а котрийсь варстат краєвий вислав в Британїю, а ще хтось вислав аж до Египту по одній штуцї. Тодї крик по часописях, що мовляв наш промисл здобув ринки збуту за границею. А в дїйсности остає так, як і було; продукуєть ся річий мало, а збуваєть ся — ще менше, а чужі вироби все більше й більше заливають край. З краєвих і державних фондів видаєть ся річно близько мілїон корон на піднесенє промислу, субвенціонуєть ся підприємства, закладають ся школи і варстати, фахові курси і т. д. Однак край наш стоїть все до великого промислу заграничного з своїми здобутками на сїм поли як „жаба до вола“. Схаменулись у нас доперва тодї, коли біда на добре влїзла за скіру, та тїшать ся

малими здобутками тодї, як сотки мілїонів гроша пливе з краю за границю і назад вже не вертає. Поставмо перед себе пана, міщанина, а часто селянина, то побачимо, що він убраний від ніг до голови в одяг з чужого материялу і чужої роботи. Часто той сам панок, що кличе „двигнїм промисл власний“ — нїколи в житю нїчого не замовив у свого ремісника. Отже, щоби клич „підпираймо свій промисл“ — не був пустими словами, треба відповідно до него поступати, треба давати роботу тільки своїм ремісникам і промисловцям, треба лише свої витвори споживати, треба дати хлїб своїм, а „коли хлїб буде, то знайдуть ся зуби“, каже пословиця.

Треба утворити такі умови, щоб всї заводові ремісники і промисловцї мали роботу в своїм фаху і не шукали иншого хлїба.

Видїл краєвий, як я уже згадав в горі, видає на попиранє краєвого промислу великі суми, переважно на фахові школи.

Зі справозданя за рік 1908. довідуємось, що число шкіл фахових і заводових курсів виносить 58, а саме 35 шкіл і варстатів наукових, 13 субвенціонованих і 10 курсів часових. З того припадає на кошикарство 18 шкіл і 1 курс, на колодійство 4, на столярство 2 школи і 2 курси, на забавкарство 1 школа, на гончарство 2 школи і 1 варстат, на шевство 4 школи і 4 курси, на ткацтво 10 шкіл і варстатів і 1 курс, на гафтярство 1 школа, на поворозництво 1 варстат і 2 курси пекарських. Кошти удержаня виносили в 1907. р. 480.058 К. Фреквенция у всїх тих школах виносила в 1907. р. 1.316 учеників.

Крім того є ще 55 шкіл вечірних доповняючих для термінаторів з 7.220 учениками. Кошт удержаня тих шкіл виносив в 1907. роцї квоту 250.380 К річно. До фонду позичкового на промислові цїли вкладаєсь що року 150.000 кор. Безперечно, що школи фахові причиняють ся богато до підвисшеня промислу так домашного як і фабричного, бо підготовляють фахові сили на робітників і майстрів. Біда лиш в тім, що є то люди молоді, недосьвідчені хоч з більшою інтелїґенциєю. Вони або не хотять або не можуть найти роботи у майстра менше інтелїґентного. Хибне є також пересьвідченє у наших несьвідомих людий, що хто ходить до школи, то повинен бути паном, брати гроші і мало робити. Лихо також лежить і в тім, що у нас нема промислу і фабрик, тому мало є примірів, що добра і витревала праця в промислї виплачує ся не згірше, як панська робота при бюрку. У нас в Галичинї школа фахова має велику

задачу, бо беручи хлопця в науку мусить старати ся, щоби дати йому відповідне занятє, по укінченю школи проте мусить не лиш учити, але заниматись торговлею, т. є. збутом предметів вироблених через школярів а також і укінчених, т. є фреквентантів. В противнім разї укінчені школярі утїкають до инших заводів, а школа тодї терпить на бракови фреквенциї так, що часто з тої причини приходить ся школу замикати. Кращі відносини для шкіл фахових є там, де вже істнує великий промисл, де праця фізична є інтратнійша, як приміром в Чехах або Австриї. Тут, хто хоче вступити до промислової школи, вже з гори знає, що ту або там у фабриці дістане роботу і буде відповідну побирати платню. Тому то і фабрики вдоволені. що мають відповідні образовані фахово сили і приймають до роботи бувших учеників шкіл фахових радо і добре нагороджують.

У нас поширена думка, що з хвилею побільшеня числа шкіл фахових побільшить ся промисл, тимчасом школа фахова має зовсїм инші завданя, вона має уліпшити істнуючий промисл, достарчити відповідні фахові сили і стояти на сторожі під зглядом технїчним і артистичним. Замість домагати ся помноженя числа шкіл фахових, треба утворити промисл. Передовсїм повинні ми старати ся о закладанє фабрик хоч по одній на кождий фах, де би мож заняти наші фахові сили, котрі доси не находять роботи. Се може зробити лише суспільність, котра, як в горі сказано, мусить споживити лише власні вироби.

В цїли піднесеня розвитку домашного промислу, уважаю потрібним перевести статистику запотребованя виробів домового промислу.

Всї товариства і спілки господарські і торговельні як також поодинокі особи мусять пійти на зустріч такій праці і дати точний звіт, кілько продуктів домашного промислу запотрібовують, і що хотять і будуть побирати в такій і такій скількости річно даного рода продуктів питомого витвору. Вислїд сеї статистики з адресами відбирателїв подати промисловцям і ремісникам.

Далї, конечним є засновуванє спілок продукцийних і витворчих на удїлах в тих місцевостях, де будуть відповідні условини.

Для фінансованя промислових і промислово-торговельних підприємств потрібно заснувати банк „промислово-торговельний“.

Достойним уваги є вихіснованє рік і потоків, як дешевої сили моторичної, в цїли витвореня конкуренциї анальоґічним чужим продуктам домашного промислу.

Треба також домагати ся від правительства центрального і краєвого помочі для дрібних промисловців через уділюванє позичок і машин помічничих на догідну сплату.

А. Мусянович реферував про:

Ткацтво і його значінє для нашого народу.

Яку ролю відограв і відограє наш домашно-ткацький промисл в економічнім житю нашого народу? Відповідь на се коротка: Він відограв і відограє дуже велику ролю, бо затрудняє не поодинокі гуртки нашого народу, а цілу його масу, цілу рільничу верству, з якої складаєть ся пень нашого народу. Відограв він ще і тому велику ролю, бо чинностями, входячими в його склад, забирає чи не більшу часть суми всїх економічних чинностий нашого рільника. Ми не маємо висших форм промислу, форм фабричних. Маємо промисл у первісних його формах домашного промислу; сю форму промислу я і буду тут розслїджувати.

Ткацький промисл після сего, який материял переробляєть ся у нїм, дїлить ся на суконництво, полотнянство і шовковництво. Ся послїдна галузь ткацького промислу не має у нас місця, проте помину її. Перша його часть, т. є. суконництво обіймає відносно менші розміри чим полотнянство і ограничуєть ся на гірських околицях Карпатя, де в більшій скількости плекають вівцї. Вправдї і по долах плекають у нас вівцї, але в так малій скількости, що про суконництво нема тут і бесїди. Суконництва тут тільки, що десь хтось призбирає в протягу двох-трьох лїт кілька кільоґрамів вовни, котру за безцїн продасть онучникови, або спряде та утче кілька мір грубого сукна на кабат і свиту (сїрак). Такий принагідний перетвір кількох кільоґрамів вовни у кількох або кільканайцятьох господарів даної місцевости не мож ще назвати домовим промислом. Зате продукция вовни і її перетвір має більше місце в гірських околицях, де сему сприяють природні умовини. Має се особливше примінене у наших Бойків і Гуцулів. Вони витворюють значну вже скількість білого і чорного сукна, подекуди і дуже гарного, бо запотребованє його у них більше чим у наших Подолян. Уся ноша Бойка чи Гуцула, з винятком сорочки, із сукна. На жаль, остатнїми часами Гуцули і Бойки, завдяки конкуренциї фабричного промислу, завдяки подорожіню фізичної працї і продуктів живности та консерватизмови домашного ткацького промислу, котрий серед теперішних житєвих

умовин не може належито розвивати ся — інтернаціоналїзує свою ношу, або завдяки свому індивідуальному консерватизмови за богато вкладає материяльних засобів на її витвір, що мстить ся на нїм у ріжних формах його житя. А тому що брак менї даних про сю галузь нашого ткацького промислу, проте лишаю її до розслїдженя людям компетентним, а переходжу до другої її галузи до перерібки волокна льну і конопель на полотно. Ся галузь ткацького промислу обіймає усю верству нашого хлїборобського населеня, особливо в тих околицях, де нарід споряджує свою ношу майже виключно з полотна. Тут один кожух і свита, що не є з полотна, а решта — сорочка, штани, кабат, кафтан, димка, запаска (фартух), історична вже примітка, хустка, бавничка тай усе білє і постїль — усьо з полотна. Навіть кожух і свиту покривають зі зглядів практичних грубим полотном. Через се запотребованє полотна домового виробу: валовини, згрібного (гребінного), коніпного, льняного і чіноватини у тих околицях є дуже велике. Продукция сего полотна спричинила витвір особлившої ноші, питомої нашому народови, ноші національної, котра однак останнїми часами уступає місце інтернаціональній ноші.

Якість місцевого домашно-ткацького промислу є зависима від природних умовин, від індивідуальности народу чи його ґрупи і від звичаю його та зовнїшного впливу. Як неоднородний домашно-ткацький промисл цвите у нашім народї, слїдно се по етноґрафічнім розґрупованю нашого народу. З ткацьким промислом більше або менше суть звязані ще инші роди домашного промислу, кравецтво, вишивкарство і килимкарство. Їх роля історична є вельми відрадна: вони витворили гарний національний стрій. Подібно, як всякий инший домашний промисл з його архаїчними примітивними формами, так і всякі віти домашно-ткацького промислу, не устоюють ся тепер на колишній своїй вижинї, а постепенно упадають з тої самої причини, з якої упадає суконництво Гуцулів і Бойків. Щоб не допустити до загину домашного промислу, належить конче приноровити його до теперішних умовин і форм житя. Домашний промисл в старих його формах не може розвивати ся в теперішні часи, часи пари, елєктрики, капіталїзму, і навіть є шкідливий для економічного розвою.

Щоб зрозуміти, як шкідливо впливає домашний промисл плеканий на більшу скалю, наведу тут всякого рода чинности в перетворі волокна льну і конопель, себ то форми фізичної

праці, яку сей промисл поглитує, та зіставлю її безпосередну материяльну вартість з посередною її вартостию, т. є з ціною її витвору полотна. Се порівнанє дасть нам наглядний доказ значіня домашно-ткацького промислу для нашого народу і вкаже нам, в якім напрямі належить зреформувати його, принорoвити до умов пари, елєктрики, капіталїзму і спільництва.

До обчисленя беру управу льну на $^1/_4$ морґа рілї і подам пересїчну вартість кождого рода праці, якої треба з'ужити, щоб витворити волокно і переробити його на полотно. Управу конопель полишаю, бо дохід з управи сего рода волоконної ростини мало ріжнить ся від доходу з управи льну. Вправдї сама управа конопель вимагає менше фізичної праці (полотьба відпадає), але за се земля під коноплї мусить бути лучше погноєна. Рівнож низша ціна конопляного волокна впливає на редукцию ріжницї між управою конопель а льну.

При сім обчисленю помину ціну ґрунту, яку мусить ся узгляднити, коли винаймає ся поле, та вартість погною, ціну чинностий гноєня і осінного підготовлювня землї під засїв, як от: паринанє, переорюванє, скородженє. Обчисленє переведу від заораня землї і засїву насїня до витвору готового вибіленого полотна.

Як з зіставленя видко, 475 днїв праці і то днїв не 8 або 10 годинної праці, але праці від ночи до ночи, а зимовою порою то і по ночах, днїв що найменше 15 годинної праці, мають тут безпосередну вартість 140 К. Один день праці у сім промислї платить ся у нас пересїчно 29 сот. Порівнати тепер ціну дня праці у нас у кождій добі з осібна, а саме: у лїтній 1·20 К, осїнній і весняній по 80 сот., а у зимовій по 50 сот., чи пересїчно 82 сот., виходить, що мимо так низької у нашім краю ціни праці, наш нарід у домашно-ткацькім промислї обнижує сю ціну в троє, а саме: з 82 сот. на 29 сот., і то в тих часах, коли сьвітова ціна дня праці рільного робітника, отже подібного нашому, хитає ся між 1·20 К до 10 К або пересїчно 5·60 К. Значить, ціна одного дня праці нашого робітника у домашно-ткацькім промислї є 18 разів менша від ціни дня праці европейсько-американського робітника! Се загально у ткацькім промислї. Однак річ представляєть ся ще страшнїйше у поодиноких галузях сего промислу, се є у прядїльництві. Після обчислень досьвідних господинь справа представляєть ся так: Пересїчна пряха напряде за добу $^1/_2$ ліктя (10 пасем) валовини; за штуку (12 ліктів) платить ся тепер 1·60 К. Значить штуку валовини треба

Форма праці	Дні праці	Пересічна вартість дня праці К	с.	Разом К	с.	Рід перетвору	Днів праці на перетвір	Спосіб обчисленя	Вартість перетв. К	Примітка
Орка і засів . .	1	4	—	4	—	Очищене з на-				
Полотьба . . .	10	—	80	8	—	сіня бадилє				
Бранє	5	1	—	5	—					
Рафанє	4	1	—	4	—	(зрафаний лен)	22			Їх ціна праці 23 К
Молоченє . . .	2	1	—	2	—					
Стеленє або мо-ченє	2	1	—	2	—					
Спрятанє з луки або води . . .	2	1	—	2	—	Скрушіле ба-дилє	27			Їх ціна 29 К
Перевіз	1	2	—	2	—					
Тертє	10	—	80	8	—	Чисте волокно		30 вязанок по		Їх вартість праці
Витиранє	8	—	80	6	40	(нечесане)	45	30 жмень	60	43 К
Чесанє	6	—	80	4	80	за насінє		зародить ся 80 кґ		
Пряденє	360	—	07	26	—			40 кґ на засів, ли-		
Пранє пряжі . .	2	1	—	2	—			шаєсь 40 кґ à 20 с.	8	
Тканє	30	від 1. міри		32	—	Пряжа	411			Вартість праці
Біленє	30	1	—	30	—					74 К
Пранє полотна .	2	1	—	2	—	Сире полотно	443			Варт. праці 108 К
	475			140	20	Готове білене полотно		3 шт. згрібн. 39 мір à 60 с., 15 шт. льняного 120 мір à 1 К.	23	Вартість праці перетвору 140 К

Разом: 475 днів праці, вартости 140 К, дає виріб 151 К вартости.

прясти 24 діб (в день і в ночи), отже заробок за добу виносить $6^1/_2$ сотика. Льняного напряде вона за добу один локоть (20 пасем). За штуку (12 ліктів) льняного платить ся (Яворівщина) 1·20 К, отже на штуку треба 12 діб праці, за що платить ся 1·20 К, се є на добу 10 сот. За згрібне платить ся так само, як за валовину, за коніпне 1·40 К. Пересїчно платить ся в прядїльництві 7 сот. за добу. Тут наша робітниця заробляє на добу 80 разів менше від европейсько-американського робітника, а при його 10-годиннім днї праці, то таки понад 100 разів менше.

Зваживши тепер, як богато днів праці поглитує сей промисл (витвір на $^1/_4$ морґа плоду і перетворенє його в совершенний витвір забирає 475 днів праці), не о много хиблю, наколи припущу, що потреба двох робітників відставити на рік, щоб упорались з сего рода господаркою, котра остаточно дає продукт вартости 151 К. Наколи отже рільник хотів би сю господарку перевести наємною працею, то мусів би за неї заплатити 140 К, платячи денно пересїчно по 29 сот., одержав би продукт вартости 151 К, отже позірного зиску 11 К. Тих 11 К мусить він однак видати на наєм ґрунту, на погноєнє його, на осїнне обробленє, на направу з'ужитих знарядів праці, одежі, закупно дров при сушеню підчас тертя, витираня, поливаня, (золеня) і на нафту, з'ужиту підчас пряденя зимовими вечерами і досьвітками. На сї всї видатки потреба радше других 11 К. А звідки тепер взяти средств до житя і повинностий для краю і держави?! З сего рода господарки робітник рішучо не може вижити при теперішних социяльних умовах; він мусить вже в половинї року сеї господарки умирати з голоду. А що наш рільник біля сего рода господарки веде ще инші рільничі підприємства, то недомаганя домашно-ткацького промислу входять в сї підприємства, нїби то гублять ся у них, а в дїйсности не дозволяють йому вести як слїд сих підприємств і брати з них зиски, наколи би він посьвятив їм таку суму господарських чинностий, якої вони після раціональної господарки потребують. Инакше, ткацько-домашний промисл відбуваєть ся коштом иншого рода рільничо-господарських підприємств, котрі через се не дають можливого доходу, а той дохід, який дають, обертаєть ся на покритє страт домашно-промислової господарки. Домашно-ткацький промисл в теперішних социяльно-економічних умовах є пявкою для нашого хлїбороба; він спричинює в значній части його материяльну руїну і не позваляє йому двигнути ся на степень культурної людини. Нїчо дивного, що наш хлїбороб і без такого обчисленя пізнає,

що плеканє льну і конопель йому не оплачуєть ся, а плекає їх, бо мусить, бо голому ходити годї, а готового не докупить ся, бо не має за що.

З сего рода господарки наш хлїбороб невдоволений. Ми бачимо, що він від пасивного наріканя переходить до активного — занехує свою національпу „білу“ ношу, а строїть ся в інтернаціональне лахмітє найгіршої сорти, з тандицької крамниції, де суть „Besondere Waren für Galizien“, або таки у всяке шпитальне, жидівське та війскове недоходжене а то й забруджене лахмітє, у котрім виглядає наче страхопуд в капусті. Гірше лихо, наш збідований селянин розмірно за дорого платить за се драптє, та набавляєть ся від нього ріжних пошесних хоріб — сухіт, тифів і инших. Нїчо дивного, що смертність в нашій части краю доходить до 62%. Бідному все вітер в очи! Біда біду родить! Значить, наша національна ноша з полотна домового виробу є за дорога тепер для нашого селянина. Дорожню сю спричинив наплив чужого дешевого продукту фабричного, через розвій всесьвітної комунїкациї і торговлї і зріст цїни фізичної працї. Слаба і неповоротна рука людини не може йти в перегони з шалено сильною і зручною паровою чи елєктричною машиною, з педантним розмноженєм людської працї і орґанїзациї її витвірної сили! Тим всїм не хочу ще усунути з рільничої господарки плеканя льну і конопель, або і викинути цїлком домашно-ткацький промисл з хати нашого рільника. Що домашно-ткацький промисл не тілько не оплачуєсь нашому хлїборобови, а навіть є пявкою для инших галузий рільної господарки, а тим самим і колодою в економічному і культурному розвою нашого народу — се вже я виказав. Полишаєть ся ще обговорити, чи оплатить ся взагалї плеканє волоконних ростин. Оплатить ся і то найкрасше зі всїх галузий рільної господарки! Належить лиш рільництво взагалї, а плеканє волоконних ростин і їх перетвір на полотно специяльно, примінити до поступу часу, до сучасних форм господарки.

Наколи так, то нам треба застановитись, до якого степеня перетвір промислових ростин треба обмежити в рільній господарції, щоб відносно до суми вложеної працї на їх витвір і частинний перетвір, давали належний дохід нашому рільникови. Зіставлю тут таке порівнанє:

Перетвір льну, зібраного з 1/4 морґа рілї, на готове полотно (разом з сумою працї, потрібної до витвору волокна), вимагає 475 днів працї; праця ся при пересїчній цїнї 29 сот. (специяльної

для наших умов) за одиницю міри праці (1 день) має вартість 140 К. Тих 475 днів праці вартости (специяльної) 140 К, дає продукт вартости 151 К, т. зн. позірного доходу 11 К. Позірного доходу, бо ним ще треба покрити ті видатки, про котрі я ранійш згадував. Якої суми треба би ще до сих 11 К доложити, щоб се всьо справити і належно всьо виконати, труднійше обчислити, однак сьміло мож сказати, що треба доложити в двоє більше, себто 22 К. Ся сума є вже безпосередною втратою в сего рода рільничо-промисловій господарці. Цікаво буде навести тут посередну втрату, яку поносить ся через низьку ціну праці у сім промислі в порівнаню з пересічною ціною нашої рільничо-краєвої праці і ціни европейсько-американської праці взагалі. При нашій рільничо-краєвій пересічній ціні праці 82 сот. за день, 475 днів праці має вартість 390 К, — при загально европейсько-американській ціні праці (5·70 К за день) тих 475 днів праці мають вартість 2660 К, а у нашій рільничо-промисловій господарці лиш 140 К. Втрата тут така: безпосередна 22 К, посередна (низька ціна праці в порівнаню з загально-краєвою ціною праці) 389 — 140 К = 249 = 250 К, а при загальній европейсько-американській праці 2660 К — 140 К = 2520 К. В першім случаю втрата 250 + 22 К = 272 К, а в другім случаю 2520 + 22 К = 2542 К. З сего виходить, що при плеканю волоконних ростин і перетворі їх волокна на полотно на старий лад наш робітник заробляє чотири рази менше від робітника, що заробляє у иншого рода рільній господарці у нашім краю, а 66 разів менше від такого самого робітника німецького, французького чи американського. Зазначити треба, що сї втрати, які розкладають ся між доходи з иншого рода рільної господарки, вирівнує наш хлібороб своїми дуже незначними потребами, своїм нужденним житєм і фізичною переутомою, що мстить ся на його орґанїзмі і не дозволяє йому піднестись на степень сучасної культурної людини.

Як з повисшого слїдно, дотеперішний спосіб рільничо-промислової господарки нашого рільника є у великій мірі невластивий. Повисше я сказав, що плеканє волоконних ростин таки може оплачуватись і то навіть гарно. Належить тепер розслїдити, на якім степенї перетвору сего продукту повинен зупинити ся наш рільник, щоб мав хосен з плеканя волоконних ростин. Річ представляєть ся так: Від випродукованя волоконної ростини до перетвору її у волокно потреба 45 днїв праці (на $^1/_4$ морґа рілї), за котру платить ся у нас 43 К. Продукт сеї

праці, т. є. волокно і насінє мають пересічну вартість 68 К. Відтягнувши видатки на наєм праці від вартости продукту перетвору, полишаєть ся доходу 25 К. Вправді і в сім доході суть видатки, про котрі я раніш згадував і в обчисленє брав лиш загально, а все таки є тут певний дохід. Припустім, що на покритє згаданих видатків потреба лиш 15 К (наєм $^1/_4$ морґа рілї 5 К, з'ужитє погною 5 К, осінне приладженє рілї 3 К, дрова при сушеню підчас тертя і витираня 2 К), лишаєсь чистого доходу 10 К. Пригадавши вислід обчисленя першого рода господарки з її безпосередною (22 К) і посередною (250 К., 2520 К) втратою, приходимо до переконаня, що навіть при старосьвітській господарці плеканє волоконних ростин оплатить ся, наколи відпаде перетвір волокна на полотно. При раціональнім оброблюваню рілї і відповідній промислово-торговельній орґанїзациї наш рільник може мати з плеканя льну дуже гарний дохід. При теперішних найлихших умовах доходить він пересїчно до 40 К на одно-морґовій господарці. Дохід сей (безпосередний) може подвоїти ся або і потроїти ся. Тут головно розходить ся о переміну способу перетвору волокна у пряжу. Після обчислень потреба 360 діб (пряденє припадає на зимову пору, у котрій пряде ся найбільше по ночах), щоб спрясти волокно зібране з $^1/_4$ морґа рілї. За тих 360 діб праці платить ся 26 К, с. є 7 сот. на добу! У тім „зарібку“ є вже і видаток на нафту. Припустім, що сьвітла уживає пряха від 5 до 10 год. з вечера, а від $3^1/_2$—$7^1/_2$ зрана, отже 9 годин на добу (через зимові місяці), то коли числить ся на нафту лиш 2 сот. на добу, то пряха „заробляє“ у сім домашнім промислї 5 сот.

З сего оказуєть ся, що найбільше обтяжує домашно-ткацький промисл пряденє! Вправді се занятє припадає на зимову пору, коли иншим занятям тяжше віддаватись, а на зарібки нема де ходити, а вкінци, що тим занятєм можна дати працю дітям і старцям. Так, так воно було давнїйше в ті часи, коли земля не була розшматована на загони, коли пролєтар був незнаний, а сирота-наймит діставав родинне приміщенє при господарі, котрому лани зародили, а худібка випасувана по вільних лїсах була асекурацийною премією перед голодом неурожаю! В тих часах розходилось лиш о забитє часу через зиму. До сего надававсь найлучше сей ткацький промисл. Челядь збиралась по обширних курних хатах, запалювали на коминї скипки тай пряли. Дівчата і парубки ходили на прядки, бавили ся, жартували, сьпівали, вигадували ріжні річи. Чи і не ся нагода, сї сходини ве-

селих, жартовливих молодих людий, котрим ще „нічо не в голові“, дала нам так богату і гарну устну словесність? Але сї поетичні часи минули, умовини змінили ся і ми мусимо до них приноровити ся, бо инакше зле з нами буде. Давнїйше домовоткацьким промислом забивало ся нудний зимовий час, але тепер той час ми мусимо на щось иншого уживати. Чи не найбільшу суму з того часу потреба би нам обернути на образованє, на пізнанє форм теперішного житя і приноровленя до него, на пізнанє способу запанованя над силами природи, щоб їх запрячи на свої услуги, щоб облегчити собі ними фізичну працю. Велику суму з того часу можна би ще і так розложити між поодинокого рода рільничо-господарські підприємства, що вони гарнїйше рентовали би ся нашому хлїборобови.

Усуненє пряденя з хат наших селян, або виконуванє його машиновим способом, мало би і не мале гіґієнїчне значінє; з хат усунуло би ся хмари пороху, який повстає при надїганю кужелї і пряденю. Порохи сї дусять слабих на груди і женуть їх перед часом у могилу.

Найвідповіднїйше було би поручити пряденє машинї. Вправдї, запитає хтось: „А чим заплатить наш селянин фабрицї чи машинї за перетвір волокна у пряжу? Він і так в зимі не має що робити! Він спряв би собі волокно в вільній порі і не потребував би платити за роботу, котру він сам має на продаж і то по дуже низькій цїнї! Відповім, вже сам посередний дохід з плеканя волоконних ростин при упрощеню працї перетвору дає йому средство на заплату машинї за перетвір волокна у пряжу. По усуненю пряденя старосьвітським ладом з хат, можна би піднести нашого хлїбороба материяльно і в инший спосіб. Можна би постаратись о розвій такого домашного промислу, котрого продукт можна збути з хісном на сьвітових торгах. От хотяй би килимкарство, вишивкарство, кошикарство і инші галузи домового промислу, котрі ту і там дають сякий такий заробок місцевому населеню! Або чи се не є придбанєм материяльних средств, коли наші селянки мають досить часу на старанне плеканє своїх дїтий, старанне ходженє коло товару, утримуванє гіґієнїчно хат, старанне шитє біля, старанє про свій зовнїшний вигляд, та обробленє на час всяких занять, котрі насуває їм з осібна кожда пора року? Чи мало запобігло би ся через се ріжним непотрібним видаткам і прападкам. Або і господарі та парубки! Чи не могли би вони в зимі наробити собі перевесел, грабель, вилок драбин та усякого иншого зна-

рядя, яке є конечне у рільній господарції? Тепер скажи селянинови про читальню, книжку, часопись, то часто почуємо у відповід: „Та де є у мене на то час! Чоловік наповзає ся цілий дененько божий, мало що пари з него не вижене. Тільки ще мало, що ся тепер (сьвято або вечер) положу та трохи кости витягну“. Певно, що суть і виїмки, але все таки не дуже численні! Або наша шкільна дітвора! Не много вона під тою кужелию заробить (1 сот. на добу, або і сего ні!), а на повторенє лєкциї не має часу. Звідси то походить, що дітвора не сповняє своїх обовязків зглядом школи, а школа зглядом молодого поколіня народу; росте індіферентність національна, або і винародовленє, не розвиваєть ся самостійність, народність, пошанованє себе самого і всього гарного в народному житю. Такий круговорот іде без кінця. Ще тут одно лихо. Не помилюсь богато, коли означу пересїчний час на випочинок нашому селянинови до 4—5 годин. Тут не лише старші не випочивають належито, але і дітворі не дають виспати ся до схочу. Я міг би тут дуже сумні образи навести під тим зглядом. Чим є сон — відомо культурній людині. Сон є випочинком тїла і духа, є психо-фізичним лїком на відсьвіженє стомленого тїла і ослабленого та замученого духа! Недоспані ночи спричиняють ослабленє тїла, нервовість, притупленє духа, а разом з материяльною нуждою і духовою непорадностию родять схарлатїнє народного орґанїзму. З уємних сторін домашно ткацького промислу треба ще згадати про чищенє бадиля льну і конопель себто про тертє і витиранє. Не так о саме чищенє розходить ся тут, як радше о сушенє бадиля при чищеню. Вправдї можна згрубша чистити і на сонці, але другого чищеня т. зв. витираня трудно належно перевести при сушеню на сонці. Чищенє се відбуваєть ся однак в осінній порі, в котрій сонце що раз слабше гріє. По Іллї, не схне вже і на гілї“ — каже народна приповідка. Скорше чищенє трудно переводити з огляду на спрят осінних землеплодів і заосмотру хати на зиму. Через се нарід наш змушений відкладати сего рода чинність на пізну осінну пору, а тодї мусить сушити бадилє льну і конопель по хатах, особливо мусить сушити по хатах при другім чищеню (витираню). А що з сего виходить? Статистика пожарів і реєстри поліцийні можуть нам се найдокладнійше пояснити. Скілько то іде людського майна з димом при осінних пожарах, котрих причиною є сушенє льну чи волокна (витиранє)? Через сю господарку мілїони йдуть що року з димом і тисячі наших рільників сходить на жебраків. Великий

процент наших і найзаможнійших господарів сходить в сей спосіб на нуждарів. Або і скілько то наших найпоряднійших господинь мусить відсиджувати по кілька діб арешту за сушенє льну. Хто знає психольоґію нашої селянки, котра за сьвідка до суду боїть ся стати, може собі представити, як лихо відбиваєть ся на ній ся кара поліцийна. Ся кара входить також в конфлїкт і з моральними переконанями селянки. Я був сьвідком такої сцени: Жандарм зробив трус по хатах і застав в кількох місцях волокно в печи до витираня. Він записав сих господинь і вони дістали кару по дві доби без заміни на гривну. Прийшов день, в котрім укарані мали зголосити ся до відсидженя кари: двома фірами відставлювано найпоряднійших господинь до арешту і то господинь, котрі на очи ще не бачили суду. Що то за ляменту було при тім! Діти материй відпроваджували мов до гробу! Одна селянка так казала тоді до мене: „Бійте ся Бога, паноньку, що-ж я маю зробити? Чоловік мусить тото клоче якось охарити, а ту вороги не дадуть! Я, хотяй кару відсиджу, то таки буду дальше в печи сушити, бо шож, бідна зроблю?! Чоловік голий ходити не може!“

Як бачимо, діють ся тут річи анормальні, котрим конче треба запобічи. Се всьо причиняєть ся безпосередно і посередно до оплаканого стану нашого рільника і нашої нациї.

Збираючи всьо до тепер сказане, виходить, що старосьвітський лад виконуваня рільничо-промислових чинностий не відповідає теперішним вимогам, а що гірше пхає що раз глубше нашого селянина у материяльну руїну, придержує його на низькім уровени духового розвою, та чинить його погноєм для чужого майна і культури! Поміч тут конечна!

Пошукаймож способу, яким би можна лихо усунути і справі надати инший оборот, оборот, котрий ділав би впрост у противнім ніж до тепер напрямі, т. є помагав би економічному і культурному розвоєви нашого народа.

Ранїш я виказав, що наколи обмежити чинности перетвору сирого материялу в що раз то совершеннійший продукт, а дальший перетвір поручити машинї, чи перепроваджувати його якимсь упрощеним способом, то таки оплатить ся сего рода рільничо-промислова господарка, бо цїна продукту праці покриває видатки на працю і дає ще около 40 К чистого доходу з морґа поля. Той дохід збільшив би ся ще, наколи наш рільник ще більше обмежив би чинности перетвору сирого материялу, то є, чинности свої скінчив би на очищеню льну і конопель з на-

сіня, а крушінє бадиля (моченє, стеленє) і чищенє їх з пазде ра аж до цілковитого виготовленя продукту — аж до вибіленя, поручив би машині і хемікаліям. Вправді машина і хемікалія виконували би дальшого рода чинности перетвору материялу у готовий товар рівнож не за „біг заплать“, але кошти на працю перетвору не обнижали би так значно ціни товару, чи там доходу з плеканя льну і конопель. Розходить ся тут тепер, в який спосіб випадало би нашому рільникови передати дальші чинности перетвору сирого материялу машині і хемікаліям. Вправді суть вже і в нашій части краю прядільні і ткальні у Заболотові і Тарнаві лісній під Станиславовом, але ся скількість сего рода фабрик є без порівнаня за мала і вони не можуть дати нашому рільникови належних услуг. Зрештою, суть се промислові інституциї поодиноких людий або і гуртка людий нам індіферентних або і ворожих, і ми не маємо жадного інтересу або впрост і не вільно нам причинятись до збогачуваня сих приватних підприємств, котрі може ділають і на шкоду нашого народа. Наш нарід через теперішний систем господарки так з'убожів, що не сьміє давати комусь на собі заробляти. Він мусить передовсім памятати про себе. Проте в перестрою домашного промислу на промисл фабричний нам не вільно користати з приватних фабрик, але устроїти свої власні на засаді кооперациї. Але перед тим як приступати до праці в сій области, треба постарати ся о виобразованє людий, котрі розуміли би ся на справі і в належитий спосіб її поставили. Конечним є, щоб якась інституция, наприклад тов. „Просьвіта“ вислала когось на студиї в краї, де прядільно-ткацький промисл находить ся вже на вижині свого розвою. Надаєть ся тут найлучше Чехія. Там висші форми промислу і спільництва давно вже дають величезні користи чеській народности. Нам Українцям богато треба учити ся від Чехів. Чехи давно вже виборикали ся з анальоґічного до нашого положеня. Помогли їм просьвіта; промисл і то промисл фабричний та спільництво. Се всьо дало Чехам силу економічну, сьвідомість і солїдарність національну, котрої жаден ворог уже не переможе. Коли мати мемо виобразованих людий, тоді можна буде і до діла братись. Я думаю, що можна би було оснувати кілька прядільно-ткацьких фабрик. Наколи один повіт достарчав би за мало сирого материялу до перетвору його у полотно, то випадало би закладати одну фабрику на кілька повітів, взагалї, як би там обчисленя досьвідних в тій справі людий виказали. Возьму такий примір: Є у якімсь повіті 70 громад. Числїм на

кожду громаду 250 чисел (нумерів). Наколиб кождий господар приступив в члени спілкової фабрики з 10 К удїлом і 2 К вписового, то зібрало би ся на основанє такої фабрики 210.000 К. Не єсьм тут фаховцем, то і не можу докладних та певних обчислень перевести. Наколиб однак ся сума на заложенє такої фабрики була за мала, можнаб затягнути позичку, можнаб числити на більшу скількість удїлів, більш заможних осіб чи інституций. Також повинен би ту прийти в поміч видїл повітовий або і сойм. Фабрика така не повинна би обмежити ся до продукованя полотна в скількости потрібній до домашного ужитку членів спілки, але вона повинна би продукувати товар в більшій скількости, у ріжнородній якости на збут, щоб і інтеліґенция могла користати з виробів такої фабрики. Скілько то наших міщан, інтеліґенциї, а навіть і селян купує готове полотно, так зв. „картонове“ і платить за него солоно, а при тім дістає передовсїм найгірший товар з сорти званої „die Waren für Galizien“. Наш селянин все продукує більшу скількість льну і конопель, нїж на свою потребу. Сей надмір сирого материялу продає він посередникам-Жидам, при чім не має змоги впливати на реґульованє цїни за прядиво. Жиди-купцї порозумівають ся між собою, установляють собі довільну цїну і за півдурно скуповують прядиво. При тім не буває і без того, щоб не ошукували вони наших людий на вазї. Наші люди нуждою змушені позбути ся товару, щоб було за що купити соли, нафти і инших річий. Жид-торговець заробляє тут потрійно: на самовільній цїнї, на фалшованій вазї і на посередництві від купця гуртівника.

Я вже згадав, що наш нарід не обмежуєсь на споряджуваню своєї ноші і строю з полотна домашного виробу, а купує ще ріжні картани, перкалї і всяку иншу лихоту найнизшої сорти, за котру платить дуже солоно: платить за лихоту, платить за посередництва і за роботу чеському та нїмецькому робітникови, і то розумієть ся платить не 29 сот. за день, а 5 сот. прясї за добу, скільки мусить сам брати у своїм домашно-ткацькім промислї, а значно більше.

І так наш нарід працює в потї чола, не досипляє, відживляєть ся так нужденно, що ледви піддержує у собі тую пару — як він каже, та житє своє відчуває як тягар який!

Будучі наші прядїльно-ткацькі фабрики мали би узглядняти при своїй продукциї витвору льокальні мотиви народної ноші, народного строю, його орнаментики, то що, щоб з своїх виробів мож устроїти собі свою цїлковиту народну ношу, свій на-

ціональний стрій. Дальше, щоб усунути се тандитно-інтернаціональне лахмітє, у яке строять ся наші міщани, наші селяни під містами, робітники („Прусаки)“, еміґранти, („Американці“), — нам потреба подбати насамперед хоч про одну фабрику сукна, одну фабрику для товарів блаватних такої сорти, як кольорові хустки, запаски, дещо для міщан і інтеліґенциї. Здаєсь, що є то лиш утопією на наші часи і відносини, однак при сьвідомости і солідарности національній, та умілій орґанізациї можна би се осягнути і на належну вижину поставити. Мріє кождий нарід про свій національний промисл і мрії свої переводить у дійсність, а чомуж би нам полишитись у заді? Чи чотиримілїоновий нарід у одній державі не може здобутись на ніщо путнього? Не розходить ся тут про мрії на велику скалю, про промисл фабричний сьвітової марки, але розходить ся о власний витвір продуктів, котрі мають запотребованє у нашім народі. Чи так в безконечність маємо сирових товарів позбуватись за пів дурно, а за найгіршу сорту їх перетвору платити так дорого? При такій господарці обнижуєть ся краєву ціну праці, котра у нашім домашно-ткацькім промислї доходить до 5 сот. за добу, а підносить ся і так вже високу ціну праці (фізичної) за границею. Як я уже сказав в кооперативній фабриці виробів блаватних товарів повинно узгляднити ся мотиви народної ноші і орнаментики. Се найлучше пособляло би розвоєви фабрики. Сей нахил до попиту за своїм рідним, питомим і так гарним підхопили вже заграничні промисловці, котрі продукують вже товари, на котрих узгляднюють народну нашу орнаментику. Навіть на нашій орнаментиці на нас заробляють, чи радше уживають її як маґнетичної сили притяганя, під котрою укривають драntивість виробу. У нас є всьо своє, є свій сирий материял, свої форми витвору (мотиви, орнаментика), своя так о низькій ціні робуча сила, своя так велика нужда, лиш брак нам ініциятиви, сьвідодомости, солїдарности і сприту орґанїзацийного. Тут найбільше поля до попису для наших істнуючих уже економічних институций і просьвітно-економічних як товариство „Просьвіта“.

В. Лучків реферував про:

Сили води.

На промисл складають ся дві праці — умова і фізична. Чоловік тяжить все до праці умової та придумує над середниками і способами, котрі улекшилиб йому працю фізичну. Першу при-

слугу в тім напрямі найшов він в звірятах а далї в природї, серед котрої жив.

Відкритє сил природи, як тепла, елєктричности, сили води і т. п. поступало очевидно в міру розвою самої людскости, а треба признати, що найскорше з'ужиткував чоловік силу води. Знаємо, що Халдейцї відзначались в тій штуцї на 600 лїт перед Христом.

Тому що сила води дасть ся визискати лиш при помочі відповідної машини, проте історния розвою з'ужиткованя сил водних в промислї тїсно вяже ся з поступом будови машин водних.

На першім степени розвою з'ужиткувано силу води в спосіб найпростїйший під зглядом будови, виключно через водні колеса.

Теоретичні дослїди видатности водних колес починають ся вже в XVI. столїтю.

Через відповідні улїпшеня піднесено малу ужиточну видатність старих конструкций з 30 і 35% на 60, 70 і 80% сирої сили водної, а уваги гідний поступ викликало тут заведенє зелїза як материялу конструкцийного супроти попередного виключного уживаня дерева.

В другім періодї, який припадає на час розцьвіту сили пари, виступають побіч улїпшених колес так звані турбіни.

Турбіна єсть властиво нїчим иншим, як лиш водним колесом, замкненим у відповідну обудову або скриню, так що вся вода пущена на колесо, мусить перейти через нього.

Користь з турбін єсть ся, що вони з води майже нїчо не марнують або инакше, визискують докладнїйше силу води.

До повного розцьвіту дійшла будова турбін, коли до витворюваня елєктричности з'ужитковано сили водні.

Витворенє і з'ужиткованє сили були перед тим привязані до одного місця. Переношенє сили відбувалось лиш в обємі будинку фабричного або через трансмісию зазублених колес, ременїв та дротяних линов, в кождім разї не дуже далеко від місця витвореня сили моторичної.

Коли видумано спосіб переношеня елєктричної енерґії на великі віддаленя, увільнено цїлком сили водні від місця їх витвору, і тодї почав ся золотий період в будові водних моторів і водних заведень промислових. Найновійшими здобутками в сїм напрямі суть так звані централї краєві, то єсть великі заведеня

водно-елєктричні, що цїлі краї заосмотрюють з одного місця в силу моторичну і сьвітло.

Найбільше води, бо 900/м³ 1“ з'ужитковує фабрика в Sault St. Marie (Michigan), а найбільшим спадом 950 м працюють в Vouvry, коло женевського озера.

З удосконаленєм переношеня сили елєктричної почали ся де инде живі дослїди обставин економічно-водних в долинах гір та над ріками.

В наслїдок того узискано лїпший перегляд і можність відповідного як і найкориснїйшого з'ужиткованя водних сил.

Сили водні якогось краю, се його маєток, його добро, котре єсть тріваліїйше від гроший ; воно рівнаєть ся маєткови ґрунтовому, бо так як той не дасть ся нїкуди вивезти з краю, лиш на все у нїм лишаєть ся.

Тому що всї води так наземні як і підземні стоять зі собою в тїснїй звязи, то раціональна господарка водами краю вимагає, щоби її заряд був, що так скажу сцентралїзований, щоби її орґанїзация обнимала цїлий край.

У нас в Галичинї анї власти урядові, анї краєві не мають докладної відомости та достаточного перегляду наших вод, а через те і заряд тими водами єсть невідповідний.

Сили водні визискують у нас поодинокі підприємцї без ширшого пляну та погляду на цїлість краєвого водного господарства, через що спинюють відповідне з'ужиткованє тих сил.

Примірів невластивої водної господарки під зглядом визискуваня водних сил далоб ся навести дуже много, а головною причиною сего єсть недостаточне зрозумінє значіня і ваги сього капіталу через самих мешканців нашого краю.

Величаві водні заведеня за границею повстали заходом приватних стоваришень та союзів, де не оглядались за помочию держави; так само мусить бути і у нас. Однак для придбаня великих капіталів, потрібних до водних будівель, треба розбудити живе занятє справами водними у загалу мешканців, треба, щоби вони зрозуміли, що так скажу, грошеву вартість водних сил.

Друге загальне засідане
просьвітно-економічного конґресу.

В салї українського товариства „Сокіл" відкрив друге засїдане др. Е. Озаркевич о годинї 4-тій пополудни.

Засїдане призначене головно для принятя резолюций, ухвалених кождою секциєю.

Проводять засїданю на переміну др. Е. Озаркевич і крил. о. І. Чапельський.

Підчас відчитуваня резолюций секретарем конґресу д-ром І. Бриком явив ся на салї Його Ексцеленция Митрополит ґр. Андрій Шептицький, котрий уже заздалегідь зложив на руки президиї конґресу своє архиєрейське благословенство.

Достойного гостя приняли зібрані сердечно грімкими оплесками, а повитав, дякуючи за прияву на конґресї др. Е. Озаркевич.

У своїй промові зазначив бесїдник, що Його Ексц. Митрополит відносив ся усе прихильно до товариства „Просьвіта" і взагалї до просьвітно-економічного піднесеня українського народу, та спішив товариству в його працї і з помочию материяльною. Нинїшнаж приява на конґресї, се цїнне признанє ваги конґресу і його працї зі сторони Голови русько-католицької церкви. „Просимо о благословенство Ваша Ексцеленциє, для учасників сього конґресу — кінчив бесїдник — і просимо на далї заховати наше товариство у вселаскавійшій своїй памяти".

На сей привіт відповів зворушеним голосом Ексц. Митрополит, що цїлим серцем солїдаризуєть ся і він і ду-

ховенство з тою акциєю і тїшить ся, що конґрес заняв ся культурними справами в хосен українського народу. Культура, се сила, а тим кріпкійша, єсли оперта на економічній підставі, якою заняв ся сей конґрес. Можна радїти, що українська інтелїґенция сходить ся на нараду для добра селянства. Богу дякувати, що „Просьвіта“ взяла ся до сього великого дїла. Для духовенства ся акция, піднята около піддвигненя селянства, є симпатична і духовенство удїлить сїй працї своєї помочі. З сим конґресом починаєть ся нова доба, котра українській справі принесе великий хосен.

По промові митрополита, принятій одушевленими оплесками, наступило дальше відчитуваиє секцийних резолюций.

З ухваленєм усїх резолюций і відчитанєм додаткових привітних письм і телєґрам дневний порядок вичерпано.

Перед закінченєм попросив ще о слово М. Левитський, щоб попрощати конґрес ще іменем своїх товаришів з російської України.

Довго годї йому було прийти до слова через невмокаючі опески зібраних. Як тільки улягли ся на салї хвилї ентузиязму, приступив ш. бесїдник до розваженя питаня, з чим саме він з другими відпоручниками вертати ме на Вкраїну. Не в порожнї прийдеть ся нам вертати за кордон, але з великими здобутками, бо перший просьвітно-економічний конґрес став неоспоримим сьвідоцтвом, що ми з повним правом можемо засїдати посеред культурних народів. Почала ся у нас робота і то робота не на шутку, а орґанїчна і ріжноманїтна, про що сьвідчить саме многобічність ухвалених ось тут резолюций. Конґрес сей — дав нам, Українцям доказ, що наші брати в Галичинї не сплять. Будем же разом працювати на народній ниві, будемо збирати камінє для будинку народного щастя. Ми тут прості робітники, той робота наша укладаєть ся після сил наших. Та прийдуть красші робітники і серед відраднїйших обставин чейже вспіють осягнути явну мету, до якої отсе змагаємо ми.

У відповідь на се залунав ненадїйно на цїлій салї гимн „Ще не вмерла“, який просьпівали всї зібрані стоячи. Не часто сьпіваєть ся сю пісню з таким запалом і щирим одушевленєм,

як се було тоді. Так і чути було, що в кождого учасника конґресу є непохитна віра в успіх робленого діла, в невмиручість народу, а в його близьке щастє і волю.

При кінци забрав ще пращальне слово секретар конґресу др. М. Коцюба.

Бесїдник з видимим зворушенєм перепросив зібраних за недогоду з причини браку відповідного місця на принятє всїх учасників, зазначуючи, що може при найблизшім конґресї буде вже своя хата. Перепросив референтів, що задля браку часу не всї могли відчитати своїх рефератів.

Сей конґрес — говорив бесїдник, — научив нас много і показав, що в нашім народї є заступлені всї галузи знаня, що є специялїсти в кождім напрямі працї наукової і фахової. Дальше звернув ся бесїдник з словами пращаня до мужиків, вказуючи, що всї працї конґресу стреміли до їх добра. Подякував за участь в конґресї інтелїґенциї з Галичини і щирими словами зложив подяку гостям з України буковинської і російської за приїзд до Львова та висказав надїю, що на будучий з'їзд прибуде їх певно ще більше. Дальше зазначив бесїдник, що на жаль не можемо попращати наших братів з угорської України, не прибувших з полїтичних зглядів. Потім подякував Ексц. Митрополитї Шептицькому за участь і за дотеперішну поміч „Просьвітї" та закінчив висловленєм надії, що при дальшій просьвітній і економічній працї, дасть Бог, доведемо до щастя одної самостійної Руси-України.

На сїм наради першого просьвітно-економічного конґресу замкнено.

Учасники з піснею „Не пора" стали звільна опускати салю, але вони чогось не розходили ся. Ось на ул. Руській зложив ся заімпровізований похід, який з піснею гимнів нашого національного відродженя на устах, з відкритими головами рушив ходою під камяницю „Просьвіти".

Від сторони ринку окружили приміщенє нашого найстаршого просьвітного товариства товпи народу. Ще раз залунала „Ще не вмерла", відбиваючись відгомоном по широкім городї князя Льва, відтак прогомонїли оклики в честь „Просьвіти" та на славу живучости української ідеї і на сїм учасники походу в повазї й спокою розійшли ся.

Учасники конґресу.

Друк розстрілений означає гостий з поза Галичини, референтів і учасників дискусиї.

Цифри праворуч означають сторону.

1. Алиськевич Андрій, проф. ґімн. Львів.
2. о. Алиськевич Григорий, парох, Осташівці.
3. о. Антонович Володимир, парох, Боднарів.
4. Балицький Фердинанд, нар. учит., Галич.
5. Балицький Юліян, студ. прав, Львів.
6. Балтарович Михайло, рад. суду, Золочів.
7. Банах Мирон, міщанин, Завалів.
8. Банд Василь, студ. прав, Львів.
9. Бандель Іван, студ. прав, Львів.
10. о. Бандера Андрій, сотруд., Бережниця шлях.
11. Баран Стефан, д-р. прав, канд. адв., Львів.
12. Барвінський Олександер, шкільний радник, почесний член Тов. »Просьвіта«, Львів.
13. о. Бариш Єронїм, парох, Угринів долїшний.
14. Бартошик Остап, студ. фільос., Львів.
15. Бахор Василь, селянин, Вислобоки.
16. Бачинська Ольга, учит. школи вправ, Львів 351.
17. Бачинський Володимир, др. прав директор Краєвого Союза Кредитового, Львів.
18. Бачинський Володимир, адюнкт полїтехнїки, Львів.
19. Бачинський Евзевій, студ. теольоґ., Львів.
20. о. Бачинський Микола, парох, Милованє 220, 512.
21. о. Бачинський Михайло, парох, Ріпчиці.
22. Безпалко Михайло, інжинїр, Яблоніца, Босна.
23. Бекесевич Стефан, студ. прав, Львів.
24. Белей Яць, міщанин, Войнилів.
25. Бережницька Олена, учит. ґімн., Львів.
26. Береза Сидір, студ. прав, Львів 208.
27. Берлад Михайло, студ. прав, Львів.
28. Берник Андрусь, селянин, Лисятичі.
29. Бирчак Володимир, проф. ґімн., Дрогобич.
30. Біляк Григорий, студ. теольоґ., Львів.
31. Біляч Іван, нар. учит., Львів.
32. Біленька Ольга, Самбір.
33. Біленький Теодор, проф. семін. учит., Самбір 160.
34. Білецька Антоніна, Пациків.
35. Білецька Мария, Львів 350.
36. Білецький Василь, проф. ґімн., Львів 552.

37. о. Білецький Микола, парох, Пациків.
38. Бобеляк Михайло, нар. учит., Попеляни.
39. Боберський Іван, проф. ґімн., Львів 193, 239.
40. Боберський Мелетий, студ. теольоґ., Львів.
41. о. Бобикевич Теофіль, сов. митр. конс., Львів.
42. Богусевич Адам, студ. прав., Львів,
43. о. Боднар Гаврило, парох, Свистільники.
44. Боднар Іван, проф. семінар. учит., Тернопіль.
45. Боднар Юрко, студ. теольоґ., Львів.
46. Бойко Григорий, студ. теольоґ., Львів.
47. о. Борачок Северин, парох, Яйківці.
48. о. Бордуляк Тимотей, парох, Ходачків великий.
49. о. Бордун Дмитро, парох, Викоти.
50. Борковський Александер, емер. ґімн. дир., член першого Головного Виділу Тов. »Просьвіта«, Львів 4.
51. Боровець Дмитро, студ. теольоґ., Львів.
52. Бородієвичівна Іванна, Денисів 466.
53. о. Боярський Омелян, парох, Новосілка Костюкова 225.
54. Бриґідер Володимир, студ. фільос., Львів.
55. Брик Іван, др. фільос., проф. ґімн., Львів 5, 19, 55, 57, 110, 152, 208, 209, 638.
56. Брикович Петро, студ. прав., Львів,
57. Брилинський Антін, студ. ветерин., Львів.
58. Будзиновський Альфред, уряд. намісн., Львів 245, 246.
59. Булик Микола, студ. теольоґ., Львів.
60. Бурачинський Еразм, директор дібр Бергомет над Серетом, Буковина.
61. Бучацький Олекса, студ. теольоґ., Львів.
62. Ваврик Іван, селянин, Борислав.
63. Вавриківна Мария. Львів,
64. Вальчак Іван, селянин, Містки 172.
65. Вандяк Іван, селянин, Золотий Потік.
66. Ваньо Евген, студ. прав, Львів.
67. о, Ваньо Омелян, парох, Заланів.
68. Вахнянин Остап, студ. прав, Львів.
69. Величко Григорий, д-р. фільос., Львів.
70. Величковський Денис, студ. теольоґ., Львів.
71. о. Венгринович Володимир, парох, Наконечне.
72. Венгринович Евген, студ. теольоґ., Львів.
73. Венґжин Микола, студ. фільос., Львів.
74. Веретельник Андрій, публїцист, Львів.
75. Весоловська Ольга, Заліщики.
76. Весоловський Ярослав, співроб. ред. »Діла,« Львів.
77. Вибранець Данило, міщанин, Сокаль.
78. Винар Василь, проф. ґімн., Бучач.
79. Винар Микита, студ. прав, Львів.
80. Винницький Володимир, студ. теольоґ., Львів.
81. о. Винницький Іван, парох, Залесці.
82. Винницький Микола, студ. теольоґ., Львів.
83. Винницький Тарас, студ. теольоґ., Львів.
84. о. Винярський Володимир, парох, Івапівка.
85. Винярський Михайло, журналїст, Львів.
86. Витковицька Іванна, учит. виділ. школи, Стрий 226.
87. Вихопень Гриць, селянин, Жовтанці.
88. Війтович Яків, студ. теольоґ., Львів.
89. Віптонович Онофер, селянин, Перевозець 443.

90. Вітер Василь, управ. школи, Цішанів.
91. Вітерова Мария, учителька, Цішанів.
92. Воєвідка Ярослав, студ. прав, Львів.
93. Возняк Василь, студ. прав, Львів.
94. Возняк Евген, студ. теольоґ., Львів.
95. о. Войнаровський Тит, посол до парляменту, парох, Балинці 370, 427, 433, 434.
96. Войтків Микола, студ. прав, Львів.
97. Войтович Юліян, нар. учит., Ропенка.
98. Волосєнка Остап, міщанин, Тисьмениця.
99. Волосєнка Павло, інжинїр, Львів 550, 551.
100. о. Волосянський Іван, парох, Краковець.
101. Волошин Михайло, др. прав, канд. адв., Львів.
102. о. Волянський Іван, парох, Островець 281.
103. Волянський Іван, студ. прав, Львів.
104. Вонс Стефан, студ. теольоґ., Львів.
105. Вудкевич Михайло, урядник Тов. »Просьвіта«, Львів.
106. Гаванський Лев, проф. ґімн., Станиславів.
107. Гаврилко Антін, нар. учит. Кривець 172.
108. Гаврилюк Андрій, селянин, Кулачківці.
109. Гаврилюк Евген, студ. теольоґ., Львів.
110. Гаврисевич Мирон, студ. торгов. акад., Львів.
111. Гайдукевич Остап, студ. теольоґ., Львів.
112. Галущинський Михайло, проф. ґімн., Золочів 57, 189.
113. Ганицький Стефан, студ. прав, Львів.
114. Ганкевич Павло, студ. ветерин., Львів.
115. Ганкевич Ярослав, студ. техн., Львів.
116. Гапяк Антін, студ. фільос., Львів.
117. Гарасевич Олександер, аґроном, Львів.
118. Гарасимів Антін, д-р. прав, канд. адв., Самбір.
119. Гарасимів Антін, селянин, Іванків.
120. о. Гарматій Іван, парох, Стриганці 208.
121. Гвоздецький Теофіль, др. мед. лїкар, Липиця долїшна 265.
122. Гентіш Янишин Микола, студ. теольоґ., Львів.
123. о. Герасимович Евген, парох, Присівці.
124. Герасимович Іван, секретар суду, Рава руська.
125. о. Герасимович Микола, парох, Лешнів.
126. Герасимович Сильвестер, студ. прав, Львів.
127. Гехтер Микола письменник, Київ 577.
128. о. Гинилевич Володимир, парох, Тисова.
129. Гладишовський Антін, урядн. гіп. банку, Львів.
130. о. Глинський Сидір, парох, Буцнів.
131. Глїбовицький Діониз, секретар суду Львів.
132. Глодзинська Мария, Бережниця шляхоцька.
133. Глодзинський Олександар, управ. школи, Бережниця шлях.
134. Глодзинський Павло, студ. техн., Львів.
135. Гнатків Іван, селянин, Путятинцї.
136. Гнатюк Панько, нар. учитель, Довжнів 460.
137. Гнїдець Максим, нар. учит., Забіре.
138. Говикович Альфред, д-р. прав, канд. адв., Львів 554, 555.
139. Говиковичева Михайлина, Львів.
140. Голійчук Микола, селянин, Олешицї.
141. Голїната Ольга, Надорожне.

142. Головчук Теофан, емер. нар. учит., Витків новий.
143. Голубінка Микола, ур. подат. Краків 554, 612.
144. Голубович Ізидор, др. прав, адвокат, Тернопіль.
145. Горалевич Іван, уряд. Краєвого господ. молочар. Союза, Стрий.
146. о. Горалевич Лев, парох, Угерско.
147. Горалевич Ярослав, студ. прав, Львів.
148. Горбай Василь, урядник Тов. »Просьвіта», Львів.
149. Горбачевський Антін, др. прав, адвокат, Чортків.
150. Горбачевський Іван, др. мед. проф. унїв., Прага 4, 278.
151. Гординський Теофіль, студ. теольоґ., Львів.
152. о. Городецький Стефан, парох, Вербилівці.
153. Горошко Семен, студ. теольоґ., Львів.
154. о. Гошовський Евген, парох, Збоїска.
155. о. Гошовський Микола, парох, Фалиш 539, 544.
156. Граб Володимир, студ. прав, Львів.
157. Грабар Олекса, нар. учитель, Любеля.
158. Григорець Василь, міщанин, Лїсько.
159. Гриневецький Денис, студ. теольоґ., Львів.
160. о. Гриневецький Омелян, парох, Смолин 434, 458.
161. Гриневецький Тарас, студ. теольоґ., Львів.
162. Гриневичева Катря, редакторка »Дзвінка«, Львів.
163. Грозик Григорий, директор Тов. кред. урядн. і сьвящ., Львів.
164. Громницький Евген, катех. ґімн., Золочів.
165. Громницький Роман, студ. прав, Львів.
166. Громницький Сидір, дир. філії академ. ґімн., Львів 10.
167. Грушевський Михайло, проф. унїв. 5.
168. Грушкевич Клим, студ. теольоґ., Львів.
169. Грушкевич Ярослав, д-р. мед., лїкар - окулїст, Тернопіль 253, 272.
170. Гуменний Петро, студ. прав, Львів.
171. о. Гумецький Юлїян, парох, Любеля 473.
172. Гусак Володимир, проф. ґімн., Бережани.
173. Ґалянь Стефан, студ. прав, Львів.
174. Ґайовський Андрій, студ. теольоґ., Львів.
175. Ґеринович Володимир, студ. фільос., Львів.
176. Ґерула Василь, студ. мед., Львів,
177. о. Ґлодзїнський Антін, реф. Ради шк. кр., Львів 369, 426.
178. Ґонтарський Іван, студ. фільос., Львів.
179. Ґорук Сень, редактор »Руслана«, Львів 245.
180. о. Ґоцький Бронислав, парох, Острів.
181. Ґуґлєвич Михайло, нар. учит., Яблонів.
182. Ґурянський Михайло, студ. теольоґ., Львів.
183. Ґутковська Ольга, учит., Львів.
184. Данилович Володимир, комісар скарб. дирек., Жовква.
185. Даниловичівна Нїна, студ. фільос., Львів.
186. о. Дацько Михайло, завідатель, Мервичі.
187. Дворжан Михайло, нар. учит., Станькова.
188. Дембіцький Осип, друкар, Львів.
189. Держирука Володимир, студ. фільос., Львів 281.
190. Дзвінка Роман, селянин, Струсів.
191. Дзеровичівна Богданна, Топорів.
192. Джиджора Іван, студ. фільос., Львів.
193. Дидик Михайло, селянин, Дрищів.

194. Дидинський Володимир, інжинїр Вид. краєв., Львів.
195. Димидчук Василь, міщанин, Буськ.
196. о. Дилинський Едвин, сотрудник, Отиневичі.
197. Дичій Дмитро, селянин, Покиничі.
198. Дністрянський Станислав, др. прав, проф. унїв., посол до парляменту, Львів 193, 209.
199. Добромильський Денис, управ. школи, Чортків.
200. Довжанський Василь, нар. учитель, Крехів 549.
201. Долинський Мариян, д-р. мед., лїкар, Перемишль 276, 277, 278, 281.
202. Дольницька Таїза, Львів.
203. Дольницький Стефан, студ. прав, Львів.
204. Доманицький Василь, письменник, Київ 4, 9, 81.
205. Домбчевський Роман, студ. прав, Львів.
206. Донарович Кость, студ. прав, Львів.
207. о. Донарович Стефан, парох, Бориничі.
208. Дрогобицький Іван, міщанин, Жидачів.
209. Дуда Василь, студ теольоґ., Львів.
210. о. Дудкевич Евген, парох, Худнївцї.
211. Думка Грицьь, аґроном, Львів.
212. Думка Павло, селянин, Драгоманівка ad Купчинцї, посол до сойму.
213. Думка Федь, селянин, Збараж.
214. Дурбак Павло, інжинїр, Львів.
215. Дурбакова Мария, Львів.
216. о. Дурделло Михайло, парох, Хомяківка.
217. Дуткевич Богдан, ревізор Краєв. Союза ревізийного, Львів.
218. о. Дуткевич Тома, парох, Цїшки.
219. о. Дуткевич Юлїян, парох, Дубє 369, 539, 549.
220. о. Дуткевич Юлїян, сотрудник, Зимна Вода-Рудно.
221. Дутчак Яків, студ. теольоґ., Львів.
222. Дячон Григорий, селянин. Махнів.
223. о. Єзерський Віктор, парох, Гумниска.
224. Єзерський Кость, студ. прав, Львів.
225. о. Жарський Іван. парох, Глудно.
226. Жмур Юрко, студ. прав, Львів.
227. Жовтанецький Петро, студ. прав, Львів.
228. Жук Віктор, студ. теольоґ., Львів.
229. о. Жук Йосиф, д-р. теольоґ., ректор духовн. семинариї, Львів.
230. Жураківська Ольга, нар. учителька, Раранче, Буковина 519, 538.
231. Загайкевич Богдан, студ. фільос., Львів.
232. Залїзняк Микола, студ. фільос., Львів 81.
233. Залійський Сильвестер, студ. прав, Львів.
234. Залїтач Кость, студ. прав, Львів.
235. Залїтач Микола, офіц. судовий, Львів.
236. Залїтач Мирон, студ. прав, Львів.
237. Залозецький Роман, проф. торгов. акад., доцент полїтехн., Львів 550, 551, 552.
238. Зацерковний Григорий, концепіст ц. к. Дирекциї скарбу, Львів.
239. Захаріїв Інокентий, управ. школи, Дулїби 212.
240. Заячківський Микола, інспектор Народн. Торговлї, Львів 550, 551.
241. Здерковський Мирослав, д-р. прав, канд. адв., Львів.
242. о. Зельський Сидір, парох, Милятин.
243. Зобків Роман, студ. прав, Львів.
244. Іванець Володимир, студ. прав, Львів.
245. о. Іванець Йосиф, парох, Ременів.
246. Іванець Йосиф, студ. теольоґ., Львів.
247. Ігнат Іван, судовий урядник, Львів.

248. Ігнат Остап, уряд. Р. Т. Пед., Львів.
249. Іжицька Мария, Львів.
250. Ільченко Андрій, журналїст, Львів 550, 552, 553, 599.
251. Ірха Михайло, студ. теольоґ., Львів.
252. Іщак Андрій, студ. теольоґ., Львів.
253. Каблак Петро, студ. теольоґ., Львів.
254. о. Казновський Антін, парох, Глубічок.
255. Калитовська Стефанія, Стрий.
256. Калитовський Єронїм, д-р. прав, адвокат, Стрий 63, 152, 208.
257. о. Калиш Анастазий, ігумен мон. Ч. С. В. В. Жовква.
258. Каліта Гринь, селянин, Дібрнів.
259. о. Кальба Володимир, парох, Соколівка 57, 110, 189, 193.
260. Капій Мілько, міщанин, Буськ.
261. о. Каранович Йосиф, парох, Цетуля.
262. Каратницький Сильвестер, студ. прав, Львів.
263. Кахникевич Кирило, редактор »Народ. Часоп.«, Львів.
264. о. Качмарський Остап, парох, Славсько.
265. Квасничий Климко, селянин, Збоіска.
266. Кивелюк Іван, член краєвого Видїлу, посол до сойму, Львів 209, 239.
267. Кизима Іван. селянин, Лисятичі.
268. Кіжак Володимир, студ. прав, Львів.
269. Кізин Юліян, селянин, Грушів.
270. Кіндій Михайло, студ. теольоґ., Львів.
271. Кіцула Василь, студ. прав, Львів.
272. Кликайло Лев, нар. учитель, Колинцї.
273. Клим Григорий, нар. учитель, Нове Село.
274. Клим Пантелеймон, проф. ґімн., Чернівцї 4, 10.
275. Кліщ Михайло, нар. учит., Сулятичі 537, 549.
276. Кобилянська Ольга, письменниця, Чернівцї 5.
277. Кобільник Олекса, селянин, Ріпчицї.
578. Кобринська Наталія, письменниця, Болехів 5, 330.
279. Кобринський Володимир, д-р. мед., лїкар, Львів 257,
280. о. Ковальський Іван, завідатель, Братківцї.
281. Ковальський Павло, управ. школи, Кобиловолоки 537.
282. Ковшевич Юрко, студ. теольоґ., Львів.
283. Когут Лев, д-р. прав, директор Селянської каси, Чернівцї 4, 552, 597.
284. Козак Федір, студ. теольоґ., Львів.
285. Козакевич Володимир, секретар суду, Самбір.
286. Козій Григорий, селянин, Олешицї.
287. Козловський Всеволод, директор Акад. Дому, Львів.
288. Козоріс Роман, нар. учит., Тужилів 172.
289. Колесса Олександер, д-р. фільос., проф. унїверситету, посол до парляменту, Львів 173, 209. 220.
290. Колесса Філярет, проф. ґімн. Львів 226.
291. Колїсник Іван, муляр, Лешнів.
292. Колтунюк Мирон, студ. теольоґ., Львів.
293. Колтунюк Ярослав, уряд. Тов. »Днїстер«, Львів.
294. Колцуняк Петро, студ. прав, Львів.
295. Коляджин Евген, авскультант судовий, Самбір.
296. Комаржанська Петронеля, учит., Львів.
297. Коморовський Теофіль, студ. теольоґ., Львів.
298. Кондрат Антін, студ. фільос., Львів.
299. Кондрат Мирон, студ. прав, Львів.
300. Кондрат Михайло, купець, Тисьменниця.

301. Конрад Семен, міщанин, Струсів.
302. Копач Іван, д-р. фільос., проф. ґімн., Львів 57.
303. Кордюк Тимко, селянин, Вербіж.
304. Кордюкова Анастазия, селянка, Вербіж.
305. Коренець Денис, проф. ґімн., Перемишль.
306. Коржинський Іван, студ. прав, Львів.
307. Коритовський Тарас, студ. прав, Львів.
308. Кормош Теофіль, д-р. прав, адвокат, Перемишль 553, 564.
309. Корнелля Андрій, інжинір, Львів 369, 426, 434, 435, 448, 458.
310. Корнелля Михайло, д-р. тех,. інжинір, Львів 427.
311. Корольов Василь, лїкар ветеринар, Київ 4, 8.
312. Корольова Анна, Київ 4.
313. Косачева Ольга, письменниця, Київ 5.
314. Космовська Ірина, учителька, Варшава.
315. Косович Іван, студ. теольоґ., Львів.
316. Коссак Іван, учитель семін. уч., Коросно.
317. Коссик Олекса, студ. прав, Львів.
318. Костельний Іван, студ. теольоґ., Львів.
319. Котович Остап, управ. школи, Облазниця.
320. о. Коцик Іван, парох, Щитівцї.
321. Коцовська Валерия, Львів 335.
322. Коцовський Микола, студ. мед., Львів.
323. Коцюба Михайло, д-р. фільос. і мед., проф. учит. сем., Львів 5, 11, 48, 369, 458, 492, 640.
324. Коцюмбас Стефан, селянин, Ланки малї.
325. Кравчук Стефан, канд. адв., Турка.
326. Кривий Олекса, студ. прав, Львів.
327. Криловський Іван, друкар, Львів.
328. Крипякевич Іван, студ. фільос., Львів 172, 173, 201.
329. Крипякевич Лев, студ. теольоґ., Львів.
330. Крипякевич Петро, студ. теольоґ., Львів.
331. Крупа Роман, студ. теольоґ., Львів.
332. Крупський Семко, селянин, Манаїв.
333. Крушельницький Антін, студ. фільос., Львів.
334. Кузик Володимир, студ. прав, Львів.
335. о. Кузик Корнило, парох, Радимно.
336. Кузик Сидір, аґроном, Львів.
337. Кузик Стефан, студ. прав, Львів.
338. Кузів Михайло, студ. теольоґ., Львів.
339. Кузьма Григорий, радник двору, сов. суд., почесний член Товариства »Просьвіта«, Львів.
340. Кулачковський Ярослав, д-р. прав, директор Тов. »Днїстер«, почесний член Тов. »Просьвіта«, Львів.
341. Кулицький Корнило, студ. теольоґ, Львів.
342. Кульматицький Володимир, студ. прав, Львів.
343. Кульматицький Микола, студ. прав, Львів.
344. о. Кульчицький Клим, парох, Підпечари.
345. Кульчицький Кость, д-р. прав, Львів.
346. Кульчицький Людвик, журналїст, Львів.
347. Кульчицький, Яків, студ. фільос., Львів.
348. о. Кункевич Василь, катехит, Дрогобич.
349. Курах Стефан, селянин, Сердиця.
350. Курбас Олекса, студ. фільос., Львів.
351. Курбас Омелян, студ. прав, Львів.
352. о. Курдидик Дмитро, парох, Цигани 426, 458.
353. Курдидикова Бронислава, Цигани.
354. Курилас Андрій, уряд. Селянської каси, Чернівцї 4, 554, 603.

355. Кухтин Федір, студ. прав, Львів.
356. Кухтій Данило, селянин, Олеша.
357. Куцький Іван, студ. теольоґ., Львів.
358. Лагодинський Микола, д-р. прав, адвокат, посол до парляменту, Делятин.
359. Лебіщак Гриць, керамік, Галич, 551, 614.
360. Левитський Микола, Єлисаветград 4, 5, 6, 552, 553, 555, 639.
361. Левицька Ірина, учителька, Іванівці.
362. Левицька Софія, Стриганці.
363. Левицький Володимир, нотар, Винники.
364. Левицький Володимир, д-р. фільос., проф. ґімн., Львів.
365. Левицький Володимир, студ. прав, Львів.
366. Левицький Дмитро, д-р. прав, канд. адв., Львів.
367. Левицький Кость, д-р. прав, адвокат, посол до сойму і парляменту, почесний член Тов. »Просьвіта« Львів 5, 54, 552, 555
368. Левицький Кость, студ. торгов. акад., Львів.
369. Левицький Лев, радник суду, Сколе.
370. о. Левицький Олександер, парох, Камінна.
371. о. Левицький Омелян, парох, Іванівці.
372. Левицький Осип, студ. теольоґ., Львів.
373. Левицький Остап, студент прав, Львів.
374. Левицький Остап, студент техн., Львів.
375. Левицький Северин, студ. фільос., Львів.
376. Левкевичівна Ольга, студ. фільос., Львів.
377. о. Лежогубський Теодозий, катехит, Львів 281, 317.
378. Лепкий Богдан, проф. ґімн., Краків.
379. о. Лещишак Никифор, парох, Якубова Воля.
380. Лещій Юліян, студ. прав, Львів.
381. Лилик Григорий, нар. учитель, Полюхів малий.
382. Липецький Іларий, директ. Спілки для госп. і торгов., Перемишль 458.
383. Липинський Вячеслав, властитель дібр, Затурці, Волинь 4.
384. Лис Олекса, селянин, Карів.
385. Лисенко Віталієвич Андрій, д-р. мед., лікар, Львів 253, 278, 281.
386. Литвинович Ярослав, люстратор крамниць Тов. »Просьвіта«, Львів 554, 605.
387. Литвиновичева Герміна, Львів.
388. о. Лициняк Василь, катехит і віцеректор духовн. семинарії, Львів 351.
389. Лінинська Олена, Сокаль.
390. Літинський Ярослав, студ. теольоґ., Львів.
391. Лозинський Михайло, журналїст, Львів.
392. о. Лопатинський Дамян, катехит, Львів.
393. Лопатинський Лев, д-р. прав, канд. адв., Снятин 246, 550, 551.
394. Лопатинський Ярослав, д-р. мед., лікар, Гологори.
395. Лотович Володимир, студ. теольоґ., Львів.
396. Лотоцький Володимир, студ. прав, Львів.
397. о. Лужницький Леонід, катехит, Львів.
398. Лунів Андрій, студ. прав, Львів.
399. Луцький Микола, студ. теольоґ., Львів.
400. Лучаківська Мария, студ. фільос., Львів.
401. Лучаківський Гриць, Львів.
402. Лучаківський Кость, д-р. фільос., емер. проф. ґімн., Львів.
403. Лучків Віктор, інжинїр., Львів 551, 635.
404. Лушпинський Іларий, студ. теольоґ., Львів.

405. Лушпінський Олександер, архітект, Львів.
406. Любінецький Роман, студ. прав, Львів.
407. Любович Микола, студ. теольоґ., Львів.
408. Ляткович Франц, студ. теольоґ., Львів.
409. Мадич Стефан, міщанин, Олешиці.
410. Майковська Зеновія, Львів.
411. Макарушка Остап, д-р. фільос., проф. ґімн., Львів 281, 360.
412. Маковей Осип, д-р. фільос., проф. учит. семинариї, Чернівці.
413. Максимів Іван, селянин, Гнїздичів.
414. Макух Іван, д-р. прав, адвокат, посол до сойму, Товмач.
415. Макух Ілько, студ. прав, Львів.
416. Маланчук Гринь, нар. учитель, Вовчківці 552.
417. о. Малецький Онуфер, сотрудник, Остобуж.
418. Малицька Константина, управ. школи виділ. ім. Шевченка, Львів 126, 152, 208.
419. Малицький Микола, студ. фільос., Львів.
420. Манастирська Мария, Львів.
421. Манастирський Витовт, ґеометр., Львів.
422. Мандзик Стефан, студ. теольоґ., Львів.
423. Мандюк Іван, студ. фільос., Львів.
424. Марисюк Осип, студ. прав, Львів.
425. Маркевич Олекса, студ. прав, Львів.
426. Марків Лев, студ фільос., Львів.
427. Мартович Лесь, письменник, Львів.
428. о. Матвієйко Василь, парох, Миколаїв н. Д.
429. Матіяшка Іван, селянин, Зелів.
430. о. Матковський Северин, парох, Боссири 172, 550.
431. Мелень Дмитро, селянин, Дібрнів.
432. Мелещак Іван, міщанин, Олешиці.
433. Мельницький Іван, студ. прав, Львів.
434. Мельницький Осип, управ. школи, Олеша.
435. Мельничин Микола, студ. теольоґ., Львів.
436. Мерунович Іван, студ. прав, Львів.
437. о. Метелля Северин, парох, Люблинець новий.
438. Метельський Григорий, управ. школи, Гаї за Рудою 479.
439. Микитка Мирослав, студ. прав, Львів.
440. Микитяк Андрій, проф. ґімн., Стрий.
441. Микласевич Вінкентий, студ. прав, Львів.
442. Милевич Тома, управ. школи, Грибовичі.
443. о. Михалевич Микола, парох, Чернелів руський.
444. Мицко Григорий, надстражник скарбовий, Львів.
445. Міськевич, Юлїян, студ. фільос., Львів 252.
446. Могильницький Володимир, директор тов. торг.-промисл. Народний Дім, Щирець.
447. Мойсеович Кость, студ. ветерин., Львів.
448. Мокрівський Матвій, студ. теольоґ., Львів.
449. Моравський Амврозий, міщанин, Завалів.
450. Мотюківна Володимира, студентка фільос., Львів.
451. Мотюківна Ольга, учителька Мариямпіль.
452. Мудрак Юліян, інжинїр, Львів.
453. Мусій Ілля, учитель, Жнятин.
454. Мусянович Адольф, студ. фільос., Львів.
455. Мусянович Антін, нар. учитель, Молошковичі, 172, 173, 550, 551.
456. о. Навроцький Іван, парох, Голгочі.
457. Навчук Ярослав, студ. прав, Львів.
458. Нагірна Анна, Львів.

459. Нагірний Василь, директор Народ. Торговлї, Львів.
640. Назаріїв Олекса, відпор. Укр. клюбу, Петербург 4, 9.
461. Наклович Лев, студ. теольоґ., Львів.
462. о. Наклович Михайло, парох, Медвежа.
463. Наконечний Пилип, уряд. Тов. »Днїстер«, Львів.
464. Наливайко Володислав, студ. прав, Львів.
465. Наливайко Семен, управ. школи, Вільшаниця.
466. о. Негребецький Іван, парох, Ясениця сільна.
467. о. Ніжанковський Остап, директор краєвого Союза господарсько-молочарського, Стрий 549, 553.
468. Німентовська Теодора, нар. учителька, Селець.
469. о. Новаковський Володислав, парох, Сороки.
470. Новаковський Михайло, д-р. прав, адв., Богородчани.
471. Огоновський Людомир, студ. прав, Львів.
472. Огоновський Петро, проф. ґімн., Голова Тов. »Просьвіта«, Львів 5.
473. Оґроднік Методий, ревізор Селянської каси, Ростоки, Буковина 4, 552.
474. Озаркевич Евген, д-р. мед., лїкар, Львів 5, 253, 638.
475. Озаркевичева Емма, Львів.
476. Озаркевичівна Олена, Березів.
477. Окпиш Антін, бухгальтер, Львів.
478. Окуневський Теофіль, д-р. прав, адвокат, посол до парляменту, Городенка 350, 550, 552.
479. Олексів Василь, студ. теольоґ., Львів.
480. Олексовський Яць, селянин, Ясениця сільна 278.
481. Олесницький Евген, д-р. прав, адвокат, голова соймового клюбу у Львові, посол до парляменту, почесний член Тов. »Просьвіта«, Львів 5, 28, 48, 209, 220, 226, 238.
482. Олеськівна Софія, учителька, Львів.
483. Олещук Семен, селянин, Чорний ліс (Базаринцї).
484. Олійник Петро, студ. теольоґ., Львів.
485. Олянович Ілярий, студ. теольоґ., Львів.
486. о. Онишкевич Стефан, парох, Хишевичі, посол до парляменту 369, 434, 435, 538.
487. Ортинський Іван, студ. теольоґ., Львів.
488. Орун Захар, студ. теольоґ., Львів,
489. Осадца Михайло, студ. теольоґ., Львів.
490. Оста Іван, студ. теольоґ., Львів.
491. Охримович Володимир, д-р. прав, директор Тов. »Днїстер«, Львів.
492. Охримович Осип, студ. прав, Львів.
493. Охримовичева Олена, Львів.
494. Охримовичівна Олена, студ. фільос., Львів.
495. Павлусевич Іван, студ. теольоґ., Львів.
496. Павлюк Іван, селянин, Зелів.
497. Паладійчук Стефан, селянин, Заліщики.
498. Палїй Артур, студ. прав, Львів.
499. о. Паліїв Іван, парох, Перевозець.
500. Паліїв Омелян, студ. прав, Львів.
501. Панейко Василь, журналїст, Львів.
502. Панкевич Іван, студ. фільос., Львів.
503. Паньківська Йосифа, учителька руськ. школи вправ, Львів.
504. Паньківський Кость, директор Краєвого Союза Кредитового, Львів.
505. Пасїчинський Іван, студ. фільос., Львів.
506. Пасїчинський Нестор, студ. теольоґ., Львів.
507. Пастернак Андрій, селянин, Якимчиці.

508. Пацлавський Іван, студ. техн., Львів.
509. Пачовський Василь, письменник, Дрогобич.
510. Пачовський Михайло, д-р. фільос., проф. ґімн., Львів.
511. Пашук Володимир, студ. фільос., Львів.
512. Пежанський Володимир, студ. прав, Львів.
513. Пеленська Мелянїя, Книгиничі.
514. о. Пеленський Андрій, парох, Книгиничі 427, 458.
515. Пеленський Зиновій, студ. прав, Львів.
516. Пелех Петро, студ. фільос., Львів
517. Пелех Роман, студ. прав, Львів.
518. Перфецький Евген, канд. нотарияльний, Львів.
519. Перфецький Роман, д-р. прав, канд. адв., Стрий.
520. Перфецький Ромуальд, ем. проф. ґімн., Львів.
521. о. Петрик Володимир, сотрудник, Комарно.
522. Петрикова Мария, Комарно.
523. Петриківна Софія, Комарно.
524. Петрицький Микола, купець, Копичинцї.
525. Петрицький Михайло, посол до парляменту, Копичинцї, 426, 434, 550, 551.
526. о. Петрицький Петро, парох, Колоколин.
527. Петрусик Михайло, студ. теольоґ., Львів.
528. Петрушевич Евген д-р. прав, адв., посол до парляменту, Сколє.
529. Петрушевич Іван, урядник тов. Народна Торговля, Львів 552, 608.
530. Петрушевич Лев, авскульт. суд., Львів.
531. Печерський Тома, д-р. прав, адвокат, Комарно.
532. Писар Дмитро, селянин, Грушів.
533. Питляр Михайло, студ. прав, Львів.
534. Пілїпський Михайло, селянин, Козичі.
535. Пінковський Іван, студ. теольоґ., Львів.
536. Плугатор Гриць, селянин, Вільшаниця.
537. Поливанов Кость, Київ 4.
538. Полїщук Василь, студ. фільос., Львів.
539. Полянський Станислав, д-р. мед., лїкар, Краковець.
540. Попаца Петро, студ. теольоґ., Львів.
541. о. Попель Іван, парох, Довгополе.
542. о. Попович Матвій, сотрудник, Коломия.
543. Поповницький Михайло, студ. прав, Україна.
544. Потелицький Василь, старший контр. почт., Львів.
545. Постригач Михайло, студ. теольоґ., Львів.
546. Придаткевич Михайло, студ. ветеринариї, Львів.
547. Придаткевич Павло, учит. пром. школи, Яворів 616.
548. Прийма Іван, проф. ґімн., Чернівцї 4.
549. о. Прийма Теофіль, сотрудник, Заланів.
550. о. Прийма Теофіль, парох, Хмільно.
551. Присяжний Михайло, студ. теольоґ., Львів.
552. Приходько Віктор, студ. техн., Каменець Подільський 4.
553. Пулюй Іван, д-р. фільос., проф. полїтехн., Прага 5.
554. о. Пшепюрський Андрій, парох, Тарнавка.
555. о. Радкевич Остап, парох, Гаї коло Львова.
556. Рак Антін, секр. суд., Винники.
557. Раковська Софія, Львів.
558. Раковський Іван, д-р. фільос., проф. ґімн., Львів 253, 276, 290.
559. о. Раковський Йосиф, проф. сем. учит., Залїщики 448.
560. Ратальська Антонїна, учителька, Дрогобич.

561. Ратальський Василь, учит. вид. школи, Дрогобич.
562. Ревакович Тит, емер. рад. суд., почесний член Тов. »Просьвіта«, Львів.
563. Реваковичівна Наталка, учит., Львів.
564. Ревюк Володимир, студ. прав, Львів.
565. Ревюк Омелян, студ. прав, Львів.
566. Решитилович Тит, секретар староства, Березів.
567. Рибак Микола, студ прав, Львів.
568. Рибачек Михайло, проф. ґімн., Львів.
569. о. Рибчак Григорий, парох, Домажир.
570. Рибчаківна Ірина, Домажир 209.
571. Рибчаківна Стефанія, Домажир.
572. Ріпецький Всеволод, студ. прав, Львів.
573. Ріпецький Мирослав, студ. теольоґ., Львів.
574. Романишин Теодор, студ. фільос., Львів.
575. Романків Теодор, нар. учитель, Бурканів.
576. Романчук Юліян, Голова українського парляментарного клюбу у Відни, почесний член тов. »Просьвіта«, Львів 5, 48, 54.
577. Роснецький Мирослав, студ. теольоґ., Львів.
578. Роснецький Ярослав, студ. теольоґ., Львів.
579. Роґуцький Микола, селянин, Куповичі старі.
580. Рудий Володимир, студ. прав, Львів.
581. о. Рудницький Евген, парох, Дібрнів.
582. Рудницький Олександер, студ. прав, Львів.
583. Савицький Йосиф, катехит, Заліщики.
584. Савицький Іван, студент прав, Львів.
585. Савків Іван, нар. учитель, Турка.
586. о. Савойка Теодор, парох, Селиска.
587. Садовський Іван, студ. теольоґ., Львів.
588. Саєвич Омелян, дир. Краєв. Союза ревіз., Львів 554.
589. Сайкевич Василь, студ. теольоґ., Львів.
590. о. Салук Лука, сотрудник, Белз.
591. Северин Іван, артист маляр, Україна 4.
592. Секела Роман, д-р. прав, канд. адв., Старий Самбір.
593. Сембай Тимко, студ. теольоґ., Львів.
594. Сембратович Олександер Денис, директ. краєв. молочарсько-госп. Союза, Стрий.
595. Семенюк Микола, міщанин, Сокаль.
596. Семкіяш Федь, селянин, Лісько.
597. Сеник Володимир, студ. ветерин., Львів.
598. Сеник Осип, студ. прав, Львів.
599. Сеньківський Дмитро, студ. теольоґ., Львів.
600. Сенюта Петро, директ. Тов. для розв. руськ. штуки, Львів.
601. Сероїчковський Олександер, урядн. австр. угорськ. банку, Львів.
602. Сінґалевич Іван, студент прав, Львів.
603. Сідельник Василь, власт. реальн., Підмихайлівці 426, 537.
604. Січинська Олена, Львів.
605. Січинський Юліян, стар. радн. дирекциї домен і лісів, Львів.
606. Сіяк Іван, студ. прав, Львів.
607. Скварко Захар, директ. Тов. Народний Дім, посол до сойму, Мостиска 173.
608. о. Склепкович Дмитро, парох, Поморяни.
609. Склепкович Володимир, студ. теольоґ., Львів.
610. Скобельський Атанас, рад. суду, Золочів.
611. Скобельський Лев, студ. прав, Львів.

612. Скрентович Осип, бухгальтер, Львів.
613. Скородинський Андрій, начальн. канц. Тов. »Просьвіта«, Львів.
614. Слезюк Олександер, почт. уряд. Львів.
615. Слезюкова Мария, учит. вид. школи, Самбір.
616. Слюзарева Мария, Львів.
617. Смаль Стоцький Стефан д-р. фільос., проф. унїв. Чернівці 5.
618. Смик Петро, студ. теольоґ., Львів.
619. Соболевський Михайло, студ. теольоґ., Львів.
620. Созанський Михайло, упр. школи, Ясениця сільна 277.
621. Соломка Тодор, селянин, Пуків.
622. Солтис Онуфер, учит. вид. школи, Тернопіль 152.
623. Сорока Яць, студ. теольоґ., Львів.
624. о. Сорокевич Іван, парох, Щутків.
625. Сосенко Петро, студ. прав, Львів.
626. Сохацький Іван, студ. прав, Львів.
627. Ставничий Богдан, студ. фільос., Львів.
628. Станд Іван, студ. прав. Львів.
629. Старосольська Дария, Львів.
630. Старосольський Володимир, д-р. прав, адвокат, Львів.
631. Старух Тимотей, посол до сойму і парляменту, Золота Слобода 220.
632. Стахура Данило, д-р. прав, адвокат, посол до парляменту, Самбір 278.
633. Стебньовський Евген, студ. прав, Львів.
634. Степанина Василь, студ. теольоґ., Львів.
635. Стернюк Мирон, студ. теольоґ., Львів.
636. Стефанівський Михайло, слюсар, Львів.
637. о. Стефанович Олександер, ем. катехит семин. учит., Львів 277.
638. Стефанович Роман, д-р. прав, канд. адв. Львів.
639. Столяр Теодор, студ. теольоґ., Львів.
640. Стрийський Евген, судия, Заліщики.
641. Струк Михайло, селянин, Лисятичі.
642. Студинський Кирило, д-р. фільос., проф. унїв., Львів.
643. о. Стукач Павло, парох, Тїсна.
644. о. Ступницький Северин, парох, Торговиця пільна.
645. Стрільбицький Теодор, нар. учитель, Збараж.
646. Сумик Денис, студ. мед., Львів.
647. Сумик Роман, студ. прав, Львів.
648. Сьвірський Іван, студ. прав, Львів.
649. Сьвітенька Мария, Ладичин.
650. Танчаковський Йосиф, студ. прав, Львів.
651. о. Танчаковський Олесандер, парох, Озірна.
652. Танчаковський Стефан, нотар. почесний член Тов. »Просьвіта«. Золотий Потік.
653. Тарнавський Яков, студ. теольоґ., Львів.
654. Татарський Іван, селянин, Саджава.
655. Твердохліб Михайло, студ. теольоґ., Львів.
656. Творидло Микола, студ. аґроном., Дубляни.
657. о. Телеп Андрій, парох, Ожомля.
658. о. Телеп Михайло, парох, Рогізно.
659. Теліховська Олена, студ. фільос., Львів.
660. Темницький Мільон, криговодець Краєв. господ. молочар. Союза, Стрий.
661. Терлецький Мирон, селянин, Яцківка.
662. Тесля Стефан, студ. теольоґ., Львів.
663. Тимків Іван, студ. теольоґ., Львів.
664. Тимцюрак Володимир, студ. прав, Львів.
665. Тимчук Іван, студент теольоґ., Львів.

666. Тимчук Микола, селянин, Кути старі.
667. Тис Прокіп, студент теольоґ., Львів.
668. Тисовський Василь, проф. учит. семінар., Львів.
669. Тисовський Михайло, уряд. зел. держ., Львів.
670. Тисовський Олександер, проф. ґімн., Львів.
671. Ткачук Захар, студ. прав, Львів.
672. Тоган Іван, управ. школи, Нове Село.
673. Томашівський Стефан, д-р. фільос. проф. ґімн., Львів 57, 63. 96, 152, 208.
674. Топущак Микола, нар. учитель, Кучурів Великий, Буковина 4.
675. Трильовський Кирило, д-р. прав, адвокат, посол до парляменту, Коломия 2, 39, 245, 246.
676. Труш Іван, артист-маляр, Львів 185.
677. о. Туркевич Іван, катехит учит. семін., Заліщики.
678. Тис Андрій, селянин, Ременів.
679. Угрин Василь, кореспондент Народної Торговлї, Львів.
680. Угрин Григорий, уряд. почтовий, Львів.
681. о. Утриско Володимир, парох, Скварява Нова.
682. о. Фартух Василь, парох, Довжнів.
683. о. Фацєвич Кирило, парох, Стрілиска.
684. Фацєвичева Йосифа, Стрілиска.
685. Федак Григорий, нар. учитель, Деменка Лїсна.
686. Федина Семен, нар. учитель, Дрогобич.
687. Федівна Ірина, Львів.
688. Федівна Оксана, Львів.
689. Федівна Теонїя, учителька, Львів.
690. Федусевич Володимир, студ. теольоґ., Львів.
691. о. Федусевич Юлїян, емер. кат. ґімн., Львів.
692. Федюшка Микола, студ. фільос., Львів.
693. Фенчинський Ілярий, студ. теольоґії, Львів.
694. Фіґель Михайло, студ. теольоґ., Львів.
695. о. Фолис Йосиф, парох, посол до парляменту, Скнилів.
696. Франко Іван, д-р. фільос., письменник, Львів 5.
697. Хабурський Дмитро, студ. теольоґ., Львів.
698. о. Харлампович Іван, сотрудник, Стариска.
699. Хомик Артим, учит. канд. Копичинцї.
700. Хомяк Володимир, студ. теольоґ., Львів.
701. Хреників Володимир, Катеринослав 4, 9.
702. Хробак Микола, студ. прав, Львів.
703. Цапяк Іван, студ. прав, Львів 443.
704. Цебринський Іван, селянин, Лубянки низшi.
705. Цегельський Лонґін, д-р. прав, канд. адв., Турка.
706. о. Цегельський Теодор, парох, Струсів.
707. Цеглинський Григорий, директор ґімн., посол до парляменту, Перемишль 57.
708. Целевич Олег, проф. ґімн. Перемишль 27.
709. о. Цурковський Евстахий, парох, Настасів.
710. Цьвок Михайло, міщанин, Обертин.
711. Чавс Петро, студ. теольоґ., Львів.
712. Чайківський Андрій, д-р. прав, адвокат, Бережани 253, 281, 306, 329.
713. Чайківський Юлїян, проф. ґімн. Станиславів.
714. Чайківський Федір, студ. теольоґ., Львів.
715. о. Чапельський Іван, крилошанин, Львів 5, 638.
716. Чикаленко Евген, письменник, Київ 5.

717. Чикета Іван, студ. теольоґ., Львів.
718. о. Чировський Іван, парох, Корсів,
719. Черкавський Олекса, студ. прав. Львів.
720. Чеховський Стефан, студ. теольоґ., Львів.
721. Чубатий Осип, адюнкт суд., Надвірна.
722. Чубатівна Ірина, студ. фільос., Львів.
723. Шанковський Евген, студ. теольоґ., Львів.
724. Шевчук Кирило, ем. кондуктор зел. держ., Станиславів.
725. Шептицький Андрій, ґраф на Шептицях, Його Ексцеленция, Преосьв. Митрополит Львівської Архиепархиї, Львів 638, 640.
726. Шеремета Данило, селянин, Руденко Ляцьке.
727. Шеретько Луць, селянин, Жовтанці.
728. Шипайло Роман, студ, прав, Львів.
729. Шипіт Омелян, молочар, Устрики.
730. Шишкевич Михайло, студ. теольоґ., Львів.
731. Шміґельський Андрій, селянин, Залуже 172.
732. Шміґельський Андрій, селянин, Нове Село.
733. Шнайдер Володимир, студ. торг. академії, Львів.
734. Шнайдерсон Рахеля, студ. мед., Львів.
735. Шраг Ілля, письменник, Чернигів 5.
736. Шуварівський Олекса, селянин, Двірці.
737. Шуляр Володимир, нар. учит., Гринівці 473.
738. Шумський Юрий, управ. школи, Павлосів 443, 448, 458, 473, 492.
739. Шурак Тимко, студ. фільос., Львів.
740. Шухевич Володимир, проф. реал. школи, Львів 550, 551, 552.
741. Шухевич Микола, д-р. прав, адв. Львів.
742. Шухевич Тарас, студ. прав, Львів.
743. Шухевичева Герміна, Львів.
744. Щербаківський Вадим, технїк, Київ 4.
745. Щирба Антін, студ. теольоґ., Львів.
746. Щурат Василь, д-р. фільос., проф. ґімн., Львів.
747. Щуровський Евген, студ. прав, Львів.
748. Юган Дмитро, студ. теольоґ., Львів.
749. Юзичинська Софія, Львів.
750. о. Юрик Микола, сотр., Олесько.
751. о. Юрик Стефан, д-р. теольоґ., катехит ґімн., Львів.
752. Юриківна Олександра, Дроговижі.
753. Юрикова Леопольдина, Олесько.
754. Юрикова Матильда, Дроговижі.
755. Юринець Володимир, студ. фільос., Львів.
756. Юрчак Андрій, селянин, Халупки медицькі.
757. о. Юрчинський Лев, парох, Гущанки.
758. Ющишин Іван, нар. учит., Чернихівцї 172, 173.
759. Яворський Володимир, студ. прав, Львів.
760. о. Яворський Йосиф, парох, Путятинцї.
761. Яворський Михайло, селянин, Олеша.
762. Янович Володимир, д-р. мед, лїкар, Станиславів.
763. о. Янович Микола, катехит, Бережани.
764. о. Яремко Дмитро д-р. теольоґ., префект духовн. семинар., Львів 343, 351.
765. Ярка Федір, студ теольоґ., Львів.
766. о. Ясеницький Киприян, парох, Балигород.
767. Яцик Тадей, студ. мед., Львів.
768. Яцюк Іван, селянин, Копичинцї.